مضمون	صفحہ
...مشیته صلوة الرحمن علیه	۲۰۰
...ار رسالته کل الرحمة للعالمین	۲۰۲
...الصلوة علیه	۲۰۵
فی بدو شانه علیه السلام	۲۰۷
فی منقبته علیه السلام	۲۲۰
فی بعثه و اسرائه علیه السلام	۲۲۶
فی خیر خلیقه صلوات الله علیه	۲۳۱
فی تفضیله علیه السلام علی سائر الانبیاء و معراجه	۲۳۸
فی مناقب ابی بکر رضی الله عنه	۲۳۷
فی تخصیص ابی بکر رضی الله عنه علی کافة الناس بعد النبیین علیهم السلام	۲۴۱
فی قربته مع رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم	۲۴۴
ذکر مناقب امیر المؤمنین عمر رضی الله عنه	۲۴۹
فی مناقب امیر المؤمنین عثمان رضی الله عنه	۲۵۹

مضمون	صفحہ
فی مناقب امیر المؤمنین علی کرم الله وجهه	۲۶۴
حرب صفین و قتل عمار بن یاسر	۲۷۸
حرب جمل	۲۸۰
فی قتاله رضی الله عنه	۲۸۲
فی مذمة اعدائه	۲۸۴
فی مناقب امیر المؤمنین حسن رضی الله عنه	۲۸۶
فی صفة قتله رضی الله عنه	۲۸۹
فی مناقب امیر المؤمنین حسین رضی الله عنه	۲۹۲
فی صفة مقتله رضی الله عنه	۲۹۴
فی صفة الکربلا	۲۹۶
[illegible] فی امرأة [illegible]	۲۹۷
صفة اسرا الیتامی [illegible] رضی الله عنهم	۲۹۸
ذکر النعمان بن ثابت	۲۹۹
[illegible] الامام الاعظم [illegible]	
ذکر الشافعی علیه الرحمه	۳۰۳

مضمون	صفحہ
فی مناقبهما رضی الله عنهما	۳۰۵
فی مذمة اهل التعصب	۳۰۸
فی الزهد و الحکمة	۳۱۵
فی الرحمت الکریمة علی [illegible] السلم	۳۱۶
حکایت	۳۱۸
فی تمثیل الصبیان للمعلمین بالاثم	״
فی الاجتهاد و طلب التقوی	۳۲۲
فی سوال [illegible]	۳۲۴
فی اصحاب الغفلة و الجهال	۳۲۵
فی [illegible]	۳۲۶
باب الثالث فی صفة العقل و احواله و افعاله	۳۳۰
فی ان العقل سلطان المخلوقات	۳۳۵
فی بر الوالدین	۳۳۵
فی الرقة و [illegible]	۳۳۷
فی [illegible] العقل	۳۳۸
فی صفة النفس الانسانیة	۳۵۰
فی [illegible] العقل	۳۵۱

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
فی کمال العقل	۳۵۳	فی حقیقة العشق	۳۸۲	فی محبة الدنیا مع محبة [illegible]	۴۳۲
فی ذات الشیطانی	۳۵۴	فی شفاعة السحر	//	فی کتمان الاسرار	//
فی صفة التقوی	۳۵۵	فی حجاب الاحجاب		فی اکل الربا [illegible]	۴۳۳
فی الجمع بین العقل والشرع	۳۵۶	فی الرضا والتسلیم	۳۸۵		
باب الرابع	۳۵۸	ذکر القلب والنفع	۳۸۶	فی العالم والجاهل	۴۳۴
فی فضیلة العلم	—	لا بشانه النفع		فی الاحتراز عن الدنیا	۴۳۶
فی وضع الشیء بغیر محله	۳۵۹	فی حفظ القلب	۳۸۹	فی من عرف نفسه [illegible]	۴۴۰
فی الجاهل ونطق العالم	۳۶۱	فی قوة القلب وضعفه	۳۹۲	فی معرفة النفس [illegible]	۴۴۳
فی العالم والمتعلم	۳۶۲	فی تشبیه اللیل وصفته	۳۹۳	فی الدعوی بغیر [illegible]	۴۴۴
فی شکر المحبة	۳۶۴	باب السادس فی ذکر النفس الکلی	۳۹۶	صفة [illegible] انواع [illegible]	۴۴۶
فی الاخلاص والریا	۳۶۷			فی ذکر [illegible]	۴۴۸
فی العجز والسکوت	۳۶۹	فی محاورة مع النفس الکلی	۳۹۷	فی یوم القیامة [illegible]	۴۴۹
باب الخامس فی صفة العشق والعاشق والمعشوق	۳۷۰	فی حفظ العین عن المحارم	۴۰۵	فی صفة الانسان [illegible] بجمیع الاشیاء	۴۴۲
		فی التقصیر المحترز [illegible]	۴۰۶		
		فی حسن الخلق وسوء الخلق	۴۰۸	فی الانسان انه کان ظلوماً جهولاً	۴۴۴
فی کمال العشق	۳۷۳	فی الوجه المباح مع الفعل القبیح	//		
فی قصة آدم وشقاوته	۳۷۴	فی صفة الصبیان [illegible]	۴۱۰	فی وصول العقل بالانسان	//
فی احتجاب العشق	۳۷۶	فی النظر الی المحارم	۴۱۱	فی [illegible] الدنیا [illegible]	۴۴۵
فی اشراق العشق	۳۷۸	فی الناصح والجاهل	۴۱۳	فی لذة الدنیا مع [illegible]	۴۴۶
فی احتراق العشق [illegible]	۳۷۹	فی طلب الدنیا [illegible]	۴۱۷	فی الحبس [illegible]	//

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
فی الشرہ فی الاکل والحرص	۴۴۴	مشتمل الغرور	۴۸۲	فی رفقۃ السوء	۵۱۵
فی الحرص بالاکل والشہوات	״	فی صفۃ الموت	۴۸۳	فی ترک المخالطۃ مع الاوباش	۵۱۹
فی التجرید وترک الدنیا	۴۵۳	فی الساعین من ملوک العجم الجبابرۃ	۴۸۷		
فی ربیع الدمنۃ وترک الدنیا	۴۵۴			فی المدعی فی المحبۃ الکاذبۃ	۵۲۲
فی حب الدنیا وذمائمہ	۴۵۶	فی اہل الارض خاصۃ عامۃ	۴۸۹	فی تحقیق العشق	۵۲۵
فی اصحاب الغفلۃ	۴۶۰	فی مدت الموت	۴۹۰	فی ترتیب الرفقۃ المجاہدۃ	۵۲۶
فی صفۃ الدنیا الرباط	۴۶۳	فی الحکایۃ والبیان لعد النصیحۃ	۴۹۳	فی حقیقۃ الاخلاق ومناقبہ	۵۲۸
فی تسمیۃ العبودیۃ والقیامۃ	۴۶۵	فی الشرہ والحرص والشہوۃ	۴۹۶	فی شکایۃ الاسلام	۵۳۰
در صفت شراب و خواص آن گوید	۴۶۷	باب الثامن فی احوال النجوم	۵۰۰	فی الصلاۃ فی الاسلام	۵۳۱
				فی حقیقۃ السعی فی طلب الرزق	۵۳۵
فی دار الغرور ودار السرور	۴۶۹	فی اصحاب الغفلۃ	۵۰۳		
فی اصحاب السمر	۴۷۰	الدنیا فانیۃ فما تجربہا والاخرۃ باقیۃ	۵۰۶	فی الظالم والظلم	۵۳۶
حکایت	۴۷۲			فی انقطاع النسب	۵۳۸
فی استطاعۃ دار الغرور	۴۷۳	فی ترک الدنیا بالمبادرۃ	۵۰۷	فی اصحاب الحسد	۵۴۰
حکایت	״	فی سیاسۃ القلب ... القلب	۵۰۹	فی حب الدنیا وتجردہا	۵۴۱
باب السابع فی الغفلۃ والنسیان	۴۷۶			فی حقیقۃ السعی	۵۴۶
		باب التاسع مشتمل الاجابۃ الاعداء	۵۱۰	فی الحرکۃ وترک الاولیٰ فی طلب الاخرۃ	״
فی طول العمر والحسرۃ مع ذلک	۴۷۷				
		فی الموقعۃ الاخبیۃ الشیخ	۵۱۲	فی حفظ الصحبۃ و	۵۵۴
فی طول العمر وقصر الامل	۴۷۸	فی الاخوان بغیر الاتفاق	۵۱۴	شفقۃ الرفیق	

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
فی اظہار الاسرار مع الاسرار	۵۵۲	التمثیل فی الاجتہاد	۶۰۱	خواب عبد اللہ بن عمر الخطاب رضی اللہ عنہما	۶۷۹
		فی الاحوال حلیۃ الشیب العجز	۶۰۲		
فی حفظ اسرار الملوک	۵۵۷	فی صفۃ تحقیق شعرہ	۶۰۵	حکایت زن اوخواہ با سلطان محمود	۶۸۰
حکایت	۵۵۹	فی سبب تصنیفہ ہذا	۶۰۶		
فی الاشکلۃ والغلطۃ النصیحۃ	۵۶۰	مدح الشیخ جمال الدین الامام احمد بن محمد	۶۰۸	فی عفو الملک عدل	۶۸۳
فی حقیقۃ الطریق تنبیہ الرفیق	۵۶۱			حکایت فی عدل السلطان	۶۸۶
فی مذمۃ جلب المال الاولاد	۵۶۳	فی ارسال ابہانہ وہو الفتاح	۶۱۰	در بیرون ناحق بخشیدن حکایت مامون	۶۸۷
فی ذم الطمع والحرص	۵۶۷	فی اصحاب الغفلۃ	۶۱۵		
فی حالۃ اصحاب التصوف	۵۶۸	فی القناعۃ	۶۱۶	ہمدرین معنے	۶۸۸
فی حقیقۃ الصوف	۵۶۹	فی العقل	۶۱۷	حکایت در حلم شیرزن	۶۹۰
فی تعلیم الاب للابن فی التصوف	۵۷۰	ایضاً فی اصحاب الغفلۃ	۶۱۹	حکایت فی عدل پادشاہ	۶۹۳
		حکایت	۶۲۱	حکایت	۶۹۷
فی التفکر والمراقبۃ فی احوال التصوف	۵۷۲	ایضاً من الباب العاشر بمدح سلطان الاعظم بہرام شاہ	۶۲۵	درکفایت سپہ پادشاہ	۶۹۸
				در تحمل پادشاہ از رعیت	۷۰۱
فی الرضا والتسلیم	۵۷۴	آنچہ گفتہ شد در مدح دولت شاہ مسعود بہرام شاہ	۶۳۶	حکایت	۷۰۳
فی التجرید والتفرید	۵۷۸			فی حفظ اسرار الملوک	۷۰۵
باب العاشر فی سبب حالہ بیان حالہ	۵۸۱	فی ہدایۃ و ولایتہ	۶۳۹	در حلم پادشاہ و تحمل از شیخ بستان	۷۰۶
		فی خصالہ و فضیلتہ	۶۵۲		
فی الضعف والشیب	۵۹۶	فی تنبیہ الملک	۶۶۸	درکار دانی پادشاہ	۷۱۳
فی تبدیل الحال	۵۹۷	کلمۃ الحق بغیر مداہنۃ		فی نصائح الملک شعر	۷۱۶

مضمون	صفحہ
در بہشتی میان جور و عدل	٤١٧
در دانستن کہ آخرت پاشد دنیاست	٤١٨
در مقصد علماتی دینی	٤٢٠
در آنکہ پادشاہ را دل در ہوا نباید بست	٤٢١
در عمل نمودن ظالم کردن	٤٢٤
در سیاست پادشاہ	٤٢٥
در حکم راندن پادشاہ	٤٢٦
حکایت	٤٢٨
مدح پادشاہ بترتیب گوید	٤٢٩
فی وصف اعمال تمام ال مدح السلطان والوزرا والقضاۃ	٤٣٥
فی مدح الصاحب الاجل العالم صفی الدین نظام الملک ابی محمد حسن القاینی	٤٣٨
فی مدح الاجل نظام الدین ابی النصر بن محمد المستوفی	٤٤٣
فی مدح ظہیر الدین احمد بن محمد الشیبانی	٤٤٩

مضمون	صفحہ
فی مدح اصحاب البیت المشایخ کثرہم اللہ	٤٥٤
فی مدح قاضی عمدۃ محمد الاثیری	٤٥٧
در مدح کریم العصر عز الدین یوسف	٤٦١
فی مدح جمال الدین عمدۃ الاسلام ابی النصر احمد بن محمد	٤٦٥
در مدح شمس الدین بوطاہر عمر بن محمد الغزنوی	٤٧٤
فی فضیلۃ تربۃ الغزنۃ و دیارہ و احوالہ	٤٧٧
فی مثالب شعراء الزمان و تعجبہم	٤٧٩
فی ذم الاقارب	٤٨٢
فی ذم البنات	//
حکایت فی مثالب الابن البنت ام الام	٤٨٣
حکایت	٤٩٤
مثل	//

مضمون	صفحہ
فی مذمۃ الخنثی	٤٨٨
فی ذم الجہال باہم	٤٩٠
فی صحبۃ مناسب الاولیاء بالمنال	٤٨٩
فی ذم قراء السنیہ	//
فی ذم قراء الاتقیاء	٤٩١
فی ذم قراء الفقیہ	٤٩٣
حکایت ضرب المثل	٤٩٦
حکایت	٤٩٧
در تعجب شعراء میان بگوید	٤٩٩
فی اصحاب الجہول	٥٠١
فی مثال حاجۃ الجہول	٥٠٢
فی مذمۃ الاطباء	٥٠٣
فی منافقۃ طبیب العالم	٥٠٤
التفصیل العلل و تفصیل حسن یوسف	//
فی تفصیل العلل و الامراض	٥٠٦
در طبیبان نادان	٥١٠
فی صفۃ النجوم الحاذق	//
فی منافقۃ مثل اصحاب الکتب	

مضمون	صفحه	مضمون	صفحه	مضمون	صفحه
فی صفة الافلاک	۸۱۴	فی تعادیل البروج الکواکب	۸۱۹	التمثیل فی القناعة و ترک الحاجة	۸۴۰
فی صفة الکواکب السبعة	//	فی المطایبة والهزل	۸۲۰		
فی صفة الطبایع الاربعة	۸۱۵	فی معنی اللواطة	۸۲۱	فی مذمة تعظیم الجهال	۸۴۲
فی صفة البروج الاثنی عشر	//	التمثیل فی اهل السوء	۸۲۳	فی حقیقة الطریقة	۸۴۴
فی صفة بیوت الکواکب	//	فی مذمة التزویج	۸۲۵	فی بیان سبیل السعادة	۸۴۵
فی شرفه و وباله و هبوطه	۸۱۶	فی تحسر المناکحة	۸۲۶	فی اعتذار التقصیر	۸۴۸
		فی مذمة الشعر و مدایح الشعراء	۸۲۸	کتاب کتبه الی بغداد	۸۵۱
فی صفة هذا العلم من الحکیم بطلیموس	//	فی شکایة اهل الزمان	۸۲۹	فی ذکر تاریخ اختتام کتاب	۸۵۵
		در ذکر عوام و بازاریان و جهال	۸۳۳	خاتمة الطبع از مولوی [illegible]	//
فی تسویة البیوت	۸۱۷	فی صفة العوام	۸۳۷	قطعهٔ تاریخ از [illegible]	۸۵۶
فی حال المنجم الجاهل عند الملوک	۸۱۸	فی مذمة خدمة المخلوق و مدیح الممدوح بالنفاق	۸۳۹		

باب اول گرچه هست ظاهر رو
محض تنزیه و صرف توحید است
باب ثالث ز عقل گویم من
گفت خواهم درو ز دانش و علم
باب سادس ز غفلت و نسیان
که بیابی در آنچه سیرت اوست
باب سابع ثنای شاه جهان

هست باطن ز زهد و تهذیب
باب ثانی ثنا و نعت رسول
زانکه گوید درو کمال سخن
باب خامس ز عشق و تقدیرش
که حقیقت نیست بر انسان
باب ثامن ز گشت افلاک است
آنکه دشمن ز تیغ اوست نهان
که ببینی و گر چنین تالیف

باب اول ای بای تحمید است
وان به هر بیانی گشته قبول
باب تاسع ز علم و شاه ازل
کز کجا تا کجاست تاثیرش
باب سابع ز شاه و شمع و دوست
کز چنین ... ست یا پاکست
باب عاشر صفات این تصنیف

بتوفیق خالق زمین و زمان و رازق انس و جان نسخهٔ

مفید اولی الالباب یعنی کتاب مستطاب حدیقة الحقیقه الملقب به الهی نامه تصنیف
قدوة الحکماء الالهیین مقتدی العلماء المتصوفین حکیم سنائی رح المشهور به

حدیقهٔ سنائی

مع شرح لطائف الحدائق تصنیف کاشف رموز خداشناسی خواجه عبداللطیف العباسی
به اهتمام تمام و تصحیح تام جناب مولوی ابوالحسن صاحب دام بترقی المراتب

در مطبع خاص منشی نولکشور و طبع یافت

PE7208

دیباچهٔ اول

مسمی بمرآت الحدائق از حضرت شارح حدیقة الحقائق رحمة الله علیه

بسم الله الرحمن الرحیم

این نوشگفته گلزاریست که درین هنگام همیشه بهار و بهار فیض آثار
سال هزار و سی و ششم هجری و سنه ... از جلوس همایون جهانشاهی فراغ یافته
کهن حدائق روزگار و افسرده گلستان لیل و نهار بگردد دیگر بیت
نهال تازه بباقی و روح افزا نوبر نادره گلدسته ایست که از نگارستان حقیقت
و بستان معرفت بمنصه ظهور و مجلای شهود و حضور جلوه نما یافته
که به نیروی سعی و قوت بازوی تتبع کمینه ما روبکش شابستان معانی اسرار
انقضای قرون و دهور بر روی ارباب طلب و اصحاب شوق تحقیق ادراک
و اسعاد روح بزرگان معنوی کشاده می آید مسود این حروف محرر این سطور
عبداللطیف بن عبدالله العباسی را چون از تصحیح و تنقیح و تشریح و توضیح
نسخ صحیح لفظی و معنوی مثنوی حضرت مولوی رومی نور الله مرقده بعنایت
ایزدی فراغ حاصل آمد و تحقیقات و نخبات خود که در مثنوی واقع شده
نزد خواص و عوام شیوع تمام پیدا کرد و از نسخه ناسخه که اقل العباد تصحیح داده
و شرح و فرهنگ آن نقلها باطراف و اکناف عالم منتشر شد بخاطر

CHECKED-2002

UNIVERSITY
'S SON
Rashid Ahmed, M.A. LL.B. (Alig.)
(Retd. Sessions Judge)

ناقص گذشت که چون حدیقة الحقیقة و مثنوی معنوی فی الحقیقة اجمال و تفصیل
یکدیگر است و حضرت مولوی در مثنوی می فرمایند

ترک جوشی کرده ام من نیم خام　　از حکیم غزنوی بشنو تمام

و در غزلیات آنحضرت نیز واقع شده

عطار روح بود و سنائی دو چشم را　　ما از پے سنائے و عطار میرویم

و در مثنوی بسیاری از ابیات الهی نامه را که عبارت از حدیقه باشد تضمین فرموده اند و کمال اتحاد صوری و معنوی در میان این دو بزرگ محقق است و خادم بیدوست در دست و خادم دوست مخدوم خود می باشد بر خود واجب و لازم دید که پاے سعی و اجتهاد در وادی تصحیح و تنقیح و تشخیص لفظ و معنی حدیقة الحقیقة بقدر الامکان بفرساید و دست فطانت برسا نکند همت منقلا اشتهار ریاض صحت این کتاب حقیقت قباب برساید و باین عزم مکرمت احمد و جازم گشت که حدیقه را مقابله نماید و حقیقت عموم و خصوص و تفصیل و اجمال و تطویل و اختصار که در کلام معجز نظام این دو کتاب بمینت نصاب محققست و تفاوت رتبه لفظی و معنوی و فصاحت و بلاغت شعری و نظمی و حال و قال ارباب زمان هر کدام در خور حال و استعداد خود از روی قیاس قرار میدهند چون صفحه بیان نگاشته نورس گلی از باغستان تازه بیانی بعرصه بروز آورده گلدسته جهت تطییب دماغ و تشحیذ خواطر اولو الالباب ترتیب دهد که دماغ اهل معنی که از شمیم این حدیقه در قرون ماضیه و دهور سالفه مزکوم و مخشوم بود از استشمام و استنشاق آن مشک آگین معطر گردد چون خدمت حکیم بعد از نظم حدیقه مسودات خود را بملازمت حضرت ولایت مرتبت شیخ ابو یوسف همدانی قدس الله روحه که پیر ایشان بود و بخدمت برهان الدین ابو الحسن علی بن ناصر الغزنوی الملقب به بریانگر بقیة الاسلام بغداد فرستادند که بنظر اصلاح در آورده ترتیب لائق دهند

وبواسطهٔ بعض موانع این معنی مدتی در عقدهٔ تعویق ماند تا از ممکن توجه ارشاد پناهی حسن ترتیب بظهور رسد بنابر استدعا و اظهار شوق و شغف طالبان حکیم هم ترتیبی دادند و مسودات جسته جسته بدست هر کس افتاد از غایت عذوبت سخن برای خود ترتیبی داده به بیاض برد و ترتیبها مختلف و متعدد شد دو نسخه باهم موافق یافت نمیشد و عروس این مطلب از پردهٔ خفا بجلای ظهور جلوه نمی نمود و حصول این مدعا تیسر پذیر نمی آمد اما نهال این آرزو در چمن خاطر همیشه سر سبزی میگرفت و ضمیر کیمیا هیچ وقت ازین اندیشه و خیال خالی نبود تا بمقتضای —

ـــه

عاقبت جوینده یابنده بود

مسموع گشت که نواب مغفرت پناه مرحمت دستگاه میرزا محمد عزیز کوکلتاش المخاطب بخان اعظم تغمده الله بغفرانه در سنه الف هجری مبلغی معتد به بخطهٔ غزنین فرستاده حدیقهٔ مصحح که بخط قدیم بود جهة تحقیق الحاقات از سر قبر منور حضرت حکیم در عهد حکومت گجرات صانها الله تعالی عن الآفات طلب فرموده بودند و آن نسخه را در حین توجه بزیارت حرمین الشریفین زادهما الله تشریفاً و تعظیماً و تکریماً بخدمت نقاوهٔ خاندان سیادت و نقابت و خلاصهٔ دودمان نجابت و کرامت امیر حبیب الرزاق معمور ست المدعو بمظفر خان که دران ایام بخشی آن ملک بودند تکلف فرموده آن نسخه در سرکار ایشان هست و بحسب اتفاق در نهضتها باطراف و اکناف هندوستان و دور واقع میشد منصوبه دست نداد که بملازمت ایشان رسیده این عارفهٔ ایزدی را بدست بیاورد تا آنکه در سنه خمس و ثلثین و الف هجری سیادت و نقابت پناه موصی الیه بایالت دار الخلافة آگره تشریف ارزانی فرمودند و این آرزومند مطالب معنوی هم اتفاقاً آنزمان در آگره معتکف کنج خمول و گوشهٔ افول بوده بوضع خود میگذرانید محض همین مقصد بخدمت ایشان رسیده امنیت چندین ساله را ظاهر ساخت

وان عطیهٔ الهی را بدست آورده فی الفور انتساخ آن کتاب نمود و چون حکومت
ایشان استقرار پیدا نکرده بر سبیل رجع القهقری دران زودی معاودت
ایشان بجانب درگاه فلک اشتباه جهانگیری واقع شد خواست که عجالةً
نسخه بدست در آید و هنگام فرصت بتعمق فکر و امعان نظر ملحوظ داشته
در مقام تصحیح و تنقیح واقعی شود اصل را با نقل مقابله نموده هر چند آن مقابله
باعتقاد بنده سرسری بود به از اصل ساخت چه آن نسخه اگرچه بحسب تحریر
قدم زمانی داشت و بعد از هشتاد سال تصنیف نوشته شده بود اما مانند
شجاع جنگ نادیده زخم مقابله بر رخسارهٔ تصحیح و تحقیق نداشت و از
عالم پیر جاهل نیاسوده از غلطی و سقطی نبود بحسب کمیت هم قلت ابیات داشت
و هم بیست ورق از میانش افتاده بود و در سنه سبع و ثلثین
والف هجری که بعد از شنقار شدن بندگان حضرت غفران پناه رضوان
دستگاه جنت مکانی جهانگیر پادشاه جعل الجنة مثواه بدار السلطنه لاهور رسید
و چون از اشغال مموهه دنیا و مهمات مزخرفه روزگار بقدری فراغی داشت مرة بعد
اولی در مقام تصحیح این کتاب مستطاب در آمده باتفاق جمعی از یاران سخندان
سخن شناس نسخ متعدده فراهم آورده بتوفیق ملک منان شروع در مقابله
و مذاکره نموده چون عدم موافقت ترتیب دو نسخه با هم که در صدد دریافت
و تمام سعی راه طالبان بتصحیح این کتاب دیرین پانصد ساله بوده عایق
و مانع قوی بود ترتیب همین نسخهٔ قدیمه را که بزمان مصنف قربی داشت
و نسبت بترتیبهای دیگر بیشک و ریب بصحت و صواب اقرب می نمود
مسقط اعتقاد و اعتبار ساخته در تقدیم و تاخیر داستانها و ابیات متقدم
و منظور داشت و موافق این ترتیب هرچه خوانده میشد در نسخ دیگر تفحص
نموده اصحاب مقابله پیدا میکردند و ابیات زیاده که در کتب دیگر ظاهر
میشد آنچه بطرز و اصطلاح و رتبه شعر قال و حال این مطلع انوار الهی مناسب
و متجانس بنظر در می آمد نوشته میشد تا باین طریق بر نسخهٔ اصلی خیلی شعر
افزوده و آن بیست ورق که افتاده بود نقصان آنهم بجبر مبدل گشت و ابیات

قرآنی و احادیث نبوی و اقوال اصفیا داخل کرده‌ام بآن اشاره نموده یا مضمون
آنرا بسته آیات را بقید سوره و سیپاره که متضمن شان نزول و پیدا کردن آن
تواند گشت و احادیث بقید راوی و کتاب تتبع نموده بر حاشیه هر بیت بعلامت
هندسه ابراز نمود و ابیات مشکله فارسی اینچه محتاج تشریح و توضیح بود اکثر او را
نهایت لطافت و جزالت برأسه شرح نوشته بعضی را که بقیود مفیده که مفتاح
مخزن معنی همان تواند بود محتاج بود در پای همان بیت تقیید کرد و لغات
غریبه عربیه و الفاظ عجیبه عجمیه را نیز از کتب معتبره عربی و فارسی تحقیق نموده
بر قلم در آورد و در فرهنگی چند در تحقیق الفاظ [illegible] و [illegible] کرا [illegible]
دانسته و [illegible] و فهمیده و قرار داد که با نسخه [illegible] القیاس در خواندن اش بود مثلا
یای خطابی را خ و یای مصدری را ع و یای تنکیر را ت و یای [illegible]
را از عالم شبیه بعضی اسم ح و یای معروف را از قبیل تیر بیشتر این ش ع و کاف
فارسی را ف و کاف عربیه را ع علامت نهاد و چون در استعمال عام
عجم لغات عربی را بواسطه عدم اطلاع بر علم لغت بلکه الفاظ فارسی را هم بسبب
فتحه بجای کسره از عالم خزانه و عیان و عیار و رفعت و ایاب و [illegible] و عمامه
و امثال آنها که بکسره است و در باب لفظ خزانه در قاموس الخزانة لا تفتح ابدا
واقع شده بفتحه میخوانند و کسره را بجای فتحه و ضمه از قبیل خفاش که
بر وزن رمان بضم اولست بفتحه و شمال را که بمعنی باد بفتح اولست بکسره
میگویند اکثر الفاظ عربی و عجمی را موافق کتب معتبره تازی و فارسی حرکات
و سکنات نهاد و اعراب کرد و در وقف و اضافه و اسناد نیز اکثر جا با معرب
گردانید که همان کشف اغلاق معانی خامضه میگردد و چون شروح که علیحده
نوشته شده و میشود حامل معنی همان بیت می تواند بود که تشریح یافته و طالبان
معانی که از ربط ماقبل و مابعد متن مطلع نیستند بعضی اوقات محتاج بآن میشوند
که سیاق و سباق کلام را از روی متن دریابند تا معانی و توجیهاتی
که در شروح تحریر یافته کما ینبغی مدرک آنها گردد و نیز می تواند بود که نسخه
[illegible] داشته و شرح نداشته باشد و بر تقدیر داشتن هر دو

جدا جدا اند که کدام بیت تشریح یافته کدام نیافته و کجا واقع شده تا آنرا در
شرح تفحص نماید بر تقدیر جدا جدا بودن متن و شرح متفحصان را
بوجوه خالی از تعب نبود بنابران این نسخه را حل کل قرار داده متن را
داخل شرح نوشته شد که هم شرح ابیات و تفسیر آیات و ترجمه احادیث
و اقوال اکابر در آنجا نوشته باشد و [illegible]
این کتاب [illegible]
لطیفه [illegible]
این کتاب نمودن متعذر بود [illegible] مدون شده [illegible]
مشهور [illegible]
رجوع بلغت واقع شود بلطایف اللغات رجوع نماید [illegible]
مفیده که قید یافته معتبر و معتمد شناخته این حدیقه را از عالم مصحف امام
و امام مصاحف امام حدایق شناسند و در خواندن و نوشتن این کتاب
خلاف آنرا خلاف حق دانند که

نکته چون زلف حور در تفسیر رفته چون قصر عدن بی تقصیر

واقع شده و در نسخهای که اقل العباد تصحیح داده و درست کرده
بجمیع این مراتب تقصیر ورزیده اگر بعد ازین کتاب بغفلت انتساب
فروگذاشت کنند حمل بر تقصیر مصحح کثیر التقصیر نشود و نیز فهرست که تا
امروز کسی ننوشته بود نوشته در پاسخ برداشتان موافق اوراق کتاب
هندسه قید کرد تا یافتن مطالب و مقاصد بر طالبان این کتاب آسان
گردد و این تحقیقات را علیحده هم مدون ساخته بلطایف الحدائق من
نفایس الدقایق موسوم گردانید و این قسم قلعهٔ بیرونی را که در مدت
پانصد سال هیچکس بدستیاری سعی و تردد دست تصرف بران نگشوده
بود جهت استفادهٔ طالبان بکرم الله سبحانه گشوده آمد ❊

نحمده الله ثم نحمده الله

صد هزار شکر و الاف سپاس کریم واهب المنی را که درین سال اگرچه
از من خلف صوری را باجل مسمی برد و نوگل حدیقهٔ زندگانی مرا بصرصر
خزان الم فرو ریخت اما خلفی خیر منه کرامت فرمود که دست فنا را
تا ابد الآباد بر وی تصرفی نیست

ص

داده خود سپهر بستاند ✽ نقش الله جاودان ماند ✽

هر صاحب دردی که برین کتاب اسرار نظر کند البته بمقتضای
مسلمانی و حق گذاری خدمت مسلمانان بفاتحه یاد آورنده خواهد بود
اکنون برخی از حقیقت اجمال و تفصیل و اختصار و تطویل و تفاوت رتبهٔ
لفظی و معنوی حالی و قالی و عموم و خصوص این دو نسخه که در صدر
تقریبا ذکر یافته هرچند تشخیص و تحریر این مراتب ما فوق رتبه و حالت این
ناقص است و قدم جرأت و جسارت درین وادی نهادن زیاده بر حوصلهٔ
دریافت این اقل العباد بمقتضای مَا لَا یُدْرَکُ کُلُّهُ لَا یُتْرَکُ کُلُّهُ قدر طاقت
و درخور استطاعت و دریافت ناقص خود بمعرض عرض ارباب انصاف و اصحاب
تمیز در آورده انصاف طلبست یعنی بخاطر میرسیده باشد که آنچه حکیم در دو بیت و سه بیت میفرماید
حضرت مولوی در بست بیت و سی بیت بیان میکنند و این بحسب فصاحت یا ایجاز کلام قصوری
داشته باشد اداء مقصود بر نمط محمود عند البلغا و بسط کلام بمقتضای مرام
علی طریق الفصحا بیشک از قوت انشا و قدرت کلام است نه از عجز و بی شائبه
تکلف و تعاید تعسف این طبیعت انشا و شستگی و رفتگی کلام و ادای مقصود بر نمط
محمود که در شان حضرت مولوی از مبدا فیاض آمده و این فیض که بحسب قال هم
تا بحال چه رسد بآن ذات عدیم المثال کرامت شده در هیچ یکی از شعرای
صاحب قدرت و فصحای ذی فطنت نبوده چه مضامین معقوله مقرره را در
عبارت فصیح و بلیغ در آوردن بمقتضی ملکهٔ عقلی نزد ارباب فضل و کمال چندان
صعوبتی ندارد اما داستانهای واهی و افسانهای طفلانهٔ طویل الذیل را

باین پاکیزگی و لطافت و جزالت لفظی و معنوی و نکات دقیقه و الفاظ رقیقه باین
طریق بیان کردن محیر طباع خواص و عوام است حکیم الوری را که شهسوار مضمار
فصاحت و بلاغت و مبارز میدان براعت و استعارت است بر اکثر شعرا
بجهت انشا امتیاز میدهند آنهایی که سره و ناسره کلام را در رسته بازار فصاحت
تفرقه و تمیز مینمایند و طبیعت ایشان بمذاق خاص کلام عذوبت التزام آن
بزرگ معنوی آشناست میدانند که از طرز انوری تا این طرز چه
تفرقه و تفاوتست اگرچه هر دلبری بمقتضای تجلیات متکثره غیر مکرره که بر
کافهٔ ممکنات از مبداء انوار آنا فآنا در لمعانست کرشمهٔ خاص دارد و هر محبوبی
تازی دیگر اما این شاهد عرشی را حال دیگر است ❊

ه

چنانکه بنفحهٔ عنبر بوی بشناسند   در ابد انند آنانکه شعر میدانند

و آنکه بعضی از مضامین حدیقة الحقیقه در مثنوی یافته میشود و نتیجه
بعض عیب جویان فضل و دشمن حقیقت ناشناس میرسیده باشد که
استغفر الله حضرت مولوی از حدیقه اخذ نموده باشند این معنی را در حق
بی نوایان عالم معنی و صاحبان بضاعت مزجات که مفلس راه فضل و کمال
اند توان اندیشید گنجوران خزاین دانش و هنرمندی و قادر طبعان ملک
حقیقت و مجاز را بسرقه و اقتباس نسبت کردن کمال بیهنری و بیخردیست

ه

چون خدا خواهد که پرده کس درد   میلش اندر طعنهٔ پاکان برد ❊
ور خدا خواهد که پوشد عیب کس   کم زند در عیب معیوبان نفس

و عجب قال بعضی را قیاس آنست که رتبه شعری حدیقه نسبت بکلام فصاحت
نظام مثنوی ارفع و ارجح باشد بی تکلف در حدیقه شعر هست که بیک بیت
او کوله بار صد دیوانست و از غایت بلندی دست قدرت هیچ ذی ادراکی
بشرف بیان آن نمیرسد و مضمون   بشماره ۱۲

ه

نکته گفته ام که تا لیفیست   سخن رانده ام که دیوانیست

درحق آن صادق می آید اما نظر بحال و قال حضرت مولوی که نموده میشود
گنجایش تفرقه و تمیز درین دو درتبه نیست و از عالم لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّن رُّسُلِهِ
تفرقه میان حالت این دو بزرگ که بے شک پیمبران ملت سخنوری توان گفت
ششم کفر و ضلال است از شیر تا نبات که هر دو در یکظرف مختلط و ممزوج باشند
کرا یارا می تجزیه و تفرقه توانند بود و پس میانهٔ این دو کتاب عموم و خصوص مطلق
توان قرار داد که مثنوی اعم مطلق باشد و حدیقه اخص چه آنچه در حدیقه هست
در مثنوی بشرح و بسط تمام یافته میشود و آنچه در مثنویست در حدیقه بطریق
اجمال و ایجاز نتوان یافت پس حدیقه را بمنزله متن و مثنوی را بمثابه شرح
گوئیم هم مے سزد و اگر گوئیم طرف قال در رتبه شعرے حدیقه رجحان دارد
جانب حال مثنوی اقوی است هم خالے از جراتے و جسارتے نیست چنانچه
در مناقب العارفین شمس الدین احمد افلاکے بروایت بهاء الدین سلطان ولد
منقولست که حضرت مولانا روزے فرمود که هر که بسخنان عطار مشغول
شود و سخنان سنائی را بجد تمام مطالعه کند بر سر سخنان ما واقف شود غایتش
اینقدر میتوان گفت که طرف صحو حکیم غالب بود و جانب سکر حضرت مولوی
راجح و آن صحو در حقیقت عین سکر است و این سکر عین صحو ما جرای احوال
خیر مآل خدمت حکیم را از ولادت تا رحلت میخواست مجملی درین دیباچه که مسمی
بمرات الحدایق است نگارش دهد چون در خلاصة احوال الشعرا که این بے
بضاعت قلیل الاستطاعت مشتمل بر طبقات سبعه این فرقهٔ شریفه موافق
اطباق فلکے نوشته تشریح داده و آن شیوع پیدا کرده تکرار آنرا تحصیل حاصل
دانسته بهمین قدر اکتفا نمود از معتقدات حکیم هم آنچه از روی تتبع و تصفح در
یافته و مضامین صدق آئین حدیقه بران ناطقست میخواست بر سبیل ایجاز
بر صفحه بیان نگاشته فرق مختلفه را از توهمات بدعات سیئه در حق حکیم نجات
بخشد چون عشق و اعتقاد جا دوست و باستدلال هیچ مذهبے را خاطر
نشان اهل ظاهر نمیتوان گردد و بے هدایت و موهبت الٰهے القای حق

در خاطر ایچ متنفس ممکن نیست
هم ز حق ترجیح یابد یکطرف

ملاحظه طعن عوام فریقین که از نفس الامر برکنار ند مو انع این مطلب شد ایزد سبحانه و تعالی جمیع طالبان را طریق قویم و صراط مستقیم روزی کناد بحق محمد و آله الامجاد قریب دو سال باشد که ترتیب چنین دیباچه مختصر مفید که موجب تقاضای ذکر گردد در خاطر خطیر تصمیم داشت لیکن بمقتضای الامور مرهونة باوقاتها در مکمن خفا مختفی می بود درین بهار که آثار فیض و رحمت ظاهر است و خطهٔ مبارکهٔ کابل که بهشت روی زمین و بخصوص این فصل توان گفت از خوف تاخت و تاراج اوزبک امن آبادی شده و بعضی سالی که نکوست از بهارش پیداست از اوضاع روزگار ظاهر و هویدا این قسم باکورهٔ فضل و سداد و نوبادهٔ دانش و داد بعون الله تعالی و توفیقه حلاوت بخش کام ارباب طلب و اصحاب شوق گردید والسلام علی من اتبع الهدی

یکی از ارباب فیض تاریخ اتمام این دیباچه را چنین یافته

قطعهٔ تاریخ

خواجه عبداللطیف آنکه بمهر
بر حدیقه نوشت دیباچه

نیست مستور زود فایق فیض
که بود معدن حقایق فیض

بهر تاریخ آن دبیر خرد
گفت دیباچهٔ حدایق فیض
۱۰۳۸

تمت

بالخیر

هو الحکیم العلیم

این دیباچه ایست که صاحب طبع سلیم و ذهن مستقیم اعنی حضرت حکیم دانا
و استاد کامل بر مراتب سخن توانا بر حدیقة الحقیقة و کلیات خود
نوشته اند و چون نثرش درخور نظم بغایت مغلق و طرز و روش
زمان قدیم و به روزمره و عبارات این زمان مخالف و طبایع
اهل این روزگار نامانوس واقع شده در اکثر نسخه ماخوذ نمینویسند
و مطلقاً نیست و هرجا تقلیداً لبعضی نوشته اند در نهایت سقم و غایت
تحریف بنده ضعیف عبداللطیف بن عبدالله العباسی عفی عنهما
که متتبع و مصحح و شارح این کتاب قدسی نقاب است نقل آن را
از نسخ متعدده بسعی تمام پیدا کرده تصحیح داد و اکثر لغاتش را
از کتب معتبره لغت تحقیق نموده به حاشیه نوشت تا غواصان
بحر سخن و طالبان دُرر غُرر دانستن و فطن از مطالعه اش مستفید و
محظوظ شوند بی تکلف نثریست درخور شان نظم این کتاب و کلامیست
سزاوار علو رتبه آن ذات ملکی صفات اما در اکثرش مانند نظم حدیقه کار
هر بی سر و پای نیست و مشاهده جمال عروس انشاش قدرت دیده هر بینای نه
بغایت خاص فهم واقع شده انشاءالله خاص و عام هر کدام بقدر حال
از عذوبت کلام عالی نظامش مستفید و بهره ور شوند

حرره و سوّده عبداللطیف
بن عبدالله العباسی عفی عنهما الله

۱۳

بسم الله الرحمن الرحیم

سپاس و ستایش مبدعی است که سخن پاک سخندان و سخنگوی را ابداع
و حمد و مدح مخترعی است که پرتو نور این دو شریف صورت و مایه را
اختراع نمود نگارگر وجود را و آن طبیعت کلی بواسطه صورت و مایه بخشاید
اثرپذیر وجود را و آن جسم اعظم در سه بعد طول و عرض و عمق جلوه گر کرد
سخندان کل علت دهر ساخت و از سخنگویان پاک علت زمان ابد از صفت
علوی چهار مادر سفلی را تقویت کرد پس بوسایط این هفت و چهار سه فرع
زنده در زیر این گنبد خانه ترتیب کرد چون صد هزار عالم اخص سوالید
از جماد و نبات و حیوان و آن جوهر انسان بود پس از برای
تقویت پیش نهاد چنانکه در مشیت اول الفکر آخر العمل بود
ده در او بحث میان ایشان در میان کلمة الحق پس از فقر لا ابالی و قد
قلم طوار ایشان خواند تا میان جمال و نفخت فیه من روحی و کمال روحها
ن آمر او حاضر از حدوث و جای از حروف بساخت و چهار مرتبه نفس را
چهار در که طبایع بازداشت اول نفس رویینده و آن شهوانیه و دوم

نفس جهنده و آن حیوانی و سوم نفس گوینده و آن انسانی و چهارم
نفس شنونده و آن ربانی و میان این روندگان الهی مدارج و معارج
نامتناهی است مؤکد و این آیت که انظر کیف فضلنا بعضهم علی بعض تا
سالکان از نقش نفس گذشتند و جمال جمال کلمه شدند و بعضی استادان
اسباب ساختند و پرداختند و چون الف که هیچ ندارد از آن خط خط
ایشان بر بیاض تا آنهایی که زیر پرده صورت مانده بودند حادث و محدث
گفتند و آنها که منقطعه ظاهر بر قدم یافتند قدم حروف گمان بردند
و آن سخن پاک خود محیط بر ازل و مدرک بر ابد و آنها که ورای حجاب بودند
و اولو العزم من الانبیا با نور کلمه متحد شدند و آنها که در نظاره
جمال آن مخدرات بودند پرده شان رقیق تر آمد و آن اهل تحقیق و اولیا
بودند و از نور کلمه اقتباس میکردند و آنها که پس پرده رنگ رنگ بودند در
نقش پرده نظاره میکردند و آن شعرا بودند انبیا را جمال از علم کلمه چیزی
او آمد و اولیا را جمال در میدان نطق صفت او و شعرا را رنگ و بوی
در آشیان کلمه قول او و صورت اینهمه یکی و لیکن بحکم این سه واسطه
ازین سه شعر انجا نیت هم صفوفهم نصیب ملک و انبیا کرد و میانه نصیبا
اصفیا و اولیا داد و باخر قسم حکما و شعرا که ایشان از خلفا سی تر استین
بودند و از آن آسمانها زمین و چون درست کرام این بود و للارض من
کاس الکرام نصیب ایشان را از آن جرعه ای بخشش کردند تا این حکما و شعرا
بتجرع جرعه ایشان عمر ثانی و ذکر باقی بدست آرند تا چنانکه اول از سخن
پاک پیدا آمدند باخر بسخن باز گردند تا منه بدا و الیه یعود درست آید پس
تربیت انبیا و تقویت اولیا شان حاجت بود که اطفال بودند و ناتما
وایکان بایستند و همه نسانرا همسایگان تا همه اما ایشان تمام
گردیده بعالم کمال ناقص نروند و لعنه کما خلقناکم اول مرة شنوند
از آنکه خبر و مدرک پیش بین و خبر آفرینش خبر داده است که اذا
ابن آدم تنقطع عمله الا عن ثلث صدقة جاریة و علم ینتفع به الناس و ولد

حال کثیرین نموده حقیر و مختصر تفسار ند
شرح را سر سری نگر ند و نظر بعلت
طالبان معانی حدیقه تحقیق آرین
از میدان حسن لطافت بوده
بگویم که معانی این ابیات منحصر در عین
ست که من نوشته ام معنی اندر شعر
تربا ضبط نیست چون قا است و اندر
ضبط نیست و ابواب فیض مسدود نیست
دیگری تو انم گفت که سوی ابیاتی که من
معنی نوشته ام بیتی قابل تشریح در
حدیقه نمانده

صالح یدعو له بعد موته معنی چنین باشد که چون جوهر آدمی نژاد را از لباس آب و
خاک مجرد کنند و جاسوسان نفسانیش را در زندان عدم محبوس کنند
و چهار میخ جسمانیش را بچهار معدن باز فرستند خاکش را با خاک رسانند
اما پاکش هنوز بپاک نرسیده بود که موقوف نژادی دیگری باشد که دستش
از همه دست آویزها مرگ کوتاه کرده باشد مگر از سه چیز اول صدقه جاری یا خوان
آراسته که صد قوت و قوت اخوان باشد دوم علم ینتفع به یا نوری ناکاسته
که در ظلمات او را و دیگران را چشم و چراغ جان باشد سوم ولد صالح یدعو له بعد
موته یا وکیل دری روی شناس که حیطهٔ ایمان را حارس باشد در توحی
که مسجد و دین آدم سنای ام در سجده و سنای این کلمات نگاه کردم خود را
نه از آن مسجد جسمی دیدم و نه از آن سنا قسمی و درین خزانه مطالعه کردم
نه جانرا ازین خزینه بهره دیدم و نه جسم را از آن خرمن کاه برگی گاه
جانم در جوش آمد و جسمم در خروش گفتم ای دریغا که براقی که سخن پاک را بعالم
پاک رساند جانم ازان پیاده است گواه اینک آیه الیه یصعد الکلم الطیب و العمل
الصالح یرفعه و آفتابی که جواهر غیب را بجان نماید جان ازان نابینا مگر این که من
عمل صالحاً من ذکر او انثی و هو مؤمن فلنحیینه حیوة طیبة و از بس که این فکر حیرت
کرد و این مالیخولیا استیلا آورد تا چنان شدم که ازین سودا سویدای دل و سواد
دیده ام سپید کار سپید بدست گرفت در بیاض صبحم سیاه واری چون
جسم بغایت رسید و این غم بنهایت همی با بیوسان مفرح همی و مفرح
همی از دولت خانه جان من در آمد ازین بخشنده بخشایش چشمه حیوان لبا
سر ده در روضهٔ انس جانهای پژمرده امش همصفت ذاتش احمد و نجابتش نام
پدرش مسعود و صفی و سرشتش مصطفا و مستوفی و کنیتش مستوفی آن مستقفی
سن داعی از ره صدق و آن مشتهین و دست از مهر صدق حرس الله روحه
بیا به جنة و در ان دم چون مرا شکسته و بسته دید صدف مروارید بشکافت
و انست که دل شکسته و رسیده بمروارید در توان یافت از شاه راه گوش
بهان جانم چه مروارید کرد بر گفت زنگ و دل تنگ همی بینم توانی که همه

نقشهای شیطانی را روسیاه گردانیده این بدرنگی از چیست و همه مزاجهای
حیوانی را چهار بیخ کرده این دل تنگی از چیست او را از حسرمان این
خبر کردم و گفتم جای بدرنگی و دلتنگی هست که از این سه دست
آویز که وکیل در آفرینش ارشاد کرده است پس از وفات دستم از ان
کوتاه است تا لاجرم محروم هر دو سرای شده ام و با این همه راه دراز مخوف
در پیش و ستاننده سرمایه در راه می ترسم که نباید از ان که گذشته زمانست
بر چهار ارکانم چهار تکبیر کنند و قامت عمرم بر در دروازه قیامت بکشند
چون مرا ازین سه وکیل در یکی نباشد در حضرت یکی بی سرمایه و بیرایه
بمانم آن غمخوار من چو شراب جگرخوار من چو سراب این ماجرا
چون از من بشنید برای تفرج و تسلیت مرا در شرابخانه روح بگشاد
و جام جام راح روح در داد پس مرا گفت اول یک اثر از آثار دولی نعمت
کائنات و خواجه موجودات بگویم گفتم بیار گفت بدانکه روزی سلطان
فتوت در چهار بالش نبوت پشت فراگذاشته بود و بگرد بیت طایفه از مخدرات
اشراف مهاجر و کدبانوان سادات انصار در آمدند و پیش در تحیت سخن
آوردند پس روی سوی کدبانوی قیامت فاطمه زهرا آوردند صلوات
الله علیها و گفتند نحن فی مجالس انس بک تحقیق مجازه ٭ قد نسجنا الا انس ثوبا
فضفاض الطرازه ٭ بهتر را گفتند دعوتی است و روپوشیدگان روسا
و اشراف جمع اند این چشم و چراغ را دستوری ده تا مجلس افروزی
کند و این گوهر پاک را بفرست تا واسطه قلاده آن محفل باشد و آن لو بکران
جامهای فضفاض پوشیده و دامن فخر در زمین کشان و لیکن چه سود که
در آن جامهاشان دو بخیه نبود چنانکه فاطمه را آن چه بود که سنگی در سنگی
موجود بود و خواجه دستوری داد ان سیده زنان در پدر نگریست
و بگریست گفت بابا چندین گاه است تا فتا لکی دارم بر سر و آن چادری که
بخیه این جای پیوند کرده بودم از برگ خرما بدست شمعون یهود کرده ات
من چگونه بجای روم گفت لا بد باید رفت که حضرت تا حضرت نومیدی نیست

١٦

بحکم فرمان برفت با آن جمع و صد هزار عرق تشویر پراسار بر روی جبین مبارک
وی نشست و سرشک رشک می بارید چون آن ضیافت بآخر رسید
بحجره باز آمد و گفت ای مهتر این نیکو باشد که جگر گوشهٔ خود را بجز من
گاهی فرستی که هنوز خوشهٔ حمیّة الجاهلیّة می چینند و چشم و چراغ خویش را
بانجمن فروزانی که هنوز لاف حتّی زرتم المقابر میزنند سرش در کنار گرفت و بروش
بوسه داد و گفت جان پدر پیغمبر بیگانه را چنین بود تنها پا لا نهند بی مادری چنین باشد هنوز نهم در حلیت
که خفیف قوام و خوانی جبرئیل آمد بجای وحی و بر دایرهٔ جمالش شعله زد در فاطمه نگریست
و گفت این دلتنگی چیست باری از آن چادر پوشان خبر پرسی تا چه جامه داشتند
و تو چه جامه داشتی گفت من خود را این محل نداریم گفت زنان را بخوان و
بپرس بخواند و بپرسید گفت چنان بود آنزمان که این خاتون آفرینش آن
مجمع را جمال داد همه نظارگیان در وی متحیر شدند و پیش او همه پوشیدگان
برهنه نمودند این زنان با یکدیگر میگفتند چه گوئی این قصب در کدام ولایت
بافته اند و این طراز از کدام طراز خانه بیرون آورده اند ایست چابک
دست استادی و انیست چابک انگشت علم گری و انیست چالاک حرکت
سطرزی که چنین طراز بر کشید اِنَّمَا یُرِیدُ اللّٰهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ
الْبَیْتِ گفت ای بابا چون که بمن نمودی تا من شاد شدمی گفت ای عزیز
زیبای خود در آن بود که در تو پوشیده بود و تو ندیدی لعمری این سخت
تن درست کاریست و روشن روزگاری که اینچنین در پرده می پرورند یکی
را ولیکن این فطام فاطمه را مسلم بود که او را بدست اقتدا بیرون نیاورده
بودند اما کسیکه مقتدا باشد در هر سه و چلهٔ او را این مسلم نیست چنان باید
که این خلعت در وی پوشیده بود اما بر وی پوشیده نباشد تا آن نور
متعدی بود و لازم از این خلعت تا اکنون خویشتن عریان می شناختی
از آنکه از جامه خانه ازل بر تو پوشیده اند ولیکن از تو پوشیده است
آن خبر نشنیدی که اِذَا اَرَادَ اللّٰهُ بِعَبْدٍ خَیْرًا اَحَبَّ اَنْ یَرَی اَثَرَهُ عَلَیْهِ
باید که پیوسته خود متنگر جلوه گر خلعت الهی باشی و خشنود و ثناگر موهبتهای

تا قتناهی با آن خبر که کیفیتی و مغیثش بر خود می نهفتی که اذا مات ابن آدم انقطع
عمله الا من ثلث مقصود اشیا از موجودات میگویید که چون سلاسل چهار عنصر یکی
موجه بگشایند و پنج در جانش و بر بندند همه تاج و دواج و حل و عقد شش
بباد بر دهند مگر سه چیز اول صدقه جاریه این نکته ای حکیم یاد داری آن
اشارت چرا فراموش کردی که همه ناقه کاینات گفته است که کل معروف
صدقة و من المعروف ان تلقی اخاک بوجه طلق و ان تفرغ من دلوک فی
اناء اخیک یعنی صدقه نه همه آن باشد که نانی پیش لب انبانی نهی یا نفایه
بدست بی سرمایه دهی اینست تر صدقه و به زبان تر شیرا سخن آن باشد

اگر تماشاجای آزادگان است داری و بوستان روی بیش و ...
گوهی تازه داری و ان تفرغ من دلوک فی اناء اخیک گفته چای تشنه نوید
راه بینی ساقی کنی و آن خویشتن در یابی که غذای که بعد آن از وی تولد کند آن
کرا نجاسخ باشد نه میزبانی راست آن باشد که از و منت زاید ...
آدی بل نص تنزیل قول معروف و مغفرة خیر من صدقة یتبعها اذی بس اگر
صورت صدقه ایشان داده صدق و معنی صدقه داری و اگر ایشان
خوان نان پیش اشباح نهاده اند تو خوان جان پیش ارواح نهاده
هر ساعت مسیح وار این دعوت برای دعوت مشتی گرسنه در زبانت
نشسته که انزل علینا مائدة من السماء خوان مائده روحانی در جهان نهاده
جسمانی تو سخت کرده ... مضمون من اکل وحده بر نفس حیوانی ...
و میزبانی عام میکنی آن چه گوئی من از صدقه جاریه بحر و قلم اما آن دیگر گذشت
علم ینتفع به علمی که از و نفع گیرند مشاطگی باشد که چون آب و آئینه از برای ... عیب
شکستن باشند نه از برای عیب جستن علم نافع آن بود که از ذره ...
و پستی رسد نه از بیم باکی و ناپاکی در جمله چون آب و آئینه باشد ...
به ایشان نماید خود در میانه نه و اگر خود در میانه باشد آن نور ...
علم آب را سیاه کند و هم روی آئینه بزنگ تباه کند علمی گوئید حجاب ...
که هستی و پندار ایشان پرده نور علم ایشان گشته باشد از انبیا ...

دبجالت و فصاحت کلام و عذوبت و
بلاغت سخن ایشان و اظهار سال تاریخ
و زمان چشم حقیر را از فیض این دو شیده
بمه اعتبار رخساره تصنیف خود را
بنازه این کارنامه از عکس نگارش
زینت بخشید تا رتبه بلند این ...
دلالت دقایق شرح حقیر ...
از مطالعه این تواریخ مفهوم قاریان
و طالبان گردد و چون مفتح کتاب را
...
چهار آیین را ...
است که باغبان ...

چمن اول

ملکوتی‌تر زین علت جسمانی احتما فرمود و از این عقاید شیطانی احتراز که نعوذ
بالله من علم لا ینفع و سرهنگ درا و این پرده برداشت که رب عالم قتله جهله وعلمه
لا ینفعه پس چون علم نافع آن باشد که نفع او عام باشد نه خاص اثر او متعدی بود
نه لازم تا گمرهم بعلم اصول اصول نیست که علم اصول با وصول باشد خود
فضول است و یا سیاست اقبال ما قدروا الله حق قدره نا مقبول دیگر علم کلام است
او نیز که علم کلام چیست پای بند کام و نام و دام شبهتهای عام با تهمت من
تکلم تزندق و عوام با کمند آن بزرگ که میگوید و کلام که علم حدیث المیلاد ضعیف
الاسناد من علم را برای بدعت تمام کردم والسلام دیگر علم ساست اما بیرون
از حاجت شرع حجابست که شاغل حقایق است و پرده دقایق دیگر علم نجوم
که آن با ضافت یا انها علم تخمینی است و یاد بده که من صدق کاهنا فقد کفر بحکم
نبی دینی پس هویدا بود که در صحرای سینه نشتی تا گنج گنج علم را چه گنج بود و همه از
بو العجبی نفس آدم را باستعارت نقاب نفس شیطانی ساخته و صفت شیطانی
را بوقاحت اسم انسانی داده هرگز آه منزوی از مرکز حقیقت بنیاد راه [illegible]
فرو نا شده و هرگز گروهی از جاده جهد بر لعبت دیدار ایشان نا نشسته باستراق سمعی
که از پاکان آسمان کنند لقب خویش سروش کرده بسایه خویش که از پس
پیش خود دیده ترکوتاه خود را فراموش کرده روز کوران ربع مسکون را باشراف
جمال خورشید چکار با پشه شگافان را که از روستا باشند با صدف شگافان
چه شغل آن همه تمویهات و تخیلات و موهومات و مظنونات ایشان همه مقصور
ایشان مقصور است آن حکمت شرع پرورده است که همه اطراف آکناف
عالم مشهور است اینک علم ینتفع به از بساط ثری تا مناط ثریا الاول [illegible]
جان تا آخر معالم جهان کیست که از استادان با منفعت بینه آنکه جمهور
فرق ملک از ظاهر مقالات حبیب خویش کسب میکنند و کافه عاشقان [illegible]
از رمز و اشارت او جانها میپسندند و کله کله ارباب قیاس ظن
از رنگ و عبارت او پیرایه و سرمایه میسازند و رمه رمه رعایای عباس
و قیس از راه این هدیه گدیه میکنند و شیر زدگان آدم را از آن تربیت و [illegible]

زوگان عالم جان را از ان تسلیت و در وندگان شوق را از ان تقویت
و حرام زادگان عهد را از ان تعزیت میدارند نفیس تر سرمایهٔ گنج خانهٔ عقل و گرانمایه
تر پیرایهٔ از معالم نفس خیراً کثیراً ببشارت الهی سرمایهٔ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ
خَيْرًا كَثِيرًا جواهر روحانی با بشارت نبوی پیرایهٔ اِنَّ مِنَ الشِّعْرِ لَحِكْمَةً تا نکه انگبین شهد بها
نوش کنی پس شکر شکر او فراموش کنی تو خود دانسته از ان سه موالید که نتایج
این هفت و چهار اند آدمی زادگان اختیار اند ازین سه خط که معادن نبات
و حیوان است غرض و مقصود انسانست بهر او جان شرف جوی است
نفس سخن گوی است ایشانرا قبای بقا پوشانیده و طرازش این کرده وَلَقَدْ كَرَّمْنَا
بَنِي آدَمَ و در بقا و فنا شان بر حیوانات امیر کرده نشانش این کرده هُوَ الَّذِي خَلَقَ
لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا باز ایشان طایفه از اسامی بمعانی رسیده زه آب حکمتها
وزون از درونشان بگشاد تا چنانکه ایشان خواستند در ملک کلمهٔ بحسب
و هزل بر قضیت سجیت تصرف میکردند و کشاد نامهٔ از دیوان وهم
و خیال یافته بودند که چون متصرفان عالم کون و فساد آن امارت امارت
با نصرت کلمات در ایشان پدید آمد میر ایشان لقب دادند چنانکه پیغمبر
میفرماید که اَلشُّعَرَاءُ اُمَرَاءُ الْكَلَامِ اگر ایشانرا از فقرا امیر خوانند شما از لباس
سخن امیر ایشانید آنگاه در بوتهٔ ادراک حق در باطل آمیخته را از یکدیگر
جدا کرده نیک جلوه گردد گفت عُطَارِدُ الشُّعَرَاءِ مِنْ بِرِّ الْوَالِدَيْنِ و بد را رسوا
کرد و گفت اَلشِّعْرُ مِنْ مَزَامِيرِ إِبْلِيسَ پس ز من تخییل و تحقیق مطالعه کرد و کاه وَالشُّعَرَاءُ
يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ را نه داغ اِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جدا کرد و بر رو
گلشن تقدیس تاج تخصیص من تبعیض بر سر نهاد و گفت اِنَّ مِنَ الشِّعْرِ لَحِكْمَةً
و تلویثان گلخن تلبیس را بدو کارد و تازیانه لَأَنْ يَمْتَلِئَ جَوْفُ أَحَدِكُمْ قَيْحًا
خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَمْتَلِئَ شِعْرًا زد و ایشان را خاکسار دو جهان گردانید پدید
اشارت که فرمود اُحْثُوا التُّرَابَ فِي وُجُوهِ الْمَدَّاحِينَ تا هر زاژخای هرزه
درایی دعوی امیر الکلامی نکند که این تشریف مسلم شاعر مسلم راست
نه ظالم را و آن تو نمی برای آنکه این درها که تو درین درج دولت در

شد نقل شد بهر صفحه چون بزم میخواران
شرابی تاب معنی قوت روح سخنور شد
حدیقه شاهدی بود از کف نامحرمان بنهفته
ضمیرش را هوای خوشنگاری آن سخنور شد
حکیم غزنوی دید آشنایی‌های ادراکش
بران شایسته داماد او توجه همسر شد
چو گفتا بارک الله این داماد را مشفق
که فرزندان طبیعت را بدین معنی همسر شد
بشرح مثنوی دائم که روح مولوی نازد
حکیم غزنوی داند که این شرح از بهر شد
تعالی الله چه شرح از آن سخن بر دقایق آسوده
کرد و سد سکندر پیشش پای عهد و ادائم شد
قلم یا رب چه لذتها بر دار شهد تحریرش

۲۰

گردی صدف کشایان ازل دانسته و این شکر را که درین مواطن باری حکمت
تو تعبیه کرده شکر گزاران ابدی تا شد و دیگر قسم سوم آنست که گفتی و ولد
صالح یدعو له یا الحق بعد و این حد و بدین خلعت مخصوص توئی برای آنکه
فرزندانی که کافی باشند فرزندان تو اند کدام فرزندزادگان ارحام مادر
تو اند و قابل قابلیت تو از فرزندان تو و کدام ... و بهبود دانشمند
که این فساد ... فرزندان تو از روزگار عباس ... که علی بود تا عهد
تو اعظم زاده که دیده چون فرزندان خویش را بجهت ... نوشته و منزه
... فرود فلک اعظم ساکن همه از صروف روزگار ایمن چه را
زیرا که آفتاب را که شرف از شرف ... بود زحمت کسوف و اسیاه
نتواند کرد و که ... ازکان لن نکان ... استحالت ... را
از هم فرو ... ولد صالح اینچنین فرزند باشد که از هیچ ...
تربیت پذیرفته باشند از اجسام مرکب ترکیب گرفته فرزندزادگان
... بود چنانکه استاد با ... گوید درین معنی

نه از روی میل فرزانه فرزند ... || هر دو نسل این هر دو ... فرزانه

وای دریغا که ... || باشد فرزند ...
... دانش و فضل و ... || حاصل ...

... چون ... فرزند ... حاصل باشد فرزند ...
الا ... باشد قوله تعالی انما اموالکم و اولادکم فتنة اما فرزند ...
و ... ایشان جان و مال باشد ... العرش و ...
... گرچه ... زادگان ...
حفظ و کلاء ... خورده ارندای ... فرزند
... در تربیت ایشان رنج بسیار ...
... ارند کسانی اند که بچگان ... الله

ایشان را فرو گذاشتن خامی بود نگارید کانی که اندام از عقل کل
باشند اجزای ایشان از هم فرو گشادن بی اندامی بود و جان فزایی
که سبب دستیاری حیات باشد آسان آسان پای از ایشان بیرون
نتوان نهاد و دلربایی که مدد پای داری اسم تو باشد خیر خیر دست از ایشان
باز نتوان داشت دلخواهی را که مربی چون تو کریمی باشد در یتیم او چه باید
یتیم مانند سپاهی را که مقوی چون تو حکیمی باشد سپاه سالاری بی پایی او
واجب کند که بی پایه بودن آن چندان در یتیم او را در دست مشتی پرورده
یتیم کرده و آن چندان غریب خویش روی را از راه غربت شمار آن او را
کرده تا که صاحب غرضی طپانچه شان زند و صاحب علتی عیدشان کند عروه
که حجره ارباب الهی را شاید در حجره اصحاب ملاهی مانده و گوهرهایی که ملک
مالکان را زیبد در سلک اصحاب الجراب والجراب کشیده تا کی بر چنین فروغی از
دروغ آن کلمات زرین را از روی قلابی در صورت مس مهیج بر زبانها
رایج میکنند و کسی نه که دست آن قلاب نخست ببرد و گاهی سیمابی تن از
جهل نیکویی او میبرد و کس نه که از راه شفقت تریاکی آمیزد و از سر بهر داست
از سر شهر بیت او را شهرهای میزند آزاده نه که این گوهر پاک را از بیگانه بر
گر شعر آن خرقی بر دیان شعری تابش را چون شعر خود نهد جوانمردی
که او را از آن لوث و ناخوشی نجات دهد و کار علاجی سپید کاری
این واره ندکانرا سیاه میکنند و غیوری نه که او را به سبب سفر آب توشه
سپید و ریابان نهد این مشتی ناکس و لئیم تهی النفس پر هوس آخر شرم
نفس هرزه لوی بدعت جوی سست خوی سنت شوی ناموسی سالوس
افسوسی پر خیانت بی صیانت بی دیانت همه ذل و همه سر شهر و حسد
وعلت حقد این چندین کریم و کریمه را چون قبطیان فرعون عرضی الله
را اسیر کرده و تو عصای کلیمی در گوشه خانه برده و مهر بی مهری بر لب نهاده و گو
یوشش کم کرده این چنین توانی از مردم توانا سادات عصر و کافه اشراف
جمهور را فاضل بیکران جانی حمل کنند نه برتن آسانی و این کاهلی بر غلت

۲۲

اختیار کنند نه بر عاقل و کاهلے چنانکه متنبی گوید درین بیت

وَلَمْ اَرَ مِنْ عُیُوبِ النَّاسِ شَیْئًا — کَنَقْصِ الْقَادِرِیْنَ عَلَی التَّمَامِ

پس اکنون چون حال برین جمله بود از دفتر کاهلے این مثال پیش چشم مبارک که اَلْکَسَلُ اَحْلٰی مِنَ الْعَسَلِ وا ز لوح محفوظ عقل این نکته در گوش هوش خوان که مَنْ فَکَّرَ بِالْعَوَاقِبِ لَمْ یَسْتَنْجِحْ از قفس عافیت بیرون جه و عاقبت را نهبه بر ند و آن پیمان روی بشخوده را از آب زندگانی روی بشوی و این عروسان زلف پژولیده را بشانه روحانی جعد بفشان بعضے را ارسلان مشاد شاص ادریس مخوان و بعضے را آبتین عام ابلیس که اَلْعَدْلُ مِیْزَانُ الرَّحْمٰنِ وَالْجَوْرُ مِکْیَالُ الشَّیْطَانِ و بعضی را در گلشن حفظ جلوه مان و قوت را در گلخن نسیان سوزان فرمانے که از صدر نبوت صادر گشت کمر انقیاد بر بند که سَوُّوْا بَیْنَ اَوْلَادِکُمْ فِی الْعَطِیَّةِ گفت زادگان شمادادگان حق اند همه را چون جرم پروین پشت در پشت دار یه و چون پیکر دو پیکر روی در روی چون چنین فرموده است پس تو این آئینه جانها را چون دندانه شانه یکسان دار و آن سوهان دلها را چون دندانه اره دیک تیغ زخمها بریده ولا به مپیوند تا ماده دمه تو گردد که صِلَةُ الرَّحِمِ تَزِیْدُ فِی الْعُمْرِ حسن عهد به پیوند حفظ تازه کن تا سبب هم طویلگی ایمان تو گردد که اِنَّ حُسْنَ الْعَهْدِ مِنَ الْاِیْمَانِ و آن گوهرهای پراگنده را در یک عقد عقد کن و این پاره‌ها قراضه شده را در یک بوته نقد کن که اگر نقل زادگان نسل مشروع است نقل فرزندان عقل هم نا ممنوع است چون عروس جان من از گفتار این پیرایه بر بست من از راه نیاز سلاح اعتذار ساختم و بهانه خواندم و دانا در حرم عذر تعذر رها نمودم و جاهی گفتم که بے بیاری و چار دیواری این خدمت بسر نشود

این فصل که اشنید زمن مست بر زد — مسند حمت الله بران دست و بران بر

همی دست قبول و اقبال به سینه مبارک نهاد در حال از بهر دفع بی انصافی

زمستان آفتاب که بر آسمان همت افروزد تا بساختند و از بهر تنگی
تابستان را فرمان داد تا سایه بانی بر آفتاب کرم بر بستند و از بهر غذای
میکائیل را که کیال ارزاق بر دست اوست پیمانه خدا رایج بخشند و ا...
برای لباس از جامه خانهٔ رفعت بستان و از خلعت زمستانی و تابستانی
در من پوشانیده چرخ را که تکفل خرج آن نتوانست کرد او تکلف فرمود
در جمله آنچه که خاطر را از آن نفرتی خواست بود همه رخنهاشان بربست
و همه جایها و هر در گشایی که جان را از آن تسلی توانست بود همه را او بگشاد
سوی دل آتش گرم که آن مصطنع ربانی گفت واصطنعتک لنفسی و آن شکر و مانی
شکر الله مسعی تحکیما وکفت طلعت البلاد وحببت الیه العباد و ... الفضل ...
گفتم که در کرامت من او را چون نام احمد یافتم و او مرا چون نام خود
خویش مسعود بخت کرد در جمله آن صدر باقی باد و در جان بازی دلی نموده
که هیچ در باقی نکرد چه گویمش جز آنکه استاد حکیم فرخی گوید در صفت

شعر

هر چون نگرم قصهٔ من با کرم او — چون قصهٔ آن اشتر مست است و حوالی

آنکه چو نام خویش عدیم المثل و آن چون پدر خویش مسعود بخت چون ان
جان آزاد مرا به تحقیق بنده کرد و مرا القبول اقبال خرسند کرد من نیز
جان خود را شاد کردم و دل از قید تعلقات آزاد در حسب حال خویش
این قطعه را انشا و انشاد کردم

شعر

گرچه چو تیشه من زپی بیشه و تراش — هرگز نبوده ام به طمع را ...
ور چه چو تیشه من از بهر خلال — قصد خسم نکرده ام ...
... بیش از این سر من ... تیشه بود — آن رفت و ...
اکنون ... بس کز دستش زیر تیشه ام — خواجه رئیس احمد مسعود ...

آنچه ... تشبیه جمع کردم تشبیهی بدین نسق مختصر کردم و ترتیبی ... بیرون
تا از ... و بیرون ... این دیوان را بدین ترتیب و تشبیه ...

بر تفضیلت اشارت آن ثواب سلب صواب طلب آن قابل دولت
دقایل حکمت قبلهٔ اقبال کعبهٔ آمال خواجه بشار و مهتر بیدار عاقبت بین
حقایق خوان دقایق دان نیک بوش حق شناس سخن گزار معنی طراز
که باری عز اسمه او را از حیات و ما را از بقای او متمتع داراد و همچنانکه
این مائدهٔ آسمانی بوجود با جود او آراسته گشت هر لحظه فایدهٔ روحانی
سبحان و جاه او پیوسته گرداناد و تا جهد و توفیق همطویلهٔ او بید همچنین
موفق داراد بر جمع کردن علم و حکمت بر جلوه کردن اصحاب حق و حقیقت
بر تفخیم و تعظیم ارباب طریقت والحمد لله
رب العالمین والصلوة والسلام
علی محمد و آله
اجمعین
تم

نقل عبارت منقول عنه دستخطی خاص حضرت شارح و راقم حدیقهٔ حکیم سنائی

الله اکبر

معلوم ارباب خبرت و اصحاب فطنت که طالب خواهان و متأمل
تتبع این نسخهٔ لطیفهٔ شریفه باشند باد که حرکات و سکنات و اعرابی
که بر الفاظ و لغات تازی و فارسی این کتاب مستطاب نهاده شده
همه از روی قاموس و صراح و کتب معتبرهٔ لغات عربی و
فرهنگهای معتمد فارسی و قواعد نحوی و قوانین صرفیت و از اعتماد
و اعتبار برا شاید محض همین که احدی خلاف مشهور و معروف حرکتی
یا اعرابی به بیند حمل بر سهو و خطا نکند که هیچ چیز درین نسخهٔ کریمه خود رو نیست
مستنبط از کتب و قواعد مطلبیست این دو کلمه مزیداً للاعتماد تحریر یافت
حرره عبد اللطیف بن عبد الله العباسی که شارح و مصحح این کتاب
میمنت نصاب است

بسم الله الرحمن الرحیم

ای درون پرور برون آرای — وی خرد بخش بیخرد بخشای

خالق و رازق زمین و زمان — حافظ و ناصر مکین و مکان

همه از صنع تو مکان و مکین — همه در امر تو زمان و زمین

آتش و باد و آب و خاک سکون — همه در امر قدرتت بیچون

عرش تا فرش جز و مبدع تست — عقل با روح پیک مسرع تست

در دهان هر زبان که گردانست — از ثنای تو اندرو جانست

نامهای بزرگ محترمت — رهبر جود و نعمت و کرمت

هر یکی زان فزون ز عرش و فرش و ملک — زان هزار و یکیست و صد کم یک

هر یکی زان بحاجتی منسوب — لیک نامحرمان ازان محجوب

یا رب از فضل و رحمت این دل و جان — محرم ویژه نام خود گردان

کفر و دین هر دو در رهت پویان — وحده لا شریک له گویان
صانع و مکرم و توانا اوست — واحد و کامران نه چون ما اوست
حی و قیوم و عالم و قادر — رازق خلق و قاهر و غافر
فاعل جنبش است و تسکین است — وحده لا شریک له اینست
عجز ما حجت تمامی اوست — قدرتش نائب اسامی اوست
لا و هو هر دو زان سرای تهی — بازگشتند جیب و کیسه تهی
برتر از وهم و عقل و حس و قیاس — چیست جز خاطر خدای شناس
هر کجا عارفیست در همه فرش — هست چون فرش زیر نعلش عرش
هرزه بیننده روان بیننده — آفرین جز بر آفریننده
آنکه او اندر زناک تن کردن — باد را او دهد سخن کردن
واهب عقل و ملهم الباب — علتی نفس و مبدع اسباب
همه از صنع اوست کون و فساد — خلق را جمله مبدا است و معاد
همه از او و بازگشت بدو — خیر و شر جمله سرگذشت بدو
اختیار آفرین نیک و بد اوست — باعث نفس و مبدع خرد اوست
هیچ دل را بکنه او ره نیست — عقل و جان از کمالش آگه نیست

۲۹

دل ز عقل از جلال او خیره | عقل و جان با کمال او تیره
عقل اول نتیجهٔ صنعش | راه داده و در ره عجز رفتش
سست جولان ز عزت ذاتش هم | تنگ میدان ز کنه صفتش فهم
عقل اگر چه بسوخت آتش او | از پی رشک کرد نقش او
نفس در جوهر کیش کم ز دو زیست | عقل در کنه ذاتش نوآموزیست
نیست عقل اندرین سپنج سرای | جز مزوّر نویس خط خدای
نیست از راه عقل و وهم و حواس | جز خدای ایچ کس خدای شناس
عزّ و صنعش که دی بنماید | عقل را جان و عقل برباید
عقل را خود کسی نهد تمکین | در مقامی که جبرئیل امین
کم ز گنجشکی آید اندر هیبت | جبرئیلی بدان همه صولت
عقل کانجا رسید سر بنهد | مرغ کانجا پرید پر بنهد
هرچه زو هست گفتی از بن و بار | گفتی او را شریک هش میدار

و مسوده این اوراق در شرح مثنوی مولوی بشرح و بسط تمام تا آخر بیا بقیه به تحریر در آورده ان ار هت فا طلب منها

مد معقولات قدم پیش نمیتوانهند و قادر بر ادراک کمال او نیست پس تفاوت میانه رتبه عشق و عقل ظاهر باشد و الله اعلم بالصواب

جز بجنس کی یک و نفس خبیث | کمند دریست هم حدیث خبیث
در ره قهر و عزت صفتش | کمتر از پس ابله معرفتش
چند ازین عقل ترهات انگیز | چند ازین چرخ و طبع رنگ آمیز
عقل را خود بخود چو راه نبود | پس بشایستگی ورا بستود
کاول آفریدها عقل ست | برترا ز برگزیدها عقل ست
عقل کل یک سخن ز دفتر او | نفس کل یک پیاده بر در او
عشق را داده هم بعشق کمال | عقل را کرده هم بعقل عقال
عقل مانند ماست سرگردان | در ره کنه او چو ما حیران
عقل عقلست و جان جانست او | آنچه زان برترست آنست او
بتقاضای عقل و نفس و حواس | کی توان بود کردگار شناس
گر نه ایزد ورا نمودی راه | از خدائی کجا شدی آگاه

فی المعرفة

بخودش کس شناخت نتوانست | ذات او هم بدو توان دانست
عقل حقش بتوخت نیک بتاخت | عجز در راه او شناخت شناخت
گرمش گفت مر ورا بشناس | ورنه کی شناسدی بعقل و حواس

بی‌دلیلی حواس کی شاید — گوز بر پشت قبه کی پاید
عقل رهبر ولیک تا در او — فضل او مر ترا برد بر او
بی‌دلیلی عقل ره نبری — خیره چون دیگران مکن تو خری
فضل او در طریق رهبر تست — صنع او سوی او دلیل و گواست
ای شده از شناخت خود عاجز — کی شناسی خدای را هرگز
چون تو در علم خود زبون باشی — عارف کردگار چون باشی
چون ندانی سر اشناختنش — چون توهم کنی بیاختنش
هست در وصف او بوقت دلیل — نطق تشبیه و خامشی تعطیل
غایت عقل در رهش حیرت — مایه خلق سوی او غیرت

وهمها خاسر شد از اوصافش · فهمها هرزه میزند لافش

عقل و جان امر او و با کل است · منتهای مرید و سالک اوست

عقل تا رهنمای هستی اوست · هستها زیر پای حق اوست

فعل او خارج از درون و برون · ذات او برتر از چگونه و چون

انبیا زین حدیثها حیران · اولیا زین صفات سرگردان

ذات او را نبرده راه ادراک · عقل با جان و دل و دین و چالاک

عقل بی کحل آشنائی او · بیخبر بوده از خدائی او

چه کنی وهم را ز آتشش حسد · کی بود با قدم حدیث حدث

او زناچیز چیز کرد ترا · خوار بودی عزیز کرد ترا

فی التوحید

احدست و شمار ازو معزول · صمدست و نیاز ازو مخذول

آن احد نی که عقل داند و فهم · وان صمد نی که حس شناسد و وهم

[illegible]

نه فراوان نه اندکی باشد	یکی اندر یکی یکی باشد
در دوئی جز بد و سقط نبود	هرگز اندر یکی غلط نبود
تا ترا در درون شمار و شکیست	چه یکی خوان چه دو که هر دو یکیست
تو چه آگاه دیده دان بیقین	جسم و چند و چرا و چون آئین
نه بزرگیش هست از افزونی	ذات او بر ز چندی و چونی
از پی بحث طالب عاجز	هل و من گفتن اندرو جائز
کس نگفته صفات مبدع هو	چند و چون و چرا و چه کی و کو
ید او قدرتست و وجه بقاش	آمدن حکمش و نزول عطاش

۳۳

[illegible]

[illegible]

قدمینش جلال قهر و خطر	اصبعینش نفاذ حکم و قدر
هسته‌ها تحت قدرت او بند	همه با او و او همی چو بند
جنبش نور سوی نور بود	نور کی ز آفتاب دور بود
با قدم بودنش ازل پدید آمد	یکه آمد ولیک دیر آمد
در ازل بسته کی بود عملش	یک غلامست خانه‌زاد ازلش
از ابد دور دار وهم و گمان	که ابد از ازل گرفت نشان
کی مکان باشدش ز بیش و ز کم	که مکان خود مکان ندارد هم
با مکان آفرین مکان چه کند	آسمان گرد آسمان چه کند

[illegible]

۳۵

نه مکان پی برد و نه زمان — نه بیان ره خبر برد و نه عیان

نه بارکان ثبات او ذاتش — نه مکان جای هستی ذاتش

ای که در بند صورتی و نقشی — بسته استوی علی العرشی

صورت از محدثات خالی نیست — در حضور عز لایزالی نیست

زانکه نقاش بود و نقش نبود — استوی بود و عرش و فرش نبود

استوی از میان جان میخوان — ذات او بسته جهات مدان

کاستوی آیتی ز قرآنست — گفتن لامکان ز ایمانست

عرش چون حلقه از برون درست — از صفات خدای بیخبرست

در صحیفه کلام مسطورست — نقش و آواز و شکل ازو دورست

ینزل الله هست در اخبار — آمد و شد تو اعتقاد مدار

رقم عرش بهر تشریفست — نسبت کعبه بهر تعریفست

لامکان گوی حاصل دین ست — سر بجنبان که جای تحسین ست

دشمنی حسین ازان جست ست — که علی لفظ لامکان گفتست

خلق را زین صفت جهانی ساخت — تا ز بهر تو آشیانی ساخت

آسمان وی نبود امروزست — باز فردا نباشد او نوزست

ور نه‌ای پیش ستر دخان / یوم نطوی السماء رو برخوان

عاشقان جان چون دم از قدیم زنند / ها و هو را میان دو نیم زنند

فی التنزیه

دهر فی قالب قدیمی را / طبع فی باعث کریمی را

نشود دهر و طبع بی توشش / همچو جان از نهاد بی طلبش

این و آن هر دو ناقص ابتر / آن و این هر دو ابله و بی بر

ماده او ز کهنه و نو نیست / اوست کز هستها جدا و یکیست

بی‌نهایت نه ملک او معروف / بی‌بدایت نه ذات او موصوف

زرق و تلبیس و زخرفه نخرد / سوی توحید و صدق ننگرد

دیده عقل بین گر بیند حق / دیده رنگ بین نه بیند حق

باطل است آنچه دیده آراید / حق درا و بنام آب و گل ناید

عقل باشد مخالط و هم محیط / هر دوان لیک بر بساط بسیط

خلق را ذات چون نماید او / بکدام آینه درآید او

جابی و جان هر دو پیشکار تواند / کوتوال و نفس شمار تواند

چون برون آمدی ز جان و ز جای / پس به بینی خدای را بخدای

۳۶

باز توحید هر کسی نگشت / طعم توحید هر کسی نچشد

هست در هر مکان خدا معبود / نیست معبود در مکان محدود

مرد جسمی ز راه گمراه است / کفر و تشبیه همره و همراه است

وز ره صدق نقش را بگذار / خیز و زین نقش شوم دست بدار

از در و دشت نگاشت صنع اله / نه ز زرد و سپید و سرخ و سیاه

وز بر و دشت نگاشته افلاک / از چه از باد و آب و آتش و خاک

داده خود سپهر بستاند / نقش الله جاودان ماند

فعل تو ذاتش بر ولی آلت و ستو / پس که جوشیش برازکن و هست

آنکه بی رنگ زد ترا بیرنگ / باز نستاند از تو هرگز رنگ

نگذارد فلک ترا جاوید / رنگ زرد و سیاه و سرخ و سپید

جمع کرد از پی تو پیش از تو / آنچه اسباب تست بیش از تو

آفریدت ز صنع و بی تکلیف / کرد فضلش ترا بخود تعریف

گفت گنجی بدم نهانی من / خلق الخلق تا بدانی من

گرده از کاف و نون بدیده بین / دیده را ایست جهان پر از تزیین

زیر گردون ز رام و صنع خدای / ساخته جا بطبع بر یکجای

۳۷

تجسیم صورت و شکل کمال
مناسبت است و هم دو برابر یاسین اند
دهان باعتبار و دندانهای دندان چشم
باعتبار و دندانهای مژگان
و در این معنی ثانی راست
حاصل بیت

جمع ایشان دلیل قدرت او	قدرتش نقشبند حکمت اوست
کیسه را مرد و پرده مدر	کاسه را ابلیس و عشوه مخبر
همه اضداد لیک زامر آله	همه با یکدگر شده همراه
همه را تا ابد بامر قدم	زده بیرنگ در سرای عدم
چار گوهر بسعی هفت اختر	شده بیرنگ را اگر اشکر
انکه بی خامه زد ترا بیرنگ	هم تواند گذاردن بیرنگ
نیست گوی جهان ز زشت و نکو	جز آز و دیده و بلکه خود او
همه زو یافته نگار و صور	هم هیولانی اصل و هم پیکر
عنصر و ماده هیولانی	طبع و الوان چار ارکانی
همه را غایت و تناهی دان	نردبان پایهٔ استی دان

فی الربوبیة والعظمة

پس چو مطلوب نبود اندر جای	سوی او کی بود سفر از پای
سوی حق شاهراه نفس و نفس	آینه دل زدودن آمد و بس
آینه دل ز رنگ زنگ نفاق	نشود روشن از خلاف و شقاق
صیقل آئینهٔ یقین شما	چیست خالص صفای دین شما

٣٩

پیش آن کش بدل شکی نبود	صورت و آینه یکی نبود
گر چه در آینه بشکل توی	آنکه در آینه بود نه توی
دگری تو چو آینه دگرست	آینه از صورت تو بیخبرست
آینه و صورتش از هم فردست	کان پذیرای صورت از نورست
نور خود ز آفتاب نیز بدیست	عیب در آینه ست در دیدست
هر که اندر حجاب جاویدست	مثل او چو بوم و خورشیدست
گر ز خورشید بوم بی‌بهره‌ست	از پی ضعف خود نه از پی اوست
نور خورشید در جهان فاش است	آفت از ضعف چشم خفاش است
تو نبینی جز از خیال و حواس	چون نه خط و سطح و نقطه شناس
تو درین راه معرفت غلطی	سال و مه مانده در حدیث بطی
گوید ابله کسی درین مقام فضول	که تجلی نداند او ز حلول
گرت باید که به دهد دیدار	آینه گیر دار روشن دار
کافتابی که نیست نور دریغ	آبگینه نماید اندر میغ
یوسفی از فرشته نیکوتر	دیو روی نماید از خنجر
حق ز باطل معاینه نکند	خنجرت کار آینه نکند

احکایت زرق و سالوس و طامات و مکر و حیله سبیل داری که راه معرفت بدست آوری و بحیله خلق را صید کنی و در تحقیق غلط افتاده

[illegible]

صورت خود در آینهٔ دل خویش | به توان دید از آن که در گل خویش

بگسل از سلسله که پیوستی | که ز گل دور چون شدی رستی

زانکه گل مظلمست و دل روشن | گل تو گلخنست و دل گلشن

هرچه روی دلت مصفاتر | زو تجلی ترا مهیاتر

چون ز راست فزونش بود خلاص | گشت بی‌کبر در تجلی خاص

فی جماعة العمیان فی احوال الفیل

بود شهری بزرگ در حد غور | و اندر آن شهر مردمان همه کور

پادشاهی بدان مکان بگذشت | لشکر آورد و خیمه زد بر دشت

داشت پیلی بزرگ با هیبت | از پی جاه و حشمت و صولت

مردمان را ز بهر دیدن پیل | آرزو خاست زانچنان تهویل

چند کور از میان آن کوران | بر پیل آمدند از آن عوران

هر یکی را لمس بر عضوی | اطلاع اوفتاد بر جزوی

هر یکی صورت محالی بست | دل و جان در پی خیالی بست

چون بر اهل شهر باز شدند | بر شان دیگران فراز شدند

آرزو کرد هر یکی زیشان | آنچنان گمرهان و بدکیشان

[illegible]

بیست و شکل پیل پیدا شدند | وانچه گفتند جمله بشنیدند
تا بدانند شکل و صورت پیل | هر یکی با زبان دران تفصیل
آمدند و بدست بپسودند | زانکه از چشم بی بصر بودند
آنکه دستش بسوی گوش رسید | دیگری حال پیل ازو پرسید
گفت شکلیست سهمناک عظیم | پهن و صعب و فراخ همچو گلیم
وانکه دستش رسید سوی خرطوم | گفت گشتست مر مرا معلوم
راست چون ناودان میانه تهیست | سهمناکست و مایهٔ تبهیست
وانکه را بد ز پیل ملموسش | دست و پای سطبر پر بوسش
گفت شکلش چنانکه مضبوطست | راست چون عمود مخروطست
هر یکی دیده جزوی از اجزا | همگنان را نظر فتاده خطا
هیچ دل را ز کلی آگه نه | علم با هیچ کور همره نه
جملگی را خیالهای محال | کرده مانند غتفره بجوال
از خدایی خلایق آگه نیست | عقلا را درین سخن ره نیست

فی الاستوا معقول الکیفیة مجهول الایمان به منقول

آن یکی ز غیل گفته و یکی بید | بیهده گفته تا بنزد رحید

[illegible]

وان دگر اصبعین و نقل و نزول	گفته و آمده براه فضول
وان دگر استوا و عرش و سریر	کرده در علم خویشتن تقدیر
وان دگر سمع و قعده و جلس	بسته بر گردن از خیال جرس
وجه گفته یکی دگر قدمین	کس نگفته ورا که مطلب این
زین همه گفت قال و قیل آمد	حال کوران و حال پیل آمد
جل ذکره منزه از چه و چون	انبیا را شده جگرها خون
عقل ازین حدیث پی کردند	علما را علوم سخط کردند

پیدان

[illegible]

همه به عجز خود شدند مقر / وای آنکو بجهل گشت مصر
متشابه بخوان و رو آویز / وز خیالات بیهده بگریز
آنچه نص است جمله آمنّا / وآنچه اخبار جمله سلّمنا

فی عتاب الغفلة

رادمردی ز غافلی پرسید / چون ورا سخت جاهل و غافل دید
گفت هرگز تو زعفران دیدی / یا جز از نام هیچ نشنیدی
گفت اماست خورده ام بسیار / صد ره و بیشتر نه خود یکبار
باورا گفت ادمرد سلیم / اینت بیچاره اینت قلب سلیم
تو بصل نیز هم نمیدانی / بیهده ریش چند جنبانی
آنکه او نفس خویش نشناسد / نفس دیگر کسی چه برماسد
وانکه او دست و پای را داند / او چگونه خدای را داند
انبیا عاجزند ازین معنی / تو چرا هرزه میکنی دعوی
چون نمودی بدین سخن برهان / پس بدانی که هر دو یکسان
ورنه او از کجا و تو ز کجا / عاشقی به ترا تو ز اثر سخا
علما جمله هرزه می لافند / وین نه بیهای هر کسی بافند

فی تقدیمه و تقدیر سبیل قوله

عاقبت را ز دوزخ آشیانه مکن	خاطرت را محال خانه مکن
گرد بیهوده و محال مگرد	بهر دستانه خیال مگرد
از خیال محال دست بدار	تا بدان بار که بیابی بار
کان سرای بقا برای تو است	وین سرای فنا نه جای تو است
آن سرای بقات هست سعید	وهم بگذار و جان کن از پی خلد
در جهان زشت و نیکو پیش تر است	تا خلف زادگان آدم هست
پایه بسیار سوی بام بلند	تو بیک پایه چون شوی خرسند
پایه اول اندرو علم ساخت	گر تو تحقیق خواهی آن علم است
شش جهت در و عمر یک پایه	خرد و جان و صورت و مایه
تو حقیقت بدانکه در عالم	انبیا اسبق نجیب آدم
نیست از بهر آسمان ازل	نردبان پایه به ز علم و عمل
بهر بالا و شیب منزل را	حکمت جان قوی کند دل را
اندرین راه اگر چه آن نگری	دست و پا بی سر زبان نکنی
هر که او تخم کاهلی کارد	کاهلی کافریش بار آرد

بتر از کاهلی ندانم چیز	کاهلی کرد رستمان را حیز
از پی کار رست آفریدستند	جامهٔ خلعتت بریدستند
تو بمجانقان چرا شده ای قانع	چون نگردی بدان خیال طامع
دو ده و عالم یکی کند صادق	سه سه منزل یکی کند عاشق
ملک و ملک از کجا بدست آری	چون همی شست ور بیکاری
روز بیکاری و شب آسانی	باز خواهی بر سریر ساسانی
تاج و تخت ملوک بی غم تیغ	دسته گرز وان قبضهٔ تیغ
از پی سیم و طعمهٔ گردون	پیش مشتی خسیس ناکس دون
علم داری بحلم باش چو کوه	مشو از نایبات چرخ ستوه
علم بی حلم شمع بی نورست	هر دو با هم چو شهد و زنبورست
شهد بی موم مر ترا راست	موم بی شهد بابت نارست
برگذر زین سرای کون و فساد	ببر از معدن و بده و معاد
کاندرین خاک توده بی آب	آتش آب پیکرست سراب

فی الحفظ والمراقبة

هر کرا عون حق حصار شود	عنکبوتیش پرده دار شود

[illegible]

ستوده ساز مرثنای او گوید	اژدهای رضای او جوید
نعل او فوق عرش را شاید	نعل او زیب فرش را شاید

[illegible]

بعد از آن حضرت بیاران
التفات کرده فرمود با عرابی
قرآن تعلیم کنید و مصرع ثانی
اشارت است بمعجزه نبوی که در
شواهد النبوة مذکور است که چون
[illegible]

[illegible]

[illegible]

درکام او شکر گردد	سنگ در دست او گهر گردد
او سر بر این آستانه نهد	پای بر تارک زمانه نهد

[illegible]

حضرت مولوی معنوی مولانا جلال الدین محمد [illegible]

ای عاشقان ای عاشقان من خاک را گوهر کنم ❊ وی مطربان ای مطربان دف شما پر زر کنم

[illegible]

عقل با آنچه اندرین درماند | زانکه درماند هر که زین درماند
ترسم از جاهلی و نادانی | ناگهان در صراط درمانی
جاهلی مر ترا ابنار دهد | تا ترا کودکی و کنار دهد
لقمه دیدی که مرد میخاید | زان میان گندمی برون آید
بوده پیش جراد و مرغ و ستور | دیده تاب خراس و تف تنور
داشته زیر آسیای تو پای | که نگهداشتش خدای خدای
از پی حفظ مال و نقش و نفس | او ترا بس تو کرده زر و بس
سگ و زنجیر چون بدست آری | آهوی دشت را شکست آری
پس بدین اعتقاد و این اخلاص | از برای معاش و کسب خلاص
من بگویم ترا بعقل و بهوش | که نه بندی ز پند من در گوش
اعتماد تو بر سگ و زنجیر | بیش بینم که بر سمیع و بصیر
نور ایمانت را درین بنیاد | آهنی و سگی بغارت داد

التمثیل فی قوم یؤتون الزکوة

راد مردی حکیم پیش پسر | داد چندین هزار بدره زر
پسرش چون بدید بذل پدر | تر زبان شد بعیب و عذل پدر

گفت بابا نصیب من زین کو / گفت ای پور در خزانهٔ هو

قسم تو بی وصی و بی انباز / من نباشد او هم او دهد بتو باز

اوست خود کارساز و مولی ما / او دهد لبس و زین ما و دهی ما

او بجز کارساز جانها نیست / نکند بر تو ظلم از انها نیست

هر یکی را عوض ده هفتاد / گر دری بست بر تو ده بگشاد

فی الحکمة و سبب رزق الرزاق

آن نه بینی که پیشتر ز وجود / که ترا کرد در رحم موجود

روزیت داده مر از خونی / کردگار حکیم بیچونی

در شکم مادرت همی پرورد / بعد نه ماه در وجود آورد

آن در رزق چست بر تو ببست / دو در بهترت باز وا بربست

بعد از ان الف داد با پستان / روز و شب پیش تو دو چشمه دان

گفت کین هر دو آن همی آشام / کل هنیئا که نیست بر تو حرام

چون بموت فطام بعد دو سال / شد دگرگون ترا همه احوال

داد رزق ترا ز دو دست و دو پای / زمین بگیر ازان بر دو هر جای

گر دو در بسته کرد بر تو دوست / عوض دو چهار در بر جاست

زین ستان زان برو به پیروزی
گرد عالم اهی طلب روزی

چون اجل ناگهان فراز آید
کار دنیا همه مجاز آید

باز ماند دو دست و پای از کار
بدل چار بد بهدت ناچار

در لحد هر چهار بسته شود
هشت جنت ترا خجسته شود

هشت در خلد بر تو بگشایند
حور و غلمان ترا به پیش آیند

تا بهر در چنانکه خواهی شاد
سیر و می نا وری ز دنیا یاد

ای جوانمرد نکته بشنو
وز عطای خدا امید مشو

چون ترا داد معرفت یزدان
در درون دلت نهاد ایمان

خلعتی کان تراست همچو چنین
نستاند به روز رستاخیز

کی ترا داد انش و درم شود
گو ترا بود هیچ کم نبود

او بعجز آردت نه بینی عار
او عزیزت کند نگه می خواه

آنچه داری تو دل بدو مسپار
آنچه او داد استوار آن دار

تو خزینه منی نه بینی باز
چون بدو دادی او دهد بتو باز

زر باتش دهی خنب سوزد
زر صافی ترا ببیند دزد

بد کرا و سوخت نیکسه داد بتو
دولت از چرخ سرخ ساده بتو

دفع آتش اگر مقیم تر است	آتش آرا ازو کریم تر است
تو ندانی نه نیک و نه بد را	خازن او به ترا که تو خود را
یار یار است چون رمی زد رش	مار یار است چون وی ببرش
ای صدف جوی جوهر بالا	جامه و جان بنه بساحل لا
هست حق جز به نیست نگراید	زاد این راه نیستی زاید
تا تو در نیستی کله ننهی	روی را در بقا به ننهی
چون شوی نیست سوی حق پوئی	تا بوی هست راه حق جوئی
گر ترا هست زمانه پست کند	احسن الخالقیت هست کند
خیز و بگذار قصه های محال	از سر نفس شوم و قیل و قال

في الهداية

سبب هدیه آیادی او	نفس را هست هدی و هادی او
دوره فرض شرع و سنت پیش	منت حق شمر نه منت خویش
نوربخش یقین و تلقین است	هم جهانبان و هم جهان بین او
مهربان تر ز مادر و پدر است	مر ترا او بجای راهبر است
چون پرستد تن گران او را	کی شناسد روان و جان او را

[illegible]

سنگ بی‌پاره است لعل کان آنجا	بوالفضولیست فضل جان آنجا
بی‌زبانی ثنا زبان تو بس	هرزه‌گویی مخم و زبان تو بس
از پس کفر ایل و دین بان کرد	با سیاهی سپید پیمان کرد
منت کردگار هادی بین	کادمی را از جمله کرد گزین
عوض تشن ابراهی باده و نثر	بی‌نیازی ز پیر و پیغمبر
کرده از بهر رهبری شش میر	گر نه را انبی سگی را پیر

[illegible]

تو مر آنرا که رنج بحق نارد / بت شمر هر چه داند و دارد

روی بت یافته ز حضرت حق / من نگویم که مردم ست الحق

سگ به از ناکسی که روی بتافت / زانکه ناجسته سگ شکار نیافت

سگ کهدانی ار چه فربه شد / نه ز تازی بکارها به شد

خود ز رخسار تست صبح و شفق / ور ره عشق پیش رهبر و حق

روز که بود که پرده در باشد / شب که باشد که پرده گر باشد

هر که آمد بدو چو گوش آورد / خود نیامد که لطف اوش آورد

رهبرت لطف او تمام بود / چرخ ازان پس ترا غلام بود

هم ازو دان که جان سجود کند / کابر هم ز آفتاب جود کند

ایضا فی الهدایة

هر هدایت که داری ای درویش / هدیهٔ حق شمر نه کردهٔ خویش

آل برمک ز جود کس گشتند / با سخاوت چو همنفس گشتند

نام ایشان چو سرو باقی ماند / ور چه گردون فنای ایشان خواند

قوم ازین روزگار چون رفتند / چون نرگس شوخ چشم و دیده گشتند

بسخن چون شکر همه نوشند / بسخاوت ... رند و جان جوشند

چون تو از بود خویش گشتی نیست | گر دل به بند و در راه ایست
چون کمر بسته ایستادی تو | تاج بر فرق دل نهادی تو
تاج اقبال بر سر دل نه | پای ادبار بر جگر گل نه
گرچه غافل برین عمل خندد | لیک عاقل چنین بپسندد
گرگ باید که مست گردد زو | اولا پوستین بگذارد
پوستین باز کن که تا در شاه | پوستین دربسی ست اندر راه
نخستین قدم که زد آدم | پوستینش درید گرگ ستم
نه چه قابیل تشنه شد بجفا | داد هابیل پوستین بفنا
نه چو ادریس پوستین بفکند | در فردوس را ندید به بند
چون خلیل از ستاره و مه و خور | پوستینها درید بی غم خور
شب او چون روز روشن شد | نار نمرود باغ و گلشن شد
سلیمان نگر که از سر داد | پوستین عمل بگذارد داد
جن و انس و طیور و مور و ملخ | در بن آب قلزم و سر شخ
روی او را همه رفیع شدند | امر او را همه مطیع شدند
ز آتش دل چو سوخت آب نهاد | خاک بر دوش باد چرخ نهاد

۵۵

چون کلیم کریم غنم پرورد ‌ ‌ ‌ رخ بدین نهاد با غنم و درد
پوستین را ز روی مزدوری ‌ ‌ ‌ بر کشید از نهاد رنجوری
کرد ده سال چاکری شعیب ‌ ‌ ‌ تا گشادند بر دلش در غیب
دست او همچو چشم بینا شد ‌ ‌ ‌ تاج بر فرق آل سینا شد
رنج چون دم بسحر روحانی ‌ ‌ ‌ زود بپذرفت لطف ربانی
پوستین را بآولین منزل ‌ ‌ ‌ بفرستاد سوی گاز ز دل
دل چو او را فراآگهی داد ‌ ‌ ‌ هم بجز دیش پادشاهی داد
گشت بی او بقدرت ازلی ‌ ‌ ‌ از شناسی خفی و لطف جلی
تن ابرص او چو سایه فرش ‌ ‌ ‌ چشم آنکه از و چو پایه عرش
هر که او چون نه نام جوید و ننگ ‌ ‌ ‌ از یکی خشم برآورده زنگ
سنگ با او چو مشک شد بویا ‌ ‌ ‌ زنده گرد از مردگان گویا
گل دل را ز لطف جان سر کرد ‌ ‌ ‌ دل گل را ز دست جان نور کرد
چون دکانها بمهر کرد قضا ‌ ‌ ‌ دست تقدیر در شیب فنا
ماند عالم چو از هوا و هوس ‌ ‌ ‌ گشته بازار پر عوان و عسس
شحنه را گرمهر دفع ستم ‌ ‌ ‌ بفرستاد اندرین عالم

مراد ایام فترت است که بین عیسی و پیغمبر ما صلوات الرحمن علیهما ... دست تقدیر فاعل فرستاد است ۱۲

پوستین خود نداشت ره دین | پس چه دادی بگازران زین دین
چون شد از آسمان دل ظاهر | هم بجان هست و هم بتن طاهر
از فنا چون سوی بقا آمد | زینت و زیب این فنا آمد
گر گشت از برای او جاسوش | سخن او حیات باشد و هوش
گر بگوید ز جاهلی نبود | ور نگوید ز کاهلی نبود
دیدی ای خواجه سخن فربه | که ترا در دل از سخن فربه
در خموشی نه بوده لهو اندیش | گاه گفتن نبوده لغو پریش
روز و شب ابسط الانصاف | تسویت داده نه بهرج و گزاف
از درونش چو بوی جان یابند | بی زبانان همه زبان یابند
تو درین گفت من مدار شکی | باز کن دیده به کمار سکی
ور نه ش خوانده عاشقان بهیمان | آیه کل من علیها فان
آن سفیهان که دزد و طرارند | عقل را بهر ره زدن دارند
کن دو حرفست بی خواهر دو | همه دو حرفست بی هوا هر دو
ذات او سوی عارف عالم | برتر از کیف و ماه و از هل و لم
صنع او عدل حکمت ست جلی | قهر او مکر عزت ست خفی

فنا شد ۱۲ ملک قول ذات اوله
وزینت وزیب بقا شد
و درجهت بقا با تحقیق یافت
از فنا سوی بقا رفت
وطی منازل سیر بکاد
بی مجاهده و ریاضت
مستعد و کامل بود
از عدم بوجود آمد گنجان
صلی الله علیه و آله وسلم
یعنی چون آنحضرت
ملک قول از فنا الخ

پیکر آب و گل ز شوقش عور	لعبت چشم و دل ز کنهش کور
عقل آلوده از پی دیدار	ارنی گوی گشته موسی وار
چون برون آمد از تجلی پیک	گفت در گوش او که تبت الیک
صفت ذات او بعلم بدان	نام پاکش هزار و یک برخوان
وصف او در جهان سنگی نیست	هرچه در گوشت آید آن او نیست
نقطه و خط و سطح جفتش	هست چون جسم و بعد شش جهتش
مبدع آن سه از ورای مکان	خالق این سه از درون زمان
هیچ عاقل درو نداند عیب	او بداند درون عالم غیب
مطلع بر ضمائر و اسرار	نه زما کرده بدل تو گذار

فی التقدیس

کاف و نون نیست جز نبشته ما	چیست کن سرعت نفوذ قضا
وهم و خاطر دلیل نیکو نیست	هرکجا وهم و خاطرست او نیست
وهم و خاطر آفریده اوست	آدم و عقل برگزیده اوست
زانکه اثبات رنگ او نیست	هیچه اثبات ما در اعمی ست
داند اعمی که مادری دارد	لیک چونی بوهم در نارد

وهم او خارج است از چونی … زشت و نیکو درون و بیرونی
در چنین عالمی که روش و … زشت باشد تو او و بوی او تو
گر نکو گفت بد و نیکو نبود … ور نگوئی تو باشی او نشود
گر ندانی ز دین تهی باشی … ور نکو گفتی مشبهی باشی
چون برون از کجا و کی بود او … گوشهٔ خاطر تو کی شود او
راه جویان چو سوی او پویند … آنک آنک بهرزه میگویند
بازمردان چو فاخته در کوی … طوق در گردنند کوکوکوی
خواهی امید گیر و خواه بیم … هیچ بیهرزه نافرید حکیم
عالمست او و هر چه کرد و کند … تو ندانی بدانت در دو کند
به ز تسلیم نیست در علمش … تا بدانی حکیمی و حلمش
خلق را داده از حکیمی خویش … هر که را بیش حاجت آلت بیش
همه را داده آلت و در خور … از پی جر نفع و دفع ضرر
در جهان آنچه رفت و آنچه آید … وانچه هست آنجهان همه باید
تو مگو در میانه هیچ فضول … زانکه او بیدهٔ کن تو قبول

التمثیل فی اصحاب الغفلة

٥٩

بلهی وید اشتری بچرا — گفت نقشت همه کژست چرا

فت اشتر که اندرین پیکار — عیب نقاش میکنی هشدار

در کجی من مکن بعیب نگاه — تو ز من راه راست رفتن خواه

نقشم از مصلحت چنان آمد — کز کجی راستی کمان آمد

تو فضول از میان بیرون بر — گوش خر در خورست با سر خر

هست شایسته گر چه آید خشم — طاق ابرو برای جفتی چشم

هر چه او کرد عیب او مکنید — با بد و نیک جز نکو مکنید

چهره ساز از بهار نیرو شد — چشم خورشید بین ز ابرو شد

زشت و نیکو بنزد اهل خرد — سخت نیکست از و نیاید بد

آن نکوتر که هر چه از و بینی — گر چه زشت آن همه نکو بینی

جسم را قسم راحت آمد و رنج — روح را راحتست همچون گنج

لیک مارست آنکه گنج بر سر اوست — دست و پای خرد برابر اوست

التمثیل لعین الاحول

پسر احول از پدر پرسید — کای حدیث تو بسته را چو کلید

گفتی احول یکی دو بیند چون — من نه بینم از آنچه هست فزون

احول از سیح کش شمار ستی / بر فلک مه که دو ست چار ستی
پس خطا گفت آنکه این گفتست / کاحول از طاق بنگرد جفت ست
ترسم اندر طریق شارع دین / همچنانی که احول کج بین
یا چو ابله باشند پیکار / کرده بیهوده از پی کردار
قبله عقل صنع بی خللش / کعبه شوق ذات بی بدلش
ربع را از خرد شرف او داد / عفو را از گنه علف او داد
نیک داند خدای انابت را / حکمتش یافتست اجابت را
گرچه باشد بگه سوال مجیب / همه گل بگل خورنده طبیب
گل عسل کسی که گل کاهد / کی دهد گلش اگرچه دل خواهد
کی شود بی سبب نموده تو / بوده حق چو عقل بوده تو
سخت بسیار کس بود که خورد / قلنج زهر صرف وزان نمرد
بلکه او را غذای جان باشد / که زهر سحران چو خیزران باشد
همه را از طریق حکمت وداد / آنچه بایست بیش از آن همه داد
پیل را پشته گر بدرد پشت / گوبران گوش پشه ران یا او
سپش از بهر ناخنست اهم ست / کیک را گوش مال چون بر جست

حدیقه حکیم سنائی

کوه اگر چه زمانه شد مشکوه / سنگ تریاک هست هم در کوه

ور زکشه دم بدل گمان داری / کفش و نعل از بهای آن داری

اندر دهر عالم ار فزاوان ست / هر یکی را هزار درمان ست

در هم آویخت از پی تصویر / کرده زهر مزید و گوهر اکسیر

معتدل گشت جنبش گل را / سردی مغز گرمی دل را

جگر و دل ز معده و شریان / سوی تن آب باد کرده روان

تا جسد را بواسطه جسم چون / جان دهد این بجنبش آن مسکین

ملکانیست و ملک در عالم / نه بر تخت و نه بر تخت قلم

کرد بخش این و پایه او صنع / چون بگسترد سایه پایه صنع

ملک از بهر لطف خان او داد / ملکوت از شرف روان را داد

تا درون و برون پدید قوت / تن ز سوی الملک جان ز سوی الملکوت

سوی تو نام زشت نام نکوست / ورنه محض عطاست هرچه از اوست

بد از و در وجود خود ناید / بخدائی بد از کجا شاید

نوش دان هرچه قهر او باشد / لطف دان هرچه قهر او باشد

باشد از با دران تا پرها / هم حجامت نکو نه هم خرما

ایضا التمثیل فی اصحاب الغفلة

آن نه بینی که طفل را دایه … گاه خندد همی با ولین پایه

گاه بندد ورا بگهواره … گاه بنهد بپیش همواره

گه زند صعب و گاه بنوازد … گاه دورش کند ببیندازد

گاه بوسد بهر رخسارش … گاه بنوازد و کشد بارش

مرد بیگانه چون نگاه کند … خشم گیرد ز دایه آه کند

گویدش نیست مهربان دایه … بر او هست طفل کم مایه

تو چه دانی که دایه به داند … شرط کار آنچنان همی ماند

بنده را نیز کردگار بشرط … میگزارد بجمله کار بشرط

آنچه باید همی دهد روزی … گاه حرمان و گاه پیروزی

گاه بر سر نهد ز گوهر تاج … گه بدانگی ورا کند محتاج

آنکه آرد جهان بکن فیکون … چون کند بد بخلق عالم چون

آن زبان کو بزد آفرید آفاق … هیچ بد نا فریده بر اطلاق

مرگ این را هلاک و آنرا برگ … زهر این را غذا و آنرا مرگ

چون ترا از وجود دل بنگاشت … آینه نور پیش تو بر داشت

٦٣

٦٣

تا ترا گبر تیز خشم نکرد … تا ترا چشم تو بچشم نکرد

سنگ و سنانست گلخنی و رهی … تو چو لعل از درون حقه بهی

سیم بهر خزینه دارد شاه … لعل بهر خزینه دارد شاه

سیم در از نهاد و از رویست … لعل شاد از درون پر خونست

آینه همچو پشت روی سیاه … گر ندیدی کس نکردی ایچ نگاه

ز آینه روی به بود خورشید … پشت خواهی سیاه و خواه سفید

پای طاوس اگرچه پر بود … بشب و روز جلوه گر بودی

کی تواند نگاشت در آدم … نقشبند قلم نگار قدم

آتش و باد و آب و خاک و فلک … زیر نقشش عقل و جان میانه ملک

فی صفة قدرته

نقشبند برون گلها اوست … نقش دان درون دلها او

مبدع هست و آنچه ناهست او … صانع نیست و آنچه در دست او

ساخت دولابی از زبرجد ناب … کوزه سیمین ببست بر دولاب

کرد در راه تا چو انگشتران … در هوا شمع بی شمعدان گردان

صنع او را مقدم ست عدم … ذات او را مسلم ست قدم

عقل را کرده قابل صورت	مایه را کرده قابل صورت
عقل را داده راه بیداری	تو همی عقل را چه پنداری

فی تعظیم قدره وتمجید قضائه

اوست نیرنگ و مایه پرگار	نعمت شکر و شکر گوی نگار
کرده در شهره معاش و معاد	فعل و قوت قرین کون و فساد
قدرتش کرده در جهان سخن	قوتی را بفعل آبستن
هرچه آید بفعل جاش را	هرچه در قوتست آرایش را
هر گشت از برای راه خموش	سخن او حیات باشد و نوش
چون تو گشتی خموش منطقی	ور بگوئی لسان بطریقی
نشر از بهر ملک بر باید	ملکوت جهانش بنماید
تا کند عقل از پی رازی	گرد میدان عرش پروازی
عرش چون فرش زیر پای آرد	چند باشد ولی بهای آرد
خواجهٔ این و آن سرای شود	بندهٔ مخلص خدای شود
مرد را عقل رهبری نماید	تنش از نور خود بیاراید
لطف حق سایه اش فگند قبول	پس بگوید که کیف مدّ الظل

٦٥

چو پاکی ز دل جان او بیابد بس / روی بنمایدش جعلنا الشمس

پیش بنمایدش بجسّ ز بون / فلک وطبع و رنگ بوقلمون

هر کرا توبه زین شراب دهند / بوی و رنگش همه بآب دهند

تا از ان نعره بگوشش نوی / وحده لا شریک له شنوی

پیش سودای رنگهاش پرسی / گر کند عیسی تو رنگرزی

هر چه خواهی ز رنگ برداری / در یکی خم زنی برون آری

بحقیقت شنو از سر جهل / نیست این نکته بابت نااهل

کین همه رنگهای پر نیرنگ / خم وحدت کند همه یکرنگ

پس چو یکرنگ شد همه او شد / رشته باریک شد چو یکتو شد

دل و جانش نهفته شد حق جوی / شده با نش بحق انا الحق گوی

مرد باید که چون خلیل بود / تا ز حق ظل او ظلیل بود

زهره وار دو زمانه کز پیش / تا یکی نفس بر زند به نقلیش

مو سپیدی اگه خفته گو نیست / فرعونش هلاک فرعونست

فی الامثال والمواعظ والفقر سواد الوجه ذکر الامثال خیر المقال والدنیا دار الزوال وتغیر الامور والانتقال

با سیه باش چون تنت نگزید	که سیه هیچ رنگ نپذیرد
با سیه روی خوشدلی بهم است	طرب انگیز سرخ روی کم است
تپش آتشی که در تجویست	طالب سوخته سیه رویست
زنگی زشت با بلا جوئی	خوشدلی یافت از سیه روئی
طرب او نه از نکوئی اوست	خوشدلی او ز مشکبوئی اوست
هست روشنتر از ضیای هلال	کشف حال هلال و کفش بلال
راز دل گر همی نخواهی فاش	با سیه روئی دو عالم باش
زانکه آنرا که آرزو طلبست	پرده در روز و پرده وار شبست
زین هوسهای هرزه دست بکش	آرزو زهر دان و معده چو بار
ای فعی آرزو گرت بگزد	با تو این رنگها بسی نپزد
که بدین راه در بدی نیکیست	آب حیوان درون تاریکیست
دل ز زنگ سیه چه غم دارد	زانکه شب روز در شکم دارد
هرچه جز حق هر آنچه باطلست	جز طریق حقیقت دینست
زانکه مردان درین کهن خانه	نو گرفتند بی دم و دانه
چون مبلغ خدای بگرازند	هرچه تلقین بود بیندازند

۶۶

بیخودی منتهای راز همه است | مرجع روح پاک با کلمه است

ای که فرش زبان تو شستی | وی که از چار صفه گذشتی

بگذر از جان و عقل یکباری | تا بفرمان حق رسی باری

می نبینی از آن که شبکوری | روز چون عقل ابلهان عوری

من نگویم ترا سخن بغمز | لیکن از راه حق بنکته و رمز

تا ز باطل بنگذری حق نیست | که ازین نیمه حق مطلق نیست

جز فنا زاد راه عالم شی | زور لاخیر دان و زر لا شی

هست لاخیر زور زرداران | همچو لا شی عقل میخواران

فی الفقر الی الله والاستغناء عمن سواه

ای منزه از تو کارسازی را | بی نیاز است بی نیازی را

بی نیازیش را چه کفر و چه دین | بی نیازیش را چه آن و چه این

بحقیقت بدانکه هست خدای | از پی حکم و حکمت سزای

بی نیازی نیاز جوی از تو | پاسداری سپاس گوی از تو

او ترا راعی و تو گرگ پسند | او ترا داعی و تو حاجتمند

گرگ و یوسف تست خرد و بزرگ | ور نه نزد او یکی ست یوسف و گرگ

لطف او را چه مانعی و چه عون | قهر او را چه موسی و فرعون

چه عزیزی ز عقل و بیخ او را — چه بزرگی ز نفس چرخ او را

نفس و افلاک آفریدهٔ اوست — خنک آنکس که برگزیدهٔ اوست

چرخ و آنکس که چرخ گردانست — آسیا هست و آسیابانست

حکم فرمان و عقل فرمان گیر — نفس نقاش و طبع نقش پذیر

جنبش چرخ بی سکون زمین — هست چون مور در دم تنین

مور را اژدها فرو برد — گردش چرخ بیخبر گذرد

بیخبروار در مشیمهٔ لا — کرده بر کار آسیای بلا

عمر تو دانه و اژدر دم او — سور او و همنشین ماتم او

نزد وست آنکه از پی شو آی — کاسهٔ قهر چار دارد پای

جز بفضلش براه او نرسی — ورچه در طاعتش قوی نفسی

طاعت و معصیت نه راه تست — ورنه زی او به بانگ یکرنگست

کی بعقل و بدست و پای رسد — بنده خواهد که در خدای رسد

آنکه در خود بدست و پای رسد — کی تواند که در خدای رسد

چون تو در علم خود زبون باشی — عارف کردگار چون باشی

فی التضرع والخشوع

از تو زاری نکوست و ربست — خور و نوحه نه شور بدست
زو بگذارد گر تو زاری کرد — تا ز برق هوا برآری گرد
زانکه داند خدای کز سر صدق — از تو زور است زور و زاری حق
چون تو دعوی زور و زاری — دیده را کور و گوش کر داری
روی و دریخ و جامه رنگ‌ناک — نام تو ننگ چون و صلح تو جنگ
برو و حق بگیر و زور مکن — که به زاری شوی در این ره مرد
این نه از نام تو خاستن باشد — که نیازی فروختن باشد
قدرتش را به چشم عجز ببین — خواجه آزاد کن مباش چنین
تا بخوابی و قائمی بپوش و بخور — ور ببوی قائمی مدود و مدر
بی تو گلگل مسجد است با تو کنشت — با تو دل دوزخ است بی تو بهشت
هر چه هستا ی غرنیست از تو — بود تو چون بهانه یاوه مگوی
بی تو خود کارها همه کرده است — با تو چون گربه نه پرورده است
تو توئی کفر و کین از آن آمد — تو توئی کفر و دین از آن آمد
بنده باش بی النسیه و چیر — که فرشته نه گرسنه است و نه سیر
از تو بیم و امید دولت راند — چون تو رفتی امید و بیم نماند

بوم کو کرد کاخ شه گردد / شوم و بدروز و چو کنم گردد

چون قناعت کند به ویران جای / بپر او به بود که فر همای

ز آب و آتش زیان پذیرد مشک / نافه مشک را چه تر و چه خشک

چه مسلمان چه گبر بر در او / چه کنشت و چه صومعه بر او

گبر و ترسا و نیکو و معیوب / همگنان طالب اند و او مطلوب

نیست علت پذیر ذات خدای / تو بعلت کنون چه جویی جای

مهر دین بر نیاید از تلقین / مه فرو شد چو تافت نور یقین

پارسا گر بهشت او را به / پادشا گر بدیست ما را چه

تو نکوکار باش تا برهی / با قضا و قدر چه آستی

اندرین منزلی که یک هفته است / بوده نابوده و آمده رفته است

لفظ عیسی بخوان که اندر شر / ظن قوا گوهی مومن است بحشر

مصطفی گفت خدا از آن مه شد / دست موسی خلیل آلوده شد

داد او را وفای بینش داد / رتبت و زینت یقینش داد

پس چو داد از میان آلوده رفت / ماند آه و جهد و ابیت شگفت

آه ماندست یادگاری از او / علت او نمود کارسی از...

قال فی حقهم در سوره حدید واقع شده در سیپاره

یوم تری المؤمنین والمؤمنات یسعی نورهم بین ایدیهم وبایمانهم بشریکم الیوم جنات تجری من تحتها الانهار خالدین فیها ذلک هو الفوز العظیم

یاد کن روزی را که بینی مردان گرویده و زنان مومنه را بر صراط و روان دم بدم و شتابان روشنی توحید ایشان از پیش ایشان و از آسانی می‌گذرند و از جانبهای راست ایشان با ایشان بپیچ بهشت...

پیش تا صور در دهد آواز　　خویشتن را بکش به تیغ نیاز

گر پذیرنده گشتی آسوده　　ورنه انکار بوده نابوده

بر در بی نیازی از که و مه　　گر تو باشی وگرنه او را چه

چه وجودت بنزد او چه عدم　　مثل تو بر درش نیاید کم

چون برون تاخت چشمهٔ روشن　　حاجتی نایدش بمقرعه زدن

این همه طمطراق آب و گل ست　　ورنه آنجا که محض جان و دلست

چه کند طمطراق او مشتی خس　　طمطراق او گوی نور خویشش بس

آن چراغ ترا بقسمت امید　　خود برآید بتافتن خورشید

هر چه این شمع را بنشاند　　جان او نیم عطسه بستاند

پس درین کوچه نیست راه شما　　راه اگر هست هست آه شما

همه از راه بندگی دوید　　چون خزان سال و ماه رنجورید

روز بهر عروسکی باید　　چون نبود وقت خود برون آید

چون تو گه نیک باشی و گه بد　　ترست از خود بود امید بخرد

پس چو شد روی عقل و شرم پدید　　رو تو یکسان شناس بیم و امید

فی عدل الامیر وامن الرعایا

۱۷

گر بروزی عمر بگذرزی ... سوی جوی ز کودکان نظری
همه مشغول گشته در بازی ... کرده هر یک همی سرافرازی
هر یکی از پی مصار عجبی ... سینه وسی ز خود مسار عجبی
برکشیده برای خدا ادب ... جامه از سر برون برسم عرب
چون عمر سوی کودکان نگرید ... جستنش مژده طرب بدرید
کودکان زو گریختند بتفت ... جز که عبد الله زبیر نرفت
گفت عمر ز پیش من بچه فن ... تو نگریختی بگفتا من
چه گریزم ز پیش ای حکیم ... نه تو بیدادگر نه من مجرم
نزد آن کس که دید چو هر خود ... چه قبول و چه رد چه نیک چه بد
میر چون جفت دین و داد بود ... خلق را دل ز عدل شاد بود
ور بود رای او سوی بیداد ... ملک خود داد سر بسر برباد
نیک باشی ز درد سر رستی ... ور بدی جمله عهد بشکستی
چون گرفتی ز عدل توشه خویش ... مرکب تو بود ده منزل بیش
آنچنان شو بسیرت آبادش ... که دگر بار نابیداز یادش

فی التسبیح والتهلیل

ذکر هر دوستان که سخنان — چه شماری لبیان هیچ زبان

جور با ظلم از همه دا دوستها — تهمتی با دو همه با دوست

آنکه گریان از دوست خندان آن — دل که بی یاد دوست شادان او

شادی این چه نام او هردی — در طریقت قدم بیشتر هی

تو باید خود چو گل زبان کن تر — تا دهانت کند چو گل چه زر

سینه جان کرده جان بجز دریا — تشنه دل کرده عاشق خود را

یک زمان از درش مشو غایب — تا بود عزم و رای تو صاحب

کار نادان کوته اندیش است — یاد کرده کسی که در پیش است

فی المرید الرشید والشیخ الحمید

ثوری از بایزید بسطامی — اگرچه طاعت و نکونامی

کرد نیکو سوالی و نیکو ست — گفت پیرا بگو که ظالم کیست

پیر وی مرد را جواب بداد — شربت وی هم از کتاب بداد

گفت ظالم کسی است بد روزی — که یکی لحظه در شبانروزی

کند از غافلی فراموشش — نبود بنده حلقه در گوشش

گر فراموش کرد ایشان نفسی — وای که نیست خبره چو تو کسی

و کلام موجب عذر ... علی قوله یاد دار ... موجب شکارت ... از آن ... کردم ... در بعض نسخ ... کی عبارت ... موقوف ... اشارت ... آنچنان یاد کن ... قوله

ور بوی حاضر و بری نایش
نیست گر بوی ز حرم احکامش

آنچنان یاد کن که از دل و جان
نشوی غافل از زمان تا زمان

یاد دار این سخن از آن بیدار
مرد این راه حیدر کرار

قام عبد الرب فی الصلوة تراه
ور نباشی چنین تو واغوثاه

آنچنانش پرست در کونین
که همی بینیش برای العین

گر چه چشمت ورا نمی بیند
خالق تو ترا همی بیند

ذکر جز در ره مجاهده نیست
ذکر در مجلس مشاهده نیست

رهبرت اول ار چه یاد بود
رسد آنجا که یاد باد بود

زانکه غواص را درون بحار
آب جوید کشد تهم البش نزار

فاخته غایبست گوید کو
تو اگر حاضری چه گویی هو

حاضران از هیبتست بنال
گر ترا حضور هیبتست بنال

نالهٔ شوق فاخته بشنو
حالت شوق ساخته بد و خفه

کانکه خشنودی احد جوید
نور توحید در لحد جوید

لحد ایشان و فته بهشت شود
در دو چشمش بهشت زشت شود

فاخته آنکه شوی که از من
حاضر دل بوی نه حاضر تن

قال امیر المؤمنین علی کرم الله وجهه ... اعبد ربک کانک تراه فان لم تکن تراه فانه یراک ...

تا درین خطه تکاپوی / یا همه پشت یا همه روی

چون ازین خطه یکدو خطوت رفت / جان طالب عنان عشق گرفت

مردگی کفر و زندگی دین ست / هرچه گفتند مغز آن این ست

هر که شد بخطه ز خود خشنود / سالها بند شد بدوزخ و دود

کی بدین اهل و منصب ارزانی / جز کسی کش سر مسلمانی ست

عشق و آهنگ آن جهان کردن / شرط نبود حدیث جان کردن

آنکسانی که مرد این راه اند / از غم جان و دل نه آگاه اند

چون گذشتی ز عالم تگ و پوی / چشمهٔ زندگانی آنجا جوی

فی دار الغرور

اجل آمد کلید خانهٔ راز / در مرین بی اجل نگردد باز

تا بود این جهان نباشد آن / تا تو باشی نباشدت یزدان

حقهٔ سر بمهر دان جانت / مهرهٔ مهر نور ایمانت

سابقت نامهٔ بمهر آورد / و نپی تو بخاتمت بسپرد

تا ز دور زمانه خواهی زیست / تو ندانی که اندر آنجا چیست

شجی نامهٔ خدای عز و جل / برنگیرد مگر که دست اجل

تا دم آدمی ز تو نرمد — صبح دینت ز شرق جان ندمد

سرد و گرم زمانه ناخورده — نرسی بر در سرا پرده

تو نداری خبر ز عالم غیب — باز نشناسی از هنرها عیب

حال آنجای صورتی نبود — چون دگر کار عادتی نبود

جان بحضرت رسد بیاساید — وانچه گذشتست راست بناید

چون رسیدی بحضرت فرمان — پس از آنجا روانه گردد جان

زخش دین آشنای راغ شود — مرغ وار از قفص بباغ شود

با حیات تو دین برون آید — شب مرگ تو روز دین زاید

گفت مرد خرد درین معنی — که سخنهای اوست چون فتوی

خفته اند آدمی ز حرص و غلو — مرگ چون رخ نمود فانتبهوا

خلق عالم همه بخواب درند — همه در عالم خراب درند

آن هوائی که پیش ازین باشد — رسم و عادت بود نه دین باشد

ور نه دینی کزین حیات بود — دین نباشد که ترهات بود

دین و دولت در عدم زدنست — کم زدن از برای کم شدنست

آنکه کم زد وجود عالم را — گو ببین مصطفی و آدم را

وانکه او طالبست افزون را / گو ببین مادر او قارون را

این یکی پای در رکیب بماند / وان دگر خسته نهیب بماند

پای آنرا قدم عدم کرده / دست این را ندم قلم کرده

با وی هیبت بعاد مقرونست / خاک لعنت سرای قارونست

چه زیان دارد ار ز بیم گزند / نیکوئی را فدی شوی چو سپند

پیش مردان ازین مع مفروز / خویشتن را تو چون سپند بسوز

خرد و دین سر سری داری / گر تو با حق سر سری داری

مرد گرد نهاد خود نتند / شیر صندوق خویش خود شکند

ای ز خود سیر گشته جمع انگشت / دی دو تا از ندم رکوع انگشت

گر تن و جان خود بری کردی / گر تو تنهائی و سری کردی

یعنی امتیاز ۱۲

هیچ منهی ره روی شهر افروز / چون نخوردی بره سپند بسوز

آن جمال تو چیست مستی تو / وان سپند تو چیست هستی تو

لب چو بر آستان دین باشد / عیسی مریم آستین باشد

خویشتن را درین طلب بگداز / در ره صدق جان و دل در باز

جهد کن تا ز نیست هست شوی / وز شراب خدای مست شوی

باشد آنرا که دین کند هستش — گوی وچوگان دهر در دستش
چون ازین جرعه گشت جان تو مست — بر بلندی زرنیت گردی هست
هرکه آزار کرد آنجا بیست — حلقه در گوشش وبند بر پایست
لیکن آن بنده که مرکب بخت — لیکن آن حلقه به که حلقه وتخت
بندگو بر نهد ته تاج شمر — در پلاست دهر وتاج شمر
زانکه هم محسن ست وهم مجبل — زانکه هم مکرم ست وهم مفضل
چه کنی مهر بیوا ئے را — شادمی در تک بهائی را
شاد ازو باش زیرک از دینش — تا بیابی رضا وتمکینش
زیرک آنست کوش بیدارد — شادی آنست کوش نگذارد
نیکبخت آنکسی که بندهٔ اوست — در همه کارها پسندهٔ اوست
چون ازین شاخها شدی مرگ — دست را در کمر زدی با مرگ
تشنهٔ مرگ را دگر مسنکر — یابی از عالم حیات خبر
دست تو چون بشاخ مرگ رسید — پای تو در کره کاخ مرگ دوید
پای کز طارم بدی دورست — بر نشیت پای آن درخ معمورست

یعنی سست وبی نیرو

فی الست

٨٧

موضع کفر نیست چند در ربیع
مرجع شکر نیست جز بسی گنج

شکر گوی از پی زیادت را
عالم الغیب والشهادت را

چون شدی بر قضای حق صابر
خواند آنگاه مر ترا شاکر

آدمی سوی حق همی پوید
او نگوید که شکر حق گوید

اوست بی شکل و جسم و هفت و چهار
ایزد فرد و خالق جبار

شکل و جسم و طبایع و تبدیل
آدمی راست سال و ماه عدیل

شکر شکر او که داند گفت
گر همه ذکر او که داند گفت

او ببخشد هم او ثواب دهد
او بگوید هم او جواب دهد

هر چه بستد ز نعمت و بازت
به ازانش یا همان دهد بازت

گر همه مویها زبان گردد
هر یکی صد هزار جان گردد

تا بپایان شکر او فزون گویند
شکر توفیق شکر چون گویند

پس سوی شکر نعمتش پویند
گر نگویند هم بدو گویند

تن و جان از پی قضا در شکر
دل ترنم کنان که یا رب شکر

ورنه در راه دانش و تدبیر
از زن و مرد و از جوان و ز پیر

کور چشمان عالم هوس اند
زیر چوگان چو مور و چون مگس اند

فی القهر واللطف

شاکر لطف و رحمتش دیندار | شاکی قهر و غیرتش کفار

یعنی آنکه که گیرد ایزد خشم | آنچه در چشمه باید اندر چشم

قهر و لطفش که در جهان گنجی است | تهمت کبر و شبهت ثنویت

لطف و قهرش نشان منبر و دار | شکر و شکرش مقام مفخر و عار

لطف او رحمت است مر همه را | قهر او آتشی است انهارا

لطف او بنده را سرور دهد | قهر او مرد را غرور دهد

لام لطفش چو روی بنماید | دال دولت دوال برباید

قاف قهرش اگر برون تازد | قاف را همچو سیم بگدازد

عالم از قهر و لطف او ترسان | صالح و طالح از فزع یکسان

لطف او چون صفیر آمیزد | کفش صوفی بکشف برخیزد

باز قهرش چو آید اندر کار | کشف سر در کشد کشف کردار

قهر او نازنین گدازنده | لطف او بینوا نوازنده

کفر و دین هر دو در روان تو اوست | اختیار آفرین جان تو اوست

جان جانت ز لطف او زنده است | کو روانت بلطف پاینده است

آرد از قهر و لطف سازنده … زنده از مرده مرده از زنده

دانش او رهی رعایت کن … بخشش او همه کفایت کن

گشت قهرش چو آمد اندر جنگ … باشهٔ ملک را به پشه لنگ

باز چون اسپ لطف از زین کرد … لقمهٔ کرم را ملخ چنین کرد

خود از نزد عقل و رای رزین … کرم سیمین بود ملخ زرین

در عطا چون بلای مبتلی دید … با بلا در عطا همی خندید

قهر او چون بگسترانده دام … سگی آرد ز صورت بلعام

لطف او چون در آمد اندر کار … سگ اصحاب کهف برد بغار

سحره از لطف گفت آن لا ضیر … با عزازیل قهر کرد لا خیر

با خدای ایچ نیک و بد بس نیست … با که گویم که در جهان کس نیست

چه سوی ناکسان چه سوی کسان … قهر و لطفش بهر که هست رسان

خسروان در رهش کله بازان … گردنان بر درش سر اندازان

پادشاهان چو خاک بر در او … برمیده فراغت اند بر او

بیکی ترک عقل فه برده … صد هزاران علم نگون کرده

فرش مشتی گرسنه بنوشته … چاکرش زان یکی دو ناگشته

یمین الدوله سلطان محمود غزنوی … مراد است تفصیل احوال سبکتگین و سلطان محمود و اعلام دولت بسیاری از اهل سلطنت که اشیا سرنگون کرده

هر که در ملک او منی کرده / از ره راست توسنی کرده
گر بگوید به مرده که برآی / مرده آید کفن کشان در پای
ور بگوید به زنده که بمیر / مرده در حال ور چه باشد میر
خالق منعم و نقش از افضالش / هیچ ترسان منوده زامهالش
گردنان را طعام زهرش بس / سرکشان را لگام قهرش بس
گردن گردنان شکسته به قهر / ضعفا را از لطف داده دو بهر
سرعت عفوش از همه گفتار / برگرفتست رسم استغفار
عفو او بر گنه سبق برده / سبقت رحمتی نکو خورده
تائب ذنب را داده پناه / پاک کرده ز بار دانش گناه
روح بخش ست و حور نه چو ما / پرده دار ست پرده در نه چو ما
او ترا حافظ و تو خود غافل / اینت بی عقل ظالم جاهل
خوبی ما او نکو کند در ما / مهربان تر ز ماست او بر ما
آنچنان مهر کو کند پیوند / مادران را کجاست بر فرزند
ناکسان را به لطف خود کس کرد / شکر و صبری ز بندگان بس کرد
فضل او دیش چشم و دانش داد / در حس بسته راه جان بگشاد

۸۲

۸۳

چون ترا کرد علم او ساکن — از ربا بندگان شدی ایمن
رسته باشد همیشه در صحرا — مرد کوهی ز نکبت نکبا
عیب او عیبها بدانسته — عفو او بستنش توانسته
علم او عیب ما بپوشیده — تو نگفته سرا و نپوشیده
آدمی زاده ظلوم جهول — فضل حق را همیزند بفضول
خوب کار او و زشت کار شما — غیب دان او و عیب بار شما
این عنایت نگر تو از پس و پیش — عالم غیب را بعالم عیب
گر نبودی ز وی عنایت پاک — کی شدی تا بحشر مشتی خاک
منزل عفو او بدشت گناه — شاکر لطف او پذیره آه
آه عارف چو پرده برگیرد — دوزخ از بیم او سپر گیرد
عفو او را قبول بهر خطاست — کرمش را نزول بهر عطاست
تو جفا کرده او وفا با ما — او وفا دار تر ز ما با ما
فضل او آوریدت اندر کار — ورنه بر خاک کی بدی این بار
هر که شد نیست باشد او را هست — هر که آمد ز پای گیرد دست
دستگیر است بیکسان را او — نه پسندد ز پا خسان را او

زانکه پاک ست پاک را خواهد — عالم الغیب خاک را خواهد

فی اطلاعه تعالی علی ضمائر العباد

شرب یکیاب ز خلق وارسته — داده وصف آن تو دانسته

اوست هم فطرت ترا فاطر — دانش او منزه از خاطر

او ز تو داند آنچه در دل تست — زانکه او خالق دل و گل تست

چون تو دانی که او همی داند — خبر طبع تو در نگارت ماند

روی از آئین بد بگردانی — رای تو پرورد مسلمانی

چون بحکمش عزیز خواهی داشت — نار در دل نه نور خواهی داشت

چون بعلمش نگه نخواهی کرد — طمع حلم از چه داری ای مرد

علم او عقل را چراغ افروز — حلم او طبع را گناه آموز

گر نه حلمش بدی همیشه پناه — بنده کی زهره داشتی بگناه

مصلحت بین خلق بیش از آز — مطلع بر ضمیر بیش از راز

آنچه در خاطر تو او داند — لفظ ناگفته کار میراند

شادی آرست و غم گزار خدای — رازدان ست و رازدار خدای

او نهاد از پی اولو الالباب — بیم و امید در نمایش خواب

گرد قائم برای نظم و قوام | متقاضی بر جسم در ارحام
گرد و از حس پای مور آگاه | مور و سنگ و شب و زمانه سیاه
سنگ در قعر آب اگر جنبید | در شب داج علمش آنرا دید
در دل سنگ اگر بود کرمی | دارد آن کرم ز ذره جرمی
صوت تسبیح و راز پنهانش | می بداند بعلم یزدانش
بنموده بشاره آموزی | داده در سنگ کرم را روزی
هیچ جانی بصبر از و نشکیفت | هیچ عقاش بزیرکی نفریفت
مطلع بر ضمائرست مدام | تو بر اندیش و کار گشت تمام
بی زبانی برش باندازیست | قوت جانت ز خوان بی نازیست
آنچه از بهر آدمی آراست | آرزو آنچنان نداند خواست
او کمابیش خلق دانسته | دیده و دادنش توانسته
جای تو کرده در نعیم معد | تا تو با یوم جنت کردی عهد

قایل او بس تو گنگ باش و مگوی	طالب او بس تو لنگ باش و مپوی
زیر گردون ز عدل و علم خدای	ساخته چار خصم بر یکجای
هر که از نیست هست داند کرد	هست را نیست هم تواند کرد
هست با قهر و علم یزدانی	ناتوانی نکو و نادانی
ناتوانی ترا کند دانا	عاجزی مر ترا دهد بالا
غیب خود زانکه صورت تو نگاشت	تو ندانی که غیب نتوان داشت
او ترا بهتر از تو داند حال	تو چه گردی بگرد هزل و محال
تو مگو در دل که او گوید	تو مجو هر ورا که او جوید
گر گناهی همی کنی اکنون	آن گناه از دو حال نیست برون
گر ندانی که می بداند حق	گو همیت اینت کافر مطلق
ور بدانی که می بداند و پس	مسکنی اینت شوخ دیده و خس
خود گرفتم کسیت محرم نیست	حق بداند حق از کسی کم نیست
عضو او گیرم ار بپوشاند	نه ز تو علمش آن همی داند
توبه کن زین شنیع کردارت	ورنه بینی بروز دیدارت
نفس خود را میان حالت خویش	غرقه در قلزم خجالت خویش

فی کرمه و انه رازق الارزاق

جانور را چو خوان به پیش نهاد — خوردنی از خورنده بیش نهاد

همه را روح و روز و روزی از وست — نیکبختی و نیک روزی از وست

روزی هر یکی پدید آورد — در انبار خانه مهر نکرد

کافر و مومن و شقی و سعید — همه را روزی و حیات جدید

چاره حاجت هنوزشان در حلق — جسم خودش بداده روزی خلق

جز بنان نیست پرورش ما را — جز بشره نیست تا بخورش ما را

او ز تو جیره بندگان بخشد — تا بخورشش داز نان همو بدهد

نان و جان تو در خزانهٔ هوست — تو نداری بگفته او را دوست

روزی تو اگر بچین باشد — اسپ کسب تو زیر زین باشد

تا ترا نزد او برد بشتاب — ورنه او را بر تو تو در خواب

نه ترا گفت رازق تو منم — عالم سر و عالم علنم

جان بدادم و وجه نان بدهم — هرچه خواهی تو در زبان بدهم

کار روزی چو روزدان بدرست — گر ره آورد روز روزی تست

با تو زانجا که لطف یزدانست — گر تو نان بدست تو جانست

۸۷

غم جان خور که آن نان خورده است | تا لب گور گرده بر گرده است
این گرو سخت دار و نان مخور | چون گرو رفت قوت جان مخور
جان بی نان بکس نداد خدای | زانکه از نان بماند جان بر جای
آن زمانی که جان ز تن برمید | بیقین دان که روزیت برسید
سفله دار از بهر روزی بیم | نخورد دیگ گرم کرده کریم
نخورد شیر صید خود تنها | چون شود سیر مانده کرده رها
مر ترا نان رهست کهنه تو بر تو | مرد را روز نو و روزی نو
روزی تست بر علیم و قدیر | تو ز میر و وکیل خشم مگیر
روزیت از در خدای بود | نه ز دندان و حلق و نای بود
کدخدائی خدائیست بنج | خاصه آنرا که نیست لعنت و گنج
کدخدائی همه غم و هوس است | کد رها کن ترا خدای بس است
اعتماد تو در همه احوال | بر خدا به که بر خراس و جوال
ابله اگر غم نداد یک ساعت | سخت شوریده بینم احوالت

فی انه لا یحتاج الی التفسیر

زاغ کا کرد سر برون ز نهفت | کشتک خویش خشک دید و بگفت

گاهی مهمان بود مهمان کهن / رزق بر تست هرچه خواهی کن
علت رزق تو بجنب بزشت / گر نبد ابر نی و خندد کشت
بی سبب رازقی یقین دانم / همه از تست جان و نانم
از هزاران هزار به یک تو / زانکه اندک نباشد اندک تو
شعله زد و صد هزار اختر / قطره زد و صد هزار اخضر
مرد نبود کسی که در غم خورد / در یقین باشد از زنی کمتر
آن نشنید که بی نم ابر / مرغ روزی بیافت از در گبر
گبر را گفت پس مسلمانی / زین هنر پیشه سخت خندانی
کن تو این مکرمت به نیز برند / مرغکان دانه گرچه بر گیرند
گفت گبر ار مرا نگیرند / آخر این رنج من همی بینند
زانکه او کریمست و با احسان / نکند بخل با کرم یکسان
دست در بافت در شب حنبر / داد اینجا بجای دستش پر
کار تو چند راه [illegible] / بجهد اگر ز خلق هیچ آید
دل بفعل و مشغول خلق همیشه / دل در [illegible] غم بند
تا توانی [illegible] / خلق را [illegible] در شمار [illegible]

چون نداری عبر ز راه نیاز | در حجابی بسان مغز پیاز
تا بقای شناسنان شناست | الف آلای او و جان غناست
هر دو را در جهان عشق و طلب | پارسی آب دان تازی آب
تا جدائی ز نور موسی تو | روز کوری چو مرغ عیسی تو
اول اثر مهر عشق بجوشش | سر قدم کن چه کلک و میچه بیش
تا بدانجا رسی بجست درست | که بدانی کسی نباید جست
نه بپرسید کاهلی ز علی | چون شنید از زبان دلگسلی
که بگو ای امیر جان افروز | که شب تیره به بود یا روز
مرتضی گفت بشنو ای سائل | سوی ادبار خود مشو مایل
عاشقان را درین ره جانسوز | تبش راز به که تابش روز
هرکه دارد ز ره تبش در دل | ور نماند پیاده در منزل
در جهانی که عشق گوید راز | نه تو مانی نه نیز عقل تو باز

فی المحبة والتجرید

عاشقان سوی حضرتش مست | عقل در آستین و جان بر دست
تا چو سویش براق دل رانند | ذره کالبش همه برافشانند

۹۱

جان و دل در رهش نثار کنند	خویشتن را از آن شمار کنند
پیش توحید او نه کهنه نه نوست	همه هیچند هیچ اوست که اوست
عقل و جان را بنزد او چه خطر	دل و دین هم گذر کنند گذر
پردهٔ عاشقان رقیق ترست	نقش این پرده‌ها رقیق ترست
غالب عشق هست مقلوبش	خود ترا شرح داد مقلوبش
ابر چون در آفتاب دور شود	عالم عشق پر ز نور شود
ابر چون گر مظلمست و کدر	آب در جمله نافعست و مضر
اندک او حیات انسانست	باز بسیارش آفت جانست
پس موحد محب عزت اوست	که محبت حجاب عزت اوست

هرگاه حجاب ابر هستی عاریتی از آفتاب حقیقی مرتفع گردد عالم عشق پر از نور شود ۱۲ منه قوله ابر چون آنچه مانع باشد ابر وجود که حجاب آفتاب حقیقی است اگر چه مظلم و کدرست اما آب که علت غائی وجود اوست من وجهی نافع و من وجهی مضر اندک او نفع انسانست و بسیار او آفت جان پس موحد که محب حضرت حق است محبت حجاب عزت اوست

بد نباشد محدث تلقین / بدر چه باشد محب محنت بین

در محبت نگر تا لیفش / که همان محنت است تصحیفش

ای محب جمال حضرت غیب / تا نجوئی وصال طلعت غیب

تا کشی شربت ملاقاتش / نچشی لذت مناجاتش

چون یکی دانی و یکی گوئی / بد و سه چهار چون پوئی

با الف بی و تی بود همراه / بی و تی بت شمر الف الله

دست و پای همی زنان از جوی | چون بدریا رسی زجوی بگوی
چون رهی گرد فخر و عار ترا | ای حدث با قدم چه کار ترا
تو حدیثی نفس مزن ز قدم | ای ندانسته باز سر ز قدم
صد هزارت حجاب در راه است | همتت قاصر است و کوتاه است
دستبازیست حالت تو هنوز | پای دامیست حالت تو هنوز
شو بدریای داد و دین یکدم | تن برهنه چو گندم آدم
تا کند توبه تو جمله قبول | تا نگردی دگر بگرد فضول
تو هنوز از متابعی شیطان | توبه ناکرده کی بوی انسان
چون ترا بار داد بر درگاه | آرزو زو مخواه او را خواه
چون خدایت بدوستی بگزید | چشم شوخ تو دید نی همه دید
برنگیر و جهان عشق دوئی | چه حدیثیست این منی و توئی
تو لی تو چو رخت بر گیرد | رخت و تخت تو بخت برگیرد
نیست در شرط اتحاد نکو | دعوی دوستی و پس من و تو
بنده کی گردد آنکه باشد حر | کی توان کرد ظرف پر را پر
همه شو بر درش که در عالم | هر که او جز همه بود آمه کم

۹۲

۵۲ تو ز همه شو تا نیفزاید بر درگاه او همه شو یعنی من جمیع الوجوه از وی باش و خود را همه جهت با او بسپار

و تو می توانی خواند

اشارت است بآیه ولا تحسبن الذین قتلوا فی سبیل الله امواتا بل احیاء عند ربهم

که در سورهٔ آل عمران و سیپاره لن تنالوا البر واقع شده و بیمیدار آنان را که

بصدق نیت کشته شده اند در راه خدا

که ایشان مردگانند بلکه ایشان زندگانند

نزدیک پروردگار خود بدان معنی که سال

ثواب غزوه به ایشان میرسید

چون سایر مردگان ایشان را نمی خوردیا

چون رسیدی بوس و غمزه یار	پیش نوشش شمار و غیری خار
از پی زنگ آینه دل خسر	لاست ناخن برای هستی بر
می نخوانی تو از کتاب خدای	نیست اموات مرده بل احیای
مشو از راه تا توانستن	هیچو کشتی بهر دم آبستن
نیک و بد خوب و زشت یکسان گیر	هرچه دادت خدای در جهان گیر
نه عزازیل چون ز رحمان دید	رحمت و لعن هر دو یکسان دید
آنچه آوردش از خدای بجنگ	نیک و بد خواست هر دو را یکرنگ
صورت آنکه هست بر در صبر	باد با فی بدست باد و به ابر

فی التجرید والمجاهدة

هر که خواهد ولایت تجرید	وانکه جوید رعایت تفرید

[illegible]

از درونش نباید آسایش
وز برونش نشاید آرایش

آن ستایش که از نمایش اوست
ترک آرایش و ستایش اوست

هر درشت گدای نان خواهد
باز عاشق غذای جان خواهد

در طریقت مجرد و چالاک
باد برداده آب و آتش و خاک

زانکه در عرصهٔ معالم عصر
چه برش جاهلان چه عالم عصر

ای برادر بر آذر تجرید
جگر خود کباب دان نه ثرید

سگ دون همت استخوان جوید
بچهٔ شیر مغز جان جوید

عاشقان جان و دل فدی کرده
ذکر او روز و شب غذی کرده

مرد عالی همم نجوید بند
سگ بود سگ بلقمه خرسند

کشف اگر بند گردد بر تن
کشف را کفش ساز و بر شکن

فضله کم گوی و عاجزی پیش آر
استخوان را تو بر سگان بگذار

تو بگو هر گرفته رفعت
پس چرائی چو سگ تو دون همت

هر کرا عالیست همت او
هر دو عالم شدست نعمت او

وانکه دون همت است همچون سگ
هست چون سگ نهان و ریگ تگ

گر همی روح خواهی از تن فرد
لا چو دارست گرد او برگرد

۹۵

کی ز لاهوت خود بیابی بار / تا ز ناسوت بر نشد بردار
زانکه نیست سوی لاهوت / هست در راه جمعه صلبوت
نیست کن هر چه او ورای بود / تا دل خانهٔ خدای بود
تا ترا بود با تو در ذات ست / کعبه با طاعتت خرابات ست
ور ز ذات تو بود تو دورست / بتکده از تو بیت معمورست
ای خرابات جوی پر آفات / پیر خر تو فی و خر آبات
با تو بود تو خنبره تیره است / چشم عقلت از آن جهان خیره است
نفس تست آنکه کفر و دین آورد / لاجرم چشم رنگ بین آورد
بی تو خویش با تو هست لبن ناخوش / بدر انداز گربه را از کش
در قدم کفر یا و دین ها نیست / در صفای صفت جنین ها نیست

فی سلوک طریق الآخرة

این همه علم جسم مختصرست / علم رفتن براه حق دگرست
علم آن کش نظر دقیق باشد / علم رفتن براه حق باشد
سوی آنکس که عقل و دین ارزد / نان و گفتار گند بین دارد
چیست این راه را نشان دلیل / آن نشان از کلیم پرس و خلیل

۹۶

ور ز من پرسی ای پیادر هم ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ باز گویم صریح نی مبهم

روی سوی جهان حق کردن ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ عقبهٔ جاه زیر پی کردن

جاه و حرمت ز دل رها کردن ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ پشت در خدمتش دوتا کردن

تنقیت کردن نفوس از بد ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ تقویت کردن روان بخرد

چیست زاد چنین ره ای غافل ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ حق بدیدن بریدن از باطل

رفتن از منزل سخنگوشان ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ بر نشستن بصدر خامه‌شان

رفتن از فعل حق سوی صفتش ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ وز صفت زی مقام معرفتش

آنگه از معرفت بعالم راز ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ پس رسیدن بآستان نیاز

با نیاز آنگهی که گشتی یار ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ دل برآرد ز نفس تیره دمار

در درون تو نفس و دل گردد ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ زان همه کرده‌ها خجل گردد

خان و مانش همه براندازد ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ در بره امتحانش بگدازد

در تن تو چو نفس تو بگداخت ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ دل بتدریج کار خویش بساخت

پس از و حق نیاز بستاند ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ چون نیازش نماند حق ماند

نه ز بیهوده گفت و نادانی ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ بایزید ار بگفت سبحانی

پس زبانی که راز مطلق گفت ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ راست بشنید که اناالحق گفت

راز خود چون زر روی داد پشت | راز جلاد گشت و او را کشت
روز رازش چو شب نمای آمد | نطق او گفته خدای آمد
راز چون کرد ناگهانی فاش | بی اجازت میانهٔ اوباش
صورت او نصیب دار آمد | سیرت او نصیب یار آمد
جان جانش چو شد تهی ز آواز | خون دل گشت بر نهان غماز
راست گفت آنکه گفت از سر حال | گفت دع نفسک ای پسر تعال
از تو تا دوست نیست ره بسیار | ره تویی پس ز زیر پای در آر
تا ببینی بدیدهٔ لاهوت | خط ذی الملک و خطهٔ ملکوت
کی بود ما ز ما جدا مانده | من و تو رفته وحده مانده
دل شده تا باستان خدای | روح گفته من ایسکم تو درای
چون درآمد بطارم توحید | دل و روح از ستانهٔ تجرید
روح با حور همبری سازد | دل بدیدار دوست بگرازد
ای ندیده نه آب نه ز هستی | تا کی آخر ز نقش نه ز هستی
چه کنی لاف مستی بدروغ | تات گویند خورده مردکی دوغ
تو اگر می خوری مده آواز | دوغ خواره نگاه دار در راز

۹۸

چه کنی جست و جوی چون جان تو | تو بدان نوش کن چو ایمان تو
تو ندانی بپارسی بلاسے | چون بخوردی تو طعم بشناسی
من بیاموزمت که جام شراب | چون کنی نوش در سرایی خراب
تا نخوردی مدارش ایچ حلال | چو بخوردی کلوخ بر لب مال
چون بخوردی دو دُرد با صد ده | گویم احسنت اینت مردی مرد
بر بدار از مقام مستی پی | سه همانجا بنه که خوردی می
بیشتر زین خران بی افسار | همه میخوارگان غل مردار
می همی عقل و جان شان بخورد | زر همی این و آن شمان ببرد
اندرین مجمع جوانمردان | از سر بددلی چو نامردان
گر نگویی تو صادقی باشی | ور بگویی منافقی باشی
پیشتر چون روی که جایت نیست | باز پس چون جهی که پایت نیست
آنکه را جای نیست غمخوارست | وانکه را پای نیست بیچارست
نیستانی که بر در هست اند | نه کمر بر درش کنون بستند
کز ازل پیش عشق بی زر و زور | خود کمر بسته زاده اند چو مور
جهد کن تا چو مرگ بشتابد | بو همی جانت ز کوی او یابد

٩٩

می فرماید که اگر تو بزبان پارسی بلاسی را ندانی که جوازات است بعد از آنکه بخوردی بطعم می شناسی که جوازات بوده است این ... اگر حال اندرانی وقتیکه سالک شوی و بطلب ...

قطعه لمن ... در سوره ... الیس الله بکاف عبده ... [illegible] ٥٧

در گذر زین سرای پر اوباش	گر بوی ورنه بر در او باش
کان کسانیکه بنده اند او را	بخدائی بسنده اند او را
کمر بندگی ببسته مدام	خواجه هفت بام همه غلام

فی العالم والجاهل

به پسر شیخ گورکانی گفت	که ترا بهر کارهای نهفت
اندرین کوچه جانه باید	ور کلیدان بجیب بود شاید
ساز پیرایه در ره تجرید	هم سر از شرع و هم سر از توحید
واندرین منزل عنا و ضرر	چون مسافر در آی زود گذر
بر در بوستان الا الله	برکش و نیست کن قبا و کلاه
نیست شو تا همه او و هو بصواب	لمن الملک را بشرط جواب

فی التوکل والمناجات

در مناجات پیر شبلی گفت	چون برون آمد از حدیث نهفت
که اگر زانکه نبود هم دو رسی	بلکه هم در حدیث دستوری
لمن الملک گوید او بصواب	من دهم مر ورا بصدق جواب
گویم امروز مملکت آنراست	که ز دی دی و پیر هی آنراست

واقع شده آیا نیست خدا را کفایت کننده بنده خود ... [illegible]

[illegible]

...م و...د ملکت ای بجا بر چیر — هست آنرا که بود دری و پیره
...یغ قهر تو سر فرازان را — سر نه و پس بسر وه جان را
...وشش دان بهر سود و سودا را — حسر نه آفتاب جسر بارا
هر چه جز حق چو زان گرفتی خشم — جبر ملیت نیاید اندر چشم
زانکه از حرف لا همی با آله — کس نداند که چند باشد راه
راه تا با خودی هزاران سال — بروی روز و شب یمین و شمال
پس بآخر چو چشم باز کنی — کار بر خویشتن دراز کنی
خویشتن بینی از نهاد و قیاس — گرد خود گشته همچو گاو خراس
بیخود ار هیچ آیی اندر کار — یابی اندر دو دم بدین دربار
زین مسافت دو دست عقل تهیست — وان مسافت خدای داند چیست

ایضاً فی التوکل

پی ... با نفاق بر درگاه — بتوکل روند مردان راه
گر توکل ترا بر دست همی — چون نداری برزقش [illegible] همی
ربع مسکون چو از طریق شمار — هست فرسنگ بیست و چار هزار
...ه اگر واقفی بصرف و صروف — بدلش کن به بیست و چار حروف

۱۰۱

مصدق ان ... و لا تحسبن الذین قتلوا فی سبیل الله امواتا بل احیاء عند ربهم الی آخره

تصدیق عبارت از ... که عبارت از رابطه ... ادات حصر است ... الم ... در سیپاره لن تنالوا ... که در سورهٔ آل عمران

ساعت شب چه صنم کنی باروز
هم بو و بست و چهار آدم سوز

قاف قول شها و یقین ترا
بی ریا و نفاق و کیف و مرا

از همه عالمت برون آرد
نه بآلت بکاف و نون آرد

از وراى خرد درین ره نه کو
و رغرت این بس که لا هو الا هو

کلمهٔ حق چه در شمار آمد
عدد حرف بست و چار آمد

نیمی از بحر جان دوازده برج
نیمی از چرخ دین دوازده برج

دُرِ جهاپُر ز دُرِّ امید است
برجها پُر ز ماه و خورشید است

دُرِّ دریاى این جهانی نه
ماه و خورشید آسمانی نه

دُر دریاى عالم جبروت
ماه و خورشید آسمان ملکوت

بیم و امید را بجاى بمان
چه کنی ننگ مالک و رضوان

نیست را مسجد و کنشت یکیست
سایه را دوزخ و بهشت یکیست

اى سکندر درین رهِ آفات
همچو خضر نبی درین ظلمات

ز ینبوع ماهی آر گوهر کانت
تا بدست آید آب حیوانت

با دل و جان نباشدت یزدان
هر دو نبود ترا همین و همان

نفس را سال و ماه کوفته دار
مرده انگارش و بجا بگذار

چون تو فارغ شدی ز نفس لئیم	برسیدی بجنات ناز و نعیم
پیش ناکس که عشق رهبر اوست	کفر و دین هر دو پرده در اوست
هستی دوست پیش دیده دوست	پرده بارگاه او هم اوست
پس بگویی توکل آور رخت	بعد از آنت پذیره آید بخت
در توکل یکی سخن بشنو	تا معانی ببست دیو گرو
اندر آمد بشرط ره زرقی	که ازو گشت خوار لاف زنی

فی توکل العجایز

حاتم آنکه کرد عزم حرم	آنکه خوانی ورا همی اصم
کرد عزم حجاز و بیت حرام	سوی قبر نبی علیه سلام
مانده بر جای یک گره عیال	بی قلیل و کثیر و بی اموال
در پس پرده داشت انبازی	که ورا بود با خدا رازی
مرد را فرز و ممتحن بگذاشت	بود و نابود او یکی پنداشت
زن بتنها بخانه در بگذاشت	نفقت هیچ نی ورا برداشت
بر توکل زنیش همره بود	که ز رزاق نیش آگه بود
جمع گشتند مردم بر زن	شاد رفتند جمله تا بر زن

حال او بس پیر برسیدند
از ره پند و نصیحت آموزی
شوهرت چون برفت ای زعفاف
گفت بگذاشت راخیم سجاده ای
باز گفتند رزق تو چند است
گفت چندانکه عمر ماند ستم
آن یکی گفت می ندانی تو
گفت روزی دهم همی داند
باز گفتند بی سبب ندهد
نیست دنیا ترا هیچ سبیل
گفت کاهی رواتی آن شده تیز
حاجت آنرا بود سوز زنبیل
آسمان و زمین همه جمله ور است
برساند چنانکه خود خواهد
از توکل نفس تو چند زنی

چون ورا فسرده و ممتحن دیدند
جمله گفتند بهر دلسوزی
هیچ بگذاشت مر ترا نفقات
آنچه رزق منست ماند بجای
که دلت قانعست و خرسند است
رزق من کرد جمله در دستم
او چه داند ز زندگانی تو
تا بود روح رزق نستاند
هرگز از بهر تن ز طلب ندهد
نفرستدت ز آسمان زنبیل
چند گوئید هرزه بر خیره
کش نباشد زمین کثیر و قلیل
هر چه خود خواست کرد حکم او راست
گه بیفزاید و گهی کاهد
مرد نامی و لیک کم زنی

چون نهٔ راهرو تو چون مردان
رو بیاموز رهروی ز زنان

کاهلی پیشه کرده‌ای تن زن
وای آن مرد کو کم است از زن

دل نگه دار و نفس و پشت بدار
کین چو بازست و آن چو بوتیمار

تا بدانجا که ما و تو داند
چون همه سوخت او و او ماند

عقل کاندر جهان چنو نرسد
بر سد در خود و بدو نرسد

گوش سر دوست گوش عشق یکی
بهر دین این و آن ز بهر شکی

بشمار ار چه گوش سر شنود
گوش عشق از یکی خبر شنود

سبزه و سوی سران و گوش چو نیو
چه کنی بیش ازین خروش و غریو

کودکی رو ز دیو چشم بپوش
تا بننهد سرت میان دو گوش

فی تعبیر الرؤیا

خلق تا در جهان اسبابند
همه در کشتی اند و در خوابند

تا روان شان چه بیند اندر خواب
ز آنچه پیش آید از ثواب عقاب

کس چو با دیده خیره [illegible] اران
میگذاریم خواب بیداران

خفته بیدار کردن آسانست
غافل و مرده هر دو یکسانست

بس کن از زجر و فال و از تعبیر
درگذر زین که کرده تقدیر

اصل کتاب تا بیت ... درین محل ...

آتش تیز تاب خشم بود / چشمهٔ آب نور چشم بود

گریه در خواب مایهٔ شادیست / بندگی از مذلت آزادیست

نرد بازی بخواب یا شطرنج / سبب جنگ و غلبه باشد و رنج

آب در خواب روزیست حلال / گر بود پاک و عذب و صاف و زلال

ور بود تیره عیش ناخوش دان / گرچه آبست عین آتش دان

خاک در خواب مایهٔ روزیست / سبزه گر را دلیل بهروزیست

باد اگر گرم نیست سرد بود / هر دو گنجور رنج و درد بود

باد اگر هست معتدل در پست / اندهٔ دشمنست شادی دوست ۱۰۶

چیز دادن بمرده اندر خواب / عدم مال باشد و اسباب

خنده اندوه باشد و اهوال / خامشی بستن دل اندر مال

شرب آب از زیادت عطشان / علم باشد که نیست سیری از ان

و انکه باشد برهنه اندر خواب / شد فضیحت بسان مست خراب

طبل در خواب از گروه فاش / بوق در خواب مایهٔ پرخاش

پند و خلق توبهٔ نصوح بود / باغ دیدن غذای روح بود

میوه در خواب جز نیست از شاه / لیک نه اندر زمان که اندر گاه

...بت ادراک چون فرا رسد
...ست خود چون دراز بیند مرد
...ر شود دستهای او کوتاه
...ست باشد برادر و خواهر
...شد انگشت همچو فرزندان
...تر اند سینه با پستان
...بگر و دل بخواب گنج بود
...زنال نهان و پهلو زن
...ست فرزند آلت تولید
...ست شستن ز کار نومیدیست
...ر و سطل و آلت تغسیل
آنکه سبلطه زند بخواب اندر
...ر کس مصارعت کردن
آنکه واره خورد همی در خواب
...سب باشد دگر نه اندر خواب

مرد بیننده زو نیاز رسد
شود اندر سخا و رادی فرد
کشد از بخل گرد خویش سپاه
آن چپ دختران و راست پسر
نسب مادر و پدر دندان
چون شکم مال و نعمت پنهان
ساق و زانو عنا و رنج بود
پوست چون ستر و رگ کشیده تن
نیات بد زشت خویش شقی و سعید
رقص کردن قباحت و شیدیست
همه بر شادمان کنند دلیل
زن کند بیشک او بتاب اندر
غلبت کردنست و آرزوان
رسته گردد ز درد و رنج و صداع
این یکی رحمت آن دگر همه تاب

۱۰۷

راحت آن نوع را که دربنهند … محنت آن جنس را که برکنند
گر دخان رنج بیشتر باشد … رختش کمتر از ضرر باشد
مرد بیمار و طبیب و جامهٔ نو … بد بود بد ز من نکو بشنو
رقص کردن بخواب در کشتی … بیم غرقست و مایهٔ زشتی
وانکه در بند حبس بسته بود … رقص کردن ورا خجسته بود
هر که بیند ز تن روان شده خون … نعمتی باشد از حلال برون
چون نه بیند جراحت این باشد … ور جراحت بود جز این باشد
اندهی صعب یابد از کاری … بسته گردد بدست خونخواری
وان زنی کش ز فرج خون آید … کودک مرده زو برون آید
گوشت بیند بخواب در بیمار … که خورد زو تو زو طبع بهدار
مستی و بیخودی ز شرب شراب … آنکه تا زیست بد بود در خواب
وانکه او پارسیست و زی و ان … سرفرازی و نیکروزی دان
شیر در خواب رنج مال بود … روزی نیکو و حلال بود

فی رؤیا الاوانی والاثواب

جامه کهنه رنج و اندوه است … جامهٔ نو ز دولت انبوه است

آتش

۱۰۸

...ترین جامه بود ... گفت — مر مرا اوستاد چونین گفت

...ز زنان رهست جامهٔ رنگین — اصل شادی و راحت و تزیین

...امهٔ سرخ مایهٔ شادیست — سال و مه بخت از و آزادیست

...امهٔ هیبت ست رنگ سیاه — ور بود زرد درد و محنت و آه

...ا حسامی کبود اندوه ست — رنج بر دل فزونتر از کوه ست

...یلسان ورد اجمال بود — کیسه و صرّه اصل مال بود

...روبان اصل مایهٔ سفر ست — لیک زنان مر درا همه خطر ست

...سیا مردم امین باشد — آنکه در خانه به گزین باشد

...ام باشد بجواب بستن کا... — آینه زن بود نکوهش دار

...بستگی آیدت ز قفل پدید — چون گشایش که آیدت ز کلید

فی رؤیا الصناعین

...رد طباخ نعمت بسیار — همچو قصاب در تباهی کار

...رنج و بیماریست مرد طبیب — خاصه آنرا که هست خوار و غریب

...در زه جی آنکس که رنجها و بلا — همه بر دوست او شود زیبا

...رد حفاف و نعلی و خرّاز — از مواریث آنکه دارد راز

۱۰۹ ... جامه اطلاق کنند

مرد تیرانداز و زرگر و عطّار — خوبی کار و نعمت بسیار
مرد خمّار و مطرب و رواسی — مایهٔ شادمانی و شادی
مرد بیطار و رایض و کحّال — چون ببینند بر تباهی حال
هست در خواب دیدن صیّاد — مایهٔ مکر و حیله بر مرصاد
مرد شمشیرگر دلیل عناست — همچنین تیرگر که تیر آراست
مرد سقّا و گلگر و حمّال — هر سه آشنا دلیل دان بر بال

فی رؤیا البهائم

خر بود خادمی و لیکن کاهل — که بکار اندرون بود مشتبل
اسب نر پادشاهی بدانش فرد — مرد را اسب زن بود درخورد
استر آشنا که زن بود حامل — بد بود بچه نایدش حاصل
اشتر آید ترا سفر در خواب — سفر آشنا که پر غم و تاب
گاو باشد دلیل سال فراخ — بز بر پادشا شود گستاخ

فی رؤیا السباع

شیر خصم مسلط و مغرور — که بود کارش از مجابله دور
پیل شاه هست لیک باهیبت — هر کسی ترسناک از آن صولت

گوسپند آیدت غنیمت و مال / اقتضا زان کند فراخی سال

نه کسان دنی و بدگوهر / پر خروش و بکارها پر شر

لیک باشد بهر سبیل مفید / نیست بر قول اوستاد فرید

آهو از خانهٔ زنان تعبیر / بیشتر دار رای بدانش پیر

دشمن آمد پلنگ بدکردار / که بود در معاملت غدار

ببر را هم بدشمن انگارند / بکتاب اندر اینچنین آرند

خرس خصمیست پر خیانت و دزد / که ز دیدنش کس نیابد مزد

بوزه و گفتار و گرگ با روباه / دشمنانند هر یکی بدخواه

ورچه روباه حیله گر باشد / مرده بینی ورا بتر باشد

مار شهر که عدوی کینه ورست / ور کند قصد تو ترا بتر است

کژدم و مخنث و دگر حشرات / همه هستند یک بیک آفات

سگ بخواب اندرون غلامان باشد / گرچه بیدار پاسبان باشد

فی رؤیا النیرین و الکواکب

دیدن آفتاب را در خواب / پادشه گفته اند اندر باب

ماه باشد را همی زن باشد / دگری گفت نی که آن باشد

۱۱۱

جرم مریخ یار وصل و رخواب | صاحب محنت اند و رنج و عذاب
تیر مانند دبیر آمد | مشتری خازن و وزیر آمد
زهره خود هست مایه رامش | مایه عیش و کام و آرامش
وان دگر کوکبان برادروان | گاه تعبیر شان برادر خوان
همچو یعقوب کین طریق نهاد | راز این علم بر پسر بگشاد
مهر و ماهش پدر شمرد و مادر | کوکبان چون برادران بر خور
کس چه یا دید خیره غمخواران | میگذاریم خواب بیداران
خفته بیدار کردن آسانست | غافل و مرده هر دو یکسانست
بس کن از وجه فال و از تعبیر | در گذر زین که کرده تقدیر

فی تناقض الدارین

عالم روز و شب بست زمین | چون گذشتی نه آنت ماند و نه این
ای دو بیر ز علم تو مراد و مرید | دوئی از عقل وان نه از توحید
در چنین حضرت از من شنوی | چون همه شد یکی مجو دوئی
که برین درگه از چه پر شور و زشت | زان که از هیچ زال بی زور است
درد دوئی وان مشقت و تمیز | در یکی نیست رستم و حیز

در مصاف صفا و ساحت دل / بر فراز روان و تارک گل

تیغ تا افکنی سپر نشوی / تا بنهی کلاه سر نشوی

دولت بنده کلاه بود / فعل تو سال و مه گناه بود

چون شدی فارغ از کلاه و کمر / بر سر آن زمانه گشتی سر

سر گل را کلاه پناه بود / با چنین سر کله گناه بود

ترک ترکیب خویش تحقیق ست / نفی ترتیب محض تحقیق ست

مردن دل هلاک جان باشد / مردن جان مرا امان باشد

صدر سه صدر پادشاه سخن / فارغ آمد ز سوزن و ناخن

اندرین ره بهیچ روی بایست / نیست کس ور ز نیست گشتن نیست

اگر سر گرچه فی المثل تنهاست / نیست یک تن که عالمی برپاست

چون تو بی ناستی ز نقل و عقل / اینچنانت بدانچنان شد نقل

هر سری کز تو رست هم درروم / سر نسان چون چراغ و شمع و قلم

زانکه هر سر که دیدنی باشد / در طریقت بریدنی باشد

بی سری مر ترا سر آرد بار / درج پر در ز بیستی است انار

بی سری پیش گردنان اولیست / زانکه پیوسته سر کله طلبست

تو بزیر کلاه غش واری — لاجرم چشت نارنگداری

آدمی را ز جاه بهتر چاه — گل فضولی شود چو یافت کلاه

جاه یوسف ز چاه پیدا شد — نفس دانا ز عقل گویا شد

نه از آنکه در بارگاه ربانی — من بگویم اگر نمیدانی

آن نکوتر که اندرین معراج — دست بر سر کنی نیابی تاج

کز پی غیب مرده پوید — وز پی عیب گل کله جوید

چون سلیمان کمال را داد — همچو یوسف جمال چه را داد

تا نشد نقش صورت چاهی — نشود نقش سیرت اللهی

با کلاه هست اگر زیان باشد — قلب او خود هلاک جان باشد

در طریقت سر و کلاه مدار — ورنه داری چو شمع دل پرنار

گر همی یوسفیت باید و جاه — پیش حق با شکوه بال چو چاه

سر که آن بسته کلاه بود — همچو بیژن اسیر چاه بود

ور کله بایدت همی ناچار — همچو شمع آن کلاه از آتش دار

کانکه در عشق شمع ره باشد — همچو شمع آتشین کله باشد

ای ز صورت چنانکه جان از جسم — دل ز وحدت چنانکه عدد از اسم

گر کشش از تن کشش ز جان خیزد / جستن از ترک این و آن خیزد

تا ابد با قدم حدث طفلست / وانکه صافی برون ازین ثقلست

تا زمین جای آدمی زایست / خیمهٔ روزگار بر پایست

این زمین مسهل انسانی دان / آدمی را چو کدخدای دان

فی الایثار والعطیة

هرچه داری برای حق بگذار / کز گدایان ظریف‌تر ایثار

جان و دل بذل کن که از ره کل / بهتر از جود هاست حیدر مقل

شه حیدر و سه ز آل عبا / یافت تشریف سورهٔ هل اتی

زان سه قرص جوین بمقدار / یافت در پیش حق چنین بازار

نیست و بگذار دینی و دان ا / تا بیابی خدای بیچون ا

یک درم صدقه از کف درویش / از هزاره توانگر آمد بیش

زانکه درویش را دلی ثبتست / از دل ریش صدقه‌ای ثبتست

به توانگر توان نگر که دلش / هست تاریک تیره همچو گلش

گل درویش صفوت ازلیست / دل او کیمیای لم یزلیست

بشنو تا چه گفت فضل اله / با که گویم که نیست یک همراه

۱۱۵

که در سیپاره تبارک در سورهٔ دهر
در شان حضرت امیرالمومنین علی
و اهل بیت او رضوان الله علیهم اجمعین
وارد گشته [illegible]
بدوستی خدای پاره طعام
یعنی با وجودیکه محتاج اند
بدان طعام و آزاد دوست
میدارند ایشان را میخورانند طعام
درویش بیچاره را و خردسال
بی پدر و اسیری را که از کفار
گرفته اند و حضرت [illegible]
اسیر را بحضرت رسالت صلی الله علیه وسلم آوردندی و او بیکی از
مسلمانان بسپردی تا [illegible]
مبارکی [illegible] در شان او
قرار یابد و [illegible]
احسن الله

[illegible]

باشهنشاه و خواجه او را کسـ	گفت لاتقعد معهم غیب ناک
از تن و جان و عقل و دین بگذرد	در رهٔ او و سـلے باسسته آید
صورت و وصف و تعین در نظر	آن یکی هم این شبیه آن فرزند
صورتت پردهٔ صفات بود	صفتت سدّ عین ذات بود
هر چه از نقش و علم معرفت است	وان که آن کفر شامل صفت است
آن چو مصباح روشن از ذات	وان دو همچون زجاجه و مشکات

[illegible]

...ستی وران گذرگه تنگ / با دو زوجی و لعبت یکرنگ

...بنسل آدمی بر جاے / هست آراسته دو رادو سراے

...سرای از برای رنج و نیاز / وان سرای از برای نعمت و ناز

...رین خاکدان نه بیند رنج / نرسد زان سرای بر سر گنج

...ی چون نهاد سر در خواب / خیمهٔ او شود گسسته طناب

...چه پرسم که علم حکمت و شرع / وارث آئی همی باصل و بفرع

...ن ز صورت همیشه بگریزد / تا ز بد مرد را بپرهیزد

...ب جوابم بده ز روی صواب / گر نه مرده یابیه در خواب

...ن ترا بر نهاد خود نفس است / از تو او مر ترا عوض نه بس است

فی قصهٔ قیس بن عاصم

...زمان کز خدای نزد رسول / حکم من ذا الذی نمود نزول

...لیسی قدر آنکه دست رسید / پیش مهتر کشید و سر نکشید

...ده هر و زر ستور و بنده و مال / هر چه در وسع بودشان [illegible] حال

...قیس عاصم ضعیف حالی بود / که نکردے طلب ز دنیا سود

...رفت در خانه با عیال بگفت / زانکه بشنید هیچ یک نه نهفت

در ماندهٔ او را که وام خواهند وام دادن خدای را یعنی بندگان نیکو یعنی در وام دادن تعجیل کند یا منت ننهد یا طالب عوض یا شکر نباشد تا خدا مضاعف گرداند و زیاده سازد و اجر آن قرض را از برای او ضعفهای بسیار [illegible] گذاشته تا اضعاف کثیره [illegible]

که چنین آیت آمدست امروز ‎ ‎ خیز و یارا در انتظار مسوز

آنچه در خانه حاصل ست بیار ‎ ‎ تا کنم پیش سید آن ایثار

گفت زن هیچ نیست در خانه ‎ ‎ تو نه زین سرای بیگانه

گفت آخر بجوی آن مقدار ‎ ‎ هر چه یابی سبک بنزد من آر

رفت و خانه بجست بسیاری ‎ ‎ تا برآید و را اگر کاری

یافت در خانه صاعی از خرما ‎ ‎ دقل و خشک گشته نا بنوا

پیش قیس آورید زن بسحال ‎ ‎ گفت زین بیش نیست یارا مال

قیس خرما بآستین در کرد ‎ ‎ شادمانه بر رسول آورد

چون درون رفت قیس در مسجد ‎ ‎ نز سر هزل بلکه از سر جد

گفت با وی منافقی که بیار ‎ ‎ تا چه آورده سبک پیش آر

گوهرست این متاع یا زر و سیم ‎ ‎ پیش مهتر همیکنی تسلیم

زان سخن قیس گشت زود خجل ‎ ‎ بنگر تا چه آمدش حاصل

رفت و در گوشه بغم بنشست ‎ ‎ بر نهاده ز شرم دست بدست

آمد از سدره جبرئیل امین ‎ ‎ گفت کای سید زمان زمین

مر ورا اندر انتظار مدار ‎ ‎ وانچه آورده است خوار مدار

مصطفی را از حال کرد آگاه	یلمزون المطوعین ناگاه
ملکوت آمد به بنظاره زند	مر ورا انتظار چون وارند
زلزله هست او فتاده در ملکوت	نیست جای قرار و جای سکوت
حق تعالی چنین همی گوید	دل او را بلطف می جوید
کای سرافراز ای گزیده رسول	اینقدر زر و گن قیس قبول
که بنزد من این قلیل بعیان	بهتر از زر و گوهر گران
زو پذیر ختم این متاع قلیل	زانکه دستش رسید نیست بخیل
از همه چیزهای بگزیده	هست جهد المقل پسندیده
قیس را زان سبب بر آمد کار	زان منافق بفعل بد گفتار
گشت رسوا منافق اندر حال	قیس اکار گشت از ان بکمال
تا بدانی که هر که پیش آمد	هم بر آنسان که بود پیش آمد
با خدای آنکه او ز دل باشد	از همه فعل خود خجل باشد
راستی بهتر از همه کاری	خوانده باشی تو اینقدر باری

فی الاتحاد والمودة

در جهان یک زبان چو سود تو نیست	هیچ جنس ابد چو بود تو نیست

ظهر النور ذو المنن باشد … بطل الزور جان و تن باشد

غیب خواهی خودی ز ره بردار … عیب با سرای غیب چه کار

تو پر از عیب و قصد عالم غیب … نتوان کرد خاصه با شک و ریب

بند بگسیز و بد بست بگیر دیت … از دو پای نهاد بند خودیت

بود تو چون ترا حجاب آمد … عقل تو با تو در عتاب آمد

گفت بگذار و نفس کن پدرود … ورنه بر سازم زین دو چشم دو رود

روز و شب در فراق عقل منال … بیش با عقل خود بدی مسگال

عقل را زین عقیله باز رهان … بعد از آن گشت بر تو کار آسان

بینی آنگه که یابی از دل قوت … ملک را از دریچهٔ ملکوت

چند گوئی رسیدگی چه بود … در ره دین گزیدگی چه بود

تا نه بر خود نهی گزیده شوی … پای بر سر نهی رسیده شوی

تا گزنده بوی گزیده نه … تا رسنده بوی رسیده نه

آدمی کی بود گزنده چو تو … دیو و دد کی بود درنده چو تو

غافلی سال و ماه مغروری … از دد و دیو وز آدمی دوری

سال و مه کینه جوی همچو پلنگ … خلق عالم ز طبع تو دلتنگ

بر سر شاهراه هیچ کسی | نرسی در خود و در رو برسی
آنچه کرد کوفی از صوفی | عشق ورای قریشی و کوفی
صوفی و عشق و در حدیث هنوز | سلب ایجاب و لا یجوز و یجوز
صوفیان دستها برآورده | که بلی را بلا بدل کرده
خاک پاشان حجله انسش | ره نشینان حجره قدسش
همه بدراتیان پرده رشک | غرقه از پای تا بسر در اشک
همه ارزانیان حلم شده | همه زندانیان علم شده
خویشتن را فرو نه از گردن | تا شوی نازنین هر برزن
دیده پاک پاک دین بیند | دیده چون پاک شد چنین بیند
خاکسارند بادسارانش | تاجدارند تاجدارانش
از سر این دلق هفت رنگ برآر | جامه یک رنگ از عیسی وا
تا چو عیسی بر آب راه کنی | همره از آفتاب و ماه کنی
همگی خود ز خویشتن گم کن | وانکه آن دم حدیث آدم کن
تا بود نقص ذره با تو | نرسی هیچگونه آنجا تو
نفس آن هوا انبار هیچ | خیز و بی نفس راه را بسیچ

121

بیان آن معانی و اسرار با خاطر بیان
در طی آمد و آنچه بعنوان بیان کرد
عشق ورای قریشی و کوفی قریشی
کنایت از امام شافعی تواند بود رضی الله
عنه که ایشان مطلبی اند و کوفی یعنی
خاص که مذکور شد یا مطلق قریشی
و کوفی مینماید برای قریشی و کوفی را
با عشق چه کار مبانی اجتهادیه عبارت
نص و حدیث و اجماع و قیاس است

من آمن بطاعته فقد خسر خسراناً مبیناً

ره‌رو به پیر رهبری را گفت … گاهی تو با عقل و رای و دانش جفت
چابکی کن دو صد درم بستان … نامه ما با این سگان برسان
گفت اجرت فزون ده ار دوست … لیک کاری عظیم با خطر است
زین زیان چونکه جان من فرسود … در بست آنگهم چه دارد سود
ایمنی از قضاات ای الله … هست نزد یک عقل عین گناه
ایمنی کرد عمرو را بدنام … آن عسزازیل آن دگر بلعام

من زهد فی الدنیا وجد ملکاً لا یبلی

بود پیری به بصره در زاهد … که نبود آن زمان چنو عابد
گفت هر بامداد برخیزم … تا ازین نفس شوم بگریزم
نفس گوید مرا که های ای پیر … چه خوری بامداد کن تدبیر
باز گوید مرا که تا چه خورم … منش گویم که مرگ و در گذرم
گوید آنگاه نفس من با من … که چه پوشم بگویمش که کفن
بعد از آن هر مرا سوال کند … آرزوهای بس محال کند
که کجا رفت خواهی ای ل کور … منش گویم خموش تا لب گور

۱۲۲ [illegible]

تا نگردی مخالف نفس نفس | بتوانم زدن ز بیم عسس
بیخ و بیخ آنکس که نفس را دارد | خوار و در پیش خویش نگذارد

فی زهد الزاهد

زاهدی از میان قوم ثقیف | بر سر کوه رفت و صومعه ساخت
روزی از اتفاق دانائی | عالمی پر خرد توانائی
برگذشت و بدید زاهد را | آنچنان پارسا و عابد را
گفت دیدی چرا برین بالای | ساختستی مقام و مسکن و جای
گفت زاهد که اهل دنیا پاک | در طلب کردنش شدند هلاک
باز دنیا فتاده در پرواز | در گشاده بهر دیار آواز
بزبان فصیح می گوید | در جهان صید خویش می جوید
هر زمان گوید اهل دنیی را | جفت بلوی و فردوسی را
وای آنکو ز من حذر نکند | در طلب کردنم نظر نکند
تا نگردد چنانکه در قسطاط | اندر آن کو مرغ و باز نبرد افراط

۱۲۳

فی حب الدنیا وحمقة اهله

هست شهری بزرگ در حد روم | باز بسیار اندر آن بر و بوم

نام آن شهر شهره فسطاطست / ساختش تا سجد دمیاطست

واندرو مرغ خانگی نپرد / زانکه باز از هوا همی شکرد

واندران شهر مرغ نگذارد / زانکه در ساعتش بیو بارد

همچو فسطاط شد زمانه کنون / علما همچو مرغ خوار و زبون

من نهان گشته ام بدین بالا / تا شوم ایمن از بد دنیا

گفت دانا که با تو اینجا کیست / بر سر کوه با چه حالت چیست

گفت زاهد که نفس من با من / هست روز و شب اندرین مسکن

گفت دانا که پس نکردی هیچ / بیهده راه زاهدی مپیچ

گفت زاهد که نفس بد خته اند / در من و زهی و بیم فروخته اند

نتوانم ز وی جدا گشتن / حیلتم چاره نه رها گشتن

گفت با زاهد آن ستوده حکیم / نفس از افعال با کیست تعلیم

گفت زاهد که من بساخته ام / زانکه من نفس را شناخته ام

هست بیمار نفس و من چو طبیب / میکنم روز و شب ورا ترتیب

بمداوای نفس مشغولم / زانکه گوید همی که معلولم

که ورا قصد و جهد فرمایم / اکحل از دیدگانش بگشایم

١٢٥

چون تصدع کند فرو بارد ... قصه تسکینش اندر آرد

که ورا مسهلی لطیف بایم ... علل از جسم او بپالایم

حب دنیا و بغض و حقد و حسد ... غل و غشش برون شود ز جسد

از خورش خوی خویش باز کنند ... ور بشهوت بجوید فراز کند

گه بیشش کنم من از شهوات ... تا مگر باز ماند از لذات

گه تهیش از باقلی و دانه کنم ... تا نه بیهوده چه گوید تماشا کنم

ساعتی نفس را کنم در خواب ... پس کنم یکدو رکعتی بشتاب

پیش از آن کو ز خواب بر خیزد ... همچو بیمار در من آویزد

یکدو رکعت بی او چه بگزارم ... بعد از آن نفس گشت بیدارم

مرد دانا چو این سخن بشنید ... جامه بر خود یگان یگان بدرید

گفت بته و تبک ای زاهد ... بارک الله عمرک ای عابد

این سخن جز ترا مسلم نیست ... ملکت تو ز ملک جم کم نیست

هر چه امروز هست آرایش ... وانکه فردا باشد آلایش

نیست آلوده کز گنه خیزد ... آن که ز انده و آه و واه خیزد

زن کند بهر مهیا نی پاک ... مهری ابرو و موی شوخ چالاک

دل بدینجا غریب و نادانست | تا به بند چهار ارکانست
عمر و اینجا تهی کند جیبه | که تحری بد است در کعبه
پیش کعبه مگر که بوالهوسی | بشنود علم سمت قبله بسی
هر که در کعبه با تحری عمر | زیره تر و بسوی کرمان بر
در سه زندان غل و عقد جسد | عقل را بسته به بند جسد
پنج حس کز چهار ارکانست | پنج غماز این سه زندانند
دل که شد محرم خزانهٔ راز | چه کند زنگ منهی و غماز
بی زبانان زبان او گویند | بی نشانان نشان او جویند
هرچه جز دوست آتش اندر زن | آنکه از آب عشق سر بر زن
که نه یارند و یار می بینی | همه زنهار خوار می بینی
گلبن باغ خویشتن بینان | شده چون ظلم ظلم بدبینان
نیک معلوم کن که در محشر | نشود هیچ حال خلق دگر
پیشش آید هر آنچه بگزینند | آنچه زینجا برد همان بینند

فی صنع الله تعالی من الخلق و الخلق و الرزاق و الاجل

هرچه آن کدخدای دکاندار | سوی خانه فرستد از بازار

۱۲۶

آنکه باشد بخانه در خویشش	در شبانگاه آورد پیشش
هرچه اینجا بری نگه دارند	در قیامت همانت پیش آرند
نیست آنجا تغیر و تبدیل	نشود نیک بهیچ سبیل
هیچ آنجا بکس نخواهد داد	وانچه دادی داد وآن دگر همه باد
خیز و برخوان اگر نمیدانی	شرح این از کلام ربانی
لن تجد سنتش زتبدیلا	لن تجد بالتش زتحویلا
نیست بر حکم قاطعش تبدیل	نیست بر امر جامعش تحویل
خیز و تیره ایمنی از خود کن دور	ورنه نبوی درانجهان معذور
آتش اندر تخم و زحیر زنی	گر کنون نفس را به تیر زنی

فی شرایط الصلوات الخمسة والمناجات والتضرع والخشوع والوقار والدعاء قال الله تعالی الذین یؤمنون بالغیب ویقیمون الصلوة وقال النبی علیه السلام عند نزعه الصلوة وما ملکت ایمانکم وقال علیه السلام من ترک الصلوة متعمدا فقد کفر والفرق بین الاسلام والکفر ترک الصلوة

۱۲۸

بنده تا از حدث برون ناید	پرده عز نماز نگشاید
چون کلید نماز پاکی تست	قفل آن دان که ناپاکی تست
پای کی برنهی ببام فلک	باده کی درکشی ز جام ملک
کی تراحق بلطف برگیرد	با نمازت بطبع بپذیرد
تابت چون تنور و بی‌راهی خراب	شکم از نان بشست و پشت از آب
تا بزیر چهار و پنج و ششی	باده عیبها ز خم هوس بخششی
چون دوم کرد امر یزدانت	چار تکبیر بر سه ارکانت
خیط باقیان عالم ازلت	بر تو خوانند نکته و غزلت
روی سلطان شرع کی بینی	گر تو در آب و در آسمان بینی
لقمه و خرقه هر دو باید پاک	ورنه گردی میان خاک هلاک
چون ترا نبود طعام و کسوت پاک	چه نمازت بود چه مشتی خاک
بر عفونت سه نماز میاسای	شرم دار و بترس تو ز خدای
سوی خود هر که نیست بار خدای	ده هش ز نماز بار خدای
سگ هم جای خود برو بد باز	تو نروبی برای جای نماز
آنچه جاه خدمت یزدان	دار پاکیزه جای و جامهٔ جان

١٢٩

قبلهٔ جان‌ست تا که صمدست — احد بی‌شبه که نه احدست

در احد جمع دار جان در نماز — تا بیابی مزه ز بانگ نماز

هرچه جز حق بسوز و طهارت کن — هرچه جز دین ازان طهارت کن

با نیاز تست با لطف برگیرند — بی نیاز تست نماز نپذیرند

بی نیاز ار همه نماز خوری — از جگر قالب نیاز خوری

باز اگر با نماز هست نیاز — برگیرد دست لطف پردهٔ راز

پس چو در بارگاه لطف شتافت — داد فی داد و جستنی دریافت

ورنه ابلیس در درون نماز — گوش گیرد برونت آرد باز

تو نسیم آمدی نماز کریم — تو حدیث آمدی نماز قدیم

هفده رکعت نماز از دل و جان — ملک هژده هزار عالم دان

پس بدان کاین حساب با رکعت — زانکه هفده به هژده نیز یکیست

حسد و خشم و بخل و شهوت و آز — بنده‌ای ار گذارد و شد بنماز

هر که او هفده رکعه بگزارد — ملک هژده هزار او دارد

تا حسد را ز دل برون نکنی — از عملهای زشت او نرهی

چون نه بینه ز دین غنیمت تو — نکند هم نماز قیمت تو

قیمت تو عنان چو برتابد — والله از حبیب نیل دریابد
گرچه پاکست هرچه بابت تست — همه در جنب حق جنابت تست
طالب اول ز غسل درگیرد — کز جنب حق نماز نپذیرد
تا ترا غسل و عشق درون باشد — غسل ناکرده تو چون باشد
غسل ناکرده از صفات ذمیم — نپذیرد نماز رب عظیم
چون ترا از تو دل برانگیزد — پس نماز از نیاز برخیزد
اصل و فرع نماز غسل و صفوت — صحت دار علت از دار فوت
تا بسجاده بر لا نروی بی راه — کی شوی در سرای الا الله
نه بسوی حق نماز چه از — چون طهارت نکرده نماز
نیز ارچه بجویی طهارت تست — کشتن نفس تو کفارت تست
چون بکشتی تو نفس را در راه — روی بنمود زود فضل اله
با نیاز آمدی تا بیابی بار — ورنه یابی سبک طلاق سه بار
کان نمازی که در حضور بود — از تری آب روی دور بود
مرگ چون جان تو برانگیزد — از نیاز تست نماز برخیزد
تن چو در خاک رفت و جان بافلاک — روح خود در نماز بین چو ملک

۱۳۱

فی حضور القلب والصلوة

در احد میر حیدر کرار / یافت زخمی قوی در ان پیکار

ماند پیکان تیر در پایش / اقتضا کرد آن زمان رایش

که برون آرد از قدم پیکان / که همان بود مرد را درمان

زد و مرد جراحی چو بدید / بسته زخم را بساخت کلید

تاکه پیکان مگر پدید آید / قفل آن زخم را کلید آید

هیچ طاقت نداشت با دم کار / گفت بگذار تا بوقت نماز

چون شد اندر نماز جراحش / ببرید آن لطیف اندامش

تیغ پیکان ازو برون آورد / واو شده بیخبر ز ناله و درد

چون برون آمد از نماز علی / آن مر او را خدای حفظانده ولی

گفت کمتر شد آن الم چونست / ورنه چه جای نماز پر خونست

گفت با او جمال عصر حسین / آن بر اولاد مصطفی شد زین

گفت چون در نماز رفتی تو / بر ایزد غفار از رفتی تو

کرد پیکان ز تو برون حجام / باز نا داده از نماز سلام

گفت حیدر بخالق الاکبر / که مرا زین الم نبود خبر

ای شده در نماز بس معروف ‌‌ بعبادت بر کسان موصوف

اینچنین کن نماز و شرح بدان ‌‌ ورنه بر خیز و خیره ریش ملان

چون تو با صدق در نماز آئی ‌‌ با همه کام خویش باز آئی

ور تو بی صدق صد سلام کنی ‌‌ نیستی پخته کار خام کنی

یک سلامی و صد سلام ارزد ‌‌ سجدهٔ صدق صد قیام ارزد

کان نمازے که حاذقی باشد ‌‌ خاک باشد که باد بیا باشد

جان گزار و نماز با خدای ‌‌ خشک خنبان بود همیشه گدای

گوید از روی جهل و نا اهلی ‌‌ چون بدید و طریق بوجهلی

کاندرین ره نماز روحانی ‌‌ آن نه آید که خشک خنبانی

گرت باید که در کشی ای مرد ‌‌ خشک بگذار و گرد دریا گرد

گرت باید ز بحر دریه خوش آب ‌‌ هم تو یابی که در نشانی از آب

چنگ در راه حق زنانی سنگ ‌‌ گرت نبود مراد نبود ننگ

مرد کز خاک و آب دارد عار ‌‌ بهوا بر نشیند آتش وار

کله آسمان صنوبر سر ‌‌ تا بیابی ز جبرئیل افسر

اوج گردد ترا کلاه ملک ‌‌ باش گو نه شود کلاه فلک

بارگی را بساز آلت و زین — از پی بارگاه علیین

با دعا یارب آر بابت حق — تا قبولت کند اجابت حق

گه گه آیی ز بهر فرض نماز — از حقیقت جدا قرین مجاز

بی دعا و تضرع و زاری — یک دو رکعت بغفلت بگزاری

ظن چنان آیدت که هست نماز — بخدای ار دهندت ایچ جواز

بار عونت شوی بنزد خدا — از تو کی بشنود خدای دعا

بی تو باشد بپاک برگیرد — کز تو آلوده گشت نپذیرد

نامه کز زبان دروزه رود — آن رسول از جهان مردود رود

چون ز تزو نیاز باشد پاک — از تو یارب بود ز لبیک

همچو خواجه که در حرام شود — بر بنده و غلام شود

بار منت نهی همی بر وی — که منم دوست تو عز و علی

دوست وافی نه بنده مر خود را — این بود رسم مرد بخرد را

اینچنین طاعت ای پسر آن به — که نیاری برش برو مسته

بی هدی آدمی کم از دد است — هر که او بی هدی است بیهده است

تو بدین طاعت تو ای نادان — خویشتن را دگر تو بنده مخوان

۱۳۳

با وجود این که
بار منت بر معبود
نهاده تو رقه
عزت داری

[illegible]

گر ترا در زمانه بودی عون

کردی از غایت پریشانی

چون سر بندگی و عجز نداشت

گفت من برتر از خدایانم

همه را این غرور و نخوت هست

لیکن از بیم سر نیارد گفت

فی القناعة

بوشعیب ابی امامه بود

قائم اللیل و صائم الدهر

برده از شهر خود مقیم بر کوه

زنی از اتفاق رغبت کرد

گر بخواهی ترا حلال شوم

بقناعت زیم بکم راضی

گفت بخ بخ روا است بپسندم

بود این زن عفیفه جوهره نام

۱۳۳۴

با عفاف و کفاف خلق حسان
غایت حسن و آیت احسان

شهر بگذاشت عزم صومعه کرد
قانع از حکم چرخ گرداگرد

بوریا پاره فگنده بدید
جو بهره بوریا کسیاک برچید

مرد را بوشعیب ابه گفت
کای شده مرد را گرامی جفت

از برای چه برگرفتی فرش
که بود خاک تیره موضع کفش

گفت بهر صلاح برچیدم
که من این معنی از تو بشنیدم

که بود بهترین هر طاعت
که نباشد حجابش آن ساعت

جبهت بنده را ز عین تراب
بوریا بود در میانه حجاب

بود هر شب دو قرص راتب او
بوظیفه گه معاتب او
(یعنی شدت کننده)

بود دو قرص جوین گه افطار
بود قانع همیشه آن دیندار

بوشعیب از قیام شب‌ها رنجور
گشت رنجور و بود وی معذور

آن شب از ضعف و ره آن سره مرد
فرض و سنت نماز قاعد کرد

زن یکی قرص پیش شیخ نهاد
قطرهٔ سرکه داد و پیش نهاد

شیخ گفت ای زن این وظیفهٔ من
بیش از این است کم چرا شد زن

گفت زیرا نماز قاعد را
مزد یک نیمه است عابد را

۱۳۵

تو نماز از نشسته کردستی / نیمه‌ای از وظیفه خوردستی
بیش یک نیمه از وظیفه مخواه / از من ای شیخ کرده‌ست آگاه
که نماز نشسته را نیمی / مزد استاده است تقسیمی
چون تو نیمی عباده بگزاری / جمله را مزد چشم چون داری
جمله بگزار و مزد جمله بخواه / ورنه این طاعتست عین گناه
ای تو در راه صدق کم زنی / بازپستر ز هیچو خویشتنی
مر ترا زین نماز سر دل / نیست جان کندنی مگر حاصل
طاعتی کان ز دل ندارد روح / کس ندارد وجود آن مفتوح
زانکه در اصل خود نیاید نغز / سر کاسه استخوان بی مغز
هر نمازی که با خلل باشد / زانکه در حشر بی محل باشد
از خشوع دلست مغز نماز / ورنباشد خشوع نیست جواز
آنکه در بند روزه ماند و نماز / بر در جانش ماند قفل نیاز
زان درین عالم فریب و هوس / و اندرین صد هزار ساله قفس
دست موزه‌ات کلاه جاه آمد / که سرت برتر از کلاه آمد
هر کرا در نماز عقده نکوست / غار مغرب سزای سجده اوست

[illegible]

۱۳۶ [illegible]

رو قضا کن نماز بی دم آز / که نمازت تبه شد از غم آز

شد ز ننگ نماز و روزهٔ تو / کفش پای تو دست موزهٔ تو

مرد باید که در نماز آید / خسته با درد و با نیاز آید

ور نباشد خشوع و دمسازی / دیو بر سبلتش کند بازی

لحن خوش دار چون بکوه آیی / کوه را بانگ خر چه فرمایی

کرده در ره دعا برپای / صد هزاران عوان صوت ربای

لاجرم حرف آن گروه مجاز / چون صدا هم بریشت آید باز

فی الحمد و الثنا

در دهان هر زبان که گویا شد / از ثنایت چو مشک بویا شد

دل و جان ابتغاء قربت تو / هست در امر و در مشیت تو

دولت سرمدی و حسن رهی / ملک بی باک و عزت ابدی

بندگانت بروز و شب پویان / همه از تو ثنا شده جویان

دولت و ملک عز هر دو جهان / پیش عاقل به آشکار و نهان

هست معلوم بی هوا و هوس / کان همه هیچ نیست بی تو و بس

عدمت چون وجود آسانست / هرچه تو خواستی همه آنست

۱۳۷

در شناسی تو هر که کرپشتر | گرچه قادر ترست عاجز تر
نیست در امر تو بکن فیکون | زهره کس که این چرا آن چون
بنده را در ره معاش و معاد | نیست کس ناصر از صلاح و فساد
روزی آخر ز خلق سیر شوی | لیک دوری هنوز و دیر شوی
آنگه آگه شوی ز شرح پیاز | که نیابی براه راست جواز
مرد ایمان همیشه در کارست | زانکه ایمان بناز بیمارست
تا نداری سر سر اندازی | تو چه دانی که چیست جانبازی
چون سرانداز وصف جود شدی | بر در او ز قوم در سجود شدی
کعبه دل ز حق شده مقصود | همت سگ به استخوان مقصود
پیش شرعت ز شعر جستن به | بیت را ایچ بت شکستن به
شرع از اشعار سخت بیگانه است | گرچه با او کنون هم از خانه است

هر چه مار امباح و محظورست ‏— هر کسی کو ازین و آن دورست

فرق حظر و اباحت او داند ‏— کانچه راحت جراحت او داند

دل و همت مده بصحبت خلق ‏— بر از خلق تا بری ز خلق

نیکوئی با عداوت از خرد ست ‏— که فلک نام تو ز نیک و بد ست

فی الافتقار والتحیر

مستمع ثمت نیاز از دل ‏— مطلع بر طلوع راز از دل

چون در دل نیاز بگشاید ‏— آنچه خواهد به پیش باز آید

یاربش از شه ره اقبال ‏— کرده لبیک دوست استقبال

یا ربی از تو زد و صد لبیک ‏— یک سلام از تو ز و هزار علیک

ساینانیست عقل بر در او ‏— خیلتاشیست جان لشکر او

از بد و نیک خلق پیوسته ‏— رحمت و نعمتش نگسسته

در گهش را نیاز پیرایه ‏— تو نیاز آر سود و سرمایه

در پذیره و عنم نیاز ترا ‏— بی نیازی او نیاز ترا

دوست بودش بلال بر درگاه ‏— پوست بر تن چو زلف یار سیاه

جامه ظاهرش ز مهر بلال ‏— گشت بر روی خوش مشکین خال

از پی تازگی ز دشمن و دوست ‌ ‌ ‌ در دو عالم بدل کنندت پوست
از پی دین و ملک پروردن ‌ ‌ ‌ نکشند از مسیح سر بون گردن
ای صف آرای جمع درویشان ‌ ‌ ‌ وی نگهدار درد دلریشان
آنکه شد چون مهی بهش گردان ‌ ‌ ‌ وانکه شد چون کیان بهش گردان
نیک درمانده ام به سنت نیاز ‌ ‌ ‌ کار من ای کارساز خلق بساز
مستقر بحضرت ملکوت ‌ ‌ ‌ متوجه بعزت جبروت
آیت علم را بدایت نیست ‌ ‌ ‌ غایت شوق را نهایت نیست
تو ندانی ز حال عالم راز ‌ ‌ ‌ از بلا عافیت ندانی باز
تو حقیقت نه مرد این راهی ‌ ‌ ‌ طفل راهی ز ره نه آگاهی
کودکی رو بگرد بازی گرد ‌ ‌ ‌ پیر کبر و بی نیازی گرد
بس بود کبر و ناز یار ترا ‌ ‌ ‌ باجز ای پسر چه کار ترا
چه کنی جنت و نعیم ابد ‌ ‌ ‌ کرده عقبی ز بهر دنیا رد
او ز تو خشت تو مسند اندر ‌ ‌ ‌ چون تو سگ را بخود همی خواند
بیکسند عرصه بر تو حور و قصور ‌ ‌ ‌ تو بدنیا و زینتش مغرور

فی تادیب صبیان الکتب و صفة الجنة والنار

قوله از پی تازگی الخ اشارتست بآیه کلما نضجت جلودهم بدلناهم جلودا غیرها لیذوقوا العذاب که در سوره نسا در جزو والمحصنات واقع شده

از پی راه حق کم از کودک | نتوان بودن ای کم از یک یک
گر ورا آموختن کند تقصیر | هرچه خواهد زوی سبک بپذیر
بتلطف بیار و بنوازیش | خیره در انتظار مگذاریش
ور گناهیش آن زمان کاکا | تا شود راضی و بکنش جفا
ور بخواند بخواهد از در و وال | گوشمالش بگیر و نیک بمال
بسپارش ای متدین پیشش | تا بود گوشمال تاکیدیش
بندبیش کند بخانه موش | میرموشان کند فشرده گلوش
ور بره آخشت زبهر شود | کمتر از کودکی نباید بود
خانه کاکا هی لست همین بشتاب | بدو رکعت بهشت اندریاب
ور نه شد موشخانه دوزخ تو | ور ره آن سرای برزخ تو
زو بکتاب انبیا بگسند | بر خود این جهل و این ستم مپسند
لوحی از شرع انبیا برخوان | چون ندانی برو بخوان و بدان
تا مگر یار انبیا گردی | زین جهالت مگر جدا گردی
ورچه سان خراب بر زخر | از جهالت بدان تو هیچ بتر

فی الانبساط والتضرع الی الله تعالی

۱۳۱
و تحصیل حاصل
کاکا اینجا بمعنی ... ۱۲

۱۴۲

ای روان همه تنومندان / آرزوبخش آرزومندان

تو کنی فضل من نکو در من / مهربان‌تر ز من تویی بر من

رحمتت را اگر نه پیدا نیست / نعمتت را میانه پیدا نیست

آنچه بدهی به بنده دستی ده / با رضای خودش قرینی ده

دلم از زیاده قیاس بین خویش کن / نسب خاک و باد و هم آتش کن

از تو بخشش و نیست بخشیدن / وز من افتادنست بخشیدن

از تو دانم یقین که ستر رحم / پرده‌پوشیست گرچه مستغرقم

راندهٔ سابقت ندانم چیست / خواندهٔ خاتمت ندانم کیست

عاجزم من ز خشم و خشنودیت / تکیه‌نا خیر را با من و جودیت

دل گمراه گشت انابت جوی / هر دم دیده شد جنابت جوی

دل گمراه را رهی بنمای / هر دم دیده را دری بگشای

که نیازد بکارسازی تو / که نترسد ز بی‌نیازی تو

ای برحمت شبان این رمه تو / چه حدیثست اینهمه همه تو

ای یکی خدمت ستانت را / گرگ دیو سعی گنگار خانت را

تو بخشایی بر گل و دل ما / که نگاه غم دل از گل ما

تو نوازم که دیگران زنند — تو پذیرم که دیگران گفتند

چه کنم با جز از تو همنفسی — مرده ایشان مرا تو یار بسی

چه کنم نسبت توئی و دوئی — چون یقین شد که من منم تو توئی

چه کنم با تو بود خود همه — چون تو هستی مباد بود همه

یاد نعمای تست بود جهان — ای زیان تو به که سود جهان

من ندانم که آن چه کس باشد — گر تو او را ذخیره بس باشد

کس بود زنده بی عنایت تو — یا توان زیست بی رعایت تو

وانکه با تست سوز کی دارد — وانکه بی تست روز کی دارد

آنچه گفتی مخور بخوردم من — وانچه گفتی بکن نکردم من

با تو باشم ز رشتیش دانگم — بی تو باشم ز آسیا بانگم

از پی درگه و ز حبیب من — جان من باش تا نمیرم من

چه ز هستی چه ریشه و تیغ بمن — من کیم از تو ای دریغ بمن

یا قبول تو ای ز علت پاک — چه بود خوب و زشت مشتی خاک

خاک را خود محل آن باشد — گر ثنای تواش زبان باشد

عز قبول تو خاک را برداشت — خاک را تا بعرش سر بفراشت

گر ندادی کلام دستوری — که برو ناسزاست مستوری

خلق را هیچ زهره آن بودی — که ترا بر صحا ز بستودی

چه کشاید ز عقل و هستی ما — که نه ما را نه بود و هستی ما

بحق ویمان کن از بد ما پاک — به نجاتی امان و هم نه هلاک

پیش حکمت خود ار غره باشم — من که باشم که نیک و بد باشم

بد ما نیک شد چو پذرفتی — بشنو و نیک باد انچه گفتی

بد و نیکم همه تو فی یارب — ور تو خود بد نیاید اینت عجب

آنکسی بد کند که بدکارست — از تو نیکی همه سزاوارست

نیک خواهی به بندگان یکسر — بندگان را خود از تو نیست خبر

اندرین پرده هوا و هوس — جهل با عذر خواه علم تو بس

گرسنگی کرده ایم اندر کار — تو به شیر ستگی گرفته بگذار

بر در فضل حضرت جودت — بهر آنجا ز لطف معبودت

آنچه نسبت به تست تقدیرست — و آنچه از فعل ماست تقصیرست

فی کرمه و فضله

ای خداوند قائم قدوس — ملک تو از قیاس نا محسوس

از تو حیران و بی تو حیرنده ایم | بی تو سرگشته ایم و از تو سیرنده ایم

سوی ما گرچه هیچکس کس نیست | که هم تو تو یار گر کس نیست

دین ما ان واده یقین ما [illegible] | گر چه این هست بیش از بیان [illegible]

اسپه بر نطع نفس شهاتیم | تشنه وادی سما واتیم

کسے از بدسے ندانده به | انچه دانی که آن هست آن [illegible]

اے مراد آکل نگاران تو | ای امید امیدواران تو

ای نهان وان آشکارا بین | تو رسانی امید ما به یقین

همه امید من برحمت تست | جان فروزی همه بنعمت تست

جگر تشنه مان زکوثر دین | شربتی بخش پر ز نور یقین

نیست نزد دانش و نز هنری | چند توام سوی تو وکیل دری

هر چه بر من قضای تو بنبشت | همه نیکو بود نباشد زشت

هستم از هر چه هست جمله گزیر | اگر نیم هم توئی مرا بپذیر

بلبل عشق ساز گلبن تست | در ترنم نوای ای همه تست

باز نازیمن از طریق نیاز | [illegible]

ملکها راند هر که سوی تو راند | بازه در ماند هر که زین در ماند

١٣٥

که رساند مرا سخن جز تو | که رهاند مرا ز من جز تو
نه خری بوی و رنگ و دمدمه تو | زین همه وارهانم ای همه تو
عجز و بیچارگی و ضعف و خری | نخری سستی و خری و تری
رنج بر درگه تو آسانی ست | بی زبانی همه زباندانی ست
همه را آتش است زهر ای همه | بس قبول تو خونبهای همه
از تو برتافتن عنان اجل | چیست جز آیه و نشان زلل
صورت قهر در دلش روید | هر که جز مهر حضرتت جوید
سیرت ما ز صورت اشرار | وارهان ای مهیمن اسرار

فی التوبة والانابة

ای جهان آفرین جان آرای | وی خرد را بصدق راهنمای
در بهشت فلک همه غلامان | در بهشت تو دوزخ آشامان
بر درت طوبی و بهشت را چکنم | چون تو هستی بهشت را چه کنم
که نماید در آینه تزویر | غرض نکته علیم و قدیر
خون دل چون جگر کند سوراخ | چه جهنم چه حجرهٔ اطبلخ
دوزخ از بیم او بهشت شود | خاک بی کالبد چه خشت شود

بنده

خنده گرید عاشقان از تو ‖ گریه خندد عارفان از تو

در جحیم تو جنت آرامان ‖ بی تو در اصل بحور عین عامان

گر بدوزخ فرستی از در خویش ‖ میروم فی بپای بر سر خویش

و انکه امر ترا خلاف آرد ‖ دل خود از غفلتش غلاف آرد

همه آگاه و کار و بار از تو ‖ یار یارست و مار مار از تو

نه بلا یا امن از تو سیر شوم ‖ نه بلا تقنطوا دلیر شوم

گر کنی زهر باره انجم جفت ‖ از پس آنکه تو نیارم گفت

ایمن از مکر تو کسی باشد ‖ که فسرده و مایه خسی باشد

امن و مکر تو هر دو یکسانست ‖ عاقل از مکر تو هراسانست

[illegible]

عاقل از مکر تو هراسانست ... و کسی تفرقه امن و مکر ... که در صورت ظاهر نیست ... میتوانند کرد که قلت

ایمن از مکر تو نشاید بود — طاعت و معصیت ندارد سود

ایمن آن کس بود که وی آگاه — نبود از مکر تو بفعل گناه

فی الاخلاص المخلصون علی خطر عظیم

چون بدرگاه تست گوی مآل — خواب را زیر پای پیل خیال

همچو شمع آنکه را نماند منی — در تو خندد چو گردنش بزنی

با تو با عقل و جاه و زر چه کنم — دین و دنیا توئی دگر چه کنم

تو مرا دل ده و دلیری بین — روبه خویش خوان و شیری بین

گر ز تیر تو پر کنم ترکش — کمر کوه قاف گیرم و کش

یار آسائی که غیر تو نبود — وآن آئی که آن خود نبود

هیچ خودبین خدای بین نبود — مرد خود دیده مرد دین نبود

گر تو مرد شریعت و دینی — پاک مان دور شو ز خودبینی

ای حسن باد کردگار غفور — بنده را از درت مگردان دور

بستهٔ خویش کن مبر خوابم — تشنهٔ خویش کن مده آبم

دل ازین و از آن چه باید جست — در خود رهنمای مقصد تست

عمر ضایع همی کنی در کار — همچو غنچه پیش سبزه بی افشار

گمره هر شهر هرزه میگردی | خر در آن ره طلب که گم گردی

خر اگر در عراق در زدیدند | پس ترا چون بیزد وری فربند

پل بود پیش تا نگردی گل | چون شدی گل تراچه بحر چه پل

اندرین ره ز زاد و دانش خویش | بار ساز و ز هیچ پل مندیش

قصد کشتی مکن که پر خطرست | مرد کشتی ز بحر بیخبرست

گرچه تو خیز و تو گرفت بود | بط کشتی طلب شگفت بود

بچه بط اگر چه دینه بود | آب دریاش تا بسینه بود

تو چو بط باش و دین آب روان | ایمن از قعر بحر بی پایان

بچه بط میان بحر عمان | غرب بطی بازگشته کشتیبان

یارب این خر بطان عالم را | گم کن از بهر عز آدم را

قوله پل بود الخ میفرماید که
تا گل از حق نشوی یعنی مرتبه کثرت را
از حق تمیز ساقی که جمیع ممکنات
اجزای تو شد ز پل در پیش است و عقبات
و موانع بسیار در راه سلوک داری بعد از آنکه
گل شدی ترا بحر و پل برابر است و موانع
قلیل و کثیر پیش از وصول

قدم از دررهٔ قدم داری … قلزمی را ز دست نگذاری
قدمی را که با قدم نقل ست … سطح بیرونی محیط کل ست

فی قضائه و قدره و صنعه

داده از عقل تو متنی را … امر دین را و عقل دینی را
آنچه زاید ز عالم از امرست … آنچه گویند نهی هم از امرست
کفر و دین خوب و زشت و کهنه و نو … یرجع الامر کله زی او
هرچه در زیر امر جبار زند … همه بر وفق امر بکار زند
همه مقهور و قدرتش قاهر … صنع او بر ظهورشان ظاهر
همه موقوف قدرت و علمش … همه مسبوق سابق علمش
آنکه حاکم و آنکه از علماست … آنکه محکوم و آنکه از حکماست
همه را بازگشت حضرت اوست … هرکرا منتهی ست منت اوست
عقل را نقل کرده اسبابش … نفس را پی بریده انسابش
نسبت نفس سوی عالم جان … همچو گورست و گوهر عمان
گور را گوهری نمود کسی … زین هوس پیشه مرد بوالهوسی

کی ازین مهره چند میخواهی — گفت یک گوهر و دو تا ماهی

نشناسد کسی چه داری خشم — لعل و گوهر مگر بگوهر چشم

پس چو این گوهرم ندارد بها — این گهر را بر تو ز آثر بهاست

گر نخواهی که بر تو خندد خرد — نزد گوهرشناس بر گوهر

دست گوهرشناس به داند — چون کف پای بر صدف راند

نیک دانی که در قضای ازل — دست صنع خدای عز و جل

کرده امر خدای در هر فن — قوتی را بفعل آبستن

تا چو راه شیمه بگشایند — زانچه گشتند حامل آن زایند

آنکه او را عدم بفرمان — کی وجود آورد اندر عصیان

کرده یک امر جمله را ابداع — همگان آمدند در پرکار

هر چه استاد بر نبشت و براند — طفل در مکتب آن تواند خواند

گر نوشت ابجدی ز دفتر خویش — نتواند گذر و گشت سر خویش

عقل شد خامه نفس شد دفتر — مایه صورت پذیر جسم صور

عشق را گفت جز ز من مهراس — عقل را گفت خویشتن بشناس

عقل دائم رعیت عشق است — جان بیاره ای حمیت عشق است

[illegible] ۱۵۱ [illegible] صورت [illegible] قبول اشکال [illegible] ۱۲

[illegible]

عشق را گفت پادشاهی کن	طبع را گفت کدخدایی کن
از عناطبعه ساز ارکان را	پس بگفت کن تو آب حیوان را
تا چه چیز زو نطق مایه سازد	دره روح قدس در بازد
روح قدسی بنفس باز شود	نفس چون عقل پاکباز شود
همچنین ست از بدایت جان	روش اوست تا نهایت جان
آنکه مختار زیر پرده اوست	وانکه مجبور بنده کرده اوست
همه از امر اوست تیره و تیر	نا فلند آدمی ز خیر و ز شر
هرچه بودست و هرچه خواهد بود	آن توانند کرد و کو فرمود

[illegible]

فی الشوق

از پس این براق شوق بود / بدل و جان و عقل و ذوق بود
آفرینش چه گشت ز آتشش / پس خلاصی طلب کند جانش
آتشیش از درون بر افروزند / که از او جان و عقل و دین سوزند
تا که جویای عشق خود بین است / بوتهٔ توبه از پی این است
هر که را کوی عشق او تازه است / توبهٔ او کلید دروازه است
شوق با پای خود سفر ور بود / یار جویی از خدای دور بود
جوش ذوقت به آتش اندازد / شوق شوقت چو حور بنوازد
چون برون رفت جانش از دروازه / دل کهنه از او شود تازه
صورت از بند طبع باز رهد / دل ودیعت به روح باز دهد
افتد از سیر جان بی اندازه / از زمین تا به عرش آوازه
گرد کز باد شوق و درد بود / بر زن ار بگذرد چو مرد بود
هر چه در راه فتنه انگیزد / همه آتش از پیش شاه بر خیزد
از پی پایت آبله بشکده / چشم رنگین شود به پیش کوه
آتش او ز بهر بالا را / نیزه دا ابروی دریا را

[illegible]

۱۵۳

وآن براق جسمانی نیست بلکه بدل و جان و عقل و ذوق خواهد بود ۱۲

چون مر او را ازو بر انگیزند / اختران پیش او فرو ریزند
دیدهٔ او چو نور ره بیند / شمس در جنب او سیه بیند
بد و نیک اندر آن جهان نبود / خاک و خورشید و اختران نبود
زهر کرا عشق کوهی او نبود / در دلش جست و جوی او نبود
آسمان دگرش گردانند / بر زمینی دگرش بنشانند
هر زمان شوید از پی تگ و پوی / جبرئیلش آب حیوان روی
خرد از نعرهٔ دلش کالیو / هیزم برق نعل اسپش دیو
آدمی سوز گشته از پی راه / مالک درد او بآتش آه
سر آهش نداند ایچ صبور / پی او در نیابد ایچ غیور
نعل اسپش چو گرد بندازد / جبرئیلش حنوط جان سازد
او روان گشته سوی عالم نیست / باد فریاد کن که یکدم بایست
مصطفی ایستاده بر ره اوی / از ره لطف رب سلم گوی
اندر آویزد از پی اشراف / از درونش ترازوی انصاف
آب در راه او خلیل زند / مقرعه آتشش جان جبرئیل زند
همه را باز خود رساند بخود / که هیچ یک از دنیا مدد

۱۵۴

[illegible]

در بنی خواند و تقلیب الامور		همه هستند و از همه دور
امر او را نباید دل القولست		زو بد و نیک قوت و دولت
خلق را جز تحیر نبود		امر او را تغیر نبود
غضب آنرا بود که مقدور است		بغض و حقد از صفات او دور است
هر چه خواهد کند که حکم او راست		او ست قادر به هر چه خواهد خواست

[illegible]

۱۵۵

راه نیابد ... به بندگان خود که بی استحقاق ایشان را عذاب کند ۱۲ منه

قوله امر او را تغیر [illegible]

[illegible]

نشد بلکه از روی رحمت عوض به از و آورده و خلق را از
بعالم وجود می آورد پس در حقیقت تغیر نا
می سازد که به از و باشد مثل آن
ایجاد نماید مصالح نظام عالم منوط
[illegible]

عدم تغیر امر حقیقی و تغیرات مجازی جز تحیر نیست ۱۲

فی صفات مذمومة انها لیس فی صفات الله تعالی

در حق حق غضب روا نبود — زانکه صاحب غضب خدا نبود

غضب و حقد هر دو مجبورند — وین صفت هر دو از خدا دورند

غضب و حقد و خشم و صلح و حسد — نیست اندر صفات فرد احد

همه رحمت بود ز خالق بار — هست بر بندگان خود ستار

مید هد مر ترا از رحمت پند — بخودت میکشد بلطف کمند

گر سنائی براندت سوی خویش — بتلطف بهشت آرد پیش

زانکه هستی بدین سرای دریغ — تو گرفته ز جهل راه گریغ

در توحید را توئی چو صدف — آدمی تا ز در اشدی تو خلف

گر کنی ضایع آن در توحید — نشوی از مفلسی پایه فرید

ور تو آن در را نگهداری — سر ز هفت و چهار بگذاری

بسر و پا بدرسی پس از آن — نرسد مر ترا ز خلق زیان

در زمانه تو سر فراز شوی — در فضای ازل چو باز شوی

دست شاهان ترا شود منزل — هر دو پایت برآید از همه گل

بی ریاضت نیافت کس مقصود — تا نسوزی ترا چه بید و چه عود

فی الذی هو قطع منی و لیس تقیین

بازرا چون ز بیشه صید کنند — گردنش هر دو پاش قید کنند
هر دو چشمش بسبک فرو دوزند — صید کردن ورا بیاموزند
خو ز اغیار و عاده باز کند — چشم از آن دیگران فراز کند
آنکه طعمه را شود راضی — یاد نارد ز طعمهٔ ماضی
بازدارش ز خود بیاده کند — گوشهٔ چشم او گشاده کند
تا همه بازدار را بیند — خلق جز بازدار نگزیند
ز دست آید همه طعام و شراب — نشود یک زمان بی او در خواب
بعد از آن برگشایدش یک چشم — برضا بنگرد ورد بخشم
از سر رسم و عاده برخیزد — با دگر کس بطبع نامیزد
بزم و دست ملوک را شاید — صید گیرد ابد بیاراید
چون ریاضت نیافت وحشی ماند — هر که دیدش ز پیش خویش براند
دیگران ثم خلقت تو هم شناسا — واندرین ره زبانت عاش وار
شرط آن کو همه طعام و شراب — از سبب بستد از اسباب
رو ریاضت کش ارت باید ناز — ورنه راه جحیم را می ساز

۱۵۷

فی العوام اولئک کالانعام بل هم اضل

کره را کش سه سال تمام — رایضش در کشد بزین و لگام

مرورا در جهان بقا نجهد — توسنی از تنش بیا نجهد

کره را به لگام رام کند — نام او اسپ خوش لگام کند

بارگیر ملوک را شاید — بزر و زیور پشش بیار آید

چون ندید این ریاضت درخور — باشد آن کره از خری کمتر

بابت بار آسیا باشد — دائم از بار در عنا باشد

گاه بار جهود و گه ترسا — میکشد در عنا و رنج و بلا

آدمی نیز کش ریاضت نیست — پیش دانا ورا فضیلت نیست

علف دوزخست و ترسانست — با حجر در جحیم یکسانست

مرد را هست جای خوف و هراس — خوانده در حکمش وقودها الناس

نفس فرمان پذیر فرمانده — عقل قرآن شناس را مایه ده

خرد و جان و صورت مطلق — همه از امر دان و امر از حق

نور خورشید چون بر آب آید — آب از آرام در شتاب آید

عکس خور ز آب بر جدار شود — سقف از نقش او نگار شود

آنچنم از عکس آفتاب شمار ۴۳ — آن دوم عکس آب بر دیوار ۵۳

جان ذره بذ ز بیم مجبوری — خاک درگاه جز به دستوری

آن او بیند در مکان زبان — از کن امر تا دریچهٔ کن

گفته از بهر حرمت درگه — امر با عقلها اطیعوا الله

نفس و بیننده تا بگوید — همه چون بنده اند جوینده

سوی آن کفر و دین شتابنده — که ز دین نقش بند از عجب پوست

گرچه بی اوست قصد و نیرو نه — کار دین بی توفی و بی او نه

کار دین خود نه سرسری کاریست — دین حق را همیشه بازاریست

دین حق تاج و افسر دست — تاج نام ورا چه در معبرست

دین نگهدار تا بملک رسی — ورنه بی دین بد انکه هیچ کسی

راه دین رو که راه دین جوری — همچو شاخ از برهنگی نه نوی

ای خوشا راه دین و امر خدای — از گل تیره زد بر آرد و پای

همه از کار کرد الله ست — نیکبخت آنکسی که آگاه است

دره جبر و اختیار خدای — بی تو و با توفیت کار خدای

ذکر کلام الملک العلام یسجل المرام قال الله تعالی

آن دوم کو در نفس انسانی واقع شده یعنی بعد از عقل نفس و جان در صورت مطلق است

این مضمون چند جا در کلام مجید واقع شده

حق سبحانه و تعالی یاد کرده

گفت خدای تعالی

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَٰذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا وَقَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ الصَّلَوٰةُ وَالسَّلَامُ الْقُرْآنُ غِنًى لَا فَقْرَ بَعْدَهُ وَلَا غِنًى دُونَهُ وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْقُرْآنُ هُوَ الدَّوَاءُ مِنْ كُلِّ دَاءٍ إِلَّا الْمَوْتَ

سخنش راز بس لطافت معروف	صد بیت صورت فی و زجمیعه

[illegible]

و بعبارت دیگر کلام بذات پاک حق سبحانه و تعالی و مراد ... لفظ و معنی ... قائم بذات ... مکتوبست در مصاحف و مقروست ... و محفوظ در صدور ... و حروف ... [illegible]

[illegible]

صفتش در حدوث کی گنجد | بخشش را حروف کی سنجد

وهم حیران ز شکل صورتهاش | عقل واله ز ستر سورتهاش

مغز و نغزست حرف سورت او | دلبر و دلفریب صورت او

زو گرفته مقیم قوت و قوت | واده ملک و زاده ملکوت

ستر او بهر حل مشکلها | روح جانها و راحت دلها

دل مجروح را شفا قرآن | درد دلسوز را دوا قرآن

تو کلام خدای ابی شاک | گر نه طوطی و حمار و اشکاک

اصل ایمان و رکن تقوی دان | کان یاقوت و گنج معنی دان

هست قانون حکمت حکما | هست معیار عادت علما

نزهت جانها ستایش اوست | سلوت عقلها نمایش اوست

آیت او شفای جان تقی | رایتش درد و داغ جان شقی

عقل کل را فگنده در شدت | نفس کل را نشانده در عدت

عقل و نفس از نهاد آن عاجز	فصحا از طریق آن عاجز

فی جلال القرآن

هم جلیل است با حجاب جلال	هم دلیل است با نقاب دلال
سخن اوست و صنع و وثق	حجت اوست لایح و لایق
درج زبان را حروف او درج است	چرخ دین را از آن شش برج است
رسته از نقش عارفانست او	جنت الاعلی نشانست او
ای ترا از قرائت قرآن	از سر غفلت و ز عصیان
بر زبان از حروف ذوقی نه	در جنان از وقوف شوقی نه
از کمال جلالت و سلطان	هست قرآن بحجت و برهان
از درون شمع منهج اسلام	وز برون خازن عقیده عام
عاقلان را ملاوقی در جان	غافلان را تلاوتی بر زبان
بر زبان ظرف حرف ذوقی نه	غافل از معنیش که از پی چه
صورت روح و حروف قرآن را	چشم جسم این و چشم جان آن را
نعمت آن ببرده جسم ز گوش	نعمت این بخورده روح ز هوش
بهره محرمان ز پیش جمال	بسته از مشک پرده جلال

پرده و پرده دار را از شاه | نبود در دل بهیچ سان آگاه

داند آنکس که وی بصیر دلست | پرده از شاه کی پذیرد او

نشد از دور طارم ازرق | حرف او هست تا بگیتی نطق

سخن و نقش و قرأت و تدوین | از زمین ست تا سر پروین

تو هنوز از کفایت شب و روز | قشر اول چشیده از گوز

اولین پوست زفت و تلخ بود | دومین چون زبان و سلخ بود

سومین آن حصیر زرد تنک | چارمین مغز آبدار خنک

پنجمین منزلت خزانهٔ تو | سنت انبیاست خانهٔ تو

چو ازین پنج ره ان بسپاری | پس با دل چرا فرود آیی

تو ز قرآن نقاب او دیدی | حرف او را حجاب او دیدی

پیش نا اهل چهره نگشادست | نقش را پیش او برآیا بست

گر ترا هیچ اهل آن دیدی | این نقاب رقیق ببریدی

مر ترا روی خویش بنمودی | تا روانت بدو بیاسودی

دل مجروح را شفا زویست | جان محروم را دوا زویست

تن چشید طعم نقلش از پی زیست | جان شناسد که طعم نغزش چیست

یا ایها الناس قد جاءتکم موعظة من ربکم و شفاء لما فی الصدور و هدی و رحمة للمؤمنین

سبحان الذی در سوره بنی اسرائیل

و ننزل من القرآن ما هو شفاء و رحمة للمؤمنین

حس چه بیند مگر که صورت نغز　　نغز داند که چیست اندر مغز
صورت سوره‌اش همی‌دانی　　صفت سرّش نمی‌دانی
گم ز جهان سزای عدن بدان　　خوان تو قرآن به پیش قرآن‌خوان
حرف را زان نقاب خود کرده است　　که ز نامحرمیست در پرده است
صورت از عین روح بیخبر است　　تن دگر دان که روح خود دگر است
تو همان دیده ز صورت آن　　کاهل صورت ز صورت سلطان
چه شماری حروف را قرآن　　چه حدیث حدث کنی با آن
حرف با او اگرچه همخوابه است　　بیخبر همچو نقش گرمابه است
که نبیند همچو بیداران　　ذات او خفتگان طراران

فی ذکر سرّ القرآن

چون نباشد ز محرمان نهفت　　سرّ قرآن زبان نداند گفت
سرّ قرآن خدا انکه داند　　زو شنو زانکه خود همو داند
کس بنشناخت جز به دیدهٔ جان　　حرف پیمای راز قرآن خوان
من نگویم دگر چه عشاقی　　که تو قرآن همی نکو دانی
هست دنیا به جان تابستان　　خلق در وی به جان زمستان

در بیابان غفلتند همه ‌ مرگ همچون شبان و خلق رمه

واندرین بادیه هوا و هوان ‌ ریگ گرمست و همچو آب روان

هست قرآن چو آب سرد فرات ‌ تو چو عاصی تشنه در عرصات

حرف و قرآن تو ظرف آب شمر ‌ آب میخور بظرف در منگر

کان کمین زان نمایدت اوطان ‌ که تموزست و مهر در سرطان

زان بماندت نهاد بی روزه ‌ کاب سردست و کاسه پیروزه

هست قرآن پاک با دل پاک ‌ در دو گوید بصورت اندهناک

عقل کی شرح و بسط او داند ‌ ذوق او هست سر نکو داند

گرچه نقش سخن نه از سخن است ‌ بوی یوسف درون پیرهنست

بود در مصر مانده یوسف خوب ‌ بو بکنعان رسیده زی یعقوب

حرف قرآن ز معنی قرآن ‌ همچنانست کز لباس تو جان

حرف را بر زبان توان راندن ‌ جان قرآن بجان توان خواندن

صدف آمد حروف و قرآن در ‌ نشود مایل صدف دل حر

حرف او گرچه خوب و منقوش است ‌ گوهر از وی چو عقل منقوش ست

از درون کن سماع موسی وار ‌ نز برون سو چو زیر موسیقار

١٦٥

حدیقهٔ حکیم سنائی

جان چو آن خواند لقمه چرب کند ‌‌ هر که بشنود خرقه ضرب کند

لفظ و آواز و حرف در آیات ‌‌ چون سه چوبک کاسه‌های نبات

پوست ار چه نه خوب و نغز بود ‌‌ پوست را هم نژاده از مغز بود

حکمت از خبث تو سترده آید ‌‌ نبی از جهل تو فسرده آید

تا درین ترتبی که ترتیب است ‌‌ تا درین مرکزی که ترکیب است

تا درین عالمی که پر عیب است ‌‌ تا درین مرکزی که پر ریب است

مبصر سیه بین بدل طوبی ‌‌ بزبان حرف خوان بدل معنی

لیکن از بهر حرمت قرآن ‌‌ عقل را پیش نطق او قربان

عقل عشوه دلیل اسرارش ‌‌ عقل عاجز شدست در کارش

تو کنون ناحفاظ غمازی ‌‌ نه سزاوار پرده رازی

تو نگشتی بستر او واقف ‌‌ نشنیدی هنوز در موقف

تا هوا خواهی و هوا داری ‌‌ کودکی کن نه مرد این کاری

چون جهان هوا خرد بگرفت ‌‌ سگی محض جای بد بگرفت

دیو بگریخت هم بدوزخ آز ‌‌ یافت انگشتری سلیمان باز

شد هزیمت ز ستر او شیطان ‌‌ چه عجب گر رهان شد از قرآن

باش کانگه که صبح دین بدمد / شب وهم و خیال و حس برمد
چون ببینند مر ترا بی عیب / روی پوشیدگان عالم غیب
مر ترا در سرای عیب آرند / پرده از پیش روی بردارند
ستر قرآن ترا چو بنماید / پرده‌های حروف بگشاید
خاکی اجزای خاک را بیند / پاک باید که پاک را بیند
دره و باشی که دیو گند فسید / فهم قرآن از آن دماغ رمید
ز استماع کنی تا بد گوش / در پی ستر سوره نارد هوش
هوش اگر گوشمال حق یابد / ستر قرآن ز سوره دریابد

فی ذکر اعجاز القرآن

ای ز دریا بکف کف آورده / در ملک صورت صدف آورده
مغز دُر زان بدست ناورده / که بگرد صدف همی گردی
زین صدفهای تیره دست بدار / دُر صافی ز قعر بحر برآر
گهر بی صدف درون لیست / صدف بی گهر برون گلست
قیمت دُر نه از صدف باشد / تیر را قیمت از هدف باشد
آنکه داند بدید فهم از قعر / بشناسد ز دُر دریا بحر

۱۶۸ حدیقهٔ حکیم سنائی

وانکه بر شطر شطر این دریاست
نه سزاوار لولو لالاست

سطر قرآن چو شطر دریانست
که ازو راحت دل و جانست

صفت لطف و عزت قرآن
هست بحر محیط عالم جان

قعر او پر ز در و پر ز گهر
ساحلش پر ز عود و از عنبر

زوست از بهر باطن و ظاهر
منشعب علم اول و آخر

پاک شو تا معانی مکنون
آید از پنجرهٔ حروف برون

تا برون نآید از حدث انسان
کی برون آید از حروف قرآن

تا تو باشی ز نقش خود محجوب
با تو و عقل تو چه زشت چه خوب

نشود دل ز حرف قرآن به
نشود مرد به ز پیچ پیچی فربه

نکند خیره زودی و دیری
آب در خواب تشنه را سیری

تو که در بند کلک و انقاسی
چهره را از نقاب نشناسی

نبود خاصه در جهان سخن
رنگ و بوی سخن چو جان سخن

چون قدم درنهی در آن اقلیم
کندت ابجد وفا تعلیم

چون بخوانی تو ابجد دین را
آب و جد دان تو شمس و پروین را

سیرت صادقان چنین باشد
ابجد عاشقان همین باشد

[illegible]

۱۶۹

پیش توده روی روز تاریکست | لفظ این نکته سخت باریکست
گر همی گنج دولت باید و جان | آیتی زو بخوان و دل برخوان
تا در و گوهر یقین یابی | تا در ترکیبها دین یابی
تا بیابی تو درج دُرّ یتیم | تا بدانی تو سر تا به ی سیم
در بها چیست سِرّ تابی | در میان چیست رمز پنهانی
تا نماید بتو چو مهر و چو ماه | روی خوب خود از نقاب سیاه
چون عروسی که از نقاب تنک | پدید آید بطلعت عروس سبک

فی هدایة القرآن

رهبرست او و عاشقان راهی | بهشت او و غافلان چاهی
در بن چاه جانت را وطنست | نور قرآن بسوی آن رسنست
خیز و در زن در این رسن چنگ آور | تا بیابی نجات خویش مگر
ورنه گشتی بقعر چاه هلاک | آب و باد و به آتش و خاک
تو چو یوسف بکاری از ایشان | مژده ده بشری که این قرآن
گر همی یوسفیت باید و جاه | چنگ در وی زن ار همی از جاه
راه و مردان ز بن بدان راه | تا بدان آب جان بدست آرند

تو رسن راهی بدان سازی	تا کنی بهر نان رسن بازی
کس نداند دو حرف از قرآن	با چنین دیده در هزار قران
دست عقلت چه چرخ گردانست	پای بند دولت تن و جانست
گر ترا تخت و تاج باید و جاه	نشینی مقیم در بن چاه
یوسف تو بچاه در ماندست	دل تو سوره سفه خواندست
رسن از دو زرسازه و دلو اداه	یوسف خویش را بر آر از چاه

فی عزة القرآن انها لیست بالاعشار والاخماس

بهر یک مشت کودک از دو سه اس	نامش اعشار کرده و اخماس
گر بیده منسوخ حکم هر ناسخ	نشده در علوم آن راسخ
متشابه ترا شده محکم	کرده بر حکمش معقول کم
تو رها کرده نور حرف آن را	وز پی عامه صورت آن را
ساخته دست مزد سالوس	بهر یک من جو و دو کاسه سبوس
گه سر و وش کنی و گاه شل	گاه سازی از و سلاح جدل
گه زقی و زمش به بی ادبی	گه شمارش کنی به بوالعجبی
گه کنی بر قیاس خود تاویل	گه کنی حکم را بر ان تحویل

گه ز پاپانش بری بخیال — گه درونش کنی برون بمحال
گه برای خودش کنی تفسیر — گه بعلم خودش کنی تقریر
مے نکردی مگر به پیش پاره — گرد صفحه و قهای سیپاره
گاه گوئی رفیق جاهل را — یا نه گر پاس باوفت کاهل را
گه نویسم ترا یکی تعویذ — پاک دارای جوان مدار پلید
لیک بر چه نگاه می باید — خون مرغ سیاه می باید
این همه حیله بهر یکده درم — شام یا چاشتی ز بهر شکم
عمر بر داده بخیره به باد — من چه گویم برو که شرمت باد
در یکی مسجدی خزی بهوس — خلق گیرا و پیشوای و جرس
زین هوس شرم شرع و دینت باد — یا خرد یا اجل قرینت باد
با چنین خود فضل و فرهنگت — شرم بادت که نیست خود ننگت

فی صحة الکلام

باشدش تا بروز عرض بایزدان — نکته حسان تو که به قرآن
تعبیه این باطل مصدق تو — چند باطل کشید از حق تو
و بدانی که گر نگه داری — آشکارا چنانکه پنهانی

شب و روز هم بخواند با فریاد	داد یک حرف من بصدق نداد
حق نحو و معانی و اعراب	زو ندیدم بصدق در محراب
معجزه در سرود نیک آید	جا ندانسته گرچه نیک آید
چند گو لاف زد بدعوی ما	پس ندانست قدر معنی ما
بجز از گفت و گوی و دمدمه	نیست در گوشش نصیب این همه
سوی میدان خاص نشتافت	روی ما از نقاب نشناخت
بر سر کوی با زشت و نکو	سنگی آمد کسی نیابد او
عقل و جان از قبول من بسپرد	سوی راهی و هوای خویشم برد
گه به تیغ هوا بخست مرا	گاه بر دام نفس بست مرا
گه بسوی شراب اند مرا	گه بر او سرود خواند مرا
گه بخواندی مرا براه مجاز	خیره بگشاده چون غراب آواز
گه شکستی چو چوب را سکنه	سر ... حروف نظم از شکنه
گه چو قوال که ز نغمه	متفرق حروف نظم از زخمه
ای مدبر مدبری چنین	خواهم انصاف تو بیوم الدین
در سرای مجاز از سر نافه	گه ببازار گاه و گه بتیار

جلوه کردی براه اعجازی		گه بحرفی و گه بآوازی

فی تلاوة القرآن

کی چشی طعم و لذت قرآن		چون زبان بر دقیق نبردی بار
از درش منتظر زبان آیی		تماشای باغ قرآن آیی
تا بجان تو مهانه نیاید		انچه بود و انچه هست انچه آید
تر و خشک جهان اندرون برون		انچه موجود شد بکن فیکون
حکمهائی که گشت از تو مکتوم		همه گردد ترا از و معلوم
بشنواند ترا صفات خدای		گشته پیشت بصدق قصه سرای
مستمع چون کند سماع کلام		گیر پیشش بنطق مهدی به اقدام
تا ببینی بدیده اخلاص		چون بخوانی تو سورة الاخلاص
سوره‌ی ... و ثنا نفسی		نقطها چون بنفشه طبری
نصب و رفعش چو عرش چون کرسی		گر تو از مرشدی خبر پرسی
جزم و جر هردو از طریق قدم		لوح محفوظ و سر نفس قلم
حرفها باکر روح پرده نور	پاکت	نقطها خال مشک بر رخ نور
اینچنین در نگر بصورت او		تا بدانی تو سر سورت او

[illegible]

تا الف را او درون راهی آرد	تا و تا را به زیر پای آرد
تا فرو شد بجای جان و خرد	یوسف خوب را بهر ده بد
زانکه در کوی عشق وحدت و رنگ	بیش ازین قیمتی نیارد رنگ
بوته شهوت امتحانش کند	پس از آن مهجوری کاهلانش کند
پس دگرباره بوته سازد	تا ورا غل و غش بگدازد
پس چو نیش کند فرو ساید	پس بدو تاج او بیاراید
هر ملک را که عدل و دین باشد	افسر و تاج او چنین باشد
سخنی گر تو گشت آلوده	گرچه نیکوست هست بیهوده
باد اگرچه خوش آید و دلکش	بر حدث بگذرد نباشد خوش

فی ذکر کشف القرآن

هر جنب را امر بر عوانش	پس نه مهجور کرد قرآنش
پس ز زانوی حیرتش بنشاند	لا یمسه چو بر دود دستش خواند

[illegible]

قمری را بداز پی یک آهنگ / همچو قمری دو نغمه دارد بانگ

قول باری شنو هم از باری / که عجایبست صنعت قاری

مرد عارف سخن ز حق شنود / لاجرم ز اشتیاق کم غنود

طبع قوال را زبون باشد / عشق را مطرب اندرون باشد

در دل نفس غم نه بر رخ خال / که خیالت نشان دهد از حال

با خیال لطیف گوید راز / شکن پیچ و وقفه در آواز

هرچه آواز و نقش و آوازه است / خانه شان از برون دروازه است

هیچ معنیستی اگر در بانگ / بلبلی بنده نیستی بر دو دانگ

دل ز معنی طلب نه حرف مجوی / که نیابی ز نقش عنبر بوی

عدقی دان درین سرای مجاز / چشم را رنگ و گوش را آواز

مجلس جمع جای بی گوشیست / واندر آنجا سماع خاموشیست

کی سوی عشق دیدنی باشد / لذتی کان چشیدنی باشد

طبع را از غنا مگردان شاد / که غنا جز غنا نیارد یاد

یار کو بر سبیل آمد یار / تو مر او را و آب دور مدار

یا بآتش فرو بر از سر کین / یا بجا کش بیار و خوش بنشین

حدیقه حکیم سنائی ۱۷۵

هر چه در عشق نیک و هر چه بدست / بار حکمش خریدن از خرد است

هر چه صورت دهد بآتش ده / ناله زار در دل خوش نه

چون برون ناله آید از دل خویش / پای او گیر و سوی دوزخ کش

می نداری خبر تو ای نسناس / که بصد بند و حیلت دیو آس

آن همه دیو نفس در تو دمد / تا ز تو عقل و هوش تو ببرد

ای درین بادیه پر از بیداد / عمر را عمر خوانده شرمت باد

راه دین صنعت عبارت نیست / نحو و تصریف و استعارت نیست

این صفات از کلام حق دور است / ضمن قرآن چو در نه منثور است

تا نگهبان شدای مسلمانان / که شود سوی آسمان قرآن

گر چه ماندست نزد نامش / نیست مانده شروع و احکامش

فی استماع القرآن

در طریقی که شرط جان سپریست / نعره بیهده خری و تریست

مرد دانا بجان سماع کند / حرف و ظرفش همه وداع کند

جان از حفظ خویش برگیرد / کار با جملگی در سر گیرد

با مریدان چو ان سرود شنود / همچنان دان که مرد عاشق ود

۱۷۶

[illegible marginal commentary]

حال کان از مجال و ز رنج بود	همچو فرعونی و بانگ غرق بود
بانگ او و حال غرق سود نکرد	آتش انگشتیش دود نکرد
هر که در مجلسی سه بانگ کند	وان که ز اندیشه دود دانگ کند
ورنه آه مرید عشق آلفنج	همچو ماریست خفته بر سر گنج
اژدها گر ز گنج برخیزد	نفس کامش آتش انگیزد
گلخ اندر فتیر چیست خری	چاپ چاپ اندر چراغ چیست تری
آب و روغن چو در هم آمیزد	نور و صفو ز روغن آویزد
نفت چون روغن ز پیش برگیرد	نم بیگانه بانگ درگیرد
آه رعنائی طبیعت تست	راه بینائی شریعت تست
آینه روشن است راه شما	پرده آینه ست آه شما

التمثیل فی خلقة آدم و عیسی بن مریم علیهما السلام

پدر آدم اندرین عالم	هست اول دم که زاده مریم

[illegible marginal commentary]

داد او را و دیگر عیسی خدا و نه دوست صفا در شده از حق سبحانه و تعالی بی واسطهٔ اسباب

تن که تن شد ز رنگ آدم شد / جان که جان شد ز بوی آن دم شد

هر کرا آن دمست آدم اوست / وان کرا نیست نقش عالم اوست

آدم آنم که از قدر دریافت / دل خبر یافت سوی جان بشتافت

که ازین دم خبر چه گوید وهی / گفت مستم ز جام و جامه تهی

جامه و جام ما ستی ز الست / کین گرانمایه سخت ارزانست

همه خواهی که باشی او را باش / بر او سوی خویش هیچ مباش

بپریده ز دام ناسوتی / در حریم بدار لاهوتی

دیده خطهای خطهٔ ملکوت / همچو عیسی بدیدهٔ لاهوت

آنکه در بند این جهان آویخت / سود کرد ار ز لشکرش بگریخت

کاین جهانیست مایهٔ غم و رنج / خوانده عاقل ورا سرای سپنج

رهبرت باد بهر سعادت و جان / این جهان عقل و آن جهان ایمان

خنک آنکس که عقل رهبر اوست / هر دو عالم بطوع چاکر اوست

خنک آنکس که نقش خویش شکست / نکسرا ورانه او کسی را جست

خویشتن را یکی مخوان در ده / کان یکی بین که هیچ از آن یک به

هیچ نقش زیاد و هر بسیج / بسوی خود یکی و آن یک هیچ

تو یکی نی ولیک هم ز عهد او | نام داری و بس چو نقش زیاد
چون در آمد وصال را حاله | سر دلش گفت و گوی دلاله
گرچه دلاله سبب کار ست | گاه خلوت ترا اگر اغیار ست
زانکه باشد ز روی عقل و نظر | دو هزیمت بوقت خود سه ظفر
پس تو ای بو الفضول بلغاری | چون درین ره ببرگ و خاری

ذکر الانبیاء خیر من حدیث الجهلا

انبیا راستان دین بودند | خلق را راه راست بنمودند
چون بغرب فنا فرو رفتند | باز خودکامگان بر آشفتند
پرده بست ظلمت از شب شرک | بوسها داد کفر بر لب شرک
این چلیپا چو شاخ گل در دست | وان چو نیلوفر آفتاب پرست
این صنم کرده سال و مه معبود | وان خدا مانده از همه مقصود
این شمرده ز جهل بی برهان | بدی از دیو و نیکی از یزدان
خاک پاشان بر آتش آشامان | آب کوبان باد آرامان
این چو باد ز مغز عقل زدای | وان چو نکبا ز سر عمامه ربای
این وثن را خدای خود خوانده | وان شمن وار دین بر افشانده

۱۷۹

این یکی سحر و آن دگر تعلیم — این یکی در امید و آن در بیم
همه ناخوب سیرتان بودند — همه اسمی بصیرتان بودند
عام قانع شده بر این چنین — خاص مشغول در تزیین دین
دین حق روی خود نهان کرده — هر یکی دین به تعبیان کرده
بدعت و شرک سر بر آورده — زندقه جمله سر بر آورده
این به تلقین هرزه در سبب — وان به تخییل بیهده خرسند
گوش سرشان همی شنوده پند — بر زبانشان همی شنوده چند
شده نزدیک عام و دانشمند — سفه و غلبیت و فضولی پند
خاص در بند شهوت و لذات — عام در بند هزل و ترهات
مندرس گشته علم دین همه را — همگان در خرافی هرزه درآ
جز غرور جسته در بهانه علم — عقل پوشیده در میانه ظلم
در آستینها نهیم شده طلسم — روی پوشیده چون الف در بسم
خاصگان چون بخانه بار شدند — عامه هم با سر بهانه شدند
آن یکی رفته پیرو موسی — وان دگر گشته مقتدی او عیسی
کیش زردشتی آشکاره شدند — پرده رسم پاره پاره شدند

۱۸۰

ملک توران و مملکت ایران
شده از جور یکدگر ویران

حبشه تاختن سوی یثرب
فیل با ابرهه ز منع عرب

خانهٔ کعبه گشته بتخانه
بگرفته تعصب بیگانه

عتبه و شیبه و لعین بوجهل
یک جهان پر ز ناکس و نااهل

عالمی پر سباع و دیو و ستور
صد هزاران ره و چه و همه کور

بر چپ و راست غول پیش نهنگ
راهبر گشته کور و همره لنگ

خستهٔ جهل را اثر خوابی
گشته مر حق کرده ذبابی

پر جهالت جهان و پر نیرنگ
بر خرد بسته راه دین شده تنگ

بانگ برداشته سحرگاهان
سگ و خر در جهان گمراهان

ای سنائی چو برگرفتی کلک
در شعر کشیدی اندر سلک

چون بگفتی ثنای حق اول
پس بگو نعت احمد مرسل

چون ز توحید گفته شد طرفی
گفت خواهم ز انبیا شرفی

خاصه نعت رسول با تزیین
آن ز پیغمبران بهین و گزین

احمد مرسل آن چراغ جهان
رحمت عالم آشکار و نهان

الباب الثانی فی فضیلة نبیّنا محمّد صلّی الله علیه وآله وسلّم

۱۸۱

علی سائر الانبیاء وفی معراجه وفی بدایة ذاته وبدو شانه
فی منقبته وحسن خلقه وکرامته وانشراح صدره ومشیته
واتباعه وبعثته وارساله وفی الصلوة علیه قال الله تعالی
ان الله وملائکته یصلون علی النبی یا ایها الذین
آمنوا صلوا علیه وسلموا تسلیما وقال الله تعالی وما
ارسلناک الا رحمة للعالمین وقال علیه السلام
انا سید ولد آدم ولا فخر آدم ومن دونه تحت لوائی یوم القیمة ولا فخر

آمد اندر جهان جان هر کس	جان جانها محمد آمد و بس
چون بجنبید بر سپهر جلی	آفتاب سعادت ازلی
آن سپهرش چه بارگاه ازل	آفتابش که احمد مرسل

۱۸۳

تا بدانند بر سراسر آفاق	پایمردی چنو نبی بر میثاق
شرع او را فلک مسلم کرد	خانه بر بام چرخ اعظم کرد
اندر آمد ببارگاه خدا	دامن خواجگی کشان در پای
پیش او می سجده کرده عالم دون	زانکه گشته چو مسجد ذوالنون
دیده جان پاک آدم ازو	معنی بکر لفظ محکم ازو
جان عاقل جهان بدو بیند	دانشش بر جان خویش بگزیند
انبیا ریخته همه از زر او	هر چه شان نقد بود بر سر او
تا شب نیست صبح هستی زاد	آفتاب چنو ندارد یاد
همه شاگرد او و تدبیرشان	همه مزدور او و مهندسشان
او مسیحی بود و عقل گردون او	او ولی بود و انبیا تن او
دل او جسم را باسمانی	میزبانی بروح چیو اسمی
کوششش در ولایت تقدیس	صحن او بام خانهٔ ادریس
آستانش پیش بر نهند انس	بوده بستان که روح روح القدس
کرده باشند سپر طاسی	جامه در بوستان قدوسی
جان او خواند چیستان زاده رق	اسجد لم یزل نبشته حق

سر او سورهٔ وفا خوانده	دل او مرکب صفا رانده
گوهری بوده دست منقبتش	پای بر سر نهاده مرتبتش
عالم جسم را انتظام بدو	غرض نفس کل تمام بدو
قدمش را ازل بپیموده	کل کونش نابوده
[illegible] عالم	مر ورا کرده کار لوح و قلم
قدمش ور ازل نفرسوده	قدرش ور ابد نیاسوده
علم او میزبان عالم را	شرع او شحنهٔ خدای او را
آمد از سبز زمین عرب	چشمهٔ زندگانی اندر لب
قالبی چون حقیقتش اندر بر	قالبش همچو سایه پیش برد در
فیض فضل خدای دایهٔ او	فر تیر همای سایهٔ او
مایهٔ او دیده ز آسمان قدم	زاد از عقل و آدم و عالم
بلکه از عقل بیشتر دل او	دیدهٔ صنع خدای در گل او

گفته او را بوقت وحی و جل	جبرئیل امین و لا تعجل
بوده چون نقش صورت خویش	ماجراهای غیب در پیشش
هست کرده ز نور و لطف گلش	شرق و غرب ازل درون دلش
آدم آنگه که سمت جان داشت	پای دامنش بر گریبان داشت

فی معراجه صلوات الله و سلامه علیه

برنهاده ز بهر تاج قدم	پای بر فرق عالم و آدم

۱۸۵

سمت بکسر اول و بفتح دوم نشان و بفتح اول و سکون ثانی راه و روش نیکو ۱۲

دو جهان پیش همتش به وجود — بصر ما زاغ و ما طغی بشنید

پای او تاج فرق آدم شد — دست او رکن علم عالم شد

بارگیرش سوار از معراج — نردبانش سوا [illegible]

گفت سبحانش الذی اسری — شده زانجا بمسجد اقصی

در شب از مسجد حرام بکام — رفته و دیده و آمده بمقام

بنموده باو عیان مولی — آیة الصغری و آیة الکبری

یافته جا سوی خواجه عقبی — قبه قرب باسیادة القربی

شده از صخره تا بسور رفرف — قاب قوسین لطف کرده بکف

گفته و همنشین شده و آمده باز — همدران شب بجایگاه نماز

قامت عرش با همه شرفش — ذره پیش ذروه شرفش

برنهاده خدای در معراج — بر سر فوانش از لعمرک تاج

با فر صفی دل تباه کراست — با لعمرک نعم گناه کراست

شده اندر زمین لعبت گل و نظر | خاک آدم ز آفتابش زر
زاده از پایه گر لعبت علم و بدم | آدم از احمد احمد از آدم
غرض عالم آدم از اول | غرض آدم احمد مرسل
از پی او نه مانده را پیوند | بهر او خدای را سوگند
در او بوده جای روح القدس | پای او سجده جای روح القدس
گر نه از بهر عز او بودی | ذل خاک این کمال ننمودی
خلق او مایه روح حیوان را | خلق او دایه نفس انسان را
کرده تا پیدا از خشش توبیخ | خوانده تاریخ هستیش مریخ
بوده بر جبهش چون پیر او را | چون کمان خم گرفته تیر او را
چشم جمشید مانده در ابروش | قرص خورشید مهره گیسوش
رنگ رخساره زحل ماهش | نقش پیشانی قمر ماهش
شرف اهل عشق و قرآنش | لوح محفوظ پاک ادراکش
بوده در مکتب حکیم و علیم | لوح محفوظ برکنار یتیم
جسم و جان کرده در خزانه راز | پیش محراب ابروانش نماز
نعت آن روی ولی نفحه آمد | صفت زلف او بسی آمد

بوده مقصود آفرینش او | انبیا را بسان بینش او
یافته بهر پای خواجه دین | رتبت شیر چرخ گاو زمین
پیش از اسلام در بدایت خویش | دیو کیش بوده در ولایت خویش
کرده در کوی عاشقی برباد | جان و دل را بمهر امینه زاد
دولتش چون گذاشت علیا را | راهبر بود مر بحیرا را
آمنه غافل از چنان دری | دهرها دیده آنچنان اختری
ورنه نگذاشتیش جستن دین | بردی آمنه بروح امین
وز حلیمه فطام یافته او | در ممالک نظام یافته او
گشته عمان ورا عدو در راه | وز بزرگیش ناشده آگاه
قلزم دین نشد بجز زو مد | دولتی جز بدولت احمد

[illegible]

چون بدین جایگه سفر کرده	خاک آنجای را با خود آورده
خورده با آب پاک بنشسته	ز آب گردش چو آسمان شسته
خاک او بوده ز آب تجریدش	سفر دل مقام توحیدش
باد بر مقصد جانش ناکرده	آب غربت بر آتش ناکرده
سیل نامد نهال کن ترا زو	مرغ نامد قفس شکن ترا زو
همتش الرفیق الاعلی جوی	غرتش لا نبی بعدی گوی
شیخ را ساز نور داده چو شاب	خاک را آبروی داده چو آب
او ورا بنده بود از سر جبر	همه عالم ز پای او مسجد

[illegible]

روی کو دامن ابد چون او ... کس نه بیند بچشم خود ...

فی فضیلته علی سائر الانبیاء علیهم السلام

خلق او از نفیس تر ترکیب ... خوی او از شریف تر نصب

از همه انبیا به بخشش رب ... بیش بیش است و هست این عجب

هم عرب هم عجم مسخّر او ... لقمه خواران رحمت از در او

در جهان فکنده آوازه ... با خود آورده شرعی تازه

گشته ادیان خلق زیر سر او ... نیست ادراک بر بصیرت او

شده قوی برای حق جویان ... هر قوی ز قوی خویش گویان

شرع و قرآن ورا شده معجز ... نشود شرع او و خلق هرگز

او چو موسی علی ورا هارون ... هر دو یکرنگ از درون و برون

او مدینهٔ علوم و باب علی ... او خدا را نبی علیش ولی

هر که از در درآمده بر او — تاج زرین نهاده بر سر او
از پی خود نه از برای هجو — صدر او آب کعبه برده ز جو
خاتم شرع و خاتمت در مهر — صدق الله نشسته بر خاتم
از پی کدورت دل جانش — پیش حکم و خطاب فرمانش
نفس را چشم همچو نرگس تر — عقل را گوش همچو سیسنبر

فی بدایة ذاته علیه السلام

آدم از نا در عدم زاده — او چراغی بدو فرستاده
غیب یزدان نهاده در دل او — آب حیوان سرشته در گل او
دیده او بگاه منزل خواب — تا سوی عرش برگرفته حجاب
جان او بوده در طریقت حق — گوهر حضرت حقیقت حق
زحمت آب و گل درین عالم — رحمتش تام کرده فضل قدم
قدر شبهای قدر از گل او — روز روز قیامت از دل او
حلقه حلقها بحلقه موی — شحنه شرعها بصفحه روی
غرض کن ز حکم در ازل او — اول الفکر آخر العمل او

عبادت جمیع شرائع یافت پس او صلی الله علیه وآله وسلم مستحفظ جمیع شرائع باشد نه تنها شرع مطهر خود ۱۲

بوده اول بخلقت وصورت | وآمده آخر از پی دعوت
راز حق پردهٔ محارم او | نفس کل صورت مکارم او
بوده در روضهٔ حظیرهٔ انس | مادرش امر ودایه روح القدس
منتصب قد چو سرو آزاده | شمسهٔ عقد آدمی زاده
قد او هرگه از مهی وبهی | سخره کرده بقد سرو سهی
صبح صادق چنو ندیده براه | آفتابی بزیر گنبد ماه
شرع ودین چار طبع وشش سوا | عقل وجان گوهر و دو گیسوا او
اندران گیسو سیاه وسپید | دوخته عقل کیمیای امید
هفده تا موی چون ستاره بباغ | وان دگرها سیاه چون پر زاغ

۱۹۳

لون او ماه را چو گل کرده / بوی او مشک را خجل کرده

حلق خلق از برای طوق فرش / خلق خلق نسیم خاک درش

فرش نو بار فرع او گشته / عرش مقلوب شرع او گشته

بوده همزاد با ازل سببش / گشته همراز با ابد ادبش

دیده از چشم دل بنور احد / از دریچه ازل سرای ابد

کرده از بهر کتب فردی / سوره سیرت جوانمردی

من نگویم که غیبدان بود او / گرچه از چشمها نهان بود او

غیبدان در همیشه مکین و مکان / نیست جز خالق مکین و مکان

لیک زبانش بوقت نشر حکم / گفت لو تعلمون ما اعلم

زانکه بنمود حق بجان و دلش / رمزهای حقیقت ازلش

طینتش زینت جهان آمد / سایه‌اش راحت روان آمد

شرع او چون نشست بر عیوق / شد گسسته عنان عز یعوق

چون زبان را بنامه کرد روان / تا شود کسری آرمیده روان

بشقاوت چه رشد کرد رها / از سعادت یعنی بماند جدا

چونکه عیشش فتاد بر عنوان / زهر شد نوش جان نوشروان

شد ز تابش نشانهٔ کسری	سر ایوان طارم کسری
پای کوبان عروس عشق ازل	سرنگون اوفتاده لات و هبل
داده داوش همه خلائق را	عز معشوق و ذل عاشق را
رفته از اقتداش تا عیوق	زشت و نیکو و لاحق و مسبوق
پادشا بر جهان آدم اوست	پارسا سوی ملک اعظم اوست
ملک تن را خرابی از نیشش	ملک جان را عمارت از نوشش
جزع و لعلش ز بهر عز و شرف	گوشها کرده همچو گوش صدف
روز تار و شنت و شب سیت	زلف و رویش شفیع هر گنهست
انبیا زرقه دادن از لب او	وز پی زاد راه مرکب او
عقل کل بوده در دبستانش	نفس کل گاهواره جنبانش
دیو را بوده روز بد رو چنین	صورت سورهٔ معوذتین

فی کرامته علیه السلام

گر ملک دیو شد که آدم	دیو در عهد او ملک شد هم
نور بیننده در گوینده	جز از آن دل ندیده جوینده
هیچ سائل نخستندی و خشم	لا در ابروی او ندیده بچشم

جوهر این سرای را عرض او | لیک عرض بهشت اغراض او
افراشها دکرده بر مویش | عقل دریوزه کرده در کویش
خاک پاشان ملک شکار از وی | نیکاران تمام کار از وی
لب و دندان او بمنع و عطا | بود دندانهٔ کلید بقا
لب او کرده در مسالک غیب | روی دلها سوی دریچهٔ غیب
خلق را او ره صواب دهد | سایه را مایهٔ آفتاب دهد
جبرئیل از کرامتش در راه | بر ملک جمله گشته شاهنشاه
شرفش بهر فال و قبله را | در قفس کرده جبرئیلی را
لعب دکرش غذای روح ملک | طول عمرش مدار دور فلک
قدر او بام آسمان برین | خلق او دام جبرئیل امین
تحفهٔ بوده او ز جان بلند | زادهٔ و زبدهٔ جهان بلند
پدر ملک بخش عالم او | پسر نیک بخت آدم او
آدم از وی پسر پدر گشته | وز نجابت ورا پسر گشته
چشم روشن شده از و آدم | جان او از جنان پسر خرم
مشتغر و بخطهٔ ملکوت | متوحد بغربت جبروت
جان او بر پریده زاب و گل | دوست را دیده از دریچهٔ دل

فی اتباعه علیه السلام

خرد و جان او بهر دو سرای — واسطه در میان خلق و خدای
حرف کاغذ همی سیاه کند — کی دل تیره را چو ماه کند
آن بنان کو میان ماه زدی — کی دم از خامهٔ سیاه زدی
ضرب کردی میان ماه تمام — کی شدی بارگیر خامهٔ خام
آن بنانی که کرد مه بدو نیم — کی کشیدی ز خامه حلقهٔ میم
آنکه هر حرف را دلش بظرف — کی شدی در زمانه بستهٔ حرف
آنکه شب را سپید موی کند — کی سخن را سیاه روی کند
کی توان دید نور جان نبی — از دریچه مشبک عصبی
که شد از آتش از بلندی نور — از زجاجی و از جلیدی دور
آدمی زنده اند از جانش — انبیا گشته اند مهمانش
او همه است از جلال با ما یار — همچو جان در تن و یکی ز شمار
چون فرو تاخت ز آسمان قدم — فلک المستقیم زیر قدم
آتش کسری از نفش بگریخت — جان خود زیر پای اسپش ریخت
پیش شاهی که نور بار آورد — نار زردشت جان نثار آورد
خدمتش را ز بارگاه بلند — خواجهٔ سدره شد جلاجل بند

گر چو موسی بسوی نیل شدی | نیل چون پر جبرئیل شدی
اندر آمد بجوش دل خاطر | شستت علم غیب در خاطر
مصلحت را ز بهر عالم داد | هر چه کوشش بشد ز دانش داد
چرخ تا شد جدا ز گوهر اوی | هست از آنگاه باز گوهر جوی
آسمان از جمال او ز زمین | خاک بیزی شدست گوهر چین
نطق او هر چه در عقول نهاد | روح بر دیده قبول نهاد
یک سخن زد دو عالمی سفتی | یک نظر زد دو یک جهان تقوی
نام او هم نگشت با تقدیر | کام او هم هست با تشمیر
وصف او روی زبان دارد | یاد او آب در دهان دارد
عشق خود شد ز بهر انبیش کبری | قدری شد بعمی او جیبکی
خلق او آمد انکو عیسی | روح عیسی و تاب جهان
یافته دین نقش بد ... | خلق او را خدای خواند عظیم
چون در آمد حد سخاوت ... | گر گهر شد دهان علم و عمل
دین بد یافت زینت رونق | زانکه زد یافت نام راه بحق
رهروان را ز ... شعار | آنکه در تیغ بار بود شد این آر

[illegible]

تا گهی کردی چو دینار زند
پیشش امروز جامه دین آرند

تا نه یکبشود لعل او کان را
شمعها شمعدان نشد جان را

نرگسش چون ز آب تر گشتی
زهره در حال نوحه گر گشتی

چون ز جمال رخ نهان کردی
خانه بر خود چو بوستان کردی

چون شدی تنگدل از اهل مجاز
بتماشا شدی بباغ نماز

چون ز اشغال خلق درماندی
ارحنا بلال اخواندی

کای بلال اسب دولتم زین کن
خاک بر فرق آن کن و این کن

که شدم سیر از آدم و عالم
هین سیاها سپید چهره بدم

آدم خویش را به پرده راز
بوده ادهم جنسیت اشهب تاز

گاه گفتی جهان مراست تبع
گاه گفتی اجوع گاه اشبع

یک شکم نان جو نخوردی سیر
نه زدی جز برای دین شمشیر

گر زدی گرم و سرد بی تر و خشک
تر شدش تربت عرب به اشک

[illegible]

۱۹۸

[illegible]

مهرش ادریس ابداده نوید | لطفش ابلیس را نکرده نمید
سایه پروردگان پردهٔ غیب | از پی رشک و شک و شبهت و ریب
رفته زو بر عطا چو چرخ کبود | تا بگردون در آفتاب فرود
ذوق و شوقش نه نیک و بد کوتاه | چشم جسمش نه روح و روح آگاه
همه خلق ازو وفا و بسط و فرح | شرح این نعتها الم نشرح

فی انشراح صدره علیه السلام

سینهٔ او گشاده روح نخست | هرچه جز پاک دید پاک نشست
وزر بر برداشت در دمان از وی | وزر بگشاده همچنان از وی
سینه را که حق حکم باشد | وزر بگشادنش چه کم باشد
بهر آن تا کند وزین بنیاد | چون ز خود بیند او ز خود گریاد
آنچه جبریل گشت دربست | آن جراحت بامر ایزد چیست
دل او بود وی از خیانت پاک | چون ز اشکال هند تختهٔ خاک
رقم اوست قسمت جان را | تختهٔ خاک امر یزدان را
انبیا گرچه محتشم بودند | هر یکی صفر آن رقم بودند
پیش بودند نز پی دو نیش | بیش بودند بهر افسر و کیش

۱۹۹

معنی بیت ثانی اگر نسخه پیکان باشد ... کلب الروم موسوم ساخته اند
آله وسلم مانند شاطران ...

[illegible]

پیش از آن کو پیش از این بخشید جان	بیتی ... سخت
ما بیان یکی فرع او هفت ندیم	او یکی شرع او و هفت اسلیم
شد سپهر انگشت ظاهر معلوم	همیش زبور و بام کلب الروم
همچو پیکان سوی به پیکان	تیر برآورده تیر بی پیکان
کرده پیکان تیر سر از تعلیم	لطفش داده حق کتاب کریم
گفت دیده هشتها دوسی را	سدره و عرش و لوح و طوبی را
دیده ام از دل به دیده لاهوت	در جوامع جوامع ملکوت
از لطف فردوس تا ... تسنیم	قهر زندان عدل هم دیدم
هر چه بگشودن غیب شد ... بود	کلم از ساعتی مرا بنمود
دانا که دلش ز ... هست	کین همه غیب عالم ماویست
... پیش ... سرا	جز از ... در میان خلق و خدای
گفت شرایف ...	چون ... ... هم

آفرینش عالم ...

هر که خلق او ... شد	چشمه آفتاب ... شد
پیش آن ... رسانی	عقل با ... شد و بستانی

[illegible]

قدم صدق یافت نقل از وی ... از عقلیات برست عقل از وی

چون در آمد بمرکز سفلی ... گفت دین را هنوز تو طفلی

وانگهی کرد دین یزدان را ... تا بپرورد نور ایمان را

پیش او گوش گشته عقل همه ... پس از آن فاش گشته نقل همه

هر مصالح که مصطفی فرمود ... عقل را اندرو گوش باید بود

عقل را پیش حکم اوست نهی ... زانکه زو یافت عقل و زو بهی

عقل در مکتب هدایت اوست ... زیرکی عقل از بدایت اوست

کی بود جان زبیم گمراهی ... عقل کل را بامر او راهی

عقل داد و دوار در محراب ... پیش او خیره راکع و اواب

پیش او عقل قد خمیده رود ... تو بپای آتی او ندیده رود

نقل جان ساز هر چه گوید نقل ... که بپایان رسی بحق نه بعقل

رهنمای تو نور ایمانست ... عقل در کار خویش حیرانست

عقل تو در مراتب دل و تن ... زندگانی دهست در زندان تن

عقل خود کار سرسری نکند ... لیک با دین برابری نکند

عقل و فرمان کشیده می باشد ... عشق و ایمان چشیده می باشد

این دو بیرون عقل و جان خیزد — این بران آن برین خیامیزد
شرع او روح عقل و جانیست — رای تو پایه دیو نفسانیست
چون سران بهر چشم زخم بزن — رای برپایش شرع او گردن
هرکجا شرع روی خویش نمود — رای در گرد سم او فرسود
هست با شرع کار رای قیاس — هیچ پیش کلام حق وسواس
راه شرع آنکه نفس اسوزد — رای عقل آنکه شعله افروزد

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ

چون تو بیماری از هوا و هوس — رحمة العالمین طبیب تو بس
هر کرا از کمال مایه بود — خرد مصطفاش دایه بود
بست دیوار بهر سنت را — سیرت او سرای سنت را
گر ندانید ای هواکشان — بشنوید این سخن ز خاموشان
تا بگویید از زبان خرد — هر که دل دارد او ام خرد
کاندرین کلبه پر از کوران — واندرین کارگاه مزدوران
ادب او به از خصال شما — خرد او به از کمال شما
او دلیل تو بس تو راه مجوی — او زبان تو بس تو یاوه مگوی

وهم و حس و خیال از تو بری است — زان همیشه مقام تو برتست

مرد همت نه مرد نهمت باش — چون پیمبر نه ز امت باش

سخن او برد ترا به بهشت — ادب او رهاندت ز کنشت

پی او گیر تا سری گردی — فرزی زو و جوهری گردی

جان فدی کن تو در متابعتش — گر نداری سر معاتبتش

سوی حق بی رکیب مصطفوی — نرسد پایت ارچه پس بدوی

تا قدم بر سر فلک نزنی — با وی انگشت در نمک نزنی

شرع می ساقی شراب بسیت — دیده نقاش آفتاب وی است

هرچه او گفت امر مطلق دان — وانچه او کرد کرده حق دان

قول او ختم دان تو چون قرآن — لفظ او جزم دان تو چون فرقان

دل پر در را که نیز و نیست — هیچ تیمار دار چون او نیست

از کرم نه ز هوا و نه هوسی — مهربان تر ز تست بر تو بسی

بر تو از نفس تو رحیم ترست — در شفاعت از آن کریم ترست

سوی جان پلید کی پوید — هست او پاک پاک را جوید

پاک شو پاک رستی از دوزخ — کور ماند ترا از آن برزخ

باز آن کو حرام دارد خور / دوزخ او را ز خاره اولی تر

گر تو خواهی که گردی او را یار / از حرام و سفاهت دست بدار

در حریم وی ای سلامت جوی / شرم دار از حرام دست بشوی

نه خدای جهان به اهل نفس / گفت مولای مومنانم بس

تو که جز در غم تنعم نه / سینه کم کن که پاک سینه نه

سینه را که سنت آراید / دل آن سینه شرح را شاید

سینه و دل که جای غی باشد / خانهٔ دیو و غیبت همی باشد

ای فرومانده زار و زار و خجل / در جحیم تن و شبستم دل

غضبت گه فرو برد به جحیم / گه دهد شهوتت شراب حمیم

گه کشد شیر کبر و خوک نیاز / گه زند مار حقد و کژدم آز

گه شرار غضب شود با شیر / گه کشد قتل و فحش تر ابسیم

در شکن بوم بام قلب سلیم / بکلاغی و در گذر ز گلیم

در دوزخ فراز کرده و پس / می پزی در بهشت دیگ هوس

از برون سوختت ز غفلت شاد / وز درون عقل و جانت با فریاد

مصطفی بر کناره برزخ / ردی آویختست در دوزخ

یعنی ازین آیه بر می آید ذلک بان الله مولی الذین آمنوا و ان الکافرین لا مولی لهم که در سیپاره ۲۶ در سوره محمد واقع شده آنچه یاد کرده شد از تفاوت ... ۳۰۴ [illegible]

تا رهاند ترا ز دوزخ زشت　　پس رساند ترا بصحن بهشت

گر ترا دیده هست و بینایی　　چون ز دوزخ سبک برون آیی

سنت او بر او است این برخیز　　در ردای محمدی آویز

کآسمانست احمد مرسل　　آولش آخر آخرش اول

آسمانش چو قطره باران　　کاول و آخرش بود چو میان

دایه جان بخردی خوانش　　ذوقرا از ایزدی دانش

اندرین کارگاه کون و فساد　　کار او بارش و بود فقر و جهاد

چون نسیم مرد فرش اندیشش　　من غلام غلام دربانش

با حسابم خوش از فی الکلم اوست　　من غلام سقر چه بالکلم اوست

با لک مالک دین چو داد دست او　　هر چه بایست داد داد دست او

تا مراد انش ست دین دارم　　دامنش را ز دست نگذارم

پی او گیرم و سر سر گردم　　همه سر شهر عشق افسر گردم

فی الصلوات علیه

تا بحشر امی ول ارشنا گفتی　　همه گفتی چه مصطفی گفتی

نام او بردی از جهان منشیش　　حور وندان کنان قو آیدیش

۲۰۶

دوزخ از نام او بد چونان | که ز لاحول لعنتی شیطان
هرچه دانی ز رایت او دان | وانچه یابی عنایت او دان
عقل از آن نادره شهنشه نیست | که درین کارگاه محرم نیست
جان از آن در مقام عز بقاست | که از آن جان وی در امید لقاست
جان که آن وی را نخواهد پلید | نیست جان آنکه پاک نیست پلید
خاک او باش و پادشاهی کن | آن او باش هر چه خواهی کن
کانکه او خاک نیست بر در او | گر فرشته است خاک بر سر او
عقل چون بر شخص او بر نام | نفس کلی کشد زبان در کام
عقل کل بی بهاش چیز نشد | تا نشد چاکرش عزیز نشد
زین در ار هیچ عقل بگریزد | همچو پرده آتش فلک آویزد
عقل و جان را ابد دولت احمد | از بقا ساختند جیش ابد
جوهرش چون ز کان کن گسست | در کمرگاه آسمان زد دست
ز آسمان گرچه بر فراز نشد | تا زمینش نکرد باز نشد
که در آمد بجنبد محمد خرد | از جهان تهی بعالم پر
کیست جز وی بگو شفیع رسل | بر سر جسر نار و بر سر پل

گفته در گوش جانش حاجب بار	کای شهنشه سر از گلیم برآر
پنج نوبت زوند بر عرشت	ساختند از جهان جان فرشت
فرش را دیده جهان گستر	عرش چون فرش زیر پای آور

در نعت و شانه علیه السلام

انبیا از آسمان پیاده شده	ورد وساده بسوی ساده شده
از پی نجات آدم از دل و جان	بر در تو ربّنا ظلمنا خوان
نوح در عصمت حسنت بسته	روح در جای کرسی میان بسته
تاج بر سر نهاده میکائیل	غاشیه بر کتف بمانده خلیل
موسی سوخته بر آذر تو	ازنی گوی گشته بر در تو
با ثنای تو عقد بسته بهم	در عرب خانه عیسی مریم
برگرفته ز عرش پرده نور	بر دهان نای مانده خواجه صور
منتظر مانده بر یسار و یمین	با طبق روح قدس و روح امین

رفعت ادریس از ثنای تو یافت ‌ ‌ ‌ سدره جبریل از برای تو یافت

خضر آتش نهاد سینه سپرد ‌ ‌ ‌ آب حیوان ز خاک پای تو برد

بسته بودی نقاب درویشی ‌ ‌ ‌ چون گشادی تو قفل درویشی

شرم تاب آمد از آن نقاب فرود ‌ ‌ ‌ رفعت عرش ثبت از تو ربود

جان روحانیان دل تو بدید ‌ ‌ ‌ دیده بر سر نهاد و پیش کشید

اهل هفت آسمان نهان مانده ‌ ‌ ‌ سر انگشت در دهان مانده

هشت بهشت در چار طبع بی فریاد ‌ ‌ ‌ بر صهیب و بلال تو بگشاد

هفت در مهر کرده همت تو ‌ ‌ ‌ بر دل عاصیان امت تو

روی روحانیان سود درست ‌ ‌ ‌ کامشب آیین عرض لشکر تست

شده از توبه رخت ذوالنون | آمد از بطن حوت و بحر برون
صالح و لوط و هود منتظرند | حال پرسان ز یوشع و خضرند
هست داود قاری نعمت | جمله اصحاب کهف مهمانت
هست لقمان بدرگهت برپای | چون سلیمان ترا وکیل سرای
پسر آزرست فرش افکن | پسر مریم نشسته مقرعه زن
ایستاده ملک یمین و یسار | با طبقهای نور بهر نثار
چشم روشن بروی تست اسحاق | چون سمعیل شهرهٔ آفاق
شده یعقوب مستمند ضریر | از قدوم تو تیز بین و بصیر
یوسف اندر رهٔ تو استاده | ابن یامین بره فرستاده
انتظار تو کرده پیر شعیب | رفته اندر درون پردهٔ غیب
چرخها را لقب زمین دادند | اختران نور بهر دین دادند
از زمان آمده بهر ثنات | جمعه و بیض و عید و قدر و برات
وز مکان آمده قدها خم | مکه و یثرب و حری و حرم
منتظر مانده در سرای قرار | طبق آسمان و دست نثار
نقل را رواج گشته نقل از تو | تخته از سر گرفته عقل از تو

رب هب لی ملکا لا ینبغی لاحد من بعدی انک انت الوهاب

سلیمان علیه السلام ای پروردگار من

ببخش مرا پادشاهی که نسزد و نشاید

صورتت دیده مرد بنیادین	هوس از سر گرفته بوش و تفتین
نفس کل آب رانده در جویت	عقل کل خاک گشته در کویت
فلک آورده بهر مهمانی	بره و گاو را القربانی
آمده دست آسمان در کار	گشته انجم گسیل زبهر نثار
ریخته عرش زیر پای تو در	ز آسمانها طبق طبق گوهر
زحل و مشتری سوم مریخ	کرده خاک در ترا تاریخ
شمس با زهره زش افزایان	درگهت را بزینت آرایان
تیر باریک بین تو در اندیش	با قمر بدرت شده درویش
هفت سیاره و دوازده برج	شده نام ترا خزانه و درج
لم تعبد کلاه کون و فساد	لیس یعنی قبای عید معاد
رب هب لی بنای ملک ابد	لقد لا ینبغی نظر بجد

[illegible]

کرده یاسین عاقبت حاصل	امر قل لن یصیبنا بود ل
اتق الله نقاب روی عمل	لا تخافوا خطاب جست امل
انظروا کیف مسرف الانذار	واذکروا اذ معرف الاسرار

[illegible]

۲۱۱

[illegible]

متقبل است والله اعلم بالصواب

شایسته زندگانی خوش است ایشان را و

نیکوی بازگشت یعنی بشارت است بشادی

واقع شده آنانکه گرویدند و کردند عملهای

کرده بسیار دوباره ... تفسیر سوره رعد

الصالحات طوبی لهم و حسن مآب

[illegible]

اهبطوا امر آمد از رب آن	یا پشیمان ربنا ظلمنا خوان
ان شر الدواب منتصران	اهل حسن المآب معتبران
یوم نطوی السما بید وفا	یوم لا تملک اسیدا ی شفا

[illegible]

۲۱۲

[illegible]

[illegible]

واعبدوا ربكم وراه رهبر	وافعلوا الخير رهنماى ظفر
ونخواهم قباى جمع بقا	وشفاهم شفاى اهل شفا
استعينوا پناه گاه جهان	لا تبسلا كشا هر اه جنان

[illegible]

[illegible]

تخرج الحی رایت قدرت | تخرج اللیل رایت فطرت

قوت جان قافیه قل هو | مرهم عقل میم ما ترکوا

اندران قاف قیل و قال نه | واندران میم میل و مال نه

اذکروا فی قوام ذات و خرد | واعبدوا فی مقام داد و ستد

[illegible]

٢١٤

زده صدره بجیهم خبر گه
لام علی لا تقنطوا الوای فرج

دیده ام آن پیشوای عالم را
خضر و موسی بو پیشگاهش در

دولتش برده زبهره بار نهره
کرده تقدیر بپ قدرش زین

صدره را و صدر بلک استغنا

در سراپرده کچیسوبه
الف استوا اجزای حسرج

گهر کان فیض آدم را
لوح اقلیم بر گرفته ببر

دهر را بسته زکف مهره
حاشیه بر کتف روح امین

قاب قوسین قلبش او ادنی

[illegible]

دوست و ارو بنکوکاران را حاصل معنی این بیت ظاهر است … مصراع ثانی این بیت اشارت است بایه فکان قاب قوسین او ادنی … [illegible]

[illegible] بیت … در دربان … اصل معنی … صوفیه … از آن … مقدار دو کمان … علیها الصلاة والسلام … مسافت میان جبرئیل و محمد … واقع شده … فما قبلکم … [illegible]

اگر گفت ای ...

... یعنی پاکیزه گردن

... تا بهره ... رسول ...

... که حق سبحانه و تعالی ...

پنج خلعت پوشانیده است خلعت محبت

و خلعت معرفت و خلعت ایمان و خلعت توحید

و خلعت اسلام بهر که خدای را دوست دارد

بروی آسمان شود هر چیزی ... و هر که خدای را

بشناسد در نظر وی ... پنج چیزی را ...

از فقر که کلاه تشریفش	قم فاندر قبای تکلیفش
صابرین ... ایمانش	صادقین ... گریبانش
قانتین ... شارش	منفقین ... دستارش
مستغفرین فراوانش	در جیب پاک دامانش
مرکب ...	... بهر یوم الدین
جان در آن ...	عقل جان داده بر سر ...

[illegible]

[illegible]

۲۱۷

عقل داند که جان چه میگوید	عقل خواند هر آنچه جان گوید
گفتم ای نقش خاتمت صفوت	واسطه عقد گردن دولت
نکته مختصر بفرمائی	منهج روی رهت بنمائی
گفت از بهر قوت و قوت جان	در نبی آمن الرسول بخوان
لیکن تا لوای نظام انام	لا تقولوا پی حلال و حرام
این همه طمطراق بهر چیست	این برون از خیال و خاطر ماست
قبه بر فرق آفتاب زده	راه را خیر سیل آب زده
ظاهرش آن نماید از در دل	کین گل دل که بر دراز دل گل

[illegible]

در صفحه ۲۱۸

گفته در گوشش اختیار ازل / بی رطبهای علم و خار عمل

گاهی شهنشه درین نشیب فراز / فر آزت فخر و سر بفراز

تازه و خنده آسمان یقین / صبح ایمان بسوی مشرق دین

تو دری کاخ و بام عالم را / تو بری تخم و نسل آدم را

راست گویی سپهر تنگ قبا کند / وی جهان خموشش پروانه

کی توان شد ز روی حجت بیم / اینچنین نو سببی نزیبد کلیم

چه کشی با نقاب عالم خس / نور رخسار تو نقاب تو بس

ای بیا قوت گفتن و کردن / کفر زبان امیان گردن

کافری گشته از قدوم تو دین / کفر بکسیر فرو شده بزمین

دین و کفر از تو میی قارن / دین برون کفر در شده بدرون

منقر چان همی کند مویت / کوی چو گل همی کند رویت

از تو و لفظ قسمت گوش بشر / چه عجب زانکه هست گوشش از سر

خانه هیچ در که جان دارد / از پی چون تو میهمان دارد

زاهد متفق چهار امیر / مرکز و عنصر و هوا اسیر

ا هم هم آشیانه زبرای تو را / آن سرا و این سرا سرای تو است

بر خدای شاه عالم و آدم | داغ بر ران اشهب واد هم
ز اقتلوا المشرکین کمر بربند | از لکم دینکم ولی دین چند
گردن پشت مشرکان بشکن | بیخ کفر از این جهان برکن
تیغ را لعل کن به خون عدو | مهتری چون شوی زبون عدو
از تو ایزد کجا پسند کند | انتظار تو و هرچند کند
قحط دین است برگشای نقاب | میز با نیش کن بفتح الباب
در بیابان فرو خرام از پیل | آبها گل کن و مغیلان گل
کره سنب از خدنگ تا فن شگاف | چرخ دوده از سنان ناوک لاف
شرک پاداش شد هلاکش کن | کعبه بتخانه گشت پاکش کن
هر علی را تو این عمل فرمای | تا شه بر عزیز کعبه تو پای
کعبه از بت بجمله پاک کند | مشرکان را همه هلاک کند
متحمل کن از زبان حسود | دو جهان را چه گوش گردن جود
از تو چون گفتنی از ره فرمان | مرده جهل در پذیرد جان
زانکه در خدمت دم آدم | جان و فرمان بر و بر و دم
هر عروسی که مادر گیتی زاد | همتت جمله را به شوهر داد

٢١٩

یافت زان پس پا هزار گونه فتوح — جانش بی زحمت سفارت شد فتوح

هر که گفتی شناش احسنت — صدق گفتی بدو که لعنت

زنده گرفتند قوت و پیرایه — خرد و جان و صورت و مایه

فی منقبته علیه السلام

بوده بر بام آسمان عرشش — سایه بخت و پایه تختش

صورتی را که بود اهل فضول — کردش از صورت طلب مشغول

نسبت از عقل آنچه مانی داشت — هم معالی و هم معانی داشت

در جبلت جلالت او را بود — بار رسالت بسالت او را بود

در رسالت تمام بود تمام — در کرامت امام بود امام

کعبه و وادی حرم او بود — غرض حکمت قدم او بود

چمنی با کمال بی ستمی — شجری پر ز برگ بی برگی

روی او خوب راه او ... — ازلش خوانده حاشر و عاقب

سیرت شرع و عقل او ... — خوانده یحیی ... ماحی

صیت صدقش نبشته در عالم — نه برش بوده در روش نه قدم

وصف این حال مصطفی دارد — بوی خوش جای ... کجا دارد

٢٢١

صاد و دال آب داد صادق را	عین و شین عشوه داد عاشق را
هرچه از تر و خشک بوی آورد	این سپید و سیاه روی آورد
کشته و زاده اندر ارکانش	پدر عقل و مادر جانش
مایه و سایهٔ زمین او بود	گوهر شب‌چراغ دین او بود
مغز سر جملهٔ انبیا او بود	خسرو و میر مرتضی او بود
از درون نقطه‌اش نه رشته باز	پرده‌دار سرای پردهٔ راز
پیش چو آمد ز شاهراه عدم	نور بیش خواست مصطفی ز آدم
آدمش نوری چو پیش کشید	جان او جام مصطفی بچشید
منبع صدق در دو ابرو داشت	مدرج عشق در دو گیسو داشت
عقل کل ناگرفته حکمت و رای	سایه از آفتاب یابد جای

در صلب آدم علی نبینا و علیه السلام چون پیغمبر را ...

[illegible]

پیش آنکه ز اصل بد بود د	بسته چشم و گشاده ابرو بود
شرع را دست عقل کی سنجد	عشق در ظرف حرف کی گنجد
آنکه شب اسپید واند کرد	از تن عقل بر نیارد گرد
چیست جز شرع او سنجانه راز	بر قبای بقا طراز طراز
رخ او میزبان صادق بود	زلفش اجری ده منافق بود
رخ و زلفش صلاح عالم بود	خلق و خلقش وجود آدم بود
عرض او بد ز گردش عالم	خوانده او و طفیل او آدم
یافت تشریف سجده ملکوت	نیز تشریف ید ز قوت و قوت
زان دل زنده و زبان فصیح	دل یارانش همچو یاقوت مسیح
جمله یاران او ز دانش و علم	کیسها دوخته ز حکمت و حلم

[illegible]

نقش نامش بگاه دانش و رای / از در غیب و ریب عقل گشای

همه ساداتِ دین ازو مرحوم / همه نامحرمان ازو محروم

مرشد طبع سوی عقل از شرع / داعی عقل سوی رشد از سمع

چون محمد بگفت ای درویش / شو بنزدیک عقل دوراندیش

تا ترا عقل هم ز روی صواب / پشت پای زند مگر در خواب

گوید معنی محمد راست / مح و مدست هر دو بر دو عطاست

محو کفر از سرای پردهٔ دین / مد اطناب شرع تا پروین

هم ستاننده او که از احمق / هم دهنده بکه بصاحب حق

آنکه را از غذای او قوتست / از غذای زمانه مهجورست

جان عاقل جهان بدو زنده / زانش بر جان خویش بگزیده

خلق بنده خدای و چاکر او / قبله شان او و قبله بر در او

هر که یکدم نبوده بر خوانش / عقل او چون گسسته بر جانش

طینتی نه ازو مخمّرتر / سایه‌ای نه ازو مشهّرتر

اوست بر کفر چون گذشت شتاب / نور نوری گداز چون مهتاب

ملک دین را معین و ناصر اوست / تخت اشراف را عناصر اوست

در ره مصلحت یکی هم اوست
در طریق خدا معظم اوست

هر کرا از بهر ملک و مال نجس
پای بند هوا نبوده چو خس

از همه خلق و از همه اخبار
چشم بربسته چو باز شکار

از پی شرع در جهان خدای
جان خاموش و زبان خدای

نه زبانی که گوشتین باشد
بل زبانی که گوشتین باشد

نطق در گوش عاریت باشد
قلب تین چیست گو نیت باشد

نیت پاک چون ز دین خیزد
نقطهٔ شرک را برانگیزد

معنی گل زمین چو شد حاصل
اندرونش چو جان همه شد دل

چون همه دل گرفت و شافی شد
گوش او پر ز شیر صافی شد

روی او چون بقلب تین باشد
رای او در عسل ثمین باشد

جان گل پیری شود به قعود — خون دل شیری شود به صعود

باز گشتم به نعت سید قاب — بر گرفتم ز روی حمد نقاب

قوّاز و همچو پیشه در بیشه — من از او همچو دل در اندیشه

دل در اندیشه روشن و تماشا — بیشه دین ز شیر شرع نماست

نبوت

ملکت از صنائع صمدی — در نبوت ودائع احدی

گر چه در خلق شکل گوساله است — به ز تنگ ارزد که صد ساله است

اخترش قهرمان راه ملک — عصمتش پاسبان شاه فلک

دست گرد جهان بر آورده — هر چه جز حق همه بدر کرده

مخلوق تفکر است بوده باشد بهتر از تفکر در صد ساله بهشت و الله اعلم بالصواب

شیخ رعب در دو بازو داشت	شیخ صدق در دو دایره داشت
هر که بگرفت پای اهل بصر	هرگز از ذل نیاید اندر سر
چون سوی راه بیخودی پوید	نقش خود ز آب وحی خود شوید
نزد آن خواجه جهان بشتافت	بشد و دید و بازگشت بگفت
نه چنان رو که شیر در بیشه	آنچنان رو که در دل اندیشه

فی بعثه و از رسالته علیه السلام

از خدای آمده بر جانت	رسالت لشهر و یرانت
بیخودی تخت وی کلاهی تاج	لشکرش رعب و مرکبش معراج
سیرت و خلق او موکد حلم	خرده جان او موید علم
شبه جبریل در هوا نقشش	بدوی صورت از هوا نقشش
پشت احمد چو گشت محرابی	پیش روی آمدی چو اعرابی

جبرئیل از پی دعا کردن / هست انگشت و خم سر و گردن

گه نمودی چو شرق تا غربی / رای او روی دحیة الکلبی

از گریبان بعث سر برکرد / دامن شرع پر ز گوهر کرد

کرده پیشش نثار در محشر / هشت حمال عرش هفت اختر

چاوشش کرده زیر پای نثار / همت و فهم و حفظ و فکر و وقار

مشتری نایبش اسپرده عطا / صدق و عدل و صلاح و دین و وفا

داده مریخش از برای خطر / مجد و اقدام و عزم و زور و ظفر

شمس تیغش کشیده بهر جمال / رفعت و قدرت و بها و جلال

زهره بر روی فشانده از پی فور / زینت و خلق و ذوق و ظرف و سرور

برده پیشش عطارد از معلوم / فطنت و حکم و رای و نطق و علوم

کرده بر روی نثار جرم قمر / سرعت و نشو و لطف و زینت و فر

[illegible]

آمده با هزار غمزه و مراد	بر سر چارسوی کون و فساد
در جهان خدای و نو دیده	ماه نو دین بروی او دیده
لاجرم در جهان کهن گشتش	شده نیک از جمال او زشتش
برگزیده بفضل بی یاران	گله از تارک وفاداران
همه او در طرب طلب کرده	بیش بمانده غم شان او بسپرده
بوده یاران او ز روم و حبش	با صهیب و بلال عیشش خوش
بوده اصحاب صفه یاران‌اش	با چو ابی که عشقه باران‌اش
جان فدی کرده بهر یزدان را	از قوی بگشته نادان را
در فنا راعی رمه شده او	از همه گشته با همه شده او
وان چهاری که پیش خوان بودند	مغز و دل دیدگان و جان بودند
هر یکی زان چهار چون مردان	اندرین ساحت و درین میدان

[illegible]

منبر را صدق داد و دل را عدل
دیده را شرم داد و جان را بذل

دل و چشمش ز راه تحف و نتف
خلق و خلقش ز بهر عز و شرف

نیک را بد نکرده هرگز خود
وانچ بد را از و نیامده بد

قفص شرک دوستان در بست
قفص جان دشمنان بشکست

آن قفص با صفا چو در هم شد
آن قفص هیزم جهنم شد

طاق در مهر بی تناهی او
طوق داران پادشاهی او

طوق دارانش از دلی و نبی
متمسک بعروة الوثقی

جمله یارانش جان فدای کرده
الفظا او روز و شب غدی کرده

جاه او همرکاب علیین
دین او همعنان یوم الدین

ور احد یا احد یکی بوده
ور چه یارانش اندکی بوده

احد قومی دران میان گفته
در کنارش عقیق ناسفته

گوهر از زخم سنگ بر روزی
یافت از ساز جان او سوزی

لب دندان او پر از خون شد
اشک چشمش چو موج جیحون شد

زو چو شد آب و فزون آتش
جان جبریل نعره از دل خوش

زانکه محبوب نصرت از درگاه
از پی فتح آن سپهر سپاه

نعرهٔ کافران بر اوج شده / نحر هر یک چو بحر و موج شده

گر فتاده همه سر و پا از پای / سرو بستان فروز شرع آرای

مثله انگشته حمزه و میدان / همچو نقش او زان جوانمردان

شد ابلیس نعره زن بر کوه / کاینست فتحی بزرگ کاه شکوه

گشته شد نقطهٔ امید و امل / روی یاران به پشت گشته بدل

[illegible] تنها و بر سر کوه / کافران پیش او گروه گروه

بانگ میکرد کین نه از حد رست / بلکه این کان کینه بدرست

نیست [illegible] شک آیی / سر به آتش بوده جان ابی

ماه بود آن امام عالم تاب / پیش روی ز جلال بسته نقاب

که بدید پیش آشکار و نهان / دیده سعد و سینه سلمان

باز [illegible] محبت احمد / [illegible] عقبه و شیبه

زان همه کور بی بصر ماندند / کاندرین راه مختصر ماندند

گرده بر روی کشتگان نبایند / در دریاره قیامت باز

اندرون [illegible] برون بلطف بیان / بسته بر دیده دریچه جان

بوده در بندگی بخاطر ورای / سرو آزاد جویبار خدای

چشم دین روشن از بقایش بود | نور خورشید از لقایش بود
بدل خون ز بهر سر یقین | دین روان کرده در کتاب گزین
ماه بود آن سپهر فرخنده | که خور از روی او زند خنده
خنده مه ز قرص خور باشد | خور مه جامه مختصر باشد
کرده از بهر طفل بی فرمان | دایه طبع را سیه پستان
وز خرد سوی جان پیر که عمر | مرگ را دوست روی کرده چو عمر
چون درخت بهار لطف قدم | آتش تازگیش هر دو بهم
شمع بود آن همای فرخنده | از درون سوز و از برون خنده

فی حسن خاتمه صلوات الله علیه

عندلیبان باغ آن خوشخوی | در ترنم تبارک الله گوی
بر زبان حکم چون شهان کرده | بر زمین نان چو بندگان خورده
نان جو خورده همچو شمسه آن | پیش کشیده ز حلم بار گران
خلق او خلق را نمود که هست | نور باده از فر چهره هم خورشست
گنج همسایه بد دل پاکش | شمع سایه نبود بر خاکش
صد هزار آه از و شنید جهی | الف بوده در میان همی

در یصورت گنج را موقوف خواننده خواهد شد یا همسایه یعنی جار مرا بنتوان داشت درین شق گنج را باضافت باید خواند

جبرئیل آمده رسیده پرش / بوده سوگند به عیسی حق با سرش

جز او کس ندیده در بشری / در طلب گرچه خیره گری

خلق او زیر این سراپرده / از جهان خورده و رجها کرده

سالها از جهان هیچ بی بهره / ناگوارنده خورده جانش بهی

گلشکر داشت با خود از دل خود / زان لبش را هیچ ناگوارش بود

خود کسی را که آن زبان دارد / ناگوار بده کی زبان دارد

چون زبان از زبان خلق ببست / راست بر فوق فوق عرش نشست

قامتش چون خم رکوع آورد / عرش در پیش او خشوع آورد

تشنه شد و می چو نوشیدی / کز کره نتافت بگسستی

بهره داد وجود را تمام / زان لب و دیدها ببین سلام

بوده بحری همیشه همراهش / آتش عشق لم یزل آتش

جو اندران بیکرانه دریا بار / صد هزاران نهنگ مردم خوار

چون هم از عشق بحر جودی / آتش اندر همه وجودی

چون جهان جنگی طغیانش بود / از من چون کمترین بلیش بود

ماه رخش خسوف نپذیرد / شمس مهر عشق کسوف نپذیرد

برتر از فرش و عرش قدرش بود / تکیه عرش زیر صدرش بود

در ره مصطفی شه نبی نیست / برتر از قدر او بلندی نیست

تا ابد نور روح در دینش / پای بسته بماند در عهدش

گر گشاینده چنبر افلاک / شرع او را از آن نباید باک

اسب گردون بماند از ناورد / مفرش شرع او نگیرد گرد

طوطی بالش چو نقش شکست / رفت و بر فرق جبرئیل نشست

زانکه در پیش و پشت او هشت است / زان همی الرفیق الاعلی گفت

بود مشتاق حضرت خلوت / سیر بود از سرای پر آفت

از پی جوهر اسب سجود / صدر را او آب تجمل برود ز جود

حکم او همچو حکمت است روان / عمر او همچو دولت است جوان

همتش بر صلاح خلق نثار / خلق را آیتش بخش نوش گوار

زان درختی که با تجمل است / شاخ تنزیل و میوه تاویل است

شیخ را ساز و سوز داده چو شمع / خاک را آبروی داده چو آب

دین او در جهان شفیع شده / از پی امتان شفیع شده

تا بیفتد ز سایبان ... / هر چه خواهند زود گوید گیر

۲۳۳

سخت او چون بهار تیر و خزان	خیر و شر چون شکوفه پیر و جوان
مولدش پرده‌های مظلومان	موبدش پرده‌های معصومان
ز مقام فلک وز مسجد و مومن	ز کنشت و کلیسیا ایمن
از همه سجده بوده از سر بد	همه عالم ز پای او مسجد
بوده پاکیزه باطن و ظاهر	خاک عالم ورا شده طاهر
اول روز دین شهنشاه او	و آخر روز دهر دستگاه او
شرع او در بصیرت و احسان	برترست از قیاس و استحسان
سقف نیل آب داده تا سر او	از فشان سفال اسپا کرا او

ملت دو از صفیا زگلش | معنی نور انبیا ز ولش
نفسی کز هوای عشقش خاست | طاقت آن نفس نه خلق کراست
شو وا ز تف آن نفس چه نمود | موج دریا چو آتشش بزدود
راه پیدا نبود ازآن گفت | راه او جز نهفته نتوان رفت
از پی جان آن سر سادات | اشتر بارکش بداده زکات

فی فضیلته علی سائر الانبیاء و غیرهم

شب معراج چون بحضرت رفت | با هزاران جلال و عزت رفت
چون بسدره رسید روح امین | گشت فرقت ز مصطفی گزین
جبرئیل از مقام معلومش | باز گشت و بماند محرومش
گفت شاها کنون تو خود بخرام | که مرا بیش ازین نماند مقام
بیش ازین گر بیایم انگشتی | یا برین روی آورم پشتی
همچو انگشت سوخته سر و پشت | گردم از پای تا به سر انگشت
جبرئیل این سخن روایت کرد | با ملائک همین حکایت کرد
گفت عجز ار بگشتم من | با یکی زین سا نگشتم من
مصطفی را صفات قدس کرم | برد زو به ذوالجلال والاکرام

که لو دنوت انملة لاحترقت ... عرش رفت آنجا ... شفاعت کرد

٢٣٥

[illegible]

چون ز کونین بدر نهادم قدم | حدشان را نماند ماند قدم
تا سفر بود و رهنشان مارا | مشکلش بود چون عیشان را
سائل او بود و من مسئول | هر دو همراه حامل و محمول
او ز من حال ما همی پرسید | من همی شرح دادم آنچه بدید
چون قدم بر نهاد بر کونین | مر مرا گشت رخنه عینین
گفتم از زین سپس سؤال کند | هر چه گویم مرا زوال کند
حدشان را جواب آسان بود | لیک جان از قدم هراسان بود
بیخبر بودم از حدیث قدم | گشت بازم ضعیف تیره قدم
بیش ازانم نماند تاب جواب | گشت ازان حال کار من در تاب
او برفت و بدید آنچه بدید | گفت با حق سخن جواب شنید
من زنا دیده و شده آشفته | باز ماندم شدم قدم بسته
بیش ازان مر مرا مجال نماند | حدشان نه زبان قال نماند
زین سبب قاصر آمدم زان راه | که نبودم ز حال راه آگاه
مر مرا تا بخالق راه بود | چون گذشتم ز خلق آه بود
زان مقامی که من بماندم پس | نرسد هیچ وهم و خاطر کس

چون گهر رفتنش فرا آمد — بسوی حضرتش نیاز آمد

جان دین بر پرید و جسمی ماند — معنی شرع رفت و اسمی ماند

جسم دین رسم پر خلل گو شد — اسم در قسم لم یزل گو شد

ای دریغا که در جهان سخن — سر و انگشت میکشد ناخن

هر کجا این شراب دین پالود — پسر بو قحافه تحفش بود

جان او باد شاد با علیین — تن او با تنش رفیق و قرین

روز و شب سال و ماه در همه کار — ثانی اثنین اذ هما فی الغار

بوده خود یار رسول شاه زیرک — صدق صدیق را سلام علیک

فی مناقب امیر المؤمنین الصدیق الاکبر والشیخ الاظهر والوزیر الانور الفصیح الاشهر العتیق الازهر الصاحب فی الغار المؤتمن فی الشدائد والاسرار المنفق لرسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اربعین الف دینار حبیب حبیب ملک الجبار الذی انزل الله تعالی فی شانه الذی جاء بالصدق وصدق به اولئک هم المتقون ابی بکر رضی الله عنه قال النبی صلی الله علیه وآله وسلم من احب ابا بکر فقد اقام الدین [illegible] سیدا کهول اهل الجنة من الاولین والآخرین الا النبیین

والمرسلين يا علي ولا تجزهما وقال عليه السلام انت عتيق الله
من النار فسمي عتيقا وسئل الجنيد عن قول النبي صلى الله عليه وآله وسلم
لابي بكر انت عتيق الله من النار لم سمي عتيقا قال لانه عتيق
من مشاهدة الكونين لا يشاهد مع الله غير الله وقال عليه السلام
لا تبك يا ابا بكر ان من امن الناس علي في ماله وصحبته ابو بكر قال
صلى الله عليه وآله وسلم لو كنت متخذا خليلا لاتخذت ابا بكر خليلا ولكن
اخوة الاسلام ومودته ولا يبقى في المسجد باب الا سد الا باب
ابي بكر وقال عليه السلام لو وزن ايمان ابي بكر بايمان اهل الارض
لرجح وقال حسان بن ثابت في النبي وابي بكر وعمر عليه السلام
ورضي الله عنهما ثلثة برزوا بفضلهم نصرهم ربهم اذا نشروا فليس
من مؤمن له بصر ينكر تفضيلهم اذا ذكروا عاشوا بلا فرقة ثلثتهم واجتمعوا في الممات فاقبروا

چون نهفت آفتاب پیش غرب | گرد ماه خلافت آخر حرب

آفتاب کرم چو در پیوست | قمر نایبان کمر بربست

خواجه با خلاص و با اخلاص | جانش آزاد کرد مجلس خاص

در سرای سرور مونس و یار | ثانی اثنین اذ هما فی الغار

از زبان صادق زبان صدیق | چون نبی مشفق و چو کعبه عتیق

بوده از پاشنه طریقت سالکی | پیش جان رسول را فساکی

همه خویش کرده در کارش | همه را گشته بهر دیدارش

بوده بار از عشق پرورش | همره و هم مزاج و همدردش

خرقه بگذاشته چو دل تنش | پوست بفگنده همچو مار تنش

هرچه حق بر دل محب خواند / بر دو در باغ جان او بنشاند
چون نهال نهاد او بهشت / غنچه بگشاد و میوه عقد ببست
هر یکی شاخ میوه دار فره / نام آن میوه ها و صدق به
بهر تنزیل آدمی بهشت / بعبادت ز حق پیام آورد
گاهی احمد ز بهر خاصیت نشست / در دو دندان خواجه بهتر شکست
همتش گفت چون خود بگریخت / وحی در جام جانم ای ...ریخت
که منم آن شراب سینه اش / ریختیم بهر عهد دیرینه اش
بل بفرمان حق باستحقاق / ریختیم نز ره ریا و نفاق
پیش از اسلام قابل دین بود / پیش ازین رمزها سخن این بود
صدق او از پی سلامت راه / بود ساحرشناس کاهن گاه
بود بر شه ردا امانت صدق / قادم صدق ره مقید صدق
بر فشانده بعشق عقل نوی / در قدوم رکاب مصطفوی
از نبوت بجان و دل شده / هم پذیرنده هم رساننده
مشورت را وزیر پیغمبر / وقت خلوت انیس پیغمبر
انس با وی گرفته روح رسول / زانکه بد فارغ از طریق فضول

ایمان قدیمی کرده بود در دین | زانکه بود از نخست اکمل دین
کرده بود انتظار فخر و شرع | بر دلش تا فتد ز پرتو شرع
سوی دل مصطفی آزاده | صدق او را دریچه بگشاده
سوی میدان سپهر او | همه درها ببسته جز در او
زانکه است دیده یزدانش | هیچ ایمان پذیر چون جانش
پیش دین بنده هوش او بوده | حلقه در گوش گوش او بوده
گر دلش را وفا ندادی پند | کس نبودی زبان دین را گوش
خواجه با وقار آهسته | دست صدقش شکسته را بسته
حبه صدقش بگوش مرد ستور | کرده او را ز عزل رائی دور
قائل صدق و قابل ایمان | عامل علم و حامل قرآن
درد دل را به آبینه درمان او | خوان دین را نخست مهمان او
آنچه بشنیده بود و برداشت | شرع را هفت عضو در ...

فی تخصیص ابی بکر رضی الله عنه علی کافة الناس بعد النبیین علیهم السلام

دل احمد چو کون بود نقطه | آدم و جمله انبیا به خط
انبیا خط و دائره بودند | همه بر خط جمال بنمودند

وان صحابی که چون ستاره بُدند | همچو پرگار گرد داره بُدند
آنچه گفت احمد آن رسول گزین | اول الخلق و آخر البعث این
زانکه اول نقطه بُد و پس خط | خط دوم خلق بود و بعد نقطه
جان بوبکر خلق اوسط بود | نه ز خط بُد ز تعمیق و ز خط بود
با وی راه ره نبود او را | هیچ جمعیتی نبود او را
گرچه اصحاب گشته اند ره راه | جمله گشتند از آن خلل آگاه
زرق و تلبیس کرد قیانوس | گشت معلومشان که هست فسوس

آنکه از گبر به زمان باشد	کی خدای همه جهان باشد
یا سه یا پنج یا نه هفت بدند	بود جمعیتی چو جمع شدند
بعد از آن سال متابعت نمود	تا از آن یک قدم وراید سود
گاه بوبکر خود نه بد جمعی	از هدایت بیافت او شمعی
لفظ اسلام چو در زمان بشنید	در شب داج راه راست بدید
سبکی لفظ وی بداد اقرار	گشت از اصنام و زو شن بیزار
لا جرم در میان امه بود	بی زبان هر دو را برآمد سود
انبیا همه خط و رسول نقطه	جان بوبکر در میانه خط
صد هزاران ترحم و رضوان	از ثنای سبحان او برسان

فی قرابته مع رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم

چون زدی کوس شرع روح امین	چشم بر گوش او نهادی و دین
بعد از او جان شایسته	از دهان دل نمود چون پسته
رفت او در رضای یزدانی	دوخت پیراهن سلیمانی
بود چندان کرامت و فضلش	که او لو الفضل خواندند و اهل الفضلش
عطیت نبود حاصل او	تا چه دل داشت یارب آن دل او

داد قرض از بهاء دل تمییز | هست من ذا الذی گواه عزیز
حکم من ذا الذی شنید بگوش | زده در پیش حکم خانه فروش
در یکی دفعه گاه ایثارش | داده دی چهل هزار دینارش
داده اسباب ملک و مال سلیم | کرده بهر خدا اختیار گلیم
از دریچه مشبک ایمان | در تماشای روضه رضوان
چون قبا او نقشبند زیب و فرش | درد او مرهم دل و جگرش
گشته پشمینه پوش روح امین | از پی درد او بحلقه دین
خرقه بشسته ز بهر شرع رسول | از الف با و تا ز عقل فضول
قفسی بود سینه صدیق | عندلیبی در او بنام عتیق
دل او چون بشرع او بربست | نخستین هم آن قفس بشکست
گشت حاصل هر آنچه او را سول | نام کل برد شش بها و رسول

۲۴۵

عندلیب دولتش چون بالا گشت | در دور ازای شرع پنهان گشت
عرش شرع محمدی بر او | هم دران سینه منور او
طول و عرضش چون شق مسلوب است | زانکه مقلوب موم هم موست
چون کمال و جمال او بشناخت | همه خویش در زنش در باخت
داند دین بابا بجوز دیجوز | سیر شیرش نکرده بود هنوز
که همی کرد بهر د سازے | جان او با صفاش لنباری
صدق او میزبان ایمان بود | مصطفی هرچه خواست او آن بود
دین چو تشنه مصطفی بیاش | جان مجلس بود پروانه‌اش
برده در دین حق شیر او | یافته روز کین ظفر فر او
کرده فتنه را چو خط بدیع | حق لیستخلفنهم توقیع

[illegible]

که در سوره نور در سیپاره قد افلح واقع شده وعده کرد خدای آنان را که گرویده اند از شما و کردند کارهای شایسته ... [illegible]

[illegible]

بخلافت چو دست بیرون کرد — روده اهل رده را خون کرد

خرد خویشتن را از روی نیاز — قبله را کرد و جای نماز

آن یکی همه چو عقل — آن خداوند و بنده چون عقل

سال و مه بوده در مراقبتش — جان فدی کرده در متابعتش

جسد بوبکر بود وین اجاه — وین ز بوبکر یافت تاج و کلاه

سوخته شاخ غارت و عادت — کنده بیخ ارادت و ردت

ملک افتاده را بپای آورد — ملت رفته باز جای آورد

چون شد او خواست شد زکوة و نماز — بهم آورد هر دو آن را باز

تازه زو شد زکوة و فرض صلوة — رکن اسلام شد مصون آفات

برگرفت او بقوت ایمان — شرک و شک را ز کسوت ایمان

عالمی قصد کافری کرده — او بنوبت پیمبری کرده

دل عاقل بنام شد نه بنان — چشم عامی بتن رسد نه بجان

چشم عاقل درون جان بیند — گوهر لعل چشم کان بیند

دست هر ناکسی درو نرسد — پای هر سفله اندرو نرسد

صورت و سیرتش همه پنهان بود — زان ز چشم عوام پنهان بود

چشم مؤمن جمال او بیند ... کور کی چهرهٔ نکو بیند

جان پر از کبر و عقل پر مکرت ... کی نماید جمال بوبکرت

تو بدین چشم مختصر بینش ... چون توانی بدیدن آن قرینش

چشم بوبکر بین از دین خیزد ... نه ز رفض و هوا و کین خیزد

کرده بوبکر کار بوبکری ... تو نه مرد عیار بوبکری

نور صدر قیامتش خواند ... رافضی قدر او کجا داند

ای ندانسته صدق بوبکری ... تو چه دانی صلاح بی مکری

دشمنش را اجل دوان آورد ... که هوا مر ورا هوان آورد

تا هوا یار و یادگار تو شد ... مار و موش اهل شکار تو شد

سر بریده چو بیند از خود سیر ... گوید او با هزار شر انا خیر

رافضی را اصل آن نبود ... وانچه از ظن برد چنان نبود

تو چه مرد علی و عباسی ... مصلحت از جهل نشناسی

آنکه ابلیس وار تن بیند ... همه از هیچ خویشتن بیند

او چه داند که تابش جان چیست ... چه شناسد که مرد ایمان کیست

آنکه جان بهر خاندان خواهد ... کی علی را بجان بیان خواهد

ای جدایی فضول چار ملیکی / تا رخواند ز بغض آن ملکی

آنکه نشنید ز حق جلال فلک / کی بگو در ره هی چراغ فلک

گر نه جانش لطافتی بودی / ورنه صد نقش خلافتی بودی

مصطفی کی بدو سپردی ملک / یا ز حیدر چگونه بردی ملک

آنکه جان را ز صنم بستاند / کی ز بیم عدو فسرده بماند

آن علی کو کشد ز اعدا پوست / با چنین دشمنی نباشد دوست

تو بدین ترهات هزل فضول / مر علی را همی کنی معزول

گر بد این بود رهنما نبود / بخلاف خود او سزا نبود

ور بود عاجز و ضعیف بود / پس منافق بود نه میر بود

مصلحت بود آنچه کرد علی / تو چه بهر سال و ماه با حیدری

مکر و کبر و هوا برون انداخت / تا و هر جانش هرزه آواز

شد چو شیر خدای جز نو بس / رخت بر گاو بر نشد ز بلیس

با علی با چو تو ولی چه کند / با هوا و هوس علی چه کند

از بد و نیک برگزین کردن / زشت باشد حدیث دین کردن

برگذشت او ز مقتدای قدم / در رسید او بمنتهای همم

پیش او رفته اند تا درگاه | حور و غلمان بجعد و گیسو راه
رافضی را بمانده در گردن | چیچک و مرگ و جنگ و جان کندن
بهر اینکه مصطفی پرورد | رافضی را یعنی چه واندرد
بود بوبکر با علی همراه | تو زبان فضول کن کوتاه
آفرین خدای بی همتای | بر ابوبکر باد و شیر خدای
صورت صدقش از دریچهٔ عقل | دیده فاروق را بعلم و بعدل
بود عدل عمر زبی مکری | آینه صدق دید بوبکری
کان اسلام و زین ایمان بود | صدق او عدل و عقل ارکان بود
دین بوقت عتیق بود هلال | پس بفاروق یافت عز و جلال

ذِکرُ مَناقِبِ اَمیرِ المُؤمِنینَ عُمَرَ اَبِي الحَفصِ الفارُوقِ المَذکُورِ بِاَفضَلِ الخِطابِ الحاوِی الثَّوابِ الماحِي العِقابِ الَّذِي فَرَّقَ بَینَ الحَقِّ وَالباطِلِ وَالقَتلِ وَالقاتِلِ الَّذِي رَضِيَ اللهُ عَنهُ قالَ اللهُ تَعالیٰ فِي شانِهِ یا اَیُّهَا النَّبِيُّ حَسبُکَ اللهُ وَمَنِ اتَّبَعَکَ مِنَ المُؤمِنِینَ یَعنِي عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنهُ قالَ النَّبِيُّ صَلَّی اللهُ عَلَیهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ عُمَرُ سِراجُ اَهلِ الجَنَّةِ وَلَو کانَ بَعدِي نَبِیًّا لَکانَ عُمَرُ اِنَّ الشَّیطانَ لَیَفِرُّ مِن ظِلِّ عُمَرَ مَن

[illegible]

أحبّ عمرَ ابنَ الخطّاب، مَن أحبّ عمرَ فقد أوضح الطريق

آنکه طه طهارتش داده		وانکه یاسین امارتش داده

[illegible]

۲۵۰

[illegible]

طا طلب کردم عمر را یافت		از میان طهاره بدو وی تافت
دال و چون ز حق محقق شد		صدق در زو بیت حق شد

[illegible]

طا مقتطع اسم طاهر و طه ... نام مبارک حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله ... [illegible]

در فصل الخطاب آورده ... رضی الله عنه آنچه در مشکوة درین باب ... صلی الله علیه وآله وسلم ... حق سبحانه وتعالی عمر بن الخطاب ...

احادیث که درشان امیرالمؤمنین ع ... مراد وحی ست یا عشق و وقع این

السکینة تنطق علی لسان عمر

قال ما کنا نبعد ان السکینة تنطق علی لسان عمر رواه البیهقی فی دلائل النبوة

علی لسان عمر وعن علی رضی الله عنه

عن ابی ذر قال ان الله وضع الحق علی لسان عمر

رواه ابو داود

آنکه کامل بهر تست ارشد کار	بسر نقطه باز شده پرکار
دین نهاد و هر راهی پنهان شاه	پای دامی ز خطا و ها در راه
داده سیتش بصدق طالب	بسته پایش بعشق هر ب
... هر شیخ حق بیقین	خطا و ها داده پاره اش و دین
شعله عشق آن ... مهتر خویش	طرقوا طرقوا کنان در پیش
... از خطا همه طهارت شا	گرد از ها همه عمارت شا
عمری ... از سر شیخ شانده	عمری رفت ... حق مانده
شاهد حق ... اش در گفتن	نائب حق ز ... اش در گفتن

[illegible]

کرده ور عزم و همت شد سفر — شوهری با دل الصبر ابد
بود بی سر شده شد وزین — جان فدا کرده وال دره وصن
از پی دیو و رزنا نه او — سر بپای او بسلیخ خانه او
گر بگفتی نیابتش با حق — در شگفتی بود انش شاهد حق
کرده بهر رسول نیز دانش — سپس از آن اندر دریفا بیانش
دیده دیدن دل فرا آنده — باغ فردوس اچراغ آرزو
زوق عقلش دیدن سرای آشنا — آتش اندر سلیخ خانه آن
از پی حکم نا ده‌اش آشنا — تا همراه بخواند آب جواب
خون دل با دم هوا شسته — نیل تا نامه بر سقال نوشت
نیل تا نامه عمر خوانده — آب حیوان گشت و دیده بداد
راند فی کاندرو نبود دو سوره — خواند فی کاندر و بنبود حسن
کرده پیچیده خویشان برگ — دیده زان برگ بیدارش برگ
بهتر از هر زبان زبانه او — سر ابلیس بر ستانه او
رهروی او سفینه آراسته — راهی او سر و باغ دین پیراست
دست بسته حضرت ابلیس — کوچ کرده زکوی ابلیس

[illegible]

روزی امیر المؤمنین عمر رضی الله عنه به زیارت گورستان بقیع رفته بود ... [illegible]

چرخ مالیدگان نکوخواه ازو	عمر بالیدگان به نیرو ازو
کرده خورشید را جدا ز نیش	سایهٔ نور دلق هفده منیش
بر زمین فهمش ستاره کرده خروش	پیش سهمش سرکش کرده سرش
گشته قیصر نگون ز تخت رفیع	دره در دستش و او به بقیع
کرده تلقین پی ضرورت را	سوره سفت اهل صورت را
از پی مومنان به تیغ و کمند	خار شبهت ز راه ایمان کند
رمح کرده ز راح سرمستش	امر حق داده دره در دستش
ز احتسابش در اعتدال بهار	گل پیاده بمانده باده سوار

[illegible]

[illegible]

۲۵۵

تیغ شاهان نفس باختری	گشته کمتر ز دره عمری
خانه یزد و کرد خراب	کرد تاراج جمله آن اسباب
شاخ و بیخ ضلالت او برکند	کفر را دست و پای کرد به بند
روی چون سوی احتساب آورد	کل چو پل پای در رکاب آورد
نفس حسی ز هفت بند گسست	عقل النفی ز چار میخ برست
در بخواهی کرامتش بشکوه	قصه ساریه بخوان بر کوه
بر سپه حد بر انداخت پی دین	شد روان پسر به علیین

[illegible]

اصحاب را کرده بمقتضی عدالت [illegible] تتمه این حاشیه در صفحه ۲۵۶

حاشیه صفحه ۲۵۵

آری این زخم هم ز دین مبنیست | در جه فرزند نازنین مبنیست

از عمر عالمی منور شد | همه آفاق پر ز نور شد

هست پیدا ز مهر تصحیحش | در تراجیح مهر صبا بخشش

خانهٔ می خراب گشته ازو | زهرهٔ زهره آب گشته ازو

شده از غیرتش فریشم تن | بر فلک زهره فریشم زن

ذره وار از پی اقامت حد | در ره احمد از برای احد

ذرهٔ را برای مستوری | نزده ذره جز بمستوری

ناصر الله در رعایت حق | حکم حق کرده در ولایت حق

عدل او بود با قضا همبر | حکم او بود تیز رو چون قدر

بیشه بر گور کرده همچو حرم | تله بر مرغ کرده همچو ارم

کرده از عدل او بدلسوزی | گرگ با جان میش خویش پوزی

بر بزرگان چو حکم دین راندی | چرخ بر حکمش آفرین خواندی

زهرهٔ او ز بیم رستاخیز | بوده چون زهره خمر می انگیز

بوده در زیر و پیش از نشر | عدل و نائب ترازو حشر

بوده جانش معانی انصاف | پایه و مایه اش نبود گزاف

۲۵۶

[illegible]

٢٥٧

گروه کم بیش شمس و قمر	تساوی خلافت عمر
عجم و شام را با من بداد	چو دل دست طبع خویش گشاد
تنها عدل او و شوکت او	نشد یار روزگار و دولت او
بصلابت کشاد روم و عجم	بستاد ایشان خیل ترکه درهم
سعد وقاص عمرو معدی را	آن دو آزاده توان با دی سرا
بعجم هر دو او فرستاداد	بدل الظلم داد با داد داد
در نهاوند چون قوی شد حرب	کفر و اسلام در شماره و ضرب
او بفرط کیاست از سر درد	آنچنان خدعه بجای آورد
حیلت کافران بدید از دور	از فراست بدان دل پرنور
روز آدینه بر سر منبر	گفت یا ساریه ز خصم حذر
الجبل الجبل که لشکر کفر	حمله کرد است جمله بر در کفر
سعد وقاص لفظ او بشنید	زان کمینگاه کفر حمله بدید
کوه بشکافت سعد عمر و آواز	بشنیدند و فاش گشت آن راز
زان کمینگاهشان شدند آگاه	از گشتند از آن مضیق تباه
کافران زان شکست بسته شدند	هم جدا کشته زار و بسته شدند

[illegible]

مختصر کردم این مناقب را / بهر آن روی و رای ثاقب را
بد و حرف از برای کتاب ایجاز / سه سخن گویم از برای نیاز
بعمر گشت عمر ملک دراز / بعمر شد در شریعت باز
از عمر یافت دین بها و شرف / ایمنت دین اشده گزید تلف
پیش دین بود آنچه ستاره سپر / بود در شرع راهبر عمر
روز محشر دو چشم او روشن / پیش خدا و رسول عدل و سخن
صد هزار رحمت باد زین ساعت / بر روانش رسان پر از طاعت
ملک او در امان و دین ایمان / بود فرزند عدل او عثمان
دین بدو بود شاد و با تمکین / در وفاقش فزود رونق دین
گاه با شعر و نقش کرد پدید / چون بحید رسید خود برسید
هرچه از لفظ و فضل با عمر است / سنت محض و صولت امر است

فِي مَنَاقِبِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عُثْمَانَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ الشَّهِيدُ الْقَتِيلُ الْمَظْلُومُ ذِي النُّورَيْنِ الْمُكَرَّمُ فِي الْمَنْزِلَيْنِ خَتَنِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ بِاثْنَتَيْنِ أَيْ كُلْثُومُ وَرُقَيَّةُ الْمُبَارَكَتَيْنِ الْكَرِيمَتَيْنِ جَامِعُ الْقُرْآنِ الشَّاهِدِ يَوْمَ التَّقَى الْجَمْعَانِ الَّذِي أَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى فِي شَأْنِهِ أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُو رَحْمَةَ رَبِّهِ وَقَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَيْنُ الْإِيمَانِ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ مُجَهِّزُ جَيْشِ الْعُسْرَةِ وَقَالَ أَيْضًا عَلَيْهِ السَّلَامُ حِكَايَةً مِنَ اللهِ تَعَالَى اسْتَحْيَيْتُ مِنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ وَقَالَ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ الْحَيَاءُ مِنَ الْإِيمَانِ وَعُثْمَانُ عَيْنُ الْحَيَاءِ

آنکه بر جای مصطفی بنشست | بر لبش شرم راه خطبه ببست
چه عجب داری از فلک سپر | شرم عثمان ز رعب پیغمبر
آن ز لکنت نبود بود از شرم | زانکه دانست جانش این آزرم
زانکه بر جای احمد مرسل | از پی وعظ و از طریق مثل
گر رسد عقل سر و اندازد | در رسد روح مایه در بازد
زانکه پیش وی از زمان جهان | نطق چون قطن گشت پنبه دهان

گفت عثمان چو بسته شد زبرش
که مرا بر مقام پیغمبر
گشت امین رو مهالک ازو
شرم و حلم و سخا شمائل او
این سه خصلت اصول ز انبیا و
شد اقارب نواز در گه او
شربت غم چو جان او بچشید
سیرت داورا چو دو کردند
راستی از میانه بر بودند
شاملی که شوم پی بودند
شوری اندر جهان پدید آمد
عقل اگرچند صاحب بر و بیت
نیست ایمان که بود جز عثمان
دست مشاطه پسندیده
دائم از شرم صدر پیغمبر

بگشاد از میان جان آتش
بی وی از عیش مرگ نیکوتر
سر برد کشید ملائک ازو
هر سه ظاهر شد از شمائل او
به چو جنت رسول او داد او
وان اقارب عقارب داد او
آن ستم از بنی امیه کشید
با چنین نیکوی بد کردند
بسکه از کشتی بیفزودند
اهل آزرم و شرم کی بودند
قفل شان بسته بی کلید آمد
گفت یا رب چه بی سمات شو نیست
حجت این که الحیاء من الایمان
کحل شرمش کشیده در دیده
دیدالله لا اله با رخش همبر

لیس قائل ... کذا فی حاشیة المطول ۲۶

۲۶۱

شرم او را خدا می کرده قبول / شده خشنود زو خدا و رسول

مدد او خلق جیش عسرت را / نعمت از مال جیش عسرت را

از پی ساز مصطفی شب و روز / بوده منفق که و منافق سوز

بدل و عدل سرو آزادش / بر چشم چراغ داماد ش

کرده در کار ملک و ملت پاک / در قرآن کشیده اندر سلک

دل و جان از عقیده عثمان / ساخته درج مصحف قرآن

صورتش خوب و سیرتش کامل / قائل صدق و عالم عامل

علم تنزیل [illegible] را حاصل / دل او مهبط وحی را محمل

عاشق شکر او تلبیه و طریف / زائر جود او لبید و ظریف

همه اسلاف معتبر آمده او / در کنار شرف بر آمده او

دل او پیش ز شوق در محراب / چشمه آفتاب چشمه آب

در قرارت همه ثنا و ثبات / با قرابت همه حیا و حیات

بدل او پشت ملت نبوی / شرم او در دهی دولت اموی

دل او با غنی موافق بود / نور باطنش چو صبح صادق بود

شرم او کار ساز خفه نشیناو / گرچه بد بود از وی رخ تسلیم

[illegible]

شوخ چشمی زیان ایمانست | شرم دیده زبان ایمانست
دیده دقیِ عقل راست بیند پیچ | چشم ایمان دوقی نه بیند هیچ
قابل آمد چو آینه ایمان | پیش آمد بد جهان و نیک جهان
عقل جز نقش خیر و شر نکند | ورنه توحید به بتر نکند
بد و نیک از درون چو برگیرد | دیده را چون فرشته بپذیرد
نه نه توحید بل نه شرک شکیست | که بنزد تو دین و کفر یکیست
چشم اعمی چو کرد ملت کور | پیش چشمش چه مرده چه بلور
دل همان چاشنی دهدش که غذا | کاه پیچ باطل نکرد حق هرگز
روی آئینه اگه شود زنگ | زنگ نپذیرد و نگیرد زنگ
هیچ کژ هیچ راست نپذیرد | راستی کج را براست برگیرد
فتنه را کز نجاست قصبش | از دو الارحام بود و اعصابش
آن نه زه بود فتنه و کینه | زشت زنگی بود نه آئینه
خلق را زانچه عالی اند خسانند | شرم و ایمانش عذر خواه بس اند
خلق عالم هر آنکه نیک و بد اند | همه در جستن هوای خود اند
از همه نیک بود نیکی یافت | سوی یاران خویشتن بشتافت

آنجهان را برین جهان بگزید / زانکه خود نیک بود نیکی دید
وای آنکس که سعی در نقضش / کرد واین خواست ای لعین ذلش
زانچنان خون که خصم ازوی ریخت / فسیکفیکهم خلوق ساخت
سر او عمرو عاص داد بباد / سر او پیش دشمنان بنهاد
او ذوالارحام را گرامی کرد / طلب مهر و نیکنامی کرد
از دل خود نگه بدل شان کرد / تکیه بر اصل آب و گل شان کرد
دل هماوق بسان آینه است / زانکه با پیش او معاینه است
دشمنان را چو خویشتن پنداشت / بی غل و بی غش او محن بگذاشت
بود همی با محمد و بکر / همچو بو بکر بی بد و بی مکر
با گرامی بسان فرزندش / غایله کرد خویش و پیوندش
آنکه بو بکر را چو جان بودی / کی بطرز عدا زیان بودی
دشمنان ساختند غایلها / تا پدید آورند حایلها
هر کرا او بدولت و بکارست / گرچه زنده است کم ز مردارست
بدولی کار هیچ عاقل نیست / دل که پر غایله است آن دل نیست
خالق ما که فرد و قهارست / از حسود و حقود بیزارست

۲۶۳

فسیکفیکهم الله ... از رسول علیه السلام روایت ... قال یا عثمان تقتل وانت تقرأ القرآن سورة البقرة فتقطر قطرة من دمک علی فسیکفیکهم الله

آفرین خدای عز و جل		باد بر روی حسنه واول

فِي مَنَاقِبِ زَوْجِ الْبَتُولِ وَابْنِ عَمِّ الرَّسُولِ أَبِي الْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ
الْمُبَارِزِ الْكَرَّارِ غَيْرِ الْفَرَّارِ غَالِبِ الْجَيْشِ سَيِّدِ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ
أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيِّ ابْنِ أَبِي طَالِبٍ كَرَّمَ اللّٰهُ وَجْهَهُ مَنْ أَحَبَّ
عَلِيًّا فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى الَّذِي أَنْزَلَ تَعَالَى فِي شَأْنِهِ
إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ
وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ وَقَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَا
مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَعَلِيٌّ بَابُهَا وَقَالَ يَا عَلِيُّ أَنْتَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ
مِنْ مُوسٰى إِلَّا أَنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ اللّٰهُمَّ
وَالِ مَنْ وَالَاهُ وَعَادِ مَنْ عَادَاهُ وَانْصُرْ مَنْ نَصَرَهُ وَاخْذُلْ مَنْ خَذَلَهُ
وَقَالَ مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِيٌّ مَوْلَاهُ وَقَالَ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ الْأَنْصَارِيُّ
رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا دَخَلَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا وَعَنْ أَبِيهَا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى
اللّٰهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا عَائِشَةُ أَتَقُولِينَ فِي أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ
عَلِيِّ ابْنِ أَبِي طَالِبٍ كَرَّمَ اللّٰهُ وَجْهَهُ فَأَطْرَقَتْ مَلِيًّا ثُمَّ رَفَعَتْ
رَأْسَهَا فَقَالَتْ بَيْتَيْنِ

اذا ما التبر حك على المحك — تبين غشه من غير شك

وفينا الغش والذهب المصفّا — علي بيننا يشبه المحك

بعد با عمر و سید برگزار — گشت بعد از مصطفی سالار

این شنافی بقوت ایمان — بعد حیدر بگو پس از عثمان

باز بشنو مدایح مطلق — زهق الباطل و جاء الحق

آن ز فضل آفت سرای فضول — آن علمدار و علم دار رسول

آن سرافیل سرفراز از علم — ملک الموت دیو آز از علم

۲۶۵

آن فدا کرده در ره تسلیم — هم پدر هم پسر چو ابراهیم
حکم تسلیم از خلیل بشرط — درگه ذبح را ز اسمعیل بشرط
بشنیده ز مصطفی تاویل — گشته مکشوف بر ویش تنزیل
مصطفی چشم روشن از رویش — شاد زهرا چه گشت می‌شویش
آنکه در شرع تاج دین او بود — زانکه در دین حق گزین او بود
شرف حسن خیر گرد او بود — در حدیث و حدیث مرد او بود
باغ سنت بآب او کرده — هرچه خود رست بد خود کرده
هرگز از خشم هیچ سر نبرید — جز بفرمان حسام برنکشید
هر عدو را که در فکند از پای — نام بر وی نقش وزنده خدای
فخر از آل صخر بر بوده — بی‌تشنیعی بنقد بنموده
خواب و آرام مرده و خسته — کرده در مغز عقل زیر و زبر
هرگز از نهر برده و ببرده — خصم را خصم خویش نا کرده
از در کعبه گل بر آرنده — در دین را نگاه دارنده
بد و تیغ آن هنر و دین پی منیع — کرد اسلام را همه یک تیغ
بود و تیغ از زبان گوهر پاش — که بد و کرد علم عالم فاش

دیگری ذوالفقار قرآن بود / که آفت جان شیر غران بود

بد و تیغ او بد ذوالفقار و زبان / کرد یک تیغ همچو تیر جهان

زان دو تیغ کشیده در عالم / شرع را کرد همچو تیر و قلم

نور علمش کشنده کوثر / نار تیغش کشنده کافر

در صف رزم پای او محکم / وز پی رفع جان او محکم

دست تیغش چه پای کفر ببست / هیبتش گردن عدو بشکست

هر که ناطق نبود قائل او / وانکه قابل نبود قاتل او

کرده از دشمنان دین چه سحاب / خانه ریگ را بخون سیراب

کشته زورش در جهود کده / ز علم و عمل بدو ستده

حصن او چون عظیم بود و کبیر / گشت منقلب او سحاب اثیر

خیبر از تیغ او خراب شده / سر آبش همه سراب شده

هم صبا در بعلم هم و امید / هم مبارز چو شیر و چون خورشید

در مصافیکه پای بفشردی / آنت دولت که دست او بردی

شب یلدا سراج او بودی / روز هیجا هیاج او بودی

دل و بازوش اندیه بچشم / دستبردی و پا مردی خشم

گر شده گوش فتنه از گوشش | کرده فتح و ظفر ز بین پوشش
کس ندیده به رزم و پشتیش | منهزم مشرکان یک انگشتش
آل یاسین شرف بدو دیده | ایزد او را بعلم بگزیده
مر نبی را وصی و هم داماد | جان پیغمبر از جمالش شاد
گشت با وی دو خوانده بود بدل | علم و دین را از او وراشده حاصل
بفصاحت چو او سخن گفته | مستمع زان حدیث در سفته
لطف او بود لطف پیغمبر | عنفت او عنفت شیر شرزه نر
خوانده در دین ملک مختارش | هم در علم هم علمدارش
جان آزاده مرد حق تن دین | خسرو سنت و بهمتن دین
شرف شرع و دو ایزد دین او | صدف در آل یاسین او
آمده از سدره جبرئیل امین | لافتی کرده مر ورا تلقین
ذوالفقاری که از بهشت خدای | بهر شاه و بود شرک زدای
آوریدش نبی پیغمبر | گفت کین هست تا بت حیدر
تا بدو دست آشکار کند | لشکر کفر تار و مار کند
مصطفی داد و مرتضی بگرفت | که بدین آر دین برون ز نهفت

نه جگر بود داعی مردیش   نه ظفر باعث جوانمردیش

آنچنان آختی زباغی کین   کایچ تاوان نه بد ورا وزین

چون نه از خشم بود از ایمان بود   آن و همکاریش یکسان بود

در صف رزمها پی احکم   وز پی هر دو جان او عنیم

زور او بت شکن ز روز ازل   دست او تیغ زن بر اوج زحل

کرده در عقد دین به تیغ و قلم   با شجاعت سخاوت اندر هم

نائب مصطفی به روز غدیر   کرده بر شرع خود مر او را امیر

قابل راز حق روایت او   مهبط وحی حق امانت او

نفس نفسش گشنده تنزیل   جان جانش چشنده تأویل

عرضه کرده بر آن جمال و بشرت   هفته هفت فرشته هشت بهشت

جسمها چشمها ز دیدارش   سمعها شمعها ز گفتارش

تیر او تیر چرخ را بنیان   بود خانه و بال را چو کمان

هر کجا کان گل و زبان کودی   فطنت تیر چون کمان بودی

هر که دیدی حسام او مسلول   نفی گشتی بر و طریق حلول

تو کشیدن ز کافری پندار   تیغ در روی حیدر کرار

سر بدعت بزده تیغ زبان — روی سنت نشسته ایشان

بهر او گفته مصطفی با آن — کای خداوند وال من والاه

کرده او لعل در کرمت را — پر گهر دامن قیامت را

کرده از بهر جان اهل هنر — درج هر یک سخن چو درج گهر

بوده با آسمان ثناش غلیط — بر بسیط زمین چو بحر بسیط

در دیار عرب براعت او — در زمین عجم شجاعت او

کرده خورشید و ماه را بدو نیم — نور اقلامش اندر آن اقلیم

صدف صد هزار بحر دلش — شرف صد هزار عرش گلش

محرم او بوده کعبه جان را — محرم او بوده ستر قرآن را

این برهنه شده ز حجب ظرف — وان برون آمده ز پرده حرف
تا بدان حد شده مکرم بود — که بکشف سرور اسلم بود
حرمت دین چو طرف جانش داشت — زحمت حرف پیش او نگذاشت
کاتب نقش نامهٔ تنزیل — خازن گنج خانهٔ تاویل
علم او را که صخره کردی موم — بود چون محرم عرب محروم
عالم علم بود و بحر هنر — بود چشم و چراغ پیغمبر
هر که جستی مخالفت در دین — کردی او را بزیر خاک دفین
بحر علم اندرو بجوشیده — چاه را به ز مستمع دیده
رازدار خدای پیغمبر — رازدار پیمبرش حیدر
حیدری کش خدای خواند شیر — کی زدی بر معاویه شمشیر
شیر روباه را نیازارد — لیک صد گور زنده نگذارد
عقل در آب و تش آغشته — سهو در گرد دانش ناگشته
لفظ قرآن چو دیده در رویش — خویشتن جلوه کرده در پیشش
ذات باری از آن ستم دیده — تابش نادیده ناپرستیده
کرده از سر هزار عقل انگیز — طبع و بازار ذهن و خاطر تیز

مصطفی را تسبیح و فرمابر / همه بشنیده رمز دین یکسر

عشق را بحر بوده دل را کان / شرع را دیده بوده دین را جان

مصطفی از برای جان قرینش / از برای کلاه پیرهنش

نام او کرده در ولایت علم / علی از علم و بوتراب از حلم

وفضل حق پیشوای سیرت او / خلق او عشرت عشیرت او

دیو گرینده در ملامتش / عقل خندیده در متابعتش

کدخدای زمانه چاکر او / خواجه روزگار قنبر او

بازو انسته بی جهان نوی / در دل نفس نقش را ازنبی

فرش توحید جان مستش بود / سد اسلام تیغ دستش بود

کی شود آنکه ماه دین با او / تیغ و تاج ثریا او

ازپی سایلی بکیده رغیف / سوره هل اتی ورا تشریف

مرد را عقل رای زن باشد / شعبه فال گوی زن باشد

مرتضائی که کرد یزدانش / همره جان مصطفی جانش

در سفر پیش آن قوی ایمان / بوده چون لاشه کو بزد بر آن

هر دو یک قبله و خردشان دو / هر دو یک روح و کالبدشان دو

هر دو یک دُر زِ یک صدف بودند ... هر دو پیرایهٔ شرف بودند

دو رونده چو اختر و گردون ... دو برادر چو موسی و هارون

دُرّ منظوم پادشا کانش ... لوح محفوظ مصطفی جانش

سایه چاکرانش از رهِ علم ... قدوهٔ عاشقانش از سرِ علم

سرِّ توحید اندرین گلشن ... پیش جانِ عزیز او روشن

دیده خدمت رسولِ خدای ... اندرین کارگاه دیو نمای

با کسی علمِ دین نگفت استاخ ... زانکه دل تنگ بود و علم فراخ

سایلان را به آشکار نهفت ... جز باندازهٔ علم شرع نگفت

در خیبر بکند شوی بتول ... در دین را بُد و پیمبر رسول

چون توانست چاه کفر انباشت ... چاه دین هم نگاه داند داشت

فوت ... حسرتش فوت نماند ... هیچ را داشته زگشتن باز

اشاره بکمال قدرت

تا دگر باره نشاند بنین ‏ ‏ خسرو چرخ را نهمتن دین

پا نماند در دل علی هر سوی ‏ ‏ عرش و کرسی چو نیم زانک تو سوی

زمزم لطف آب خامهٔ اوست ‏ ‏ کعبهٔ اهل فضل نامهٔ اوست

خامه اگر چه یار شد با دست ‏ ‏ سمط لولو ز یک نقطه پیوست

هر یکی عین و صد هزار غرر ‏ ‏ هر یکی دال و صد هزار درر

زانکه غنیش ز غیب آگه بود ‏ ‏ دال با دو دویش همره بود

ششمی یاد کن ز نیک نامه ‏ ‏ خام کی باشد اینچنان خامه

آن سخنها که در ضیافت وصیف ‏ ‏ بفرستاد سوی سهل حنیف

هر یکی لفظ کو ادا کرد است ‏ ‏ سر انگشت مصطفی کرد است

نه بهنگام کودکی پرسشش ‏ ‏ برد نزدیک صاحب خبرش

هم انگشت در دهان آورد ‏ ‏ قطرهٔ آب بر زبان آورد

سر انگشت خویش را تر کرد ‏ ‏ آنکه در دهان حیدر کرد

داد مردی و علم و حفظ و سخن ‏ ‏ سر انگشتش از بن ناخن

گشت از هر سو او سرایش ‏ ‏ سر انگشت مصطفی دایش

سر انگشت مه شگاف آمد ‏ ‏ نطق او همچو کوه قاف آمد

هیچکه خورد شیر شرع ببنده — ثابت و استوار و پاینده

لاجرم زان غذا او آن گشت — دین پرورد و کافران را کشت

گفته او را رسول جبّارش — کای خدا از بدان نگهدارش

نطق شرع از برای سیرت او — مصطفی خواندش از بصیرت او

علم او از برای پاک تسلیم — گفت در بیت مال با نیزه سیم

چون دو تو دیده بدیدار ترین — گشت حیران ز حج این عالم جان

دیگری را فریب ای رعنا — نیستی تو سزا و در خور ما

تنگ مر من سجود و آل شما — نشنوم نیز در جوال شما

همتش سغبه وجود نبود — کار او جز سجود و جود نبود

چرخ را رهنمای علم او بود — دهر را کدخدای علم او بود

علم را کار بیست روز جمل — عفو کرد از عدو خلاف جدل

باز با خصم خویش در صفین — با عدو کار بست رای رزین

تا نه بگشاد علم حیدر در — ندهد سنت پیمبر بر

در سرای فنا و کشور دین — حیدر ملک بود و کوثر دین

رفع را در قعود و عود او کرد — در رکوع و سجود جود او کرد

یعنی سوخت

حاشیه صفحه ۲۶۵

خاتم اینجا بداد بهر دو راز
سهم او دام دیو چاهی بود
تیغ خشمش منیر بود دلیر
چون شد او به دشمنان یزدان
تاج حلمش گذشته از پروین
او توانست خصم را مالید
خشم با رای خویش یار نکرد
گر بشور چو جنگیان کردی
آمدی در سپهر از پی بیم
زحل اندر محل خود حیران
بتعجب ز زخم تیرش تیر
گر سپر می‌بُرندی از هر باران
آسیب گرد کار حیدر بود
مهر و کینش دلیل مهر و داد
آب رویش ببرده آب ملک

ملک اینجا عوض ستد باز
هیچ او در اساس الهی بود
بحر علمش غدیر بود و غدیر
تنگ شد بر عدو جهان چو دهان
تخت حلمش نهاده بر پروین
لیک خشمش بدو همی نالید
جز بدستور هیچ کار نکرد
رقص چون موی زنگیان کرد
دل مریخ همچو جان سقیم
چشم ناهید سوی منکران
پشت همچون کمان ز تیغ چو زریر
اول این سر بدید آخر آن
صاحب ذوالفقار حیدر بود
حلم خشمش قسیم جنت و نار
باد عرشش نشانده تا به فلک

...ر و چون گردنا و کش بروا
شیر یزدان چو بر کشادی خنگ

...خنجر چون زخم تیغ و ستش دید
...له دعوا الکمار از هیبت شمشیرش

...یش تیغش بنگ نام نبرد
اندرین عالم و دران عالم

دیده چون دید خلق علی و جود
هر دو کوتاه داشت ناشایست

بر قلیلی ز قوت قانع بود
او نبود آن است که زنگ و خلوق

چرخ پیری ز خاک رهگذرش
او ز بهر کمال بی بندی

خوانده بر گنده پیری و پیری
کودکان زرد و سرخ نشکیبد

جان حسد رو از نا ویزد

دامن کوه را گریبان باز
شیر گردون شبی چو پشت پلنگ

جان بسا گشت ز جسم او برمید
دیده بر جان خویشتن چیرش

همه مردم گیا نمودی مرد
او دست پرگار علم و یار عمل

مشک خون شد و گره از خجلی
از برون سست از درون بایست

ترس بر حرص چند مانع بود
کردمی او را درین کهن صندوق

عقل شد الی و عاشق نظرش
وز برای جمال خرسندی

سه طلاق و چهار تکبیر
هر ... سرخ و زرد نقره پلید

شیر از آتش همیشه بگریزد

[illegible]

[illegible]

حکم و عزّ بابت علی باشد | شیر رایت زبیر دلی باشد
عالمی بود همچو نوح استاخ | عالمی بود همچو روح فراخ
دل او عالم معانی بود | لفظ او آب زندگانی بود
بود پیوسته در عقیله و قیل | تا کجا تا ابد بخشم عقیل
دل او را چو راه برهان کرد | چرخ را شرع تنگ میدان کرد
عقد او با بتول در سلوی | بود در زیر سایهٔ طوبی
نی که این عقد پیش ازین بودست | از ازل تا ابد قرین بودست
با ثریا ثری برابر شد | چون علی با نبی برادر شد
تنگ از ان شد بر او جهان بزرگ | که جهان تنگ بود و مرد بزرگ

حرب صفین و قتل عمار بن یاسر

روز صفین چو حرب در پیوست | گرم شد کارزار دستادست
زود عمار یاسر آمد پیش | که فدا کرد خواهم این سر خویش
آلت و ساز جنگ پیش آرند | ور شوم کشته زنده انگارند
از پی دین چو جان کنم ایثار | روز محشر مگر نمانم خوار
سال او در گذشته از صد و پنج | تیغ را بر کشیده زود برنج

[illegible]

۲۷۹

چشم خود را عصابه می‌بست / به بسی رنجها به اسپ نشست
در مصاف آمد و بگفت نسب / که منم شیخ دین و پیر عرب
کرد جولان و گفت تکبیرے / سفله مردان و را بزد تیرے
سبک از اسپ خود بزیر افتاد / در زمان جان بداد و رنج بداد
چون بدیدند مردم از ایشان / زود برخاست از میانه فغان
که شنیدیم ما ز قول رسول / که بگفت این سخن بشوی بتول
گفت عمار بس همایونست / قاتل او بد آنکه ملعونست
این زمان کشته شد چه چاره کنیم / دل درین درد و رنج پاره کنیم
همه تیغ و سپر بیفگندند / خود و مغفر ز سر بیفگندند
عمرو عاص این حدیث چون بشنید / بجز از مکر هیچ چاره ندید
گفت ظن شما خطاست چنین / اینهمه گفتگو چراست چنین
آنکه صد ساله را بحرب آرد / بیشکے زود کشته انگارد
پس علی هست قاتل عمار / نیست جای ملامت و گفتار
جمله راضی شدند و بشنیدند / رونق کار خود در آن دیدند
آنکه را مکر زین نمط باشد / مرد خوانی و را غلط باشد

باچنین کس علی نیامیزد	شاید ار عقل ازو بپرهیزد

حرب جمل

در جمل چون معاویه بگریخت	خون ناحق بسی بخیره بریخت
شد بهزیمت بجانب بغداد	گشته از فعل زشت خود ناشاد
سر احرار حیدر کرار	سرفراز مهاجر و انصار
چون مصاف معاویه بشکست	یافت بر لشکر معاویه دست
جمل آن ستیزه را پی کرد	برگ و ساز معاویه فی کرد
همچو زن بخاک تیره فتاد	وز خجالت نقاب رخ نگشاد
گفت بد کرده ام امانم ده	ور تبر خشم کنون زنانم ده
چون بدیدند و دو برگشتند	در عمی و عموان و سانیا غشتند
خواند حیدر برادرش را زود	جمله حال کفا [illegible]
رفت و گفتی محمد بوبکر	آن همه صدق و فارغ از همه مکر
پس برآهیخت تیغ تا بزند	گفت حیدر مکن کس این نکند
عفو کن تا بسوی خانه رود	بعد ازین کارهای بد نکند
برگرفتش محمد از سر راه	جمله لشکر شده ز کار آگاه

بس که دو دو افرستاد / در تواضع محمل او بنهاد

با هزاران خجالت و تشویر / رفت نزدیک جفت گر فرزحیر

عاقبت هم بدست آن یاغی / شد شهید و بکشتش آن طاغی

آنکه با جفت مصطفی ز نبیان / بیکس مرد را بمرد مخوان

چون ازین گشت فارغ آن بدمرد / قصد جان امیر حیدر کرد

تا برآورد و حیله و بار / تیر مر این شخص را بمرد و بدار

پس بسند اگر بد و بد کرد / آن بدی وانکه حیله با فره کرد

چه زیان آفتاب را از ابر / کی شود جفت با سلمان گبر

او ز خصمان چو ماه بود از زنگ / او ز مردان چو لعل بود از سنگ

زان ازو خصم او فروتر بود / که عدو را امام حیدر بود

مرورا چون پس بود خورشید / سایه پیشی کند برو جاوید

او امام ضیا [illegible] / سایه زان پیش او رود همی

او چو خورشید بود [illegible] / تیغ کوتاه کرد از وی تیغ

او ز خصمان [illegible] / حلم را کار بست یکچندی

خصم را روز چند مهلت داد / لاجرم خصم پای دام نهاد

[illegible]

۲۸۱

فی قتله رضی الله عنه

پسر ملجم آن سگ بی دین — آن سزاوار لعنت و نفرین

بر زنی گشت عاشق آن مشئوم — آن نگونسار بحر راهب وهم

بود آن زن ز آل بوسفیان — منعم و مالدار و خوب و جوان

مرد مفلس چو گشت عاشق او — گفت شد در میانه عائق او

گشت زین سر معاویه آگاه — مرد و گشت جمله کار تباه

گفت کار تو با کمال شود — وین چنین زن ترا حلال شود

گر تو در کار خویش شیر دلی — هست کابین حمزه خون علی

گر تو فارغ کنی جهان زین کار — بفرستد بنزد من مقدار

زن ترا با هزار زینت و زیب — نرساند ترا کسی آسیب

اسپ و مرکب هم ترا بس ازان — بزنی در جوار من آسان

مرد مدبر ز بهر عشق زنی — اندر افکند در جهان [illegible]

آنچنان اصل جهل مبتلی — خیره بگزید خون چون علی

رفت زی کوفه از پی این کار — آنچنان خاکسار [illegible]

این سخن جمله با علی گفتند — وین چنین فتنه هیچ [illegible]

بیشوم مأخوذ از شوم است [illegible] ۲۸۲ [illegible]

کین بد افعال را بگیر و بکش | دادشان پس جواب مرد بهش
گفت و بیکیک بقتل قاتل خویش | کس نکرد دست سعی رو بندیش
مرد فرصت نگاه داشت بکار | کرد بر فعل زشت خویش اصرار
شب آدینه رفت در مسجد | آنچنان ناحفاظے از سر جد
رفت وقت سحر ز بهر نماز | میر حیدر چو شد بخفته فراز
مرد را خفته دید گفت ای مرد | گاه روز ست برو ازین ره برو
سفله از خواب خوش چو شد بیدار | مترصد نشست از پی کار
میر چون در نماز شد مشغول | آن سر افراز مرد جفت بتول
رفت و زخمی زدش سبک بنشست | که بدان زخم صعب مرد بکشت
مردم از هر سوئی فراز رسید | پرده بر مرد بدکنش بدرید
بگرفتند مرد را در حال | کرد از و میر زخم خورده سوال
که که فرموده مر ترا این کار | داد بر لفظ خویش مرد اقرار
که مرا این معاویه فرموده | کار کردم کنون ندارد سود
جان بداد آن زمان علی در حال | خاندان شان بگشت بد احوال
کشته کردند مرد را پس از آن | رفت او را سوی جهنم جان

۳۸۳

وانکه فرمود شادمانه بزیست … این چه حکمت بارب این چه وصیت

فی مذمت اعدائهم

حال با بوده خصم او حالی … لیک خالی ز خیرها خالی

خال مشکین نبود بر خورشید … خال بر دیده بود لیک سپید

آنکه مردود او تلبیس ست … آن نه خال و نه عم که ابلیس ست

وانکه خواهی کنون معاویه اش … وانکه در هاویه است اویه اش

شیر حق زینهمان بپرهیزد … سگ بود کز کلیچه بگریزد

تابش از صبح خواهد و تف صدر … روز خود بدر خواهد و شب قدر

آنکه جز ابله و منافق نیست … شرم مخلوق و ترس خالق نیست

که چه خصمان او چه بنده چه حر … مطبخ اینجا و دوزخ آنجا پر

بهر گرده ز بهر چرخ کبود … کیسه با کاسه چه تواند بود

چه خطر دارد آل بوسفیان … که برآرند نام شان بزبان

آل مروان و آل سعد زیاد … که فرستند جز برایشان داد

با علی کی بود منشش دوست … کی ز بیم عوام یابت اوست

در ره دین یکی پیاده بدند … طاغیان همچو قوم عاد بدند

۲۸۳

٢٨٥

دور و دور قلم و رشتا و دوشت ... با غیباکش ز باغهای بهشت

بین چو باغی میان ... رجا ... طمع لقمه دان و بیم قفا

هر که او بی علی برون آید ... روز محشر بگو که چون آید

هر که باشد خوارج و ملعون ... واجب آنست کش بهیزم ناخون

پس تو گوئی که خشم و حلم و وفا ... بود با حالت معاویه یاره

بغض کردن به بو علیمی نیست ... علی آزردن از حکیمی نیست

مصطفی گاه رفتن از دنیا ... چون بپرسید منزل عقبی

جمله اصحاب مر ورا گفتند ... که چه بگذاشتی بر ما گفتند

گفت بگذاشتم کلام الله ... عترتم را نکو کنید نگاه

آنکه زابلیس حیله جوید و غدر ... او مر اوریس را چه داند قدر

نه علی از خسان زبون بودی ... شیر با گاومیش چون بودی

صورت ملک اگر نه جمع نداشت ... از پی مرد صوری نگذاشت

ملک معنی گرفت و نیک براند ... آیت عزل ایمهان بر خواند

نشنوی غافل از بنی هاشم ... ونذیا الله فوق ایدیهم

داد حق شیر اینجهان همه را ... جز فطامش نداد فاطمه را

دور کرد آن دو گهر با هوش را
جانب هر که با علی دشمن بود
کی بود آنکس که حلیم کرد او
که از بهر لوت و باد و بود
او برای دو سیر روغن
خال ما و دختر دنیا
هر کرا خال از زمین شمار بود
گر همه خال بابت نا پیا
عایشه بهتر است خواهر او
حفصه و زینب و دوم زینب
باز میمونه بود و ریحانه
چون قتادی بدبخت بوسفیان
اینهمه جفت مصطفی بودند
هر یکی را برادران بودند
از چه مخصوص شد بخالی ما

کرد آن دو گوشه اش را
گر گو باشش من ندارم دوست
در دکان دباغ شش پهلو
سینه را ... قلعة الموت
معده چون آسیا گلو چون ناو
زهر در نور چشم زهرا را
هر برادر با علی چه کار بود
پور بوبکر را اجل ال کار
خال ما به بود برادر او
آنکه او در حضرت نبی بودش ا
که بشد آراسته بدو خانه
که ازو گشت خاندان ویران
جمله گی ها دران ما بود
مصطفی را لبان جان بو
ابن سفیان بیان حالی

جای تطویل نیست در گفتار اقتصار اندرین سخن پیش آر
ای سنائی سخن دراز مکش کوتهی به ز قصهٔ ناخوش
بگذر از گفتگوی بیهوده تا شوی سال و ماه آسوده
ای سنائی بگوی خوب سخن در ثنای گزیده میر حسن
قرة العین مصطفای گزین شاه اسلام و شرع و خسرو دین

فِي فَضِيلَةِ الأَمِيرَيْنِ العَادِلَيْنِ السِّبْطَيْنِ قُرَّتَي العَيْنَيْنِ سَيِّدَيْ شَبَابِ أَهْلِ الجَنَّةِ الحَسَنِ وَالحُسَيْنِ رِضْوَانُ اللهِ عَلَيْهِمَا وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ أَوْلَادُنَا أَكْبَادُنَا فَإِنْ مَاشُوا حَزَنُونَا وَإِنْ مَاتُوا اقْتَلُونَا وَقَالَ أَيْضًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ نِعْمَ الرَّاكِبُ وَنِعْمَ الجَمَلُ وَأَبُوهُمَا خَيْرٌ مِنْهُمَا رَضِيَ اللهُ عَنْهُ وَعَنْ وَالِدَيْهِمَا

فِي مَنَاقِبِ أَمِيرِ المُؤْمِنِينَ الحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا ذِكْرُ الحَسَنِ يُذْهِبُ الحُزْنَ

بو علی آنکه در شمار ولی آید از گیسوانش بوی علی
در سیادت دل مؤید اوست در رسالت رسول سید اوست
نسبتش در سیادت از سلطان حسبش در زیادت از سبحان
چون علی در نیابت نبوی کوششی با علی و عدوی وی

نامهٔ دوست حاکی دل اوست / دوست را بیت نامهٔ دوست

قرة العین مصطفی او بود / سید القوم انبیا او بود

آنچنان دُر دران صدف او بود / اصفیا را الحق خلف او بود

جگر و جان علی و زهرا را / دیده و دل حبیب مولا را

منبع صدق در دلائل او / مهتری راست در شمائل او

بوده مانند جد بخلق عظیم / پاک عرق و نفیس خلق و کریم

فلذه بوده از دل زهرا / جده او خدیجة الکبری

زهر قهر عدو هلاکش کرد / فقد تریاک دردناکش کرد

پاک ناید ز مردم ناپاک / عود ناید ز دود چوب اراک

ماه در چشم او هلال نمود / زهر در کام او زلال نمود

زانکه زان واسطه چشیدن زهر / وان ز دشمن لبی کشیدن قهر

بجهانید جانش از ره حلق / برهانیدش از زیارت خلق

روز باطل چو حق شود پنهان / اهل حق را تو به ز گور مدان

پای باطل چو دست بر تابد / دل دانا بمرگ بشتابد

چون جهان خیر را امیر کند / زال زر روی چون زریر کند

گرچه این مدبر سوی او آمد | پشت اقبال سوی او آمد
بود با آن ذرّه دلی همه ور | همچو خورشید نه سپهر افروز
خواسته چون خرد ز بهر پناه | شرف از منصب کریمش جاه
خاطرش همچو بحر اندر شرع | راسخ اصل بود و شاخ فرع
چون بهارست بر وضیع و شریف | منصف و خوبروی پاک و لطیف
فلک جامه کوب حجره دواج | قمر تخت مهر سر وین تاج
مسند و مرقدش برازافلاک | مشرب و منهلش ز عالم پاک
مشرب عرق و منهل جگرش | باشد از حوض جدش و پدرش
مانده آباد از سخای کفش | خاندان نبوت از شرفش

فی صفة قتایه رضی الله عنه

گروه خصمان بر و جهان فراخ | تنگ همچون درون نگه در واخ
بی سبب خصم قصد جانش کرد | او به انگشت زنان امانش کرد
بار دیگر بقصد او برخاست | بیگناهی ورا بکشتن خواست
تا سوم بار عزم کرد درست | شربت زهر همچو بار نخست
راست کرد و بداد آن ناپاک | که جهان باد از چنان خس پاک

۲۸۹

صد و هفتاد و اند پاره جگر — بدر انداخت زان لب چو شکر
جان بداد اندران غم و محنت — باد بر جان خصم او لعنت
گفت با او ستوده حسنین — آن هم اشراف اهل زینت و زین
زهر جان مرترا که داد بگوی — گفت عمر از منی بود نه نکوی
جد من مصطفی امان شهان — پدرم مرتضی امین جهان
جده من خدیجه زین زنان — مادرم فاطمه چراغ جنان
جمله بودند از خیانت عمر — پاک و پاکیزه خاطر و دل و مغز
من هم از بطن و ظهر ایشانم — گرچه جمع از غم پریشانم
نکنم عمر و نه بوم غماز — خود خدا داند آخر و آغاز
هست دانا بباطن و ظاهر — چون توانا باول و آخر
آنکه فرمود و آنکه داد جزا — خود جزا یابد او برو جزا
ور عمر ار رود ز جرم ایزد بار — بدهد در جوار جنت بار
نروم در بهشت جز آنگاه — که نهند در کفم کف بدخواه
از چه گویم بر مز وصف الحال — کاندرین شرح هست جای ملال
حق بگویم من از که اندیشم — آنچه باشد یقین شده پیشم

۲۹۰

جعده بُد بنت اشعث آن بدزن — که ورا جام زهر داد به فن

که فرستاد مر ورا بر گوی — بر زمین زن کن سبوی بر لب جوی

آنکه بودش که یافت این فرصت — که بر او باد تا ابد لعنت

که بپذیرفت از او درم بالوف — زر و گوهر که نیست جای وقوف

بولو هست و عقد مروارید — که ز میراث شاهی هند رسید

که این نکو عقد مر ترا دادم — بتو بخشیدم و فرستادم

گر تو این شغل را تمام کنی — خویشتن را تو نیکنام کنی

به پسر مر ترا دهم به زنی — مر مرا دختری و جان تنی

تا بکرد آنچه کرد فی بود وشش — لیک زان فعل بد بشد مدهوش

آنچه پذیرفته بود هیچ نداد — مر ورا در دهان مار نهاد

چون پدر گفت با پسر که زنت — جعده باید که هست ای زنت

گفت آن زن که با حسن چه بکرد — بخورد بهر روان او زنهار

بدروغی دهرش شش به باد — از خدا و رسول نار دیار

من به وصل بگو چگونه خوهم — بر قلیش رضا چگونه دهم

با چو او کس چگونه آیا شد — با منش راستی کجا باشد

۲۹۱

۵۷ در بیان مناقب امیر المؤمنین الحسین بن علی رضی الله عنهما و ذکر شهادت آن حسین بن علی که نور دیده و چشم و چراغ مصطفی و اولیا و فرزند فاطمه و شهید دشت کربلا و چشم و چراغ مصطفی صلی الله علیه و آله و سلم و پاره جگر مرتضی و فاطمه زهرا رضی الله عنهما آنکه گفت حق سبحانه و تعالی در کتاب عزیز خود آنکه ...

۲۹۲

[illegible]

جان بیهوده کرد در سر کار	تا ابد ماند در جهنم خوار
رفت و با خود ببرد بدنامی	چه بتر در جهان ز خود کامی
صد هزار آفرین بار خدای	بر حسین باد تا بروز جزای
خبر آن دل پر آذر او	نشنوی جز که از برادر او

في مناقب امير المؤمنين الحسين بن علي رضي الله عنه ذكر الحسين يضي العينين سلالة الانبيا ولد الاصفياء والاوصياء وشهيد الكربلاء قرة عين المصطفى بضعة المرتضى كبد فاطمة الزهراء قال الله سبحانه وتعالى عز من قائل في محكم كتابه ان الذين يؤذون الله ورسوله لعنهم الله في الدنيا والاخرة واعد لهم عذابا مهينا واولئك هم الخاسرون وقال النبي عليه السلام تركت كتاب الله وعترتي فاخبر ان وعد الله حق

پسر مرتضی امیر حسین	که چنو سیّدی نبود در کونین
باز دانند هم بصیرت او	شجره هر یکی ز سیرت او
هم تقی اصل و هم نقی فرع	هم زکی تخم و هم سهی زرعست
منبت عز بناهست شرفش	حشمت دین براهست لطفش

یعنی آگاه ۱۲

مشرب دین اصالت نسبتش / منصب دین نزاهت ادبش

اصل او در زمین علیین / فرع او اندر آسمان یقین

اصل و فرعش همه وفا و عطا / عفو و خشمش همه سکوت و رضا

خَلق او همچو خَلق پاک پدر / خُلق او همچو خُلق پیغمبر

کرده چون مصطفی ز اصل و کرم / شرف عرق و خلق هر سه بهم

عشق او اولیست بی آخر / راز او باطنیست بی ظاهر

چون طباشیر وقت تأثیرش / جگر گرم را طباشیرش

چشم از اصل او ندارد خشم / او جگر گوشهٔ پیمبر و چشم

شده عقل شریف با شرفش / سایهٔ سایه ز آفتاب کفش

پیش چشمش حقیر بد دنیا / نزد عقلش وجیه بد عقبی

هست او ورای قمهٔ عرش / نام او گسترید در همه فرش

مصطفی مر ورا کشیده ببر / مرتضی پروریده در آغوش

بر رخش انس یافته زهرا / کرده بر جانش سال و ماه دعا

زرع اصل و فرع او دل و جان / منبت بذر و زرع او ایمان

آن بهی طلعت بزرگ نسب / آن ز علم و ورع چراغ عرب

۲۹۳

پس معنی بیت چنین باشد که جگر گرم را … او وقت تأثیر مانند طباشیر است

نبوی جوهری ز بحر جلال	یافته از کمال صدق جمال
بسر و روی و سینه در دیدار	راست مانند احمد مختار
دُرّی از بحر مصطفی بوده	صدفش پشت مرتضی بوده
اصل او از ورای مختفی	بوده جان نبی و صلب وصی
او ز حیدر چو خاتم از جمشید	او ز احمد چو نور از خورشید
در حوالی هدی ضیانت او	کون در روی دیع بانیت او
عقل در بند عهد و پیمانش	بوده جبریل مهد جنبانش
بود او سرو جویبار هدی	سرو با تاج و با دواج و ردی
اصلها ثابت اشارت حق	سوی این سرو گفتمش مطلق
اندر و پیش سرو پیش گیا	بوریا را نیست بوسه ریا
باد بر دوستان او رحمت	باد بر دشمنان او لعنت

فی صفة قتله

دشمنان قصد جان او کردند	تا دمار از تنش بر آوردند
جنگ گرم او ز آب زلال	منع کردند اهل بغی و ضلال
شمر و عاص از شما درائی زد	شرع را غیره پشت پائی زد

[illegible]

به یزید پلید بیعت کرد — تا که از خاندان برآرد گرد
شمر و آن زمره جلگی برداشت — جمعی از دشمنان به ره بگماشت
تا مر او را بنامه و تبجیل — از مدینه کشید در منزل
کربلا چون مقام و منزل ساخت — تا که آل زیاد بر وی تاخت
ره آب فرات بر بستند — دل او از عنا و غم خستند
شمر و عبد الله زیاد لعین — روحشان جفت باد با نفرین
بر کشیدند تیغ بی آزرم — نه ز خدا ترس و نی ز مردم شرم
سرش از تن به تیغ ببریدند — واندران فعل سود میدیدند
به دمشق اندرون یزید پلید — منتظر بود تا سرش برسید
پیش بنهاد و شادمانی کرد — تکیه بر نیکی و امانی کرد
بیتی از قول خویش املی کرد — کین دیرینه جست انهی کرد
دست شومش بر آن لب و دندان — زد قضیب از نشاط و لب خندان
کینه خزرج و حدیث اسل — وان مکافات رشت [illegible]
شهربانو و زینب گریان — مانده در فعل ناکسان حیران
سر برهنه بر اشتر پالان — پیش ایشان زده دل نالان

۲۹۵

[illegible]

علی الاصغر ایستاده بپای　　وان سگان ظلم را بداده رضای
عمر و عاص و یزید و ابن زیاد　　همچو قوم ثمود و صالح و عاد
بر جفا کرده هر یکی اصرار　　رفته از حقد بر ره انکار
هیچ ناورده در ره بیداد　　مصطفی را و مرتضی را یاد
یکسو انداخته مجامله را　　درشت کرده ره معامله را
کرده دوزخ برای خویش معد　　بو الحکم را گزیده بر احمد
ره آزرم و شرم بربسته　　عهد و پیمان شرع بشکسته

فی صفة الکربلا

حبذا کربلا و آن عظیم　　کز بهشت آورد بخلق نسیم
وان تن سر بریده در گل و خاک　　وان عزیزان بتیغ دلها چاک
وان گزین همه جهان گشته　　در گل و خون تنش بیاغشته
وانچنان ظالمان بدکردار　　کرده بر ظلم خویشتن اصرار
حرمت دین و خاندان رسول　　جمله برداشته ز جهل و فضول
تیغها لعلگون ز خون حسین　　چه بود در جهان بتر زین شین
تاج بر سر نهاده بدکردار　　که ازان تاج خوبتر منشار

٢٩٦

زخم شمشیر و نیزه و پیکان / بر سر نیزه سر بجای سنان

آل یاسین بداده یکسر جان / عاجز و خوار و بیکس و عطشان

کرده آل زیاد و شمر لعین / ابتذال چنین تبه بر دین

فاطمه جامه جمله بدریده / خون بباریده بید از دیده

مصطفی رو بناخن خراشیده / علی از دیده خون بپاشیده

حسن از زخم کرده جامه کبود / زینب از دیده‌ها برانده دو رود

شهربانوی پیر گشته حزین / علی الاصغر آن دو زخم حسین

عالمی بر جفا دلیر شده / روبه مرده شرزه شیر شده

کافرانی در اول پیکار / شده از زخم ذوالفقار فگار

همه ابر دل از علی صد داغ / شده یکسر قرین طاغی و باغی

کین دل باز خواسته ز حسین / شده قانع بدین شماتت و شین

هرکه بدگوی آن سگان باشد / دانکه او شاه آنجهان باشد

التمثیل فی امراة صالحة خیر من الف رجل سوا

بود در شهر کوفه پیرزنی / سالخورده ضعیف ممتحنی

بود از اولاد مصطفی و علی / ممتحن مانده بی حبیب و ولی

روضة الاحباب ۲۹۷

کودکی چند ز سید دست و یتیم	شده قانع ز کربلا به نسیم
زال هر روز بامداد پگاه	کودکان را فگندی اندر راه
آمدی از میان شهر برون	دیده از ظلم ظالمان پرخون
بر سر ره کربلا باستادی	برکشیدی ز درد و دل بادی
گفتی اطفال را همی پوئید	وین نکو باد را بسینه نهید
پیشتر زانکه در شود در شهر	برگزینید از نسیم مشهد بهر
شود از مهر و باغ آلوده	باد چون گشت شهر پیموده
حظ این جمله باد بر دارید	سوی نا اهل و خصم مگذارید
من غلام زنی که از صد مرد	بگذرد روز بار و برد آن گرد
قدر میر حسین بشناسد	از جفاهای خصم نهراسد

صفة اضرار الباغین لعنهم الله

آدمی چون بشست دست از بد	هرچه خواهی بکن که فاصنع شئت
هر که راضی شود بکرده زشت	نزد آنکس چه دوزخ و چه بهشت
مرد عاقل بر آنکسی خندد	کز پی خویش نار بپسندد
دین بدنیا بخیره بفروشد	نکند نیک و در بدی کوشد

خیره راضی شود بخون حسین   که فزون بود و فعش از ثقلین
آنکه را این خبیث حال بود   مومنان را کی این خیال بود
من ازین ابن خال بیزارم   کز پدر نیز هم دل آزارم
آنکه را عمر و عاص باشد پیر   یا یزید پلید باشد میر
مستحق عذاب و نفرین است   بدرگ و بد فعال و بد دین است
لعنت داد گر بر آنکس باد   که مر او را کند به نیکی یاد
من نیم دوستدار شمر و یزید   زان قبیله منم بعید بعید
هر که راضی شود به بد کردن   لعنتش طوق گشت در گردن
از سنائی بجان میر حسین   صد هزاران ثناست و آفرین

فِي فَضِيلَةِ الإِمَامَيْنِ الهَادِيَيْنِ أَبِي حَنِيفَةَ نُعْمَانَ بْنِ ثَابِتٍ الكُوفِيِّ
وَالإِمَامِ العَالِمِ مُحَمَّدِ بْنِ إِدْرِيسَ الشَّافِعِيِّ رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِمَا ذِكْرُ النُّعْمَانِ
مَصُونٌ عَنِ الحِرْمَانِ فِي فَضِيلَةِ الإِمَامِ الأَعْظَمِ الزَّاهِدِ
مِفْتَاحِ الشَّرِيعَةِ نِظَامِ الدِّينِ قِوَامِ الإِسْلَامِ أَبِي حَنِيفَةَ نُعْمَانَ
بْنِ ثَابِتٍ الكُوفِيِّ رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ

دین چو بگذشت زین جوانمردان   خلق در دین شدند سرگردان

حدیقهٔ حکیم سنائی

همه را باد رای نعمانی | آشتی داد با مسلمانی

آفتاب سپهر معروفی | پدر دین بوحنیفهٔ کوفی

همه را از پی صلاح جهان | مغز سنت نهاد اندر جان

بوده در زیر گنبد ازرق | حجت صدق و در محبت حق

دل او چون سر خرد هشیار | تن او چون دل قضا بیدار

گر سخی او ز رای او صد او | لوح محفوظ شرع احمد او

پیشوای ائمهٔ دین بود | علم و حلم و سخاش آیین بود

چون پدر در اصول ثابت بود | چون نبی کار کرده و راه نمود

کرده توفیق پادشاهی خودش | شاه شاهان رعیت خردش

از پی فطنت و هدایت او | پادشاهان بزیر رایت او

دیده بی واسطه هدایت نقل | چهرهٔ سنت از دریچهٔ عقل

حجت اصل و فرع ایمان بود | نعمت خوان شرع نعمان بود

کرده در شاهراه فتح و ظفر | شاخ بیخ هدی چو نام پدر

میکند روز و شب جا افلاک | از دل آفتاب روشن و پاک

باد در راه جان بدعملان | دست آن چارگاه تنگدلان

دل همی گوید از طریق دعا
متضرع چو باد بر شهدا

که روان ابوحنیفه ز ما
شادمان باد تا بروز جزا

شحنه راه دین صلابت او
روح عشق نبی شتابت او

روزگارش بعلم مستغرق
جمله آسوده از جدال فرق

آسمان امی و مشتری کیش دیده اس
مفتی خلق و محتسب کرده اس

راه دین بر خلائق آسان کرد
همه را در اصول یکسان کرد

هر کس از خود گرفته راهی پیش
این ره دین گرفته آن ره کیش

برگرفت از فلک پلنگی را
دور کرد از جهان دو رنگی را

علم او کرد جمله را یکرنگ
گشت ناچیز زرق و حیلت و رنگ

تاج بر فرق هر خطیبا بود
تخت در زیر هر ادیبا بود

زان عنان سخن آسمان برتافت
تا چو خورشید در جهان دریافت

تیغ از روی خشم برنکشید
سپر از بیم خصم در نکشید

قابل تابش نبوت بود
لوح محفوظ شرع و سنت بود

بود مفتاح گنج خانه جود
بود مصباح آسمان وجود

صورتش دیو را پریش کرد
سیرتش مغز نافه را خوش کرد

[illegible]

و راه حق نمودن
یکسان کرد خواه
خلائق از فتنه حق
کنند و خواه نکنند
او کار خود ساخت
و اتفاق حق نمود

چون در آمد بباغ دین نبی — کرد روشن چراغ دین نبی

در طریقت رواج است بدو — در شریعت سراج است بدو

کرم و جود شان ز شتاب سؤال — از جهان برگرفته رسم سؤال

در ره بوحنیفه کوفی — پا نیان همچو خنجر قدر اکوفی

بار بهر کمال و کسب بسیار — دستشان چون قبای فخر بسیار

پا ذیای جهان بوقت صبوح — در ره او چو دست دل مفتوح

صدق او در فضای قدر [illegible] — بازگشته چو بال طائر [illegible]

خلق پیش وی از طریق صواب — مانده حیران چو گوی در طبطاب

همه خود را گرفته اند چنگ — همه با دین و سنت اندر جنگ

داده او را ادای دولت دین — دل و جانش بفضل و علم یقین

چون نشد آرزو کثرت زلت — پس نه علم تو باد و نه عملت

نقش معنی ز خط او در مدرس — بود روز نهفته در شب قدر

[illegible] هم از عمل او مدان سؤال — گو بر آمد نگاه داشت اصول

بر هوا کشش ما درود و سلام — باقیم حشر کن بدار السلام

بر ابای که گفت خواهد قال — تا قیامت ورا بود عیال

ذِکرُ الشّافعي في حالِ الشّافعيِ في فضيلةِ الإمامِ العالِمِ العارفِ قوامِ الدّينِ نظامِ الإسلامِ مُفتي الشّرقِ والغربِ سيّدِ العلماءِ والفقهاءِ مفتاحِ الشّريعةِ سراجِ السّنّةِ کنوزِ الأحاديثِ أبي عبدِ اللهِ محمّد ادريس الشّافعيّ رحمةُ اللهِ عليه

چون فرو شد چراغ دین نبی — روی بنمود ماه مطّلبی

از پس بدر دین شده بدر او — آفتاب زمانه چهره نمود

ره بجوار زدیده مطّلبی — راه شرع از امام مطّلبی

اصل او در قواعد و بنیان — فرع نسل معدّ بن عدنان

نسبتش با رسول پیوسته — او بنش از فضول بگسسته

درس دین ساخت از پی تدریس — صدر سنّت محمّد ادریس

از پی طالبان نور یقین — خویش را وقف کرده بر ره دین

بر خود از عقل خویش هیچ نبست — در ره شرع خویشتن در باخت

مصطفی گفته اش به شیعه بیان — زان نموده بشرع او برهان

تا حدیث پیمبر او خوانده — بر خودش اقتضا و نا مانده

آنکه نا مرد شیوه شارع شهر — کرده خصمان دین حق را قهر

شیخ در راه دین امام بحق / که امامت ورا رسد مطلق

همتش دین فروز و عرش گذار / فطنتش فتنه سوز و شغل گزار

کرده شاگردی حدیث نبی / غاشیه بر کتف ز پیش وصی

راکبان وربش اشیر فرس / همرهان دمش عبیر نفس

جود او همچو کعبه انبه جوی / خلق او چون بهار خندان روی

شرع تا کدخدای این خانه است / عقلها را قبا خلاخانه است

در تواضع ز خلق و خلقش چین / در ترفع ز علم و حلمش دین

دین مرقع بجوب گفتارش / همه عالم رسیده آثارش

بخششش از حق بهانه بر سعدت / جود از ابر والاف بر ریعت

گرچه آگنده زو شد نهاد و باش / سنت مصطفی از و شد فاش

هر حدیثی که مصطفی بر گفت / شرحش او داد و علم آن بنهفت

کلک او شد خزانه اسرار / درس او را فریشته نظار

گاه تدریس و گاه شرح علوم / حاکم او بود و عالمی محکوم

کام و گامش چو مرکبان شکار / فور و نورش چو روزگار بهار

ظاهر طاهرش مدبر بر / خاطر عاطرش منفسر

[illegible]

واعظا عقل و حافظا تنزیل	محرم عشق و محرم تاویل
مثل طالوت را سکینه علم	هست نوح را سفینه علم
صدر قلبش عین علم و دانش بود	زانکه بس پاک خاندانش بود
خاندانی که از قریش بود	پیشگه سر خرد از بینشش بود
دست کوته ز مهر شرع و شعار	دست او همچو زیر پوش بهار
سخنش بکر و لفظ او شیرین	مذهب او درست و پاکیزه
بافته خشک صفا و مصاف	دست و کلکش لطیع و بیا یافت
از غرور سپهر سوسن شکن	وز مرور زمانه ایمن تن
گر چه گرد سیر تیم نگویم راست	که سخاوت مروت ایشان راست
دین از او یافت زینت و رونق	در تبع متفق شدند فرق
بنده او شده وضیع و شریف	عالم و عارف و وجیه و عفیف
علم دین تا بود و سیره بقا	جهل از اسلام برگرفت فنا
زنده که از علم او مرتب گشت	طالب علم با غنیمت گشت

در مناقبهما رحمة الله علیهما

هر دو همراه راه دین بودند	هر دو همکاسه یقین بودند

۳۰۵

[illegible]

آن بفقر قدم نهاده مرقد خویش ‌ ‌ ‌ وین ز استغنا کرده مسند خویش

آن بحجت گرفته سرمایه ‌ ‌ ‌ وین ز سنت ببسته پیرایه

مبتدی اوست دیده جان را ‌ ‌ ‌ مقتدی انیست عقل و ایمان را

آن یکی پیشوای راه صواب ‌ ‌ ‌ وین دگر مقتدی بگاه جواب

آن یکی زیب و زینت محفل ‌ ‌ ‌ وین دگر یافته ز علم محل

آن یکی آفتاب نور افزای ‌ ‌ ‌ وین دگر رهنمای دین خدای

آن یکی آفتاب محفل و صدر ‌ ‌ ‌ وین دگر بدر لیل در شب قدر

آن ز اسرار قابل اسرار ‌ ‌ ‌ وین ز اخبار قابل اخبار

آن گنج آگور کرده خانه دین ‌ ‌ ‌ وین بیاراسته بنقش یقین

این قرشی باصل و آن کوفی ‌ ‌ ‌ این بهمت فقیه و آن صوفی

آن امام و مدرس و زاهد ‌ ‌ ‌ وین دگر با دیانت و عابد

بدعت از قهر تیغ آن بهرب ‌ ‌ ‌ صفوت از لطف جان این بطرب

هر دو بودند از اجتهاد قوی ‌ ‌ ‌ آسمان ستاره نبوی

هر و را آن بقهر کشته کرده ‌ ‌ ‌ طفل را این بلطف پرورده

آن بحجت چراغ دین رسول ‌ ‌ ‌ وین بنسبت جمال آل بتول

آن شده حاکم شرع را حاکم — وین شده علم محض را عالم

کوفی اندر طریق دین کافی — شافعی در دو جهل را شافی

لطف آن داده بیخ دین آب — قهر این کرده قصر کفر خراب

تو که اندر خلاف هر دو پوی — از بد و نیک هر دو تن چه دوی

تو که دین را بکین بدل کردی — پس چه دانی حدیث یکرویی

همه نیک اند بد تویی تو مکن — نیست در دین دوئی دوئی تو مکن

هر دو در راه دین چو شمع و چراغ — هر دو در راغ دین چو گلشن و باغ

هر دو در راه دین دلیل و گواه — هر دو بر چرخ شرع زهره و ماه

ماه جاه ابوحنیفه بتافت — میوهٔ شرع رنگ سخت یافت

زهرهٔ شافعی چو طالع شد — خرد او را ز دل متابع شد

هر دو مهتر یکی بذوق و مزاج — کافری ای خواجه با هوا و لجاج

گوش کر را سخن شناس که دید — دیدهٔ کافر راست بین که شنید

هر دو ان همچو جان و دل شبل — جان بدل و دل بجان یکی کرده بدل

هر دو را دل بشرع حاذق بود — هر دو را شرع صبح صادق بود

آن بدل تیغ حجة الوسطی ست — وین چراغ محجة الوثقی ست

مسلک این غذا ده جان را / آن سبب او ثبات ایمان را

حجت اوست واضح و واثق / نکتهٔ اوست انصح و لائق

تو چه دانی که بوحنیفه که بود / چه شناسی که شافعی چه شنود

هر دو نیک اند بی حکومت تو / بد توئی و آن سگ خصومت تو

کاشف شبهت تو قرآنست / واضح حجت تو فرقانست

تو که باشی بگو مر ایشان را / چه شناسی تو بود رایشان را

کم کن این گفتگو ز بهر خدای / گنگ شو ساعتی و ژاژ مخای

تو به بیهوده گشته مشغول / پیش آورده بجای فضل فضول

گر کسی جسته آمد و بدخواه / شافعی را در این میان چه گناه

ور زهی اعتزال می ورزد / او به بوحنیفه چه نرزد

فی مذمت اهل التعصب

دست دین را ز روی جهل مزن / بیخبر وار پشت پای مزن

ادعای قبول عامه مسانه / بیخبر وار چیره مهره مبانه

بهر مشتی خر آب شرع مبر / ای بگه و پنبه دانه گاو و خر

از پی شاخ بیخ شرع مکن / وز پی جاه راه خلق مزن

سنگ کین از بغل برون انداز / سنگ بنا شد زو ابجای نماز
قامتت شد دوتا ز بدخوئی / که چرا قامتا تو نیک توئی
تو دوتا کرده با قامت راست / که چرا قامت فلان کج است
تو نشانی بنا قد ای ایشان / خیمه زن تن و نیز درویشان
با سلاطین گدای بی نیرو / شاید ار کم زند بکین پهلو
خیره با جهل تا کی آویزی / رنگ او بار تا کی آمیزی
عمرت از کوی عقل رفت برون / در غمم آنکه این چه یا آن چون
چون وچه آلت عداوت نیست / سنگ بر شیشه از شقاوت نیست
سخن از کوی عقل باید گفت / در معنی بعقل شاید سفت
دیو مردم ز پند من دور است / خرنه عیبی فرشته معذور است
تو سه آورده دست برهان / که چرا دست می برآرد آن
حسد و حقد کرده آلت جنگ / دیو حقدت گرفته اندر چنگ
سجده از رسمی بدین خدای / تو بدین خوی زشت شهوت رای
کی کند جلوه عشق الهی / قدس لاهوت بر دل لاهی
دور دور است شاهی از شاهی / همچو راز اسپی از لاهی

۳۰۵

تو هوس رانی و هوا و جدل — ورزی عامه کار کرده عمل
جز هوا و هوس نخیزد و کین — شافعی آن و بو حنیفه این
گر ترا بو حنیفه دین بود — از سر صدق دین نخست شود
شافعی گر بقید مذهب است — پس حق این حق یکی است
[illegible] باطل از سر نشست — باطل از سنت این دل [illegible]
ور نه در باغ دین بخوش نشین — سنبل سنت اندر سوسن دین
سر زده دی نصیحت این گفتم — آدمم هست داوم ورنه هم
گر تو چندین چه ای تو باز روزی — عیسی ساز طبیبی [illegible]
صورت شکل [illegible] پیش — جامه جهل [illegible] پوش
آتش خودی تو چو خاک بخسپ — آب روی تو زان چو باد هوا
گر ترا [illegible] من کین — ور چنین چنین مکن در دین
[illegible] بهشت کین — ار چه با بانگ ها میان دل و دین
[illegible] باری نکند — خر عامه [illegible] کری نکند
من نگفتم نصیحتی در دین — گر همی ور بدی تو [illegible] زین
ای بخور کرده [illegible] بار ترا — با چنین [illegible] چه کار ترا

از برای سگان و گرگان را / اینچنین‌ها مگو بزرگان را
من بگفتم ترا طریق نجات / گر نخواهی تو دانی و ترهات
گر نخواهی نصیحت   دینی / به فضیحت چرا خود بینی
گر ز من نیستی تو پند پذیر / تو و دیو تو و میزان و سگیر
چون ترا چشم‌ها نه بیناست / این غرامت بر اهل دنیاست
همه آفتاب این دو روزه نهاد / تازه و تر چو روز و بر باد
از پس گشت [illegible] / چون جرس بانگ [illegible]
هرکرا چشم عقل کور بود / نبود آدمی ستور بود
مرد باید که عیب خود بیند / بهره [illegible] نشیند
تو اگر عیب خود همی دانی / نه از عاقل [illegible]
زین چنین ترهات دست بدار / کار کن کار بگذر از گفتار
گر ترا از شاد خود خبرست / در دو باید که دزد راهبرست
دین طلب کن گرت غم دین است / که کلید در دولت این است
هرکرا در دل [illegible] بود / مرحبا گوش جبرئیل بود
آن ترش کرده روی چون [illegible] / که زند و چه جان شمار نان

[illegible]

ناصحم قول من نکو بشنو ورنه کم کن سخن برو فرخ رو
چون زمین پر ز سبزه شود فلکند چون جهان پر ز سبزه شود نکنند
این همه داعیان الله اند باز آنها که داعی جاه اند
نه نمک بلکه شوره خاک کنند زان همه فی برند و بیبا کنند
بنده ام بنده من امامان را بشنوم قول خاص خاصان را
شهره ام چون بنام ایشانم خواجه ام چون غلام ایشانم
پای در پایم از خجالت سبب دست بر دست چون غلام ادب
شهره ام تا رسد پیام و سلام خواجه ام تا بوم غلام غلام
بر حقیقت ترا چه نیست پسند خویشتن را بسوز همچو سپند
شافعی گر ترا طلب بست بشنو این حق طلب ست
بر من هر دو مهتر ند امام بر روان شان ز من درود و سلام
آن بمعنی مثال بحر محیط وین بتقوی جهان علم بسیط
آن بمعنی امام قرآن ست وین بدعوی دلیل و برهان ست
آن بکردار قلزم اخضر وین بگفتار حیدر صفدر
آن بسان ستاره کیوان وین چو غرّاش نور خورشان

شرع زین یافت رونق و زیب — زندقه یافته از آن آسیب

آن یکی شرع را چو ارکانست — دین اسلام را تن و جانست

هر دو را اجتهاد بوده درست — دین با خبر رسید و آن نخست

شاد زیشان روان پیغمبر — سعی ایشان به شرع کرده اثر

یافته دین ز سعی شان رونق — بنده عاقل امام بوده بحق

جان من هر دو را فدی بادا — روح را قول شان غذی بادا

با دیده دان ز هر دو آن خشنود — ای بسی خلق یافته ایشان سود

غایب و حاضر آنکهی را دان — کو به گفتار شان نیافت امان

تا نگردد شتر پراگنده — نرود گرد کوره و کنده

تا نگردد تباه کار سفیه — ندرد پوستین مرد فقیه

تو که یک مسئله ندانی حل — با سخندان چرا کنی تو جدل

مرد جولاه چون سوار شود — بلکه از ساعتی فگار شود

مرد نادان چو قصد انا کرد — از تن خویشتن بر آرد گرد

هر که او از دلیل ماند باز — ماند بیچاره در چه صد باز

دستگیر خلایقی یا رب — بنده را روز ده ز ظلمت شب

۳۱۴

بیشکی آنکسی که بدکارست
بجهنم درون سزاوارست

یک تنه جهانند زیر این افلاک
کام پر زهر و خانه پر تریاک

همه چون نطق گنگ بی معنی
همه چون پای لنگ در دعوی

سوی جان همچو تیر زنبورند
سوی دل همچو عطسهٔ مورند

زان همه دست و پای آشوبند
که سر و سینهٔ غرور کوبند

بهر نانی هزار بانگ کنند
تا دو تسو مگر دو دانگ کنند

من نگویم از کمال یقین
در حق جملهٔ ائمهٔ دین

ور چه خشکم چو تن بحبس بصر
از ثنای همه زبانم تر

گر همه خلق دشمنم دارند
دوستی را نبهره پندارند

من ز نقد خلیفتی در حال
بدهم جمله را جواب سؤال

گر مرا عمر سام و نوح بود
ور بقای تنم چو روح بود

از بنای ثنای ایشانست
که ثنایم چو شمع رخشانست

من اگر جمع گر پریشانم
هر چه هستم از آن ایشانم

من بمنزل درم چه ده جویم
نیستم من جنب چه سر شویم

حاقصرا و من شده بگرمابه
ماهی او من طپیده بر تابه

فی الزهد و الحکمة

غیرت از حضرت نبی و وصیست | در لحاف خلاف خفتن چیست
کودکان راست فرش و بستر خواب | مرد را ذوالفقار همچون آب
وقت نامد که از ره آزرم | وارهد از جهل و دست جهل تو شرم
مهد بگذار ملک جهان | از الم یأت زاد ره بستان
زاد راه تو دانکه تجریدست | زانکه تجرید جفت توحیدست
تو به توحید کی رسی چو مرید | تا نزده گام در ره تجرید
شو تو شهزاده آفرینش را | تا ببینی عروس بینش را
تو چه دانی عروس بینش کیست | سر صانع در آفرینش چیست
آتشی بر فروز عاشق وار | خانه را در بسوز و دود برآر
تا ز دود تو سوی چرخ کبود | ز زبان زرد روی گردد زود
چار تکبیر کن چو خیر الناس | بر که بر چار طبع و پنج حواس
شاخ دندانهٔ محال بزن | بیخ بتخانهٔ خیال بکن
در ره حق بلای هستی تست | هر چه جز هستی خدای بروب
در جهانی که طبع بر کارست | دیو لاحول گوی بسیارست

[illegible] ۱۳۱۵ [illegible]
آیا وقت [illegible]
آنانکه [illegible] گردیده اند
[illegible] نرم شود
دلهای [illegible]
یاد کردن [illegible]
[illegible]
از کلام [illegible]

چون ز لاحول تو بترسد دیو	نیست مسموع لا به نزد خدیو
دیو دین را ز اعتماد بقول	منهزم کن بسیلی لاحول
دیو دین آنگهی ز تو برمد	که ز تو گند معصیت ندمد
لیک هستی تو در همه کردار	گنده و بی طهاره چون مردار

فی الرائحة الکریهة علی غیبة اخ المسلم

گفت روزی مرید خود را پیر	که ز غیبت مکن تو چهره چو قیر
کاشکی معصیت بدادی گند	تا که مغتاب را شدی چون بند
هر کسی دم ز غیبه بربستی	هر کسی مهر غیبه بشکستی
ور نشستی که رایحات کریه	گنده گشتی میان جمع سفیه
ز آن خجالت دگر بغیبت کس	نزدی نزد خلق هیچ نفس
هست غیبت بسان لحم اخیه	نخورد لحم اخ مرد وجیه
بجز از ابله و حقیر و سفیه	ننماید شره بلحم اخیه
نخورد لحم اخ که گفتار	جز که مردارخوار چون کفتار
ای برادر حذر کن از غیبت	از یقین ساز توشه نز ریبت
گفت کم کن سبک بکاره درآی	چون ز رایست خیره یافه درای

۵۱۰ اقتباس است از آیه أیحب احدکم ان یاکل لحم اخیه میتا فکرهتموه که در سیپاره ۲۶ در سوره حجرات واقع شده آیه و درست ... ۳۱۲ [illegible]

نه ز لا تامنوا سپر بفکن / نه ز لا تقنطوا قفس بشکن

همچو مردان درای در تگ و پوی / تخته گشت ز آب وحی بشوی

حکم کشا جیب اهرمن / قلم نقشبند تن بشکن

تکمه صبر نفس تو ناپاک / که آب و آتش نیست و باد و خاک

که سپید و سیاه دفتر جاه / دیده دارد سپید و نامه سیاه

در گفتار بیهده در بند / بقضای خدای شو خرسند

چون نگوئی سپید نامه شوی / رستی از ریج و خویش کامه شوی

ور بگوئی بمانی اندر ریج / بشنو این پند و خیره بامسنج

شیر گردن سطبر از آن دارد / که رسولی بنجز کس نگذارد

روبهی در ره رهائی باش / از خودی دور شو خدائی باش

چون شوی چون ستور و دیو و دد / چار میخ اندرین گدای کده

نیست در روی جز معنی آلت و ساز / همه جا بست و گندگی چو پیاز

گر نه چرخ برگذشتن چیست / گرد این خاک توده گشتن چیست

در هوس عالمی نه بینی سود / از هوا زنده نه میری زود

کار کن کار بگذر از گفتار / کاندرین راه کار دارد کار

٣١٧

گفت کم کن که من چه خواهم کرد | گوی کردم مگو که خواهم کرد

حکایت

گفت روزی مریدی با پیری | که درین راه چیست تدبیری
کار این راه بر مجاهده نیست | در ره جهد خود مشاهده نیست
کار توفیق دارد اندر راه | نرسد کس بجهد سوی اله
پیر گفتا مجاهده کردی | شرط شرعش بجای آوردی
جستگی بندگی بسر بردی | پای در شرط شرع بفشردی
شد یقینم که نا جوانمردی | در رهش بد زنی نه بد مردی
آنچه بر تست رو بجا آور | وز سخنهای جاهلان بگذر
بندگی کن تو جهد خود مسکین | راه رو راه و پیش آر سخن
جهد بر تست و بر خدا توفیق | زانکه توفیق جهد راست رفیق

فی تبجیل الصبیان و المعلمین فی حالاتهم فی التادیب و منعهم من الاخلاق المذمومة الی الاخلاق المحمودة

خلق را زیر گنبد دوار | دیده ها کور و خواندنی بسیار
هر که از خواندنی کرانه کند | اوستادش بموشخانه کند

نیست اندر جهان نکو نفسی / نه کسی ماند چرخ را نه کسی

خواجه لاحول گوی در کویت / زان بماندست تا کند مویت

اندرین کارگاه با غره / تو بلاحول شان مشو غره

کاندرین روزگار با تلبیس / نان لاحول می خورد ابلیس

تو چنانی بحیلت و تلبیس / کز تو اعراض میکند ابلیس

وانکسانی که راه دین رفتند / چهره از ننگ خلق بنهفتند

واسطهٔ عقد نفسیان بودند / نه خوری نه مرتبیان بودند

پخته از حسرت طلب گل شان / سوخته ز آتش وفا دل شان

کرده از بهر جذبه بانده شان / شهپر جبرئیل مانده شان

هرچه اندر جهان پریشان بود / لاجرم زیر حکم ایشان بود

چون گسستند بند یا زنده / عالمی بود زان گره زنده

همه رفتند کام و دولت ماند / همه مردند نام و حشمت ماند

وین گروهی که نو رسیده ستند / عشوهٔ جان و دل خریده ستند

سر باغ و دل زمین دانند / کی دل عقل و شرع و دین دانند

همه از راه صدق بیخبرند / آدمی صورتند لیک خرند

٣١٩

کمتب شرع رانديده هنوز / به ره عقل نارسيده هنوز

همه ديوان آدمى روپند / همه غولان پيرهنى پوشند

معنى ديو هميت بيدادى / تو به بيداد پس چرا شادى

ما همه ديوان تيره هوشانند / چاه جويان دين فروشانند

همه رعنا و سر بهى تازند / كور و زشت و كر و خر آوازند

از هم آواز خود بپرهيزند / هم ز آواز خويش بگريزند

همه اصل بگذاشتند از پى فرع / به عوام و بهانه شان بر شرع

همه باز آشيان و شاهين خشم / همه طوطى زبان و كرگس خشم

همه در راه آنجهانى كور / بنده خورد و خفت همچو ستور

همه بر اكل و بر جماع حريص / آنچه شان سال و ماه كرده قريص

همه گشته نفايه سيم دغل / آنكه گفتش خداى بل هم اضل

همه خونخوار و آز ور چو مگس / همه فرزين بكژ شوى و فرس

بجدل گوشه و بعلم ابتر / سخن ... و بدين لاغر

بى فراغند و بى فروغ همه / گه دريغ اند و گه دروغ همه

آنكه نيك از حديث بگذارند / وانچه باشند شيخ بردارند

بو الفضولان برای تمکین را | همه کاسه کجا نهم دین را
بخدا ار بشرع ره دهند | فی الصیب از حیات دو جهانند
زندگی شان بتر ز مرگ بود | مرگ را زانکسان چه برگ بود
چون گلیم شتر ز نا زیبسان | رنجه وارنده تر ز خر بکسان
همه جویای کبر و تمکین اند | همه قلب شریعت و دین اند
سر بر آره گرفته زیر بغل | آنگهان خواجه امام اجل
کرده با جان شان خرد جفتی | نزد بی دین برای کین مفتی
در سر آن تا که زیر پای شود | تا که با جان و جاه و جای شود
داده فتوی بخون اهل زمین | از سر حقد و جهل و ز سر کین
گشته گویان ز بغض یک یک | کین فلان ملحد آن فلان کافر
همه در علم سامری وارند | از برون موسی از درون مارند
علم در دست یک مه رعنا | همچو شمع ست پیش نابینا
همه بسیار گوی و کم دانند | همه چون غول در بیابانند
دیو ز افعال شان حذر کرده | آنچه او گفته زان بتر کرده
در نفاق و خیانت و تلبیس | در گذشته بصد درج ز ابلیس

در سخن چون شتر گسسته مهار	چون شتر مرغ جمله اشتر خوار
مال ایتام داشته بحلال	خورده اموال بیوه و اطفال
هیچ نایافته ز تقوی بوی	تهی از آب مانده همچو سبوی

فی الاجتهاد و طلب التقوی

عبدالله رواحه یار رسول	کرده بودی ورا رسول قبول
بود یار گزیده در همه کار	اختیار محمد مختار
با سید بحقوق صحبت داشت	یکزمان خدمتش فرو نگذاشت
آن زمانی که جبرئیل امین	آیت آورد بر رسول گزین
که بود است ترا ناچار	بر جهنم بجمله را بگذار
نیک و بد وارد نه بر آتش	خواه خوشدل نشین خواه ناخوش
چون شنید این حدیث عبدالله	گفت افتاده گیر وا غوثاه
رفت در خانه و برون نامد	عوض آب چشم خون آمد
زن ورا گفت خیز بیرون رو	تخمهایی که کشته بدرو
کسب باشد بخانه اندر مرد	هر ورا کار و شغل باید کرد
مرد گفتا چو این شنیدم من	طمع از خویشتن بریدم من

جهد آن کرد بایدم لابد	که کنم عاجزی چو کوه احد
که ضعیفست مر مرا ترکیب	هست ترس و نهیب نار نهیب
بلکه از شرع چاره سازم	که در آتش چو ره بی نگدازم
آمد آیت دگر که یافت فرج	آنکه اهلیتست ثم ننج
الذین اتقوا درست نجات	زنده و آتش گرچه از اموات
گفت بی تقوی ار گرانباریم	راه تقوی مگر بدست آریم
راه تقوی رهیم و ننشینیم	که زیاران بهشت پیشینیم
آنکه بی تقوی است در دین	آدمی نیست هست دیو لعین

فی سؤال موسی فقال یا رب ای شیء خلقت افضل من الاشیاء

در مناجات با خدا موسی	گفت یا کردگار یا مولی
از هر آنچه آفریدی از هر کون	چیست بهتر ز خلقها در کون
گفت کز خلقها ایا موسی	نیست بهتر بعالم از تقوی
سر هر طاعتی یقین تقویست	متقی شاه جنت المأویست
واعیانی که زاده زمن اند	بیشتر در هوای خویشتن اند
از خودی خویش زین جهان بترند	و ز بدی از جهل نگله بترند

که در سیپاره قال الم اقل لک سوره مریم واقع شده پس نجات دهیم آنانرا که پرهیز کردند از شرک یعنی بعد آن کیم

پرده بر دیده ببسته کین فهم ست ... کینه در سینه گشته کین وهم ست

همه چون از کتاب فهرستند ... جز ترا سوی خویش نفرستند

روی شان همچو پیاز لعل نکو ... چون نکو بنگری بود همه پوست

چون پیازه از لباس تو بر تو ... لیک چون سیر گنده و بد خو

همه پرشور و خور ناره و قاعده خر ... زیر بار ندر و خوار همچون خر

از یتیمان و بیوگان دینار ... کرده دائم بطون شان پرنار

تا زبان در جدل جری کرده ... عقل را عاشق کری کرده

این کده و کرد نان بی چه پا بال ... چون کده روزه و بال و زه و زه و بال

پست بالا چه نقطه جاه همه ... تنگ میدان چو قطب باه همه

گشته با هر دلی بجان بدن ... مستحق سیاط و جلد زدن

هوش شان در سرای بی فرمان ... باز چون گوش کر با در زاد

کرده از بهر جاه و مال ... سر ز شرول ... جسد ز حسد

از پی کسب جاه ره و صره ... صدق الله گوهی و بو مره

شا کرد از فعل شان شده ضحاک ... پیش هاروت زشته بخاک

از پی شرط شرع بر گشته ... تشنه خون یکدیگر گشته

یتیمان ... اشارتست بمضمون آیه إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا که در سوره نسا ...

۳۲۴

در مصرع اول واقع شده ۱۲

قصد کرده بخون ساده دلان — اینچنین ناکسان مستعجلان

از پی صید عامی و خامی — ساخته شرع و صدق را دامی

همه اندر بدی بهی دیده — همه از باد فربهی دیده

گرچه یکسر بگر ز اصحاب اند — شبهها بر مثال سیماب اند

همچو سیماب بر کف مفلوج — از پی مال خلق و حرص فروج

بکرم کاهل و برقم مائل — جهلشان پیش عقلشان حائل

پیش مردان دین چه لاف زنند — که عیال یتیم و بیوه زنند

چون حریص و حسود و دورویند — بکرائی ببیک گره بپسند

هرکه در خورد زر از فضولی پای — دست از دست شسته شرع بار خدای

همه از جاه و مال و رشوه و آمی — همه یوسف فروش نابینایی

همه بی مغز و دشمن عنبر — همه بیمار و عیب جوی هنر

همه زشتان آینه دشمن — همه خفاش چشم روشن

فی اصحاب الغفلة والجهال

یافت آئینه زنگیی در راه — واندرو کرد نقش خویش نگاه

بینی پخچ دید و روی زشت — چشمی از آتش و رخی زانگشت

چون بر او عیبش آینه نهفت	بر زمینش زد ز آن زان رخ بگفت
گفت کاین زشت را خود او بدست	بهر زشتیش او بیفگندست
گر چو من پر نگار بودی این	کی درین راه خوار بودی این
بیکسی او ز زشت خوئی اوست	کاهل او از سیاه روئی اوست
اینچنین جای بس سودانا	اینت رعنا و اینت نابینا
نیست اینجا چو مرد را برگ	مرگ به با چنین حریفان مرگ

فی النظر الشعور

مثلت همچو مرد در کشتی ست	زان تن و فعل سال و مه کشتی ست
آنکه در کشتی ست در دریا	نظرش کند بود چو نابینا
ظن چنان آیدش بخیره چنان	ساکن اوست ساحل است و آن
می نداند که اوست در رفتن	ساحل آسوده است ز آشفتن
مرد دنیا پرست ازین سانست	همچو کودک ضعیف و نادانست
تو بگفتار غره شب و روز	لیک معلوم تو نگشت هنوز
عیش مشنو ز نیک و بد گفتار	آنچه بشنیده بکار در آر
ای ندیده ز رحمت و فر تو	خر عیسی بخواب جز خر تو

امروز

ای ندیده ز لطف رحمت و فر تو
و فر بطریق طرز ...
... خر عیسی را جز خر ندیده
... ۳۲۶

عجز و علمست نخوت و بودیت | کبر و عجبست خشم و خشنودیت

علم داری عمل نه دان که خری | بار گوهر بری و کاه خوری

دانشت هست کار بستن کو | خنجرت هست صف شکستن کو

بوی از آن کوی خود نیابی از آن | کاین فلان مذهبست و آن بهمان

تو روان کرده از بطر قرقر | کاین فلان ملحد آن فلان کافر

درنگر خواجه در گریبانت | تا بجا مانده است ایمانت

غم خود خور ز دیگری مندیش | تو بره خویشتن منه در پیش

این همه مظلمت چه باید برد | گر یقینی که می بباید مرد

علم با کار سودمند بود | علم بی کار پای بند بود

علم داری ولی بسود و ریا | مولعی لیک بر فساد و زنا

علم مخلص درون جان باشد | علم دوروی بر زبان باشد

چون قلم وار گشت جفت قدم | ور نداری تو نون بوی قلم

تا زکی دانش از صواب آمد | فرهی ماه از آفتاب آمد

ماه بی آفتاب تاریکست | ورچه اینجا مسافه نزدیکست

هر که او آتش است آب نکار | دانکه او هست و نه در کردار

باشد مشهور این حروف در نسخه نوشته اگر عدم ربطی داشته باشد بعد درست

زانکه اقبال عامه نعمت اوست	قیمت او و بقدر همت اوست
حق فرامش مکن بدولت نو	زانکه در دست گاه زرست گرو
علم با تو نگوید ایچ سخن	زانکه گه مرد باشی و گه زن
ریخته آب روزگار تو حق	جامه زرق خلق کرده خلق
بخل و جودت برای مردم کوی	روز و شب دوست خواه دشمن روی
دل و جان مرد غمگین ست	هیچ تشویش مکن که بیدین ست
جز بقول تو و تو در عالم	باز و خفاش را که دید بهم
بر سر من مزن که بر پایم	زانکه من عالمم چنین پایم
ور تو بنشسته مکن فربهی	زانکه تو فتنه نشسته بهی
هر کجا دولتست و برنائی	تو بدان کس مپیچ که برنائی
خصم رو تین چه راست بر کرسی	چون از او مشکلی همی پرسی
نه هرانکس که گرسیی دارد	مشکل سایلی برون آرد
سخن بیهده ز افراطست	هر که دارد همی نه سقراطست
فضل یزدانت به که سنت خیز	درم عیسیست به که کحل عزیز
خصم اگر خطا کند تدبیر	روزگارش عطا کند توفیر

یکی بام کویش چون داری — بدو خانه خروش چون داری
یکی خانه خود نداری تاب — وز وجود تو خانه گشته خراب
قاف کوه ست و بس گران باشد — هر که احمق بود چنان باشد
بر دل خلق کاف کبر و گزاف — نبود هیچ کمتر از که قاف
خصم خود را تو چون حبیب بدان — مرد مصروع را طبیب مدان
مشکلی کابلهی جواب دهد — زهی وان که باد زر آب دهد
خود ندارد هیچ تدبیری — زره آب طاقت تیری
کی ستاند حکیم فرزانه — دارو صرع را ز دیوانه
چون نباشد براه پیچاپیچ — عاقل از چشم بد نترسد هیچ
خضری از غول چشم چون وا رو — آنکه او خضری از درون وا رو
گر ترا نیست جاهلی در راه — گام در نه حدیث کن کوتاه
هست بر لوح بادت و حدت — باد تا عقل و جان الف و حدت
تا فرود آمد از در فرمان — عقل بر نفس و نفس بر انسان
عالم مظلم از فروغش نور — یافت رخشنده شد چو طلعت حور
نعت و فضل رسول شد گفته — در عقل فعال کن سفته

الباب الثالث في صفة العقل

ذكر العقل اوجب لان نتايجه اعجب من لا عقل له لا دين له واحواله وافعاله وغاية عنايته وسبب وجوده قال النبي صلى الله عليه وآله وسلم اول ما خلق الله تعالى العقل

هرچه در زیر چرخ نیک و بدند	خوشه‌چینان خرمن خردند
چون درآمد ز بارگاه ازل	شد بدو راست کار علم و عمل
همه تکلیف امور در دستش	همه را امر بسته در هستش
مایهٔ نیک و سایهٔ بد اوست	سبب بود و هست باشد او
در حروفی که پرده نقل است	آخر شرع اول عقل است

از برای صلاح دولت و دین	چشم عقل اولیست آخربین
مر ترا عقل جمله بنماید	آنچه بود آنچه هست و آنچه آید
سخن عقل صوت و حرفی نیست	زانکه تاریکی از شگرفی نیست
هرکجا نطق عقل برزد دم	حرف و آواز در طرف بعدم
عقل هم گوهرست و هم کانست	هم رسولست و هم نگهبانست
نقشبندی ندید نیکوتر	هیچ خاموش ازو سخن‌گوتر
جسم را جان و خرد باری ده	نفس را علم بخش و یاری ده
نه ز روی فسون و افسانه	سخنی گویمت حکیمانه
مشرق و مغربی که عقل تراست	فوق فی تحت فی ز چپ و راست
مشرق آفتاب عقل ازل	مغرب او خدای عز و جل
ور ببینی شناسد این معنی	که خرد همچو جهل بر درسنی
کاندرین منزل فریب و هوس	هست بهر شکست بند قفس
عقل در منزل ازل ز اول	آخرش اولست همچو ازل
که ازین روی پشت دین آمد	آنچنان بود آنچنین آمد
زان درین پایگاه انده و غم	از پی شادی بنی آدم

که کاینات ست از تجلی او سبحانه در مرتبه واحدیت بصور علمیه اعیان ثابته اتحاد
حق سبحانه ذات خود را بنقش خود یا تجلی ثانی
از عقل تجلی اول باشد که عبارتست از تعقل
حقیقت ست مغایر یکدیگر خواهد بود و اگر معقول و
و باعتبار و حیثیات مغایر امری خارج چه آن صورت
پیش ثابت شد که این هر سه بالذات یکیست
که تعقل نفس خود کرده عاقلست
معقولست و از آن رو

این ها سه ظاهرست عاقل ذات حق ست در صورت اول
مرتبه ... و معقول نیز ذات
... بذات و تعقل نیز ...
قابلیت ... آن مرتبه وحدت محض و
[illegible]
حق ست و معقول اعیان ثابته عاقل ذات
[illegible]

علت عقل و وهم و هوش آمد	که برهنه برهنه پوشش آمد
عیب ابهر که دولت و سرای	گاه پوشنده گه صریح نمای
شده بی هیچ عیب بی عیب و شکی	عقل و معقول و عاقل این یکی

[illegible]

عقل در راه حق دلیل تو بس / عقل هر جا که علیل تو بس

چنگ در زن بعقل تا برهی / گر نگه می رهی از و برهی

کن بکن در پذیر داز فرمان / پس بجان گو بدین بکن بکن آن

خوانده از قدر صاحبان عرب / ذات او را مدبر الاقرب

عقل فعال نام او کرده / پنج حس را غلام او کرده

حس و اتباع خوانده او را پیر / نفس کلی ورا ابسان وزیر

فیض او نقشهای جای شگرف / فعل او نقشهای صافی جرف

از پی مصلحت نه بهر هوس / با بشتر میل او بود وبده بس

تا بتایید خیر و عادل / یا بتوحید عالم عامل

ارچه او جوهریست وکس عرض اند / لکن ایشان متابع غرض اند

زانکه بی این و بالک و دین نبود — هر کجا آن نباشد این نبود
بر مجرد رعایتش بیش ست — بر خلیفت عنایتش بیش ست
انس دارد همیشه با زهاد — زانکه زنگی بود بتر از عباد
جوهری همچو عقل باید و بس — کز پی نفس کم زند چو نفس
وارث رسم شرع و دین شد — از ازل تا ابد چنین باشد
زیرکان را درین سرای کهن — هیچ غمخواره مدان چو سخن
عقل را گر سوی تو هست قرار — جان حکمت فزای را بگذار
از جهالت ترا رهاند عقل — بحقیقت کسی نداند عقل
مر ترا عقل دستگیر بس ست — عقل راه ترا خفیر بس ست
عقل مر نفس را ده پیغام — گاه از من مر ترا درود و سلام
هر که مر عقل را ابین بوید — از حدیثش همه نکت روید
مرد عاقل همیشه تند است — مرد جاهل ذلیل و غمخوار است
دل جاهل ز طمع باشد پر — طمع از مال خلق جمله ببر
آز خود را بنه ز پای درآر — عقل را جوی و جهل را بگذار
آز چون اژدهاست مردم خوار — تا نداری تو آز خود را خوار

آزمانا خرش خوک شناس — آنکه بگذار و از کسی مهراس

سینهٔ تو درین هوس دائم — چون سرا ست و هم از دام

فی ان العقل سلطان الخلق و حجة الحق

عقل سلطان قادر خوشخوست — آنکه سایهٔ خدای گویند اوست

سایه با ذات آشنا باشد — سایه از ذات کی جدا باشد

سایه جز بنده وار کی باشد — سایه را اختیار کی باشد

عقل کل تخت زیر گل دارد — هر کجا امر قل دارد

عقل تا پیشکار فرمانست — سخنش همقرین قرآنست

فیض او در صفا سکینهٔ روح — فضل او در وفا سفینهٔ نوح

هر چه از بارگاه فرمان نیست — آن همه در دست دربان نیست

عقل برتر ز وهم و حس و قیاس — برترست از فلک ستاره سپاس

در مصالح مدبر جان اوست — بر ممالک دبیر یزدان اوست

عقل کل مر ترا بهانه دهد — از قریب و بعید آتش و دود

عقل را جاهل حکیم شناس — نبود هیچ فرق آن آماس

رحمة الله نهاد عالم را — حجة الحق سرای آدم را

شرف حاصل است و عقل درخور آن قابل نور مجردات

کامله و چون خواص انسان از خواص ملک

قابل نور امر شده درخور ارواح

وین صورت معنی چنین خواهد بود که عقل کامله و ارواح

از صعود کلم الطیب صعود ارواح کامله ... مراد از

باز معنی صرف ... شارح فصوص الحکم

عقل اندر سرای پرده کن	از برای قبول کن و بکن
مقبلی بود بنده‌ی شه باز	باز اقبال یافت از پی راز
قابل نور امر شد همه	درخور خود نه درخور کلمه
هر که او را مخالف از خود جست	وانکه او را متابع از همه رست
با خرد کن چو مشتری تدبیر	چون قمر دین ز مهر غلبه مگیر

[illegible]

که عقل از فیض ازلی چنین خواهد بود

[illegible]

نفس رونده در عنایت او ... نفس گوینده در هدایت او

اوست از جود کاشف الغمه ... حضرت او نهایت النعمه

عقل داند اسامی هر چیز ... او کند در به و بتر تمییز

که خدای تن بشر عقل ست ... از همه حال با خبر عقل ست

پاک و مردار بر یکی خوانست ... جز بعقل این کجا توان دانست

هر که با عقل آشنا باشد ... از همه عیبها جدا باشد

یافت غافل ز رهزنی فوز و فلاح ... در سرای فساد عین صلاح

سخن عاقل از طریق قیاس ... دُرّ دین ست و زین او الماس

گرچه مرد هنر بیا یابی ست ... جان او سر لعل رحمانی ست

هنر از مرد همچو روح از تن ... بی هنر مرده جان و زنده بدن

شربت عقل بر و بار چشد ... خر چه بی عقل بود بار کشد

عقل چون اسپید حق از بد کرد ... جامهٔ باطلش ز سر برکرد

هر که با عقل خویش نا اهلست ... علم او زور و علم او جهلست

هر که در بند قیلها افتاد ... عقل او در عقیلها افتاد

مرد بی عقل جز خیالی نیست ... سید بر در بو خالی نیست

بعض عقلست و اختران نقلمند | بعض عقلست و خاکیان طفلمند

دایه عقل آمد از برای سخن | مجتهد را بجا هوا ره ظن

عقل هم قادرست هم مقدور | عقل هم آمرست و هم مأمور

برتر از صورتست و مکان و محل | در دروازه جهان ازل

عقل شاهست و دیگران حشمند | زانکه در رتبت از عقل کم اند

همه تشریف عقل را دستست | ورنه بیچاره است و گمراه است

عقل کل را بسان بام شناس | نردبان پایه سوی بام حواس

عقل تخته است و نفس نقش نمای | نقش او مست و نقشبند خدای

عقل را داد کردگار این عز | ورنه کی دیدی این شرف هرگز

عقل کان رهنمای حیله نیست | آن نه عقلست آن عقیله نیست

سوی تو عقل صلح باکین نیست | اینت ریش از سوی تو عقل نیست

از برای صلاح و دشمن را | عقل خوانده حواس و دشمن را

منگر آن روشنی که هم بغرور | گشت پروانه را چراغ از نور

عقل را هر که با بدی آمیخت | لاجرم عقل حیث او بگریخت

آنچه عقلت نمود آن ره گیر | رخ و اسپت چو شد گم شده گیر

[illegible]

آشنا نیست هر که بیگانه است | هر کرا عقل نیست دیوانه است

گر کسی باید ز پیری پیش باز | تا شود عقل از و سخن پرداز

چون سخنگوی گشت عقل مرید | مرده بر زنده بسازد دیو مرید

هر که در عقل شد مسلمان شد | وانکه دیو دلش مسلمان شد

لاجرم چون ز عقل یافت کمال | سه بیابان برد به سیصد سال

هر کرا راهی در رهی سلطانیست | آخر نفس ش مسلمانیست

نیست از عقل در سرای غرور | تبش از تابش وهم انگور

ز خرد نیست در میان سرای | می و شطرنج و نرد و بربط و نای

خرد از بهر امر آمد | نه پی خمر و زمر و قمر آمد

عقل فرمان پادشاهی راست | نه پی لاهی و ملاهی راست

زانچه زهر و ناهی خمر اوست | آنکه بشنیده اولوا الامر اوست

دین سلاطین که نزره دین اند | نه سلاطین که آن شیاطین اند

عقل کز بهر مال و جاه بود | وانکه عطار نیست ناکده است

عقل طرار و حیله گر شود | عقل دوروی و کینه ور بود

عقل از اشعار عار دارد عار | عقل سر ابا دو رسیع [illegible]

۳۳۹

[illegible]

عقل بر هیچ دل ستم نکند | بطمع قصد مدح و ذم نکند
عقل خود کارهای بد نکند | هرچه آن ناپسند خود نکند
عقل جز خواجه محقق نیست | عقل صوفیچه مبقبق نیست
عقل هرگز بکذب راضی نیست | عقل هرگز وکیل قاضی نیست
عقل جز راست گوی اکثر نیست | حیله سازنده و گلو بر نیست
عقل هرگز خطا نیندیشد | با من و تو بلا نیندیشد
عقل را جز صلاح نبود کار | عقل را در صلاح هرزه مدار
تا بدانی براستی ندبری | که دل از زشت چشم بندد روی
زانکه اندر نگارخانهٔ جان | از پی پنج حس و چار ارکان
هر رهائی که ناپسندیدست | حس فتان ز عقل دزدیدست
هرچه نیکوست گر بدست بدست | آن از و نیست کم شده خرد است
عقل در دست یکسه خود را | چون چه غفلت در طهارت جای
عقل دستان زند و بهتان نیست | پرده پوش فلان و بهمان نیست
گرد چون پای در نهاد عقیل | دست حیدر سزای عقل عقیل
در ره ایتام وانده اطفال | آوریدش طمع به بیت المال

واو چون خواست از علی ارویش / آهن تافته سوی پهلوش

زور او چون نیافت جای عقیل / و بنالید زار از عقل عقیل

مر ترا عقل چهره ننموده است / ورت بنمود چهره بر سوده است

تا ترا عقل دور بین چه کند / خویشتن را بتو خزین چه کند

عقل جائی جمال بنماید / که مزرقه شو براساید

ننماید ترا ز خویش نشان / تا ترا او را مکان کنی زندان

خردی بوده اصل و آتش مزد / زشت نامی شده ز مستی درد

آنکه داهی و آنکه سالوسیست / وانکه شماره و انکه ناموسیست

وانکه او آب ریز نان طلبست / وانکه اُقّی و آنکه بو العجبیست

وانکه از بهر فحش مجمع رندان / مکر و تقّت ممیّز در زندان

وانکه بهر ماهی دنی ماهی را باز / بندی بر نهد برای نیاز

وانکه از سنگ شیشه پردازد / وانکه در حقه مهره می بازد

وانکه او بر زمین هزاران بار / پا چی بر سر نهد و چنبر وار

هست بسیار زین نسق بجهان / که حساب و شمار آن نتوان

این همه عقلهای عاریتیست / کز پی مال و جاه فتنیست

۳۴۱

این همه ترسانی نما کرده‌اند / همه عطارد شکل تا کرده اند

عقل جزوین کارها کرانه کند / عقل کی قصد وامر وا نه کند

کرده کردار کرد و خویش تنند / زانکه در بند حبل خویشتنند

گرچه از زرق و به خدعه تلبیس / وز پی شادی دل ابلیس

از گل نو بنفشه رویانت / تیره رایان غیره رویانت

آنکه زایشان حکیم تر در کار / در نهان گشته است پیدا یار

در سخا کند و در جفا تیزند / همچو سهان بهمن انگیزند

آنچه زین دو عقل مرد و زنست / این همه عقل استراق اهرمنست

ذهن قلاب کاهن و ساحر / رای دزد و مشعبد و شاعر

این همه فطنت و ها و حیل / از عطای عطارد است و زحل

خود پدید است تا به بکاری / چه دهد جز دغی و طراری

وهش تیز بخش کیوان / گوشه گشتست کند همچو کمان

دیو زین عقل گشت با شر و شور / تا بمخراق لعنتی شد کور

بگذر از عقل خدعه و تلبیس / که عزازیل ازین شدست ابلیس

خردی را که آن دلیل بدیست / الغیاثش کن که بیخرد خردیست

[illegible]

قوله ... اشارت است بآیه قال فبعزتک لاغوینهم اجمعین ... [illegible] ... در سوره ص واقع شده گفت حق سبحانه و تعالی ٣٤٣ [illegible]

عقل و رفت خود بی کامل از بود — عقل بشناخت بوی بیداد بود

در که [illegible] کجاست او باشد — عقل دین [illegible] وارد با

عقل را [illegible] آنکه یاریست — که بیابی [illegible] سری [illegible]

عقل دین [illegible] عشق [illegible] — تا خبر [illegible] تحقیق [illegible] گشت

عقل [illegible] را چه [illegible] گشت — در همه آفریده [illegible] شد

نفس [illegible] احمقی باشد — لوح بی لوح زور [illegible] باشد

عقل [illegible] سید [illegible] تا در حق — شده [illegible] نیک [illegible]

[illegible] عقل چو [illegible] و دو باشد — هر که [illegible] نیک و بد باشد

[illegible] عاقلان [illegible] — نیست از هشت [illegible] چرخ

چون [illegible] نیک و بد بگشت — زانکه [illegible] خرد نگشت

والی [illegible] چه [illegible] خرد — عالم شرع و داد چیست خرد

نیست اندر [illegible] هشت [illegible] — [illegible] گنج [illegible] زنهار [illegible]

[illegible] این کهن [illegible] — نیست کس را چو عقل ما در راه

عقل [illegible] شب [illegible] — [illegible] چاره [illegible] افان

[illegible] — که فلان [illegible] نیک [illegible]

وان عقلان هیچ شب آن عقلان زشت — وان نه این شوره وان زمین کشت
گل این خاره و آب آن سرشت — دل این خفته عقل آن سرمست
این یکی عیسی آن دگر خر سول — این سوم خضر و آن چهارم غول
این بلند است و آن دگر کوتاه — این یکی سرخ و آن سپید و سیاه
این همه بیهده است بگذر از این — شاه جان القب بکن فرزین
تو ندانی طریق هشیاری — زان خرد را دروغ زن داری
پرده از روی عقل برتر کش — چشم نی دست خیره بر سر کش
چون نه مرد کار روز مصاف — شب روی را بمان خیره ملاف
مرد درمان درد بی خبرند — دیر باید ولیک زود خورد
زاول خلقت و با آخر عمر — بیهده در کار عقل جاهل عمر
صفت عاقلان درین نو باغ — کهنه نو کرد نیست پایش چراغ
کرد باید ز بهر کسب معاد — کاسه چون کیسه خرد بنهاد
هر در عیب تر جان خرد است — شاه تن جان و شاه جان خرد
هر که بی عیب هوا خورد راند — از میان دو خر پیاده بماند
گرچه بر پی خرد هوا خیر است — بر در خانه هر سگی شیر است

بیخبر در ابد است فضل و هنر		زانکه باشد هلاک مور از پر
مار را چون اجل فراز آید		بسر ره ورا چو باز آید
ده ایزد دگر سوال و جواب		هر کسی را بقدر عقل ثواب
دیل در جان خویشتن داری		گر خرد را دروغ زن داری
ورنه داریم باور از قرآن		دیل والمرسلات بر خود خوان
عقل را چون بیافتی بنواز		از دل خویش جای او برساز
عقل کردت بخوبرویی راست		مسخ گشت آنکه مسخ عقل بخواست

فی بر الوالدین

پدر و مادر جهان لطیف		نفس گویا شناس و عقل شریف
زین دو هستند تو بین عاق مباش		واندرین هر دو اصل عاق مباش
بندگی کن همیشه ایشان را		بهره دار از دست دو پریشان را
گر شان بعد امر بپرستند		این دو گوهر سرای آن هستند
پدر و مادر کسی که نازارند		حکما نفس و عقل را دارند
مایه بخش سپهر و ارکانند		پیشکاران عالم جانند
سبب جسمت این دو جسمانیست		علت روحت این دو روحانیست
این دو از آرزو رسید بخاک		وان دو از علم رفته بر افلاک

حق آن دو شریف را بگذار / حق این هر دو هم فرو مگذار

زانکه در راه کعبه از سر داد / اشتر این و او ازین زاد و آن داد

خرد از توتیای هر دو جا دید / آب را در هوا کشد خورشید

خرد آمد مشاطهٔ جانت / خرد آمد چراغ ایمانت

حق درین جهان خرد بست / مهر مهرست پایدار خودست

عقل در کارگاه کن فیکون / از پی جلوه و قرار و سکون

در ازل چون حدیث با خود راند / تا ابد همچو کرم پیله بماند

سوی بازار دین چو جستی راه / رستی ار جستی از ملامت گاه

از کسی دور باش کافر مباش / چون نه عور و خیره ناز مباش

که گرهی تخم عشوه و کین رست / رستی عقل عاقبت بین رست

خرد از بند تا نجات دهد / خرد از دوزخت برات دهد

جاهلی کفر و عاقلی دین است / عیب جوی آن غیب گوی این است

کشد این را هوا سوی سجین / برد آن را سوی علیین

منکر آن تات بد چه فرماید / آن نگر کت خرد چه فرماید

کند ار غافلت بحق در چشم / به از آن کت ببندد ابله چشم

همه کار تو باد با عقلا ‌‌ دور بادی ز صحبت جهلا

فی المروة والسخا

معن دادی خم درم بدی ‌‌ باز کردی بکیس در درمی

گفتی این خوی نزد من نه بدست ‌‌ جود مال و بخیلی خرد است

مال بدهم پی جوانمردی ‌‌ عقل نه هم بکس بنامردی

در سخاوت چنانکه خواهی ده ‌‌ لیکن اندر معاملت بسته

ستد و داد را مباش زبون ‌‌ مرده بهتر که زنده مغبون

مرد باشی بگاه بیع و شری ‌‌ از ثریا نیوفتی بثری

عقل دست زبان کوته دان ‌‌ آز دور است حال ابله دان

ای خرد کرده سرفراز ترا ‌‌ سرنگونسار کرده آز ترا

مرد گردد ز هنر دگر گردد ‌‌ تنگ میدان بگرد خود گردد

هر کجا رخ نهادی ای عاقل ‌‌ بهتر آئی چو بنداری دل

هر که تدبیر راه بد نکند ‌‌ ستد و داد بیخرد نکند

بیخرد را ز خود نباشد سود ‌‌ بود او آتش است سودش دود

که ازو تیره تیرگی آرد ‌‌ چشم را خیره خیرگی آرد

حاکم عقلست او درین بنیاد		خامهٔ محکمست و لیبا شاد
زانکه در مکتب علوم ازل	عملش	از پی راندن رسوم ازل
سبق او در آستانهٔ عقل		نکتهٔ کش درکتابخانهٔ عقل
از خرد خواجه شو که سنگ سپید		لعل شد زیر دامن خورشید
اوست بهر بقای جاویدان		دفتر نفس و خامهٔ فرمان

فی صدق العقل

در عبارت کتاب مسطورست		رق منشور و بیت معمورست
اوست در سایه و پناه خرد		حاجب بار بارگاه خرد
کدخدای نبی مرسل اوست		عقل ثانی و نفس اول اوست

از پی استفاده تحقیق
عقل کل مصطفی و او صدیق

دائم آن جوهر پذیرنده
اثر از نور عقل گیرنده

هم دهنده است و هم ستاننده
هم پذیرنده هم رساننده

متوسط میان صورت و هوش
شده زین سو زبان و زان سو گوش

مدتی گر به عقل در گردد
گرچه باشد پسر پدر گردد

مرد چون عقل را پناه کند
جرم و شکل سها چو ماه کند

پادشاهی شود ز نایه عقل
آفتابی شود ز سایه عقل

جوهرش چون کند ز نقصان نقل
برتر آید یکی شود با عقل

چون شد از فیض عقل خود شاه
خلعت شوق یابد از الله

شوق چون در نهادش آویزد
عقل کل پرده ز وی بر انگیزد

تا کنون عقل بد و بد ره پیر
زین کنون عقل گشت امر پذیر

چون شود بی نهاد خود مالک
بشنود کارجعی الی ربک

بعد از آن سالکان که بشتابند
علم حق در حدیث او یابند

تا سخن علم صورت و صفت است
نکته بیشتر ز معرفت است

در بهار ار نه عدل شاهی بودی
با گل و با گلاب کی بودی

۳۴۹

یصعد الکلم الطیب والعمل الصالح یرفعه وران باب واقع شده طی درجات نمود و بعد از اسقاط اضافات مرتبه عینیت و اتحاد با ذات باری عز اسمه پیدا کرد از عقل کل که

عقل همچون بهار دلجویست | کتاب فرهنگیش دلجویست
بلبل برنائش ناطقه زبان باشد | صبح اول دروغ زن باشد
شب برنائی از فطیر بود | پر چون صبح مستنیر بود
هست در خانگاه ربانی | بر سر شارع مسلمانی
یعنی عقل
از تبرای سر و سر سهی | نه ز راهی بدی ز روز بهی

فی صفة النفس الانسانیة

چار طبعش مرید و او پیرست | ده حواسش سپاه و او میرست

۳۵۱

رنگ پنداشت از تختهٔ آز | رو بشویش به آب ذل و نیاز

زانکه اندر سواد شارع شرع | اصل دین را برای نکتهٔ فرع

مایه داد از پی درنگ ترا | سه قوی چار گونه رنگ ترا

جان چو در عالم درنگ آمد | خود از این رنگهاش ننگ آمد

از پی جستن سلامت جان | اسپ تن را درین محیط دوان

داند آنکس که اهل دین و دهاست | کز سلامت بساحل دریاست

دست و پایت ببند و غل قضا | هست بسته درین فسیح فضا

پس تو با پای و دست بستهٔ او | روی دریا مجو به پشت کدو

آشنا را اگر نمیدانی | غرق دریا درون چه میرانی

ور ندانی تو آشنا بشنو | خیره بیهوده بر مناره مرو

در سیاحت اگر چه استادی | پیش من زین قبل براستادی

نه چو کشتی شکست در دریا | شد سیاحت وبال ای رعنا

جز ز روی کمال عقل و خرد	سه گز اطلس بنه درم که خرد
نز دآن دل که معدن خردست	همه نیک فلک بجمله بار بست

فی عزت العقل

عزت عقل هست سوی روان	نز بزور و نشست ضمیر پاک روان
در دل و جان آنکه هشیارست	بر سر و چشم آنکه بیدارست
میل تو و بر و سوی آب سره	چون گذشتی ترا چه پل چه دره
ور اضافت سوزیانه لطیف	با اضافت بسوی عقل کثیف
اول و آخر عزیز و ذلیل	علوی و سفلی و قبیح و جمیل
غرض چرخ و دایه آدم	عرض نفس و جوهر عالم
هم ورای مراتب اسمی	هم پذیرای صورت جسمی

[illegible]

۳۵۲

[illegible]

ذات او گشته مستنیر از نفس	جنبش او اثر پذیر از نفس
مایه و پایه مدارج اسم	علت و آلت مراتب جسم
این همه عقل مسلم گشت	آسمان عقل و روح مسلم گشت

فی کمال العقل

سبب امت و رسولی او	علت صورت و هیولی او
او نهادست هم بامر قدم	صورت اندر هیولی عالم
کان وجودی که بی زمان باشد	از هیولی عقل و جان باشد
از برای تناهی اندر گرد	عالم جسم کی پدید آمد گرد
متساوی نهاد چون گوی	متفاوت که سوی از سوی
هست ممتد جهان و اندر حد	متناهی جهت بود ممتد

[illegible]

صاحب امتداد و ممتد او مقدار است که عبارت از کم متصل قار بالذات باشد یعنی اجزای مجتمعه در وجود که از مقولات تسعه عرض

قوله بعد ازان ای میفرماید بعد از عقل در ولایت صورت مرتبهٔ نفس طبیعت را بدان که نفس نقاش طبیعت نقش پذیرست [illegible]

قوله ز اول جان ای از اول مرتبه فاعل و طبیعت منفعل ۱۲

بعد ازان در ولایت تقدیر — مرتبهٔ نفس دان بنقش پذیر

ز اول جان و آخر هر جان — فاعل و منفعل درین دو میان

در سرای صفت پذیر فنا — از پی رفعت قصور بنا

عقل در بند او فرو بسته — نفس در شوق عقل بنشسته

صورت از بهر مایه اندر بند — نه فلک را ببست هفت کمند

وز درون فلک چهار گهر — همه در بند و خصم یکدیگر

سه موالید ازین چهار ارکان — چون نبات و جماد و حیوان

چون نباتی غذای حیوان شد — حیوان هم غذای انسان شد

نطق انسان چو شد غذای ملک — تا بدین جوهری باز شد بفلک

ورنه در عالم یقین و گمان — خود جهان چیست جز حکیم بیان

نطق زیبا ز خامشی بهتر — ورنه از جان فرامشی بهتر

در سخن هر چه بایدت سفتن — ور نه گنگی به از سخن گفتن

گنگ اندر حدیث کم آواز — ز بسیار گوی بیهوده ساز

گر ز غفلت نصیحت محکی — که نکوگوی باشی نا ابکم

فی المراتب الجسمانی

ارواح که مرتبهٔ عقول و نفوس فلکی باشد و آخر جان که مرتبهٔ جمادیت چه هر جان و جمادی درین میان مرتبهٔ نباتی هست فاعل و منفعل ست ۱۲ قوله در سرای [illegible] از پی رفعت قصور [illegible]

[illegible]

هست اعضا چو شهر و شهر بدن — عقل دستور و دل در او سلطان

خشم شحنه است و آرزو عامل — این یکی ظالم آن دگر جاهل

عامل ار هیچ شرط بگذارد — خرد او را به شحنه بسپارد

شحنه گر هیچ کار بگذارد — وین موکل بود بود خرد

نفس سلطان اگر بود عادل — با تن و عقل و جان شود بیدل

ترجمان دل است نطق زبان — مرزبان تن است سود و زیان

ترجمان چون شود رهی دو زبان — پشت یابد ز قوت سلطان

گر بیابند زینکه گفتم سر — خوش بود پادشاه خرم هم

در همه طالبان کام شوند — ملک و ملک تا تمام شوند

گرنه در امر عقل دل باشند — همه هم خوار و هم خجل باشند

عقل و دل را اگر مطیع شوند — در حضیض فنا رفیع شوند

فی صفة القوی الثلثة

نفس کو مر ترا چو جاندار است — بی تو در جسم تو چه کار است

گرچه آن پنج شحنه بیکارند — سه وکیل از در تو بیدارند

آن کند هضم و این کند قسمت — آن برد ثقل و این نهد نعمت

۳۵۵

آن نماید ره این کند تدبیر	این شود حافظ آن کند تقدیر
آن نه بینی که چون بخواب شوی	فارغ از رحمت و عذاب شوی
از برای فراغت خوابت	وز برای صلاح اسبابت
اندرین خاکدان ز آتش و باد	زابروی تو چو پیر خاک نژاد
تا نشابر سر بستر خرد	ننشانند زنبور آفت خود
تو بر آسوده و خسرو بر کار	تو بخفته درون او بیدار

فی الجمع بین العقل والشرع

عقل چشم و پیمبری نورست	این از آن این از آن بس دورست
نور بی چشم گستاخ بی بردان	چشم بی نور جسم بی سر دان
این که در دست شهوت و خشمند	چشم بی نور و نور بی چشمند
این تواضع نمای تلبیس	وان تکبر فزای چون ابلیس
این ز دست امیر چیره	وان ز بهر گوان زبیس شیر
نیست جز شرع و عقل جان فرماغ	خلق را در دو حظه چشم و چراغ
چون ترا از خرد هوا بایست	خنده آید ز هر چه جز خدایست
چون خرد سوی هر دلی پوید	در دل هر کسی سخن گوید

ازپی مصلحت درین بنیاد / کاولش آتش است و آخر باد

قهرمان امین یزدانی ست / بهرمان نگین انسانی ست

عقل خرد داده جز کم نکند / که اولوالامر خود ستم نکند

عقل چون پر گشاد زاغ هوس / در کشد چون تذرو سر در خس

راکبی کز خرد عنان دارد / اسپ انجام زیر ران دارد

چهره را که روز بد نبود / هیچ مشاطه چون خرد نبود

از خرد بدگهر نگیرد فر / کی شود سنگ بدگهر گوهر

بده ای خواجه وز ننگ مبند / با خرد راز گو نه با دل خود

با خرد باش وز هوا بگریز / که هوا علتیست زهرآمیز

کون بی تجربت فساد بود / تجربت عقل مستفاد بود

خرد از اهل عاطفت باشد / ختم عمرش برین صفت باشد

خرد از اهل بر و احسانست / زانکه خود نقشش برین سانست

حرف بد پیر زبان نبون باشد / هر که با دین بود نه دون باشد

ملک عقل از عقود کی بی به / پادشاهی ز پاسبانی به

عقل را هیچ مدح نتوان گفت / جز به دُرّ مدح نتوان سفت

۳۵۷

[illegible]

شعر: پاک کن جهان فانی را	تا بیابی جهان باقی را
آنکسی کو بملک عقل رسید	هر دو عالم چنانکه هست بدید
از برای حصول نعمت دل	در دل آویز خاک بر سر گل
ای خداوند خالق سبحان	مر رهی را بملک عقل رسان

الباب الرابع فی فضیلة العلم والذین اوتوا العلم درجات

سخن عقل چون تمام آمد	علم را در جهان نظام آمد
علم سوی در اله برد	نه سوی نفس و مال و جاه برد
آنچه دانسته بکار در آر	پس دگر علم جوی از پی کار
علم باید نخست پس عملت	برخور از علم خوانده با حلمت
علم بی حلم خاک کوهی بود	علم با حلم آبروی بود
جان بی علم تن بمیراند	شاخ بی بار دل بگیراند
جاهل از علم جاه جوید سود	مرد آجل بعاجل آرد رود
مرد بی علم لیف دره بود	در ز بحر بزرگ خیره بود
هر کرا علم نیست گمراه است	دست او زان ازای کوتاه است
مرد را علم ره دهد بنعیم	مرد را جهل در کشد بجحیم

[illegible]

علم باشد دلیل نعمت و ناز
خنک آنرا که علم شد دمساز

روز گفتار اهل علم و هنر
سینه شان چرخ و انگشه‌شان اختر

صبر مردان چو جفت شد با علم
چون بدانند خلق باشد و حلم

علم از حلم نیک بی گردد
سنگ بی سنگ لعل کی گردد

فی قطع الشیء بغیر موضعه

آن شنیدی که ابلهی بر جاست
سرگذشتی ز حیزی اندر خواست

گر بگو سرگذشتی ای بهمان
گفت رو رو ز ریش مرد بله هان

کس ازین سرگذشت نجست
حیز را کون گذشت باشد و پست

گوش شوی همه سخنها دا
و آنچه زد بر درون جان بنگار

هرچه یابی صفا بدان ده روی
و آنچه بینی کدر گذر کن از وی

صحبت ایزدست در گردن
خواندن علم و کار نا کردن

گردهٔ هیچ گوز بن گردن
از چه از عشوه و قفا خوردن

مهتر آن عشوه کاندرین بنیاد
عشوه تن سپه کند و لیک از باد

مشک پیمای از سر دل و تن
ریسمانی عشوی نبیک سوزن

در جهان خراب بی فریاد
کس گرفتار باد عشوه مباد

۳۵۹

قبلهٔ دل ز قبله باز شناس
تا بدانی تو فربهی ز آماس

چند ازین در نقاب محتالی
چشمها درد و لاف کحالی

هر که مغرور بانگ غولانست
جایش زیر دام غیلانست

علت از جان و مالیت از تن تست
آن دو معشوقه این دو دشمن تست

پاک شو تا ز اهل دین گردی
آنچنان باش تا چنین گردی

رهروان را ز نطق نبود ساز
پیل فربه بود ضعیف آواز

علمدان کدخدای دو جهانست
و آنکه نادان حقیر و حیرانست

حکما بار جمله بر بستند
جمله رفتند و زین هوس رستند

تو گل و دل درین جهان بستی
ای نه هشیار چون چنین مستی

علمدان خاصه خدا آمد
علم خوان شوخ و زیرک آمد

بهر زین بر سفیه رای فرزن
رگ قیفال بهر پای فرزن

بد ز زنگیان سلامتی نشود
که ز جیب ساده قیمتی نشود

در ره دین برای زر زنند
باسلیق از برای سر زنند

آنکه را علتی بود در پشت
چون بنالد ز پنجه و انگشت

چون تو بر سر نهی درهم
نقر آید ز مرهمش مرهم

قیفال رگیست در زرف بطرف درون بالاتر از اکحل واقع شده و فصد آن اعضاء اعالی بدن و دماغ را مفید باشد
باسلیق رگیست در زرف بطرف ...
٣٦
[illegible]

آن حکیمان که ره‌روی بنمایند		بر کل و بر دلت ببخشایند

فی الجاهل و نطق العالم

بعضی را عوام در تفت کین		میزنند از برای حمیت دین

یکی از رهگذر درآمد زود		بیش از آن دیدکان گره زده بود

گفتم ار میزنند ایشانش		بهر اشکال کفر و ایمانش

تو چرا باری ای بدل سندان		بیخبر کوفتی دو صد چندان

جرم او چیست گفت بشنو نیک		من ز جرمش خبر ندارم لیک

سفیان میزنند من بدمش		زدمش از بهر مزد میزدمش

علم خوانی نگشتی اهل هنر		جهل ازین علم تو بسی بهتر

علم را نیست هر که آماده		مثلش چون کهست و بیجاده

سنگ بیجاده گر بطبع درشت		برتر آمد ز خاک خرمن و کشت

گرچه در جذب کاه گیرد هیچ		کهربا از که چه خیزد هیچ

عالم علم عالمیست فراخ		بخ بخ آنرا که شد درو گستاخ

عالم علم عالمیست شگرف		نیست آن خطه خطه خط و حرف

چون ترا جهل دل بپیماند		که ترا خود بآدمی خواند

۳۶۱ [illegible]

علم خوان گرت نزاد است رگی — زانکه شد خاص شه بتعلیم سگی

از صفات سگی تهی کن رگ — ورنه در رستخیز خیزی سگ

ننگ دارد بسی بطبع و بدل — سگ عالم ز آدم جاهل

چون نباشد چو خر سر افگنده — تیز خر به ز ریش خربنده

علم دین بام گلشن جانست — نردبان عقل و حس انسانست

از پی دوست را و دشمن را — علم جان را به و عمل تن را

سوی عالم نه سوی صاحب ظن — دانش جان به از توانش تن

حلقه دام تو توانش تن — هست شبها بروز انبستن

فی العالم و المتعلم

از عمل مرد علم باشد دور — مثل این مهندس مزدور

آن ستاند مهندس دانا — بیکی دم که پنج مه بنا

وآن کند در دو ماه بنا گرد — که نه بیند بسالها شاگرد

باز شاگرد آن چو شد بنور — که نیاید بعمر با مزدور

مزد این کم ز مزد آن زانست — کین بتن کرد و آن بجان دانش

این بگرده ده بدیده قسمش را — وان نکرده بماند ه قسمش را

۳۶۳

بوده بیند کسی که جانورست / وانکه نابوده بیند آن گهرست

هر که شد جان ز علمش آسوده / بوده دانسته دیده نابوده

جان عالم بود مآل بین / دیده جاهلست حالی بین

زانکه نازیرکان و طراران / گل فرستند سوی گلخواران

باز عالم چو بیندش با گل / سر دگر داندش گل اندر گل

لذت گل بدلش سر بکند / دلش از گل بحیله فرد کند

از پی مصلحت بر و خندد / کاخ اخی در بروت او بندد

چون ترا از تری دل بستست / آنکه شیر غیرت و هر ز خسیست

نیک نادان در اصل نیکو نه / بد دانا ز نیک نادان به

کار یک ساله را بها دو درم / علم یک لحظه را بها عالم

آن کشد زین این کشد زان بار / که عمل مرکبست و علم سوار

چه کنی علم در میانه گنج / کار باید که کار دارد و

علم نآید عمل نابوده / دین و دولت ازین دو شد زاده

عالمان خود کم اند در عالم / باز عامل میان عالم کم

زعفران خوار تازه رو چه عجب / وز عفران سیاهی یافته گوی عجب

شادی دل شراب خوار خورد
اندهِ دل شراب باز برد

چند پرسیم چون گرانجانان
که عمل چیست با سخندانان

مرد را زود زحال برخیزد
حال باید که قال برخیزد

از سخنگوی قال پرسش حال
از زره گر زره طلب نه جوال

زاد این راه عجز و خاموشیست
قوت و قوت مرد کم گوشیست

رهروان را چو درد راهبرست
آنکه را درد نیست کم ز خرست

فی شرف المحبة

آن یکی خیره زاشتری پرسید
که مرا او ز احسان مسخر دید

که چرا با چنین قد و قامت
کودکان را همی کنی طاعت

هیکلت بس شگرف گاه طلاع
کودکان را چرا شوی مطواع

دادش اشتر جواب گفت ای مرد
من شدستم چنین متابع درد

من خود از کودک ار چه بیخبرم
بمهار و رسن نمی نگرم

درد که دست مرا گردی
من شدستم متابع دردی

هر کرا درد راهبر نبود
مرد را از آن جهان خبر نبود

مرد را درد عشق راهبرست
آتش عشق مونس جگرست

گرچه حاجی مناسک آموزست / عمل و علم او ره افروزست

پوست عالم بزهر آلودست / ور درونش بمشک اندودست

عالم آنکس بود که معنی بکر / آورد او برون ز اندهٔ فکر

گر محدث بود ندیمش دان / ور محقق بود حکیمش خوان

در ره از آبهای جانکاهست / پیل نگهبان بود نه همراهست

لاجرم میبایدت ناچار / اندرین ره رباطیان بسیار

زان همه هیچ همرهی مطلب / توشهٔ جوی از برای خود مرکب

گر نخود از بهر آب و نان نبود / همره حج نگاهبان نبود

بهر پاسست مار بر سر گنج / نز پی آنکه گیرد از وی رنج

ناطق عقل صدق و دانا به / مستمع در عمل توانا به

کار بی علم بار بر ندهد / تخم بی مغز بس ثمر ندهد

ورد بی علم تخم در شوره است / علم بی ورد سنگ در گوره است

دانشی کان فزون ز کار بود / همچو در دیده نیشتار بود

علم کان زیر دست مرد ورست / آن نه علمست کان همه ورست

مرد دین تا بجبت و دستارست / همچو ناقه در رسن و مهارست

ناقه لغار یعنی ضعیف قول ۱۲

۳۶۵

نفخ بفتح اول بر وزن نفع یعنی شادی و طرب و عیش باشد و بمعنی حاصل و نفع و سود هم آمده ۱۲ برهان قاطع

علم را چون تو خوانی از بازی ١ | آلت جاه و ساز ره سازی
گشت آن علم جانت را مولاج | بدل تاج و دین کند تاراج
باز گر علم مر ترا خواند | بر براق بقات بنشاند
تا بدانجا که چشم او بیند | تا نه بنشاندت نه بنشیند
علم کز بهر دین و داد بود | آتش و آب و خاک و باد بود
علم کز بهر باغ و راغ بود | همچو مرد دزد را چراغ بود
علم کز بهر حشمت آموزی | حاصلش رنج دان و بدروزی
زانکه جان آفرین چو جان نبود | علمدان همچو علمخوان نبود
نیک خواند ولیک بد گردد | ره بجو و لیک گرد خود گردد
نه پی کار داشت علم ابلیس | داشت بهر تکبر و تلبیس
ف[illegible]ر دین تو دیو به داند | که ده عشوه و دینت بستاند
تو ز ابلیس کم نه ای ای خر | زانکه تو دین فروشی و دین خر
چون تو در دام او برآویزی | از خدای و رسول بگریزی
هر که راست گرد و گفتارش | تا ابد کس ندید هشیارش
آنکسی ٢ از خدای برخورد | که حدیث و حدث یکی شمرد

١ قوله علم را چون الخ یعنی بسبب اسرار علم
٢ قوله آنکه الخ اشاره بحدیث خبر

علم در مزبله فرو ناید / که رقت هم با حدث نکو ناید

روز اول چه بینوا چه نوا / شب آخر چه پادشا چه گدا

فی الاخلاص الریا

شبلی آنکه شد درین بصیبه / رفت یک روز پیش پیر جنید

دیدها کرد بر رخ چو دجله جوی / یا مرادی و یا مرادی گوی

پیر گفتش خموش باش خموش / بر ره او برو سخن مفروش

در ره او سخن فروشی نیست / در رهش بهتر از خموشی نیست

در رهش رنج نیست آسانیست / بی زبانی همه زباندانیست

بگذر از قال و حال پیش آور / قال قید است از و سبک بگذر

آنکسانی که بسته حالند / برگذشته ز قیل و ز قالند

در مناجات بی زبان آی / هرچه خواهی بگوی لب مگشای

بگذر از قال و قیلهای محال / ذره صدق بهتر از صد قال

راه تقلید و قول رو بگذار / ور ز هوسها بجمله دست بدار

گر مراد تو اوست خود داند / پس گرا و نیست این نشانه

از هوس گفت جز که دعوی نیست / چون جرس جمله بانگ و معنی نیست

مرد معنی سخن ندارد دوست — زانکه بود دوست مغز را پوست

از مقلد مجوی راه صواب — نردبان پایه کی بود مهتاب

هر که از علم صدق جست ببرد — هر که از روی موها گزید بمرد

علم مخلص درون جان باشد — علم دو روی بر زبان باشد

علم با کار سودمند بود — علم بی کار پای بند بود

علم حق از درون اهل صواب — همچو در جوی خضر روشن آب

که بهر جا رسد چو در باشش — به بهر بر مزاج او جانش

زین لطیفه بکار باید سخت — به رگ باشد گواه جان درخت

علم در معرفت و عمل در پوست — همچو نور چراغ و روغن اوست

که کند به چو نیست یک حاذق — پیر را فالج و جوان را دق

نیست یک مرد صادق اندر کار — لیک هستند مدعی بسیار

دانش آنجا که رخ بخلق آرد — مرد دانش بخلق بگذارد

دانش آن نه خوبتر که بهر بهیچ — ز و بدانی که می ندانی هیچ

نیست از بهر آسمان ازل — نردبان پایه به ز علم و عمل

گر برای خداست اندک بس — ور پی مال و جاه هست هوس

فی العجز و السکوت

شبلی از پیر روزگار جنید — کرد نیکو سؤالی از پی صید
گفت پیرا نهاده جمله علوم — مر مرا کن درین زمان معلوم
تا بدانم که راه عقبی چیست — مرد این راه ازین خلائق کیست
گفت برگیر خواجه زود قلم — تا بگویم ترا ز سر قدم
شبلی اندر زمان قلم برداشت — هرچه او گفت همچنان بنگاشت
گفت بنویس بسم الله — چون نبشتی حدیث شد کوتاه
گفت دیگر چه گفت نیست جز این — خود همین است گر توئی بیقین
علمها جمله زیر این کلمه است — هست صورت یکی ولیک همه است
علم جمله جهان جز این مشناس — بشنو فرق فربهی ز آماس
این بدان وز قیل و قال گریز — جمله امنیت و زان دگر پرهیز
رهروانی که چشم سر دارند — دیده بر پشت راهبر دارند
خودی و خلق مقصدی نه رواست — که نه راه خدای راه هواست
تو بده داده وا و بتو روی — هر دو همره چو حلقها در موی
بهوا او ترا تو او را دوست — بت پرستی تو بت پرستی اوست

راهبر دارند یعنی تقلید پیر می‌کنند و از تحقیق خبر ندارند

آنکه هرگز نبود با خود یار	اوست از عمر و علم برخوردار
نیک و بد میل توست از خواست	بد و نیک تو هیچ جای کاست
کی ز بهر بخار را تسکین	کآتش اندر دلست ای مسکین
آتش دل ز حکمت چپ و راست	نشود جز به بادبیزن کاست
دل تهی کن ز آتش پنداشت	که کف خاک باد و آب نداشت
ساخته راه را همه اسباب	سوی منزل رسیده در تک و تاب
بی رفیق اینچنین ره باطل	رفته و کرده جسم را بسمل
همه در باخته ز خود الوان	رفته نفس و بمانده جان و روان
کرده این نفسها بجمله فدی	ساخته از قوالب نفوس غذی
روح صافی بمانده تن رفته	صدق مانده بجای و فن رفته
عشق کاره را [illegible] شده	عشق ازدواج را [illegible] شده
چون شدم فارغ از طریق جواز	عشق را زین سپس کنم آغاز

الباب الخامس فی صفة العشق والعاشق والمعشوق

دلبر دلربای عشق آمد	سر به سر رهنمای عشق آمد
عشق با سر بریده گوید راز	زانکه داند که سر بود غماز

خیز و بنمای عشق را قامت ... که موذن بگفت قد قامت

عشق گوینده نهان سخنست ... عشق پوشیده برهنه تنست

عشق هیچ آفریده را نبود ... عاشقی جز گزیده را نبود

آب آتش فروز عشق آمد ... آتش آب سوز عشق آمد

عشق بی چار میخ تن باشد ... مرغ دانا قفس شکن باشد

جان که دور از یگانگی باشد ... دانکه چون مرغ خانگی باشد

کش بسوی علو سفر نبود ... پر بود لیک اوج پر نبود

همتش آن بود که دانه خورد ... قوتش آنکه گرد خانه پرد

بنده عشق باش تا برهی ... از بلاها و زشتی و تبهی

بنده عشق جان حر باشد ... مرد کشتی نه مرد در باشد

کشتی ز آز رودان پر ... قعر دریاست جای طالب در

طمع از در آبدار ببر ... خرده‌ای را چه ره بود به دُر

نفس خشکی بر اسپ و بر خر کن ... چون به دریا رسی قدم سر کن

مرد گوهر چو سوی دریا بار ... جان و سر داند همیشه افزار

سفر آب را بسر شو پیش ... اندر آمو بهم ز سایه خویش

[illegible] کما قال العارف الرومی رحمة الله علیه [illegible]

ور چنین جوی ورنه پیش و کمان | تو و چنبر مهره تبا فی نان
تا ازین سایه می هراسی تو | ور ز خرمهره چون شناسی تو
نیست در عشق حظ خود موجود | عاشقان را چه کار با مقصود
عشق و مقصود کافری باشد | عاشق از کام دل بری باشد
بیخودان را ز عشق فایده است | عشق و مقصود خویش بیهده است
عاشق آنست کو ز جان و ز تن | زود برخیزد او نگفته سخن
جان و تن را بسی محل ننهد | گنج را سکه دغل ننهد
تا بود جعفری بلون چو ماه | ننهد بدرهای سیم سیاه
کردگار لطیف و خالق بار | هست خود پاک و پاک خواهد کار
ای دریغا که با تو این معنی | نتوان گفت زانکه هست عمی
بر صدف گرچه یافت جانت شرف | ورنه خرمهره را ز دست مده
غالت از سایهٔ هوست برو | لاف که برگ طاعتت بدوجو
خطهٔ خاک لهو و بازی راست | عالم پاک پاکبازی راست
عاشقان سر نهند در شب تار | تو برآئی که چون بری دستار
عشق آتش نشان بی آبست | عشق بسیار جوی کمیابست

عشق چون مُهر وی داد پشت شکست	پای عاشق ز دوست خارج نیست

فی کمال العشق

عاشقی را یکی فسرده بدید	که همی مرد و خوش همی خندید
گفت کاخر بوقت جان دادن	چیست این خنده و خوش استادن
گفت خوبان چو پرده برگیرند	عاشقان پیش شان چنین میرند
عشق را رهنمای و ره نبود	در طریقت سر و کله نبود
عشق معشوق اختیاری نیست	عقد زانسان که تو شماری نیست
عشق را کس بوجود نشناسد	هر دلی را وطن نمی باشد
گر نکو بنگری نه جای شکست	عشق را راه ورای نه فلک است
راه نارفته را نیافتن است	عشق بی خویشتن شتافتن است
عاشقی خود نه کار فرزانه است	عقل در راه عشق دیوانه است
در ره عشق کائنات همه	ستد از عجز خود برات همه
عرش و فرش از نهاد و حیران	بازگشته ز راه سرگردان
کس نداده نشان جوهر عشق	هیچکس نانشسته همبر عشق
نقد عشق از سرای ارواح است	نه ز اشخاص و شکل و اشباح است

کفر و دین عقل ناتمام بود | عشق با کفر و دین کدام بود

هرچه در کائنات جزو وست | در ره عشق طاقهای یکیست

هیزم و میوه دار و خار و خدنگ | همه را گر در آتشی یکرنگ

بید و عودی که سوختی همبر | دود اگر دو یکیست خاکستر

نزد آنکس که عشق رهبر اوست | کفر و دین هر دو پرده در اوست

مرد صورت پرست را گه کار | کفش و دستار دان کمر زنار

سوی آن کفر و دین نشست نکو | گر ز دین نقش بیند از خر پوست

هرچه آن نقد و رنگ و بو نیست | از سرا ضرب عشق بیرون نیست

عشق برتر ز عقل از جانست | لی مع الله وقت مردانست

عقل مردیست خواجگی آموز | عشق دردیست پادشاهی سوز

طفل را باز عشق پیر کند | پشه را عشق باشه گیر کند

فی قصة آدم و عشقه

دل خریدار نیست جز غم را | آن نه بشنیده که آدم را

عشق عالمکشش سوی جنان آورد | ز دل عشقش بخاکدان آورد

چون ره علم رفت سلطان شد | چون پی دل گرفت عریان شد

چون همه لطفها بدید از حق … عشق جانش نماند شنید از حق

گرچه ذات بعقل فرزانه است … عشق بگذار کو هم از خانه است

زیرکی دیو و عاشقی آدم … این بمان تا بدان رسی در دم

عشق در پیش گیر و دل بگذار … کز دل خیره برنیاید کار

سر در عشق تاج سر باشد … عشق بهتر ز هر هنر باشد

عاشقی بسته خرد نبود … علت عشق نیک و بد نبود

آدم از عشق اهبطوا منها … آمد اندر جهان جان تنها

عقل عزم احاطت وی کرد … غیرت عشق پای او پی کرد

برگزیده دو مرغ بهر دو کار … عقل طوطی و عشق به تیار

قدم عقل نقد حالی جوی … شعلهٔ عشق لاابالی گوی

باشهٔ عقل صعوه گیر بود … کرکس عشق باز پیر بود

در ره عشق ما همه طفلیم … عاشقان صافی اند و ما ثقلیم

بالغ عقلها بسی یابی … بالغ عشق کم کسی یابی

در جهانی که عشق گوید راز … عقل باشد در آن جهان غماز

تا تو با ماندهٔ عقل تو باز … تو چو کبکی و عشق همچون باز

صفت خاص حق و هم حقیقت جامعهٔ انسانی که مجلای جمیع مراتب ظهور و جودست ما خبرست و بمقتضی فیضی که از مبدا فیض

حق پژوهان که راه دل سپرند | عقل را لاشه‌ای دبر شمرند
عقل در کوی عشق نابیناست | عاقلی کار بوعلی سیناست
محدث خلقت از قدم که بود | روزکور از سپیده دم که بود
چون ندانی سر عشق نیست کی خوانی | مزه نان نخورده کی دانی
عشق را جان بوالعجب داند | زانکه تفسیر شهد لب داند
صورت عشق پوست باشد پوست | عشق بی چون و چین و چون نیکوست
در ره عاشقی سلامت نیست | اضطرابست استقامت نیست
صفت عاشقان ز من بشنو | ور ندانی برو مرا بدو جو

فی ایجاب العشق

دعوی عشق عقل گفتارست | معنی آنرا محک و معیارست
بنده گر هیچ عشق آن داری | در میان آنچه در میان داری
بر تو چون صبح عشق بر تابد | نه تو کس را نه کس ترا یابد
چون بترسی همی ز مردن خویش | عاشقی باش تا نمیری پیش
که اجل جان زندگان ببرد | هر که از عشق زنده گشت نمرد
آتش بار و برگ باشد عشق | ملک الموت مرگ باشد عشق

هر که را عشق آن جمال بود / درد بی دال و ری و دال بود

گر چه بیرون طرب فزون آرد / نوحه گر عاشق از درون آرد

درد عاشق که درد بی باشد / مرغ دولت ببیند ار پیش باشد

درد خلق از کمال اهل هنر / از پی کام جستن عسکر

هست حلاق الحلاق کتب باشد / هست عذب البلاغ داغ قضاش

گر همی لعل بایدت کان کن / ور همی عشق بایدت جان کن

مرد ناپاک را همی زدنش بری / گرد و از نقد عشق او بوشن وری

عقل و نفس و طبیعت اوی است / همه در جنب عشق دانی چیست

نفس کفشی و عقل کفاشی / طبع گردی و عشق فراشی

عقل چون نقش لب نقش سفر / بعشق چون دری داد طبع بمرد

در طریقت سر و کلاه مدار / ور بداری چو شمع دار از نار

تا ولت زیر تیغ گردن هست / هر چه زی تو بد است نیک آنست

بگذر زین سرای هزل و هوس / مر ترا آن سرای خلد نه بس

در جهانی چه بایدت بودن / که به شیکان تو آتش همچون

آدمی زیر طبع کی شاید / چار حمال مرده را باید

خلق را از عشق معروفیست | جستن و جستن این و مشغولیست

فی اشراق العشق

اینچنین خوانده ام که در بغداد | بود مردی و دل ز دست بداد

در ره عشق مرد شد صادق | ناگهان گشت بر زنی عاشق

بود نهر المعلی این را باب | زن بر آن سو آب دجله گشته حجاب

هر شب این مرد ز آتش دل خویش | راه دجله شتاب گرفتی پیش

عبره کردی شدی بخانهٔ زن | بیخبر گشته او ز جان و ز تن

باده عشق کرده وی را مست | ورد و قاحت ساحر کرده بدست

چون برین حال مدتی بگذشت | آتش عشق اندکی کم گشت

همنشین را در آن میانه بدید | کرده چون و چرا همی گردید

بود خالی بر آن رخان چو ماه | مرد در خال زن چو کرد نگاه

گفت کاین خال چیست آمده روی | با من احوال خال خویش بگوی

زن بدو گفت کای شب اندر تاب | همنشین جان خود بها دریاب

خال بر روی هست مادرزاد | آتش عشق تو شد ز بنیاد

تا بدیدی تو خال بر رخ من | تیره شدی زین جمال فرخ من

مرد بنشیند و شد بر جله درون / بنگرید بر بخت خود را خون

غرقه گشت و بداد جان در آب / گشت جان و تنش در آب خراب

مرد تا بود مانده اندر شکر / بود راه سلامت اندر شکر

چون ز مستی عشق شد بیدار / کرد جان عزیز در سر کار

مرد را تا بود شر در دل / بنبود مطلع بحاصل کل

چون شر گم شد و خبر یابد / آنکه از عقل خود خطر یابد

وانکه او مدعیست در ره عشق / شیر او هست کم ز روبه عشق

هست در بند لقلقه مانده / اگر در معنی و خبر رانده

حال او همچو آن جوان باشد / که خجل گشته از زنان باشد

نشنیدی که آن عزیز چه گفت / چون بر مرد مرد راز نهفت

فی احتراق العشق و اظهاره

رفت وقتی زنی نکو در راه / شده از کارهای مرد آگاه

دید مردی جوان سر آن زن را / کرد پیدا در آن زمان فن را

بر پی زن برفت مرد براه / زن ز پس کرد با کرشمه نگاه

کای جوانمرد بر پی چه کار / آمدستی بخیره رو بگذار

٣٧٩

مردی گفتا که عاشق تو شدم ای چو عذرا چو وامق تو شدم

بیم آنست کز غم تو کنون بدهم در جهان شوم مجنون

شده چو دم بران جمال از دست شیشه جان بسنگ غم بشکست

با من اکنون چه حال نه در هوش شد زیادت مرا جهان [illegible]

ظاهر و باطنم بتو مشغول گشته ماند از جهانیان معزول

گر حیات بزه زن دانا زانکه آن مرد بود بس کانا

گفت گر شد دلت بمن مشغول شد و جو دم دل ترا [illegible] دل

لیک اگر تو جمال خواهی من بنگری دربان [illegible]

که چو با هیبت در شب [illegible] بنگر آنکه چه صد هزار نگار

مرد کرد التفات زی پس [illegible] گفت کای [illegible]

عشق ولیس التفات زی دگران سوی غیری بنا [illegible]

زد ورا یک طپانچه بر رخسار تا شد از درد چشم او خونبار

گفت کای مرد رسم عاشقان چه گر بدست از جهان نسبت نظر

در وجودت بمن بدی مشغول نه بدی غیر من بدت مقبول

کل تو سوی کل من [illegible] گر چه [illegible]

جز بمن التفات کی کردی | غم زشت و نکو کجا خوردی
در نهاد تو مر ابدی مطلق | بجز از کس کجا شدی ملحق
سوی جز من چو التفات آری | از جمال رخم برات آری
مرد لافی نه مرد آلافی | ناف زنگی نه زنگ آنافی
سست بازار و سخت آزاری | خربزه خور نه خربزه کاری
سوخته مغز و خام گفتاری | سوده سودا و ساده بازاری
هرکه او مدعی بود در عشق | هست بیداد کرده او بر عشق
عشق را بیخودی صفت باشد | عشق را خون دل علامت باشد
هرکرا عشق چهره بناید | دل و جانش بجای سر باید
کس نیابد بعشق بهروز | عشق عنقای مغربست مرو
عشق را نیستی نکوئی تو | بره عاشقی چه پوئی تو
عاشقی کار شیر مردانست | نه بهر عوبیت بل برهانست
هرکرا سر به اند کلاه بود | بر سر او کله گناه بود
تا بدانجا که ماه و تو واند | چون همه سوخت او و دا او داند
عقل کاندر جهان چنو نرسد | برسد در خود و در و نرسد

۳۸۱ ... کاندر جهان ...
چنو بضم اول و ثانی و سکون واو مخففه چون او باشد منتخب اللغات

دوست چیز او دوست است برابر | بار تقلید نشمری ایمان

فی حقیقة العشق

عشق مردان بود براه نیاز | عشق تو هست سوی نان و پیاز
ور بره بی نیاز می‌آی درویش | رو تو بیگانه وار از پی خویش
کشش از تن طلب کشش از جان | کشش از عشق و از کشش ایمان
کی بود چون بچشم ابله فش | آنکه او جان و تن ستاند خوش
بهر جان سعادت اندیشت | هشت خوان است و هفت خوان پیشت
عشق چون شمع زنده خواهد دید | دیده و دل سپید و ظلمت برید
هر کجا شوخی و خوشی باشد | غمزه با حسن و دلکشی باشد
آنچنانی ز عشق طبع و مزیج | که بسنجی بچشم عاقل هیچ
کی درآیی بچشم مرد جنید | تو فروشی نفاق و نفس خرید
تا تو او را فروشی این سلعت | او بهر دم نوت دهد خلعت
سلعتش ساعتیست با تو و بس | خلعتش دام در دو بند قفس
گر ازین دام و بند او برهی | کفش بیرون کنی کلاه نهی

فی اضاعة العمر بحکایات الاعجاب

در بهشت این نه اکل و شرب بستی / کی ترا زین نماز قرب بستی

منبلی گفت پدرش قائم / زان شد ستم که اکلها دائم

دوستداران درگهش همه ناز / لقمه خواران جنابند و گرند

بره شیر مست و مرغ سمین / چشم داری ز وی بیوم الدین

دوستان نه همه لقا خواهند / در بهشت او همه رضا خواهند

تو ز وی روز عرض نان خواهی / می و شیر و عسل روان خواهی

میل تو هست جمله سوی طعام / نه بدار الشکوه و دار سلام

حظ دنیاست جفت رنج و تعب / هست ملبوس و مطعم و مشرب

منکح و مسکن و سماع و لقا / وعده داده است مر ترا فردا

تو همه در بند و قید هر صفتی / بدرش زان سبب همی گفتی

گر ندادیت وعده این هست / زود پیدا شدی ترا آن گفت

نه ورا بنده نه در بندی / از رمیده چرا خندی

خویشتن بین بوی چو بد بود دام / تا بوی زیر چرخ آینه فام

تا بیابی بهانه گسست / نفس را آرزو مراد نیست

مرغ دولت چو خانگی نبود / زاغ هر جای جوید می برود

نفس در پیش عشق سگدار نیست — نفس در راه عشق بیکار نیست

فی الرضا و التسلیم

هست حق را ز بهر جان شریف — اندر آن نا جلم صنع لطیف

داند آنکس که خرده دان باشد — کانچه او کرد خیرت آن باشد

سوی تو نام زشت نامد نکوست — ورنه محض عطاست هرچه از دوست

هم بدین پای بند و لطف غیب — تاج سرگشت گوشمال و عیب

هست کفارت ار چه آری — درد پهلو و رنج بیماری

نه چو پهلوی عایشه بشکست — گفت پیغمبرش که بردی دست

خار چشمی را که میخلد در پای — دشتگاهی بسا خشنت

زانکه داند کریم که محض کرم — نکند ضایع آن تمنا را هم

تو دعا گوئی و اجابت نه — زانکه داری دل انابت نه

زانکه داند خدای انابت را — حکمتش با نعمت اجابت را

نیک نه میل تو نی ز اسباب است — بد نه از قصد و قصد جلابست

نام نیک و زشت از من بشنت — کار انیز نیکند بد رست

هست عالم خدای عز و جل — که ترا چیست پایگاه و محل

گرچه باشد بظاهرت همه خوب | لیک باطن بود همه معیوب
نیک داند خدای سر دلت | زانکه زاول خود او سرشت گلت
کی شود عقل تو بد و مدرک | چه نماید ترا ز جبر مهلک
هرچه ازو بود همه نیکوست | هرچه از تست سربسر آهوست
کی بسازد بحکم مطلق تو | باد با بادبان زورق تو
خیر و شر نیست در جهان اصلا | نیست چیزی ازو نهان ابدا
آنچه پیدا و آنچه پنهانست | همه با دانش تو یکسانست
مرگ اگر چند بد نکوست ترا | مال و میراث جمله اوست ترا
هرچه در خلق سوزی و سازیست | اندر آن مر خدای را رازیست
ای بسا شیر کان ترا آهوست | وی بسا درد کان ترا داروست
بندگان را که از قدر خذریست | آن نه زیشان که آنهم از قدریست
قدر و تقدیر او نهاد چو چنگ | کی شناسد همی ز نام و ز ننگ
وان چو بربط بهر خیال همی | خفته با اندر گوشمال همی
پیش دیوان حکم حق جز مرد | شکر سیلی حق که داند کرد
که کند با قضای او آهی | جز فرومایه و گمراهی

آه تو با قضای او باد است	بر قضایش دل تو ناشاد است
با قضام تراچو نیست رضا	نشناسی خدای را بخدا
گو درین کارگه دنی گردون	کو تواند قضای حق خوردن
گر دنی تا بدیت عز ازلی	تا زند دست لعنتی سیلی
گرد نیابی که با خدای خوشند	حکم را جنستیان بار کشند
چون چه عند اگرچه در بندند	زانکه جان میکنند و میخندند
تن و جان از می قضا در سکر	دل ترنم کنان که یا رب شکر
هر بلایی که دل نشاید ازو	گر یکی در هزار شاید ازو
حکم و تقدیر او بلا نبود	هرچه او داد جز عطا نبود

ذکر القلب انفع لان شأنه ارفع

هرچه زنند بوسه بر ستانه دل	هزل نبود کلید خانه دل
دل رشوت پذیر از جان نغز	که پذیرد ز دست رضوان حور

۳۸۷

وزان سر همچو وزان سر بست | برگ دل همچو برگ گل بشکست
بر دل اهل دل بوقت طعام | گندمی گر دمی بود حرام
چون نشوئی همی دل باطل | رقم کار زان منه بر دل
دل که باشد سیاه چون زاغی | صید طاوس کی کند چو چراغ
دل آنکس که هست بر تن شاه | جانش آن هست جامه درگاه
باز چشم تو در ره اسباب | هست سوی شراب جامه خواب
چند باشی بغفلت ای بدرگ | دل تو در گل و تو خفته چو سگ
چو سگ آبستنی تو ای جاهل | سگ دیوانه داری اندر دل
خوی و طبع بد سگان داری | همچو سگ گشته استخوان داری
سگ دیوانه را کشش بعذاب | زانکه اندر ره درنگ و شتاب
هر کرا او گزید هم بجای | شد و از بیم گربه سگ بچه زای
ذره نور اگر بچنگ آری | بی تعب جز نار بگذاری
ور نداری تو نور نار شوی | پیش پروردگار خوار شوی
از در تن تو تا منزل دل | نیست جز ذره دل اگر حاصل
راه جسم تو سوی منزل جان | حایلی دان تو زین چهار ارکان

پر و بال خرد ز جان زاید | از تن تیره جان و دل ناید
باطن تو دل تو دان بدرست | ظاهر دل برون ظاهر تست
موضع دین دلست مغز و دماغ | همچو بزر و فتیله نور چراغ
دل بود همچو شمس انجم سوز | که توانا بود و چهره بروز
دل که بر نفس مهتری یابد | بر همه سروران سری یابد
نه چنان دل که از پی دنیی | بفروشد باندکی عقبی
اصل حرص و نیاز دل نبود | مایهٔ دل ز آب و گل نبود
دل که باشد چنین امانی خواه | نبود از علم ایزدی آگاه
پارهٔ گوشت گنده باشد و بس | که مر آنرا اکس نخارد و بس
بد شود تن چو دل تباه شود | ظلم لشکر ز ضعف شاه بود
ستم اندر جهان نه ز آب و گلست | کین همه ظلمها ز کین دلست
گر دلت نیستی بصورت زاغ | همه طاوس گیردی چو چراغ
عاشقان را برای جستن نام | نز برای حصول لذت و کام
یک عتاب بفرق فرقد خاک | یک حدیث و بجامه چاکاچاک
ز آن همه کارهات بی نورست | کز تو تا نور راه بس دورست

۳۸۹

با چنین دل سفر سقر باشد	سفله از گرگ و سگ بتر باشد
سگ پوینده گرگ درنده است	سفله سالوس لوس خربنده است
پس درین راه توشه از جان ساز	نه ز دلق و عصا و انبان ساز
خویشتن درفکن بزور تو دین	که ازین ره رسی بعلیین

فی حفظ القلب

کوش تا دلت چون قلم گردد	پیش از آن کت اجل الم گردد
از در تن که صاحب کلهست	تا بدل صد هزار ساله رهست
هست بر سالکان بعقبت جیل	همچو موسی و خصم و منزل نیل
لیک بر وی چو بسته گردد کار	نار گردد بعاقبت دینار
تا خدای آن رهی که در بندست	همچو زنجیر در هم افگندست
پا نه راه نیک و ار پیش	از در نفس تا در دل خویش
راه دل مر ترا ندین آرست	عقل از آن قاصرست کو تا رست
راه جسم تو سوی دل مشکل	هست چون خیر و منزل اول
که همی خبر دمی ز زنجیری	گفتی ای مکه دو کریبن و ری
نقش مکه سه حرف و لنگست	جز رفتن هزار فرسنگست

هست بر سالکان تو بتو پیچ
راه دل همچو زلف زنگی پیچ

لیک بر وی چو گرم گشت آتش
راه گردد چو طبع زنگی خوش

وانکه ره را بجد نگیرد پیش
همچو زنگی بماند او درویش

وانکه رفت از سر طرب در ره
همچو زنگی بود بدل ابله

وین ندارد کسی که اندر دل
مر ورا نیست مغز دل حاصل

همچنین با خجل دلی که تراست
دد و دام اند با تو زین دل راست

پاره گوشت نام دل کردی
دل تحقیق را خجل کردی

تو ز دل غافلی و بیخبری
دگرست آن دل و تو خود دگری

دل بود در راه آنجهانی تو
لیک دل را زده ندانی تو

پر و بال خرد ز دل باشد
تن بیدل جوال گل باشد

خشک بی بر بماند اندر گل
چون ببرند از درخت خرما دل

باطن تو حقیقت دل تست
هرچه جز باطن تو باطل تست

وین ز دل خیزد و خرد ز دماغ
وین چو روز آمد و خرد چو چراغ

آفتابی ببایدت انجم سوز
بچراغ تو شب نگردد روز

از تن و جاه و عقل و جان بگذر
در ره حق دلی بدست آور

[illegible]

آنچنان دل که وقت پیچاپیچ	جز خدای اندرو نباشد هیچ
نه چنان دل که از پی تلبیس	هست مردار گلخن ابلیس
از سر جهل و روی نادانی	اندرو فرش و طرح زندانی
اصل هزل و مجاز دل نبود	دوزخ خشم و آز دل نبود
دل یکی منظریست ربانی	حجرهٔ دیو را چه دل خوانی
دل که او را سر هست و هست	دل مخوانش که آن دل گدوست
دل که باشد چنین امالی و دوست	نه دلست آنکه هست پاره پوست
دل که با خویش اینچنان شد خویش	وانکه زان دل ولی نیاید پیش
...بیت عیبی که یک رمه جاهل	خوانده شکل صنوبری را دل
...بینکه دل نام کرده مجاز	رفته پیش سگان کوی انداز
دل که بر عقل مهتری دارد	نه بشکل صنوبری دارد
دل که با مال و جاه دارد کار	این سگی دان و آن دو را مردار
...ست معراج دل بگاه فراغ	قاب قوسین عقل و عرش دماغ

[illegible]

[illegible]

از در جسم تا بکعبهٔ دل	عاشقان را هزار و یک منزل
خاص خواند هزار و یک نامش	عام داند هزار و یک دامش
آنکه بودند خواجه صاحبدل	پیش رفتند از تو صد منزل
بنشستند بر بساط نشاط	تو بمانده پیاده هم بر باط
راه دین صنعت و عبارت نیست	جز خرابی در و عمارت نیست

فی قوة القلب وضعفه

دل قوی کی کند ز رحمت بیم	جز شراب مفرح تسلیم
ایمن آنگه شوی ز رحمت و تاب	که خوری شربتی ز بادهٔ ناب
تا نخوردی شراب دین مستی	چون بخوردی ز زهر بلا رستی
آن مفرح که اولیا سازند	در شفاخانهٔ رضا سازند
خود اینجا گلست ازین برگرد	کانکه گل خورد روش باشد زرد
تا بد اینجا ز گل بپرهیزی	چون ز گل سرخروی برخیزی
مرد گلخوار را چو باد دهد	آخر الامر جان بباد دهد
نان و جامهٔ سپید این منزل	نفزاید مگر سیاهی دل
دل کند سخت جامهٔ زر دست	خورش خوش برد ز سر شر مست

تو مشو غره بر نکوئی پوست ... که خلق نکوش هر خلق نکوست

تا خوشی خوب نغز و زیبا نیست ... خوی خوش با کلاه و دیبا نیست

نفس حسی بجوهر از زر نیست ... غذی جان خوان بی نانیست

غافلان فربه از بطر باشند ... که شکم تان و جامه کم بخشند

هر دلی را که غم بود مسکون ... نه دل است آنکه هست خانه خون

مرد نبود که گرد خود پوید ... مرد راه نجات خود جوید

تا کی از کنج خانه بیرون آی ... در ره دیو گرد نگار بیچون آی

دل ابله چو حرص بیتاباید ... بیشتر جوید او و کم یابد

فی تشبیه اللیل صفة الظلمة

چون نهان شد ز مهر سوز زمین ... آتش آسمان زد و دو زمین

دهر چون در سرای قیر اندود ... تو بتو دوده با تلاطم دود

پیش دیوان چون شکر بنشست ... زنگیان یاری کوب بر انگشت

ظلمهای سپهر دریا دم ... گشته در طبع دهر مستحکم

گشته پر دوده دیده با مردن ... کرده عالم خیال فالیه گون

شب بسان سیاه گون دریا ... من چو گوهر صدف نهاد سرا

خفته اندر کنار آهرمن / زنگیی کش ز مشک پیراهن

زنگیانی به قیر بسرشته / شسته و ساج کرده در رشته

دیو از دوده کرده خود را دلق / شش جهت را یکی نموده به خلق

گشته انفاس گوهر مردم / کرده انفاس را نهفته گم

همه پیدا ز دهان دوده سرشت / دیو در روی زنگیان انگشت

یا تو گفتی که از جوال سیاه / زنگی کور سرمه ریخت سیاه

نور بسیار اندکی کرده / تیرگی شش جهت یکی کرده

سیاقه آفتاب رفته چو تیر / قیروان را گرفته اندر قیر

شد چو شد زیر خاک چشمه خور / نسترن زار حوض نیلوفر

چشم نرگس ببا عنسا در باز / لیک بیگانه از نشیب و فراز

زحل از اوج خویش رخ بنمود / همچو گویی ز نقره زر اندود

مشتری گشته از فلک پنهان / هیچ ننموده روی خویش عیان

شکل مریخ بر فراخته تیغ / گاه پیدا و گه نهان در میغ

شمس رخ در حجاب بربسته / از سیاهی نقاب بربسته

زهره اندر حضیض ناپیدا / گشته از نور خویش جمله جدا

له قوله زنگیانی الخ آبنوس ۱۲ سه قوله گشته انفاس الخ نفس با اکثر سیاهی دو رنگ انفاس جمع ۱۲ منه قوله ساقه الخ زیبت [illegible] ۳۹۳ [illegible]

با خطا رو نما نمانده بسیج رمق — هم لبان دویت خود مطلق

ماه مستور در شبستان خویش — خفته بر روی نیلگون مفرش

چرخ پیروزه و ستاره بران — چون زر سرخ و دست نیلگران

شب اندر اثیر میدان تاز — کرم عقرب ز زهره چوگان باز

برده پیش بنات نعش چنین — ماه چون نیم حلقهٔ زرین

وز ثریا بمانده چشم سهیل — خیره چون مرد مانده اندر سیل

شب در قطر چرخ پیوسته — شمکن چو سپیر آهسته

ناله بیوه و غریو شش تیم — دل با بر حبیب اشها ده دو نیم

چرخ را کرده چون شکوفه باغ — گاه و گه دود آتشش فتیله چراغ

بهر تعویذ عقد حور العین — فرقدان چون حمایلهٔ زرین

انجم اندر مجره راست چنان — که صدف ریزها در آب روان

شده شکل مجره پیدا — همچو موسی و بحر و زخم عصا

شکل پروین چو هفت مهره شیم — بسیکی جام می نمونه چشم

همچو ضمضم ضعیف شکل سها — گاه پیدا و گاه ناپیدا

گرد شب انجم از ورای اثیر — خیل رومی بگرد زنگی پیر

کوکب از راه کهکشان پیدا / راست چون اشک چشم نابینا

مانده ساکن چو گوهر اندر درج / هفت سیاره و دوازده برج

اختر و آسمان ز کوکبهٔ من / گشته مانند اشک سینهٔ من

چون ز سرای صبح زنگی شست / دود مینا اندر آتش و انگشت

صبحدم دم همی برون ز خلیل / گفتی جان همی کند اسمعیل

تا برون کرد همچو زرین زورق / شاه گردون سر از دریچهٔ شرق

همچو من زرد رو همی شد عالم / چون برون تاخت صبح تیغ علم

شد جهان تازه چون گل دو تا / شب شد از بیم روز ناپیدا

انجم از بیم صبح ریزان شد / زنگی از رومیان گریزان شد

صبح چون شد ز نور شادروان / گسترید او ز نور شادروان

با هوا و پگاه از در من / ناگه آمد پدید دلبر من

دلبری کو دل روان بربود / چون نگار فروشان می اندود

الباب السادس فی ذکر النفس الکلی

اندر آمد چو ماه در شبگیر / الحمد لله صباح گویان پیر

گشته جسمی و ساکن از تکاپو / نیز جسمی و ره فرا داستی

له قوله اندر آمد ... مراد از نفس کلی درین مقام ... است ... نفس کلی از عقل ... [illegible] ۳۹۶ [illegible]

روی چون آفتاب نور اندود | جامه چون جامهٔ سپهر کبود
ناگهانی تو گفتی آمد بر | آفتابی ز حوض نیلوفر
یا مگر آفتاب طلعت من | ناگهان گشت بر بنفشه سمن
دیده چون از نهاد من پر کرد | تا بسر درج چرخ پر زر کرد
گفت چون نطق چون شکر بگشاد | کلهٔ خواجگی ز سر بنهاد
کیف اصبحت ای پسر خوانده | ای بزندان نفس درمانده
ای بچاه غرور مانده اسیر | بر تو مور هوات گشته امیر
خیز کین خاکدان سرای تو نیست | این هوسخانه است جای تو نیست
چه افکنی بیهده بساط نشاط | اندرین صد هزار ساله رباط
گر قبای بقا نخواهی سوخت | بر کش از تن قبای آدم دوخت
خویشتن را ازین قفس برهان | بنمای از خلیفتی برهان
باش گنجور در نشیمن خاک | ور نه بگذر ز انجم و افلاک

فی محاورته مع النفس الکلی

گفتم ای ایزدت سرشته ز نور | وی ز عکس رخ تو دیده چو حور
ای زمان از تو عید و آدینه | وی زمین از تو همچو آیینه

صفتت برتر از نفس باشد | وصف کردن ترا هوس باشد

پس بیابی بصورت و بیکیف | نیست در کل کون چو تو دگر

از صفت صورت معاینه | زانکه هم روی و هم آیینه

اندر اقلیم دین توی هموار | از پی راه دین روشن شکار

طوبی پایه تجمل باغ ارم | کعبه پادشاه خاک حرم

پس بهی نفس و بس مهی نفسی | عقل [illegible] هیچ کسی

جهد اصورتت که بس خوبی | خسروا [illegible] معشوقی

برتر از جوهری و از عرضی | جمله [illegible] را غرضی

گوهری کز تو قابل قوتست | برج خورشید و برج [illegible]

خورده شیر بها ز دست ملک | همه پیغمبران [illegible] ملک

عرش و فرشت سری و باره گهت | آفرینش [illegible] گهت

چه کنی پیش مدبری پرده | در چنین [illegible] یاد آورد

کلبه [illegible] ده دو | کردی از [illegible] ز اندر دو

من سهای ندیده اندر چاه | باد و خورشید هم این ماه دو ماه

سبلی اندر سرای جسمانی | تو ز من این حدیث بدانی

کاین بود فعل و عمل امیران را | که ایران کنند اسیران را

زین چه جای چو تو جهان بین است | گفت خود جایم از جهان این است

گر عمارت سرای رنج بود | در خرابی مقام گنج بود

جای گنج است موضع ویران | سگ بود سگ بجای آبادان

تیرگی با عمارت است انباز | نور گردد خراب گردد باز

نبود زین سرای رنج و تعب | ماه و خورشید جز خراب طلب

گر بجای درست ناید بند | رخنه بینند و روی بنمایند

زیرک از زخم دهر خسته بهست | پوست بر مغز خود شکسته بهست

دل زیرک بسان لوز بود | دل نادان چو پوست جوز بود

مغز تا نارسیده پوست نکوست | چون قوی شد حجاب گردد پوست

سنگ باید چو مرد کامل شد | مغز نغزت ز سنگ حاصل شد

گفتم ای جان بیا نگویی تو | از کجایی مرا نگویی تو

گفت من دستگرد لاهوتم | قاید و رهنمای ناسوتم

از دل خلق در جهان مائیم | از همه جای چهره بنمائیم

بهر نااهل و سفله کم گردیم | در جبلت ز خلق‌ها فردیم

نظر حق باست از همه خلق / خلقت ما جداست از همه خلق

ترجمه گوهرست کانها را / موضع مرجعست جانها را

متن ذرات قلمی آمد ایدر / چون قلم کرده پای تارک سر

کان زمین کاندران مبارک جاست / همچو خورشید آسمان شماست

سنگ او گوهرست خاکش زر / بحر او انگبین و کوه عنبر

بام شان چون فلک مسیح پذیر / بوم شان همچو نقطه قارون گیر

وان گروهی که اندران جایند / گوهرین سر زمردین پایند

پل همچون شان سر عالم / وحش گه پایه شان دل عالم

سروبستان آن سرافرازان / همچو امید ابلهان یازان

همه مستغرق جمال قدم / فارغ از نقش عالم و آدم

گاه و شان ازبرای دفع الم / نیزه بازی کنند چو شیر علم

گشته ورشان ز روشب فزاینده / او و هرچه اندرو ستاینده

همه از روی معنی جاوید / بیخبر همچو سایه خورشید

اندران باغ هر کسی نیشان / از برای قبول درویشان

صاحب جاه رسد ره از بیت / مونس فاطمه جمال علیست

چه صفت گویم آن گره امن | همه اندر یقین جان بی ظن

عندلیبان روضهٔ انس اند | ساکنان حظیرهٔ قدس اند

بینی آن روضه را اگر خواهی | کی از جان و دیده همراهی

بی عقوبت زمینش از ذل و غم | بی عفونت هوایش از نقص و کم

هم زمینش نه کوه و از گو دور | هم هوایش از حوادث الجو دور

هرچه در صحن او مکان دارد | تا بسنگ و کلوخ جان دارد

من ز درگاه خازن ملکوت | حجره دارم در خزانهٔ ناسوت

گفتم آخر کجاست آن کشور | گفت از کیف و از کجا برتر

جای چون گویمش که شهر خدای | جای جانست و جان ندارد جای

اینچنین نکتها چو گفت مرا | خرد اندر بصر بخفت مرا

زانکه اندر جمال آن زیبا | مانده بودم چو نقش بر دیبا

عقل از دست آن لطیفه‌ان | سر انگشت مانده بر دندان

چشم گر صورتش ندارد چرخ | دیده زو برگرفت گردم چرخ

مرکبی کو بزیر ران دارد | آخور از راه کهکشان دارد

سیان ما واله از جلالت او | مدرکش نگشته حالت او

منتخب اللغات فلک البروج ۱۲ باشد از

عشق در کوی غیب حالت او | صدق در راه وین مقالت او
سر و رش لشکر هوس نبود | از سوار و پیاده کس نبود
هیچ بیهوده را بدو ره نیست | زانکه در حلقها چنو شه نیست
در و درگاه او چو مرئی نیست | مرد آنجا بجای خویش بایست
پیش درگاه او ز اهل هوس | کل سوارست و کل پیاده و بس
از او امیرست کاندرین بنیاد | از پی عرش و شرع و بنیاد او
روح را کرده از جواهر نور | گوش و گردن چو گوش و گردن حور
پرده‌ها باشد از هدایت او | حرف و آواز در ولایت او
روز کوری ترا بخود پذرفت | کت درین لانگاه عز تجمه گرفت
تا نبی و نبی ز چون تو سقط | این در آمد بصورت آن در خط
جهل تو بحر قال و قیلی را | زخمه کرد دست جبر سیلی را
گرد این بیر گرد تا از چاه | پایت آرد ز چاه بسر گاه
طفل کو بیر گرد و کسی گردد | تخم کو پرورد و بسی گردد
زانکه از قوت قوائم او | بهر جا و بد نفس سائم او
کس چنو کم شنید در سلفوت | هر زر گردد مزارع ملکوت

جان من بهر این حدیث چو نوش … چشم بنهاده بر دریچهٔ گوش

تشنه‌ام من از آن سخنان نیز … تشنه که از پر نمک نگردد سیر

جان ز دیدار دوست پروردن … هست چون شهد و گلشکر خوردن

معده از علم زان نگردد پست … که طعام و شره بود همدست

بی عفو پیر در جوانی خویش … که خورد بر ز زندگانی خویش

لب چو بگشاد پیر فرزانه … سایه بیرون گریخت از خانه

پیر را گفتم از سر تحقیق … ای ترا ملک دین جهد و حقیق

سنگ با تو دمی بگفتم غم … همه عمر نه هم آن یکدم

عمر بی دوستان نه عمر بود … عمر بی یار عمر عمر بود

عمر با دوستی که او یکتاست … یکدمش را هزار ساله بهاست

دل ز بند تو خوش بود بعذاب … چه عجب گر نمک خوش است کباب

جان ز روی تو در آرام باشد … دل ز تأیید تو خرم باشد

چو نتو در مرکز حقیقت و صدق … نیست یک پادشا بمقعد صدق

از تو صحرا حریر پوش شود … وز تو بیها شکر فروش شود

از تو باید کلید قفل وفا … سر صندوق صدق و دست صفا

منتخب اللغات

قوله عمر بی دوستان …

بفتح عین مهمله و سکون …

منتخب اللغات

از هیولی مجرد صورت می نماید افاضهٔ استعداد نفس کلی الخطاب بغیبت بطریق التفات کلی خواهد بود منافی صفت نفس در صورت مصرع از افادهٔ اوست

از تو پوشش یافت پوشش آید | که هیولی برهنه پوشش آید
مردم از نیک نیکخو گردد | باز چون بد بود چنو گردد
چون خرد در لبت نهان گردم | چون قلم بر خطت بجان گردم
آینه روشنی بدست خرد | شمع ور آن بر گوی دم نیارد زد
پیش تو چون سنان کمر بندم | خون همی گریم و همی خندم
همچو چنگ ار در هوات زنم | رسن اندر گلو نوات زنم
خواجه آنکه که راز مطلق گفت | رسن اندر گلو انا الحق گفت
تا که از بیم نفس بگریزد | عشق با خون دل برآمیزد
جز ز خواجه لیس از فراق تنش | وصل حق بود دجلهٔ سخنش
پشت بر اروی باشش غیره مجه | بر سر دار دست و پای منه

[illegible]

زانکه در گلشن رموز ازل ‌‌‌ — خاصه آنگه که جان شنید غزل
حق چو مر خواجه را پدید آمد — بنده مر قفل را کلید آمد
گر بخست آوریده این پیغام — به پسین آفریده خود کام
باز پس مانده ز پیش اجل — پس و پیش گرفته حرص امل
از پی نان و آب ماندی باز — در حجاب نیاز تن چو پیاز
چه افگنی تخم حرص و آز و نیاز — در گل و دل که آز نارد ناز
که اندرین خرسرای پوئی تو — بچه بابی مرا نگوئی تو
گر ز آب و بنان بماندی باز — چه کنی تخم خشم و شهوت و آز
که آنچه شوری ز رنج کند مملوح — و آنچه تری ترا کند مفلوج
تو بپرهیز ازین غرور فلک — گر نداری سر مرور فلک
که اندرین حجره بر تن و دل و جان — آب از آن گشت بر خرد نادان
گنجدی گر وهر ترا گردون — دیده بند و تست باب برون
جان و دینت بقهر بستاند — گر ترا سوی خویشتن خواند
نیست بی رنج راحت دنیا — خنک آنکس که گرد و هر رنجا

فی حفظ العین من نظر المحارم

انچه بر تن قبول بر جان برد / و انچه بر پای نیک بر سر برد

هست عشق اندر بتان که آخر کار / نگرستن گرستن آرد بار

اولت یک نظر نماید خرد / پس از آن لاشه رفت و رشته برد

تخم عشق از دوم نظر باشد / پس از آن اشک و رشک بر باشد

فی الفقیر المحترز من نظر الشهوه

آن شنیدی که در گه عیسی / خواست باران بحاجت از هوی

رفت با قوم خود باستسقا / کرد هر کس ز عجز خویش دعا

با اجابت نشد دعا مقرون / گشت عیسی از آن سبب محزون

تا که آمد ندا که مجرم را / از میان کن برون که مکرم را

باگنهکار نیست او رضا / نشود از گناهکار دلی

بازگشتند جمله آن انبوه / که جهان بود از آن گروه ستوه

جز یک اعور نماند با عیسی / جان ما باد جانش را بفدی

گفت عیسی چرا نرفتی تو / پشت چون دیگران نخفتی تو

تا تو بودی بگو گنه کردی / نامه خویشتن سیه کردی

گفت روزی همی برهگذری / سوی ناموس زدم طرفی

همبر آن جای کان نظر دیدم / طمع از جان خویش ببریدم

قدم از خشم بر نگشت من / تا مرا این چشم بر نگشت من

تا ظفر یافت دیو بر چشم / چشم کردم سیاه چون خشم

آنچه از من نصیب شیطان بود / کشته مرد دیو را بفرمان بود

دور کردم ز خویشتن یک راه / تا نمانم رهین خشم آله

گفت عیسی بگوی زود دعا / که توئی در زمانه خاص خدا

دست بر کرد زود مرد امین / عیسی اندر عقب کنان آمین

دست برداشت مرد دینی زود / بود یزدان ز فعل او خشنود

در هوا زود گشت میغ پدید / ابر باران گرفت و می بارید

از چپ و راست سیلها برخاست / رود باره گرفت از چپ و راست

هر کرا برگزید یزدانش / بر زمانه رواست فرمانش

گر تو فرمان حق بری فرمان / بدهی بر زمانه چون شاهان

نظری کان نبایدت منگر / تا نیابی تو از زمانه خطر

هر که او ننگرد بنا شایست / تنگ شد رنج و غم نبایست

سهمی ست از سهام لعین	هر نظر کان نشاید اندر دین
عاشقی خود باختیار خطاست	آه عاشق باختیار کجاست
آب یخ زاب پشت بگریزد	کاب پشت آب و بهار بریزد
گر دیر یابدت اندرین عالم	انده آب پشت و نان شکم

فی حسن الخلق و سوء الخلق

آنکه با نقشهای زیبا اند	تخته کودکان و دیبا اند
طمع او را از روی زیبا چیست	پاره خوب از دیبا چیست
هر کرا روی خوب کم خرد است	روی نیکو دلیل خوی بد است
روی نیکو بقدر خود بد خوست	زان خرد خوب را ندارد دوست
هر کسی کش نه دین نه آئین است	روی نیکو که روی رنگین است
هر کرا با جمال بد نیت است	وانکه حسنش چو ماه عاریت است
چون چراغند لیک پژمرده	شمعی زنده و نزد وی مرده

فی الوجه الملیح مع الفعل القبیح

خوب ها از برای دست فراخ	جاودان شاخ شاخ زیر و شاخ
زشت آن از برای حسرت چیز	دست مل تنگ چون گذرگه تیز

سهمیست از سهام ... مضمون حدیث نبویست که النظرة سهم مسموم من سهام ابلیس ... گفت پیغمبر صلی الله علیه وسلم [illegible]

گلخنی درکشیده اندر پوست | تو کشش جان لعبتی که دوست
آنچنان کرد شهوتت محجوب | که ندانی همی تو خوک از خوب
گر تو با دام و دید سیم تنت | دل بریان چو پسته در دهنت
هر که در دست یار بیدل ماند | تا ابد پای او فسرده بگل ماند
چون برافشاند زلف مشکین را | بچه دارد چنین دل و دین را
مار و طاوس روی و موی آراست | عافیت آ دست دل خواست
مار و طاوس کامد از بهم | هم چه خوابند و چون آدم
بشکند رشک جعد او پشت | دست عشقت کند چو انگشت
تا تو آن روی چون گلش یابی | خار پشتت کند ز بیخوابی
گرچه باشد بروی و موی نکو | نان بی نانخورش بود بدخو

دل عاشق از دل همچو سنگ معشوق آهن فرسوده ... خون گرسته
چو سنگ دل عاشق ... دل معشوق را
میان سیهی چشم و سپیدی روی ... بجهت ضرورت شعر افتاده
باشد و واو عطف در مصرع ثانی ... مرئی است که عبارت از سیاهی
بیت فاعل ... چشم شان و سپیدی روی ... ببرد گوش

ببرد گوش و بینی آمد ز کوی	سیهی چشم شان سپیدی روی
خوش ترش در درون از کینه	گل گل از عکس ویش آئینه
زان دل همچو سنگش اندر تن	دل تو خون گرسته چون آهن
آن بت ماهروی سیم اندام	چون زر بت کرد خوش و خوش نام
وآن غلام شگرف دیبا رخ	بت زنجیر جعد سیبا رخ
گر چه پی برگرفت از سر بت	گردنت بست و چو پای شکست
چون شود چشم تو جدا از فرق	لب شود باز گنده بخنده چو برق

فی صفة الصبیان ای الغلمان

شاه پیچ پیچ را چه بنی	ای کم از هیچ هیچ را چه کنی
ای دو با دام تو چو گوز گرو	مانده از دست کودکان در گرو
چکنی با دو چون و خاجویان	عمر در وعده نکو رویان
شاه این زمانه خرد و بزرگ	چشم را یوسفند و دل را گرگ
نقش چه آفتند صنعی وار	چشم را گل دهند و دل را خار
باز از این دلبران عالم سوز	عشق شان هشت دلها گوز
گرچه از چهره عالم افروزند	از شره دل درند و جان دوزند

[illegible]

همه در بند کام خویشتنند / عاشقان پیش شان همه شمنند

اگرچه وز دی ره انها را / چشم شان رخنه کرده جانها را

ببر شده آبروی دولت جسم / زان دو زلف چو دیو چون طلسم

هر دو در خم زلفها گواه اند / که نبیند آدمی پریشانند

همه دیوند وظن چنان آرند / که ز خور آدمی سرشته دارند

یار با گیسوند مشتی تر / ز هر دو ریشه شهره فی در سر

کرده از قفل زلف محبوبان / بهر دو وصلی دو فتنه دولان

صد هزاران کلید بارنجیم / همه چین چهره روی بدر منیر

جعد مقتول دلگسل باشد / زلف مرغول غول دل باشد

زین نکویان یکی ز روی شتاب / پشت غم ساختی دو زلف بتاب

فی نظر السوء الی المحارم

آن نگاری که سوی دیگری / او دولت بهر دانه ولوله در برقی

روی اگر هیچ بی نقاب کند / روز را با دو آفتاب کند

ور کند هر دو گیسو باز / شب بت ... گشا

دایگان زلفها و چهرهاش هند / چینیان نقش خود ... باشند

[illegible]

درج درش چو نطق بشکافد / شرمش از گل نقابها بافد

شکن زلفش از درون سرای / مشک بست آمده جلاجل پای

گرچه در پرده‌ها نهان شد / هیچ عاشق نهان نماند شد

بوی او عقل را کند سرمست / روی او مرگ را زند پس دست

حلقهٔ زلف او معماگوی / نقش سودای او سویدا شوی

از لبش جان کور گوهر گوش / وز رخش چشم عور و بیا پوش

دیو همچون ملک شد از رویش / روز و شب گشته زان سیه مویش

موی در رویش به از شب و روز / شادی افزای و مجلس افروز

مرده از بوی او حیات برد / ماه از حسن او برات برد

چشم صورت ز رقتش جان بین / دست معنی ز دامنش گلچین

هم عاشق سو لبش بشتافت / لب او خرده‌بخشنده باز نیافت

گاه پیدا و گاه ناپیدا / همچو نقطه به چشم نابینا

خط خالش چو خط و نجم نبی / زیر هر یک جهانی از معنی

زلف و رویش اگر نگارستی / شب و روز این که دوست حیارستی

در تماشای آن دو تا گلنار / مرده هم رفتند چو دانهٔ نار

چشم گوشه شود چو ساز و چنگ / گوش چشمه شود چو آرد رنگ
زان که خط لعل رنگ مشک فروش / مردم دیده گشته دیبا پوش
روز زیران شود همی ز شبش / بوسه ده گم کند همی ز لبش
دست عاشق روان برد آنگه / دهنش را بخنده یابد باز
نه ز غنچه دو دیده باز کند / نه ز خنده دو لب فراز کند
بند زلفش چو زیر تاب آمد / بند قندیل آفتاب آمد
خرمن مشک توده بر توده / خوشه چینان از و بر آسوده
صورت قهر و لطف خال لبش / عالم بسط و قبض در وششش
لعل او در گشاده جان آویز / مجمع مرجان پریش شور انگیز
کارخانه رخش بهار شکن / بار دانه لبش خمار شکن
خصم او عقل و روح را آخر که / چشم او چشم را تماشاگه
هر کجا زلف او مصاف زند / زشت باشد که نافه لاف زند
از زمین مشک بوی برخیزد / خون عاشق که زلف او ریزد
دیده زان چشمها که بر دارد / نجز کسی کافت بصر دارد
قد او در دو دیده دلجوی / همچو سرو بلند بر لب جوی

خانش از رنگ و بوی او بر ماه / راست چون خال با بسم الله

شمع رخ چون ز شرم بفروزد / آهوان را کرشمه آموزد

چشم کز دیدنش ندارد نور / باشد از روی خوب فایده دور

بتوان دید از لطیفی کوست / استخوان در تنش چو خون اندر پوست

هم گهر با دهان او ارزان / هم سرین با میان او لرزان

جان جانست نور بر قمرش / نور عقلست لعل پر شکرش

عنکبوتی برو اگر بتند / عشق از آن حد زانیانش زند

فی الخاشع والجاهل

دید وقتی یکی پراکنده / زنده زیر جامهٔ ژنده

گفت کاین جامه سخت خلقانست / گفت هست آن من چنین زانست

چون نجویم حرام و نه هم دین / جامه لابد نباشدم به ازین

هست پاکیزه و حلال و نگین روی / نه حرام و پلید و رنگین روی

چون نمازی و چون حلال بود / آن ترا جوشن جلال بود

هنر این دارد این سرای سپنج / شره پانصدش بود کم پنج

عشق او چون سر خطا باشد / کی ترا آن ز حق عطا باشد

هنر این دارد ... بحساب جمل ... پانصد و پنج است از این عدد ... [illegible]

خنک آنکس که زو بدارد دست — نبود همچو ما غرور پرست

ای سپرده به دیو دل و هشش را — چه کشی سوی خود بدر کشش را

کشته فرزند و مادر و پدرت — تو بدو خوش نشسته گو جگرت

اژدها را بسوی خویش مکش — که کشد جانت را بسوی آتش

پدرت را بکشت و بینی زار — زان بر آزار دارد او آزار

اندرین راه تشنه دین نبود — تبش و تابش یقین نبود

گرده تا در سرای تو مرده است — تا بصد سال نام او گرده است

پدر و مادران بزرگ پسر — هر خطابش کنند بجان پدر

گر کند کوسه سوی کودک هیچ — جده جز تو خطش نخواند هیچ

کرده خود را بسحر او رافش — چابک و نغز و تر و تازه و خوش

وینی از روی شنت چشم زنیک — همچو بینی ز زنگی آمد لیک

واندرون پیش عاقلان جاوید — روی دارد سیاه و موی سپید

چون جهان در جهان نامردان — پای برجای باش و سرگردان

عشق او زان چنین اثر کردست — کان سیاه و سپید بر گردست

جام زرین و دست پر زنگار — واندران جام زهر جان او بار

[illegible]

تو مشو غره بر جمال جهان	زانکه نزدیک عاقل و نادان
ریزه چو تره زمویش در خانه	تو چه گربش همی زنی شانه
اندرین سنگ مغکده چو ابله دست	یا همی بازی گرفته بر دست
و اندرین چار پست هفت بلند	با تو همشیره اند و خویشاوند
پس چو آدم تو بر تن و دل و جان	آیه حرمت علیکم خوان

[illegible]

چون جهان مادر و تو فرزندی	گر نه گبر عقبی چون بندی
همچو گبران تو از برای جهان	خوانده او را و دیده والد جان

فی طلب الدنیا و آفاته

هر که عقبی از خدای نبود دستش	هر چند لیک نبودش دست عقبی
هر دو نبود بهم یکی بگذار	زان سرای نصیب نیست مدام

مومن است چون و ... بهره مند نگردد

آن سرای ... نصیب افتاده و از ...

۱۲

[illegible]

وانکه از کرد و کار عقبی سست است	بهر او راه بیم هر دو روست
هست بیقدر و دنی و غدّار	مر سگان راست آنچنین مردار
زانکه گشتاپه خوبکاران راست	جمله عقبی حلال خواران راست
جامه از بهر عورت عامه است	خاصگان را برهنگی جامه است
مر زنان راست جامه اندر خور	زینت مرد راست فضل و هنر
جامه بر عورتان پسندیده است	دیده دیده آفت دیده است

[illegible]

...ر را در لباس خلقان جوی ‌ ‌ گنج در جایهای ویران جوی

...زنان رهست جامه تو بر تو ‌ ‌ هر درا ربوده و ... تو

...ون نباشد بلامت الفاظ ‌ ‌ لبس تو جامه برهنست که حفاظ

...زنان را برهنگی جامه است ‌ ‌ خاصه آنرا که شوخ و خودکامه است

...ست زن ابجامه خانه بوش ‌ ‌ به ز عریانی ایچ عورت پوش

...ورتا نشد حیا هلان که همه ‌ ‌ هر که پوشیده تر ز عورت به

...قی در قبای معنی کوش ‌ ‌ عیبه رد بازده به جبه فروش

...کند عقل جامه زیبا ‌ ‌ نقش دیباچه داند از دیبا

...یشی از پی هوس تن را ‌ ‌ گرمی عشق جامه بس تن را

...ین بزیر کلاه داری تو ‌ ‌ زان هوای گناه داری تو

...کلاه از بنا ز تن بنهی ‌ ‌ سر پدید آید ار کله بنهی

...لشبی رو بوقت شبگیران ‌ ‌ با حذر در نهان ز چشم گیران

...سر خود را پدید کن ز کلاه ‌ ‌ توبه اینست از گذشته گناه

...ین سر آمد پدید در شبگیر ‌ ‌ پای ور نه حجارت از سر گیر

...شد ار بر سر تو افسر نیست ‌ ‌ خر داند سرست و بر سر نیست

نقش آنان که اهل محرابند	در حجابند مجردان یا نه
متاهل و دوپای خود بربست	سر کم دون و دو دست او بشکست
گر زید و زبیر و آن بدبخت	رخت و بخشش بماند زیر درخت
همچنین زنده جامه باید بود	در خور عقل جامه باید بود
کانکه از عقل جامه دوخته باشد	آب عمرش بداد و خاک بباد
وانکه دعوی دوستی ما کرد	از تن و جان او برآرم گرد
هیچ اگر بنگری سوی اغیار	زنده او را بیار و هم بر دار
وانی از بهر چیست شیخ و غنا	زانکه الله اغنیست مرما
تن خود از دین بکام دار و سر	هر چه بیند حق حرام دار و مر
زینت الله اسپ زین باشد	زینت الله جمال دین باشد
مرد و زن دان فشد امیر نفس	دیده بر مردگان کند کرکس
در جهان بنگر اینچنین راه شر	چه کنی رنگ و بوی غمازش
که تو اندر جهان بسازی آن	همچو رازی که بدست غمازان
نیست مهر زمانه در کیسه	سیر دار و میان لوزینه
کی سرای جهان جای تو باشد	هر که راه و دل بکان باشد

سرنگون خیزد از سرای معاد ‌ هر که روی از خرد بتافت بجاد

هر که اکنون درین کله چنین کوی ‌ از کژی وجهی بتابد روی

چون قیامت برآید از کویش ‌ روی باشد قفا قفا رویش

ای سنائی برای دین و صلاح ‌ وز پی جستن نجات و فلاح

همچو دریا چه نیست اینجا حر ‌ کام جز زهر باشش و دل پر در

مرد گر خاک و آب دارد خار ‌ بهوا بر نشیند آتش وار

زانکه در جان بواسطهٔ اسباب ‌ گرفتی از خاک رست و تری از آب

آدمی چون غلام راتبه شد ‌ زاثر طبیان بخط کاتبه شد

گرچه جان همچو آب پاک آمد ‌ زو نگهدارتر ز خاک آمد

ورنه ارکان ز خاک پا گستی ‌ زو نگهدارتر ز خاک گستی

معطیان خفته دل زحیر زده ‌ دایه بیمار و بچه شیر زده

هر که در زندگی بخیل بود ‌ چون بمیرد چو سگ ذلیل بود

سفله چون خود اندر د بهانش ‌ پس چه نالش شکن چه پنداش

هر در کارگاه مرد لئیم ‌ نز پی ایمنی که از پی بیم

گرچه زنجیر حلقه نپذیرد ‌ سفله را در بزن خود او میرد

فی محبة الدنیا مع محبة العقبی

گفت بهلول را یکی داهی — حبّهٔ گیر و بخششت خواهی
گفت خواهم دو بیست چوب برو — گفت چوبت چه آرزوست بگو
اندرین منزل فریب و غرور — راحت از رنج دل نبینم دور
از پی آنکه در سرای سپنج — هیچ راحت نیافت کس بی رنج
حبّه مرد زهد و سنت اوست — زانکه تصحیف حبّه جنت اوست
حبّه مرد را چه خواهم کرد — حبّه بخش نام او آورد
زانکه اندر سرای بازی رنج — از پی نام خود نه از سر خنج
هر چه گردون بخلق بسپردست — نام حبّه بنزد من بردست
چه ستانی ز دست آنکس قوت — که کند درس علم مات یموت

فی کتمان الاسرار

گفت مردی ز ابلهی رازی — با یکی بدفعال غمّازی
مرد غمّاز پیش هر اوباش — راز آن مرد کرد یکسر فاش
گشت ابله از چنان غمّاز — گفت با مرد غمز کای بدساز
راز من فاش کرد بی نادان — همچو آوای پتک بر سندان

دل من کرد قصد پادشاهی — تا فکندم در سرای نو شدن

تو همی دانم یکی بشکست درم — وان بهفتاد و نهی دانم ستم

ضایع این گنج تو بگذاردم — حق نعمت بو حسیم بگزاردم

بی سبب مر مرا بیازردی — آنچه ناکردنی بود کردی

بمکافات آن شوم مشغول — تا که از سر برون کنی تو فضول

رفت او را بداد و احمد و — مرد غماز گشت کارش بد

مرد غماز گشته شد آگاه — کار ابله ز خشم گشت تباه

پادشه مر ورا بکشت بگرفت — بودش می نگشت آنچه گفت

بی سبب کشته گشت خیره دو مرد — زانکه ناکردنی بجهل بکرد

فی ذکر الربا گشتن بالکل نار الهی

گفت روزی به جعفر صادق — حیله چه در ربا بی فاسق

کز خدای ربا چه مقصود است — گفت زیرا که مانع جود است

زان ربا ده بشر منع آرست — کاین مروت جز آن سخا آرست

وقت اگرچه اغنیش چه بست — با خدا و رسول در حرب است

گر دولت هست با خرد شده جفت — بشنو از حق که یمحق الله گفت

اندک اندک چو جمع گشت با / برو و جمله و بخوان نشنیے

حرص دنیا ترا چنان کر دست / که خدا از دلت بیاز ردست

سیم دارد ترا چنان مشغول / که نترسی تو از خدا و رسول

گر صد آیت بخوانی از تحریم / باک ناید ترا که باید سیم

یوم تحمی بخوانی از قرآن / وای بر جان ابله نادان

فی العارف و الجاهل

بگدائی بگفتم ای نادان / دین بدنیا مده تو از پی نان

ابلهانه جواب داد از ضعف / کز پی خرقه و جماع و علف

راست خواهی بدین تنانک خوشم / این کنم به که بار خلق کشم

زان سو گدیه بر در آر مرا / تا نباشد بکس نیاز مرا

و که تا در جهان پر تشویش / چند خندند ابلهان زان بیش

اسمی بسار یش کاندرین خانست / که خداوند او بقهر انست

دینی ار دوست انجم و حر لبنست / عاشق دشمنان خویشتن ست

گر ترا مال و جاه و تمکین ست / حادث و وارث از پی آنست

مال آن دان که کام راند از تو / کانچه ماند از تو آن نماند از تو

... به بهی بماند جاودان | وانچه بهی ور ابمال مخوان
... ده ماند منهاده آن تو نیست | بر دو مال به ز جان تو نیست
... چه باندازه تو آن به نیک و بد | بخشش مرگ آن نه بخشش خود
... ن عروسیست ظاهر دنیی | لیک باطن چو زال بی معنی
... ن و دنیا دو ضد یکدگرند | هر کجا دین بود درم نخرند
... ر دنیا بجمله مخرقه دان | خویشتن را ز مکر او برهان
... سن قست و دست چون زاری | دیر و زودش بجای بگذاری
... ره دنیا بجمله بازی دان | ترک او عزّ و سرفرازی دان
... ت بدنیا ترا ابنار ره هه | سے نداده ترا اخمار ره هه
... کراهست انده بیشی | همه او ست کفر و درویشی
... صوفیان در رومی دو عید کنند | تا بزن یک کس قدید کنند

۴۲۵ مثل الذین اتخذوا من دون الله اولیاء کمثل العنکبوت اتخذت بیتا وان اوهن البیوت لبیت العنکبوت

... گردن نفس حیوانی و انسانی تواند بود ... لازم عید نیست خصوص هر عیدی که صوفیان کنند

تا کی از دست صبح قربت نوشیم
آب شور است آن و تو سفری
تشنگی آب شور نشناسد
آب شور است لغت دنیا
تلخ بدین آب و بس کرا [illegible]
هر که انبار شد چه مور بود
مور باشد همیشه در تنگ چو [illegible]
مور باشد همیشه در تنگ تاره
آن دارد در بهشت آشیانهٔ خویش
باز دارد قناعت اندر جای
آن را صورت ها سر و [illegible]
از بهر نشستن نیز ویران
مرد درویش خود زبون آید
مرد درویش را خدای عزیز
یعنی از بهر ای آن ها رست

کی تنگ است و [illegible] نوشیم
تشنگی [illegible] شب [illegible]
[illegible] آنکه از [illegible] را [illegible]
[illegible] آب شور [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] داخل [illegible]
مرد باشد [illegible]
صد هزاران [illegible]
صد هزاران گدای [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]

بدنیا زان همی بیزار آید | کز غنا ابله و احمقی زاید
کمی نی با فقیر و در سازد | کو بدنیا و این بدین نازد
از غمی سیل [illegible] سر | هیچ در مال ناکسان منگر
هر که با ناکسان بچشم آرد | با خدا بس بود بخشم آرد
[illegible] امر حق [illegible] | که بدنیا و اهل او منگر
[illegible] نشان [illegible] | چشمت از روی دوستان [illegible]
تا بود [illegible] | چه کنی نقش این طلعت آن
پس چو [illegible] سوی خویش | کی [illegible] بسوی او نگرد
[illegible] | ننگرد سوی تو [illegible]

فی الاحتراز عن الدنیا

[illegible] لب [illegible] | دست زی او مبر که مادرست
[illegible] | مادرست چون کنی [illegible]
[illegible] | گر [illegible] مادرش [illegible]
[illegible] | [illegible] همت بکار آید
[illegible] | هم [illegible] گنج [illegible]

[illegible]

یار اگرچه بی‌نهایت بد دست / پاسبان درخت صندل آن بت

چون ز بانگ سگان شوی دلتنگ / سنگ بر گیر و ده سگان را سنگ

مر آن سگی را که کرد پای افگار / نان بی سوز آتش ده زنهار

سوز سگی را اگر بیازاری / چیره گردی بظلم و خونخواری

از پی رستن از سرای خسان / حیله کن هیچ به یکس مرسان

بار بد دست شو چو چنار / با فرودست دستشان آر

باش بد دست اگر چه بهشت / ورنه رنج از دست چه شناسی و گذشت

راست بر دست راست گو رستی / ورنه کج رو چه عهد بشکستی

من ندیدم سلامتی ز خسان / گر تو دیدی سلام من برسان

چون ترا گشت نوش صحبت نیش / بده آن نوش را بجد سر نیش

با خسان خو نشست و خاست مکن / قطع کردن ز وی و راست مکن

پس اگر ناگهی در افتادی / سازگاری بهست و دلشادی

ای بلندان بعقل و رای شریف / مکنید این بلند را تصحیف

در کفایت بلند رای شدید / آن بلندی چرا پلید کنید

خویشتن را ندیده اید همه / آدم نو رسیده اید همه

همه را در ولایت یزدان / راستی قابلیست و فرمان جان

زین نیابان جز کسان آدم را / نردبان نیست بام عالم را

پایه کفر و پایه دین نیست / نردبان پایه خرد دانیست

بینم از فعل تست کاندر آب / از سر آب رفته‌ئی بسراب

سر آبت سراب شد چه کنی / عقل و دینت خراب شد چه کنی

میوه این و آن همین پوست / چون درختان میوه‌دار نیست

نور خواهی بدست موسی وار / دست در کن در جیب خویش برآر

راه مدین نرفته پیش شعیب / چند گردی بگرد پرده غیب

تا شده ساعتی شبان رمه / چون برآری عصا بگرد همه

دل بر آن نه که باشد از خانه / خشک چوبی که مشک بیگانه

تنبل و چون تلالبایج بخیل / کتاب لیسی همی تو بر لب نیل

خوانت از هرچه نعمتست پرست / لیک در دست موش شنقره بست

همه نعمت ترا شده حاصل / تو ز اسباب خان و مان غافل

زهد اصلی رساندت در وصل / زاهد ابتر همی ندارد اصل

هرچه از سعی طبعی فلکست / ملک تو نیست مالک ملکست

۳۲۹ [illegible]

چرخ تا فرش در نورد بنده ایست | همچو او کارهاش گردنده ایست

هیزم سهیده مخواه از کسی | هیزم آتش دل سیاه تو بس

باشد از بی‌چنگی و درویشی | هیزم خشک آتش دل خویش

آتش جانش را بهنقا و آب | سشته اند اختران بدست صواب

جنبش جبر خلق عالم راست | جنبش اختیار آدم راست

فی من عرف نفسه فقد عرف ربه

تو بقوت خلیفه بگهی | قوت خویش را بالفعل آر در

آدمی را میان عقل و هوا | اختیارست شرح کرمنا

آدمی را مدار خوار که غیب | جوهری شد میان شسته عیب

از عبیدان ورای پرده چرا | اختیار اختیار کرده ترا
تا تو از راه خشم و قلاشی | یا ددی یا بهیمه باشی
از سه گونه ستور و دیو و دد است | سر و گردن یکی دد یا دو و دد
سگ و اسپست با تو در یک تن | آن گزنده است این گر توسن
آن مروض کن این مسلم کن | پس درآی و حدیث آدم کن
عم وادی بمکر و شهوت و زر و | چه تو مردم چه دیو و دد چه ستور
با همه حیلت و فغان و غریو | پای عقلت به بسته اندیشه دیو
با سه دیوار ز آدمی پاک دم | تو همان کن که دیو با آدم
آنکه بیرنگ زد ترا بیرنگ | در تو بنهاد حرص و شهوت و جنگ

۱۳۴

[illegible]

باشد برای انسانی را انکاره گرد و خلق نمود چنان حرص و شهوت و جنگ در تو بنهاد آکاه الخلق والامر

داعی خیر و شر درون تواند / هر دو در نیک و بد زبون تواند
از ره خلق خوب و سیرت زشت / هفت دوزخ توی و هشت بهشت
همه مقصود آفرینش کون / توی ای غافل از معونت عون
وز درون تو هست از پی این / صد هزار آسمان فزون ز زمین
جز پی تنت را بها نه بهم / جز پی جانت را بها نده هم
خشم و شهوت بهر کجا خرد است / سبب نفع نیک و دفع بد است
شهوت اسپ و خشم سگ در تن / معتدل دار هر دو را در فن
مفزای هر دو را بیگاه / دار بر حد اعتدال نگاه
زانکه داند که سگ رایض اسپ / کانکه در سگ نکو و در اسپ نکوست
از پی نفع و دفع و قوت جاه / با تو به خشم و آرز و همراه
آنکه را خشم و آرز و نبود / در گیاست چنان نکو نبود
نز و جز که ابله و بدخو / در سفر بی سلیح و بی دارو
آدمی شد تمیز عقل عزیز / نبود پای میز را تمیز
عقل و جان تو کدخدای تو اند / چارطبع تو چارپای تو اند
کدخدا از اکو نیست یک کوب / گر چه بر دست باشد از معیوب

[illegible]

چارپا را اگر نکو داری	عقبات کوه بگذاری
ور نداری نکو پیاده شوی	زود زود از ده خر پیاده شوی
پس تو باشد که خدای مخسپ	خیره بر دست چارپای مخسپ
چون تو با آفتاب مه خویشی	سایه بر تو چرا کند بیشی
ور ترا هست ماه پاریده	توزی از پیاده دور داری به

فی معرفة النفس و معرفة الحق

معرفت اشرف پناه شماست	مغفرت را علف گناه شماست
آدمی بهر معرفت را نیست	پای در گل جز آدمی را نیست
همه مقصود آفرینش اوست	اهل تکلیف عقل و بینش اوست
عرش و فرش و زمان برای ویست	وین همه خاکدان نه جای ویست
او درین خاک توده بیگانه است	زانکه با عقل یار و همخانه است
شادی از اهل عقل بیگانه است	آدمی را خود آنده از خانه است
خنده و گریه آدمی داند	زانکه او رنج و شیفتگی داند
غم در آنست کز کم آسانی	بیغمی را تو غم همی خوانی
غم ترا امیر زد و بخطر	تو چنان کس نه که غم نخوری

[illegible] انسان از معرفت [illegible] آفرینش جن و انس همین [illegible] ما خلقت الجن والانس الا لیعبدون ای لیعرفون [illegible] صدق [illegible] ۱۲

چون ترا خورد گشت فربه غم / غم تو شد فزون و مردی کم
علت غم تویی درین عالم / چون تو رفتی علت نیاید غم
ای همه ساله هم نمایهٔ دیو / بوده از بهر طبع دایهٔ دیو
ایزدت خواجهٔ خرد کردست / نفس شهوت غلام تو کرده
آنکه ز عقل گل بود کادیو / چه کند نقش نفس و مایهٔ دیو
با دو دیو عقل نامیزد / از دو دیو عقل بگریزد
شهوت و خشم را ز خانه ازین / در ببند و مشو ز دزد ایمن
کز در بسته دیو بگریزد / لیک دزدت بهم بر آمیزد
پنج حس تو پنج در دارد / روح و عقلت یکی گذر دارد
خانهٔ پنج در منافق راست / خانهٔ یکدری موافق راست
پنج حس پنج روزه دام تواند / عقل و جان تا ابد غلام تواند

فی الدعوی بغیر المعنی

فاقه منمای بیش ازین جان را / خوب دار این دو روزه مهمان را
عیسی جان تو گرسنه چو زاغ / خر او میکند ز کنجی کاغ
جانت لاغر ز گرد بی معنی / تنت فربه ز گفت پر دعوی

چون جرس پر خروش و معنی ... | چون دهل پر فغان و دعوی ...

جسم بی‌جان بسان خاک انگار | ور چه عالیست چون مغاک انگار

تن ز جان یافت رنگ و بوی خطا | تن بی‌جان چو نی بود بی بر

مردم از نور جان شود جاوید | سنگ زر شد ز تابش خورشید

بی روان شریف جان پاک | چه بود جسم جز که مشتی خاک

خاک را مرتبت ز روح بود | ور نه بی روح خاک نوح بود

خوان جان ذروه فلک باشد | تا کس خوان او ملک باشد

جان تن هست و جان دین هر دو | زنده این از هوا و آن از هو

غذی جان تن ز جنبش باد | غذی جان دین ز دانش و داد

جان پاکان غذای پاک خورد | مار باشد که باد و خاک خورد

آب جسم تو باد و خاک دهد | آب جان تو دین پاک دهد

جان دانا ز دین غذا سازد | چون نیابد غذا ابد دارد

جان ز دین شد مرفه و باقی | عقل دین است چون ساقی

حدثان را چه کار با قدمست | تارک او فروتر از قدمست

حدثان خود پدید پیدا شد | با قدم عقل مست و شیدا شد

جان ز ترکیب داد و از اسباب است | هر کجا این دو هست جان آنجاست
هرچه آن باعث عبث باشد | نز قدیم و ان که از حدث باشد
هست از چرخ و طبع دار و ستاند | آن و این ساز خویش خواهد باز
جانت حق داده جاودان ماند | زانکه حق داده باز نستاند
کانکه او خود سرشت خاک نکرد | وانکه او خود نگاشت پاک نکرد
زانکه بد حکمت اقتضا نکند | هرچه حکمت کند هبا نکند

صفت بهیمی و انواع شهوت

سبب خشم و شهوت از لقمه است | آفت ذهن و فطنت از لقمه است
هر که شهوت پرست باد خسیس | بتر از بت پرست خواند حکیم
بنده‌ی بطن و لذت و شهوات | بتر از بنده‌ی عزی و منات
کین ز خوی بدی نسازد باز | وان ز شهوت بدی گراید باز
خشم و شهوت خصال حیوانیست | علم و حکمت جمال انسانیست
تو نگویی که خلیفه‌ی خدایی | بسگی و خری فرو میایی
تا تو از خشم و آز در مستی | بخدا گر تو آدمی هستی
کرده با دل و جان سکر در هم | خشم ابلیس و شهوت آدم

سباع و بهیمه ماند مرد
شهوت و خشم آفت خرد
زانکه ضد را جمع نتوان کرد
هر دو در یک سو نیه چشم مدار
تا مگر آدمی شوی یکبار
زیر دست چهار زن بوده
آرزو را و آز را بگذار
شهوتت چیر و خشم مردانه
انت نشین سوکشنده این ان سه
ران کند کبر لیک چون ابلیس
اکی انده جامه و غم نان
بست جانت برزق او مرزوق
ل و دین تو آز غیبت کند
مرده اختیار آز ارش
انچه گفته مخور بخور ... آمده

[illegible]

تا نشنیده ز منهی گردون	مرد خویی بد زنان چه کنید
آیت الرجال قوامون	بشنید و دو کدان چه کنید

فی ذکر الحشر کما تعیشون تموتون

تا تو زین منزل آدمی نشوی	وانکه اندر دم سقر گروی
باش تا خلق را برانگیزند	تا کی ندا از درون چنان خیزند
گرچه اینجا قبا و پرویزی	چون عوانی ز گل سگی خیزی
ورچه اینجا امیری از زر و زور	از تکبر ز خاک خیزی کور
ورچه اینجا ز فر شهنشاهی	یابی از ظلم دست کوتاهی
ور فقیهی ولیک شورانگیز	ور نه خیزی بروز رستاخیز
ور بوی زاهد ور لیکن تنز	هیزم دوزخی ولیکن تر
ور بوی عالم و نه عامل تو	روز با فی بوی نه کامل تو
چون تو با سیرت بدی یزی	وانکه بر صورت ددی خیزی
ور بوی قاضی و ستمگاره	روز محشر شوی تو بیچاره
در طمع چون سگان فربه بوی	ای کم از گربه دست و بی بشوی
گربه هم روی شوی هم دزد	لاجرم زان سرای بیم زده

تا نشنیده (له) یعنی مردان کارگزارند بر زنان و قائم با مور معیشت ایشان بسبب آن چیز که تفضیل کرد خدای تعالی ... الرجال قوامون علی النساء بما فضل الله بعضهم علی بعض و بما انفقوا من اموالهم واقع شده در سیپاره والمحصنات این آیه در سوره نسا

[illegible]

موش را موی هست چون سنجاب / لیک پاکی نیاید از وزباب
نیند مرد و با غنتار چه نکوست / نشود پاک هیچ و یکر پوست
نامی و چنگلی که گربگان دارند / موش را خود به رقص نگذارند
مور حرص اندرون سینه برار / زانکه این مور زود گردد مار
بار سن دزد خانه کن باشد / مور هم دزد و هم رسن باشد
چون بشهر آنکسان که خرسندند / کمر از بهر خواجگی بندند
رو قناعت گزین که طالع دون / ور دو گیتی ست با عذاب الهون
معنی از خانه چون بکوی آمد / نقش و لها بسوی روی آمد
کند از بهر جلوه مبدع چون / قوت از اندرون نقش برون
بد و نیک تو بر تو باشد همه / از بد و نیک کس کسی را چه
نیکی افزود آب بازپسان / از بدی خاک بر سر یکسان
اینقدر بس ترا درین کلبه / هوس موش و دانش گربه
اگر تو نیکی مرا چه فائده زان / ور بدی هم ترا از آن چه زیان
کم نبهی خود روانت نهر اسد / ور بدی اهرمنت پاسد

فی یوم القیامة فلا انساب بینهم یومئذ ولا یتساءلون

[illegible]

روز دین دست دسترس نبود | نسب کس شفیع کس نبود
نقد تو چون ترا برانگیزند | همه در گردن تو آویزند
بوته خود گویدت چو پالودی | که زری یا مس زر اندودی
گر بدی آتشت بپالاید | ور بوی صافی از تو آساید
چون رسیدی به آتش موعود | پس بدانی که چند نی یا عود
آدمی گرچه بر زمانه مهست | زادم خام دیو پخته بهست
در زمانه ز هرچه جانورست | تا نشد پخته آدمی بترست
کادمی زاده تا نشد مردم | گه پری گه دد است گه کژدم
هست ترکیب نفس انسانی | عقلی و نفسی و هیولانی
از دل و جان نیر و غایت | حد او حیّ ناطق مائت

دل و گل دان سرشته آدم ‌‌‌— آن بدین این بدان نشد در هم

هر چه جز مردمند یکرنگند — یا همه صلح یا همه جنگند

روح انسان عجایبیست عظیم — آدم از روح یافت این تعظیم

بوالعجب آنکه روح انسانیست — که درین دیوخانه زندانیست

گاه با امر سوی حق یازد — گاه با دیو خانگی سازد

ملکی زیر دست او پیوست — او خود از دست خویش هست به پست

پاسی اندر تن و یکی در جان — متحیر بمانده چون مرجان

دل و گل آدمی چه نخجیرست — هم زبونست هم زبونگیرست

گاه عاجز ضعیف تن ز تبی — گاه همچون سبع پر از شغبی

تن ضعیف و قوی دل آدمیست — آفریده تن از گل آدمیست

لیک دارد میان گل گوهر — نیست از خلق مرد را همسر

اعتقاد ترا بخیر و بشر — جز قیامت مباد قیمتگر

نیست از بهر طامع و خائف — هیچ قیمتگری چنین منصف

نفخهٔ صور سور مرد انست — هر که زان سور خورد مرد آنست

روح دل را خور و روان آمد — بهرهٔ چار طبع جان آمد

روح چون سقف خانهٔ پاک بماند / کالبد در مغاک خاک بماند

هر که زین جرعه طامع شمل ست / عقل او شمع و چراغ روز و دست

راز اگر چون زمین نگه داری / آسمان وار بهره برداری

در شب وصل پرده گر باشد / راز در روز پرده در باشد

روز باشد قوی دل و غماز / با ضعیفان بشب بر آید راز

زانکه مقلوب روز زور بود / مرغ عیسی بروز کور بود

فی صنعة الانسان الحکیم بجمیع الاشیاء

پیش از آدم نشست کوتاهی / در هستی نشست مرغ با ماهی

هر یکی در مقام خود ساکن / آن ز فخ فارغ این ز شست ایمن

آدمی در زمین چو پر افکند / ماهی از زهر مرغ دل بر کند

گفت پدر رو و پیش رو بفراز / که شد همسر بقعر دریا باز

که بعالم نهاد نسلی ره / کز سر حیلت وز سر شره

هم ورا از هوا نگذارند / هم شما از هوا به پست آرند

همه را جمله عیب گردانند / بر سباع و دد و بهیمی رانند

کادمی را بوهم در اندیش / بیش از آنک هست جرمش بیش

[illegible]

حال شان از برای حیلت‌ها	عقل شان از پی عقیلت‌ها
کز دنیت ز راه آهن و نی	گرد و انباز حق باد فی شی

فی الانسان انه کان ظلوما جهولا

آدمی زاده نازنین جانست	تهر لطفش بواسطه انسانست
گه بیانگی ضعیف گام شود	گه بدانگی خدائی نام شود
گاه تن را گذارد از کیوان	گاه گردد ز خار سگی حیران
گاه ایوان بر و چرخ چهار	گاه گردد ز نیم کرم افگار
گاه مسند نهد بر فرقد	وز حریر و قصب کند مرقد
گاه گردد بخون و خاک دفین	بستر از خاک و ز خشک بالین
سابقه زد و نهفته در اول	خاتمت زد و مهر حکم ازل
سخت سر شود بجهان	بعضی سست پای گردد آن
سابقت زد و نهفته در آن	خاتمت زد و مهر از خواندن
آنکه ماندست هیچش از تقدیر	وانکه رفتست هیچش از تیسیر
این همه چیست صنعت تقدیر	وان همه چیست حاصل تیسیر

فی وصول العقل بالانسان

موقوف نیست و ارتکاب اعمال صالحه سبب تقاعد می ورزید و انتظام کارخانه شریعت و عبرت از هم می پاشید ۱۲

از هوا وز طبع ور انسان | دعوت عقل پیشتر از همه آن
کز پی جسم و جان آید این | در مراتب عجب چه داری بین
دختر طفل را پی پیوند | اولش لعبتست و پس فرزند
نه درآید بوقت جنبش گل | گربه در بانگ و اسپ و بلبل
داند آنکش دل خردمندست | کازین بانگ تا بدان چندست
فرق داند مردم هشیار | بانگ خر ز ارغنون و موسیقار
هیچ بدنامی آدمی را بیش | نیست از جهل و از ظلومی خویش
چه حدیثست هرچه پیش آید | همه از جهل و ظلم خویش آید
حق پسندست عالم و عادل | بنده هم ظالمست و هم جاهل
آدمی با گنه شکسته‌ترست | پای طاوس چشم زخم پرست
کانکه گوید منم شده معصوم | اوست بر نفس خویشتن مشئوم
وانکه خود را شکسته دل بیند | خویشتن را ز خود خجل بیند
اوست شایسته خدای کریم | وایمنست از عذاب نار جحیم
گفت داود را خدای جهان | که منم یار شکسته دلان
جان پاکان خزانهٔ فلکست | جسم نیکان نشیمن ملکست

جسم تو گرچه ناپسندیده است	شوخ چشمت اگرچه [illegible]
آدمی را [illegible] آهوست	[illegible] چنان آید [illegible]
[illegible] ایران [illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]

فی مذمة الدنیا [illegible]

[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
مرد چو دل ز [illegible]	[illegible]
کار دل جنگ نه کار تن [illegible]	کار [illegible]
هر که در پیش خصم ملک و خرد	دل ز خود ببرد و جان از [illegible]
مرد [illegible] که خصم [illegible] باشد	دو دو تیره ز چوب تر باشد
مرد بد دل خیانت اندیشد	راز دل پیش خلق برریزد
مرد کی را که جان عزیز بود	یک زبان فصیح تیز بود
وانکه از سینه زور کم دارد	خنده تیغ هم ز تیغ آید

شکر داری شکر خور از بی فنی — صبر داری صبر خور از بی فنی

فی لذة الدنیا مع شدة العقبی

آن نبشنیده که در ترکی — آن مخنث چه گفت با دایه‌ای

که همی شد بره کشاده گره — شهر بیسی بسوی زاهده

تا نگه میوه سست شاخ شود — راه زادن بر و فراخ شود

چون مخنث بدید بهر ورا — زو به پرسید و او بگفتا ورا

گفت بگذار ترهات خسان — رو به بیبی سلام من برسان

پس به بیبی بگو که از ره درد — با چنین کون هلیله نتوان خورد

چون بچشیدی حلاوت گادن — بکش اکنون مشقت زادن

تو نه‌ای شنیده که مردان کبیر — نام و ننگی ندارد اندر زیر

سنگ اگر جلد بودی و فربه — یک شکاری نماندی اندر ده

تا فلک در نهاد خود مردم — هیچ ننهد داد خود مردم

فی الجبن مع الشجاعة

مثلث این که از عذاب کده — حد زده به بود که بیم زده

مرد را بیم جان ز زخم تبر — وز دگر زخم تیر و تیغ و تبر

مرد را کز اجل بود ناسه | مرگ باشد دلست همکاسه
چون بحکم ازل نگردیدند | دوزخ نقد بددلان دیدند
اندران صف که زور دارد سود | مرد را مرغ دل نشاید بود
مرد کو روز رزم بی مایه است | دامن خیمه بهترین دایه است
مرد چه دل که شد بجنگ فراز | بهترین تعبیه است عمر دراز
هرکه در جنگ بددل و غمر است | سپر و جوشنش دو دم عمر است
مرد بی دست و پای جوشن دار | همچو ماهی بود بپشت و کنار
تیغ با مرد مایه و برگست | مرد نامرد سایه مرگست
درق خویش با جبان مسلم نیست | تیغ را جز شجاع محرم نیست
تیغ در گور مرد مردانست | در جبان تیغ تیز بیگانست
مرد را آهنین زره گر هست | اجل آمد قوی زره بشکست
از زره بود پشت حیدر فرد | کز خصمش سوال گفت مرد
تا بود روی بی زره باشد | چون زره به پشت گشته بباشد
آب باشد نه مرد چون پولاد | کز زره پیش کرد و انهر باد
مرد مردانه همچو گه باشد | گر اند باد ها سته باشد

[illegible]

[illegible]

تا تفت دل از کینه نفزود	کی تن از روی شکم [illegible]
غم نا آمده خورد دل	زان بجز غم نیاید [illegible]
لقمه با هم چو جان [illegible]	زان ندارد [illegible] پهلو

فی الشره فی الاکل والحرص

تن چو سیر از [illegible]	[illegible]
گفت با وی [illegible]	[illegible]
شده لقمه آنچه [illegible]	[illegible]
مرد را کار خورد و خفتن [illegible]	[illegible]
هر که او بیش خورد بیش [illegible]	[illegible]
مرد [illegible] یقین باشد	[illegible] گرسنه [illegible] باشد

فی الحرص بالاکل والشهوات

اولین [illegible] در ره آدم	بود [illegible] گلو و طبل شکم
بهترین [illegible] های گلو	[illegible] طبل [illegible]
طبع [illegible] اصل [illegible]	هر دو [illegible] خوار [illegible]
هر کش امروز قبله مطبخ شد	وانکه [illegible] جای دوزخ شد

[illegible]

[illegible]

آدمی را درین کهن برزخ / هم ز مطبخ در بیست در دوزخ

شده جا بخور نه کار آمد / تا نیابد مراد ناز آمد

گر همی نام معده تخم نکنی / کم طرق تا طریق کم نکنی

چون سگ و گربه آب شرم برد / تا ز خلق آب نان گرم برد

کم خورش تخم ضبط و بطنت نیست / هر کجا بطنتست فطنت نیست

کم خورش مرد گیردنی باشد / مرگ دو نان ز خوردنی باشد

بهر کم خوردنست فی آبی / ذهن هندو و نطق اعرابی

این بود زیرکان نباشد غمر / این نه بیمار و آن نه اندک عمر

چون خوری بیش پیل باشی تو / کم خوری جبرئیل باشی تو

کم خوری ذهن و فطنت و تمییز / پر خوری تخم خواب و آلت تیز

خفت کز زاد راهب اندر دیر / دارد وش در صلاح خاطر غیر

هر که بسیار خوار باشد او / وانکه بسیار خوار باشد او

با نهی ناطقی که کم خوارست / بحقیقت بدانکه کم خوارست

نتیجت کی شود بعلم غریب / جز بقلب خفیف و بطن رغیب

خور اندک فزون کند حلت / خور بسیار کم کند علت

صحبت عقل عاقلان حکمت است / جامه جان زیرکان حکمت است

هر کرا علم و حلم نبود یار / مر ورا در جهان بمیر و مدار

گر نبافند خود خردمندان / جامه تن برشته دندان

گوشت بر گاو و گور زنده نکوتر / زینت مرد دانش است و هنر

باش کم خوار تا بمانی دیر / گر اجل گرسنه است تو باش سیر

باش کم خوار تا بوی با برگ / چو شکم گشت پر بمیری مرگ

اصل دانش بود ز کم خوردن / هر چه خوار است اصل آزردن

جانت از لقمه بر در راحت / چون دو لقمه خوری بود آفت

گر ز خوردن شوی ز روح بعید / کشته دوزخی بوی نه شهید

بود بسیار خواب بی نور است / گر ز گلو بنده خواجگی دور است

کم کن از دود شمع بیجیدان / کاسه سر لیسان سوخته دان

آتش نان خورش نه سفله و زشت / چون دمیدن بود بخاک انگشت

لقمه گر کنی ز خوردن بیش / هیضه آرد کلید گلخن پیش

هاضمه چون بود به پس دراز / از زنخ گلخن دگر سازد

باده چون باد در زبان فگند / هیضه بیکار بر دهان فگند

خانه

خورده بسیار مردک کمدان — بیکی قی برد چون حمدان

کند گنده دست پای و خانه ازو — معده کوتی گرده و بهانه ازو

مرده زن را که مرض گیرد گلت — نام شان کند خدا و کد بانوست

گر نبایدت چهره چون گل زرد — گرد افراط اکل بیش مگرد

صحت تن بودت در پرهیز — از ره امتلا سبک برخیز

همچو باد و دو پیک اندک پوی — در بهر بهر دو دان روی بر روی

خور اینجا گلت از و برگرد — کانکه گل خورد زرد باشد و سرد

باید اینجا ز گل پرهیزی — تا ز گل سرخروی برخیزی

برده چون طاعت از دل و دینت — باده تلخ عمر شیرینت

کوی بی دزد و شهر پر اوباش — پاسبان را چه خوش بود خشخاش

مرد و بی شراب تا چه کند — بط چینی سراب تا چه کند

چیست حاصل سوی شراب شدن — اولش شتر و آخر آب شدن

کرده تو بجنگ کوهی گرد — تلخ عمر چه باد خویش و وجود

ز آتشین کان بودت لونالون — تکیه بر آب روی چون فرعون

تو بدان آب دل نگه دار خوش — کز از آن آب غفته در آتش

۴۵۱

گرچه بر روی قلزم از زشتی | بر سر بحر می‌رود کشتی
مثل عمر خواره بیهوده است | نزد عاقل گزین میانه بهست
دست چون حقه بازی آزاد | کرد هنگامه بر سر بازار
دزد دل از سر او سر و بسی | هر چه او داد جز غرور نه
چون کند عربده دلی شکست | در سخاوت کند دروغ نشست
مست کو را و خویش سخن باشد | نور صبح دروغ زن باشد
مست چون صبح کاذب است مقبل | روز و شب عمر با ذنب مقبل
او سر را گرفته زیر و پای | تو ز جان ساخته نقش را جای
نقد بود دین و بخردی داده | او بتو دیوی و ردی داده
تو از او آن خوری که هستی تست | داو ز تو آن برد که هستی تست
عمر دادی بباد از پی سه چیز | تا فنای زمین شمار عمر
بنشاط و سماع مشغولی | در سرای بقا تو معزولی
فارغ از مرگ و امن از گوری | من چه گویم ترا بدل کوری
چنگ در دینی ز پیوان زده | دل پاکیزه را بخون زده
حبه نزد تست کوه احد | سیم باید که باشدت لابد

قوله گرچه بر روی ... ازرشتی ... دارد اول یعنی ... باشد دوم ... نامند ... اول ... [illegible]

[illegible]

ور نباشد خدا و دین شاید — بود دینی چنینت فرماید

هیچ خصمت بتر ز دنیا نیست — باک گویم که چشم بینا نیست

فی التجرید و ترک الدنیا

روح را چون ببرد روح امین — چرخ چارم فزود واز زمین

داد مر جبرئیل را فرمان — خالق و کردگار هر دو جهان

که بجویید مر ورا همه جای — تا چه دارد ز نعمت دنیای

چون بجستند سوزنی دیدند — برزه دلق او بپرسیدند

کز پی چیست با تو این سوزن — گفت کز بهر ستر عورت من

که بخاقان ز زینت خلقان — قانعم ور چه نیستم خاقان

تا بود ژنده ژنده پیراهن — هست محتاج رشته و سوزن

همه گفتند خالق ما بی — بر همه حالها تو دانایی

برزه دلق سوزنیست ورا — نیست چیزیش بیش ازین دنیا

بازهی آمد ورا ز رب وقت — که بمانیدش در آن مکان موقوف

بوی دنیا همی دمد زین تن — چرخ چارم ورا بود مسکن

گر نه این سوزنش بدی همراه — برسیدی بزیر عرش اله

ژنده به وزن خنده کهنه و پاره پاره باشد ... گویند ۱۲ برهان قاطع

سوزنی روح را چو مانع گشت / بمکان ضعیف قانع گشت

باز ماند از مکان قرب جلال / سوزنی گشت روح را و بال

ای جوانمرد پند من بپذیر / دل ز دنیا و زینتش برگیر

تا مر فدایان سمای رسی / بسر و بر عز و بهای رسی

ورنه با خاک تیره گردی راست / راه عقبی ز راه کام جداست

زهر قاتل شناس دنیا را / ره تو باز هر ساز عقبی را

زانکه دنیا پرست خیره / هست چون بت پرست دل تیره

فی روح الله و ترک الدنیا

در اثر خوانده ام که روح الله / شد بصحرا شبی برون ناگه

ساعتی چون برفت خواب گرفت / بسوی خوابگه شتاب گرفت

سنگی افگنده دید بالش ساخت / خواب با یار گشت و پیش بتاخت

ساعتی خفت و زود شد بیدار / دید ابلیس را در آن هنجار

گفتش ای رانده ای سگ ملعون / بچه کار آمدی بر من بفسون

جایگاهی که عصمت عیسی است / مر ترا کی در آن مکان مأوی است

گفت بر من تو زحمت آوردی / در سرایم تصرفی کردی

با من آخر تکلف از چه کنی / در سرایم تصرف از چه کنی

جمله دنیا همه سرای منست / جای تو نیست ملک جای منست

ملک من با پست چون گیری / تو بقصمت مرا زبون گیری

گفت بر تو چه زحمت آوردم / قصد ملکت بگو کی کردم

گفت کین سنگ‌ها که بالش تست / نه ز دنیاست چون گزیدی سست

عیسی آن سنگ را سبک بنداخت / شخص ابلیس از آن سبب بگداخت

گفت خود رستی و مرا راندی / هر دو دنیا ز بند برهاندی

با تو زین پس مرا نباشد کار / ملکت من تو رو بمن بگذار

تا چنین طالبی تو دنیا را / کی توانی بدید عقبی را

نه تو دنیا طمع ببر یکسر / گهر و زر را و تو خاک شمر

خاک بر سر هر آنکه دنیا خواست / مرد دنیا پرست باد هواست

هست بسیار خوار همچون گاو / معده چون آسیا گلو چون ناو

گرد و از رانی صواب و سخیف / خیره بسیار خوار گرد کثیف

نه فلک را فروختی بدونان / لقمه ده سیر کم زن بر خوان

تا ترا روزگار چون گوید / لقمه در معده‌ات بر آشوبد

روزگار تو از پی پنداشت … شادی شام برد و ماند چاشت
زان همی رایگان بمیری تو … کز پی لقمه در زحیری تو
هرکه چون عیسی از شره بجهد … غم نابود و بود خود بنهد
همنشین زمرهٔ ملک بیند … بام خود پنجمین فلک بیند

فی حب الدنیا و الآخرة

مل همی خور بسوی گل بهار … باش تا بر دمد ز گور تو خار
ای چو فرعون شوم گردنکش … از ره آب رفته در آتش
چه کنی در میان رنج خمار … کار آبی که آتشت آرد بار
ز آنچنان خون که از لگد ریزد … پس زنا بودت خم برانگیزد
نه گزیده شوی گزنده شوی … از لگد کشته چه زنده شوی
چون چو شیران بگیر خود بخوری … همچو روباه خون رز چه خوری
عشق بیرون برد ترا از خودی … بیخودی را بدان ز بیخردی
با خرد میل سوی مل چه کنی … سپر خار برگ گل چه کنی
آنکه دارد خرد نخواهد مل … وانکه باشد حزین نبوید گل
از می بیهشی بگردان میل … خاصه مستی و خانه بر ره سیل

چون ترا باقی نداری اندر ده | باشد خر را بدست دزد مده
باده و خواجه را درین بازار | واندرین گلشن و درین گلزار
خانه خالی و خصم و ماتم | شحنه خصم و ندیم نامحرم
گوی بر دزدد و مردم منقری | تو همی کوک و کوکنار خوری
خصم خود را مکن که دزد است این خانه است | تا زنت خانه است و بیگانه است
ای کمی بوده خر کمی بودن | دولت بگرفت زآدمی بودن
اندرین سور پر ز شور و شغب | دل چرا از غم نشینی مهر طلب
باده خوردی ولیک ماهی نه | دوغ خوردی ولیک راهی نه
چون شدی مست هستی ای ساده | خیک باده چو خوک افتاده
چه کشی باده کاندرین فرسنگ | بار شیشه ست هیچ و خر لنگ
خر لنگ و ضعیف و بار گران | منزلت سنگلاخ و تو حیران
راه تاری چراغ بی روغن | باد صرصر تو باد خانه شکن
سر مغز و پای محکم نه | مال هست و یار محرم نه
خوابگه ساخته ز شاخ درخت | نانهاده قدم بجای سخت
تا ترا اندرین سفر زگزاف | باشد اندر خیال خانه لاف

شب به سر خواب روز عزم شراب / نکنند جز که ملک و دین خراب
تو به شادی و غم اندر بند / اینت بد مهر و نا خلف فرزند
گرچه شادی تمامی آفت است / کیسه گر شد تهی محل او ست
گوید این خاکدان و ویران ده / کیسه لاغر کن ست و تن فربه
داند آنکه گشاده رگ باشد / که میان بسته تنگ باشد
مرد فربه چو پنج گام برفت / هفت عضوش چهار طبع بخفت
تو تهی حساب از وی گیر / چون بپوشند جامه شبگیر
که گریبان چو دامن و تیز / عطسه ای گرفت و ...
آنرا اندرون خود پوست / خاک بر سر شما رو با دوست
آنرا مار دان که در عالم / نشود جز بخاک سیر شکم
صورت طمع کافت بشرست / بوزنه سگ دست و گربه سرست
ظلم را چون سگان دیوانگار / نجس و آبرینه و آتشخوار
خشم در زیر خامهٔ نقاش / سگ لاشه هست و دیو آتش باش
صورت آرزو چو طاووس ست / بال مسعود و پای منحوس ست
هست نقش حسد سوا احرار / گرگ پوستست در فرشته ...

هست نقش ترا چو صورت شمع / تبش او را و تابش اندر جمع

هست در نقش و شکل گرد و قمر / شکل کنّاس و اکمه و ابکم

نقش اعجاب هست در سینه / قبّهٔ شش جهت در آیینه

همه در نقش ناسپاس تواند / همه در پردهٔ حواس تواند

باش تا روی بند بگشایند / باش تا با تو در حدیث آیند

تا کیان را گرفت در بر / تا کیان را نشانده بر در

گر بمیری نگشت ایشان را / گم کنی ملک پاک خویشان را

چون شوی در جهان پاینده / با تو مانند جملگی زنده

از پی پنج و نه ره اگذر / آبروی حیات خویش مبر

راه مردان که پنج بنجاگ زند / بره آورده جان پاک آزند

توبه آورده چون بخواهی مرد / دد و دیو و ستور خواهی برد

کینه و کبر و بغض و بخل و حسد / شهوت و خشم از درون جسد

هفت در دوزخند در پرده / نامشان عاقلان چنین کرده

هر که از هفت این سرای بجست / کی تواند ز هفت آنجا رست

وانکه در جانش هفت باشد هفت / هر که هر هفت کرد ازین هر هفت

بیش باید که از جفا و پری | تا بدان قیمت لطافت بری
کاندرین خطه ز اهل نفس و هوس | صبر باید و دیگر هیچ کس
صبر این زندگی بقصد سعیر | هم بدینجای باز گشتن از شیر
زنده آنجا که صبر تن خویش | آب حیوان ده و بدشمن خویش
حرب قائم شده میان دو تن | چه دهی تیغ خویش را بدشمن
گرچه این چشم اجل فراز کند | پس از آن عقل چشم باز کند
تا ببینی نهاد عالم را | تا ببینی جهان آدم را
تا ببینی یکی بچشم نهان | چیزها را چنانکه هست چنان
تو هنوز از جهان چه دیدستی | زین جهان نام او شنیدستی
تو چه دانا و عقبی است عروس | سوی دنیا نگه مکن بفسوس
غافلی از جهان و از کارش | نازموده بعقل کردارش
ترسم این غفلت از ره مقصود | باز دارد ترا که معبود
پیش سلطان بیابان منگر | نظر شاه مر ترا بهتر

فی اصحاب الغفلة

آن شنیدی که در طواف زنی | گفت با آن جوان نکو سخنی

چون ورا در طواف دید آن مرد — گشت لختی ز صبر و دانش فرد

گشت عاشق به یک نظر در حال — گفت با زن ز حال خویش احوال

گفت با آن جوان زن از دانش — آنچنان زن ز عفت و دانش

کای جوان نیست مر ترا معلوم — که که ماندی درین نظر محروم

اندرین موضع ای جوان نظر — آن نه آید کز اوست مرد عفیف

وز حیات ز خالقت نیاید شرم — که به یک سو فکنده آزرم

خالق تو به تو شده ناظر — تو بدل نا شده بپیشش حاضر

این نه جای تمتع و نظرست — جای ترس است موضع خطرست

کردگار تو مر ترا نگران — تو به شهوت متابع دگران

مرد را شرم به بهر کاری — نیست چون شرم مر ترا باری

شرم دار از خدای خالق بار — وانکه از خلق هیچ باک مدار

هر که از کردگار ترسنده است — خلق عالم ازو هراسنده است

روز بازار تن ار تو خواهی بار — شرم دار از حرام دست بدار

دوزخی در شکم که این آزست — سگ اندر جگر که این نیازست

در خرابی نشسته کین چیست — رسم گبران گرفته کین دین نیست

۱۲۳۳ قوله شرم دار

قوله روز بازار

اژدهای هزار سر در جیب
داده کوران مست را زو مین
از برون پاک وز درون ناپاک
گربه بیرون سگان درون چو اژل
با سگ و دیو کرده انبازی
داده در دست دزد شمع و چراغ
زورقی با نقاب در جیحون
جامهٔ هفت رنگ چون طاوس
نعره برداشته چو کبک از کوه
بانگ بر بام خانه کرده خراب
پای در خود زده چو مردم مست
خویشتن را لقب نهاده مسیح
بر خود افسوس کرده چون جهال
این همه خشم و جنگ و ظلم و شرور
چون برافگنده بر آب سپر

چیست این ملک جاه و عز و ظفر
چیست این جاه علم و قوت دین
کیست این هست صوفی چالاک
چیست این کار کرد و کسب حلال
چیست این لشکری آن غازی
هست این شمع شرع و نور دماغ
کیست این دخت زادهٔ قارون
کیست این مرد خرقه و ناموس
کیست این هست عارف بشکوه
کیست این مدعی بخور و خواب
چیست این مست فوزهٔ دل بست
وز دمش صد هزار سینه جریح
گه به هنگام خرقه و گه حال
دو و دیو تند در نقاب غرور
می نداری بسان مست خبر

به رهای بقا ازین کشتی | مار و کژدم مبر بدین زشتی
این همه بدفعال و بی دینند | چه توان کرد مردمان اینند
عمر خود رای خلق را بینند | راه بی رای خلق نگزینند
یا بغفلت بخوشدلی تن زن | یا بدینها بساز و جان می کن
عز طلب کردنم ز همت خوست | که نیم همچو سفله خواری دوست

فی صفة الربیع والریاحین

شکر انصاف بر زبان بهار | گفت عالم چو مردم هشیار
شکر عدل بهار پیش آگه | دل گل گوید از زبان گیاه
دشتها پر لحاف بی بالین | باغها پر عروس بی کابین
گفت قرآن بلفظ همچون در | مرده دامن کشیده را فانظر
تا ببینی بچشم عقل پژوه | بر گریبان دشت و دامن کوه
از پی نقشهای جان آویز | اختران نقشبند و رنگ آمیز
باغ پر تختهای سقلاطون | راغ پر فرشهای بوقلمون
شاخها حله پوش و مشک آغوش | دشت عنبر فروش و مینا پوش
باغ از بوی مشک عطر آگین | راغ مانند زلف حور العین

از سماست من چون شب سنبل بها | روی چون با باد و روی گیا
سبز [illegible] چون حور سبز پیراهن | مشک و عنبر دمیده پیرامن
عنبرین گشته از نسیم صبا | از مسام زمین مشام هوا
خانه پر نگار کرده دشت بها | زلف کوتاه کرده دست بها
چشمه را اشک چشم من بشتاب | تا در باغ رفته از لب آب
سیمها بسته گردش بی باک | زلف شب اگرفته کش سوی خاک
گر [illegible] خلق کمال | خون کند مشک و مشک خون در حال
صفت گل کنون بقوت دل | گفت بلبل چو مردم عاقل
دشتها را لباسها رنگین | باغها را ز حسنها آذین
کوه پر نقشها همه زیبا | اختران نقشبند برد دیبا
شاخ مانند عقد پر لولو | باد مانند نافهٔ آهو
باغ پر حقهای دُرّ و گهر | راغ پر شفتهای نقره و زر
گنج قارون بدامن سنگی | زیب حورا عیان ز هر رنگی
قطره باران چو دانهای گهر | بر شقایق چکیده همچو دُرَر
قمری و فاخته ز شاخ چنار | برده از عاشقان شکیب و قرار

خانه پر نگار کرده است قوله مصراع اول ظاهر است معنی مصراع ثانی آنکه از غایت حسن و خوبی [illegible] دست بهار [illegible] را کوتاه کرده و از نهایت [illegible] که خلق را در گل [illegible]
[illegible]

سرو چون حور در میان چمن — سمن و مشک بید پیراهن

پایه ابر همچو در خوشاب — آمد از جا ارغمن و سقلاب

مرغ نالان فراز گلبن و گل — مست بی مطربان و ساغر مل

ابر بشسته ز روی هامون پاک — هرچه آلایشست بر رخ خاک

راز دل کرده جمله عالم فاش — زیرکان زمانه چون اوباش

خانه بگذاشته همه زن و مرد — سوی صحرا برون شد از پی خورد

خنک آنکس که او بفصل بهار — لذتی دارد و ز بوس و کنار

خم زلف بنفشه در لب جوی — عود و نامست بسته بر لب جوی

نافه آهو چو خورد سنبل دشت — بویش از کوه قاف طور گذشت

فی تسمیة العربیة والفارسیة

فضل دین در ره مسلمانیست — هنر ملک در فراوانیست

هست محتاج کارسازی ملک — چه کند فارسی تازی ملک

از پی دین و شغل پردازی — هیچ در بسته نیست در تازی

تا عمر شمع تازیان بفروخت — کسری اندر عجم چو هیمه بسوخت

ملک عدلست دین و دل پرور — تازی و پارسی چه خواهی کرد

[illegible] ... نام ولایتیست از روم ... [illegible]

پارسی بهر کارسازی گشت
تازی از بهر کرّه تازی گشت

گر بتازی کسی ملک بودی
بوالحکم خواجهٔ فلک بودی

تازی ار شرع را پناهستی
بولهب آفتاب و ماهستی

مرد را چون هنر نباشد کم
چه ز اهل عرب چه ز اهل عجم

بهر معنی ست صورت تازی
نه بدان تا تو خواجگی سازی

هر که شد جان مصطفی را اهل
چه کند جان و صورت بوجهل

بهر معنی ست قدر تازی را
نز پی صورت مجازی را

روح با عقل و علم داند زیست
روح را پارسی و تازی کیست

اینچنین حلف بی ادب دانی
که تو تازی همی ا... خوانی

علم خوان تا ت جان قبول کند
مر ترا افضل بوالفضول کند

بولهب از زمین یثرب بود
لیک قد قامت الصلاة شنود

بو سلمان فرود از دیار عجم
بر در دین همی سپرد قدم

علم کز مهر خود کنی بر دست
آب خواهد چو تشنگی پیوست

کی رسانند بحکمت و ادبت
ظن تخییل و حیلت و شغبت

چون ترا جز هوا امید نکرد
دل سیه کرده جان سپید نکرد

پس درین راه با سلاسل و غل	چار قفل جز زلیست بر سر پل
نیست جز نبوت ره نبوی	نقل نحوی و شبهت لغوی
کی شد از بهر پارسی مهجور	تاج مینا ز فرق سلمان دور
گرد چون اهل بیت خود را یاد	دل سلمان بلفظ منا شاد
با نو بوجهل گرچه نزدیکست	دوستی دور دست تاریکست
نسبت دین درست باید و بس	زانکه دولت شکسته شد ز هوس
دولت از رهی شد صعولت	دوام و زوال و فر والت

در صفت شراب خواص آن گوید

مر سران را چو طامع و میخوار	بهر چه در دو سر دهم چو خمار
ماهی چو بار سم در نهاد و شود	آتش و خاک و آب و باد شود
زان بر و چار طبع دست نیافت	گر ز پی پنج پای خود بشتافت
هست می در نهاد و خو پیوست	در کف پای عقل هر سر دست
شاه می بر جمال تن چیره است	ماه عقل از کمال می خیره است
ماهی گرمی اشک مردان او	زان پی زهره کاف مردان او
از کف پر چو معجب موسی	مرده زنده گشت چون عیسی

[illegible]

قوله از تری الخ نقف بفتح اول و سکون ثانی بخار و حرارت و گرمی را گویند و روشنی و پرتو را نیز گفته اند یعنی عفونت [illegible]

هر دو را عقل دیده و داد دست	نقدی روح باده و باد دست
زیرکان را درین سرای خراب	هیچ غمخواره مدان چو شراب
باده در پیش انده استاده است	زانکه غمخوار آدمی باده است
عقل را گر نه هست شاهده	باده عقل دوست رهنموده
از پی نقد نشان صفرا اوست	در نفس نقش سوز سودا اوست
اندرین باغ خوب باغ فلک	وز پی چند نفس و زاغ فلک
گل چو بر دست گل بیام ده	تا به بوی خوش وام ده
بشام آنکه گل همی بوید	از مشامش نشاط گل روید
هست در راه فکرت عاقل	از پی کشف فطرت غافل
مرد عشرت جو انزوا دان	نقد خمران و ناقد مردان
اندکی ز و عزیز و تند است	باز بسیار خوار از و خوار است
تا تو او را خوری عزیزش دار	چون ترا او خورد بانش خوار
دل باحکام دین سپردن به	باده خوردن و وقف خوردن به
هر دو چون ره بگیرد اضطرار	پس چه باده خوری چه قفت باطل
دیده کان ز طمع باشد پر	گر به وا ندنشان پای شتر

[illegible]

آیت ازری به جو دو چل ازرک	تو سوزان هنوز آتش پای
آنکه هست در دل جانش	با دل باوه داد و هوا نفس

فی تطوار القمر و بالی دواره الشمس و سر

مال بهر کین چو نیل در زینت	مال و در دل چو نیل در زینت
مال مسلح چو آب زیر بدن	پاک از نجاستش گردد تن
وآن ممسک چو آب در فلکست	گر وجودش قدم هلکست
مرد را چون زهر و درهم باشد	آن نکوتر که خیر هم باشد
تا به پیچاش کس نگه بخورد	زنده دان پای حسرتی ببرد
گرچه دنیا بجز لطافت نیست	لیک بودش بی این آفت نیست
بحلال از خدای مشغولی	بحرام از خدای معزولی
پس بفرموده راز بهر حلال	بهر مصطفی نبود مجال
نبود خود نکیم شبهت جوی	از حلال زمانه دست بشوی
گرچه زر و سیم را پناه بود	لیکن آنهم حجاب راه بود
زر و سیم اگر صواب استی	کی قرین سنگ و دواب استی
مال اگر باطل حرام نشدی	حاقه فرح استران نشدی

آدمی مرده در غم نانی	وان دوال رکاب چون کانی
آدمی پیش اسپ بی دربست	وان دوال رکاب محتشمست
دینی از دین همیشه آزردست	کاب دنیا جمال دین ببردست
مرد دین باش و مال ابله کن	چیز دنیا بجملگی خنده کن
مال سوی حکیم کی یازد	زشت با کور به فرا سازد
وز در دار شب فرو ازرو	که بترسد که بشکند پوزش
هر دو انجا که بخت فرهنگست	در نگنجند از انکه ره تنگست
نبود مال جز بدون مایل	جاهلی مال و جاهلی سائل
دون و دنیا بوند هر دو قرین	تحفهٔ آن و قلتبانی این
دیده در پیل زیر گام کند	کور بر پشت پیل مقام کند

فی اصحاب الغرور

آن شنیدی که بود مردی کور	آدمی صورت و بفعل ستور
رفت روزی بسوی گرمابه	ماند تنها درون گرمابه
بود تنها بگوشه بنشست	خربزه آن غرزن آوریده بدست
دل و کلاه کوره از تف و تب	آذر از خایه و زپشت احدب

چون کدو خایه و خیار انگشت | خرزه درشت خربزه بر پشت
زر شغه پنداشت کور خود کامه | نکند خایه درد چون جامه
سوزنی تیز در گرفته بچنگ | کرد زی خایگان خویش آهنگ
سوزن اندر خلید در خایه | آنچنان کور جلف بی مایه
چون ز سوزن بجانش درد آمد | با دل خویش در نبرد آمد
از دل آتش ز دیده باد آورد | علت جهل خویش یاد آورد
هر زمان گفتی ای خدای غفور | هستم اندر عنا و غم رنجور
مر مرا زین عنا و غم فرج آر | که چنین محنتم نماند قرار
سوزن تیز و خایهٔ نازک | بره هم تفضل خویش سبک
کرد مردی دران میانه نگاه | گشت از آن کور بخبر آگاه
گفتش ای ابله گدی و کدی | ای ترا سال و ماه جهل ندی
سوزن از دست بفگن و رستی | که ازین جهل جان و دل خستی
توزه و نیا هم آنچنان نالی | کانچنان کور دل ز محتالی
دست از وی مدار تا برهی | خیره در کار خویش می ستی
گر سیاهی از خودش بیند اری | که دو دو دست از طمع بد و یاری

ای شده از جهان آلایش قبول | ای همه قول تو چون بول
اشتری هست تو بل تو نفاق و نیرنگ | پیش دنیا تو گردن اندر پیچ
تیغ آن کژ نهاده دست شده | دست دنیا بسوی دل گماشته
در عنیت دارد مرسن | که بپیچد گردنت حبل المتین
تکیه بر لذت جهان کرده | چیست ای غافل خبر از دل کردن
وقت لذت نترسی ز سلطان | وقت عصیان نترسی ز سبحان
دل منه بر جهان بی معنی | که ثباتی ندارد این دنیا

حکایت

آن شنیدی که در ولایت شام | رفته بودند اشتران بچرام
اشترے مست در بیابانے | کرد قصد هلاک نادانے
مرد نادان ز پیش اشتر جست | از نهیبش رمید دید اشتر مست
مرد در راه خویش چاهے دید | خویشتن را در او پناهے دید
شد درآمد بزود چه ناگاه | درفگند خویش را در چاه
دست را باز زد چون در شد | پایها نیز در شگافے کرد
در ته چه چو بنگرید جوان | اژدها دید باز کرده دهان

دید از بعد محنت بسیار | زیر هر پاش خفته جفتی مار
دید یک جفت موش بر سر چاه | آن سفید و دگر چو قیر سیاه
می بریدند بیخ خار بنان | تا در افتد بچاه مرد جوان
مرد نادان چو دید حالت بد | گفت یا رب چه حالتست این خود
در دم اژدها مکان سازم | یا بدندان مار بگدازم
از همه بدتر آنکه شد کین خواه | شستهمست نیز بر سر چاه
آخر الامر بحکم نهاد | ایزدش از کرم دری بکشاد
دید در گوشهای خار نحیف | اندکی زان ترنجبین لطیف
اندکی زان ترنجبین بر کند | کرد پاکیزه در دهان افگند
لذت آن بکرد بیهوشش | تا که آن خوف شد فراموشش
تویی آن مرد و چاه هست این دهی | چار طبعت بسان چار افعی
آن دو موش سیه سپید ای دژم | که ببرد بیخ خار بن در دم
شب و روز است آن سپید سیاه | بیخ عمر تو میکنند تباه
اژدهایی که هست در بن چاه | گور تنگ است و زان نه آگاه
بر سر چاه نیز اشتر مست | اجل است ای ضعیف کوته دست

خاربن عمرست یعنی زیست	می ندانی ترنجبین تو چیست
شهوتست آن ترنجبین ای مرد	که ترا از دو کون غافل کرد

فی استحقار دار الغرور

خواست وقتی ز عجز دینداری	از یکی مالدار دیناری
آنکه آن مالدار بی هنجار	مهر بر لب نهاد و دل مردار
یکدو بارش چو گفت سائل راد	مالدار از خسس جوابش داد
گفت اگر حق پرستی ای تن زن	دین و دنیا ز حق طلب ز من
گفت دین هست خوب و دنیا رد	نیک از و خواستن بدا ز تو سزد
که مرا گفته اند کز پی دل	حق ز حق خواه و باطل از باطل
چون تو هم باطلی و من بر حق	از تو جویم نصیب خویش الحق
زانکه فضل اله چه گوهر شریف	کار او باطلست و رای سخیف
دل بدین داده ام که حق پرورد	باز گرد و بسوی حق پرورد
گل بنزد تو زان فراز آمد	که گل او را بگل نیاز آمد
دین ز دنیا بی گرت غم بدنست	زانکه کابین دین طلاق تنست

حکایت

بود در شهر بلخ بقالی — بیکران داشت در دکان مالی

هم شکر داشت هم گل خوردن — عسل و خردل و خلل اندرون

زاهل حرفت فراشته گردن — چابک اندر معامله کردن

ابلهی رفت تا شکر بخرد — چونکه بخرید سوی خانه ببرد

مرد بقال را بداد درم — گفت شکر مرا بده بکم

برد بقال دست سوی بیزان — تا دهد شکر و برد فرمان

در ترازو ندید صد کان سنگ — گشت دلتنگ از آن و کرد آهنگ

که از آن گل یکی کند پاسنگ — تا شکر بدهد مقابل سنگ

مرد ابله مگر که گل خوردی — تن و جان را فدای گل کردی

از ترازو کلک همی دزدید — مرد بقال نیز می‌بدید

گفت مسکین خبر نمیدارد — کان زیانست و سود پندارد

هرچه گل کم همیکند زین سر — شکرش کم شود بسر دیگر

مردمان جهان همه پنهان — گشته از بهر سود چندی زیان

خویشتن را بباد برداده — آنجهان را بدین جهان داده

چون نمودم بدین سخن برهان — سخن آغاز کردم از شیان

الباب السابع فی الغفلة والنسیان فی التهور فی امور الدنیا و نسیان الموت و ما بعده

خندهٔ هرزه کار غم بود — خندهٔ برق را چه عمر بود

بیخ عمرت زمانه برکنده — چون همه ابلهان تو و خنده

آنکه را لحد و حفره کنده بود — مر ورا خود چه جای خنده بود

مکن ای دوست سرای عمل — عقل را خرج در غرور امل

نه چو مردی نماند بوی و نگار — پس تو انکار مردی آن بگذار

ماه نو تیر و بال تو برکند — پس تو بر مه مخند بر خود خند

هر شبی کان زمانه بر تو شمرد — روزی از زندگانی تو ببرد

در رخ ماه نو کسی خندد — که از او سعد و فرد بر بندد

پس تو باری چرا نگری بخون — کت از او جان بکاست و الم فزود

غافلان خفته زیرکان نالان — خر بنالش سزاتر از پالان

زیرکان را چو روز معلوم است — که شب و روز غافلان شوم است

سال چون مرحله است و مه فرسنگ — روز و شب گام زخم و عمر خدنگ

چون بمنزل رسید مرد از راه — از ره رفته پس شود آگاه

[illegible]

باز پس نشود ناید آنچه گذشت	رنج اعمال تو زیان بنوشت
با تو صد رنج و تو یک‌ست نشست	خانه پر دزد و تو خوش خفته
حیف باشد آنکه عمر دو رو بس	امل افزون ز عمر ده کرکس
ورد دین شده قلیل عمل	بهر دنیا شده طویل امل
محلی کان اجل نهد چه بود	املی کان ز حد ز هر چه بود
که بود غافل از قضای اجل	کوته اندیشه دراز امل
سخن ناز برای سود و زیان	تب لرزه بسته کفشگران
خلقی از عمر خود شده معزول	تو بدین عمر گشته مشغول
تو همی رنج دل بجان بخری	خشمت آید چو گویمت که خری
با قناعت کش ار کشی غم و رنج	ورنه بگذر ز عشق و عشق الفنج

فی طول العمر والحسرة فی ذلک

رنج بر گو عمر جاوید صد بود	حرص در امید او بر آن بسود
چون بگذرد صد و پنجاه	در فذلک بحسره گردنگاه
گفت شیخ که بعد از این دو	بود کمتر ز روز کسی ده بد
[illegible] سوال شیخ این	سر بالا نهاده بر بالین

[illegible]

[illegible]

...UNIVERSITY.
Rashid Ahmed, M.A. LL.B. (Alig)
(Retd ...)

کای ترا عمر از انبیا افزون / چون گذر کرد بر تو دنیی دون

بر جهان یافتی جهان را تو / چون سپاری کمند چو آن اقو

گفت دیدم جهان چو خیمه دو در / آمدم از درے شدم ز دگر

تو نه ناسوده تن ز سیر سبیل / کامد آواز پر شیب رحیل

سیب هم جهان می سر هم عشرت / شرح هم ضربت و شفا شدت

عمر شش را به ده برانداز و درگه تا / رخت بربست و زبان کشاد براو

عاقبت هم ... وشی نماند / آیت عزل خویشتن برخواند

در طول العمر و قصر الامل

داشت لقمان یکی کریچی تنگ / چون گلوگاه نای و سینه چنگ

شب درو در بسیج و تاب بدے / روز در پیش آفتاب بدے

بوالفضولی سوال کرد از وی / چیست این خانه شش بدست و سه پی

همه عالم سرا و بستان است / وین کریچت بتر ز زندان است

در جهان ملک اینچ و باغ ترا / چه کنی این کریچ پر وحشت

عالمی پر ز نعمت و خوشی / رنج این تنگنای از چه کشی

با دم سرد و چشم گریان پیر / گفت هذا لمن یموت کثیر

در رباطی مقام و من سفری — بر سر پل سرای و من گذری
چه کنم خانه گل آبادان — دل من اینجا نکو نوا خوان
چون درآید اجل چه بنده چه شاه — وقت چون در رسد پیام چه پناه
گر نه رود چون زنم نشانه — بر ره رود چون کنم خانه
آهن سرد چند کوبم من — خانه ویران و چند روبم من
پیش صرصر چراغ چه افروزم — پوستین پیش شیر چون دوزم
خلق را زین چه نفس پرشور — چار دیوار گور بهتر گور
ملک المتقدمون بخوانده و پس — خانه و جای سازنم اینت هوس
چه کنم جفت و خانه و بنیاد — مونس من بنجا المخلفون باد
خانه گذرگاه و رنج و حیله بود — همچو زندان کرم پیله بود
که چو قبر بود در دلش پنهان — گشت هم قبر تن و را ز تنش آن
خانه اینجا که بهر قوت کنند — مور و زنبور و عنکبوت کنند
قوت عیسی چو ز آسمان سازند — هم بدانجاش خانه پردازند
بر فلک نان مسیح سر بفراشت — که درین خاک توده خانه نداشت
چه کند روح پاک خانه رنج — فلک پنجم ست بام مسیح

عمر و آجال چون ز خوش خالیست — عمر چون او ازان عالیست
خاک و آب و هوا و آتش عهد — کی نگه دارد ز ترس سازی عهد
مرگ را چون شکر شد حالات — سوی ما پاک و پاک ره پاکست
نه تو مردی و مرگ بی زورست — شیر را شیر گیر را گورست
زانکه اینجات یکدمه مهلت — نه قیامت ان بهارت حالت
با اجل باز بسته اند این کار — بی اجل نیست کار را معقدا
فرش عمرت نوشته در شوهی — این دو فراش زندگی ورزی
ای بیاموخته ادب ز ابوان — ادب آموز بین پس از ایوان
ادب آموز دست ان پس ازین — چون بیاموختی ز خاک زمین
کی کنف باشد از بلای ثبت — آنکه کفن یاوقت و زر و ثبت
چندی اندوه پیرهن باشد — هر که کیست آن پیرهن کفن باشد
تو بدرزی شده به پیرهنست — تا ز آدم تا بوقت کفنست
با تو این طمطراق و لاف و هوس — تا دم آخرست ... بس
بعد ازان راه کفر و دینت بود — ثیاب ... نیست بود
ثیاب تو رو شده شود و نیم — بد ... شود ...

این حدیث نبوی است
القبر اما روضة من ریاض الجنان ...
۴۸۰

تو ز حرص و حسد میان سعیر — مرد تو چون سرای پرده اثیر
با خودی از اثیر چون گذری — هیزمی از سعیر چون گذری
خویشتن را وداع کن رستی — عهد با حور بهشتیان بستی
ای فگنده بکهل و خوی بهشت — روبه اندر رز و بلخ در کشت
آرزوی ضیاع و اسبابت — روز آبت ببرد و شب خوابت
آرزو را بزیر پای درآر — هوس و آرزو بره بگذار
آرزو و هوس کجا جوید — آنکه او راه بیخودی پوید
آنچه جد چون لعب همی شمری — و آنچه حق چون کذب همی شمری
لعب و بازی برای کودک راست — مرد را لاعبی نباید راست
بسته با عقده تمنا عقد — توبه در نسیه گناهان نقد
گر بیابی تو در اجل تاخیر — نه ترا مسکنت تقصیر سعیر
فارغ از مکر و ایمن از تخویف — جرم حالی و توبه در تسویف
تو ز احوال خویش محجوبی — زان طلبکار مرد مقلوبی
بر گناهان همی کنی اصرار — خویشتن را نهی دگان انکار
خانه را گور ساز و دل را خصم — در و دیوار و خاک و گل بد خصم

همه فعل تو از تو کرده سؤال	یافته گوشمال و خورده دوال
یک بیک کرده را جزا دیده	وز شفیعان طمع تو ببریده
تا فتد فعل تو علیم و بصیر	تو ز احوال خویش گشته ضریر
برگرفته حجاب بار خدای	روز پاداش فعل و روز جزای
وه که چون آمدی برون ز نهفت	بس که واحسرتات باید گفت

مثل المغرور

مثلت هست در سرای غرور	همچو آن یخ فروش نیشابور
در تموز آن یخک نهاده به پیش	یک خریدار نی و او درویش
هیچ چه ور نداشت و یخ در باخت	آفتاب تموز یخ بگداخت
یخ گدازان شده ز گرمی و مرد	با دل دردناک و با دم سرد
این همی گفت و اشک می بارید	که بسی مان نماند و کس نخرید
زانکه عمر گذشته تابی داشت	آفتاب تموز بیش نگذاشت
قیمت روزگار آسانی	بس بروزگار اگر دانی
چیست عقل اول این جهان دیدن	پس بهشت برین جهان بدن
مرگ دنیا خرد نه بپسندد	مرگ بر گنج این جهان خندد

۴۸۲

چون نترسی تو از اجل خیره	آن ز غفلت شمر نه از مردی
تو نه بر اجل دلیری هنوز	گور گورست و شیر شیر هنوز

فی صفة الموت

جز دورنگی نشد ز مرگ هلاک	مرد یکرنگ را از مرگ چه باک
مجلس وعظ رفتنت هوس است	مرگ همسایه واعظ تو بس است
مرگ را او سرای پیچاپیچ	پیش تا سایه افکند بپیچ
زادگان چون ز رحم بیرون زند	سفر مرگ خویش را سازند
تو به پیری ز مرگ نندیشی	ملک الموت را مگر خویشی
اگر ایدون که خویشی تو درست	هست با وی تا خرو نخست
نکند سود جز زیان ندهد	که ورا نیز اجل امان ندهد
سوی مرگست خویش را آهنگ	همه زدن گام روز و شب فرسنگ
جان پذیران چه بینوا چه برگ	همه در کشتی اند و ساحل مرگ
هستی حق زوال نپذیرد	آنکه مرگ آفرید کی میرد
پیش آنکس که قدر دین دانند	سرگذشت اهل اجل خوانند
از ثری تا باوج چرخ اثیر	همه میرنده اند دون و امیر

چه حدیث است اینکه میرکی میرد | کی اجل مر اجل گلو گیرد
چه حکیمی سرگذشت طرازی | سرگذشت اجل شنو باری
تا بگوید چگونه سازم جاه | تا بگوید چگونه سوزم شاه
تا بگوید بغافل کرد و کور | بکه بود و هم ز که بستد ز زر و زور
تا بگوید که گردنان را من | چون شکستم بسروری گردن
تا بگوید چه تاختم بر تخت | تا بگوید چه باختم بر بخت
بخت آن از چه سان نگون کردم | تخت این از که پر ز خون کردم
چه نخ و بیخها بکندم من | چه نخ و شاخها فکندم من
خسروان را چگونه کردم پست | قصر ایشان چگونه کردم پست
تا بگوید ز انبیا و رسل | چون گرفتم بقهر سر یکل
تا بگوید که شیث و آدم را | چون بریدم ز جسم شان دم را
تا بگوید ز کشتن هابیل | که بستم کرد بکشتن قابیل
تا بگوید ز نوح و ملک | مردن زار و رفتن هر یک
تا بگوید ز هود و ز صالح | راحت [illegible] ناصح و طالح
تا بگوید ز حال ابراهیم | بود نمرود و آن عذاب الیم

تا بگوید ز نوش [illegible] انوش
[illegible] انوش بن شیث
علیهما السلام است و نوح
علیه السلام بهفت واسطه
با ادریس [illegible]
بن ادریس [illegible]

حال اسحاق و حال اسمعیل — هاجر و ساره و آل اسرائیل
قصه رنج یوسف از اخوان — صبر یعقوب و خانهٔ احزان
تا بگوید ز مبتلا ایوب — دل و جان در عنا و ذا لکروب
حال الیاس و یوشع و ذوالکفل — یافته هر یک از کفایت کفل
تا بگوید ز موسی و هارون — آل عمران و حوت با ذوالنون
تا بگوید ز گریه داود — ناله و آب چشم و طول سجود
تا بگوید ز ملکت پسرش — سایه از پر مرغ گرد سرش
انس و جن مر ورا شده مطواع — باد چون مرکبی مطیع و مطاع
تا بگوید ز اشمویل و شعیب — پاکشان جیب و دامن از عیب
کالب و دانیال و لوط و خضر — شده هر یک ز قوم خویش ضجر
پند لقمان و سرگذشت یسع — دل و دین و ورع بری ز طمع
تا بگوید ز لشکر کفار — ز کمر تا [illegible] ز منشار
تا بگوید ز عصمت یحیی — تا بگوید ز ناله عیسی
تا بگوید ز سید سادات — که ز ما بر روان او صلوات
احمد مرسل آنکه فضل احد — کرده بر جمله انبیاش اوحد

[illegible] حال اسحاق [illegible] ... گذرانیده و از او اسمعیل علی نبینا و علیه السلام حاصل شده و آن قصه مشهور است ۱۲

آفتاب مساجد و خلوات — از حق او را صلوة در صلوات
میر بوبکر و عمر و عثمان — حیدر آن شیر خالق سبحان
تا بگوید ز حال میر حسن — آن سرافراز شرع و زین زمن
واندر آن کار پور بوسفیان — یک زمان مر ورا نداده امان
از زنی خواست استعانت عون — تا شد او هم جلیس با فرعون
تا بگوید ز کربلا و حسین — آن نبی را چو قالب و همچون عین
تا بگوید ز قوم مر شر و شین — شده راضی بقتل میر حسین
شده در نار قاتل و مقتول — شده با مرتبت نبیره رسول
تنش از تیغ خصم پاره شده — آل مروان ورا نظاره شا
کربلا گشته گورخانه ورا — کرده تیر عدو نشانه ورا
آن یزید پلید بد اختر — بسر آب بر فگنده سپه
کین آبا بتوخته ز حسین — خواسته کینهای بدر و حنین
زان بر آوردن هلاک و دمار — از نژاد امیه خونخوا
تا بگوید که بهر آتش و آب — آب فرعون چون بهر مراد
تا بگوید ز موت و بعث و حشر — از بشر آن رخ آورده

حال اصحاب کهف و دقیانوس ... قصهٔ تمنجلوس و شهر فسوس

تا بگوید ز ثمود و عاد نژاد ... که بیادش چگونه گردد باد

تا بگوید ز خشم ناگاهان ... بر سر سهبران گمراهان

زان در آوردن رسول از در ... زان برون کردن فضول از در

زان بریدن عروس نیکو روی ... ناگهان از کنار زیبا شوی

فی الماضین من ملوک العجم والجبابرین

زان ملوک عجم که در تاریخ ... بخردان راست موعظت و توبیخ

زان تختهای ملک کیخسرو ... رستم زال نیرم و جم و زو

آل گشتاسپ و نامور لهراسپ ... وان همه علم و حکمت جاماسپ

حال جمشید و حال افریدون ... حال ضحاک کافر ملعون

سر گذشت سیاوش مظلوم — پدر بی حفاظ و آن شوم

حال اسفندیار و ظلم پدر — حال افراسیاب بسته کمر

رستم گرد و خدعهٔ سهراب — که جهان شد ز فعل هر دو خراب

زان جفاهای بهمن دانا — که چه کرد از خروج با دارا

زان ملوک طوایف عظمی — که چگونه شدند جمله هبا

حال فیروز و اردشیر عظام — اردوان دلیر با بهرام

زان خبرهای آل ساسانی — راندن کام دل با ساسانی

زان خصال سکندر رومی — که برفت از جهان بمحرومی

زان پسرهای یزدگرد عزیز	که شد از بخت بد همه ناچیز

فی اهل الارض خاصة و عامة

زان بنی آدم از صغار و کبار	که برآورده شد ز جمله دمار
زان بچگان اندرون خلیدن نیش	بچه را در کنار مادر خویش
زان بریدن بمنزل و بسفر	حلق بزهای تازه پیش پدر
زان ببودن فگندن اندر نار	مرد را از دکان و از بازار
زان خصال سران سمر کردن	زان کلاه کیان کمر کردن
زان همه ملک باخلل کردن	زان همه خطبها بدل کردن
زان بناگاه بردن از سر تخت	پای بسته کشان و صد بدبخت
تا چو بشنیدی از غرور رهی	دل برین عمر بیوفا ننهی
این همه قصها ازو بشنو	تا نیفتی بکین بدو بگرو
زین قفاهای گرم شیرین کار	گیر دان اندر ره نو مسخره وار
تو زرهی هوا و بوالهوسی	ونیفتی بفعل ناکسی و خسی
آنچنان باغرور گشتی جفت	پیش تو مرگ خود که یارد گفت
چه حدیثست شاه کی میرد	کی اجل حلق پادشا گیرد

[illegible]

۸۹

تا آسیابانی پناه برد آسیابان
ماهوی سوری را آگاه کرد
ماهوی فرستاده او را هلاک کرد و
ملک عجم بدست اسلام درآمد
مدت سلطنت او بیست
سال بوده

کی بود خاصه اندرون حصار	با امید اجل اجل را کار
از تو ام خود بیشتر آنکه پیش اجل	از برای نفاق و زرق و دغل
پیش بار یه نفس با مرگ	گشته ریزان ز شاخ عمرش برگ
او کشیده ز هفت عضوش چنگ	تو همی گوی ز هفت که میان
کرده ابلیس بهر طنازی	زین سخن بر بروت تو بازی
در میان گر هزار که باشد	مرگ یکدم چو گاه بر باشد
زین ترش بودن تو در زندان	مرگ را کند کی شود دندان
مه ز تو که ز تو به پیش تو مرد	تو نبری خویش تراکه یاره برد
مردگان را بگل سپردی تو	تو نمیری نه مرد خسرو دی تو
خود ترا مرگ بسته کی گیرد	تو امیری امیر کی میرد

فی ثبوت الموت

زلف ... اختر چرخ پاینده	هم تو سائی و هم تو ساینده
گر ... از عدا ... مرگ برید	مرگ هم مرگ خود بخواهد دید
هاون ار چند چیز ها ساید	هم بسوده شود چو وقت آید
مرگ اگر ریخت خون ماده و نر	هم بریزند خونش در محشر

ای بهان را بدید آزرده
وانچه به بود با بدان کرده

عبرت از آتش آسمان سوده
تو دمی زو چو او نیاسوده

بس بود زین سپس کنف کنفت
که همی بر نتافت پیراهنت

در جهانی که عقل و ایمانست
مردن جسم زادن جانست

تن فدی کن که در جهان سخن
جان شو زنده چون بمیرد تن

معرفت در دولت نهاده اوست
باز کی گیرد آنچه داده اوست

لعل را کافتاب پروردست
از همه آفتش جدا کردست

شحنهٔ اوست آفتاب بلند
می‌رساند بدو نهیب و گزند

چون همی ز اختران نپذیرد توت
خود نگیرد ز گوهران یاقوت

باز دری کز آب زاد و ز خاک
لاجرم خاک شد ز خاک چو خاک

بر فلک شو که در جهان وجود
هر که برتر کریم‌تر در جود

این همه هستی که در بندست
نقش نه پیر و چار پیوندست

نه و چارست مر ترا مایه
بر نشاید گذشت زین پایه

گر بغفلت زیی درین مسکن
جان مسکینت ماند بی‌مامن

بر قوی زین سرای بی‌معنی
گوش بر گوشوار لابشری

از پی پنج روزه بد مردی — گنج تقوی بدنیا آوردی
باری ار دین شکار نیست گزیر — مرغ دنیا بدام دنیا گیر
خرج کردی برای تن جان را — از پی نان بدادی ایمان را
لیکن ار بال ره شناسی راج — زر سرخی بشهر کوران خرج
کی بود سوی بزمی و رزمی — شهر خوارزم و نقد خوارزمی
جعفری را چو نیست اینجا نرخ — بازدار از پی تجارت کرخ
اینکه اقلیم بیم و امید است — خود یکی روزه راه خورشید است
وینکه امروز ربع مسکونست — قطره از هزار جیحونست
هیچ نادیده عالم معنی — معرفت را چرا کنی دعوی
تو ز طاوس پای دیدستی — نام اقلیمها شنیدستی
از زرسی دانه عنب دیدی — مهره بوالعجب بشب دیدی
بازی روز و شب بانبازی — هست پیش تو همچو شب بازی
شیر گربه دیدی از نقاش — باش تا شیر بیشه بینی باش
بر که خندند ساکنان اثیر — گر تو با گربه ماند کوز پنیر
گوز مرغ حرص را بگذار — وین پنیر بدست گربه سپار

که اگر با تو دم زند سست است	کند از مهر چرخ در قفست

في الحكمة والموعظة والنصيحة

مرغ و حور از بهشت ابلهانست	حکمت و دین بهشت یزدانست
نبود جز جمال ایزد قوت	عاشقان را بجنت ملکوت
تو چه دانی که می چه گیری قوت	با چنین دل کجا رسد ملکوت
ملکوت از پی گدائی را	جان و دل از پی رضائی را
وانکه در بند حور و غلمانست	نیست خواجه که از غلامانست
تو چه دانی بهشت یزدان چیست	تو چه دانی که جنت جان چیست
چون تو بردی عالم دین قوت	ملک را باز دانی از ملکوت
کی بری شهوت بسوی بهشت	تا ترا حور و قصر باید و کشت
همچو بربط رقیق و صورت زشت	جستن آن هست بهر بهشت
ای بدل کرده دین بنامردی	چند ازین ناز چند ازین مردی
دلی آخر بدست کن ره نبی	که درو باشدت ز دین سوزی
گیرم اینجا زدیوی و زروشی	عیب خود را بهمه میپوشی
چون رسی در جهان بیچونی	عیب گوید من اینکم چونی

تو همی پوشی بهر جامهٔ خلق / عیب خود بهر بار نامهٔ خلق

پس بدان تا هوا شود خشنود / عذر می نه که عقلم این فرمود

گر چه بر خود بپوشی از پی فرع / از درون شرم دار شرم از شرع

این همه طمطراق بیهوده است / عقل جز راستی نفرموده است

وانکسانی که مرد این راهند / از نهان و زمانه آگاهند

ستم دوست را چو از در راست / دوست دارند که دوست دارد دوست

خشم را از درون مجرد دار / جز برای شکار شرع مدار

حرص را سر بزن به تیغ وفا / بخل را پی کن از برای رضا

وان خرانی که بار گل کشند / شربت صبر کار دل چشند

همه را بینی اندرین بنیاد / ز آتش دل دماغشان پر باد

چون بدین در نه سپهداری / کم ز سگ باشی مکن باری

گر نه شیر وحی ستم در ره تو / کم بوی از سگی بخشش تو

از صفات سگی تهی کن رگ / ورنه در رستخیز بی سگ

کمتر از سگ مباش حق بشناس / که سگی لقمه دارد از تو سپاس

خشم را در ره بجا و بسیار / سگ چو دیوانه شد تو ز و هشدار

۳۹۴

جسم فربه مکن بلقمهٔ خوش — اسب فربه شود شود سرکش

روده کز باد گشت فربه و تر — شود از سوزن سک لاغر

ابلهان مانده اندر سر پل — پای در گل و دو دست اندر غل

همه از آب این دو روده نهان — تازه و تر چو روده پر باد

سر غافل که یافت عقل و بصر — فربهی دیگر و ورم دیگر

شود چون ابصیر مرو نشر پیر — نیست حاجت مرا بدین تقریر

گر چه آبستنی زد و در زمن — او هم از مرگ تست آبستن

تو درین خطهٔ فساد و فجور — از دل کشتا و مانده رنجور

گر تو هستی ز نسبت آدم — هم ز خود زادی با کم چو قلم

اصل را هم باصل باز رسان — خوش بخوش بخش ناخوشی بخسان

عقل و علم است آفت مخصوص — پر و بال است فتنهٔ طاوس

هر چه گوئی نه در ره آدم — دیو در دیده گیرد اندر دم

کبک سنت ببوستان نیاز — در خور آید که در خرابه باز

گر سبکروح نیست قصر دین — هست باری چوکان گران کابین

نشود دل تهی ز پر گوئی — پس تو خون را بخون چرا شوئی

[illegible] ۹۵ [illegible] نیست تا بینا شود [illegible] جاهل یا گمراه و بینا [illegible] مؤمن یا عالم را دیافته ۱۱

زان ترا گوشمال داد فلک | تیر چرخ کیان فراز سماک
تا نگویی جواب بوالحکمان | ور نگویی چو کوه گویی همان
زهد و رزی برای مرداری | پس چگویی که من کیم باری
تو ازین زهد توبه جوی نصوح | ور نه بیدل روی بعالم روح
تو چو سقمونیا خوری بنماز | آنکه از ریب ینت که دار دراز
در غم آن دمی که رفت از دست | گری و خون گری که جای نیست
دور و نزدیک بی من و با من | سطح آبست جان و قطار روغن
آن دبیری که خورد شیره صبر | رید چندانکه شد چو لاشهٔ دبر
باش تا دینش باز خواست کند | تا چو خامه چگونه خاست کند
هر که جویای عالم غیبست | شمع در دست و اشک در جیبست
باش تا نقش عز نماید ذل | باش تا عذر جزو خواهد کل
گلبن از جور دی نماید خار | باش تا گل نمایدت بهار
فتوی اندر ره فتوت نیست | نبوت اندر رهم نبوت نیست
چون فلک سال و مه زنا مردی | گرد اجرام خویش میگردی

في الشره والحرص والشهوة

تو که این را چو جان نگه داری / گاه از آن عقل ابلها زاری
نبود مر ترا مهی و بهی / با دلی پر ز حرص و دست تهی
چیست دنیا سرای آفت و شر / چون کلیدان شد او ولی بد و در
هست چون مار گرزه دولت دهر / نرم و رنگین و اندرون پر زهر
در غرورش توانگر و درویش / شادمان چون خیال گنج اندیش
تو که در بند او گرفتاری / میکشی از بهر او چنین خواری
تو به امید فخر و روزبهی / از همه ناکسان دهر مهی
نیست با وی وفا و معنی یار / دیده و آزموده بسیار
جهل نفس را پیمبری ندهد / آز کس را توانگری ندهد
آز چون آتش است و تن چو حطب / زآتش و نی موافقت مطلب
آز بسیار خوار و مستحالست / پادشا صورت و گدا سیرت است
چون سرابیست آز تشنه فریب / طالبان چو سیل رخ به نشیب
خوردنش را اگر تشنه کنی بسیج / چون بدو در رسد نباشد هیچ
هست چون معدهٔ معویه آز / که بخاک از تن تو گردد باز
آتشی را که دیو جنباند / ایزدش جز بخاک ننشاند

حرص بگذار وز آز دست بدار
حرص را هیچ خوان ندهد آگه
گر کسی حرص را امام کند
نقش رنگین و هیچ جان نه درو
حرص نقشیست هیچش اندر زیر
هر کرا دیو حرص مهمان شد
آز بر باد چون در پیچی
هر که او آز را اتباع گشت
بعزوری ببرده خواب همه
خلق ازین گرد خوان دیرینه
تا قیامت نخورده مهمانش
ای دو در دوزخ اندرون بخانه
زین دو گرد رفتا نپرهیزی
چیست دنیا و خلق و استظهار
بهر یک خاش این همه فریاد

حرص و آزست مایهٔ تیمار
زان از و عات قلعی نساخت بنا
خواب و خور را بخود حرام کند
خوان زرین و هیچ نان نه برو
تکمنی هیچ هیچکس را سیر
تو حقیقت شمر که گرسنه مرد
که گدائیست خانه بر هیچ
در گذشت از ثلاثه و رابع گشت
نان ندا ده ببرده آب همه
دیده سیلی ولیک سیری نه
یک شکم نان سیر نه خوانش
صورتش سوی خلق شهوت و آز
در بقا از درون شان خیزی
خاک دانی پر از سگ مردار
بهر یک خاک توده اینهمه باد

و آنکه هر که او آز
را یعنی از نفس
گذشت [illegible]
[illegible]
۹۸ [illegible]

هست مهر زمانه با کینه — سیر دارد میان لوزینه
از پی گندمی درین عالم — چند باشی برهنه چون آدم
بهر گندم تو روح رنجه مدار — کادم از بهر گندمی شد خوار
در جهان بنگر از پی رازش — چه کنی رنگ و بوی غمازش
اینجهان زانجهان نمودارست — لیکن آن زنده اینت مردارست
جمله چون بحر و انشان اشرف — آخرش درج در و اول کف
خانهٔ دان شکسته زیر و زبر — نقش دیوار پر درخت و ثمر
نه درختش میوه آرنده — نه سپر مرگ باز دارنده
راز دل هر دو بر تو بیهوده — تو بغفلت ز هر دو خشنوده
مانده اندر غرور او شب و روز — همچو آدینه کودکان از کوز
صفت مرگ و عمر و دولت و زیست — زیر و رو در زمانه دانی چیست
شاهد ابله و رقیب بهش — می شیرین و میزبان ترش
میزبان بی حفاظ و بی آزرم — خوردنی جمله سرد و آبش گرم
پس مزارت چرب باید دیگ — آب در دیگ و روغن اندر ریگ
زان ازین کلبه نقش غمازست — عقل کل گنجخانهٔ رازست

در استغنای [illegible] ۱۱

[illegible] ۹۹ [illegible] گوید نقش باعتبار [illegible] نقش عقل [illegible] فرموده اند [illegible] بودن اوست از حق [illegible] ۱۲

بهر عقل گرد تا برهی	از بلاها و زشتی و تبهی
مرد را عقل به بود دستور	ورنه ماند چو ابلهان مغرور

الباب الثامن فی احوال النجوم و ذکر الافلاک و ما فیها من العجائب احسن من المخدرات الکواعب

چند گویی ز چرخ و مکر و فنش	بخدای ار کرهی کند سخنش
چیست چرخ و ندین فراز و مغاک	جامهٔ سبز و دامنی پر خاک
شب یکی صد چشم چیست محتالی	روز یک چشم چیست دجالی
زشت باشد بنجاحت از ابدال	جز بعبرت نظاره در دجال
روز و شب را برای برگ و علم	تحفه از وی غمست و غارت غم
چیست چنبر سپهر دهر افروز	رسن پیسه چیست جز شب و روز
در فگنده بچنبر گردن	مهر گشتن زمانه پیسه رسن
زده مار فلک ترا استیز	هست پیسه رسن ازو بگریز
در غم زر سرخ و سیم سره	سبلتت سبز گشت همچو تره
تره سبز و چرآب ورزینت	سر کنیش ز پای سر کیشت
بره چرخ هست مردم خوار	ز و خور خویش هیچ طمع مدار

آفت گشت تست بر گردون | گاو گردنده از سرین و سرون
از دو پیکر مجوی سازش هیچ | کز دو روی ایچ کس نیابد هیچ
راه خرچنگ شو رای او بیند تیر | کژرو و کور راه و کیل نگیر
نخوره شیر چرخ هرگز گور | لیک مردم ببر برد سوی گور
چه کنی طمع خوشه از خوشه | که ازو برنه بست کس توشه
رو که ناید نصیب گنج ترا | از ترازوی باد سنج ترا
کی دهد باده خاصه نوشگوار | گژدم نوش خوار نیش گزار
راستی بر کمان چرخ مدان | زانکه گشت آن کمان تیر شکن
گرگ پی باش تا چون نی و | بز بزیر فلک نگیرد و بز
دوستی ز آبریز چرخ مبر | زانکه او گه تهی بود گه پر
جگرت گر ز تشنگیست کباب | تا ز حوت فلک نجوئی آب
ماهی تشنه کو فلک سپرد | خود همه آبروی خلق خورد
بره گرگ سار را بگذار | کو پلنگست شش مردم خوار
این همه رهبرند غافل را | گرچه رهبر ترند عاقل را
گل فروزند و دل گداز همه | دیو سوزند و دیو ساز همه

خوب و بد و زشت پیوندند — همه گریه کنان خوش خندند
همه گندم نمای جو ورزند — همه گل صورتند و پر خارند
همه عطار شکل و ناک دهند — همه بزاز روی و دلق دهند
گردن گردنان شکسته چو برق — تیرباران کنان بغرب و بشرق
چون گل و نرگس ار چه سر گذرند — بی عجب خند و بیده نگرند
گرچه شاگرد حکم تقدیرند — همه عین خیال و تزویرند
تو نخواهی و بر تو افشانند — تو بخواهی و از تو بستانند
پایت از باد مانده خاک اندود — دست هر یک ز جانت خون آلود
بنه از گاو بار و از خر خرج — نه بهر اسپ این دوازده برج
دل ز چرخ و ز گردشش بردار — پای را سر بسبز گنبد بردار
تو ز تقدیر گشت او غافل — باز تدبیر او کند باطل
وای آنرا که بود با زر زیست — مایه او چه آب و آذر نیست
گر به سنگ پرست دلبر اوست — مشک کافور بیز عنبر اوست
دست آنرا که کرد باده پرست — پاش بر سر نهاد و خرد شکست
ایکه بر چرخ ایمنی زنهار — تکیه بر باد کرده هشدار

زانکه این چرخ تیزگرد کبود
گرزده باشد چو سیرت از ره زن
کار زوین و آسمان این عالم
هست چون بار گرزه سیرت هم
طفل چون زهر مار کم داند
روز غوغا و شهر آشفته
معج و گردابها بدین زشتی
بر بنا مدار زین جهان بارے
چرخ اگر بر نهاد خود نغزست
گنبدے بر سر جهان زده اند
ای بسا قامتا که چوگان کرد
عمر و دانا درین ره و منزل
تو چو گوری بحکمت آگنده
بر وفاے زمانه کیسه مدوز
مر ترا زنده چرخ بگذارد

هر کرا تیغ کند خود بنمود
تا تو آگه شوی ز رنج پیاز
همچو گردون و زهره اند بهم
از برون نرم و از درون پرزهر
نقش او را همی تنی خواند
تو بدل غافل و بتن خفته
تو چنین خوش بخفته در کشتی
هیچ بیمغز را ازو کارے
همچو با خفتن پسر بیمغزست
میخ سیمینش بر کران زده اند
مر و را گشت و تیر پنهان کرد
هیچ ناکرده ذره حاصل
پاک مغز و لطیف و خوش خنده
که هیچ گنبد نگه ندارد گوز
گو همی سگ که گوز را نگه دارد

[illegible] ۱۲

[illegible]

درین ابیات درین [illegible]
این عالم را بگردون [illegible]
[illegible] سعادت [illegible]
[illegible] فلک [illegible]
از [illegible] سعادت [illegible]
[illegible] این عالم [illegible]
درین بیت ۱۲

اینجهانیست چون دیوان پرور — وین سپهریست گوی چوگان گیر
تو که زین هر کران بیزدان باشی — خواه گو گوی خواه چوگان باش
چون تو بیزدان پرستی از شیطان — ایمنی در جهان و با سامان
هست پیمانهای کون و فساد — آید و بود و هست بهر معاد
خلق را کیل بیش و کم شد نی — رفته و آمدست و آمدنی
زین سه[1] بر عهد شخص فرسودست — زین سه پیمانه خلق پیمودست
اختراني که عمر فرسایند — تیز پایند کی ترا پایند
اختران عمر آدمی شکرند — همه جز عمر آدمی نخورند
زیر این چرخ گنبد دوار — هست دی با بهار و گل با خار
هر کجا این بهار و دی باشد — بوی گل بی زکام کی باشد
چون[2] بهار زمانه بی دی نیست — عمرها جز هبا و لاشی نیست
گرچه آن گل بود خوش و تر و نغز — محتقن کرد و کرمی اندر مغز
بوی گل دان حیات این عالم — موت همچون زکام و هر دو بهم

فی اصحاب الغفلة

آنچنان[3] شد که در زمین هر کس — ابلهی کرد رخ بزر کرسی

[1] قوله زین سه بر عهد شخص ای شخص با لقمه کمال بسر دوم [illegible] کار ازو دور دیده نشود [illegible]
[2] قوله چون بهار [illegible] ۵۰۴ [illegible]
[3] قوله آنچنان [illegible]

گفت با او ز روی نادانی — سبکی جست در گرانجانی

گر نداری همی تو خوار مرا — چه بپنبه و دانه کار مرا

سبلت او بگوی دهقان به — وچنین ریش هم بقصران به

زانکه پیش عقول حکمت خوار — پس خریدن نیاید ست بکار

نیست از نقطه تا خط فرمان — گنج بی رنج و درد بی درمان

هرچه یزدان کند بران بگزین — وانچه گردون دهد بران منشین

کانچه او نیست کرد هست کند — وانچه او برفراشت پست کند

نقش نفسی مقیم کی باشد — هرچه از نقش کرد ویرا شد

در سخاوت بکودکان ماند — بدهد زود زود بستاند

خود ببخشد بدو بسیار دساز — خود بگیرد از و ستاند باز

زود بخشش سبک ستان فلکست — پیر با طبع کودکان فلکست

ذوق این خطه خطا و خطر — هست مانند حوض و نیلوفر

روز بدهد ز آب خود ورش — چون شب آید همون کند کورش

روز بدهد ز سوی خویش قوت — چون شب آید همو شود تابوت

روز بر آتش ار کند پروانه — باز شب جان بدو سپارد وانه

[illegible]

بد و نیک فلک همه تلف است / که هبوطش برابر شرف است
گر ازین چرخ با نقاب شوی / تا کم از ماهی آفتاب شوی
دختران چون فسانه پردازند / دوک ریسند و لعبتک بازند
وان فسانه حدیث چرخ کبود / سر افسانه هرچه بود نبود
زانکه نامحرمی تو از گردون / وارد تپیش خویش خوار و زبون
هرکه او بنده گشت گردون را / کرد ضایع خدای بیچون را
بنده چرخ بنده حق نیست / مرو را نام مرد مطلق نیست

الدنیا قنطرة فاعبروها ولا تعمروها

آنچه ارکانی آنچه گردونیست / نه انجهان پوستهای بیرونیست
هرکه اندر جهان دین باشد / هر دمش آسمان زمین باشد
مرد تا در جهان دین نرسد / از گمان در ره یقین نرسد
نردبان سوی کل کرا منهاست / نردبان سوی فرع وا منهاست
مبتنی دان زمانه ساخته را / بینوا خوان فلک نواخته را
خوارتر کس فلک نواخته دان / وانکه با او زمانه ساخته دان
هرکه با او زمانه در سازد / عقبی او را ز پیش بنداز د

ای درین پست مانده همچون پست — شکری سوی جان و دل بفرست
تو که دربند حرص و آز شدی — همچو زر در دهان گاز شدی
ای گرفته بدست حرص و امل — پیر زالی سر تو زیر بغل
در جهان اینکه سفلی و علویست — صورت هر دو باز گویم چیست
این یکی پیر تنگ میدانیست — وان دگر زال سبحه گردانیست
شکر و تسبیح میکند جاوید — بر دو تا مهرهٔ سیاه و سفید
همه بر گرد درگهش بطواف — مرد سجاده باف و گستی باف
زابلهان رازهاش پوشیدست — لیک عاقل همه نیوشیدست
نه همیگویدت فلک ز فراز — کز خرد نردبان کن و برتاز
همچو آدم برای آن دم را — نردبان ساز بام عالم را
در جهان خرد برآی از راز — چکنی کلبهٔ پر از غماز
زیر این پردهٔ کبود مشو — پند این راهب جهان بشنو
که همیگوید از زبان مرور — که نبگذارمت بغار غرور
سه روانت نه سه پنج کنم — هفت اعضات چار پنج کنم
پیش از آن کت پس آید این مکار — بر دو این هفت و چار و نه بگذار

ازین بیت مقصود
زمانه است و مراد از
سه روان نفوس ثلثه
انسانی و حیوانی و نباتی

که عدد چون رسید بر سرحد	روی بنمود بارگاه احد
دل ز دنیا و مهر او بگسل	که برآرد ترا ز حاصل دل
گر بچشم تو هست دختر حال	هست مکروه فورشت حامل وال
دینی ار چه فراغت حالیست	آفتش کبر و فخر و محتالیست
مر تنت را خرد گزیده کند	باز آزت گدای دیده کند
زار ماندست مرو زی دنیا	نکند حجت اکبری دنیا
مده انبهر لاف احمق و اس	رخصت دین برخصت بنیار
دل بی برگ را نوا نورست	بی نیاز از صداعی دین تو ورست
ان فی دینیا بخوان و بدان	مرکبت را بدان و تیز بران
صدمت شوق در سرای براق	نکشد بار انتظار فراق

فی ترک العادة بالمجاهدة

چه کنی در کنار ما در مو	آخر آن نازنین کم از دود در
پای در نه براه بی فریاد	بر خرد خوان که هر چه باداباد
خردت را بپای دست مدار	بر خرد شرع مصطفی بکبار
چون میوبا بدت نهنگ سقر	دست بر سر کنی نیابی سر

سیم را در دل الیچ راه مده ‌‌ بمکاک نامهٔ سیاه مده

تقار سیمی که آز نشاند ‌‌ فرج استری نکو داند

آنکه با میل مال و مل باشد ‌‌ نقد در دل ز بیم ذل باشد

بمل و میل مال تا چه کنی ‌‌ الغنی وقت چو دال تا چه کنی

تا تو ترکی همی کنی با من ‌‌ هندوت نقد گشت جان مسکین

تا تو خود را نهی چو ترک محل ‌‌ هندوت سر گرفت زیر بغل

علف میش خود نکرده بکف ‌‌ گرگ را کشته بهر میش علف

تو علف کشته مرغ فنا را رو ‌‌ بازداده بدست گور گرو

تو طلبگار قوت و خصم تو باز ‌‌ چنگ کرده بخنجر تو دراز

فی تسلیة القلوب عن الاقارب

شوی خود را زنی بدید دژم ‌‌ تنگدل شد بشوی گفت این غم

گر برای منست بادی شاد ‌‌ ور برای دلست بیشت باد

از پی نان مریز آب از روی ‌‌ تو جبیشی ز بو غیاث مجوی

آبروی از برای نان برود ‌‌ طمع نان بود که جان برود

چون نه نیکی نه قابل نیکی ‌‌ تو و کاکا و کوکو و کی کی

زهد عیسی و حرص قارون بین — گفته در شان آن و در حق این

ور فغان بزه بان نیاز — مختفیان ز سر نشیبی آز

در نگر بی مزاج خاطر دون — زین دو معنی به عیسی و قارون

این بزه آسمان گرفته بناز — وان شده خاک خواری از پی آز

قصه یوسف ار ندانی تو — چون ز قرآن همی نخوانی تو

چون ز زر بود آفت و المش — راند قرآن بکام او قلمش

عقل و جان گفته از پی زر و سیم — ان ربی بکیدهن علیم

آفت آدمی ز دنیا دان — راحت جان و تن ز عقبی دان

مرد دنیا کرامتی نبود — قیمتی جز قیامتی نبود

گر ترا خشم و آز بگذارد — در جهان موری از تو نازارد

آنچنان نه مبارکت باد آن — ورنه این کن و زو جهان بستان

مرد خرسند میر کوی بود — مرد طامع بی آبروی بود

ورنه از حرص گندمی پی خورد — گرد خود همچو آسیا میگرد

حرص را بر نه از قناعت بند — وانگه از دور او گری تو خند

الباب التاسع مثل الاحباب والاعداء بمثل الدواء والداء

ذکر الحکمة احکم فانها بین الکائنات حکم

مردم از زیرکان دژم نشود | مهر کز عقل بود کم نشود

مهر جاهل چو مهره گردانست | مهر کز عقل بود مهر آنست

زانکه گردان و بی‌نوا باشد | چه هوا مهر کز هوا باشد

با هوا مهر و کین چه در خورد است | که هوا گاه گرم و گه سرد است

با هوا خود به نیک و بد آمیز | ور درآمیختی سبک بگریز

با دو وقت وفا ز نیک و ز بد | نزد و کینه و نه مهر خرد

هست با عشق حیلتی دیگر | صحبت عشق علتی دیگر

دو زنخ آنکه پرده بردارد | منتقی دوست را نگه دارد

داند آن کس که لوث بینی نیست | کالاخلاء چو لوث بینی نیست

بغض گر سستی بود دینیست | مهر کز علتی بود کینیست

تو و من گرد آدمی را دو | بی من و تو تو من بوی من تو

تو و من گر هیبت ز بر پرهیز | در من و تو با بلهی آویز

تو تو ئی من منم سر جنگست | تو چنان من چنین همه رنگست

با خودی هر دو دیو دش باشیم | بی من و تو من و تو خوش باشیم

خویش بوییم اندرین گکش شمن	چون ز تو تو برفت و از من من
تا تو خود را همی نباشی او دست	بوته دشمنان و کوره دوست
دشمن از دوست گاه آزونیان	جز بسبو و زیان نه بینی باز
دوستان آنگاه بسود و زیان	بتوان دید و آز سود توان

فی المودة والاخوة الخالصة

دوستی دوست امتحان شد	دوست حاضر نشد پشیمان شد
گفت زن را که کدخدایت کو	زن ورا گفت گفتنی برگو
گفت پیش من آر کیسه سیم	زن بیاورد و کرد زر تسلیم
مرد بگشاد کیسه دینار	بگرفت آنقدر که بود بکار
مابقی آنچه بود زن را داد	بدر آمد ز خانه خرم و شاد
چون شبانگاه شوی باز آمد	زن بر شوی خود فراز آمد
گفت با شوی خویش وصف الحال	شاد شد مرد و غم گرفت ز دل
جامه بود آن نهاده صد دینار	بیست برداشت مرد و رفت بکار
بفدا کرد زر هر آنچه بماند	مستحق را ز رنج و غم برهاند
گفت درویش را دهم دینار	که مرا شاد کرد نیکو یار

بی حضور من چنین سره مرد / مال من زان خویش فرق نکرد

همه درویش را دهم مالم / از چنین دوستی چرا نالم

هست شکرانه ام کنون خورد / زانکه در مال من تصرف کرد

دوستان ای پسر چنین بودند / کز مراعات هم نیاسودند

مال و جان دوست افدا کردند / راحت دوست را غذا کردند

تو بدانگی درم که دوست برد / سینه ات همچو نار پوست دَرد

دوست اگر زهم بتر بهای تو / گر کند آه او نباشد دوست

چون کنی خیره دوستی دعوی / همه گفتار هرزه بی معنی

با بد و نیک وقت داد و ستد / نکند هیچ نیک هرگز بد

دوست گر کاسه کاسه زر بود / از سبوس و سباسه ور بود

ور بگوئی بدوست هر چه بهین / گو بدیت تا کجا بگو بنشین

یار بد همچو تیغ دیداریست / نرم و تیزست روشن و تارست

یار بد دشمنست روی یار وی / از چنین یار زود دوری جوی

مرد راه هزن یقین باشد / هر قرینی که دون دین باشد

هر که را در بطانه یار بدست / وانکه در صحن خانه مار بدست

سباسه [illegible] در سر آدمی پیدا شود و آنرا بهندی [illegible] گویند [illegible]

یار بد را مکن بخشم بتر / آنکه شیشه کس رفو به تبر
شاخ بی برگ و میوه خار بود / یار بی دفع و نفع مار بود
مر ترا آن رفیق و یار آید / که به نیک و بد بکار آید
دوستانی که بیدریغ بوند / دوست را همچو تیغ و میغ بوند
یار همکاسه هست بسیاری / لیک هم کیسه کم بود یاری

فی الاخوان بغیر الاخلاص

آن شنیدی که عمر خطاب / دید قومی نشسته در محراب
کرد ازان قوم سر عدل سوال / که کیانند و چیستان احوال
جمله گفتند یار و رفیقانیم / همه یکراه و یک طریقانیم
یکدگر را برادران شده ایم / یکدل و یکجان و یکزبان شده ایم
گفت عمر که بی حضور دگر / کیسه یکدگر کنید نظر
سیم یکدیگران بخرج کنید / یا بحکم حساب درج کنید
همه گفتند زان خویش خوریم / وز زر و سیم یار نه بپذیریم
گفت عمر که کار محکم نیست / وین سخن جمله ز اسلم نیست
بدل انگه برادران باشید / که زر و سیم یار بر پاشید

هیچ ناید تغیّری پیدا　　نبود عشم جدا و کیسه جدا
نه یکی را بود ز مال افواج　　وان دگر کس بحبّهٔ محتاج
همه یکسان توانگر و درویش　　زر و سیم نا شده کم و بیش
پیش ازین دوستان چنین بودند　　کز غم یکدگر نیاسودند
جان یکی بودی ار بدی تن دو　　حال بودی یکی و مسکن دو
وین زمان دوستان ازینسانند　　همه از بیم نان هراسانند
هر یکی را شدست یکتا نان　　بهتر از کوه قاف در میزان
همه نان کور و حجره را دیوار　　ریش خود میرید و شاد انند

فی رفقاء الشّوم

دوستی با مقامر و قلّاش　　یا مکن یا چو کردی او را باش
دوستی کز پی بهایه کنند　　بدل دشنه پوست کاله کنند
دوست خواهی که تا بماند دوست　　آن طلب مکن که طبع خویش او است
بدکسی دان که دوست کم دارد　　زو بتر چون گرفت بگذارد
دوست گر چه و صد و یار بود　　دشمن ار چه یکی هزار بود
مر ورا خصم و دشمن و انا　　بهتر از دوستی بود کانا

عربی است بر وزن لاد بمعنی کالا است که اسباب و متاع باشد

از تقی دین طلب ز رعنا لاف — از صدف در طلب ز آهو ناف

آستین گر ز هیچ خواهی پر — از صدف مشک جوی از آهو در

همه از حس چشم و بینی و گوش — زان همی رنج آن بود زان بنیوش

تا بدان گوشها جهان بینی — نخورد چشم و نشنود بینی

از حواس ار بجوئی اینهمه ساز — این ازان آن ازین نیابی باز

گر پدیدست در جهان باری — کار هر مرد و مرد هر کاری

گر نخواهی دل ز ملامت پر — ببدی از قرین نیک مبر

گرچه صد بار باز گردد یار — گرد او باز گرد چون پرگار

زین بدان رنج هست بگردانی — باش تا قدر این بدان دانی

دوستان گنج خانهٔ راز اند — رنج بردار و گنج پرداز اند

بالکفایه و سه بحفت بخیز — سه در آمیز چیست و مه بگریز

نه ظفر زین ستوده دانش هر ب[illegible] — که چنین آمد از حکیم عرب

مطلب گرچه جز مرا فرمانی — یکی از مقعدان زندانی

آن طلب کن که داند و دارد — تا تو آزرده ای و ازو آزارد

صفت دوست از ره تحقیق — از سر علم بشنو از زندیق

دوست نادان بود نباید جست — باید این حکمت از علی آموخت
خالق دشمن شود چه بگریزی — بد قرین گردی ار در آمیزی
چون ترا دوستی پدید آید — نقل باید که زود نستاید
وقت عشرت ازو بکم دیدن — دیدن کم به از پسندیدن
دوست بدخو چو خار روان بدست — که همه دامنت بگیرد چست
دوستی با مزاج و بخیزری — دور دور و هم ایدرست خوئی
تا نباشی حریف بخیردان — که نکوکار بد شود ز بدان
با دکن لطف دوست جان کاه — زهر گردد همه بصحبت مار
زردروئی ز راز قرین بدست — ورنه سرغست تا قرین خود است
صحبت باغها بفصل بهار — باد را هر زبان کند عطار
روغن کنجدی که نامش عام — شد ز گلها غنی و نیکو نام
چون بگلها سپرد نفس نفس — روغن کنجدش نخواند کس
این برست از سبوس و ان از گل — گل از و نیک نام و او از گل
با بدان کم نشین که بد مانی — خو پذیرست نفس انسانی
ور بدی سیرتت بود مسته — که مه و به شوی ز صحبت به

عشرت و ثروت از و
یعنی در صحبت
دیدن حقیر شمردن
ایشان
شمردن ایشان دیدن حقیر
پسندیدن شمردن

خوشخو از بدخوان سترگ شود | میش چون گرگ خورد گرگ شود
اسپ توسن اسپ را کند بدرگ | گشت همخو اگر نشد همتنگ
هیچ صحبت مباد با عامت | که چه خود مختصر کند نامت
صحبت عام آتش و پنبه است | زشت نام و تباه و آشفته است
صحبت عام در بهشت آباد | مرگ باشد که مرگ عامی باد
با دو عاقل هوا نیامیزد | یک هوا از دو عقل بگریزد
دوستی را که نیست با تو مجال | که بگوید حرام نیست حلال
با تو تا لقمه دید جان و دلست | چون شدت لقمه تیغ تیز و شلست
دوست و دشمن برای جان باید | تن بود کش غذای نان باید
با بد و نیک جسم را اندر زیست | جان شناسا که دوست دشمن کیست
شکمش چون گل پیاله ببین | وز دهانش دل چو لاله ببین
با کله سگی بود اخوت پاک | زانکه گفتند اخوک من اساک
جامه خون و گوشت پوست بود | عیب عیب دوست دوست بود
نیست در هیچ یار صدق و صفا | نیست با هیچ دوست بوی وفا
چون بعلت کند سلام علیک | از بد و نیک تو شود بد و نیک

له قوله صحبت عام ... صورت زشت ... قوله با تو ... پوست نرم و نازک ... وران آدمی و حیوان

گر گمی جفت چشم بخوابی	دوستی با خلاص کم یابی
خود تر از وفا نخواهد خاست	که تو نوریست با ترازو راست
پس تو اکنون همه به بد را باش	دامن خویش گیر و خود را باش
که بود عهد عشق لقمهٔ نان	بی مدد چون چراغ بیوه زنان
صلح دشمن چو جنگ دوست بود	که از و مغز او چو پوست بود
دل در ایشان مبند گز گیهان	همه آدم و مند مهر جان جان
نیک را از بدان چه جاه بود	زانکه عقرب هبوط ماه بود

فی ترک المخالطة مع الاوباش

خلق جز مکر و بند و پیچ نیند	همه را آزمودم ایچ نیند
گر همه در برت فرو ریزد	مرد عاقل در و نیا ویزد
گر نه ای همچو مه بنور گرو	همچو خورشید باش تنها رو
مهر پیوسته یکسواره بود	ماه باشد که با ستاره بود
هر که تنها روی کند عادت	همچو خورشید شب کند غارت
مرد را دل شکسته دار و جفت	تیر را پای بسته دار و جفت
با چنین تیرها و جوشنها	وانکه تنها ترا به از تنها

(مثنوی)

ملک عالم بزیر تنهائیست / مرد تنها نشان زیبائیست
با کسان در نگاهداشت بوی / با خود آسوده شام و چاشت بوی
جفت باشی خدای نه همه بار / فرد باشی خدای باشد یار
چون تو تنها نشینی از سر بن / با خودت هرچه آرزو میکن
چون نه تنها بوی ز نیک و ز بد / کم ز تیزی بود نیاری ز دد
چون ملول شد بفرد بودن شاد / تیز بی شرم کس بیاری داد
گرد توحید گرد با تفرید / چکنی صحبتی که آن تقلید
بد همه از تو اندر آویزد / پس بیا و سپهم از تو بگریزد
تا همه در تو نیک خود بیند / با تو یک دم برفق بنشیند
ور شوی العیاذ بالله بد / تا چه بینی از و بجان و خرد
دل نخواهد ترا از و بگسل / گر ز بخیلان بخیل بهتر دل
در دهان دار تا بود خندان / چون گرانی کند بکن دندان
هر که ما را نخواهد از ته دل / گر همه جان بود ز تن بگسل
چکنی با حریف بیمعنی / بس ندیم تو شعر چون شعری
بس جلیسیست کتاب با خردت / تا نگوید بخلق نیک و بدت

[illegible] ۵۲۰ [illegible]

[illegible]

غیبی به که جفت کوته بین ماه تنهاست به که کشتش پرین

هرکجا داغ بایدت فرسود گر تو مرهم نهی ندارد سود

هرکه راهست دوستی وساز بشنوی در جهان وها آواز

من بعالم درون نبیدهم دوستی زان همیشه حیرانم

کو درین روزگار یار بسیار که بدو باشم استوار بیار

اهل این روزگار بی سر و بن از برای نو و زر است کهن

دوستی از پی درم دارند زهر و پازهر را بهم دارند

هر زری دان هم شریف [illegible] خس را که کسی کو بود کسی را

گرچه خویش [illegible] روی خوش [illegible] زود سیر و زود تنگ حوصله اند

رنجکاران و گنج پاشانند زر نگهدار و راز فاشانند

مرد صورت پرست کس نبود هوش او جز سوی هوس نبود

روز نیکی نکو بود با تو چون بدی دید بد شود با تو

چون تو از آدمان گزینی یار یار غمار تو غمار باشد غار

یار عاقل اگرچه بد ساز است چون درای شتر خوش آواز است

جانت در درد خویش شوی به یار در خورد خویش جویی به

[illegible]

نیک بد دان درین سپنج سرای / جفت بد دوست و یار ناهمپای

این یکی نای فی کند بدم / وان دگر پای پی ز بهر شکم

یار نادان اگر ز بهر سیاست / همچو دارو به برگشت آید راست

صحبت او صورت روح احرار است / صورت او صحبت مردم او بار است

شاخ نادان که بی گره باشد / ترش از بار و برگ به باشد

بیخ خردی که رست شاخ بود / سال تنگی دلش فراخ بود

فی المدعی فی المحبة الکاذبة

قصه یاد دارم از پیران / زان جهان دیدگان پر هنران

داشت زالی به روستای تکاو / مستی نام دختری و سه گاو

نو عروسی چو سرو نو بالان / گشت روزی ز چشم بد نالان

گشت بدرش چو ماه نو باریک / شد جهان پیش پیرزن تاریک

دلش آتش گرفت و سوخت جگر / که نبازی جز او نداشت دگر

زال گفتی همیشه با دختر / پیش تو باد مردن مادر

از قضا گاو زال از پی خورد / پوزه روزی بدیگش اندر کرد

ماند چون پای مقعد اندر ریگ / آن سر مرده ریگش اندر دیگ

گاو مانند دیوی از دوزخ / سوی آن زال تاخت از مطبخ

زال پنداشت هست عزرائیل / بانگ برداشت از پی تهویل

ملک الموت من نه مهستیم / من یکی پیر زال محنتیم

تندرستم من و نیم بیمار / از خدا را مرا بوی مشمار

گر ترا مهستی همی باید / شوهر او را ببر مرا شاید

دخترم اوست من نه بیمارم / تو دوا و منت رفت بر دارم

من نرفتم تو دانی و دختر / سوی او شو ز کار من بگذر

تا بدانی که وقت پیچاپیچ / هیچکس مر ترا نباشد هیچ

بی بلا نازنین شمر داورا / چون بلا دید در سپر داورا

بجمال نکو بد و بد شاد / بخیال بدش ز دست بداد

یار نبود که بر در زندان / چشم گریان و لب بود خندان

یار آن باشد از نیاری خشم / کز زیان افگند برای تو چشم

گیر دار پرسش پسندیده / گفته ناگفته دیده نادیده

هر که وقت بلا ز تو بگریخت / تو حقیقت بدانکه رنگ آمیخت

صحبتش را بجو مریدا و / زو ز روزن بجه نه از در او

۵۲۳

من وفاقی ندیده ام ز خسان / گر تو دیدی سلام من برسان

صحبت ابلهان چو دیگ تهیست / از درون خالی از برون سیهیست

دوستی ابلهان ز تقلیدست / نزد عقل و نفس و توحیدست

بیر از دوستی خلق سبک / دوستی سنگ و خلق شعر تنک

سنگ در ظرف شعر نقدان برد / بشود دوست با عرابی گرد

تنگ شایست وصف نادان / تنگدل باشد و فراخ دهان

زانکه ابله چو باشدت دلجوی / آب تهمت دواندت در جوی

تا بوی تندرست حکم روان / داردت خویش و دوست چون تن و جان

چون شود موقی از تو دیگرگون / این شود موسی آن شود قارون

سوزنی نور بینی از خویشان / راست همچون چراغ درویشان

چون کم آید براه توشهٔ تو / ننگ دو در کلاه گوشهٔ تو

یار دانا چو شد ترا همراه / پس درازی راه شد کوتاه

دل تو با خدای و خلق ای خر / چون تو هست ای ز نیم جو کمتر

کی یکی دانه بهر زر باشد / بار یکجا نه بهر خر باشد

نه همیشه بدست فلک ز فراز / گر خرد نردبان کن و بر تاز

لیک می نشنوی که کر شده | عقل بگذاشتی و خر شده
گر ترا گوش عقل بودی باز | بشنیدی چو عاقلان آواز
در تو زیرا سخن موثر نیست | که ترا از جهان مبشر نیست
در جهان خدا برآمی از خاک | چکنی کلبه که آن کاواک
چون کتابیست صورت عالم | کاندرو نیست بند و پند بسم
صورتش بر تن لئیمان بند | صفتش در دل حکیمان پند
صورتش خامش و سخن در وی | تن او نو و جان کهن در وی

فی تحقیق العشق

آن شنیدی که در عرب مجنون | بود بر لیلی آنچنان مفتون
دعوی دوستی لیلی کرد | همه سلوی خویش بلوی کرد
حله و زاد و بوم خود بگذاشت | رنج را راحت و طرب پنداشت
کوه و صحرا گرفت مسکن خویش | بیخبر گشته از غم تن خویش
چند روز او نیافت هیچ طعام | صید را بر نهاد بر ره دام
ز اتفاق آهوی فتاد بدام | مرورا ناگهان برآمد کام
چون بدید آن ضعیف آهو را | و آنچنان چشم و روی نیکو را

[illegible]

یک گروهش سیاست دام اورا ای همه عاشقان غلام اورا

گفت چشمش چو چشم یار منست این که در دام من شکار منست

در ره عاشقی جفا نه رواست هم رخ دوست در بلا نه رواست

چشم لیلی و چشم بسته به بند هست گویی بیک گریبانند

زین سبب احترام شد بر من بر هنش زین بلا و محن

من غلام کسی که در ره عشق شد مسلم ز شهنشه عشق

راه دعوی روی تو بی معنی نشنود از تو کس هم این دعوی

گر درپیش آر و گفت کوته کن با چنین گفت کرده همره کن

ورنه از معرض سخن برخیز چون زنان زین چنین سخن بگریز

دعوی دوستی تو با معبود پس طلبگار لذت و مقصود

گر تو مقصود خود گری بر دست بت پرستی نه خدای پرست

گر تو فرزند آدمی پس چون شده بر جهان چنین مفتون

اینجهان را نه مزرعه پنداشت عاقبت خود برفت و هم بگذاشت

تو ز احوال غافلی چه کنم بر خود و اهل جاهلی چه کنم

تو بگو هر درای دو جهانی چه کنم قدر خود نمیدانی

[illegible]

با زنان نیک هم نبردی تو ‌ ‌ ‌ با چنین زور و مردی تو
چه کمست ای بزرگ زاده ترا ‌ ‌ ‌ در کشا دست خوان نهاده ترا
پنج نوبت فی چه عقل و چه جان ‌ ‌ ‌ بر سر هفت چرخ و چار ارکان
گر کنی بر جهان شبگیری ‌ ‌ ‌ دو سلام و چهار تکبیری

فی ترتیب الریاضة والمجاهدة

آن نه بینی که پادشازاده ‌ ‌ ‌ که در الملکتست آماده
باشد اندر سرا و حجره خاص ‌ ‌ ‌ بر سرش خادمان با اخلاص
تا ببازی در انبگذارند ‌ ‌ ‌ پاس او سال و ماه میدارند
وان اتاقان با فغان و فضول ‌ ‌ ‌ همه بر لهو و لعبها مشغول
ور سر آنکه بارگه باشد ‌ ‌ ‌ زحمت و آنچه سپه باشد
همه را بر فلک سیده خروش ‌ ‌ ‌ بارگه از فغان شان پر جوش
وان ملکزاده ساعتی بیکار ‌ ‌ ‌ نبود بی رقیب و بی کردار
تا نپوید براه ناواجب ‌ ‌ ‌ نبود بی اتابک و حاجب
نه ببازی و لهو پردازد ‌ ‌ ‌ نه بپر سیده گفتن آغازد
آنچنانش نگاه میدارد ‌ ‌ ‌ که یکی دم بهرزه بر نارد

سر این چیست خود تو میدانی زانکه مقصود کار دو جهانی

مرده را تخت ملک منتظر ست زیر عیبش تخت ملک بر حذر ست

تو اگر نسل آدمی به نسب پاک دار از عیبش همیشه حسب

کار کن پنج کش بسان پدر تا گهر باز گردد ت بگهر

ور نه آدمی ز شیطانی هر چه خواهی بکن تو به دانی

ای دریغا که قیمت تن خویش می ندانی سخن نگویم بیش

فی منقبة الانسان فی مناصبه

آن شنیدی که رفت نزد قاضی تا کند خصم خویش را راضی

بود مردی در ان میانه گواه که ز آبای خود نبود آگاه

چون گواهی بداد قاضی گفت کای تو با مردمی و رادی جفت

نه فلان را مر جد تو بود که فرزدق همی ورا بستود

از عطا بود کام و راحت روح شعر او را بداز کرم ممدوح

مرد گفت از فرزدق و اشعار من ندارم خبر تو رنجه مدار

گفت قاضی چو تو ز نادانی منقبتهای خود نمیدانی

قول تو من کجا قبول کنم من همه کار بر اصول کنم

چون ندانی فرزدق نه بلیج — من ندارم شهادت تو صحیح
تو اگر زآدمی چو آدم باش — راه او را نه بیش و نی کم باش
آخشیجان و گنبد دوار — مردگانند زندگانی خوار
چه کنی در جهان بیمارش — زانکه بس بیمزه است تیمارش
برگذر کین سرای پر حیل است — نردبان پایهٔ غم و خلل است
گر ز دریا و رود و جیحون گرد — ماهی از تابه صید نتوان کرد
جان بکف بر نه و دلیر آسا — قصد این راه کن درو آسا
کین و دور و زه حیات نزد خرد — چه خوش و ناخوش و چه نیک و چه بد
باش تا بیخ تو بآب رسد — ماه خیمه بآفتاب رسد
کودکی تو هنوز مغز وری — زین طریق دقیق بس دوری
بسته کی گیردت بجاهل نقل — هر که دارد گشاده نامهٔ عقل
تو چه دانی ز آفرینش حق — چه شناسی بیان بینش حق
تو که در بند آبی و نانی — کی جهان و نهان او دانی
وقت را شکر کن که در ایام — زاده در میانهٔ اسلام
خواری و زحمت کفر دیده نه — شربت کافری چشیده نه

۵۲۹

سعی ناکرده در ره ایمان — پیشت آورده اند زایمان جوان

فی تشکر هدایة الی الاسلام

بود عمر نشسته روزی فرد — پیش اصحاب صفه با غم و درد
هر یک ارشادی ره اسلام — یاد میکرد بر گشاده کلام
هم کهن پیر و هم جوان تازه — شد رده آوازه تا بدروازه
مشتی جمله یاد میکردند — قوت ایام کفر میخوردند
بود عبدالله عمر حاضر — لیک زان درد و رنج بد قاصر
مشتی کرد زود بر خود یاد — زود عمر بر زبان بگشاد
گفت ویحک چه لاف باشی تو — خود مر این درد را که باشی تو
درد دین تو تا کجا باشد — مر ترا درد کی روا باشد
درد ایام کفر خورده نه — خویشتن را ذلیل کرده نه
تو در اسلام زاده و دیده — تلخی کفر هیچ نچشیده
اینچنین درد و رنج ما دانیم — زانکه بدین رسول شادانیم
ناچشیده تو در ذلت ما — هیچ نابرده ذل و استحقار
نشناسی تو لذت ایمان — قدر ایمان چه دانی و چسان

قوله ناچشیده تو در ذلت … [illegible] ایمان [illegible] در دین اسلام [illegible] ۵۳ [illegible]

ما شناسیم کان چه ذلی بود | وان چه بندی وآن چه غلی بود
شکر اسلام کرد ما دانیم | کین زبان مرد راه ایمانیم
شیر مردان عنای ره بردند | بتو نامرد راه بسپردند
تو بنامردی این ره دین را | جمله کردی خراب آیین را
بسچه بنهم ترا ابیار ره واب | ای ز تو دین و شرع گشته خراب
نه زنی در ره صواب ونه مرد | نه مخنث ازانت نبود درد

فی الضلالة فی الاسلام

رفت زی روم قدسی از اسلام | تا شوند از جهاد و نیکونام
وهمی اقتادشان شکسته شدند | چند کس در میانه بسته شدند
غلوییی ودانشومندی | تیز مردی ولی خرد بندی
کس فرستادشان عظیم الروم | که دبیر هرسه شخص حکم شدوم
گفت شست مغانه بربندید | بت معبود خویش بپسندید
ورنه هر سه را بسوزانم | بلکه هم هر یکی که بتوانم
بنشستند هر سه رای زدند | هرسه آن دست در رهایی زدند
گفت مرد فقیه رخصت هست | بسته در چنگ خصم عهد شکست

که چو بر کفر کرد خصم اختیار / نه بدل از زبان دهد اقرار

بعد از آن چون فرج فراز آید / پس عهد و شرط باز آید

علوی گفت مر مرا است شفیع / جز من بر همه شریف و وضیع

جز را گفت مرد دانشمند / کار تو گفت من شدم خرسند

مر ترا علم تو دلیل بس است / علوی را پدر دلیل بس است

من نباشم بخنشش دو جهان / گر بدین جهان شود ویران

هرچه خواهید با تنم بکنید / گو بگیرید و گردنم بزنید

نیک و بد هست مر مرا یکسان / نام نیکو گزیده ام ز جهان

سفر غدی کرده ام ره و دین را / کی برم عار عار چنین را

کشته بهتر مرا بنام نکو / که بوم زنده با هزار آهو

جان بداد و سگی سجود نکرد / بر در عار گرد و ذل قعود نکرد

ای برده تو در زمانه مثل / هیز مردی چنین نمود عمل

تو بمردی چنین عمل بنمای / ور نه بیهوده زین فقع مگشای

هرچه جز راه حق مجازی دان / هرچه جز کار راست بازی دان

هرچه جیمت بهیچ بنماید / چون تو خردی ترا بزرگ آید

عقل و جان پرده دار فرمانند | جاکه انش نبات و حیوانند
آنچه عقد نبات و حیوانی ست | اندر اقطاع اشیا بانی ست
عقل و جان ملک پادشاهی او | ملک او در ظهور الهی اوست
عالم طبع و وهم و حس و خیال | همه بازیچه اند و ما اطفال
غازیان طفل خویش را پیوست | تیغ چوبین از آن دهند بدست
تا چو آن طفل مرد کار شود | تیغ چوبینش ذوالفقار شود
مادران پیش خویش از آن بمجاز | دختران را کنند لعبت باز
تاش چون شوی خواستار آید | آن بکدبانوئی بکار آید
تا چو بگذاشت لعبت بیجان | لعبت زنده پرورد پس از آن
طفل دکانک از پی آن کرد | تا بدکان رسد چو گردد مرد
اینهمه نقش ثانی از پی چیست | تا بمعنی رسی بدانی زیست
اینجهان صورتست و آن معنی | اندرین جان و اندر آن جانی
تا برین و بر آن بانبازی | آدمی زاده میکند بازی
پس چو شد مرد و چشم او شد باز | آید از نقشهاست معنی باز
زانکه خود نیست اندرون سرای | در دبستان عقل بازی جای

بندگان را ادیب بیگانه است | خواجه را خود ادیب خانه است
شاهزاده است آدمی نسیب | نبود هیچ بی ادیب و رقیب
هرکه فرزند شاه کی باشد | بی ادیب و رقیب کی باشد
آدمی عالم مقتضب نیست | همه هستا و هم همه هر نیست
تو که باشی هنوز آدم را | چه شناسی تو خاتم و جم را
که دستور است و دیو در پایه | هم فرومایه هم گرانمایه
خود که بی راه بخردی باشد | از دستوری و از ددی باشد
آدمی بخرد دستور بود | گرچه دارد دو دیده کور بود
گر تو جویای عالم رازی | ای زمن بازمانه چون سازی
چند ازین آسیا و این برزن | نام این باغ و وصف آن گلشن
شهر آن کرد پادشاهت عزیز | تا کنی نان و آب گو و گمیز
تا کی از دور چرخ دون لئیم | خورده و نان بوی چو مال یتیم
سال و مه مانده در غم نانی | وز لباس علوم عریانی
قوت خودبینی از کفایت خود | اعتقادت بدست و نیت بد
رازق خویش را نمیدانی | بنده آب و چاکر نانی

پادشاه ... باشد ... پادشاهان بزرگ ... در عهد خود ... [illegible]

۵۲۴

[illegible]

فی الاعتقاد بالشوم فی طلب الرزق

بود مردی معیل بس رنجور — شده از عمر و عیش خویش نفور
مر ورا ده عیال و کسب قلیل — گشت بیچاره زار مرد معیل
از عیال و طفول رنج برتافت — بدگر ناحیت سبک بشتافت
وان عیالان بشهر بگذاشت — راحت خویشتن دران پنداشت
بست بر چاهساری آمد مرد — سخت بنگر که با معیل چه کرد
دید مردی نشسته بر سر چاه — دلو با حبل بر نهاده براه
مرغکی بس ضعیف بس کوچک — کز کنجشک بود او ده یک
گفت مرد اسبک بکن کاری — تا برآید بکرت بازاری
زر من ای خواجه صد درم بستان — مرغ را از آب تشنگی بنشان
دلو و حبل اینک چه پر آب — آب ده مرغ را سبک بشتاب
مرد گفتا که سخت روی نمود — به ازین کار خود نشاید بود
بیکی دلو سیر گردد مرغ — صد درم مر مرا شود آمرغ
دلو بگرفت و رفت بر سر چاه — خود ز رسته فلک نبود آگاه
تا بگاه زوال آب کشید — مرغ سیری از آب هیچ ندید

خسته شد مرد و گفت چه آن و … که تن من درین عنا فرسود
مرد را مرد گفت کای نادان … امتحان تو ام من از یزدان
تو مرا این مرغ را ز چاه پر آب … نتوانی ز آب داد اسباب
مرد عیال ضعیف چون داری … طفل را خیره خیر بگذاری
له
زاز تم من تو در میان شبی … پس چرا با فغان و باشغبی
رو سوی خانه باز شو بشتاب … کار اطفال خویش را دریاب
من که روزی دهم توانایم … راه ارزاق بر تو بگشایم
جان بدادم همه و هم روزی … در غم نان چرا تو دلسوزی
زین هوس ها چرا نگردی دور … چند دارد ترا جهان مغرور
آن جهان در غرور نتوان یافت … نرسید آنکه سالها بشتافت
له
حج میندار گشت لبیکی … جامه مفگن بر آتشش از ریگی
نه براد و ستاده دین پرور … نه ببازار و نه بر مادر
پیش من قصه هنر بر خوان … بکدامی ترا دات منم برخوان
نه بدینجا ت زر نه آنجا زور … هر چه نکاشتی نداری گور
با حریف دغا مسازای کور … نه بری زو نه از مجاهر غور

له قوت روز / من الافشب بالفتح / … / فتنه و فساد و تباهی / … له قوت / … / … ۳۲۵ …

فی الظالم و المظلوم

کودکی با حریف بی انصاف	گفت کای سر بسر جفا و خلاف
تو درازی و نیز در یازی	پس همان به که کوز کم بازی
اندرین شاهراه بیم و امید	دایه جسم تست دیو سپید
شب و روز از پی نژندی تست	مانده پستان دیو در دهنت
کی هوای هلاکت اندیشیت	سر پستان سیه کند پیشت
کو یکی مادری که از سر درد	شیر یک طفل باز داند کرد
گردت ار چه چو کوزبن کردن	شیر پستان تو طفلی خوردن
تا گهی بینی از در پستان	اجل آید سیه کند پستان
شیر خوردنت اول دراز کند	اجلت خو ز شیر باز کند
دل خورد شیر او چو گاو سبوس	برد جامی چو پارسا سالوس
باز کن خو ز شیر خوردن چو	طمع از شیر ماده گاو ببر
بسر پل دل و خطر که بود	در سرای خطر بطر چه بود
طین که ابلیس و آشنائی تست	تو چه دنیش گرفته در چنگ است
ز آدمی قبله عقل و دین داری	نه نیازی که قبله طین داری

خانهٔ چند را اگر پوشیدی	آگو ز نقش پوشیدی
سال طوفان و خانه آشفته	تو درو گاه مست و گه خفته
نه کنون ژاله فتنه بارد	خانه را بر سرت فرود آرد
روز و شب گاه و بیگه این باران	غافل از راه آب و ناودان
چون ترا برد در سفر طوفان	بر تو خندند نقش کش ایزان
بر تو کاهن فریب و تلبیت	دستخوش یافت تلبیت
هم ز دست خود درین بنیاد	پای در گل بماند و سر بر باد
هست از او امر و نهی و آز و نیاز	از تو پیشه است عمر دست افراز
آنچه سود آید او برد بپرست	وانچه باشد زیان ز مایه تست
تا گرفته بشوت از دین تو	رایگان دیو را شده مزدور

فی انقطاع النسب

آدم پاک را برآرا از گل	جسم روشن مدار و تاری دل
بنده ای ار بود ز بهر شرف	از خلیفه خدای چون تو خلف
گر تو اینجا نسب درست کنی	بر خود آن راه نارسست کنی
صبر کن تا درین سرای مجاز	از پی آز و عشق از پی ناز

برکشندت بدست عاقبتی — از سر این پوستهای عاریتی
تا چو از خاک خود برون آیی — همدران دم ز آب چون آئی
راه مردی گزین تو با دل خویش — همچو سفله مباش خوارکش
اهل دنیا بخوبی و زشتی — خفتگانند جمله در کشتی
بادبان برکشیده بهر سفر — خاک تیره ز آب و نار شرر
غافل از روی جهل و از ادبیر — ابلقان سوارکش در زیر
کی باستد بگرده بغرور — ابلق عمر تا بحشر صبور
عمر بگذشت و تو چنین مغرور — از خدا و ز خلق یکسر دور
هر که گشت از غرور غفلت مست — نیکی آنجهان بداد از دست
ز شتاب آیدت بکار ز صبر — زانکه بشتافت و صبر کرد آن گبر
هادی ره بجز هدایت نیست — وان طریق اندرین ولایت نیست
کی عسل بوسه و کنار خورد — هر که او کوک کوکنار خورد
علم زین کان بغفلتی شنوی — نکند اعتقاد و دولت قوی
لا اله غفلتی نه بنده — دل سپه عمر کوته و خنده
تا بنگذاشت عاقل از آتش — کی بر آید ز جانش خنده خوش

غلاف قوزه پنبه باشد و بعضی ... گویند و بعضی ... نام گفته‌اند ... برهان قاطع

في اصحاب الغرور

آن شنیدی که حامد لفاف | در حریم حرم چو کرد طواف
ناگهی باز خورد بروی پیر | آنکه در عصر خود نداشت نظیر
گفت شیخا بگو بما چونی | تا بپنج زمانه مرهوسنی
گفت حالم سلامتست و خیریست | لفظ امن سال و ماه لاضیریست
گفت هیچ سخن خطا گفتی[1] | همچو نادان بخود بر آشفتی
آدمی خیر آنگهی دارد | که صراط دقیق بگذارد
تو هنوز از صراط نگذشتی | خیر چون باشد ای دد دشتی
بعد از ان در بهشت چون رفتی | از سلامت تو بهره بگرفتی
تا[2] نشده در بهشت دار سلام | چون سلامت بود نیافته کام
چون[3] ازین هر دو فارغ آئی تو | آنگهی خیر را بشائی تو
ایمن از هر نهاد زشت شوی | بسلامت چو در بهشت شوی
مر ترا هست هر دو آن در پی | خویش را خیر گفته عز علی
از حقیقت چنان بلاغ وری | که نه استاد مزدوری
یک زمان از نهاد خود برخیز | در رکاب محمدی آویز

[1] قوله گفت از حکایت کلمه ترحم باشد یا کلمه خطاب یعنی ترحم ست مر ... منتخب
[2] قوله تا نشده در بهشت الخ دار السلام کنایه از بهشت ... مجمع
[3] قوله چون ازین هر دو ... [illegible]

یک زمان شرع را تابع شو — پس رضا بر بستر و در شو
آنچه گفتست شرع آمد گیر — وانچه مقدور کار نابد گیر

فی حب الدنیا و غرورها

خواجه‌ای را بمردمی در بست — تکیه‌گاها ساختم بر وی نشست
گفتمش تکیه جای باشد خوش — گفت آنرا که رسته شد ز آتش
کی سپارد بتکیه‌گه تن خویش — هر کرا گور ره مرگ و محشر پیش
اینهمه تکیه‌ها بغم پیوست — تکیه‌گه رحمت خدای بس است
اینت آزاده مرد دین پرور — اینت محکم حدیث حکمت خر
ای سنائی سخن دراز مکش — کوتهی به نمک از دیگ بچش
خواجه تن را طلاق نا داده — دین سه جو بداینت آزاده
اینجهان راست بهر مغروری — خانه ویران و پرده زنبوری
اینجهان در حلی و حله نهان — گنده پیریست پشت گنده دهان
تو به نیرنگ و رنگ او مگرو — سخنان فرخش مشنو
چه طمع داری از درش آبی — چه نهی زیر پشته گردابی
صد هزاران چو تو بآب برد — تشنه باز آورد که غم نخورد

چون ازین گنده پیر گشتی دور — دست پیمان بدادی از پی حور

حور با تو چگونه پروازد — حور با گنده پیر چون سازد

سست طاقتش وه ازین هیچ هُش است — زانکه این گنده پیر شوی کش است

چون شود دهر با تو یکدم خوش — چون جهان گاه از غیار آتش

نوش اینجات زهر آنجا بیست — تری مغز آفت پایست

تا بود دنیی ات نباشد حور — از معانی بدانکه دوری دور

از زنا سفے بیچاره دست بدار — همچو غوغا بشهر دست برآر

اندرین حال پند من بپذیر — تاج و تخت عدو زره برگیر

عب وقت دینی ماعون — عقل خود را ز دام کن بیرون

چه کنی خاکدان پر مارش — که دمه او دمه کژدم و مارش

دور شو زود که از تنک مایه — چو ره لنگ آید ار غزنی خایه

بارگیر تو تازی اسپ دوان — تو غزنیدار لنگ لاشه خران

گربه وارا و غذی خود زاید — غذی او ترا کجا باید

غذی شیران پیر با صولت — همچو گربه مباش دون همت

دزد در خانه هست نفس حالی بین — زره نگهدار خانه دل و دین

دزد بیرون خسیس دزد بود / دزد خانه نفیس دزد بود
چون ظفر یافت دزد بیگانه / نبرد جز که خرده خانه
باز چون دزد خانه در گردد / همه کالای دو ره دست برد
تو خوشی زانکه پیش تست قماش / زان دگرها خبر نداری باش
تا کنی دست زین خزانه فراز / وانچه بایدت نیابی باز
از درونت پلنگ و موش بهم / تو همی خسپی این جهل و ستم
غافل از کید و حیلت شیطان / کرده شیطان به مکر قصد بجان
در درون تو خصم با تو بهم / لفظ سید که یجری مجری الدم
با که گویم که غافلند از کار / این شیاطین بفعل مردمسار
در هوا تا سلیمی نه بینی سود / وز هوا زنده نمیری زود
دل خود را ز ننگ خود برهان / که نباید بمرد بر بد جهان
پیش یاجوج نفس خود سد باش / پیش افعیش چون زمرد باش
کانکه را چار طبع شانه فرش / چار بالش نهند بر عرشش
مرد کز جیب جاه و مال بجست / رفت و در مسند ابد بنشست
مرد چون رنج برد گنج برد / مزد رحمت بباغ رنج برد

دزد درون ... حدیث ... الشیطان یجری من ابن آدم مجری الدم
۵۴۳
دزد ... شیطان ... در روز ... بنی آدم ... چون در اصفهان ... ۱۲

رنج بردار تا بیابی گنج | رنج مار است خفته بر سر گنج
هر که با جهل و کاهلی پیوست | پایش از جای رفت و کار از دست
صفت کاهلان دین در راه | هست لفظ من استوی یوماه
اسپ کودن بغیر دنیست دوان | ورنه کی داردی چو خر پالان
بر تن خود منه ای مغفل بار | زانکه باشد حلیم بد بردار
شرع ورزی نیاید از منبل | حق گزاری نیاید از کاهل
هر که او شرع را نشود چاکر | نرود چون خران براه دگر
بندهٔ شرع باش تا برهی | ورنه گشتی به پیش دیو رهی
مرترا گر بسوی خانه برد | از هم و شهب زمانه برد
خام و گمنام رفته از خانه | که بود در جهان چنین و افگانه
گام زن همچو روز روشن باش | نه فسرده چو بام و روزن باش
آب وار گشتن بیش چو گلاب | چون نگردد و بگند و از لطف و تاب
هر دمی طوف کن بهر کوئی | تا بیابی نگر نکو روئی
ور نکو روی و نکو رائی | همچو اقبال باش هر جائی
با همه خلق خلق نیکو دار | خو نکو دار و رای چون خود دار

نیکخوی نشان ادبیست | خوی بد روبه و نکوشیرست
خوی نیکو ترا چو شیر کند | خوی بد عالم از تو سیر کند
چند گویم که نیست یاری نیک | در تو مسموع نیست قول ولیک
نیست در خورد مرا دل و جان | یارب از هر دوام تو باز رهان
چیست لذت ز عمر با تکلیف | همه با هم رقیب و خصم و حریف
زین همه خلق و زین همه بنیاد | بار تکلیف خویش بر تو نهاد
گشته زین کائنات جمله خصوص | احسن الصوره مر ترا مخصوص
گرد هزل و عبث چرا گردی | عمر خود در عبث هبا کردی
که ترا غره کرد بر دنیی | تا بدادی ز دست خود عقبی
کار خود دیر و زود دریابی | لیک اکنون هنوز در خوابی
غافلی زین زمانهٔ غدار | از وجود زمانه دست بدار
کین امانی نه پایدار بود | حسرت افزای و عمرخوار بود
چون من و چون تو صد هزاران گشت | ناشده سرخ یک سر انگشت
تو درین راه کودک طفلی | نه شراب مروقی نفلی
مرد راهی درآی و مردی کن | ورنه ره گیر و رو مسخری کن

فی اعتقاد السوء

خوش شدی از پی سخن باشی — گفت او باز را کجا باشی

گفت باشد مرا دو جای وثاق — دل زراق و محبر وراق

گفت دیگر کجات جویم بس — گفت او باز را دو خانه نه بس

زانکه گوید خرد درین منزل — ساعتی از حمار جهل انزل

تا بوم در دو آشیانه بوم — یا ببازار یا بجانه بوم

ده امی خواجه روز نیک بید — با خر دراز گونه با دل خود

آن عزازیل با هوا پیوست — زان ورا هاویه است جای نشست

در هوا سود نیست زان برگرد — تا زبود تو بر نیارد گرد

پایه بسیار سوی بام بلند — تو بیک پایه چون شوی خرسند

خرد همت همیشه خوار بود — عقل باشد که شاد خوار بود

رهرو رهروان بی راه اوست — زانکه فرمان ید الله اوست

فی الحرکة و ترک الاوطان فی طلب الآخرة

زین زمین خیمه بر چرخ کسی — شب و شبگیر کن ملک برسی

خاصه در غیر جار باشد عار — از توانا توانی اندر کار

دل و تن را عمل بود بسیار / کان عمل جز کسل نیارد بار
گر عمل کم خوری ترا شاید / گرمی دل عمل بیفزاید
تو بکن کار جز به مستوری / مرگ اگر ره زنان تو معذوری
مرد جولاهه چون شود بیکار / بکند زیر پایگاه قرار
تو بکن جهد خود به نفس و نفس / ور مری مرگ عذرخواه تو بس
روغن گرم و سرد دیده ز تاب / افسری شد ز رنج بر سر آب
روغن از رنج تن بجای آورد / آب را سر بزیر پای آورد
رنجکش را نتیجه آمد گنج / بستر خواب راحت آمد رنج
همچو احرار سوی دولت پوی / همچو بدبخت زاده بود مجوی
قدر ره رفتن ار چه کم داند / مرد وقت سپیده دم داند
تا تو در بند آن و این باشی / سایه پرورد و نازنین باشی
نشود مرد چون دل و صعلوک / پیش ما ماده با دریسه و دوک
تو درین کارگاه بی سر و بن / واندرین لافگاه باد سخن
جامه شوئی ولیک عوران را / شمع ریزی ولیک کوران را
علم دانی ولیک علم حیل / سیم داری ولیک سیم دغل

[illegible]

[illegible]

مرد را گلشن ست سایهٔ تیغ ... ور نه گیرد چو حیز راه گریغ

نشود کس بکنج خانه فقیه ... کم بود مرغ خانگی را پیه

هر که او خورده نیست دود چراغ ... ننشیند بکام دل بفراغ

نه همه سال نوبت عیش ست ... مزهٔ عیش مرگ در جیش ست

کی شود مایهٔ نشاط و سرور ... هم در انگور شیرهٔ انگور

از برون مرد مرد قوت نهد ... دام در خانه عنکبوت نهد

تا سمندت هنوز پرورست ... سایهٔ اقربات بر سر ست

کودکی در سفر تو مرد شوی ... رنجه از راه گرم و سرد شوی

اندرین ره بهر دم از پرواز ... بلکه از سوز سینه و ز نیاز

رفت باید بباد و نم چو سفن ... لب گشاده سلب کشیده ز تن

لیکن این صعب تر که در منزل ... با پری حمل و سستی حامل

بار تو شیشه راه پر سنگ ست ... دست پر کوزه و خمره سر تنگست

بشنو تا تو مرد ره نشوی ... پاس خود دار تا تبه نشوی

کاندرین ره هر آنکه پای نهاد ... سر بود پای و سایه باشد باد

چون بغربت درون نهادی گام ... عارت از فخر دان و ننگ از نام

له قوله کاندرین ره الخ یعنی کسیکه قدم در راه سلوک و جاده نهاد سر او بجای پای می باید باشد و بجای سایه باد چه هر گاه شخص [illegible]

در غریبی نه کار سازد نه بار
در غریبی نه فخر دان و نه عار

راه غربت مزن که خوار شوی
زهر نادیده زهرخوار شوی

در گل از تخم شادی اندازی
ندروی جز غم ارچه بتازی

در سفر خوابگی نکو ناید
که سفر خوابگی بپالاید

پا ز راه اولت غریبی کرد
ز آب غربت روان و جان پرورد

تا غریبی نکرد مرد نگشت
آمد از کاخ و سایه تا بر دشت

زیر ران تو از برای طلب
از شهب و ز دوان ادهم شب

نشو چو آدم ز رنگ و بوی بُر
تا شوی پادشاه بنده و حُر

در طلب یابی از بزرگان جاه
کز طلب خوبروی گرد و ماه

تن مزن باش ار مر تن را
زانکه بر سر زنند تن زن را

اندرین بیشه اند چه غوک
دست و پائی بزن چه دانی بوک

بارے ار در نگردد حاصل
بسلامت رسی سوی ساحل

بر تو ره رفتن است جان کندن
تا شود بید چوب تو چندن

درین خانه آنکه هشیار است
کار چندست و کار گفتار است

مردم آنکه برسد بزیبائی
که شود همچو باد صحرائی

[illegible]

بسفر آب را ببر شو پیش — اندر آموز هم ز سایهٔ خویش

سفر آتش ار نخواهی کرد — تاج غلت بنه ز ره برگرد

ز رهی دان چو آب لیکا زباد — عقل و علم تو در خیال آباد

هر که شاکر در روز و شب نبود — جز تهیدست و بی ادب نبود

اندرین ره چو کند گردی خشم — دست گیر و عطا و ببند چشم

اندرین عالم و دران عالم — هر کرا پای پیش رفتن کم

هر که در دست بد خوئی گروست — مار بی دست و پای تیز روست

باز خرچنگ در غدیر و بحار — هست با پنج پای کج رفتار

صدف ار دست داردی یا پای — کی شدی جای دُر دهر آرای

هر پیاده کت چو شست آن گیر — همچو فرزین بمان دُم شه گیر

شاه بی پیل و اسپ بی فرزین — خاصه بی رخ نیز ز دست فرزین

چار طبعست چار خانهٔ شاه — پنج حس شش جهت برای سپاه

وقت عمرت چو روزی وفات شود — شاه در چار خانه مات شود

تا بدانگه که مات گردد شاه — آه میزن ز عیش عمر و گنا[ه]

هر زبان این فلک بهر ستیز — زین زمین گویدت که خیز و گریز

ورنه بر نطع گفتن پاسخ / سنگش این بار و میخور این شه رخ

بی روش روی پرورش نبود / کاین کشش بهر آن چشش نبود

اولت کوشش آخرت کشش ست / از برون چاره اندرون چشش ست

راه حق پر ز دین پر کیش ست / گرت خویش نیست او ز پیش ست

در میان ره چو سین انسانست / سین چو رفت از میانه آن انست

اندرین ره رفیق کو دل را / توشه کو صد هزار منزل را

تا ترا نیست لقمه توشه / ندروی زین شمار یک خوشه

معرفت آفتاب و هستی ابر / راه بر آسمان و مرکب جبر

هر که رخ سوی آن یمین دارد / برسد گر براق دین دارد

دل اگر هم تو زاد رهگذرست / هم سر و تو بادابر برست

مرد باید برای راه پناه / چیز نگزیرد از میانه راه

راهبر راه را پناه آید / موزه تنگ ست اشاید

راه را یار چست باید و چست / خانه را به رفیق خویش دل سقف

مرد چون شد برون ز در روان / به رفیق قدیمش اد تازه

با خردمند ساز و او دستد / که قوی تر شود خرد ز خرد

دور ماهست و خلق را از ماه | عمر ماهست چون کهش کوتاه
هر که را ماه پرورد یکبار | شیر خواره اش دو تا کند چو خیار
بار رونده روندگان پاینده | بام و خرگه بگل نبینند ایند
خانهٔ جانت را بسال و بماه | پاره پاره کنند چون خرگاه
چنبر چرخ ز اختر شر و شور | این چو حراق و آن چو بلور
سیک شدند بجو و بدام و بدم | پاسبانان گنبد اعظم
لیک اگر بو تکه ز عز سازند | هم از و جنس کمیت پردازند
با تو عمر تو القیامه خواند | زانکه و اللیل و الضحیش نماند
چون ببینند آن زمان با ذل | راست چون در بهار نرگس و گل
لیک گه عز و گاه ذل سازند | کار و بارت همه براندازند
عقل داند بعقل باز شتافت | دیده را جز بدیده نتوان یافت
گه یکی شمع زنده کرد بباغ | بیکی بوسه صد هزار چراغ
گه یکی کس از آتشیزه در گذرد | دور بین زان شود که دید خود
جنس از جنس باز دارد رنج | که ترا از و بود ترا از و سنج
رهبر دارد چند چیز را سایه | رهبر دیگرش بفر ساید

با گرانجان مگوی هرگز راز — که اسیا چون دو شد شود غماز

خر عیسی گرسنه بر آخر — دامن راه کهکشان پر جو

دست دیوان گشاده خاتم جم — خواب شد بسته بسحر و بدم

یار در راه چون روان باشد — بی روان مرد چون روان باشد

دوستان در ره صلاح و صواب — یکدگر را مدد بوند چو آب

مرد باید که اهل دیده بود — تا درین راه حق گزیده بود

چون ندارد بصارت اندر کار — نشنود دست یا اولی الابصار

دیده دل ترا چو نیست قرین — نیستی در نهاد کار بصیر

اهل دین را جز اهل دین نگزید — دیده را جز بدیده نتوان دید

یار ناجنس تخم خواب آمد — یار همجنس ماهی آب آمد

دوستان همچو آب ره سپرند — کآبها پای ماهی یکدگرند

راه بی یار رفت باشد رفت — جز بتاب آب کی تواند رفت

با رفیقان سفر سقر باشد — بی رفیقان سقر سفر باشد

پس نکو گفته اند هشیاران — خانه با راه و راه با یاران

کار بد هر کرا رفیق بدست — توانکه بد رنگ نا جز از خر دست

زین جهان همه سراسر غم
هم از دل گرفته از جهان هم

آنکه زو چاره نیست یارش دان
وانکه نه یار نیست بارش دان

تازگی سرو و گل ز بارانست
تازگی سر و دل ز یارانست

دوست اکس نباید بلا افروخت
بهر کیکی گلیم نتوان سوخت

آب را چون مدد بود هم از آب
گلستان گردد آنچه بود خراب

پس اگر این مدد بریده شود
میوه بر شاخ پژمریده شود

راه بی یار نیک نتوان رفت
ورنه پیش آیدت هزار آفت

یار نیک اندرین زمانه کمست
زانکه غث و سمین کنون بهمست

فی حفظ الصحبة والشفقة الرفیق

آن شنیدی که پیر با همراه
گفت چون شد ز همرهیش آگاه

گر ز مژه و سینه بهر صحبت یار
پای سازم ره چه دور و چه تار

همرهیت باشم و ز دزد و هراس
گر ز سگ مر ترا ندارم پاس

بس عجب نبود ار چنین باشم
چون کنم با سگی قرین باشم

بندهم از جهد و جد عشق طلب
بر گریبان روز دامن شب

خود ز پیران نباشد این محال
کین سگی کرد سیصد و نه سال

یعنی این کار کرد ۱۲

خفته اصحاب کهف مسک بیدار | یار پس همراه داشت بر در غار
راه چون یار غار دارد سار | یار در غار مار دارد باز
مصطفی را بدفع هر مکری | یار بایست همچو بوبکری
آب را گر نه آتشستی یار | خاک فعلستی و هوا آثار
سر چه پوشی که در بهاران گل | راز پنهان ندارد اندر دل
با بهار ای زنخ بهر بهی | کز دو عقل از عقیله برهی
گر نه تن دوست در سرای مجاز | جان برون آید و نیاید راز
راز پنهان نداشت هیچ لبیب | در غم و علت از حبیب و طبیب
از طبیب ار نهان کنی تو فضول | به که دهی و مانی معلول
حیله علت بگوی و راز مگوی | و انچه بشنیده تو باز مگوی
راز در دل چو مرغ و دانه بود | راز بر دل چو دو خانه بود
دانه چون مرغ خورد شد ناچیز | و انچه بر دل نهاد شد چون تیز
با قوی گوی اگر بگوئی راز | زانکه باشد قوی ضعیف آواز
اینکه گفتم چو زیرکان بپذیر | ورنه از پیل خر قیاس گیر
زنده سر چنین بمرده سپرد است | زانکه سر جان بمرده را پرده است

هر که مردست از مردان را	ور کند لیس صدمت کند جان را
تا صدف را بکار دل نگشاید	همچو دریا ز موج کی لاف زند
تو نیابی بجا سه برای ملوک	خیره با همنشین پنبه و دوک

فی اظهار الاسرار مع الاحرار

آن شنیدی که گفت مساری	با قرینی از آن خود رازی
گفت کاین راز تا نگویی باز	گفت خود کی شنیده ام ز تو راز
شر رسی بود کز هوا پرورد	از تو زاد آن زمان و در من مرد
بهر نامحرمان نهان باید	ورنه محرم چو بشنود شاید
دوست محرم بود بناز و نیاز	پیش محرم بهر سه باید راز
در ره سیل [1] ور بود یا خفته	سخن گفته به که ناگفته
راز جز پیش عاقلان نگشای	دل خود جز باهل دل منمای
آن نه بینی که تخمها در گل	ننماید بهیچ ظالم دل
کم ز خاکی که خاک نعمت ساز	از زمستان نهفته دارد راز
چون هوا آید دست عدل گشاید	راز و دل هر دو خاک بنماید
راز در پرده کان نهان باشد	راز دار از جهان جان باشد

[1] له تو ندوره سیل [illegible] ... این بیت [illegible] ... [illegible]

هر که در روز راز گستر دست | ابجد از لوح عقل بستر دست

سوز والشمس چون دلش دریافت | نه ز والليل بدر وار بتافت

گفت این سوز پرده ساز منست | شب معراج روز راز منست

في حفظ اسرار الملوك

بود مردی علیل از دردی | زان ورم بر بنا ایش دردی

رفت روزی بنزد دانائی | نزد پیرکی پر خرد و توانائی

گفت بنگر که از چه معلولم | که ز خورد و خواب و عیش معزولم

جست نبضش چون بدید مرد حکیم | گفت کاین نبض نشین مانده به بیم

نیست در باطن تو هیچ خلل | می نبینم ز هیچگونه علل

مرد گفتا که باز گویم حال | که چه افتاد بر من این احوال

رازدار ملوک و با قسم | با مزاج ملوک و همنسیم

شه سکندر رود به همه کام | که ورا من گزیده حجامم

لیک رازیست در دلم بنهفت | روز و شب جان نهاده بر کف دست

نتوانم کشاد راز نهان | که ازان بیم سر بود و زبان

سال و مه مستمند و غمگینم | بیش ازین نیست راه و آئینم

گفت مرد حکیم رو تنها — نی علائق نهان صحرا
چاهساری ببین خراب شده — گشته مطموس خشک از آب شده
واندران چاه گوی راز لبت — تا بیابی ساید این سرشته گاست
مرد بیند حکیم چون بشنید — همچنان کرد زانکه چاره ندید
رفت صحرا برون نه دامرد — از پی دفع رنج و راحت فرد
دید چاهی خراب و خالی جای — درد خود را در آن شناخت دوای
سر فرو چاه کرد و گفت ای چاه — راز ما را امگاه دار نگاه
شه سکندر دو گوش همچو خران — دار و اینست از در پنهان
باز گفت این سخن سه بار و برفت — بنگر او را که چون گرفت آگفت
زان کهن چاه نی بجست بر رست — شد قوی نی تن و برآمد چست
دید مرد شبان در آن چه نی — ببرید آن نی و سپر وش پی
کرد نائی از آن نی تازه — راز دل را که داند اندازه
تا همی چون در دمید کرد آواز — با خلائق که فاش کردم راز
شه سکندر دو گوش خر دارد — خلق ازین راز او خبر دارد
فاش گشت این سخن بگرد جهان — مرد حجام را برید زبان

چاهسار … مطموس محو کرده شده
٥٥٨

تا بدانی که راز بهروزان — بتر از جهر و آتش سوزان

عالمی پر ز آتش و تف و دود — بهتر از یک سخن که راز تو بود

حکایت

بود اندر سرخس یک روزی — مجلسی بس پر از ذوق و سوزی

مجلسی پر ز ناله و شیون — گفت آن صدر دین و فخر زمن

آن چو موسی ز شوق بر سر طور — بو المفاخر محمد منصور

من بدان مجلس اندرون بودم — زان عبارت بدل بر آسودم

این حکایت ز روی نکته براند — در معنی بروی مردم فشاند

بشنو این کاهست قول سدید — که بجای مگر که پیر و مرید

در فتادند چون سماعی بود — دیو را اندرو دو فاسقی بود

وجد افتاد هر دو را ز اهتمام — در گذشتند از حلال و حرام

پیر می رقص کرد در حالت — زانکه از شوق بود با آلت

دید مردی مرید آهسته — زیر زنار بر میان بسته

گفت ای پیر این امانت کیست — بسته زنار بر میان تو چیست

پیر گفتش که ای فضول غیوش — سر چو دیدی خموش باش خموش

۵۵۹

لیکن نه زنّار بلکه زنهارست	روضهٔ روح را چو اشهارست
از پی تهمت نفس بی بیم	بستن کستی ست آئین سم
تا بدانی که گبر بی قدرست	کار او پیش صدر دین [illegible]
هر سحر کو ز خواب برخیزد	پیش کو شر و فتنه انگیزد
من کنم عرضه بر تو این زنار	تا ز پندار بشنوی بیدار
گویم ای گبر آنکه این دارد	از کجا نیم ذره دین دارد
ز اهل ناری نه در خور نوری	دام دیوی نه حلّهٔ حوری
تا در آن دم بتر ز خویش بشر	نشناسد کسی ز جمله بشر
نکند کبر و کین بنیا میزد	از ره جهل و حمق برخیزد
تا بدین فن ز عجب استکبار	باز دارم ورا بلیل و نهار
هم سلامت بود مرا از شرش	هم بخود بنود از خطر ضررش

فی الامثلة والعظة والنصیحة

صحبت زیرکان چو بوی گل	خلطت جاهلان چو طعم ازل
بی غرض پند همچو قند بود	با غرض پند پای بند بود
در مشام خرد ز زشت آید	هر نسیمی که از بهشت آید

561

بهر اندام وادن او باش	دل چو سندان و تن چو سوهان باش
بشناسی ز راه دیدهٔ روح	فاتحه دین چو روی داد فتوح
وسعت آنجا که راه یزدانست	تنگی آنجا که بند انسانست
پایهٔ انجا معلم مهدی	پس تو محتاج اینت بد عهدی
ان فی دیننا بخوان و بدان	نی که بد را بدان و تیز بران
راه یزدان فراخ آمد	گلشن و بوستان و کاخ آمد
هر مشامی که زین نسیم بهشت	نتواند شنید باشد زشت

فی صفة الطریق و تنبیه الرفیق

تنگی راه را صفت بشنو	در ره نازموده خیره مرو
ره چو سوفار و خار چون پیکان	مار رنگین در او چو توز کمان
که نه فتی ز سهم آن هامون	خضر بی میل و بی دلیل برون
تیز و گریان کننده از گرما	ام غیلان او چو ابن ذکا
خاره در تفت او چو خار سبک	شوره بر سنگ او چو شاره تنک
شده از تفت شوره بدرنگ	همچو سیماب بیزه در وی سنگ
جزع در چشمهاش خون آرای	جزرو در گوشها فقاع کشای

بمعنی مهرهٔ یمانی ۱۲

تا بلشوده پی بلاکش را	ادهم روزگار خاکش را
سایه یکدم درو نیاسوده	خضر و غولش سراب پیموده
قمر آنجا طریق گم کرده	شمس در وی شعاع بسپرده
مرده خاکش ز بیم بی آبی	کفنش شوره کرده سیمابی
پیش چشم و خیال پر کینه	خاک سرمه سراب آئینه
ابر بهمن درو سموم زده	مار بر خاک او چو موم شده
بوده هامون او چو هاویه راست	خاک همچون دل معاویه راست
خضر بی رهبر اندران صحرا	نتوانست رفت بر عمیا
زانکه از روی حقد و پر کینی	راه چون پشت آینه چینی
از پی قوت و قوت مردم	گندمش سرزه نیش چون کژدم
نرگس اندر خیال بود چنین	آفتابی میانه پروین
چشمه آفتاب ابر آلود	طشت شمعی میان چشمه دود
کوه از بهر مهر و لداری	سششش و مرکرده کرده دیناری
قلزم قار و قیر تا ابراج	بر فشانده تلاطم امواج
صحن بی امن او چو خانه بیم	مانده بی آب همچو روی یتیم

تا بسوده الا یعنی ادهم روزگار بو واسطه ایله خاکی اوردی تا سوده ... قلزم قار و قیر ازدن قلزم ...

٥٦٣

[illegible]

باد سردش ز دل بریده امید	زنگ گرمش مرگ داده نوید
تا بگوشش صمام گوش آمد	دست او پای بند هوش آمد
گر شود ما ز خار او گند مسواک	مار افعی در دهن نیابد خاک
خاک او در روی آب نادیده	گل او پشت مردم دیده
نان ندید آنکه ز آب او شد شاد	جان نبرد آنکه دل بره بنهاد
سست زر دست رشته چه او	مرگ سر خست رفتن ره او
زین بیابان ترا بسی بهتر	خانه و آب سرد و دیگ کبر

فی مذمة حب المال و الامانی

آنکه در بند مال و اسباب اند	همه غرقه میان گرداب اند
و آنکسان کز برون دریا اند	و آنکه در دست خویش درمانده
خاصه در عالم معاینه اند	همچو سیماب روی آینه اند
همه دست نهال کن دارند	همه مرغ قفس شکن دارند
مرد نبود که گرد خود پوید	مرد راه نجات خود جوید
تا کی از کنج خانه بیرون آی	از این خانه سوی دشت گرای
من غلام گزیده مردانم	باد دایم فدای شان جانم

از پی ملک و دین نه از پی ملک / روی زردان و دل سپید چو کلک

غیر نیاز ان بی نیاز انند / راست بازان پاکباز انند

جامه شان از پی ریاضت پوست / همچو طبع لئیم خواری دوست

سرشان از برای دار بلند / نزدبان پایهٔ حصار بلند

همه با عندلیب دل خوشند / همه سیمرغ خانهٔ خویشند

همه را در جهان نه روح نه جسم / در گرفته چو کودکان پی اسم

اسم خوانده بفعل آمده باز / همه خاموش صید جوی چو باز

گرد گوی سلامتی روبند / حلقهٔ خان و دولتی کوبند

از پی ضعیف آسمان جلال / همه شبرو بسان طیف خیال

عاشق مرگ هر یک از پی برگ / خویشتن بر کشیده زایشان مرگ

همگی را که بینی از کم کم / پادشاهیست از خمول و علم

همه دُردی کشان ولی بی غم / همه مقری ولی نه صوت و نه غم

چون سر عشق آنجهان دارند / همچو شمعند سر زجان دارند

زانکه تاشان امید باشد و بیم / جانشان تن خوره چو شمع مقیم

باش تا روز برد بینی و باد / پیش هر یک هزار مرتبه داد

حرکت رفته از اشارت شان — حرفها جسته از عبارت شان
باش تا روز حشر برخیزند — همه در دامن دل آویزند
منتهی امید شان تا او — قبله شان او و انس شان با او
همه خواهی که باشی از او باش — دور شو جملگی مر او را باش
تا که دل زد دل مران هرگز — گر زده دل رسی بگلشن عز
سگ در و پوستین درویشان — ورنه چه جست بنده ایشان
در دل کوب تا رسی بخدای — چند گردی بگرد بام سرای
اندر کار را کرد آسمانی تو — وانکه بر بام دین بر آئی تو
دل کند سوی آسمان پرواز — بام دین را بجز دبان نیست
نردبانی که سوی بام دلست — پایه عرش زیر او خجلست
تنگهای شکر ز بیباغ — که همه باغ طوطی اند چو زاغ
طوطیانی چو زاغ پیش تو در — تو فرو ریخته به تنگ شکر
در نهاد و مزاج خویش نگر — طوطیان را چو طوطیان مشمر
این زبان طوطیان جگر خوارند — لیکن الکن بگاه گفتارند
ز هر جان را آشیانه برند — شکرت باز باب خانه برند

مرجع جان ز ره عمر گذر ای — باز گشت شکر طهارت جای
هیچ باشی چو جفت و فردی تو — همه باشی چو هیچ گردی تو
گر همی یوسفیت باید و جاه — رنجها کش بهر ریاضت چاه
چون سلیمان تو ملک را شاهی — که چو یوسف بحسن زیبائی
شادمان باش و چهره را بفروز — خویشتن را بنار جهل مسوز
رو برون نه ز خویشتن هستی — عمر خود چونکه اندر آن بستی
گر شوی سال و مه برین منهاج — بر نهد بر سر تو گردون تاج
اجل نفس در گدائی دان — اصل او راز پادشاهی دان
همچو مردان سبک براه در آی — تا ببینی هزار شاه گدای
اندرین رسته بهر رستن خود — آن فروش ای پسر که کس نخرد
چون سوالت گزیده محال — مرتبت کسب خوبتر ز سوال
گر صلاحت سلیح هستی تست — چون عمل جای بت پرستی تست
چون دل از کم زدنت شاد شود — آنچه آن هست تست باد شود
قامت عمر خویش را خم ده — دیدهٔ خشک خویش را نم ده
خم قامت که نم پذیره بود — صد کمان پیش او چو تیر بود

فی ذم الطمع والحرص

دل خود را ز تاب و تابش طمع | تافته و تفته دار چون دل شمع
کان فتیله که بر فروزندش | تا نشد تافته نسوزندش
آن نباشد ولی که چون سر حباب | رود از بهر آبروی بر آب
ولی آنست کو ز خود بجهد | پای بر آبروی خویش نهد
ورنه او آب را هوا دارد | دل او بی کله قبا دارد
گرچه خود را بآب بسپارد | مر حبابا را هوا نگهدارد
گر بد و نیک و مهر و کین باشد | هرچه جز دین حجاب دین باشد
در ره دین تنت حجاب تو است | هستی تو برت نقاب تو است
هستی خویش را ز ره برگیر | تا شوی بر نهاد هستی میر
بیخودی ملک لایزالی دان | ملکت نیستی که حالی دان
هر که مقصود را طلبگار است | در ره صدق سخت بیکار است
دل ز مقصود خویشتن برگیر | حکم را باش و کار تا زبر گیر
تا شوی بر نهاد خود سالار | بهما ز و بهر ذره بسیار
زانکه هرچند گرد برگردی | زین دو هر لحظه خواجه‌تر گردی

[illegible marginal notes]

گر همی انگشت کند فربه
صفت دوستان هر جانبی
دوستان را رسد که در ره ناز

سیر خوردن ترا انگشت به
چیست جز تیرگی و رعنائی
تیره را می کنند بر غماز

فی حالة اصحاب التصوف

تازه اندر بهار حق صوفیست
صورت سرو چیست می عا[illegible]
صوفیانی که کاسه پردازند
مرد صوفی تعلقی نبود
صوفیانی که اهل اسرارند
صوفی آنست کز تهی و خواست
سه نشانست مرد صوفی را
اول آن کو سوال خود نکند
دوم آنکه ار کسی زروی خواهد
نکند باطل آن بین واو ملی
سوم آن کز جهان شود بیرون

سرو در جویبار حق صوفیست
راست قد تازه روی خوش جام
چشم تحقیق را همه کازند
خود تصوف تکلفی نبود
در دل نار و بر سر دارند
گشت بیزار و پاک همه بر خاست
خواه بصری و خواه کوفی را
به بود خود سوال بد نکند
با حضر بد بهشت که می شاید
که بیاید بحوض بر ورز حسنری
نبود تا خبر ورا افزون

[illegible marginal notes]

سیسبانه و تجهیز او زنیک و زبد | هیچگونه مُعد نباشد خود
شادمانه بود بگاه رحیل | نبود پای بند همچو معیل
بود آزاد از آنچه بگریزد | وآنچه بد هند خلق نپذیرد
هرچه باید ز کردگار جهان | خواهد و خلق از و بود بابان
بود از بند جاه و مال آزاد | رخ بسوی جهان بی فریاد
همه بی خان و مان و بی زن و جفت | نه مقام نشست و معدن خفت
همه بی بارنامه و دل شاد | همه کوتاه جامه و آزاد

فی حقیقة التصوف

صوفیی از عراق با خبری | بخراسان رسید بر دگری
گفت شیخا طریقتان چیست | پیریان این همان مگوی کیست
راه و آئینتان مرا بنمای | درج درت به پیش من بگشای
چیست آئین و رسم و راه شما | بکه باشد همه پناه شما
آن خراسانی این گهر را گفت | کامی شده با همه مرادی جفت
زان نصیبی که اندران سخنیم | بخوریم آن نصیب و شکر کنیم
ور نیابیم جمله صبر کنیم | آرزو را بدل درون شکنیم

برهان قاطع

گفت مرد عراقی ای سر مرد / اینچنین صوفیی نش پدید کرد
اینچنین صوفیی بی ایمان / اندر اقلیم ما کنند سگان
چون بیابند استخوانی بخورند / ورنه صابر بوند و درگذرند
گفت برگوی تا شما چه کنید / که بدل دور از انده و خرسندید
گفت ما چون بود کنیم ایثار / ور نباشد بشکر و استغفار
هم برین گونه روزگار آریم / بوده نابوده و رفته انگاریم
راه ما این بود که بشنودی / اینچنین شو تو هم که بر بودی

فی تعلیم الآداب للابن فی التصوف

پسری داشت شیخ ناهموار / گنج پرداز و رنج نابردار
پسر روزی ز روی نصح و نیاز / گشت راضی بصلح نان و پیاز
پدر بجمع از سر آزار / گفت پور از سر کبود برآر
زر و چو زر بایدت سفیهی کن / ور سریت آرزو فقیهی کن
ور زر و سر همی نخواهی رست / جان و مال پدر بجمله تراست
تا ترا کسب جاه و جاهی ده / زانکه این صوفیی خدای ده
او هدایت دهد تو جهد بکن / کار کن کار و بر بسیار سخن

گفت مرد عراقی [illegible] سر [illegible] بی عیب [illegible] پسندیده و برگزیده [illegible]

جان ندید از جهان پدید روی	با تو جز لقد نا جوانمردی
با چنین نقد زیف روی مخور	یوسفی کی فروشدت یعقوب
زهر یک نصیبه جوی انبار	زانکه رشوت ده است شهوت خوار
تو بعفو و صفات صوفی باش	خواه بصری و خواه کوفی باش
باش همچون چراغ در ماتم	مرگ با دلق و سوگ هر سه بهم
پیش مردن بمیر تا برهی	ورنمردی از وسجان نرهی
همچنین باش در نقاب سرشت	تا نبیند جمالت آب بهشت
سوی اصل از سرای محنت و داغ	با لباس کبود رو چو چراغ
چون نداری مناهی اندیش	زاحتساب خرد بجو مندیش
مفلسی تا بسازت تا برهی	ورنداره ترا زمانه رهی
عاشقان آن زمان که رای زنند	هر دو عالم بزیر پای زنند
ملکوت اینچنین گدائی را	جان دهند از پی رضائی را
هر که برتر ز جان مکان دارد	خانه بر فرق آسمان دارد
خویشتن را فدای یاران کن	گشت بیگانه پر ز باران کن
سقر گرسنه است برگذرت	مال و جاه است هیزم سقرت

گرچه هست چنین سقر در پیش / هیزم او مشو و زو مندیش

هیزم این سقر ز جاه بود / وانچه داری بجاه جاه بود

گرچه هستی کنون بغفلت خوش / سرنگون در رفتی دران آتش

گرچه نمرود آتشی افروخت / نه چو آتش خلف نیافت بسوخت

چون شنید او خطاب عز یا نار / سرد و خوش طبع شد چو دانهٔ نار

زر نداری چه غم خوری ز امیر / خر نداری چه ترسی از خرگیر

ای فرومایگان شاط قدم / ای فروماندگان بحر عدم

باش تا در رسد بهار شما / تا چه گلها دمد ز خار شما

دست مشاطهٔ بهار ازل / تا چه آراید از عروس عمل

هر که از جاه خویش درماند / چوب ردّش بصدر حق راند

وانکسانی که مرد این راهند / از نهاد زمانه آگاهند

بنیوش این حدیث بی زرقی / دل منه بر فروغ هر برقی

صفت حال صوفیان اینست / راه دین این صدق جان اینست

فی التفکر و المراقبة فی احوال التصوف

دست دین کن بعلم و عدل قوی / چون سگ پای سوخته چه دوی

چون شنید او خطاب یا نار اشارت است بآیهٔ قلنا یا نار کونی بردا و سلاما علی ابراهیم که در سیپارهٔ اقترب در سورهٔ انبیاء واقع شده

۵۷۲

این ترا گویم ای لهاوری | گر جمال حریم حق دوری
لیکن آتش که سینه صاف کند | کعبه بر درگهش طواف کند
تو نه هیچو سپیر در یک پوست | برگ تو چون پیازه تو بر توست
یوسف تو هنوز در چاه ست | کش نه هنگام افسر و گاه ست
مهر نادیده ماه کی شود او | بنده نابوده شاه کی شود او
بنده شو تا دمی زبون باشی | تا بدانی که شاه چون باشی
تو هنوز انچنان نه کز ننگ | از تو دین و خرد ندارد ننگ
هر چه ز آغاز ذل و رنج بود | عاقبت باز عز و گنج بود
چند تر دامنی و لاف و صلف | شرمسار ست آدم از تو خلف
تو ز آدم بخلقتی مانند | ورنه از راه حق نه فرزند
خلقتت هست خلقت آدم | لیک معنی آدمی مبهم
مادرت را که رستخیز آید | در دو زه در زمانش بگزاید
گربه پیر شیر بچه باشد چیر | شیر در بچه گشت و زهی شیر
گر چه آن دم بود ز گربه بان | گربه زاید ز عطسه پس از آن
تو ز نیشان بدا طبع صلاح | هیچ فاسق نباشد اهل فلاح

فی الرضا و التسلیم

ای بلا را که رنج بنجانهٔ اوست	تازگی جان تازیانهٔ اوست
وانکه از تیر او بشرف دارد	دیدگان از پی هدف دارد
گر ترا از تیغ تن زند آه مکن	ور ترا زخم حق زند خنده کن
بی رضای حق انچه راحت نیست	آن نه راحت که آن جراحت نیست
دل ز تلخیش همچو می خوش ار	همچو در دل پر آب آتش دار
تلخ و شیرین چو هر دو ز و باشد	زشت نبود همه نکو باشد
دل شان بر فراق مال و عیال	خنک و خوش چو در بهار شمال
زخم خیاران حکم چون سندان	رنج نکرده ز ضعف چون سوهان
تا درین عالم فسرده درند	لگد اشتران بگرده خورند
خویشتن چون ز عشق گم کنند	گرد ران روزگار نرم کنند
پیش رفتن برغبت از پی ای	شو و آماده شوشان عیسی ا
چون سر عشق آنجهان دارند	همچو شمع مند و سوز بان انند
پیش شان روزگار چون بنده	دهر و انفاس شان فزاینده
کمترین بنده شان زمانه بود	ز آرزو دل چو گور خانه بود

[illegible] رضای حق [illegible] باز داند

جان بعهده وفاش بسپرده | در گشفت زنده در کفن مرده
سوی آن کز رضا حکیم بود | جنبشش اختران عقیم بود
در رضای خدای خویش نگر | هیچ خیزش چو بندگان مفروش
مده از دستش از برای نهاد | هیچ باشش هیچ را بباد منداد
باش تا حکم صدو لحاتش چو گوی | هم سمعنا و هم اطعنا گوی
چونت گوید نماز کن بگذار | چونت گوید بکن بده و بگذار
چونت گوید بخش هیچ منه | چونت گوید نگاه دار بده
نه ز روی مجاز کز تحقیق | برهمه برنهاد پی صدیق
اندر آمد کلیم پوشیده | صفوه روی در روی پوشیده
جبریل بر هوا فقیش | گشت همچون کلیم منقبتش
زخمش هدیه دان از وبرهی | تو از زخمش چه باز و بهی
نه تو ای تو نیست بر کاری | تو که اندرین میان باری
هرکجا ذکر او بود تو که | جمله تسلیم کن بدو تو به
آن او ای تو کم ستیز بده | گر گریزی از او گریز بده
جان و تن را بگرد کار سپار | تا درون سرای یابی بار

[illegible]

کانکه شد پاسبان خانه سر	چون کلیدان بماند از پس در
جان و اسباب از وعطا داری	پس در نغش از وچرا داری
مال و اسباب در رهش در باز	بهره زود و سبیل خانه مساز
وقف کن جسم و مال را بر غیب	تا بود چون کلیدت اندر جیب
جبر را ما رمیت کن از بر	پس بدان اذ رمیت سر قدر
نیستانی که بر درش هستند	نه کمر بر درش کنون بستند
بلکه از مادر سنین و شهور	خود کمر بسته زاده اند چو مور
جمله اعضات را به بند درآر	مال و اسباب جملگی بگذار
بند او دار بر همه اعضا	تا نگردی ز بند غیر جدا
بندگی نیست جز ره تسلیم	ور ندانی بخوان تو قلب سلیم

بنده من حیث الحقیقة [illegible]

الظاهر بنابر انتظام کارخانه مجبور و من حیث [illegible]

[illegible]

هر کرا نیست چشم عبرت کور
بنود هیچ مرغ و دیو و ستور

بندگی در سرای مبدع کل
ضعف و عجز است و آشکارست فقر و ذل

دور دور است در بلا خوردن
بنده بودن ز بنده پروردن

چون شود حکمت قدم ساقی
تو کنی اختیار در باقی

هست در وین هزاره یک گرگاه
کمترین آنکه بی تو باشد راه

گر چو زنبور خانه خواهی تن
پیش تیر قضا سپر بفکن

هر کرا خسته کرد تیر قضا
نیابد ز دور او جز که دوا

زخم تیر قضا سپر شکنست
هیچکس خود ز زخم او نرست

آنکه دلهای آشنا دارند
دل ز چون و چرا جدا دارند

که نبشتست بر تو سود و زیان
امر قل لن یصیبنا برخوان

گر پی جانت حکم یزدانی
شب نبشت آنچه روز میخوانی

حکم باطنت و ظاهر حکم
جای اولست و آخر حکم

خویشتن را آب ده که زمانه
نشود علم آشنا و بیا

چون ز بالا بلا نهد بتو روی
ز تو تو الله گوهی و آه مگوی

حکم حق چون سوی تو کرد نگاه
دهان و دهان خود دبسته کن ره آه

قوله کرامت است
بر آنچه اشارت است بآیه
قل لن یصیبنا الا ما کتب الله لنا هو مولینا وعلی الله فلیتوکل المؤمنون
که در سیپاره واعلموا در سوره توبه واقع شده یعنی بگوی محمد مر مسلمانانرا که

الهی از آفات و مخافات مهمات و
واداشت و کفایت
توکل بر خدای حصول
توکل کننده بودن

تا ندارد ت آه سرگردان | آه را هم ز راه برگردان
با قضا سود کی کند حذرت | خون مگردان به بیهده جگرت
دست لب بر تکلم مبدع کل | پنجه سرو ساز و غنچهٔ گل
ای سوزیان باش کدخدائیش را | استخوان باش مرهمایش را
روی چون شمع پیش او خوش دار | گر از آب و تاج از آتش دار
تو چراغی به پیش مهر بلند | جان همی ده چو شمع خوش میخند
جان برغبت سپار کز اینکا | نیست جا تو در آن سرای شمار
کانکه دم با سر بریده کشد | بار حکمش بنور دیده کشد
سر نه پیچد ز امر و حکم خدای | ننشیند خموش بر یک جای
آتشی را همی کند تسلیم | داغ نمرود و باغ ابراهیم
تا نگشتی بسوی خویش گدای | نبود سوی تو خدای خدای
هرچه جز حق بود تو در مپذیر | دل ز اغیار جملگی برگیر
شرع مقلوب امکان گوئی | عرش مقلوب الحبل جوئی
زانکه داند خدای مر سخن | غمز او غمزها تقاضا کن

فی التجرید والتوحید

قوله سوزیان باش [illegible] سوزیان [illegible] [illegible]

۵۷۹

آن شنیدی که تا خلیل نهفت ... وقت آتش بجبرئیل چه گفت

گرد بیرون سر از دریچهٔ جان ... کای برادر تو دور شو ز میان

گفت با جبرئیل اندر سر ... رب بیسر کنان ز امر عسر

گشته از منجنیق حکم رها ... گرد گردان چو گوی گرد هوا

دور کن یک زمان ز خویشتنم ... تا بر او بی تو یک نفس بزنم

گفت پس من دلیل راه توام ... جبرئیلم که نیکخواه توام

در چنان حال با مهیب خلیل ... از سر اعتماد و حفظ وکیل

گفت هر چند با تو ام ای دلبند ... هست بر گردن ضعیف بند

عصمت او وکیل من نه بس است ... علم او جبرئیل من نه بس است

بی تو بهر دو گوشش تو حاضر شو ... چشم کبر دو زود پس تو ناظر شو

یک سواد از خط خود ز میان ... تا ببیابی تو لذت ایمان

چون بعشق از چهار آتش جست ... آتش از آتشی بدارد دست

چون خلیل آن خویشتن بگذاشت ... آتش از فعل خویش دست بداشت

چون عنان را بدست حکم سپرد ... آتشی سی و هشت و ده برد

بردمید از میان آتش ورد ... چون صدای ندای حق بشنود

عبهر عهد و سوسن تحقیق / سنبل سنت و گل توفیق

آری آری چو دوست آن باشد / کار مغز و پوستان باشد

آن زمان کین حجاب برگیرند / کارها جملگی ز سر گیرند

بد و نیک تو جمله رانده اوست / تا بدانی که دشمنی یا دوست

تا درین بوته زر پخته شوی / راست چون سیم خام سخته شوی

خبث خبث تو بسوزد پاک / بگذرد خاک پایت از افلاک

فلک المستقیم جای تو شد / چون خدای تو رهنمای تو شد

کاینکه نه چرخ و چار ارکانست / آزمایش سرای [illegible]

سنگ قلب بدرا که آن پرده درست / آزمون جلوه سپار و پرده درست

چیست بر زین محک پیش دشمن و دوست / بوته و کوره و ترازو اوست

آزمایش جدا کند پس و پیش / که و دانه بهره سره کم و بیش

در خیال ار فزون و کاست بود / آزمایش گواه راست بود

آدمی را که بر سفر گذر است / جلوه کفر و دین و خیر و شر است

تا چه در بوته هلاک شود / زانچه آلوده گشت پاک شود

شد هلاک ار دلش نباشد پاک / ور بود پاک زین سفرش چه باک

[illegible]

پاک شو زین سرای پر شر و شور / ورنه گردی بزیر پای ستور
آنکه او پاک رفت زین منزل / گشت زادش همه حاصل
وانکه او بد گذشت و آلوده / گشت در راه رنج فرسوده
بعد ازین معنی کتاب آرم / عدد بیت در حساب آرم

الباب العاشر في حسب حاله و بيان احواله و سبب احترازه من الدنيا و انزوائه و تجريده عن الخلائق

حسب حال آنکه بود از مرا / داشت یکچند درگه از مرا
گرد آفاق گشته چون پرکار / گرد گردان ز حرص اثره وار
شاه خرسند بیم جمال نمود / جمع و منع و طمع محال نمود
شدم اندر طلاب مال ملول / از جهان و جهانیان معزول
بود طبعم ز نظم و نثر نفور / چون ز اسکندر مظفر فور
تا درین حضرت خسرو یقین / کرد این نامه بدیع آیین
یادگاری طراز هر پی شاه / جانفزایی از معانی دلخواه
روشن و رایان بود وادی / مهتدی را از و بود هادی
عقلا را بود نکو دستور / نخورد زان سپس شراب غرور

رستگاری ما و دین باشد | یادگار خرد چنین باشد
هرزه‌ها ورزده‌ام من این تصنیف | جان و دل کرده‌ام درین تالیف
ریسمان کرده‌ام تن و جان را | تا بسوزن بکنده‌ام کان را
گرچه مولد مرا ز غزنین است | نظم شعرم چو نقش ماچین است
خاک غزنین چو من نزاد حکیم | آتشی باد خوار و آب ندیم
بهر حکمت برشم اسپ | هیچ زن بر نخاستانه چو
لیکن از روی حکمت لقمان | رقمم لقمه ماند بر انبان
از تو چه پرسم حکیم وا جواب | باز ده بر طریق صدق و صواب
در همه عالم از وچو قاف نشین | تا بکاف سماک تا پروین
از پی شعر گو سخندانی | بهر سیمرغ کو سلیمانی
ای ز انصاف عدل الکش تر | همه کس با تو خوش رهی خوشتر
گرچه هرگز نبود وقت سخن | در غریبی غریب شعر چو من
همه مرغی ز شاخ بسراید | لیک طوطی شکر همخاید
خاطر من گهر پریشان کرد | دُر دانش چو ارزان ارزان کرد
در زمانه سخن سرای شدم | تن گفتار را بهای شدم

لیک مدح کسی نگفتم من / گهر مدحت تو سفتم من
خدمت چون تو شاه را نزاد / جز فرومایه بهر دندان داد [?]
حق عطا داد حکمت و هنرم / کی عطا در خطا بکار برم
حق چو آمد شنود باطل پشت / روی دستت به باز برگشت [?]
دیده‌ها شب فراز باید کرد / روز شد چشم باز باید کرد
گوهر اندر صدف نهفته بماند / مدتی غنچه ناشکفته بماند
تا بدین عهد نابدان اندر ذکر [?] / زانکه در پرده بود معنی بکر
معنی بکر از آن سوی تو شتافت / که همی مرد جست جز تو نیافت
هیچ پیلیست کار بجز در راست [?] / پیل با شاه راست یا خود راست
همه بازان این جهان پرند / یا کس خوار یا ملخ گیرند
نیست اندر هوای نقش نقیص [?] / باز سیمرغ گیر جز من کس
همه پیران این زمانه بد / همه طفلند خرد و ساده خرد
بنده چون ابتدای مدحت شاه / کرد فکرت به بلخ و غره ماه
گفت عقل ای ولت ز مهر شرح [?] / از تو دریاست مدح و از من در
درفشان کن ز لفظ و معنی ز دو [?] / زانکه خاموشیت ندارد سود

باشد و دو هزار تلف شده و پنجم بشمار آمده همین ده هزار
یکی شش مثنوی دیگر که در همین بحر
حدیقة الحقیقة فرموده اند سیر العباد
الی المعاد و طریق التحقیق و کارنامه
بلخ و عشق نامه و عقل نامه و
بهرام و بهروز و ده هزار بیت باشد
و با آن دوازده هزار بیت
باشد والله اعلم بالصواب

که دوازده هزار فرموده باشند ده هزار بیت معلوم بود
این کتاب بمیمنت نصاب شهرت دارد در عدد ابیات
ده هزار آمده و الحق دیگر
در شمار آمده عدد بیت پنجاه و سه
وانکه در جای دیگر پنجم زین

عندلیبی نوا سرای از سرو	سر چه در حبس کشیده چو تذرو
زانکه دریا نه لاف زن باشد	با درش مهر خویشتن باشد
صدف جان و دل شکافته ام	تا چنین در در و بیافته ام
اندرین دولت از پی باید	کرده ام افزون سنائی آباد
شهری از دار عدن خرم تر	قصری از مصر عصر معظم تر
الف او خلف عزت و نصر	ضعف آن جفت با بن قصر
بنگر ایوان این کتاب بجان	وانکه از راه دید این نتوان
در عدد گرچه بر ملک فلکیست	با عدد و شما تعیین کیست
کلکه چون زلف حور در تفسیر	رفر چون قصر عدن بی تقصیر
طاقهاش از طراوت و تبجیل	همچو جفت سرای در نیل

[illegible]

حدیقه ... ۵۸۴

[illegible]

خانهاش از ریا و طمع مشغول / پاک و عالی چو خاندان رسول
بوم او ساخته ز بام فلک / و اندرو فرش چتر و بال ملک
ظاهرش همچو حور مشکین موی / بالشش چون نهار خندان رو
خشتی از زر و خشتی از گوهر / چوبی از مشک و چوبی از عنبر
هر نهالی جهانی از معنی / هرگیاهی شاخی از طوبی
کرده از بهر روی دلجویش / آب جانها روان بهر جویش
نقشهای و برگیاه شرع هدی / ناقة الله برو گوش ندی
و اندرو صد هزار پرده نور / پس بهر پرده صد هزاران جن
ظرف حرفش چو زلف مهرویان / نقطه خال رخ زره مویان
و اندرو قصری از حقیقت صدق / نام آن قصر کرده مقعد صدق
همچو مریم درو معانی حسن / همه دوشیزگان آبستن
شهری آباد پر ز نعمت و ناز / در دروازه به غریبان باز
و اندرو بهر عزت و بخت / صفت شاه بر نشسته بتخت
گرچه نظم سخن نگفته چنین بود / دست او پای بند پروین بود
هست باسازواری دهری / در چنین شهر اینچنین شهری

همچنین شهر و بهر خرم باد / تا کنش وصف شاه عالم باد

گر بجویند بسال دیگر ازین / نسخه یابند زین سخن در چین

شاه طمغاج سازدش تعویذ / قیصر روم را شدست لذیذ

زین سخنهای خوش چو آب زلال / گشته طالب بهند در جیپال

عقلا را شدست این مونس / فضلا را بنفشه و نرگس

جاهلان را بسان افسانه است / زانکه جاهل ز علم بیگانه است

باغ دانش چه جای جهالست / علم و حکمت غذای ابدالست

بود باید نهان ز خلق جهان / کرد باید سخن ز خلق نهان

خاطرم گفت مر مرا در سر / کای بفضل تو روزگار مقر

کافی از محض عقل کندی باز / شورے اندر جهان فگندی باز

زود پیش آر خوب تازه سخن / که خلق شد کتابهای کهن

زین سپس تا همی سخن رانند / حکمای زمانه این خوانند

تا بنا کرده ام چنین شهرے / مثل این کس ندیده در دهرے

صحن جنت ورا شده میدان / همچو جنت ز نعمت الوان

عسل و می در و روان گشته / آب و شیرش غذای جان گشته

٥٨٦

واندرو قصرهای از یاقوت
واندرو حوریان با زیور
چیست این باغ نزد بیرشکان
همچو طوبی ستاره و خوش و نو
هر بیان آفتاب بیهای
ست ستاره بهر نکته بیش را
هر یکی بیت از و جهانی علم
مطلبش سخت چون گهر در کان
بمعانی گران بلفظ سبک
بجهانش برده از تک و پوی
عالم عقل طالبش گشته
برده این راز بهر قوت ملک
ای صبا از برای روح القدس
بتن و جان ناکسان و کسان
هر که یعقوب وار چشم خرد

گشته ارواح را جمالش قوت
خاک بویش عبیر سناک و در
جز نگه جیات جیک نیجشکان
بهمه جایگه رسیده چو بو
هر سخن فرد خانه جا بی
خود از آب شرم رویش را
هر یکی سطر آسمانی علم
ما خذش سهل چون هوا از جان
چون عروسی بزیر شعر نهان
آفتاب از جمال او از بو
نیست از هم عمالش گشته
بره آورد شرق و غرب فلاس
هر گذر بر ره خطیره انس
چیره شیر بیش یک بیک برهان
بگشاید برای خاطر خود

[illegible]
١١

ببیند این روضهٔ بهشت مرا — که حکایت کند سرشت مرا
از معانی و لفظ نامعیوب — یوسفی از درون و بیرون خوب
تلخ و شیرین چو می بطعم و اثر — یا چو دشنام یار و پند پدر
نکته و حرف و ظرف او با کثر — آتش و آب و نه خشک و نه تر
تری خویش حرف پنهان داشت — ورنه کاغذ چه طاقت آن داشت
زین نکوتر سخن نگوید کس — تا بحشر این سخن جهان را بس
این گهر را مباد تا محشر — حسد و جهل و بخل قیمتگر
قیمتش گر خرد کند عالم — ور کند حاسدش بها دو درم
سوی حاسد چه این چه بانگ شتر — گرگ و یوسف یکی بود بر کور
چون زبان حسد بود نخاس — یوسفی یابی از گزی کرباس
لیک زو دزد برکشد دیده — تا نگیرد کسش بدزدیده
کس نگفت اینچنین سخن بجهان — ور کسی گفت گو بیار و بخوان
زین نمط هر چه در جهان سخن است — گر یکی ور هزار ازان منست
دزد را بنده زیرک و ابله — چون دبیران ز حرف بسم الله
آنکه دزدی کند ازین گفتار — پنج پایست زشت و کژ رفتار

۱ قوله چون زبان حسد بود الخ النخاس بیاع الدواب والرقیق ۱۲ قاموس
۲ قوله آنکه دزدی کند ازین [illegible] فارسی بالف کشیده
۵۸۸

وانکه دزدیده این بخواهد برد | برد اطلس و بباف برد

چون بنام خودش نمونه کنند | چون خودش زشت و باژگونه کنند

این فرومایگان سندان را | وین ملامت خران ندان را

گرچه خود را نهانند نان شان که | ور چه صورت کنند جان شان را

گرچه صورت نگار ایشانست | جان نهادن نه کار ایشانست

صورتی کاندرو نباشد جان | کی رود سوی او ملک مهمان

صورت بی روان بود مردار | پاک را با پلید و مرده چه کار

مرد نقاش صورتی بنگاشت | پرده از پیش نقش خود برداشت

چه کند چونش گفت روح نگار | که درین شخص مرده روح در آر

جان بی آن صورت بدیع عجیب | از سر معنی لطیف غریب

گر در او رو بیافت خلد و نعیم | ورنه خاکیست او و نقش گلیم

آنکه پهلو همی زند با من | پهلوی رانده اند از دامن

شعر من کل محال و خارست | خود خسر بدار را پدیدارست

من بمنزل درم چه ره جویم | او شده حیض من چه سر شویم

حکما را بود بجوی حلال | لقمه و نطق و بسحر حلال

ریز از گویند دو من که بهما شد الشرار بوزن باغ شاد ران شد روان آب چون

جاهلان را از حرص و بخل مدام / لقمه و نطق و سحر هر سه حرام

چون کنم عقد گوهر از کانی / روح قدسی در دو دم جانی

زنده و تازه کرده چون طبعش / دل و جان را طراوت معنیش

گفته من روان شمار روان / در دو عالم چو چشمهٔ حیوان

شعر ابنای عصر اندر شهر / هم روانست لیک سوی سقر

آب شب کو بود روان در ده / لیک در ریگ تا رود نی به

آب چون شد روان سوی رز و باغ / ریگ چون شد روان بپوشد راغ

آب منصب دان روان باشد / لیک سیلش هلاک جان باشد

شعر من سوی کافر و مومن / همچو آبست و نقش او همه من

حکمت آن حکیم را ز هنرش / هست مانند گوهری اندر گوش

حکم او هم روان بود در شهر / سیم با هم روان بود به گهر

شرع و شعر از روان جان خیزد / عشر و خمس از ضیاع و کان خیزد

از تن و طبع شرع و شعر نزاد / تو ز شوره عشر و خمس مداد

همچو آبست این سخن به جهان / پاک و در کوشش روان نیز اینجهان

چون ز قرآن گذشتی و اخبار / نیست کس را بدین نمط گفتار

چند معانی دارد

۵۹۰

کرده‌ای از نیستی هستی بسش	دیو قرآن پارسی گفتش
گویمت گر زمن کنی تو سوال	این نکوتر بود ز سبع طوال
پس علی از غم جاهلیت را	وز پی مردی و حمیت را
باروان و خرد بیامیزش	برد ز آئینهٔ دل آویزش
تن ز نقشش همی بیابد جان	جان ز شعرش همی ببیند کان
فضلا متفق شدند برین	که کلام گزیده نیست جز این
خط اوراق این سخن که زنگ	سینه خوش شد گسست چون شد زنگ
آفتابیست نظم من گر غر	در تراجیح شیوه فقط هر کس

لذتی دارد این سخن تازه — که بخوبی گذشت از اندازه

برسانیده‌ام سخن یکسال — می‌نیز سهم ز راه یافت زوال

چون بغایت رسد سخن بجهان — زود آید دران سخن نقصان

سخن از زیر چرخ کبود — چون مثنی بود و هست خواهد بود

خاطرم بنده است حکم پذیر — هر چه گویم بسیار گوید گیر

آنکه او منصف است زیرک و سار — نشمارد ببازی این گفتار

همچنان دارد این گزیده سخن — که نگردد بهرزه هرزه کهن

هر زبان تازه تر بود نمطش — خصم خوانند همه حدیث لطش

وانکه این مسترق کند باشد — همچو آنکس که خاره تیز اشد

وانکه این بشنود بگوش از دور — لحن داود و ظن برد ز بعد

شعر من صورت و این بیت — خط من خامش شکر سخت است

هر کرا جان بدرد جهل شکست — شعر من جانش را بهم پیوست

هر کرا اندرین جهل و شکیبیت — شعر من جانش ایکی بکیت

در سرایی که یکمرو فن دارد — تازگی گفته‌های من دارد

آنچه زین نظم در شمار آمد — عدد بیت ده هزار آمد

بیچ

بعد ازین گر اجل کند تأخیر | آنچه تقصیر شد شود توفیر

بیتی از شعر من سه و پنجاه سال | نیست کمتر ز بیت بیت المال

گرچه در غفلت اندرین سی سال | دفتر من سیاه کرد خیال

این نسخها که کاتب [illegible] است | عدد سیصد هزار رساله بخواست

گر دو هزار نیاطری ز گوهر پر | دامن حشر الزمان پر در

هر که زین پس بشاعری پوید | یا نگوید و گرنه زین گوید

زین سخن کاصل عالم افروزیست | وانکه پیروز بخت امروزیست

وانکه او طالب ادای منست | خوان او و خراج او ز عطای منست

این سخن از پی دل ابلیس | گر بنوشت خصم گو منویس

گر نه برداشتگان علیین | کاتب جان همی نویسد این

بد نژادی که دیو زاد بود | گر بنویسد این نژاد بود

قدر این شعر دیو چه شناسد | بوم خورشید را چه پرماسد

چه بود زین شنیع تر پیدا | سخن داود و گربه در نژاد

پیش این گفته سر فرود آرد | سخن آرای هر چه بود آرد

جای کی گوش شنید این سخنان | یا بدید این لطیف سر و نشان

۵۹۳

جز بصورت بد و نه پیوندد
زانکه بر ریش خویش میخندد

آنت رنجی که کور شمع خرد
پس بخسپد درو همی نگرد

شمع بیهوده دان تو در بر کور
لحن داود و مستمع چو ستور

تو بگلبن ده آب حیوان را
که بود خاک خور مغیلان را

خاتم انبیا محمد بود
خاتم شاعران منم بسود

هر که او گشت طالب مجدست
شغل او ز لفظ بو المجدست

زانکه مجد را بتن شدم بنیت
که ز مجدود ماضیم کنیت

شعرا را بلفظ منقودم
زین قبل نام گشت مجدودم

چون مرا اندرین سفر که بست
زر روح جو هست و عیسی خر هست

نخورد آنچه هست در خور او
آنچه زر عیسی آنچه جو خر را

خر اگر باجابست گو می باش
که نه از زیرکان کم اند او باش

نیک با بد بود ز روی شمار
نیکی بی بدی تو چشم مدار

هر کجا راحتیست صد رنجست
زیر رنج اندرون همه گنجست

اینجهانی ست خوب و زشت بهم
و آنجهان دوزخ و بهشت بهم

در جهانی که نظم او ز دو بیت
باغش بدخوئی و نیکخوئیست

شعرا را بلفظ منقودم ... نهاده شد ... ۵۹۳

نزد بی نظم پادشاهی او | قهر و لطف است با الهی او
تو بد و نیک دیده بجهان | خیر با شر و کفر با ایمان
قبض و بسط است در جهان حیات | ضر و نفع است در مزاج نبات
مصلحت هست این و زنگی او | نه بجهل است ترک و زنگی او
قبض و بسطی که در جهان و گل است | همچو در شکل صدت آب و گل است
هر که او خیره رای و مستعجلست | گر بد زند در شعر من بجلست
نیست در عقل و وقت مهمانی | لقمه تنها زدن لقمانی
چه حکیمی بود که خوان بنهد | پاسبان را نواله ندهد
میزبانی خاص خوی بد است | دعوت عام کردن از خرد است
میزبانی چو خوان نه آراید | تره همچون بره بکار آید
گرچه با هزل جد چو بیگانه است | هزل من همچو جد هم از خانه است
شاه را چون خزانه آراید | چیز بد همچو نیک در باید
هزل من هزل نیست تعلیم است | بیت من بیت نیست اقلیم است
تو چه دانی که اندرین اقلیم | عقل مرشد چه میکند تعلیم
یعنی از جد اوست جان و خرد | هزلش از سحر شد روان آمیز

شکار گوهر که هست مزد هنر

فی الضعف

را الکسیم که روزگار حسود

تا جوانی مدد کن من بود
آخر این آب از پاک بری
مرد چون گشت پیر عاجز گشت
گرچه پیرم بزندگانی من
روزگار حسود بی‌باکم
کرد پشتم کمان و گامم تیر
پای من پایم آمد از شصت
پس چو نور شباب حاضر نیست
گشت الا دو تا و با من گفت
خوش خوش از من جهان بهزل و مجاز
اندرین کارگاه هزل و هوس
مرد با عارض سیاه نکوست

ور نگرد دشمن ای رفیق بمهر | سر آن مرگ سرخ و زردی چهر

تا بدانی که پیش ازین ایام | در سرای غرور گلخن کام

فی تبدیل الحال

بدر بودم شدم هلال مثال | که بخندند ابلهان ز هلال

چون هلال دوتا شدم باریک | گشت عالم بچشم من تاریک

پنبه از گوش کرد بیرون مرگ | که بساز از برای رفتن برگ

شصت یک سالگیم کرد اثر | پس چهل سال کرد عارض و سر

چون درین کارگاه بی استاد | عمر دادم بابلهی برباد

شب برنائیم بنیمه رسید | صبح پیریم در زبان بدمید

شیر دیدم تا به بوالعجبی | باز دیدم صبح نیمشبی

سیهی دل شد چو شیر چون قطران | زین دو مرغ سیه سپید زبان

آن سیاهی موی رفت بدل | وین سپیدی دل بموی بحل

بنگر ای خواجه در رخ و پشتم | شد چو انگشت هر ده انگشتم

ریش چون موی پنبه زار شده | روی چون پشت سوسمار شده

عمر بگذشته بسگی دهانیرو | که بقا در بقا بود نیکو

بهر آن عیش بینواست مرا | کاب در پیش آسیاست مرا

آدمی خود جوان زبون باشد | خیمهٔ عمر پیر چون باشد

عمر و ادهم بهنگی برباد | بر زمین آمد از شست صد بیداد

روزگارش عمود بشکسته | میخ سوده طناب بگسسته

مانده همچون معانی باریک | بی‌خطر سوی خاطر تاریک

در تمنا بدم که گردم پیر | وین زمان خود ز پیریم به نفیر

پیر با چیز هست خواجه عزیز | پیر ناچیز را که داشت بچیز

عمر باقی چراغ دان هر پیر | از پی عیش عمر باقی پیر

گاه افزون و گاه کم گردد | گه بخندد و گهی دژم گردد

سر بسوی زمین فرو برده | نیمی زنده و زدمی مرده

تا بی مانده باشد از روغن | گاه تاری شود گهی روشن

اینهمه بیهده است و عاریتست | اجل او را تمام عافیتست

پیر را خاصه بدخو و بی برگ | نیست یک دستگیر همچون مرگ

پیر در دست طفل باشد اسیر | پشه گیرد چو باشه گردد پیر

آن جوانی که گرد غفلت گشت | آن نه عمر آن فضول بود که گذشت

۵۹۸

عمر ما جمله مستعار بود — عقل را زین حیات عار بود
مرد عاقل ز لهو پرهیزد — زین چنین عمر عقل بگریزد
مرد پیر از بقای جانان شد — با چنین عمر پیر نتوان شد
عمر تن مرد را اسیر کند — مرد را عمر عشق پیر کند
این همه خواجگان گره به طمع — که سگ نفس را شدند طبع
چون حباب از زر آب گشادند — زود میرند زانکه بر بادند
عمر کز سعی باد باشد و آب — سخت کوته بود چو عمر حباب
عمر دین است تا ابد همراه — که اجل سوی او ندارد راه
عمر آنکس که پاس خود دارد — بر سر پاسبان خرد دارد
هر که او رنگ و بوی رست اسیر — زن و کودک بوند مرد نه پیر
پیر کز جنبش ستاره بود — گر چه پیرست شیرخواره بود
ای بسا پیر با شمائل خوب — لیک نزد خرد شده معیوب
دل ازین عمر مختصر بگرید — گر چنین عمر کس نگیرد و پیر
سیرم از عمر و زندگانی خویش — می بگیریم برین جوانی خویش
زندگانی که نبودش حاصل — مرد عاقل در آن نبندد دل

[illegible]

عجز و ضعف است حاصل کام
پیر مشکل ار چه با بها باشد
پیر باید که راه دیده بود
هست پیر از ولایت و نیت
خوشتر از روز جهل وقت زریر
چون بدست زمن زمن باشی
زیر چرخست رسم پیر و جوان
ای برادر نصیحتم بشنو
جهد بست پیر پیر کار مکن
پیر حکمت نه پیر هفت اختر
چون به اسم پیر پات بود
مرد باید که باشد از دل و دین
او برفت از میان چه کم بایست
همچو آدم جوان نه کهل و زنان
از سرای دماغ و حجره دل

[illegible]

در سرا اید همی بده جادم ... زین بلا و عنا و رنج و الم

این جهان را عمارت کردم ... گر دهید خود برآوردم

زین حیاتم ز خود ملال آمد ... زندگانی مرا وبال آمد

التمثیل فی الاجتهاد

ابن خطاب آن عمر دی فرد ... کعب احبار از وی روایت کرد

گفت گر نه ز بهر این سه خصال ... بودی بودمی حیات وبال

کردمی اختیار خود را مرگ ... زین حیاتم دگر نبودی برگ

لیکن از بهر این سه خصلت را ... می پسندم حیات و مهلت را

کعب گوید که گفتمش ای میر ... آن سه خصلت بگو و باز مگیر

گفت عمر یکی که گه گاهی ... در سبیل خدا بهر راهی

میرویم و جهاد می جوییم ... در ره غزو شاد می پوییم

دوم آنست کز پی طاعت ... سر بسجده بریم هر ساعت

گاه و بیگه خدای میخوانیم ... بخدائی ورا همی دانیم

سوم آن کین جماعت مشتاق ... که جلیس اند بی ریا و نفاق

سخن حق ز ما همی شنوند ... همچو مرغ گرسنه دانه چینند

یا چو ریگی که تفته گشت از تاب | آب باید خورد و سیری آب
از پی این سه خصلتم و بجوش | بر سر آب باشد در آتش
سجیات از برای خلق خدا | داد دم از بهر کردگار رضا
گر نه از بهر این سه حال بدی | زین حیاتم بسی ملال بدی

فی الاحوال حین الشیب والعجز

در جهانی که عقل و ایمانست | مردن جسم زادن جانست
تن فدا کن که در جهان سخن | جان شود زنده چون بمیرد تن
دشمن حق تنست خاکش دار | قبلهٔ حق دلست پاکش دار
همه آلایش تو از طین ست | همه آرایش تو از دین ست
رهبر این راه را چو مرگ نیست | بینوائی مکن چو برگ نیست
مرگ هدیه است نزد دانشمند | هدیه دان میهمان ناخوانده
سعدی و دین هدیه فدایش دان | آنکه ناخوانده آیدت مهمان
مرگ کاید برت سبک مهمان | پیش هدیه فدای کش دل و جان
مرگ چون رخ نمود هیچ منال | بدل و جان همی کن استقبال
جامه ات آنکه بخشد از خرد است | ز آتش و باد و آب و خاک بدست

پیچ ایمان ورای هوش و سرش
جامه‌های برهنگی در پوش

رقص کن بر نهاد چاره خویش
خرقه کن دلق چار پاره خویش

زانکه در بارگاه بی بندی
نبود جان و جامه پیوندی

چند باشند مهربان با تو
دو جوانمرد عقل و جان با تو

چون شه آباد شد شهید آباد
آنکه از ملک داد یا بیداد

آتش اندر زن از پی دین را
میخ نفس پشته شیاطین را

چار طبعت در سرای حیل
آلت چار میخ عزرائیل

مرد کیش زندگی زار کاشت
نه بصحرا سوی عالم جانست

ره مده رانیست از سرای فنا
خلق را سوی گشت زار بقا

چار عنصر چار طبع بدن
مهر دین جمله را بزن گردن

پس بایمان عشق و عقل دلیل
زنده کن هر چهار را چو خلیل

بر هم آمیز تیره و بال همه
پس نگه کن بکار و حال همه

بر سر چار گوهر دین بر نه
باز خوان جمله را بجد برجه

نبری جان بسوی معدن خویش
تا نگردی پیاده از تن خویش

تا نیاید ز حس برون حیوان
ره نیابد بمرتبت انسان

۶۰۳

پس چو انسان ز نفس ناطقه رست — روح قدسی بجای او بنشست
چون برون شد ز جان گوینده — شد بجان فرشتگان زنده
پسر خواجه همه حیوان — زشت باشد غلام جامه و نان
اهلی ز شهوت آغبار آلوده — زیر دست عیال و زن بوده
وی ز شهوت شکم زده آیار — خنبه از پیشه فربه شده ناهار
گر ترا برگ راه مرگ بود — بر دولت قلب مرگ برگ بود
گر ترا هیچ برگ بر گستی — ای خوشا کت جهان مرگستی
مالت اینجاست همچشم ای دوست — زان اجل دشمنی و دنیا دوست
عقبی باقیست نمی باید — دنیی نا نیست کجا باید
زر بعقبی ده ار حلال بود — که دل آنجا بود که مال بود
گر بعقبی ترا بدی زر و سیم — راه عقبی ترا بدی تسلیم
ور ترا راه مشورت بگسست — پیر بختیت در جهان مرگست
پس درین منزل هوا و هوس — گر کنی مشورت بدو کن و بس
مرگ را جوی کاندرین منزل — مرگ حقست و زندگی باطل
باطلی را رها کن از پی حق — تا بدانی تو عقبی مطلق

چون ازین دامگاه آهرمن — جان برون رفت خاک بر سر تن
تن خود را برای عالم دل — مکن از بهر سیم چیز خجل
می چشانش همیشه تلخ تبرش — گر ازین مرد مرد ورنه بکش
که تن مانند جان همیشه نور گرفت — جان ز علم و عمل شرر گرفت
آنکه جان را بعلم پرورده است — نیست او طار وحش پرورده

فی صفة تحقیق شعره

از همه شاعران باصل و بفرع — من حکیم بقول صاحب شرع
شعر من شرح شرع و دین باشد — شاعری عقل را چنین باشد
قسم من زان ز جمله شعرا — از خداوند نعمت والا
قدر سخن کم کند عدو گه گه — چون دبیران ز نقش بسم الله
کی شود ز آفت دبیر و قلم — قدر بسم الله از دو صد برهم
من شناسم که چیست نور شراب — که بسی خورده ام غرور سراب
خلق نگرفت ماهی از تابه — دیو باشد مقیم گرمابه
مرغ خاکی که اندر آب افتاد — وانکه در ورطه عذاب افتاد
بنده دین و چاکر ورعم — شاعر راست گوی بی طمعم

هیچو آبم بهر کجا باشم | تا نیابی گران بها باشم
آب نایافته گران باشد | چون بیابند رایگان باشد
آب چون کم بود بجان جویند | چون بیابند گون بدان شویند
آن زبان کاب را اغا کنند | در زبان عین او کمیز کنند

فی سبب تصنیفه هذا

دوستی مخلص اندرین شهرم | کرده از صدق و دوستی بهرم
خانهٔ بهر من بزحمت دل | کرده و یکدست جامه خانه زظل
سقف او وقف خانهٔ افلاک | خوانده در صحن با لک الاملاک
خشت او وازبهشت داده خبر | خاکش از باد و آب برده اثر
از برای دل چو من رنجور | کرده یکدست جامه خانه زنور
این نه عیبست نزد هشیاران | زانکه بس خفته اند بیداران
هست تنهائی اندرین منزل | حجرهٔ جان منست خانهٔ دل
من به تنهائی اندرین بنیاد | با دلی پر ز غم نشستم شاد
نقش آن خانه سبی بارکش | خلل بام بود و دیوارش
هر اندران خانه مونس از همه کس | سایهٔ خانهٔ من و من و بس

بار سنائی

آن زبان که آب را اغا کنند
با کاف فارسی مکسور و
تا فی ... بحث ... فی
کنیده و برای نقطه دار
زده پیشاب را گویند که
... باشد و بو ...
[illegible]

خانهٔ تاریک و مرد بی مایه	سایهٔ باشد از بر سایه
مونس من در این چنین خانه	خاطر تیز و عقل فرزانه
هر سخن کان هجای خود باشد	کاتب الوحی او خرد باشد
اندرین خانهٔ بی شر و شورم	راست خواهی چو مرده در گورم
در تماشای فکرت از اغیار	مایهٔ خانه هم شبا بد بار
مرد قانع نه مرد لوس بود	گر طمع کرد با پلوس بود

یمدح الشیخ الامام جمال الدین فخر الاسلام تاج الخطباء احمد بن محمد الملقب بالحذور

خلق ازین خانه بر حذر باشد	خواجه احمد حذورتر باشد
آنکه خامه‌اش ز سحر بر قرطاس	شب و روزی نگاشت از انفاس
درج کرده چو دین میان گناه	معنی اندر میان خط سیاه
گرچه خود نیست لایق و قابل	قابل قول او شود باطل
نیست از اهل روزگار چنو	آب کاغذ نگاه دار چنو
گر نه از سحر کردی اندر وهم	آب کاغذ ببردی آب از نم
جگر گرم از خطش چو شمال	نم پذیرفته چون ز آب زلال

٦٠٧

داده کلکش چنانکه شاه عروس / از نقاب تنک خرد را بوس

تازیان را اشکال بر بسته / لاشکان را جناح بشکسته

از بزرگان کفایت او دارد / رهست خواهی ولایت او دارد

اوست فهرست و سر جریدهٔ علم / اوست بنیاد جود و مایهٔ علم

با بره بار خانش دولت و فر / بوسه زن همچو کاغذ و دفتر

آسمان قدر و مشتری دیدار / منتجب خلق و منتخب گفتار

چون قضا سطوتش درشت و درست / چون خرد کارهاش روشن و چست

دل او چون سر خرد هشیار / چشم او چون دل قضا بیدار

خاطرش تیز رو بسان شهاب / کون را با دلش نمانده حجاب

خلق او همچو زهره عابد دین / ذهن او در سخن عطارد دین

شربت شرع باغ دین خدای / از غبار خیال کرده جدای

هر که از عقل سنگ دارد و بوی / تشنهٔ اوست همچو دستنبوی

همچو شرع از مخالفت دورست / در همه کار خویش معذورست

فیلسوف و حکیم و بیدارست / رهست چون چشم عقل بیدارست

حفظ او تا بروی شرع آرد / اصل او را همی بفرع آرد

تا بد و خویشتن بسیار آید | بیز از گریه می نیاساید
در دعا دست را چو برکند او | چرخ را صد هزار در کند او
در دعا دست دل چو بر گیرد | چرخ چتر رضا بسر گیرد
برسد تا بعرش می باید اجاب | نشود نه فلک ز پیش حجاب
هر عبارت کزان فصیح آید | دم بود کز لب مسیح آید
معنی از لفظ او پدید از دور | چون رخ حور عین ز پرده نور
صورت رمز او حقیقت انجم | لیک مرشد لسان نکته عجم
دیده خطهای خطه ملکوت | همچو عیسی بدیده لاهوت
دل مرا او را نموده راه صواب | دین مرا او را جمال داده خطاب
خصم در روی خاطر حیرش | کند باشد چو پشت شمشیرش
هر که بر آستان دین باشد | عیسی مریم آستین باشد
منبرش چرخ داد چو خورشید است | مجلسش قصر او چو جمشید است
هر چه گوید همه بدیع بود | هر شریفی ورا وضیع بود
همچو آب روان بود سخنش | سر نپیچید کسی ز کن مکنش
لفظ او خلق را چو آب حیات | هم بیاندازه باشد آب بد

معروف است ۱۲ از گفتن که حاصل بالمصدر کاف فارسی ۱۲ و بعض گفتار ۱۲ گفت و

نبود همچو گفت او گفتار … راحت روح خود از آن گفتار

هر که گوید سخن بشنید … عقل در مجلسش عمر ز چه ببیند

عقل گردد ز لفظ او مدهوش … نفس گوید که کی زبان خاموش

تا سماع حدیث خوب کنیم … روح را پاک و بی عیوب کنیم

هر چه گوید همه نکو باشد … کاسخه گوید همه چنو باشد

آب عذبست نقطه بر نامه … آتش باد گیر شش خامه

بینی آنکه که خواجه کلک بود … تا کند عقل را ز جان خشنود

هند و مشک جامه عنبر فام … بر در روم کرده رایت رام

در فصاحت زبان چو بگشاید … بسته گیر و زبانه را شاید

زانکه نکش که خانهٔ دل شد … در ده و عالم چو شاه عادل شد

شد مسلم ولایت جاهش … قبلهٔ عقل گشت درگاهش

لب من باد بر ستانهٔ او … اندرین جا نفر و ز خانهٔ او

باد تا هست ماه و مهر سپهر … جاه او چون سپهر و رخ چون مهر

فی راس البضاعة وهو القناعة بارزقه الله تعالی

من نه مرد زر و زن و جاهم … بخدا ار کشم و گر خواهم

ور تو تاجی نهی ز احسانم — بسر تو که تاج نستانم
زانکه چون طوق منتت نکشم — لقمهٔ خوان نعمتت نچشم
نبوم بهر طمع مدحت گوی — این نیابی ز من جز از من جوی
نه کمن خواهم از کسی و نه تو — نیک داند ز خوی من خسرو
تکلم گر ترا اشنا چه کنم — کار خود کرده ام بها چه کنم
مادر موسی ام که از شاهم — شیر فرزند را بها خواهم
دل من جست از این سرای مجاز — از نیاز خرد نه از سر ناز
نجسته بهر سلامت تن را — سر گریبان و پای دامن را
مرد خرسند کم پذیرد چیز — شیر چون سیر شد نگیرد چیز
گرچه چون من سخنگزاری نیست — بهتر از شاه گوشداری نیست
ور چه چون من سخن گزاری تو — چشم دارم که گوشداری تو
مشنو از شیرک حکایت خود — گرد دریا بر آ چو نیلوفر
ذم شنیدی ز مرغ عیسی سو — مدحت اکنون ز تم افتاب شنو
خود چه گویم که در سپید و سیاه — نیک دانم که نیک داند شاه
همچو شمس است شعر من تابان — لیک جبر مش در آسمان نهان

پس معنی بیت چنین باشد که ماه
وگر فلکی آفتاب گویند
که خورشید را ابر و بند نهند یعنی
اجتماع جهان واقع شود و بعضی
کسوف آفتاب گردد و چون پنهان
شود بر آن ماه خندند چرا که اجتماع
ماه با آفتاب بجهت اقتباس
و استفاضه نور است

مشکل باج تو چون جانست | فعل پیدا و ذات پنهانست
ناقه و نخل و پسیله را امّم | که ز پیدا است پنهانم
سه که خورشید را ابر و بند نهند | چون جدا گشت همبران خندند
سبب که گر جهان پنهان باشد | گر بخنده جای آن باشد
باشد از دور خوش بگوش مجاز | از من آوازه و ز دهل آواز
خاصیت ضعیفم و واله | چون دل ناقه و تن ناقه
چون نباشد اوج گردون | پس عطارد همیشه تنها به
همچو ابرم ز دست مشتی گل | آب در چشم و آتش اندر دل
آب و آتش نه دیده و دل من | غرقه دارد همیشه منزل من
آنچنان در سخن ضعیف تنم | که یکی دم شنست بار زنم
غنود گرچه صاحب هنرم | گر نبندی مرا ز من خبرم
سایهٔ من گرم بگیرد پای | تا قیامت بدارد هم بر جای
سایه را این کمال و افزونیست | هیچ دانی که ذات آن تا چیست
راه بردم ز دود زین منزل | آنچنان سخت شد ز سستی دل
که دم از دل زبس گره بیند | تا لب چاره های نشیند

یعنی عقده ۱۲۵

مر ازین صفت طبیب بدید / شخص نبود ولیک ناله شنید
گفت کین شخص ناپدید شدست / روح وی نیز هم بعید شدست
چکنم روز جان گسستن نیست / دست ازو در گسستن نیست
ورنه از عمر دست شسته ایمی / همچو از نان جان گسسته ایمی
همچو نیلوفرم بجان پیوست / آسمان رنگ و آفتاب پرست
فلک نحس را درین تربت / نان ز ذولست و آبش از کربت
گرچه جان در بدن هراسان بود / در خراسان مرا خور آسان بود
که بیک بیت اگر بخواستمی / غم دل را بجان بکاستمی
هست در دور چرخ غمازش / ای دریغا سنائی آوازش
منم اندر ولایت خسرو / همچو خفاش بددل و شبرو
روز از بددلی چو خفاشم / که نخواهم که صید کس باشم
دلم از نیک و بد رمان باشد / زانکه هشیار بدگمان باشد
اهل صورت بدند و نزد خرد / هر که از بد گریخت نبود بد
کام چون نیست گام تیز به است / همچو ناوک ز کش گریز به است
مرد کز ابلهان نهان باشد / در چنین جای جای آن باشد

ولقب ابی بکر [illegible] گفته و [illegible] از مهر و رز دگرامی و [illegible] شده و [illegible] عتیق آزاد [illegible] بود

نه بحجت از بلاهی بدکاری	مصطفی با عتیق در غاری
چرخ را چون غبیر و نه سپرست	سینه مرحرکیرا حصارست
لاجرم این زمین کند بحصار	لاجرم زین حصار گیرد بار
یکجهان پر لعیبش کافردل	بر حقم گر برستم از باطل
چنگل باز را همی دانم	در [illegible] مرغ دل چنین [illegible]
نز پی دانه مرغکی صدبار	بنگر پیش و پس همین بسیار
از پی آنچنان بد اندیشست	کش غم جان ز عشق نان بیشست
جای آن هست کش غم تلفست	که جهان گرسنه است و علفست
غم جان چون [illegible] تو درم	آنکه هرگز نخورده ام نخورم
هیچ مگذرین بد و ستی خس را	گو کسی گو کسی بود کس را
بر جهان دهر غزل نیکان خواند	بد فزون گشت هیچ نیک نماند
پس درین روزگار نزد خرد	نیک تست آنکه زوت نبود بد
بسخن از ابدیده ام روزی	زین همه خلق محرم کو زی
تا بدانسته ام که مردم چیست	اندر آن حیرتم که مردم کیست
کرده ام اختیار غفلت و جهل	زین چنین عالمی پر از نا اهل

صدیق رضی الله تعالی عنه تمام بوده زیرا که جبیل و [illegible] بوده و [illegible] حضرت رسالت پناه در شأن او فرموده انت عتیق من النار [illegible]

[illegible]

فی اصحاب الغفلة

آن شنیدی که مرغکی در شخ / دید در زیر ریگ پنهان فخ
گفت تو کیستی چنین بدحال / گفت هستم ستوده ابدال
چیست این زه که بر میان داری / بچه معنی همی نهان داری
گفت این زه نگاهدار منست / در بد و نیک نیک یار منست
من میان بسته بهر طاعت را / گوشه بگزیده‌ام قناعت را
گفت این گندم از برای چراست / در میان دو چیز از چپ و راست
گفت هستم بقوت حاجتمند / هست حیوان بقوت اندر بند
راتبم گندمیست هر روزی / از یکی پارسای دلسوزی
هیچ بازت ندارم ار بخوری / راتب روز من اگر ببری
سر فرو کرد گندمک بر کند / حلقش از حلقها بماند به بند
مرغ گفتا که من شدم باری / نه قنادت چو من خریداری
هیچ مفسد مرا ز راه نبرد / زاهدی کرد گرد من را خرد
بخدایی از حریفیت مکاری / اینچنین نابکار غداری
هرکه از بهر لقمه شد پویان / زود ماند من مشو و پیچان

فی القناعة

ای که در زیر طبع و گردش بنی | چند گوئی مرا که از ... بنی
با چنین گنج در چنین سنجی | چه کنی گنج با تو نا سنجی
گنج با رنج و زحمت نااهل | چون بریدی طمع ترا شد سهل
زحمت خود ز اهل عصر بکاه | هرچه خواهی ز خالق خود خواه
خلق را جمله صورتی انگار | هیچ از هیچ خلق طمع مدار
جرم من اندرین چه میدانی | چون بدیدی کمال نادانی
برسید در ولایت دل خویش | هیچ بیهوده بجا حاصل خویش
گوشه گیر ازین جهان مجاز | توشه آنجهان در و بساز
نه ترا با کسی بود پیوند | تا تو گردی بدرد و ناکس خند
دولت دین چو روی بنماید | پشت بر کائنات فرماید
دیده چون کحل آشنائی یافت | دل تاریک روشنائی یافت
زین دو روزه حیات پیوندی | بخدا ار تو هیچ بر بندی
باش تا صبح صلح روی دهد | شاه شاهان در ای کوی زند
باش تا چنگ مرگ در یازد | تا ای حلقت زنان بپردازد

زانکه در عالم فریب و هوس	کس نکرد اعتماد بر یک نفس
طبع بر بود چشم قوی نبود	تخت بر آب استوی نبود
بود زیر عرش دانا را	استوی عرشه علی الما را
باش تا عقل افکند فرشت	حل کند استوی علی العرشت
پس درین چند روزه پیوندی	کنج محراب و کنج خرسندی

فی العقل

دیدهٔ عقل دار در احمد	تا ز راه لحد رسی با حد
روضه گشت بر تو کنج لحد	فرش روضه کنج فضل احد
احد اندر لحد چو جانت ساخت	سر فردوسیان سرابیت ساخت
چون بمحراب حق شتابی تو	نور حق در دو دیده یابی تو
بده از خون دیده در محراب	از درون طوبی یقین را آب
تا بهرجا که شاخ او برسد	میوه‌های فراخ او برسد
صد هزاران فتوح دریکدم	بر آید فرا دهم عالم
بر عمل دین ازین خداوندی	بخدای ار تو هیچ بربندی
در درون شو نهان کزان توست	چه بوی آن آنکه آن تو نیست
بی تو یاد مکارها کردست	چون تو بسیار کس ها کردست

چنانکه خواجه جمال الدین سلمان فرماید

پیش ازین بسکه بود چرخ کبود — زین سپس نیز چند خواهد بود
بر وفای زمانه کیسه مدوز — بگذر از شش بقوت روز بروز
بر براق خرد نشین پیوست — دور باش از هوای گاو پرست
کنی خویش خویشتن ابلیس — هر چه زو بگذری هوا و هوس
صدق به صدق مخرقه یله کن — ساز گشتی بجز در حیله کن
ذره صدق به که در این راه — بجز از صدق نیست هیچ پناه
آهو از صدق اگر شود آگاه — شیر گیرد بکمترین روباه
باقلی بسنده کن در راه — چند ازین باقلی کسرک خواه
قوم موسی چو از براق خرد — دور ماندند در گذر که بد
از سمند هدی گسسته تنگ — رخت ادبار بسته بر خر لنگ
از نهاد نهال سی ساله — بیخ برداد شاخ گوساله
از هوا اینچنین بسی بینی — نکسی را چو کرکسی بینی
خرد نکس کم حیات بسیار آز — کرکس اندک نیاز افزون ناز
نکسی با حدث قناعت کرد — کرکس اندر هوا شجاعت کرد
زان قناعت بضاعت خوار است — زین شجاعت شناعت و زار است

کارت آن به کزان بود عاقل — آنست آن به کزان بود جاهل
سینه چون خارپشت ساز حصار — زین سپس باش کو جهان پرمار
سینه را هر که حصن خود سازد — ملک هفت آسمان بدو نازد
عمر برمرد غم چه فروشی — در هوا و هوس چرا کوشی
با دو چشم پر آب رخ بدل آر — خندهٔ بیهده بگل بگذار
که ببین پایه از سر جد و جهد — سنت احمدست فرض احد
طاعت ایزدی بضاعت را — سنت احمدی شفاعت را
فرض الله چون بجای آری — عرش الله زیر پای آری
سنت مصطفی چو بگزاری — کافر و گبر را نیازاری
خوی خود را بدین نیکو کن — سنت این خدمت او کن
خدمت خلق باد بهشت باد — کس گرفتار بد خلق مباد

ایضاً فی اصحاب الغفله

آنچنان شد که بود پنبه زنی — مفلس و قلتبانش خواند زنی
گفت کای زن مرا بنادانی — مفلس و قلتبان چرا خوانی
چه بود جرم من که باشم من — مفلس از چرخ و قلتبان از زن

زیرکی را که دل نخواهد رنج | تا نیست گنج به قناعت گنج

هر که این گنج و گنج بگذارد | کس ازو وا و ز کس نیازارد

زانکه در دهر سگ پرستانند | زیست چون موش آنکه تا نشد

گر نمی چنگ ماهی بو الحداش | خانه تنگ ساخت بو الحداش

تا همی گربه ماهی دارد چنگ | موش را هیبت نه خانه تنگ

تا بود گربه مهتر بازار | نبود موش جابلد و گنگا ندار

ماهی و چنگی که گربگان دارند | موش را خود به رقص نگذارند

تا بود گربه در کمان کمین | موش کاشش نشست زیر زمین

تیز کرد است ماهی خرد و دندان | گربه مرگ چنگل و دندان

تا گرا هیچ موش دریابد | سوی جانش چو گربه بشتابد

اندرین کارگه به روز و به شب | چنگلش تا بدارد جان در تب

چون ز تاب و تبت کشید بدم | از وجودت رسید سوی عدم

می نوازد ترا بسی الحق | آن طبیب طمع حد احمق

می نداند ز روی علم عقلی | پشت معنی نمود بی نقلی

چنگ و دندان چو گربه در مایه | موش را گربه هیچ ننوازد

قوله گربه ماهی چنگال خدش خورشید ... ابو الحداش ... نقب ... ساختن ... قوله می نداند الخ یعنی طبیب احمق از نادی

٦٢٠

پیشوا آنکسی که بنده بود / پیشوا او ز غمی بسنده بود
با تن دردناک و با دل ریش / نرسد کس بکامهٔ دل خویش

حکایت

آن شنیدی که رفت نادانی / بعیادت بدردمندانی
گفت با دست از زمین مباش حزین / گفت آری ولیک سوی تو این
باد باشد چو بیخبر باشی / آب و آتش چو خاک بر پاشی
بر من این درد کوه پولاد است / چون تو زین فارغی ترا باد است
چون دل و دست هم زبان دارم / عافیت به چه این آن دارم
من ز بهر تو مانده اندر گنج / تو نهاده مرا لقب تا گنج
تخم تا در زمین نماند سه ماه / بر از او کی خوری بخرمنگاه
تا زمستان سه مه نیاساید / در بهاران جهان نیاراید
من که در خانه اینچنین باشم / از پی جان اهل دین باشم
چون ز همخوان دانش آرایم / کی ز مطبخ بسوی باغ آیم
کم از آن کز تو رنج پنهان دارم / هر دو نفس را روان دارم
از بلا گنج از آن نپردازم / تا ترا گنج عافیت سازم

[illegible]

تا دلم چون بهشت نور دهد
زان همی در سخن فراز کنم
نبود چون معوش مرد سخن
نبود نیز گرد هر کلبه
بلکه مرد سخن بهر جائی
بیشهٔ نظم را چو شیر بود
جان گوینده چون نکو گوید
خود مرا نیست بی تو زهره و بس
چون نه مردان جنگ پرخاشیم
گور خر چون نداد کس ادبست
گرچه شد ز اهل روزگار جدا
سوی سنائی که فارغست از آب
تو مرا گوئی ای خر طناز
نکنی خدمت این بزرگان را
کی شود سوی لاهی اسلے

نور تنها نه صد سرور دهد
تا ت صد وزر عقل باز کنم
نقب سان دزد خانه ویران کن
خانه و کوی گرد چون گربه
چون زبان کم جهد بهر جائی
جان نه زین چار طبع چیر بود
ز آب جان خنگ وی دل همیشه بود
خیره روئی و بیخودی چو مگس
خاره را خیره خیره چه خراشیم
نه ز پالان و رنج بار برست
چه کمست آخر از مگس عنقا
چه سراب نزد او چه سراب
سوی درگاه این بزرگان تا ز
سخت سیحر متی دل و جان را
عاشق تا به کی شود ما ے

زال چون ماده گاو بگذارد   کی سپاس سبوس بردارد

کی فروشد خر دبرسته جان   آب سی ساله را بتابی نان

مگس و گربه سوی خوان پوینده   سگ و زاغند کاستخوان جوینده

گربه از بهر لقمه صد خوارخی   میکشد با خروش و بازاری

باز و شیر درنده در صحرا   گورخر راهمی درد تنها

گربه از بهر لقمه جور برد   ببر و شیر و پلنگ خود بدرد

باغ دین و خرد بود خلوت   پرده نیک و بد بود خلوت

هر که خلوت گزید راحت دید   خلوت آمد مراد را چو کلید

سلوتی نیست خلق را زکس   سلوت روح خلوت آمد و بس

ضد با ضد یار چون باشد   اشتر بی مهار چون باشد

جان که یکدم قرین نا ذنیست   راست خواهی دراز کن جا نیست

دهر بد عهد و خلق بد بینند   راحت آنیست و مردمان اینند

نوح را عمر داده بود اله   اندرین خاک نهصد و پنجاه

کرد دعوت آشکاره و نهان   کافران را بهر زمان و اوان

خلق نشنود هیچ دعوت نوح   هیچکس قول او نداشت فتوح

[illegible]

واندران طول عمر نهصد سال / سی و نه تن زوی شنید مقال

وان دگر قوم چون زبان بگشاد / خلق را جملگی بطوفان داد

لا تذر گفت قوم را یکسر / زانکه کردند زو بجمله حذر

دعوت من چو دعوت حیست / گفته من طراوت روحست

هرکه بشنید پند اورا به / وانکه نشنید خیر ما را چه

ما نمودیم راه رشد و نجات / ختم کردیم بر نبی صلوات

هرکرا این سخن پسند آمد / پند را جمله کاربند آمد

سود کرد ارچه مایه اندک داشت / بر همه اهل فضل سر بفراشت

وانکه نشنید و گفت باد است این / نشود نیز و بدین حدیث حزین

چون برش باد بود باد انکار / دل ازین گفت هرزه رنجه مدار

شیوه بحث در وجود چند آمد / که همه خلق را پسند آمد

گر بدی بر هزار جا تعظیم / کی شدی نقص بسان افک قدیم

یارب این پند را زنا اهلان / همچو عنقا ز دیده کن پنهان

دور کن دور زحمت جاهل / دست نا اهل زین سخن بگسل

بس کن از پند پاسخ ار گوهری / که ازو دین حق گرد نیروی

له قوله لا تذر گفت الخ اشارتست بآیه که در سوره نوح در سیپاره تبارک واقع شده لا تذر علی الارض من الکافرین دیارا مگذار بر روی زمین از کافران ...

۶۲

خاندان بزرگی و شاهی	ملکت او زماه تا ماهی
شاه بهرام شاه بن مسعود	که بنازد بعدل او محمود

ایضاً من الباب العاشر فی مدح السلطان الاعظم مالک رقاب الامم سلطان سلاطین العالم یمین الدنیا والدین کهف الاسلام والمسلمین ابی الحارث بهرامشاه بن مسعود انار الله برهانه و دولت شاه پسر او

بار بر دولت و دو عالم شاه	شاه و فرزند شاه دولت شاه
آنکه از روی اوست فر ملوک	وز تبختری اوست فر ملوک
آن چو خورشید چرخ را در خورد	وان چو بدر فلک سفر پرورد
از پی قهر خویش و بدخواهان	بنده شاه و خواجه شاهان
خامش و عادل و بهی چو ملک	هشتم هفت پادشاه فلک
رنج دیده چو یوسف از پی ناز	در غریبی او پادشاه شده باز
چون سیاوش رفته زآفت زه	و آمده باز همچو کیخسرو
همچو یوسف بروز طفلی شاه	رنج پرورده گشته از پی گاه
گرچه از غش نبود آلوده	بوته غربتش بپالوده

بود شاه غریب همچون جم / بود خرد و بزرگ چون خاتم
خرد جرم و بزرگ فرمان بود / راست چون خاتم سلیمان بود
خرد بود و جهان فراوان دید / مردم دیده بود از آن دید
مردم دیده بی نهان بینی / هم ز خردی کند جهان بینی
نقطه‌ئی و این جهان در وی / ذره‌ئی و آسمان در وی
عمر او اندک و خرد بسیار / همچو چشم خرد شده بیدار
گرچه بسیار سال برشمرد / نبود چو هیچ طفل بخرد خرد
دیده از دیده پسندیده / همه گیتی چو مردم دیده
جرم او خرد بود چون اکسیر / باز معنی بزرگ و قدر خطیر
نکته او بخشندی و بخشم / اندک و دوربین چو مردم چشم
دولت از مهر میر دولت شاه / جا به از مهر کرده و خانه ز ماه
فلک از بهر خدمت در او / گشته مانند تاج افسر او
چون بدانست بندگی کردن / پس بدانست بنده پروردن
چون پیمبر بیثرب افتاده / وامده باز و مکه بگشاده
بوده خوش نسیب چون یوسف / هم بطفلی غریب چون یوسف

خرد جرم الخ جرم بکسر جیم و سکون را او تن [illegible]

[illegible]

مایهٔ روح صورت خویش / او چو یوسف پدر چو یعقوبش
از درون هم چراغ و هم مونس / وز برون هم شمامه هم مجلس
بوده سحر کفایتش ز صفا / بوده دُرّ در آیتش ز وفا
این یکی پُر جواهر احسان / وان دگر پُر جواهر برهان
روی خوبش چنان پاک دلستان / خلق نیکوش شبهِ غمّازان
از برون گرچه لعنت خون دارد / مشک غمّاز اندرون دارد
گاه او هفتخوان اسرافیل / قهر او چار میخ عزرائیل
دست را دُشش بجوی و پیوستن / فارغست از گشادن و بستن
پر گهر همچو گوش و گردن کان / آب ظرفش ز روی موی چکان
چون نماید بروح صورت راز / چون زند بر فلک بخشم آواز
چشم گوش ست بهر آوازش / گوش چشم ست از پی رازش
گرچه چشم ست چرخ چون عبهر / گوش گرده همه چو سیسنبر
گرچه با قامت کشیده رود / عقل در راه او بدیده رود
خرد و جان مطیع در فرمان / این سه جویده ی ز عشقش امان
بارهٔ بخت او چو رخش قدر / هرگز اندر نیاید او بر سر

گردن گردنان بطوق سخاش / خود بود بسته بهر جود و عطاش

فلکی گرد نیک و بد میکرد / چون شدی قطب گرد خود میگرد

پدری کو چنین پسر دارد / جفت جان دیده پسر دارد

هر کجا آفتاب دور باشد / در و بام از نظاره پر باشد

در غمش چون سنان کمر بندد / خون همی ریزد و همی خندد

گر گریزد ز زشت وا ز نیکو / بوی خلقش بگوید اینک او

خلق او را ز بهر راحت دل / بنده گل شد چو بر دمید از گل

دلش از بدعت آنجهانی به / خلقش از آب زندگانی به

خلق او گوی از دل دین / باد برد کاروان خلخ و چین

عزم و حزمش ازل غریب چو عدل / خلق و خلقش شکیب چو عدل

آخر از برگ سوسن و گلزار / بیغم اسکی بود نسیم بهار

تا چو خورشید برد و عالم تافت / هر دو عالم بدرگهش شتافت

صفت شرم در دو ابروش / قوت شیر در دو بازو داشت

عقل او در سحرگه فضلا / آفتابیست در شب عقلا

گر به بیند جمال او را حور / از ریاض دل و حیاض حبور

کند از بهر زینت و جاهش / پرده داری خاک درگاهش
تا چه فرماید آن سپهر سرور / چون گشاده ز روی پرده نور
ای امیر بلند پایه چو مهر / بهره عمر تست دور سپهر
نفخ صور رست از تو جود و کرم / دست بذل تو گوهر و مرده درم
ای بهی طلعت بهار فشان / وی قوی طالع قوی فرمان
دست جود تو در شب دیجور / پایدارست تا به روز نشور
زانکه تا خلق را خبر باشد / شام بر دشمنت سحر باشد
اوست اکنون سلاله شاهی / دولت او را گزیده همراهی
زور و زر بهر شاه دارد و پیل / گل نباشد برنگ و بوی بخیل
عدل او در ولایت تیمار / چون نسیم سحر بفصل بهار
برگرفت از عطا و عدل محل / گفت و گوی از میان عمر و اجل
چشم دولت بدو شدست قریر / شاهی او براهینه تقریر
منتهای بدی معنی داند / برتری در فر و تنی فزا
نخوتش هرچه کم به نیز و تر / قدرتش هرچه بیش خوشتر تر
همه عدلش برای دین باشد / در امارت عمارت این باشد

۶۲۹

دارد از یاد کرد منت عار | اینت نیکوکن فرامشکار

بذل او از پی مقصور بست | لفظ او از چنین کنم درست

بوسه جای سر و کله پایش | مرجع آفتاب و مه رایش

خانهٔ اوست خانهٔ شاهی | خانهٔ مشتری بود ماهی

بندگان شاه یزدان را | بنده تر پادشاه گیهان را

جود او شکر را کند زنده | جاه او خلق را کند بنده

باد هر دم برای مقصودش | شکر شکر بر سر جودش

یارب او را برای خویش نشان | بقضا رای آرزو برسان

شاه را چشم از او شده روشن | رام او شد زمانهٔ توسن

اینچنین ارج و اینچنین تعظیم | برسد حکم او بهفت اقلیم

این بگفتم برین پناه جهان | بازگشتم بمدح شاه جهان

آنچه گفته شد در مدح دولتشاه پسر بهرام شاه

بنده در پیش شاه دین پرور | عقل در جل کشید جان در سر

پیش شه آمد ای جهان خورده | چون نسیم بهار بی خرده

پیش شه آمد دست عقل رهی | همچو باد شمال دست تهی

ای چو خورشید آسمان جمال / وی چو ماه چهارده بکمال

بنده چون عدل و ملک و شاه بلند / خنده‌ی ناشت پیش شاه کشید

گر از بهر تو همی بندم / ور ز بی سوختن همی خندم

چون تو گیری بدستم ای بجوی / هم تو بندم بسان و ستنبوی

عقل را در شرابخانه جان / در ره حکمت بیان و بنان

نیست از عشق کس چو من مستش / نیک بنگر که تا چو من هستش

خلقم میر صادقان داند / خردم پیک عاشقان خواند

شفقی درد عاشقان شعرم / زان چنین خوار مایه بی شعرم

راست چون نور برق شب ابر بلند / من همی گریم و تو خوش می خند

آن نه بینی میان جمع همی / خنده گریم بسان شمع همی

آرزوهاست در سر قلمم / که نه از لوح دوست روح کمم

از گل آبستن است خانه من / زان همی گل خورد چو آبستن

از همه چیز تیره و روشن / بلکه آرزو چو آبستن

سایه باید ز گل چو در ارم / من با بید زید چو در حرم

تا ز روز و شب تو ام قوت است / شب من روز و زهر من شکرست

همه را شب ز روز حامل دین | در شب ادهم از شب آبستن
عمر گشته بخیره باد مرا | تا چه آید ز بامداد مرا
بنده بی طمع منم دانی | پس چرا از برم همی رانی
دختر طبع بنده هست چو دین | هم سبکروح و هم گران کابین
گر چه از عقل دیده پر هوشم | پیش چشم تو حلقه در گوشم
همچو استاد درزی از پی جاه | نه پسندم گره به سینهٔ ماه
نام او گر کند بکام گذر | راست چون گل شود دهان پر زر
بر درش گر کسی مقام کند | عقل کلی برو سلام کند
دل آن جان که مدح او گوید | جان آن دل گل بقا بوید
همچو گل چون ز جود او آن نام | ریزه زر شود سخن در کام
همچو گل گر کنم زمین بر بوس | تا مرا مرغ گیرد از سالوس
دوست گل را نه رایگان دارد | کو زر و سیم در دهان دارد
همچو گل تازه روی خوشبوییست | پشت و رویش همین همه رویست
از پی عدل شاه شاخ چمن | گل عمامه است و چرخ پیراهن
از پی ملک چرخ در تدبیر | ماه حکمت و آفتاب ضمیر

هست برای روشنش جاوید | همه پنهان چرخ چون خورشید

چرخ تمکین ده است پاشش را | شرع تلقین کننده رایش را

[illegible] | صفحهٔ تیغ و صفحهٔ کاغذ

ملک اعزم و حزم او جوشن | راز چون روز پیش او روشن

راز چون آشکار نزد دلش | زان دل دوربین باریکش

چرخ را جود او گدای کند | بوم را فرّ او همای کند

کلک او نقشبند عدل و یقین | ملک او خانه وار معنی دین

تیغ در دست پادشاه جهان | هم فلک رنگ و هم ملک سان

چون فلک صد هزار گوشش را | همچو دُر دور عالم او را جای

پیش عدلش میان خلق جهان | ظلم گشته ست عدل نوشروان

چون علی هم شجاع و هم عالم | نه چو حجاج باغی و ظالم

رای او چون شهاب ثاقب دان | روی او تختهٔ مناقب آن

منظر و مخبرش لطیف و بدیع | صورت و سیرتش ظریف و رفیع

هر شهی کو ز جاه برپاه است | بندهٔ خاک درگه شاه است

ملک و پاهی بند دشمن اوست | کلک او دستیار باطن اوست

ساکن ... در آخر ... استواری و استوار کردن ... و آگاهی در کار و فراهم آوردن کار خویش را منتخب اللغات

همه چشمش بروی محرومان | همه گوشش بسوی مظلومان

شاه با گر نشاط صید کند | عزم او پای گور قید کند

دشمنش دل نهاده بر کم دل | بی بها رایگان خورد غم دل

صورت شمس را کمین سازد | ز آسمان عدو زمین سازد

آن کسانی که در سرای خسان | مانده بودند بی سر و سامان

ذلت و غربت و مهانت چرخ | میکشیدند از خیانت چرخ

چون بدین بارگاه پیوستند | از غریبی و غبن و غم رستند

بست از بهر قد خرمن بیخ | بر گریبان روز دامن چرخ

شب اگر چه مستمند بود | از پی روز پای بند بود

خسرو شرق شاه بهرام است | که بدو تنه مملکت رام است

صبح ملکش چو بر دمید از شرق | جز ثبات و بقا ندید از شرق

در رخ خسرو خردمندان | خنده کبود بی لب و دندان

ماه نو بود روی فرخ او | خنده زد زان سپهر بر رخ او

صبح و مه زان سبب فزاینده است | ملک او زین دو روی پاینده است

نه که چون آفتاب رخشانست | لعل سلبش چو مه دُر افشانست

اى او همچو دین جهان آرای / نه هم او همچو مه فلک پیمای

برکشنده و فکننده گانست او / کار فرمای بندگانست او

تن او چون قمر فلک پیمای / جانش چون مشتری همایون رای

از پی گفت و کرد دو ظریف / گوش و چشمش شده دو عقل لطیف

چشم شد کور چون خرد نگریست / ملک خندید چون قلم بگریست

هر که یکدم نشست بر خوانش / عقل برخاست از پی جانش

دو دو ان کرد او ز بان گرفت برون / تیغ سلطان بر او بگرید خون

تیغ او بر عدو چنین گرم است / بر وی از فضل شاه او چه کم است

از شمر آنکه هر کسی ببرد / چون بدریا رسید کس نخورد

تا بجویست اگرچه خاین نیست / زانکه جوی آب جوی امین نیست

چون بدریا رسد ز جوی و ز دشت / مانع هم گرد او نیارد گشت

که غریبا ارچه ذوفنون باشد / هم بدست جهان زبون باشد

تا ترا جنج شاه غزنین خواند / هیچ غزنیچی غریب نماند

خشک و تر را که کشت زار بود / هر شبی غول غوله دار بود

اهل غزنین کنون بر آسوده‌اند / از زبانی که بود بر سوده‌اند

هر که از بهر شاه رنج کشید — رنج او سوی خانه گنج کشید

پس نه چون آفتاب شاه آثار — در افق کی شود سلیمان وار

شاه کو تاج پر گهر جوید — گوهر تیغ را بخون شوید

بهر در قصر شاه دین پرور — از پی ننگ نام و کسب هنر

تیغ داران چو نیزه و چو سنان — همه برجسته و ببسته میان

جان فدی کرده پیش شاه همه — گرچه بیگانه خویش شاه همه

کی نماید بر تو نوک سنان — سایهٔ دو گروه و کدان نخ تاب

خصم را از سنان گردون سوز — بنموده ستاره اندر روز

دست شه راد و بی بسیج بود — که ابر بی آب و آتش ایچ بود

دست و تیغش بدشمن آتش داد — که ابر بر ابر سوده آتش زاد

دست او آتشی است گوهربار — رای او همچو بحر گوهردار

آتش انگیخت در دل دشمن — دست آن گرزگیر قلعه شکن

درگه او پناه را شاید — تاج او تخت ماه را شاید

گر بروز مصاف کین باشد — آسمان زیر او زمین باشد

دست و تیغش زد آتش اندر گبر — برق زاید چو ساید ابر بر ابر

هر که از بهر شاه تا بیت دوم درین دو بیت تعقید واقع شده حاصل معنی آنکه هر که از برای شاه رنج کشیده ... [illegible]

[illegible]

... نماید ز گرز کوه گداز ۞ وز خدنگ چو مرگ جان پرواز
گرزها ابرهای مرجان نم ۞ تیرها اژدهای آتش دم
اوست چون کوه پیز زر عیار ۞ مایه ابر خیزد از کهسار
اشهب اندر میان میدان تاز ۞ از سر دشمنان تو چوگان ساز
برگسسته طویله ها بگزاف ۞ بر دریده مظلمهای مصاف
ملک برخود به تیغ کرده ای راست ۞ خدمتها میزد ابیت دل که تراست
نتوان گفت دولت دریاست ۞ خلق را منت و ملجا نیست
مشتری تا که پیش تخت آید ۞ التماس ترا همی باید
ماه جان از نیاد ملک تو برد ۞ زحل این حل و عقد بر تو شمرد
آنچنان آمدی ز راه و سفر ۞ که ز معراج روح پیغمبر
دست در مغز مرکز سفلی ۞ پای بر فرق عالم علوی
تا گذشته از آن طریق نفس ۞ طاعت شه گذشته از آن و بس
سپر آسمان بران خندد ۞ کنز پی رزم تو کمر بندد
زار زار از فلک فرو ریزد ۞ ماه اگر از درت بپرهیزد
بخت امروز رهنمای آمد ۞ که پناه توام بجای آمد

خدمت من بهشت را ماند | حور و سیب و سرشت را ماند

شاخ طوبی ست از همه رویی | شهر عیسی ست از همه سویی

ای سنائی بگرد رضوان پوی | در آن از ثنای سلطان جوی

شاه بهرام شاه مسعود آن | که بحق اوست پادشاه جهان

ای سنائی کم سنائی گیر | با ثنای شه آشنائی گیر

کانکه گوید بمدح او سخنی | چون صدف پر گهر کند دهنی

فی بدایة دولته

مثل ابتدای دولت شاه | هست چون یوسف برادر و چاه

بود از آغاز رنج و غم خوردن | عاقبت گنج بود و بر خوردن

آن فگندن بچاه بهر الم | وان بها کردنش بهژده درم

قیمتش هژده قلب یا کم و بیش | وا فزون هژده هزار عالم بیش

هر درم زیچ چو عالمی آراست | بود هژده هزار عالم راست

گرچه ناخوان بهوان رسید او را | کار محنت بجان رسید او را

آخر الامر عالم وشه شد | بر سپهر شرف خور و مه شد

گرچه بودند شاه و مهتر او | نه گدایان شدند برادر او

نه فگندند در مغاک او را / نه کلاه آمد آن هلاک او را

چاه داشت جمله آن اخوان / نه بهمه جاه یوسف آمد آن

مال یارست چون گدای ها / چاه جاه ست چون هوای ها

نه زلیخا ز چهرهٔ نیکوش / بغلامی خرید و شد هندوش

پیرزن را بسوی دیدهٔ او / خواجه آمد درم خریدهٔ او

نه عزیزش چو وقت جاه آمد / بنده بندهشت پادشاه آمد

این عطا چیست کار کارگشای / وین شرف چیست لطف بار خدای

نه پیمبر چو رخ به یثرب داد / لشکر آورد و مکه را بگشاد

لطف حق گر بخاک پیوندد / آدم آنجا رود دگر بندد

سر آتش چو بادسار شود / آب ابلیس خاکسار شود

نه چو ره رفتنش نیاز آمد / منهزم رفت و شاه باز آمد

بی زبان بازگشت سوی مکان / خود ز سیر آفتاب اچه بیان

سوی همشهریانش از زن و مرد / تا عزیزش نکرد و جلوه نکرد

آسمان از سفر نمود جلال / قمر اندر سفر گرفت کمال

آب گیرد زیاده اگر خواهد / کاه بر روی فرشتگان کاهد

پنج شاخی که لطف حق پرورد کی زند ور زمانه گیرد گرد
بلبلی را که صبح کرد عزیز قفس پیش دشمنش پتیز
نه فریدون نگاو پرورده گرد شیر گرسنه را ابروده
نه بگاوه و بسی بکید و کیا بستد از بیوراسپ ملک نیا
نه بهر مصلحت خسرو خویشی کهنه را بدولت نو
نه سکندر بی معاد ارا کشت دارای ابن دارا را
کس بسینا و نابرستاخیز آنچه شیرویه کرد با پرویز
عز و شاهی بخصم خویش نماند هر که او دین عزیز بر خود خواند
ملک میراثیان نماند دست ملک شمشیر ملک پاینده است
از شهان مرد راست در عالم ملک میراث و ملک تیغ بهم
چونکه سلطان عادل اعظم ملک و دین را بکرد با هم ضم
گرد از آن نیزه زبان باریک دیده عمر دشمنان تاریک
گر فرستد بروم نامه خویش تو نه بینی بروم ملک بد کیش
روی بخشش از آن نگهبان کرد تا عدو را غذی گریان کرد
آمده سوی شهر وازمر دیش بوده داد و دهش ره آورد پیش

گرچه شب رفت چون شها آید / ور چه ... رفت چو شها آید

تا سوی شهر خویش باز شد / ور ... ملک خویش باز شد

شاه را یافت شنا پاشد / ... پادشا باشد

مشتری شب پاه دارد ملک / ... سپاه دارد ملک

ور شود ... فلک ... / ... از ...

کشوری را دو پادشاه هر دو است / ور یکی تن یکی دل از ده دوست

یک جهان پیشه را الشد بجایی / روزگار از دو پیل پهلو ساخت

یک جهان پیور شهابی لب / چیش را خسرو آفتاب لب

خاک پایی ز پایی تا از ... / خانه را که دوست کدبانو

مثل خانه هست خود گفته / پایه کدبانو ...

گر ... باید شکسته سر ز زمین / ...

پیش او خصم را سر اب شهر / یا چو سیماب آفتاب به شهر

هر سر از وی که تاج خواه آمد / همچو شمع آتشین کلاه آمد

لعل کان از سنگ لین ... / مرد ...

نیک اندر زمانه ناخوش خوش / تا قد ... خوان آتش

او بداند که شمع ملت کیست — او شناسد که ظل دولت چیست
شیطان اشناسد از سلطان — غیث را باز داند از طوفان
پیش ازین گرچه مرد پیرور بود — نام بهرام نحس اصغر بود
شه چو همنام گشت با بهرام — سعد اکبر نهاد چرخش نام
پیر گهر زان جمال چون خورشید — دامن بخت و آستین امید
عالم پیر زو جوان گشته — دین و دولت بدو عیان گشته
هرکه دریا ز گرد غبار کند — ماهی از تابه کی شکار کند
ملک بگذاشت از خداوندی — جان نگهداشت از خردمندی
جان نگهداشتن ز ملک به است — دُر دریا ز چوب فلک به است
بهم آورد اصل و از پیکار — ملک میراث و تیغ حیدروار
آرزو بود ملک را اصل و داد — آرزو در کنار ملک نهاد
دین و ملک او بهم فراز آورد — جامهٔ شرع را طراز آورد
زین تحمل که شه تحمل کرد — خاک را مال و آب امل کرد
همچو شه در محاق با اعزاز — شاه رفت و شهنشه آمد باز
ملک او ملک هم چنین باشد — من چو فالی زدم چنین باشد

پای گرگش ز ارسلان و بک باشد / ورنه هر دو زرگش و سگ باشد
کینش ار ز شاه چین کند آهنگ / اهل چین اند ای از سترنگ
مملکتش بهر عقل و دین باشد / هر که حق پرور چنین باشد
ای شهنشه که روی شش آفاق / از پی ملکت همه آفاق
چون تو کی راهی نشاند چرخ / تا بدانی که نیک داند چرخ
بر سرش حق نهاد افسر ملک / زانکه داند که کیست درخور ملک
داد مرویش چتر و ملک و نگین / از تو هم نکو نکرد ست این
چون گرفت او به تیغ ملک چو خور / بخت گفتش ز تخت خود بر خور
از پی عدل و فضل شاهانه / گور با شیر گشت همخانه
بال شاهین چو جال پیچشک / کنج شک خالی آمد از گنجشک
ملک در ظل چتر او از ناز / گرد خوش چار دست پای آز
منزل او با جمال بالیست / ظلم از زور رفته در شکر خوابست
چون فیروزی شه گرفت / بخت از پی او رکاب شد گفت
چون پدید است حیا گر نیش / لطف آید پذیره مرویش
هفت پنج و چهار زا کرامش / با سه هر فرزند زاد دل نامش

قال المولوی المعنوی

ای بسا امساک کز انفاق به

مال حق را جز به امر حق مده

[illegible]

همه اطفال چرخ را با دام / [illegible]

لاجرم زین شه زین بخشش [illegible] / [illegible]

جود و دینار و بخل زین دارد / هر دو گیتی شرف بدین دارد

در وفا و سخا بجان و بمال / نه فزایش کند ولیکن زوال

تا بهشت است خلق او انباز / زان شده‌ست همی ز هر گی و نیاز

کف او چون به بخشش آید رای / تو جهان بخش بر جهان بخشای

گفته در بذله از پی بدلش / ضاعف الله ملکه عدلش

مشترک آن دو حرف خوب بدیع / گفت پس لا اله الا الله

بجهان داده زندگانی را / صدقه جان و زندگانی را

آسیا گر ز خلق او بوید / در زمان زآتش کیمیا روید

تا که بگزید مهر او یزدان / خصم چون آسیاست سرگردان

هست خصمش ز بیم او مدهوش / آسیا کرده با فغان و خروش

هست خالی ز نقص عیب و فضول / ملک محمود و خاندان رسول

این ز کعبه بتان برون انداخت / آن ز بیت سومنات برانداخت

کعبه و سومنات چون افلاک / شد ز محمود و از محمد پاک

[illegible]

ازو و یک میر سخن‌ور باشد
هست شمشیر منظر چون شمشیر
پادشاه ملک دین مستقیم بود
بیشتر زین کشش نهاد فساد
شه چو بر تخت ملک خویش نشست
ملک با پادشاه فتح رای
فتح مهر شاه برکت او
زین ... میکند شب و روز
لشکر او ... امن از زمین
فتنه ... کند در خواب
فتنه در خواب شد ز صولت او
عدل او ... عمرگاه است
فر ... ز نور طلعت اوست
کند املا برای جان و تنش
در سخن لفظ او چو سحر حلال

در بنای دو تیغ بد باشد
شیر و شمشیر چیست شاه دلیر
پادشاه ملک ازان عقیم بود
که چنین سست ملک امیبا د
دست او پای ظلم را بشکست
میکشید این شرف در پای
لشکر فتح و نصر در صف او
شرف مهر شاه دین افروز
غرق او ... حسن حور العین
ملک آباد را بوست خراب
عدل بیدار شد ز دولت او
فضل او همچو عمر جان خواه است
فخر و عار قضا ز خلعت اوست
لعبت دیده لعبت سخنش
در جهان جود او چو عذب زلال

در جستجو بر لعبت دیده
درین صورت معنی چنین
خواهد بود که لعبت دیده
نسخه سخن ...
برای حرز جان و تن
املا میکند ۱۲

گوش رایش گران و پشت عذر | پیش حکمش تهی دو دست حذر
میوهٔ شاخ جود او هموار | همه بار رسیده طوبی‌وار
زاید از خُلق او چو گل ز نسیم | دشت چون چشم نرگس از زر و سیم
هر کجا خُلق شاه ما باشد | باد مشک ختا خطا باشد
چون بقای بهشت پاینده است | همتش هم چنو فزاینده است
هر که درگاه او پناه گرفت | دست بر چرخ کرد و ماه گرفت
نسبت از وی گرفت خلد و خلود | خلد گشت از وجود او موجود
جان و جسم ظلمتست باجاش | رمل و نمل اندکست با مالش
سر باید ز دشمنان در رزم | تاج بخشد به دوستان در بزم
بند بیند ز دست او و کمند | نه ز برا و نه جان دشمن بند
مال در جود چون سحاب دهد | شوره را همچو گلبن آب دهد
نیست اندر سفر به بحر و به بر | چون دل و تیغش ایچ پای‌آور
گنج را چشم زخم شد بذلش | ظلم را گوشمال شد عدلش
عاجلی عیسی از وی آموزد | عدل او چشم ظلم بردوزد
نیست با جودش از پی مقدار | سیم بازار گرد را بازار

نسبت از وی الخ فقدم خلد بر خلود در نظام ست پس نسبت از وی گرفتن خلد و خلود و موجود گشتن خلد از وجود او باعتبار حقیقت [illegible]

[illegible]

هست خواهنده نه خواهش‌بخش شاه / نه چو شاهان عشر و هشته خواه

پیر کز ظلم و حرص دارد تیر / فیران مر او را آتو یا پژو

جو و جو عدلی که در شیشه خود / از دو ملک را تو بی بهره شد

زامن او زیر پرده مساکین / مستکم گشته نیستند چنین

الفت عدل او برد صد آب / الفت او در میان آتش و آب

عدل او در سرای نفس و نفس / الفت جغد و کرکس آهو ببر

که چو آمد بهای شاه پدید / عرض غزنین بروم چین برسید

عرصه خلد شد گل از داوش / نافه مشک شد ال از باورش

از پی عدل چون بخشم آید / بشر اندر میان چشم آید

که شد از عدل شاه شاه تبار / گرگ با میش در ستگاری خوار

خلق او مایه ظریفانست / عدل او دایه ضعیفانست

عصمتش گفت همچو معصومان / عدل او پرده های مظلومان

ابر ملکی که عدل یار شود / تیر باد جهان بهار شود

کشوری را که عدل عام نبید / هیچ جز هیچ با نم نبید

شرع را دستیاری او داده است / ملک را پایداری او داده است

دولت از وی جدا و هیچ شکیبد | گر شکیبد قناعتش بفریبد
کز انصاف از وی جدا باشد | دو بود و دو ند پادشا باشد
عدل که شه پاسبان ملکت اوست | بعدل او قهرمان دولت اوست
عدل بی بذل شاخ بی ثمر است | بذل بی عدل پای ابتر است
بر زبانی که ذکر شاه بود | میوهٔ ملک را چو ماه بود
از بهای شه همایون پی | خاک غزنین شده ست و عین جوی
شه جهان تا شد او جهانبانش | چون سهانشخانه دل و جانش
در سهانشخانه روان و دلش | از پی فضل ورزیت کالش
لوح محفوظ را مکان شد این | بیت معمور را نشان شد این
هست شاه از رهی ستان را | دل فراخان و تنگدستان را
چون از او عدل و منعی نبود | خود نه سلطان که آدمی نبود
عدل وقتی که شمعی افروزد | گرگ را گوسفندی آموزد
باز وقتی که ... کند | سینهٔ شیر گور بر کند
ایزد از بنده راستی و رضاست | دولت راست راستکاران راست
پادشاهی که راست رو نبود | زرع باشد ولی درو نبود

عدل این شه چو رفت در صف جنگ | تیغ را سبز جامه کرد از زنگ

از شرف یافت چون حیوان | چوب منبر ز خطبهٔ او جان

گشت دی پوستینه را از تاب | گوهر چتر او بجای شهاب

چون ز فتراک برگشاد کمند | دشمنش ماند از فزع در بند

از پی کسب بخشش و جاهش | بوسه آلود چرخ شد راهش

مالکان را ز بهر جاه و فرش | بوسه جائی شدست رهگذرش

شد ز بوسهٔ شهان بد مثال | خاک درگاه او هلال هلال

ابر و دریا غلام کف وی‌اند | در دو فاقش همیشه رستی آمد

کان و دریا برش بود درویش | بخشش او ز هر دو باشد بیش

از پی رفعت جلال و کمال | وز پی زینت جلال و جمال

بوسه چین آفتاب در ره او | خاک روب آسمان ز درگه او

وز پی زینت قبول و ردش | در پی سیر در ند نیک و بدش

چون شود ملک پای سرگند او | چون بیفتد زمانه بر گند او

سعی او بازو دلیر انست | سهم او یوز بند شیر انست

در خطا زیر بند و زود گذار | در عطا سخت مهر و سست مهار

هامش مسکن صبیح و وسیم ... خاطرش ناقت لئیم و کریم

همه عزم او مسند آرایے ... باعث عزم او شتید جایے

شنوا گر وه گوش جذر اصم ... از صلیل و صریر تیغ و قلم

همه عالم ورا شده بنده ... مرده گر وه ز جود او زنده

گلبن عقل شاه در تدبیر ... چون شگوفه است در جوانی پیر

آفتاب از جمال او خجلت ... زردی رخ گواهی در دو لیست

خود ندیدند بر سرگاه سهی ... سال پیوندگان چنو شاهی

سرو نهالش اچو شد خندان ... بنده شد دهرش از بن دندان

ملک ببرری خطبه شهزاد ... ظلم را سه طلاق باین داد

اینت دولت که دولتش دارد ... که همی خدمتش بنگذارد

حبذا آن جمال دهرآرای ... مرحبا آن سپهر قلعه‌کشای

خاصه وقتی که در مصاف بود ... پای او بر دماغ قاف بود

مرکبش هیبت فلک دارد ... که براعداش خاک می بارد

زیر ران تیغ دست خنجرکوش ... اشهب تیز سیر پیکان گوش

دشمنش مع وسته اچو نحس و چو سعد ... سینه‌خوش شانه‌اش چو برق و چو رعد

صلیل آواز ... و آواز ... ۱۲ لطا

صبیح بفتح صاد و حاء مهمله و کسر با ... و سکون تحتانی بمعنی خوب و جمیل باشد ۱۲ منتخب ... ۱۲ لطا

۲۵

بتوان روز پشت انجم سیر | که تنگ زو برده همه تشویر
گرچه کشتی ز اسپ وار و سیر | اسپ شه کشتی است هامون بر
کشتی از آب ساخته مفرش | اسپ شه کشتی است دریا کش
سوی پست از فراز همچو قدر | سوی بالا ز پست همچو شرر
سم او همچو هم گیتی وار | کوه را با زمین کند هموار
پای او و دست مرگ را ماند | که کسی زو گریخت نتواند
دست و پایش چو صبح کو شب تار | بدمدگاه روز وقت بهار
گوی زن باد پای آهن سم | از سران سر بپای و بدم
داره از دیده مهره بازی خو | چشم بد دور از آن دو چشم نکو
گر بکبر و بغر هاسے بود | پاره او بدست و پای بود
کم نبود از مبارزی در جوش | که سپر پشت بود و خنجر گوش
گاه تنگ از جهان برآرد گرد | بر زر جعفری کند ناورد
سرش از قبله هوا و لشاد | دمش از قبله زمین آزاد
تخت ملکست و مسند شاهی | کوه از و بر پشیره ماهی
پشت هامون کند چو روی هدف | ردی گردون کند چو پشت کشف

[illegible]
خالص گردند و ... طلا را
و یا و منسوب شده ناورد
بفتح نون و الف و سکون راء مهمله
و دوال بی نقطه یعنی جنگ
و جدال و پیکار و ...
رفتار هم آمده ۱۲۵ برهان

نکند وقت حمله اندیشه | سایهٔ او همی برد بیشه
مانده از چابکیش دوران | کاربندان آسمان حیران
سوی پستی رسنده همچو رمال | سوی بالا دونده همچو خیال
سوی آن بحر موج کشتی زو | سفر راه کهکشان بدو جو
من در او دیده ام که از پی سود | تا ابد همچنین بخواهد بود
اینچنین مرکبی چو چرخ انگا | که برو زیبت شهریار سوار

فی خصاله و فضیلته

عرش اگر بارگاه را زیبد | شاه بهرامشاه را زیبد
شه به ثبت حقیقت اعجاز | نه زروی گزاف و راه مجاز
هست چرخ ارچه پیش دوران نیست | هست قطب ارچه تنگ میدان نیست
هست از این وجهی سال و ماه مقیم | نه ز رای سخیف و طبع سقیم
روز و شب با نماز و با روزه | پاسبانان بام فیروزه
تا شود همچو عدل جاه ملک | کمر کوه چون کلاه ملک
اجل از نام اوست مرگ طلب | خرد از علم اوست برگ طلب
عدد نام اوست هر که نبشت | هشت بهرامشاه و هشت بهشت

لله درّه
سوی پستی رسنده الخ
رمال بکسر رای بی نقطه
و فتح میم جمع رمل است
که بفتحتین یعنی باران
اندک و اندک باران
شدن سال و معنی دیگر

۶۵۲

بهر ثنای شه خوش نام — سرخ رویست بر فلک بهرام

از پی ملک و شرع بسته کمر — پیش علم علی و عدل عمر

از پی دوستان نگاه جدال — چون شود پشت دشمنش چو دوال

هم از تیغ مالک اظفرست — خنجر او تیر مالک اشترست

سست پای از نهیب او جیحون — نرم گردن ز حکم او گردون

بشکند گر بخواهد از یک مشت — شکم خصم طبل مهره پشت

برگ سازنده از دو دست چو میغ — مرگ سوزنده از زبان چو تیغ

روح تازه شود ز دیدارش — مرده زنده شود ز گفتارش

مهدی وقت عیسی حیاتست — روز و شب جدال و جهاست

راتبش را گرفت بیت پلنگ — همچو در دست ماه هفت اورنگ

بهر ناموش از خطا تقدیس — ظفر و فتح گشته حرز نویس

سیرت انبیاست سیرت او — حبذا سیرت و سریرت او

سیرت اولیاست سیرت همین — سطوت او ستون خیمهٔ دین

من چگویم که خود وراکامش — دولت از چرخ داد پیغامش

که چو تو خسرو ... — کم نشاند قضای حکم قدیر

عرش و کرسی که هست از اندازه‌اش / روز روزی گشت از آوازه‌اش

گرز او را جهان خمیده کشد / راتبش را فلک پدیده کشد

تیغ چون دید ها زدی پیشش / رخت بر گاو بر نهد شیر شش

شه چو شد بر شکار شیران چیر / شیر گردون شود ز شیری سیر

اختران که حال گرد آنند / تیغ او را اجل کیا داند

گر بخندد بدست شاه درون / گاه بر دشمنان بگرید خون

از تف بیلک شه کشور / شاه مرغان بیفکند شهپر

ور سر گرز او زمین سپرد / جوشن ماهی ثری بدرد

نیزه را شاه اگر بجنباند / مرگ آسوده را برنجاند

هر که او خصم شهریار بود / مور گردد اگرچه مار بود

بر گره گز بخواهد او بسنان / آسمان را طبق طبق آسان

تیغ همنام او چو کین توزد / کین گزاری ز تیغش آموزد

خنجر او چو قاف کاف شود / قاف ازان بوی نیز ناف شود

تیغ او بر عدو دست رستاخیز / شیر شمشیر او بدید و گریز

زابر شمشیر ملک بارنده / چمن ملک را نگارنده

عرش و کرسی الخ روز که در مصرع ثانی واقع شده متعلق بلفظ اندازه است که آخر مصرع اول است زمان عبارت از مقدار حرکت فلک اعظم است که کنایه از عرش ... ۶۵

گر بخواهد به تیغ موی وار — اشک رودی کند ز دریا بار
برکشد دست شاه دین پرور — ناخن پای دشمن از رگ سر
برکشد عکس تیغ سینه درش — دلق کیمخت کرگدن ز سرش
خنجرش هست وی ملک افروز — بیلکش رای سوز و ایلک دوز
سایه تیغ شاه بر چیپال — هست پیوسته مهتر اهوال
آتش تیغ جان دشمن آن تیغست — راست گوئی که مرگ آمیغست
گوی اهل وجود و اهل عدم — هست در تیغ شاه هر دو بهم
عدد کشتگان تیغ ملک — ذره تیغ باشد تیغ ملک
ذره تیغ شاه با صولت — عدد خلق گشت در خلقت
صفت گرزش ار کنند ادا — کوه را دم فرو شود ز صدا
از سنانش آنکه جنگ ای کند — همه تن پرده هان چنانی کند
چون بخصمش پیامی آمد ازو — وهم فرو رفت و بینیا پاره ازو
جانش از پیش تیغ او گذرد — همچو زنگی در آینه نگرد
حیات تیر و گرز او در جنگ — چون کند سوی دشمنان آهنگ
دست و تیغش قضا شمار و قدر — تیر و رمحش بسان شمس و قمر

۶۵۵ تیغ ملک ذره تیغ با تیغ ملکست گر او را احاطه عدد و حصر نبود دست و ذره تیغ شاه با صولت در خلقت عدد خلق شده از موجود و معدوم چه
کم هر دو متوازن شده دران هم اندازه

گر ز او تا بدید پیرامون | چهره پاشکست گردون گردون
نکند قصد هیچ خصم زبون | کز هر دار کس نریزد خون
خصمش از بیم او گه پیکار | نقش روی سپر کند زنهار
این بود چاره اش که ز لزال | کز هیبت بانگش گردد لال
هر که بر یاد او ننوشد می | خنجر پشتش خنجری کند بر وی
خصمش ار دم زند ز پیکانش | ره نماید ز ره گریبانش
سر کمانش چون جز ازپی حق نیست | اشهب او هم ستا ابلق نیست
دیده دل درو نکو نرسد | سایه او هم اندرو نرسد
روز جولان چو در دل آرد رای | سر خاروان کند چو دست از پای
چون تگ اشهبش تباز آید | عرب اندر عجم فراز آید
زانکه باد دبور ریگ تگ اوست | در دو آتش ز رشک پاک تگ اوست
زخم گرزش بود در یکدم | کشته و گور کنده هر دو بهم
آنکه با تیغهای هندش او | همه را همچو طبع خویش گشاد
روم و چین را چو وقت آن آید | چون دل و دست نیز بگشاید
آنکه موری ز بس که در غم بود | در بهشت ماتم سرای آدم بود

روز جولان چون بخاطر آرد سر خاروان را مانند دست از پاسر بکند یعنی چنانچه کندن سر ... ۶۵۶

جور چون دور چرخ دم در دم / کار چون زلف یار خم در خم

مردشان پیش مرگ نقش انگیز / اسپشان جامه کوب رنگ آمیز

همه رنگ نوا و جامه مرگ / همه نقش و نگار خانهٔ مرگ

از دل هندوان سپیده حیات / ترک ترکان شمرده در رکعات

خصلت زشت گرگ در رمه‌شان / حس عمار یار بر همه‌شان

رحمتی بوده آب و گل همه را / رحمتی گشته جان و دل همه را

بر سر تیغ او ز عشق علم / جانشان بوسه دان دو چو قلم

گرچه چون کوه سنگ تن بودند / پیش او آهنین کفن بودند

کرد ناگه نشسته تاج و کلاه / شاه بهرامشاه راشگاه

تشنه را آب بخت بر آتش / زان ره آموز ابر دریاکش

بر دل از تیغ و هیبت شه‌شان / کمر کوه شد کمرگهشان

شود از دست بر نهد کمان / چرخ زان نیم چرخ او حیران

دشمنانش بر وزر کین نبرد / چون زن مستحاضه گرد و مرد

از همه اورمزد و کیوانند / جمله حیران چو نقش ایوانند

عزم شه کامران چو گردون بود / دشمنش پی سپر چو هامون بود

قوله از همه اورمزد الخ اورمزد نام اول هر ماه شمسی نام فرشته که بر آن مقرر است و نیز مشتری را گویند ۱۲ انجمن

خصم اگر دارد نشیب هیچ نگاری | گر زمین پشت به گردون روی
سد او بر فراز پیل جموح | کوه جودی بود سفینهٔ نوح
گرد ده بر زند خصم را با شه | زادن و مردنش بهم چو شرر
تیغ او خصم را عقیم کند | بچه خصم را یتیم کند
چون شه آهنگ سوی ایشان کرد | جمع صد ساله را پریشان کرد
شاه چو با عدل شهریار عدیل | خوش هوا چو سدرهٔ جبریل
عدل چون بر جهان امیر شود | آهو از شیر سیر شیر شود
ارم از بیم اوست هفت جحیم | حرم از امن اوست هفت اقلیم
خصم در پیش گردش ملکت | همچو غربال گرد دم فلکت
خصم را دوش در بیم آهرمن | جان بر شوت نهید اندر تن
مغز را عزم شاه خواب برد | آب را عزم شاه آب برد
تا به پیکانش نشان سیحون | همبران آب نیست آب اکنون
تو که گردش بماند تا محشر | فرجه در میان خصم و سقر
تو خبر داری از نه آگاهی | زان مصاف صف شهنشاهی
صفت او دران صف ناورد | زن با موی به کند از مرد

اندرو خیره نیزه بود آن روز | تیر پروین ربای جوزا دوز
سپهان را بخنجر روشن | کرده چون لعل مهره گردن
جنع گبران بزیر درع چو آب | چون کبوتر طپید در مضراب
هرچه از جان دشمنش کاهد | همه در جان شه بیفزاید
تربت غزنه تا بنا افتاد | اینچنین شاه را نزاد و نیاید
رایت رایان به تیغ کرده قلم | نیزه را شیر کرده شیر علم
تشنه جانان ز حلق خنجر جوش | دیده جویان ز چشم پیکان کش
در زده آفتاب جامه نیل | و آسمان پیل پیل گشته چو نیل
گشته گشتی اجل ز خونخواران | گر نبودی اجل هم از یاران
روی شان چون نبید زرد از تاب | چشم شان چون نبید سرخ از تاب
چشم بی چهره گشته بیگانه | دیده با دوده گشته همخانه
دهن انجم خاک بیز شده | دیده چرخ سرمه ریز شده
گند گشته ز تیر تازان فهم | مرگ در آرزوی مرگ از سهم
گشته معشوق از تن آهن | زرد رخسار و سرخ پیراهن
شده از ابر ناوک زوبین | ره چو دریا و گشته چون پروین

نوک ناوک چو عقل در تک و پوی / از درون دو دیده مردم جوی
رمح در دست مرد خون کرده / اژدهای زبان برون کرده
بند بند و پیوند کرده از خشم / گرز چون سرمه سنان چو چشم
شخص خصمش چو مرده دامن چاک / دهن او چو گور گشته ز خاک
گشته بی تارک هوا گردان / گرد خود از سیاست مردان
سنبل از دیدها ربا ینده / چرب دستان تیر آینده
کوس در گوش دل خروش خروس / تیر در چشم مردم مردم بوس
صبح خصمان چو شام نیزه چو آب / دل خصمان چو دیو و تیر شهاب
رفت چندان بزیر مرکز خون / کز دگر نیمه لعل شد گردون
گشته چون خار در مصاف نگون / خصم در پای اسپ خرما گون
گشته عالم ز گرد چون دوده / فلک از دوده رخ بیندوده
عکس خون بر سپهر سیمابی / راست مانند شعر عنابی
دشمنان شهنشه فیروز / روزشان چون شب است شب چو روز
جان شان از شرر روان با تیر / ظفر عرق سو سپاه و امیر
روی صحرا ز نیزه خورده اجم / آب دریا ز خون چو آب بقم

بر قفا تنگ مانده راهگذر	بر عدو ره ببسته دست ظفر
جان خصمان ز بیم تیر و سنان	جمله برداشته جدل ز میان
کوه و دریا و بیشه و هامون	موج میزد در آن زمان از خون
پشت چوگان گرز و سرها گوی	سینه گلبن ز تیر و رگها جوی
رسته بر رخش لشکری بشکوه	هر یکی چون چنار بن بر کوه
خصم را رمح چون الف در جسم	چشمها کرده همچو جان در جسم
اسپ و مرد از نهیب راه گریز	خشک مانده چو صورت شبدیز
دستها از عنان بمانده جدا	پایها در رکاب و سر شیدا
همچو ماهی بخشک خشک و خموش	مرد بی دست و پای جوشن پوش
پای گردان پیاده مانده بجای	زان دو دست سوار قلعه گشای
دمشان بازپس شدی هرگاه	که ز کشته نیافت دمها راه
آن زمان لا اله الا الله	وهم را ره نبود در بر شاه
وهمها واله از سیاست او	فهمها کاره از ارادت او
آه برخاسته ز دشمن شاه	هر کجا این چه آمد آمد آه
کرده در رشته رمح مردافکن	مهره در گردن [illegible] گردن

۱۲۵

شاه خورشید روی گردون تیغ | شیر آتش سنان آهوگیر

شده در گرد روی روشن او | همچو جان بلال در تن او

گرد خورشید روی شه گردان | با همه یان مشتری دندان

روی چون آفتاب و مه چون شیر | چون ره کهکشان کمر شمشیر

هر سواری چو کوهی اندر زین | موی بشگافته ز رای رزین

نیزه در دستشان میان غبار | چون بسیلاب تیره پیچان مار

عقفشهای بریده بر خنجر | رسته همچون بهمن ز نیلوفر

چون به تیغ و نیستان فتح گروه | همه عالم به پیش او بد و جو

چابکان خطا و فرخارند | با همه یان چاچ و بلغارند

تیر گردون نیزه برباهند | با کمر همچو نیزه بر پایند

رای شاهان به پیش رایت شاه | همچنان شد که روی آینه زآه

زان الف شکل نیزه از سر خشم | چشمشان کرده همچو های دو چشم

زان همی نور دیده نگذارد | گاه آیینه راز یان دارد

استخوان شان ز گرز ریزه شده | تن سپرسان ز چوب نیزه شده

کرده از گرز و نیزه بر دشمن | استخوان آرد و پوست پرویزن

قوله شاه خورشید روی الخ تم بیت چهارم منعقد دارد و اینجا به معنی خصم در عقب و قولد آزو مناسبت ۱۲ قوله زان همی الخ معنی بیت اول ظاهر است در بیت ثانی تعلیل مضمون بیت اول واقع شده یعنی چون از آن الف شکل نیزه از خشم چشم دشمنان را به همچو های دو چشم کرده از آن سبب نور دیده را در دیده دشمن نمی گذارد چراکه بعد از در آمدن نیزه به چشم صورت ... ٦٦٢

مهره پشت شان بگرز دوستان | کرده چون سبحه های پیزشان
باغیان را ز بیم بر لب چاه | شده از بیم چرخ و ناوک شاه
دیده های دریده تارک شان | بشته هایی گسیخته رگ شان
همچنان ریخته بکوشش مهر | که چنین شد بوقت بخشش زر
نرگس از کشتگانش چون صندل | لاله استقاره بود و گل چنگل
گر نه یاران او نبودی مرگ | کرده بودی ز جان خویش بی برگ
هر که جست اندرین ولایت صدر | از سر جهل بود نز سر قدر
بود با نخوت ز بغی فسق و فساد | چون بقایای قوم هود ز عاد
دل هر یک ز بغی و کینه چو تار | اسپ چون کوه و مرد همچو چنار
تا خدنگش جدا ز پیکان بود | بدی اندر میان نیکان بود
بدی از فرشه ز غربت رست | سوی بد رفت و هم ببد پیوست
شد ز بس خون که ریخت از ششسون | گوهر یاقوت شد زمین از خون
چون بدیشان بخشم شد سلطان | از برای موافقت بزبان
کشت چندان شهنشه اندر جنگ | که بر نعالش پریدن شد تنگ
چون نهیب سنانش شه دیدند | چون رکیب و عنان شه دیدند

[illegible]

٦٦٣ قوم عاد را اگر چه فرقی بود و در آن اوقات مرد کاری بود سرنگون افتاده گویی ایشان از عظم اجسام بیخهای درخت خرما اندر زمین افتاده یا خالی شده و کاواک گشته ۱۲

مرغ دل شان ز خانه خشم گرفت
گشت جان شان ز دانه خشم گرفت

گرچه مرغان تیز پر بودند
ور چه ماران مور بر بودند

در زبان شان ز شاه و دولت پاک
با بزن نیزه بود و سلّه بار

کرد خصم بی آب را در خواب
سرش از تن جدا چو کوزهٔ آب

آنچنان گشت شاه عاشق رزم
که بود باده خوار عاشق بزم

رزم و بزمش بچشم هر دو یکیست
تیز گردنده راست چون فلکیست

آنچنان بر مصاف چیز شکست
راست گویی که شرزه شیر نشست

با عنان را همه بزرگ سنان
گرد در ریگ شان چو تن بیجان

گشت خالی چو او سپید جنگ
خصم او هیچ صورت شتر نگ

عقل علم اند برای صرفهٔ علم
که ز صراف کین نیاید حلم

چه بزرگ و چه خرد با عی عور
چه فراز و چه باز دیدهٔ کور

همه جهال مهر و اند این
جملهٔ غافلان شناسند این

که نزیبد برای ملک و خطاب
خرس بر تخت و خوک در محراب

اندران جنگ دشمن و خصمانش
صورت شیر بود و شادروانش

تشنه مانده زبان دشمن او
جان او خشم کرده با تن او

گر شناسا خرد بدیده عقل | بشناسد بدیهه را از نقل
زین سپس عکس خون کرده خاک | آسمان را کند بسرخی لاک
پیش آسیب گرز شاهنشاه | خاصه با گرز چون شود همراه
چیره دستی و پایداری او | کامرانی و کامگاری او
بزبان سنان و تیغ چو باد | خصم را در دهان خاک نهاد
مهر او جان خارج ما شها شد | کین او درد و دود ما نها شد
دشمنش را بهر کجا که دو ست | دیدبان مرگ و قهرمان سقرست
دهر زین پرده گرد را آویزد | همچو پرده آتش فلک آویزد
مرد بد را بد زمانه جزاست | گلخن و پای خر سزا بسزاست
سوی بد گر چه غرض حق نه نکوست | دافع دشمنست و نافع دوست
گرچه بد بشد مزاج بدل ازو | غرض حق ست و قول باطل ازو
برنخی جان خسرو مشهور | شکوها بر زبان نیشاپور
از پی راه و عشرت و نیرو | ماه او زهره او و بهرام او
پیش بهرام شاه بن مسعود | ظفر و فتح در رکوع و سجود
بر کلاه و قباش ماه اسپ تمام | فلک و اختران سلام سلام

۷۶۵

[illegible]

بهر خود را می برشته سپهر بلند / تو به پیران سر از چنین فرزند
رهی فلک آفتاب از یارش / خلفی یافتی نگه دارش
چرخ را گر چنین خلف بودند / تو دری وان گهر صدف بودند
لطف او شد نشیمن صبا / قهر او شد لویشهٔ دریا
زانکه مانند مرد دریا بند / هیچ زن برنخاست از فرزند
پادشاهی به گنج کرد بدست / آنکه پایی به گنج به بست
پادشاهی نیابد اندر جنگ / جز بجنگ و بباش گونه جنگ
کشت شد خشک اگر نبیند تیغ / ملک پژمرد اگر نخندد تیغ
تیغ باید که خون پذیر شود / ملک بی تیغ کی چو تیر شود
شاه در ملک خویش از پی جود / چون شد او پیش عقلها مسجود
دستها را به تیغ و رمح آراست / زانکه دفع از چپ و نفع از راست
شه که خواهد که جاه دارد ملک / بسیاست نگاه دارد ملک
زانکه نبود قلزم و اخضر / جز به تلخی نگاهبان گهر
بی صلیل و صهیل گیرا گیر / چون طنین کی شود صریر صریر
زانکه در راه ملک هر شاهی / بر سر تخت قدر هر ماهی

لطف او شد نشیمن الخ
بویشه مروزن ...
از ریسمان ...
۶۶۶

دولت آرایی بازو چیست / ملک بالای دست و شمشیرست
هر گهر که بی شکوه بود / کم ز نال و ز خشم کوه بود
آب شمشیر ار نه تلخ و تیز ستی / چون دگر آبها گمیز ستی
زیر ران شها براق در پاساز / ابر برق پای رعد آواز
گرد سم تیز گوش سهی بران / خورش کفل سرمه چشم و خرد سران
شاه بی تیغ باغ بی میغست / پاسبان دین و ملک را تیغست
زانکه بی تیغ دین نیافت قرار / ذوالفقارست بجید کرار
جبرئیل آورید گفت بران / خون این مشرکان بگیر جهان
بر رسول آنکه نادر و ایمان / خوش ل از ذوالفقار زد بران
نیست بی تیغ ملک را رونق / ملت حق ز تیغ شد مطلق
تیغ هر ملک را نکو یاریست / ملک بی تیغ همچو بیماریست
کوه کو هست بر زمینها شاه / تیغ دارد چرا ندارد کاه
شاه کو نیست بر زمین شکوه / تیغ دارد چرا ندارد کوه
آفتابی که شاه گردونست / هیچ بی تیغ نیست شه چونست
شاه را گر نه تیغ تیز بدی / خلق را انقدر ستیز بدی

ملک دار و رونق الهٰ مطلق از بند رها کرده شده روان کرده شده ۱۲ منتخب اللغات

در خور سلک جز بزرگی نیست / مردی دیگران ز مردی نیست

شه که بر تخت ملک خود بنشست / پیش تختش جهان کمر بربست

ریخت از بهر راه جویان را / آبروی گدا صفت گویان را

زین شه نیکخوی پاک نژاد / هر که او بد نمود نیک افتاد

ملک پرورده زیر دامن کرد / جان نگه داشتن با همین کرد

هر که از دل نخواست تعظیمش / بوم بوده است باش از بیمش

چون کمر بست شاه بهر جدال / خانهٔ دشمنان شمار اطلال

گرچه بهر صلاح تا اکنون / خنجرش لعل پوش بود از خون

شد کنون در بهشت محشر او / سبز جامه چو مهر خنجر او

ای ز محمودیان ششم ز عدد / چون ششم دور را ز انبیا احمد

نام شش هشت لیک سوی خرد / در جمل نقش شش بود ششصد

یا دو سه و چار پنج کمست / چونکه شش دانک شد یکی درست

ای بروی آفت نگارستان / وی بخوی نو بهار خارستان

تازه روی از تو شاخ و بیخ جهان / سخت پایی ز تو چار میخ جهان

دولت از تو بهشت گوی شد / روزگار از تو تازه روی شد

چون کمر بست شاه بهر جدال الخ ز اطلال کمر اول [illegible] مشرف شدن [illegible] کردن [illegible] ٦٦٨

[illegible]

گشت تا صدر ملک بگرفتی … ور زوداش قوام بپذیرفتی

پای بوس تو هست مأمون … طوق دار تو گردن گردون

زین سبب از برای عز و جلال … نه ز طبع ملول و روی ملال

از پی خدمت تو اند رجال … کرده از بیم صد هزاران جال

تاجداران رکاب بوس شده … از تو جمله عمل پیوس شده

ملک هند نائب تو بهسند … هنر پسند یافته ز تو سند

شد ز تأثیر رای شاه جهان … وز پی روی بی پناه جهان

مجلس بزم تو از بهشت اثر … روز رزمش نمونه ز سقر

خاک بوسان درگهت به نیاز … کرده خاک درت چو سینه باز

کرده از مجلس تو درج از دُر … ابروار آستین و دامن پُر

چون تو برداشتی نقاب جلال … زان اساس سریر کمال

از لقای تو خیره شد خورشید … وز سخای تو طفل مرد امید

شهریاران ز تو رسیده بکام … کرده سعی تو با هزار اکرام

زان همه خلق در سجده تو اند … که گر انبار شکر جود تو اند

مر ترا از جود و علم و کرم … بار هم بسته گشته قالب درم

مرد مقلوب داده به نبرد — زان دهد جان خویش پیش تو مرد

شد ز خاک در تو در عالم — آز بسیارخوار سیرشکم

رهست گفت اندرین حدیث آمرد — کاز را خاک سیر داند کرد

گرچه دریا دشاه باشد عدل — نان بی نانخورش نباشد بذل

آن بزرگان که دام جان تو زند — رسم جانبازی از تو آموزند

طمع از بوی دست از سر جود — پای کوبان در آید از در جود

هر که او جست خصمی تو درست — گور کانش یتیم کرده نخست

چون نشستی ببارگاه جلال — چون نمودی بخلق ماه کمال

از تن دشمنان بکندی سر — بر سر دوستان فشاندی زر

تا در دور گهت پدید آمد — قفل امید را کلید آمد

نام تو هر که بر زبان راند — نامهٔ بخت او فلک خواند

جاود آن زرا بطبع کریم — خورد جود تو چون عصای کلیم

روزی بنیکو همچو بهشت — گوئی اینجا خدای بر تو نبشت

هم ملک بنده هم ملک جاهی — هم فلک قدره هم جهان شاهی

عاقلان زمانه مست تواند — قلعهای بلند پست تواند

صاحب ذوالفقار و رخش توئی / پادشاه خزانه بخش توئی
بخت کو هست مایهٔ شادی / دارد از بندگیت آزادی
آسمان از سنان جانسوزت / وز پی ناوک جگردوزت
از نهیب تو با خطر تازد / زان زره که گهی سپر سازد
از تف تیغ خشم اگر خواهی / گنج از بحر تا به ماهی
زهره را تیغ تو شهاب کند / زهره را آتش تو آب کند
دشمنان از خلق جان‌افشان / خونبها بدهی و بخشی جان
بر زبانه توئی شه مطلق / مملکت را تو شهریار بحق
از تو کمتر عطا که سائل برد / بیشتر زان که گنج باد آورد
بیدلان را دل کریم تو بس / نیک و بد را امید و بیم تو بس
چون در گنج عدل بگشادی / هر کسی را ز داده دل دادی
گاه میدان و وقت ایوانت / شب اکرام و روز احسانت
دل غرور را ز جان فدای تو کرد / داده دل با نیت جان فدای تو کرد
صدمت صور و هیبت در جنگ / هر دو بهره چو جنگ با آهنگ
هر که از سهم تو در آن شیر مرد / تا ابد نفس او نخواهد مرد

روز هیجا چو عاطفت ورزی — نیزه گشت سوزن درزی
تا چه خلق را درست کرده‌ای — سست را عزم چست کرده‌ای
گشت حیران عقول اهل هنر — ماند واله روان اهل بصر
رایش این روی پشت خلق قویست — خشم تو چون نیزه و دل علویست
تا چه کرد دست عز بی از کرده‌ای — گر چو تو شاه گشت برخورده‌ای
گر نخواهی تهی کنی بجام — نه فلک را ز مهر چیارا نه ام
گرچه چون آسمان بسیج خصم — چون قضا دست تو نه پیچ خصم
با خلاف تو تن کفن گردد — وز ثنای تو جان سخن گردد
همچنان آید از تو در دل نور — که خوشی جان ز خوشه انگور
ملک و ملت موفق از تو شده است — دین و دولت برونق از تو شده است
یافت از سعی تو سرافرازی — دین و شرع محمد تازی
ملت از تو چنانکه خور ز سپهر — دولت از تو چنانکه ماه از مهر
گر نه شمع تو نیستش امید — از فلک بر نیاید خورشید
مهر نقش تو همچو مهر سرست — که همی دین و دولتش بهم است
حاتم از جود تو سخا آموخت — دولت از ملک تو ثبات اندوخت

چه حدیث است کین مبارک پی — طی کند نام جود حاتم طی

فهم لطفت نگاه حرمت و رنج — غم فزاینده است و شادی گنج

خاک حلم تو آتش ثابت — امر تو بادپای چون آب است

باد عزم تو با همان تمکین است — آب تیغ تو تازگی دین است

زورق رزق را که اسباب است — بادبان آن بادپای اسباب است

جود تو بهر جان آدم را — پاسبانست عرض عالم را

دل چو بر درگهت قرار کند — اندُه از فقر او فرار کند

از پی قدر نامت ای خوش نام — عمر چرخ نام شد بهرام

زانکه بهرام را اگر سفر است — وقت رجعت صلابت عمر است

شیر اگر با شب تو رو نکند — کاهد چون شیر عود سوز کند

ای بمسند شاه دین گستر — وی بحقیقت نیوش حق پرور

طمع آنرا که پاکدست کند — بهر زبان آسمان سرت گردد

باد از آن حیا بتو بیش افزاید — خشت را اگر بکار آید

باد کین تو خاک تست بسخت — زخم تیغ تو آب آتش ریخت

ای فرو داده چو قطره ز تیغ — ملک بگرفته شمس وار به تیغ

در جهان شده بیکدم مست / خسروشه ملک عین الله
شمس چون پاره بر فلک راند / تا زند تیغ ملک ستاند
تو چو شمس و قمر گرفتی ملک / زان به تیغ و سفر گرفتی ملک
این چو تابنده آن ربایندهست / لاجرم ملک هر دو پاینده است
شمس از اول که ملک جوی شود / ذره دیوار زیر و روی شود
چون بدیدند خلق رویش را / همه جویا شدند کویش را
از شهان حجاز و شام و عراق / ملکا از خلق جمله آفاق
من ترا دیده ام درین عالم / ملک میراث و ملک تیغ بهم
ملک میراث گرد اگر دانست / ملک شمشیر ملک مردانست
خصم تو جنگ جست و بخت ظفر / او دگر خواسته خدای دگر
راست گفتست شاعر استاد / محض توحید و داد و شرع بداد
گر فزاید کسی و گر کاهد / عاقبت آن بود که او خواهد
دشمنت چون سر فضول آمد / دست او پای بند غول آمد
تا برو آتش تو آب براند / آتش دل بر آب خویش نماند
هر که چون شته تافت گردن پیش / مهره گردنش فکندی پیش

تیر پر شد چو تیر تو ز هوا
خصم در دست قهرت افتاده
گرچه رمح تو جان رباینده است
شیر اگر زور از آگهی کردی
دشمن تو چه بابت تیغ است
جانش را خود نشان چرا باید
تیر کز شست خصم گشت جدا
چون صدا بازگشت بر جانش
نیک بشناخت از دل دشمن
لاجرم تا بدستش آورد دست
گر زد خصمت نقش تیر خوناب
خصم تو آنکه از تو بگریزد
نه عجب از تو سوی مرگی شد
اهبت شاه رحمت ال راست
چون بشمشیر خصم اپالان

کوه گر شد بگذرد تو ز صدا
پا نهاد در رکیب چون باده
جان او جانت را ستاینده است
پیش زور تو روبهی کردی
زود ریغست تیغ اگر میغست
خود چه بودی تو بایت پیش آید
باز گردد بسوی او چو صدا
چه قضا تیر ره فر آوانش
قدر تیر تو دیده دشمن
فلک از سهم امنیش کر بست
خانه چون عنکبوت سطرلاب
خاک او بارش آتش انگیزد
که ز برگی بسوی مرگی شد
گریه ابر خنده گل را است
رفت چون چرخ رده گون مالان

[illegible]

گشت از فرّ پادشاهی تو — وز پی عدل نیکخواهی تو

هر دو بهره زبان و چیرت — ملک [illegible] شمشیرت

هر که او خصم دولت و دین بود — قهر کرد [illegible] این بود

قهر اعدای دین تو دانی کرد — که ز جان خویشتن برآری گرد

هر کجا سهم تیغ تو برسید — کس ز ران [illegible] صلاح ندید

تیغ تو زهر جان گزا آمد — ز امن تو سایهٔ هما آمد

نوبت تیر جان گزایان — گورکن مزد گور شان خواهان

مرگ خوشتر شده بر دل دشمن — که کفن بیشتر خرد ز جوشن

گورکن گفت با دل خصمان — که کفن بیشتر ز خفتان

هست عدل تو دوزخ ابلیس — سر تیغ تو سنگ مغناطیس

سر تیر تو جان بخواهاند — میکشد از تن شهنشاهان

بر سر تیر جان برافشانند — ور چه سنگین دل آهنین جانند

گر شوی سوی کوه پایهٔ روم — [illegible] سایهٔ بوم

ور کمر بند کوه درگیری — کوه را همچو کاه برگیری

آمده خصم با تو در میدان — ز خم موی تو [illegible] بر جان

چون ز جان گرد فر تو دید / دل او مرد و جان از و برمید
دید خود را در آینهٔ دل خویش / دست و شانه جدا ز فصل خویش
لاله صورت شده ز خشم کمان / سرو بالا شده سرش ز سنان
کرده از سم بر عسم اختر شان / باد پای تو خاک بر سرشان
آب و آتش نخوانده او را آب / خوانده این صرصر آتش اندر تب
جز ز عدل تو نیست اندر کار / دور باش تو و مترس حصار
گویی آموخت عقل والاتی / از تو آیین ملک آرایی
فتنه را داد امن تو خواب / آب را برد آب تیغ تو آب
پیش عدلت بهار عالم سوز / نزد عقلت سپهر پیر آموز
عدل عمر چو ظلم با عدلت / جود حاتم چو بخل با بذلت
بنای عدل تو بقای جهان / در کنار جهان سرای جهان
عدل تأیید جاه شاه بود / غبغب اندر گلو چه جاه بود
چون در عدل باز شد بر تو / در دوزخ فراز شد بر تو
عدل مر مرگ را بریزد آب / جور مر فتنه را ببندد خواب
بست شادی دل ستمگاران / خوش اندک چو خواب بیماران

عقل را مشکلیست روح افزای — عدل مشاطه ایست ملک آرای

شرع را عقل قهرمان باشد — ملک را عدل پاسبان باشد

شاه باید غلام تن نبود — تا خطیبش دروغ زن نبود

پیشه از بیل کم رزید بسیار — زانکه کوته بقا بود خونخوار

فی تنبیه الملک و کلمة الحق بغیر مداهنة

ای ز انصاف و عقل آلاتر — از علی رای نیست بالاتر

سخنی گویمت بحق بشنو — خیره بر راه تنگ تیره مرو

هر کس از روی عرف خود آید — هر ترا سال و ماه بستاید

زان سخنهای خوب غره مشو — همچو تر دامنان بعدل منو

عدل را چند شرط لابد هست — چون نباشد بشرط عهد شکست

هر کس از بهر انتفاع ترا — می ستانید گونه گونه جدا

الامان الامان مشو غره — که نیرزند دسته تره

من مداهن نیم چو دیگر کس — پیش تا آرم ز ترهات هوس

گر شبی در همه جهان رنجور — هست یک تن تو نیستی معذور

گر سگی ظالمی بدی شود — برساند بدی مظلومی

عقل ... فارسی بر وزن دانشور مطرب و مغنی گر را گویند که خواننده و سازنده باشد ا برهان قاطع ... فی تنبیه الملک ...

تو شوی روز حشر ازان ماخوذ — وانزمان حسرتت ندارد سود
عدل خود رفت و جز فساد نماند — در همه عالم اقتصاد نماند
هیچکس را تو استوار مدار — کار خود کن بکس مدار و مدار

خواب عبد الله بن عمر الخطاب رضی الله عنهما

دید یک شب بخواب عبد الله — پدر خویش را عمر ناگاه
گفت یا امیر عادل خوشخوی — حال خود با من این زمان برگوی
با تو ایزد چه کرد برگو حال — بعد ازین مدت دوازده سال
گفت ازان روز باز تا امروز — در حسابم کنون شدم پیروز
کار من صعب بود با غم و درد — عاقبت عفو کرد و رحمت کرد
گوسپندی ضعیف در بغداد — رفت بر پل و ناگهان بفتاد
گشت رنجور پای او بشکست — صاحب وی بدامنم زد دست
گفت کانصاف من بده بتمام — که تو بودی امیر بر اسلام
تا بامروز من دوازده سال — بوده ام مانده در جواب سؤال
ای ستوده شه نکو کردار — باز پرسند از تو این مقدار
چون چنین بد خطاب با عمری — چه رود روز حشر با دگری

[illegible]

هان و هان تا خود دگر ویست | ورنه گردی بروز محشر لیست
آنت خواهم که هر کجا پویند | همه نیکان ترا نکو گویند
بهر عیش ستمگرایان را | الکنی کن عمر ستایان را
آنچنان عدل کن که از زه و داد | کس ز عدل عمر نیارد یاد
خوش بود خاصه از جهانگیران | رحمت طفل و حرمت پیران
دولتت با دوام مقرون باد | سایل درگه تو قارون باد

حکایت زن دادخواه با سلطان محمود

آن شنیدی که بود چون در خور | آنچه با میر یاغی آن زن کرد
شاه شاهان یمین دین محمود | کز او گشته بد ز بادی درد
کان زن او را جواب داد درشت | که به دندان گرفت از آن انگشت
عاملی در نسا و در باورد | قصد املاک و مال آن زن کرد
خانهٔ زن به ظلم جمله ببرد | چون بر او چارهٔ عرابی کرد
زن گرفت از تعب ره غزنین | بشنو این قصهٔ عجایب بین
کرد انهی بقصه سلطان را | بشفیع آورید یزدان را
کز من عامل ... املاک | بسته و من شدم ز رنج هلاک

ملک قوله شاه شاهان ای یمین دست راست ... و سوگند و ... قوت و توانائی ۱۲ منتخب اللغات ملک قوله ... نسا بکسر اول نام شهریست در خراسان [illegible]

شاه چون حال پیرزن بشنید — پیرزن را ضعیف و عاجز دید

گفت با هدهد نامه گر هست — تا ز املاک زن بدارد دست

نامه بستد زن و سبک آورد — شادمانه بعامل باورد

که بزن جمله ملک باز دهد — زن بیچاره را جواز دهد

با خود اندیشه کرد عامل شوم — که کنم ظلم زن چو حکم سدوم

زن دگرباره بیره غمگین — نزد من بدارمش تمکین

نه بزن باز داد یک جو خاک — نه ز شاه و الهش اندوه و باک

زن دگرباره رای غمگین کرد — بنگر تا چه صعب لعب آورد

قصه بر شاه داشت بار دگر — خواست از شاه خود برای نظر

بتظلم ز عامل باورد — بخروشید و نوحه پیش آورد

گفت سلطان که نامه بدهید — رسم و آئین بد دگر منهید

گفت زن نامه برده‌ام یکبار — لیک بر نامه‌ئی نزاند کار

بود سلطان در آن زمان مشغول — سخن پیرزن نکرد قبول

گفت سلطان که پس آن باشد — که دهم نامه تا روان باشد

گر بدان نامه هیچ کار نکرد — آن عمیدی که هست دست باورد

زار بخروش و خاک بر سر کن
زن سبک گفت کای سلطان
خاک بر سر مرا نباید کرد
خاک بر سر شهی کند کورا
بشنید این سخن ز زن سلطان
گفت کای پیرزن خطا گفتم
خاک بر سر مرا همی باید
که مرا مملکت بود چندان
با ایاز آنزمان چنین فرمود
زین غلامان سبک یکی بگزین
که بود مر ورا سواری بیست
کار بر مرد بد بگیر و سخت
نامه در گردن وی آویزد
پس منادی کند بشهر درون
سر بپیچید و ضال و عاصی گشت

پیش ما آور حدیث بی سر و بن
چون نبرند مر ترا فرمان
نبود جز خاک مر ورا درخورد
نبود بر زبانه حکم روا
شد پشیمان ز گفت خود بزبان
که حدیث تو من شنفتستم
نه ترا کار اینچنین همی شاید
که دران ملک باشدم فرمان
که سخن بیش ازین ندارد سود
که رود وزی شما چو باد بزین
بنگرد کان عمید ابله کیست
پس مر او را فرو کند بدرخت
تا نه بد هر کسی چنین بیزد
کانکه از حکم شاه رفت برون
گر نخورد ورا [illegible] عاصی گشت

[illegible]

با ایاز آنزمان چنین فرمود
ایاز نام غلام ترکی سلطان محمود غزنوی بوده [illegible]
زین غلامان سبک یکی بگزین
[illegible]

مرو را این سزا بود ناچار / تا ندارد حدیث سلطان خوار
رفت میری بدین مهم عمال / گشت مرد فساد چون بنگال
عامل ابله ازچنان کردار / جان بیهوده کرد در سر کار
بعد ازان حکم شاه نافذ گشت / شیر با گور آب خورد بدشت
شاه را حکم چون روان باشد / عالم از عدل او جوان باشد
پس اگر حکم او نباشد جزم / تا نشد هیچکس سگالش عزم
امر سلطان چو حکم یزدانست / سایهٔ ایزد از پی آنست
لفظ سید که گفت از پی شاه / هست سلطان همیشه ظل اله

فی عفو الملک و عدله

احنف قیس را غیاث وزیر / گفت روزی ز بهر جمعی اسیر
کای امیر این جماعت ضعفا / از تو پرسم که هستی از ظرفا
گر بحق بسته‌اند حلمت کو / ور خود از باطلند حلمت کو
عفو کان هست بهر دینداری / از برای چه روز میداری
تو ظفر خواستی خدایت داد / او ز تو عفو خواست آری یاد
هست نزد خدا و خلق ای شاه / شکر قدرت قبول عفو گناه

[illegible]

کرد اخفت چو بندگان از وی
علم او نوش حلم شان بچشید

می ندانم ز جمله اشرار
بدو نیکی که در دستور و دوست

خبر بی‌سیه روی وقت بیداری
شغل دولت که از ستم سازی

چون زد او وزرای خویشی شاه
هر که اندر جهان ستم جو بیند

خلق سایه است و شاه بد پایه
سایهٔ ایزد است شاه کریم

روزگار از ره وگر دو زد
گرد او زد او شاه کسری وش

شو دار چو ریشه کند ویدار
هر که او بیگناه ترساند

ظالم از جان و مال خلق برد

اندر آن حال جمله را آزاد
حلم او بار جرم شان بکشید

پیر گناهی چو بیگناه آزار
از دل شاه نیک و شاه بد است

نکند همچو زنگیان شادی
چه بود جز که گرگ و خنزاری

چون کسی بر فرو خود بیداد
دد و دیو ند و آدمی ز بیش

پایه گشت افگند سایه
راست باش و مدار از کس بیم

از دل شاه عادل آموزد
شیر بستان چو شیر پستان خوش

مرد با واری از تره بیزار
وانکه در جای ترس درماند

نه همم آخرش سی باید مرد

گرچه امروز ابلهی ستهد | گر بروز محشر جواب از وی خواهد

نیست بر ظالم از زن و بچه مال | جز که خویشش [illegible]

شاه خونخوار نائب خر وست | شاه خونخوار شاه نیست دد است

مرد خونخوار مرد دین نباشد | هر که او غم خورد چنین باشد

رنجه دارنده کم زید چو مگس | هست کم رنج از آن زید کرگس

شیر ازانش بهیچ جان چو رنجه نداشت | عدل را جان او بسیچ و بگذاشت

هر کرا رنجه داشتن دین ست | تن او نیست تن که تنین ست

عمر رنجور دیر تر ماند | رنجه دارنده زود درماند

خشم را بر خرد سوار مدار | خرد خویش را تو خوار مدار

بی خرد آب کرد پاسخ نان | با خرد سگ خرد چنین مخنان

هر کرا خشم از خرد بیش ست | خلق از وی و او ز خلق در تشویش ست

خشم چون تیغ و حلم چون زره است | تو بهی آن گزین که به است

ای شهنشه درین سرای غرور | بچه را این شربت شراب طهور

خون ناحق نگر نریزی هیچ | ورنه تا جحیم راه بپیچ

خون ناحق ز خود نهان ترست | خون ناحق ترا همه ضررست

چون بپا از تو بپا فرمند آسے | تو به از جمله بندگیش نماسے

حکایت فی عدل السلطان

گفت روزی حکایتی پیرے | که مرا بد نشانه تیرے
که اندران روزگار شلسے بود | عالم عدل را پناہے بود
داد و انصاف و عدل گسترد ے | ہر کسے بیز بترا بخورد ے
گفت روزی بره‌زنی درخت | دیده در بند کرده کاه وساخت
تنگ چند سخت بسته به بند | دزد گریان و بندیان ان خند
زد و نزد یک راهزن رفتش | در تحقیق راهزن سنفاتش
گفتش این خنده و گریستن چیست | وانچنین بال و بند بسته کیست
گفت ماراست این گریستن زار | که چنین نعمت از سیمین و بسیار
گرد کرده ند از حرام و حلال | جمع کرده ند زر و کاله و مال
رخت بر باد گشته در بند ند | بر خود و عادلان همی خندند
ظلم شد عدل و روز شد شب با | زان همی نشسته ند یا رب ما
عادلانیم لیک با فن خویش | رخت بر داشتیم از تن خویش
هر که او عدل خویش بگذارد | ظلمے را خدا ہمی بگمارد

له قوله داد
واد بفتح اول و سکون ثانی
۶۸۶

[illegible marginal annotations]

تا برآرد زین مال و جانش دمار	ظلم او را بظلم سازد کار

در خون ناحق ریختن حکایت مامون

چون تبه شد خلافت مامون	ریخت هر خلق را بناحق خون
کرد برآل برمک آن بیداد	که کسی زان صفت ندارد یاد
یحیی بیگناه را چون کشت	گشت بروی زمانه تند و درشت
مادری داشت یحیی مظلوم	پیر و عاجز زکام دل محروم
جفت اندوه گشته از بد دهر	عیش شیرین بدو شده چون زهر
باز گفتند حال مامون را	هر چند کردند حال محزون را
که دعای بدت همی گوید	مملکت را زوال می جوید
دل او خوش کن و ز حقد بکاه	باز خواه از عجوزه عذر گناه
رفت مامون شبی ز خلق نهان	بر گشاده بعذر جرم زبان
زر و گوهر بسی بدو بخشید	راه و سامان کار خود وان دید
گفت کای مادر آن قضائی بود	چون قضا رفت زاری تو چه سود
بعد ازین کارهای باهش کن	وز دعای بدم فرامش کن
گرچه یحیی نماند و یافت گزند	من ترا ام بجای او فرزند

[illegible marginal annotations]

مستی بی باکی و بیم تو دل خوش وار / حقد و کین و دغا [illegible]

باز [illegible] کار بد او / در زبان [illegible] وی زبان بگشاد

گفت کای پیر بازده خبرم / سخن [illegible] چگونه [illegible]

که ورا چون توئی عوض باشد / راست چون جوهر و عرض باشد

با بزرگی کی آمدت حاصل / هم نباشی بجای وی در دل

چون وی را یکی با توان کرد / کی بود با درشتی [illegible] فرد

چون توئی با هزار حشمت و جاه / نیست ما را بجای آن [illegible]

اینچنین لفظ چون شنود آن / یادگار [illegible] از ان بیدار

گشت از این یک سخن خجل [illegible] / بعد از ان خود [illegible] گردون

[illegible]

همچنین [illegible] شاه ماضی با جود / ناصرالدین [illegible] مسعود

گفت بوالحسین سیمندی / [illegible] چونی و [illegible]

سعی کردند عمر او را در کار / از شیبانی درهم هزار هزار

عاقبت کشته شد بناحق و جور / هیچ نابوده کار او را غور

مادری داشت پیر بس عاجز / که نبودی ز معاش را حاجز

١٠٩

شاه را گفت مقصدی احوال گر کند عمر عوا بجان تو زال

دل ازین زن بعذرها خوش کن کینه را در دولت میفگن بین

شاه یک شب سحرگهی برخاست پیرزن رفت و عذر کرد و بخواست

گفت بد کرده‌ام و پشیمانم زین سبب بدنخواه برجانم

رفتنی بود و آن قضا بشتافت تیر بگذشته چون توان دریافت

نیز بر من دعای بد تو مکن بوده‌ئی بود در نورد سخن

پیرزن گفت کای جهان‌آرا شاه از منی زین سبب تو عذر مخواه

چون کنم من دعای بد حاشا یا زنم عمر عوای بد حاشا

میر ماضی بد و همه دنیا داده او نیز داد پیش عقبی

دنیی و عقبی از شما داریم حق این کی بخیره بگذاریم

یافتست از تو و پدر پسرم عقبی و دنیی این غم از چه خورم

بتلافی مال دنیی و دین کی کنم خیره ای ملک نفرین

او جهان داد و تو شها دشت اجر نیست جای ملامت و غم و زجر

نیست اندیشه‌ئی ز من بخجلی از تو ام نیست زین سبب خجلی

حاش لله که من بدت گویم یا زوال کمال تو جویم

شاه آزاد این سخن بشنید / پس زن را بمادری بگزید
زان خجالت بدل پشیمان شد / چشمش از حال رفته گریان شد

حکایت در حلم نوشیروان

حاجبی برد جام نوشروان / دید از او شاه و کرد از او پنهان
دل خازن ز بیم شه بر خاست / جام جستن گرفت از چپ و راست
خازن از بیم جان خود بشتاب / هر کسی را بسی نمود عذاب
جان خازن بتافت از پی جام / گشت از بیم شاه خون آشام
با امید و براحت و غم و درد / هر کسی را مطالبت میکرد
شاه گفتش مرنج و غصه مسنج / بیگنه را مدار در غم و رنج
دل خود را بجای خود باز آر / بیگنه را برین گنه آزار
چیست بهتر ز خیره جوشیدن / پرده بر گناه پوشیدن
کانکه برداشت جام ندهد باز / وانکه دانست فاش نکند راز
شاه روزی میان رهگذری / دزد خود را بدید با کمری
کرد اشارت بخنده بی یاری / کین از آن جام هست گفت آری
آنت بخشودن اینت بخشیدن / آنت پاشیدن اینت پوشیدن

۶۹۰

گبری از ره دزدی بگرفت آنرا | نیم ازین بس بود مسلمان را

چکنی پس چو دسترس داری | تو و آزردن و ستمگاری

هیچ کوته مدار ازین و ازان | نه زبان هیچ نه دست و قتابان

بزبان سیخ آتشش جانها را | به تبر می‌تراشش نانها را

آخر الامر زین تراش و خراش | بانگ مرگت شود بعالم فاش

عالمی کو بجور شد معروف | جور او شانه گشت و جان تو صوف

گرد او بهر نان و آب مگرد | خود نیش خور گر حلال خواهی خورد

خون صد رست هی نگویم من | تو بهانه مریس و کفر متن

خون او خور تو از دعای سحر | که دعای سحر به از خنجر

شاه چون عالمست باید بود | با سپاه و رعیت از پی سود

روز روشن بجهد کوشیدن | شب تاری براه پوشیدن

عدل کن زانکه در ولایت دل | در پیغمبری زند عادل

در شبانی چو داد که و کلیم | داد پیغمبریش فرد کریم

تا شبانی نکرد بر حیوان | کی شبان گشت بر سر انسان

عدل در دست آنکه دادگرست | ناوک مرگ را نکو سپرست

۶۹۱

مرگ را هیچ نباید از عادل | زانکه دارد ز عدل عادل دل
شاه چون دل ستیزه کار بود | شاه بد دل همیشه خوار بود
شاه عادل میان نیک و بدست | تیز و قاهر هلاک خلق و خودست
بر میانه بود شه عادل | نبود شیر غو نه اشتر دل
ملک را شاه ظالم بیدل | به ز سلطان بددل عادل
داد کس شاه عاجز با داد | نتواند ستد نه داند داد
شاه جایر ز ملک و دین تهیست | جان با انصاف طبع در تن هاست
دل شه چون ز عجز خونابه است | او نه شاه است نقش گرمابه است
عدل شه نعمت خداوندست | جور او پای خلق را بندست
شاه عادل چو کشتی نوح است | که از او امن و راحت روح است
شاه جائر چو موج طوفان است | ز او خرابی خانه و جان است
با شد اندر خراب آبادان | عدل شه غیث و جور شه طوفان
طالب شاه عادل است جهان | تو نیت خوب کن جهان بستان
هر که دارد بداد و دین عالم | بخدا ار بود ز مهدی کم
که نه مهدی مرسست عهد شکن | که بدین و بداد مهدی شد

لو لم یبق من الدنیا الا یوم لطول الله ذلک الیوم حتی یبعث الله فیه رجلا من اهل بیتی یواطی اسمه اسمی

تو بری شو ز جور و بیدادی | کافرم گر نخواهمت مهدی
قد انصاف زیب شاهیست | بیخ بیداد و شاخ بیکیست
ساختن سیرت شیه برگردون | سوختن راست بیشه بر هامون
با ستم شوم ملکت ستوریست | بی الف نقش اوری درویست
پادشاه مسلط مغرور | از خدای و ز خلق باشد دور
از خدای و اجل بی آگاهی | ایمن از ناوک سحرگاهی
ای بسا تاج و تخت مرجهان | لخت لخت از دعای مظلومان
وی بسا تیره های گنجوران | شاخ شاخ از دعای رنجوران
وی بسا تیرهای جباران | تار تار از دعای غمخواران
وی بسا رایت عدو شکنان | ریزریز از دعای پیرزنان
وی بسا باد و بوستان تکینان | تیرت و مرت از دعای مسکینان
وی بسا بادگیر و طارم و تیم | زیر و بالا ز آب چشم یتیم
وی بسا رخته ملک پیشران | زار زار از دعای بی پدران
آنکه یک پیرزن کند بسحر | نکند صد هزار تیر و تبر
وانچه در نیم شب کند زنی | نکند چون تو خسروی سالی

۴

۶۹۳
بسا بادگیرها
بادگیر غرفه و پیم
بروزن پیم
کار و انسرای
بزرگ سپاه عجم
و بیابان

حکایت در عدل پادشاه

روزی از روزها بوقت بهار / بود محمود زابلی بشکار
دید زالی نشسته بر سر راه / رویش از دود ظلم گشته سیاه
بر تن از جور و ظلم پیراهن / از گریبان دریده تا دامن
بر زبان گفته ای ملک فریاد / بر همه داد و بر زنی بیداد
جانب وی شه رفت تا کند دورش / دید ناگاه شاه و دستورش
راند محمود اسب را بر زال / تا همی باز پرسد آن احوال
این چه آشوب و بانگ و فریاد است / باز گو آنچه بر تو بیداد است
گنده پیر ضعیف تیره روان / آب حسرت ز دیده کرد روان
گفت زال ضعیف درویشم / کس نیازارد از کم و بیشم
پسری دارم و دو دختر خرد / پدر هر سه شد دو سال که مرد
از غم نان و جامهٔ ایشان / سیده‌ام بر طریق درویشان
خوشه چینم بوقت کشت و درو / از زن و باقلی و گندم و جو
سال تا سال از آن بود نانم / تا نگوئی که من تن آسانم
بر سر من ز چیست جور تو پیدا / آخر امروز را بود فردا

چند ازین ظلم و رعیت آزردن — مال و ملک یتیمکان بردن
بوده‌ام اندر دهی مزدور — از برای یکی سبد انگور
دهی سر ماه بود و من بنشاط — بستدم مزد تا بهم برباط
پنج ترک آمد از قضا پیشم — خواند از ایشان یکی بر خویشم
آن سبد را ستد ز گردن من — من بزاری بدم از عنا شیون
آن دگر آمد و زدم چوبی — تا ز من برنخیزد آشوبی
گفت خواند ار شاه محمود است — زین جزع مر ترا چه مقصود است
بر خود و جان خود بخور زنهار — راه را پیش گیر و بانگ مدار
من ز گفتارشان بترسیدم — راه را پیش تو بپرسیدم
بسر راه تو دویدم تفت — از من آرام و صبر جمله برفت
من ترا حال خویش کردم درس — از دعای من ضعیف بترس
گر نیابم ز نزد تو من داد — در سحر نزد او کنم فریاد
آه مظلوم در سحر بیقین — بد ترا ز تیر و ناوک و ژوبین
در سحرگه دعای مظلومان — ناله زار و آه سحرویان
بشکافد صد هزار اگردون — درکشد از ظلم خسروانه امین

گر تو انصاف من نخواهی داد — روزی از ملک خود نباشی شاد
بگذرد زود ملک تو ناگاه — بر سر دیگری نهند کلاه
خورده او مال و تو حساب بری — اندران روز چون جواب دهی
ماند محمود زابلی حیران — اندران کنده پیر چیره زبان
زال را زان حدیث او بگریست — گفت ما را چنان نباید زیست
تا نشاند که از زن زانگور — سوی خانه برو رسی فرود ر
روز حشر آخر این پرسندم — بنگر این جهل تا چه خرسندم
خصم من گر همین زمان بیست — در قیامت مرا چه تیر بیست
خصم من گر ز من نشد خشنود — در قیامت چه زار خواهد بود
زال را پیش خواند و گفت بگوی — آنچه باید ترا از تیر سی
زال گفت ای رهی مرا صد گنج — بر نخیزد ز جان من این رنج
خسرو از مهر عدل باید داد — ورنه هر کس ز پشت آدم زاد
تا چه باید که تا تو باشی شاه — باد از پیش من رباید کاه
خورد سوگند شهریار جهان — بخدای و پیمبر و قرآن
گفت پنج زر بیاویزم — اسپ از اینجای پس بر انگیزم

۶۹۶

زود هر پنج را بپا دردند | حلق شان سوی ریسمان بردند
هر یکی را بگوشه‌ای آویخت | لشکر از دیده‌ها همی خون ریخت
زال را گفت پیش شه خشنود | از تو بر رهزنان نصیب این بود
باغی از خاص خود بدو بخشید | تا از و عدل و جود هر دو بدید
خسرو کامران چنین باشد | در خور حمد و آفرین باشد
دست انصاف تا تو بگشادی | اینجهان بست کله شادی

حکایت

شحنه‌ی دوره‌ای شبی سرمست | پای مرغ معلمی بشکست
روز دیگر معلم بی دین | پیش بت رفت تا کند نفرین
برد صاحب خبر بنزد شروان | قصه مرغ و شحنه و رهبان
هر دو را پیش خواند و مرغ بخواست | شحنه را گفت اگر نگوئی راست
گفت مرغ بی زبان ز چه بود | من برارم ز روزگار تو دود
آنکه جان دارد و زبانش نیست | تو چه دانی که رنج جانش نیست
آن یکی پای او دو پای تو بود | ایزد از دست من بدین خشنود
گرز انداخت آنگهان از دست | شحنه را هر دو پای خرد شکست

برگرفته شحنه را از جای / بر سر دست خویش کرد و بپای
شد معلم خجل ز کردهٔ خویش / از خجالت فگند سر در پیش
از مکافات این جزا پرداخت / راهب شوربخت را بنواخت
عوض منع برّه داد وشش / بر معلم پدید شد دادش
تا قیامت ز عدل نوشروان / یاد از آن آورند پیر و جوان

بامرزبانان ۱۲

در کفایت و رای پادشاهی

شاه شاهان یمین دین محمود / که جهان را به عدل بمقصود
شاه غازی یمین دین خدای / که بُد او بر زمانه بار خدای
یافته دین احمد تازی / سرفرازی بدان شه غازی
روزی اندر دلش فتاد هوس / که سوی روم میان فرستد کس
ملک روم را کند آگاه / که منم بر زمانه شاهنشاه
گفت بر درگهم کدام کس است / که مر این کار را اهل بس است
اختیار افتادش از فضلا / خواجه بوبکر سید البلدا
آن سپهر علم حبیر ثانی / آنکه خوانی ورا قهستانی
کرد حاضر ورا و حال بگفت / راز خود زان نکو سیر ننهفت

۶۹۸

گفت خواهم که سوی و شوی
بگذاری ز من یکی پیغام
پس بگوئی که حمل ما بفرست
ورنه جنگ ترا بسیچم زود
گفت او بکر بنده فرمانم
گفتنی گفته شد به و یکسر
کس فرستاد پیش سلطان
که دو حاضر و برا و پیش نشاند
پس بگفتش که گر دوات خلل
گوید ای مرد تاکی این هذیان
در چنین بارگاه و این هیم
بنده زادی خود آن محل دارد
طالبی خیره رای هر جای
پیش این تخت با بزرگی بخت
تو چه گوئی جواب این گفتار

بر آن خیره رای شوم شوی
برسانی بشرط خویش کلام
زر و دیبا و دُر بدین فهرست
از تو و ملک تو بر آرم دود
بغداد را دهم ترا جانم
همه پیغامها ز خیره فروشد
که برو خواجه را بر من خوان
سخن از بهر شرط برخش میراند
رومیان آورند با تو جدل
شرم ناید ترا ز شاه جهان
طالبی را همی تعظیم
که زدی شاه را خلل دارد
چون وزیر پیش شاه بستانید
سخن طالبی چه باید گفت
از سر لطف نز سر پیکار

۶۹۹

خواجه بو بکر گفت سلطان را
این سخن گر هست زخصم بی آب
لیک اکنون سخن تو آرای
گفت سلطان که گر بود این حال
که چنین سخت حق بدست شماست
بنده زاو دست ظالمست بلی
لیکن اندر ممالک این مرد
کس ندارد بملک او زهره
جزو از ظلم کائناً من کان
ز اتفاق این سخن برفت بروم
هم بر آنسان جواب ایشان داد
چون سخن جملگی مکرر گشت
چون شنید این سخن عظیم الروم
کین سخن باز هم بر آن نمطست
شد مخجل ز ان حدیث و گشت خموش

که همی بحق سایه گشته یزدان را
داد می گفته را بالشرط جواب
هم تو این را جواب فرمائی
تو بده مر مرا جواب سوال
لیکن این از جواب کرده درست
نیست با تو مرا بدین جدلی
ظلم جزوی کسی نیارد کرد
که فزونتر خورد وی از بهره
نز و هیچ آشکاره و نهان
خواجه گفت این سخن بود معلوم
صد در از رنج بر ملک بگشاد
رومیان را بیان مقرر گشت
کرد دستور خویش را معلوم
نه چو دیگر سخن حدیث لطیفست
گشت در گوش او چو حلقه گوش

شاه باید که وقت خلوت بار	در همه کارها بود بیدار

در تحمل پادشاه از رعیت

گفت یک روز کوفیی بهشام	کای ز ما همچو شیر خون آشام
زنده باشیم خون ما تو خوری	چون بمیریم مال ما تو بری
شد ازین دست جور سخت کمان	عالمی سست پای سرگردان
تو درین دور جور سلطانی	کار بر وفق طبع میرانی
سیم درویش و بیوه آوردی	حلقهٔ فرج استران کردی
شهر ازین جور و ظلم گشت خراب	خلق ازین آفتاب شد سیماب
مردمان قفل و پرده بنهادند	تا کلید جهان ترا دادند
روستا پر ز بینوائی تست	هر کجا مسجدی گدائی تست
نه همی تا ابد بخواهی زیست	پس درین پنج روزه ملک این چیست
ای بباطل ز دیو برده سبق	سایهٔ باطلی نه سایهٔ حق
روز محشر بگو چه عذر آری	زین تکبر بخلق و جباری
با چنین جور در ولایت تو	مه تو و مه سپاه و رایت تو
بر شه ما درین سپنج سرای	کارساز و نگاهبان خدای

گر توئی پس بکش ز ما رگ و پی ورخدائیست شرم دار از وی

مر ترا بر جهان ازان بگماشت که بد ظالمان ز ما بر داشت

چو نتو بر خلق جور و ظلم کنی بیخ عدل از میان ما بکنی

ز آب چشم چو من گدای بترس ورنه از آتش خدای بترس

دل درویش ناشکیبا شد تا لباس تو خز و دیبا شد

در دل بیوه نالش غمگین تو پس پشت بالش مشکین

خان ما شد ز تو سیاه چو شب نان تو گر سپید شد چه عجب

این چه مستی ست از بخار دو درد گر بدانی که می بباید مرد

چند خواهی بدرد ما را سوخت که نه ما را خدای بر تو فروخت

پیش هشام کوئی از ضجری این بگفت و بهای های گری

گرم شد زین حدیث سر هشام لیکن از حلم نوش کرد آن جام

گفت خواهند کهتران انصاف لیک نز روی جهل و استخفاف

این شنودم من انچ تو آن دیدم آنت بخشودم اینت بخشیدم

لیک زین پس چو داد خواهی خواست بتامل نگاه کن چپ و راست

ستم از مصلحت نداند عام فرق انتقام از ادب نداند خام

ور دل بیوه [illegible] غمگین
[illegible]

دانکه او دانش و بصر دارد | بالشش شاه تاج سر دارد
آفتابی اصل خنج و گنج آمد | گرچه خفاش از این برنج آمد
آفتابی که بر جهان گردد | بهر خفاش کی نهان گردد
ای که اقبال شاه دیدستی | الظفر الظفر شنیدستی
هم ببین خشم شاه در بهروم | الحذر الحذر همی خوان هم
هر زبان پیش شاه داد و ستم | چار قل بر چهار طبع بدم
باخبر دار از شه صبوری به | بیخبر دار از شاه دوری به
شاه اگر خواندت گریز مجوی | ور براندت ره ستیز مپوی
بجدل در حدیث شه آویز | تیغ تو کند به که خسرو تیز
هر که بی عقل صدر شاهان جست | پیل در ناودان بود بدرست
کاول صف بر آنکسی ماند | کاخر کارها نکو داند
یال بهر زمانه دار نگاه | خسرو از بهر پاس خدمت شاه
زانکه بهر قوام تخت و کلاه | پس فریضه بود سیاست شاه
کز پی نظم این نگین منقش | بهر ز باد دست و پای آب آتش
ای برادر تو پند من بشنو | ور ز من نشنوی سه که بنجو

[illegible]

حکایت

آن شنیدی که گفت نوشروان … مطبخی را بوقت خوردن نان

چون ز بر ریخت قطرهٔ خوردی … گفت هیهات خوان خود خوردی

زین گنه مر ترا بخواهم کشت … تا هم از خشم سیر شد در پشت

مطبخی چون شنید این گفتار … شد خلیده دلش برفت از کار

در زمان ریخت چون همه مردان … کاسه را در کنار نوشروان

گفت عذر تو از گنه بگذشت … زخم شمشیر بینی و سر و طشت

ای سیه روی این چه آیینست … گفت ای شاه وقت نومیدیست

گفتم خود بود از اول حال … کشتن از بهر آن چه بود محال

بیگناهم گناه عمد زدم … بر تن و جان خود نه بخشودم

تا نه چندین خلق بر انگشت … که یکی را برای هیچ بکشت

تو نکو نام زی که من مردم … بدی از نام تو برون بردم

گفت خسرو که نیست کردارت … در خور نکتهای گفتارت

زشتکاری و خوب گفتاری … از تو آموخت چرخ پنداری

فعل تو من بقول تو دادم … شاد زی تو که من ز تو شادم

قوله ای سیه روی الخ سپید روزن بعید نام پرده سه که رسم آور گشت ۱۲

داد خلعت بسیاعتش بنواخت | زانکه معنی این سخن بشناخت

خوش سخن باش تا امان یابی | وقت کشتن خلاص جان یابی

اول آن به که مستمع طلبی | که ندانند هندوان عربی

هر که در بصره هندوی گوید | چهره از خون دل همی شوید

سخن از مستمع نکو گردد | کهنه از روزگار نو گردد

ای شهنشاه عالم عادل | جان دشمن بکش ز اکحل دل

بکن از تیغ هندی ای خسرو | ملکت کهنه را چو گلشن نو

فی حفظ اسرار الملوک و کفایته و کتمانه

۷۰۵

با سلاطین چو گفت خواهی راز | وقت آنرا بدان چو وقت نماز

کن مراعات شاه بد خو را | چون زن زشت شوی نیکو را

شه چو بردارد فگنده اش باش | چون تراخواجه خواند بنده اش باش

بستت ار داد پایگاه بنه | ور ترا سر کند کلاه بنه

هر سری کو ز شه کله جوید | پای خود را میان ره جوید

پادشاه ار ترا برادر خواند | دانکه در قعر دوزخت بنشاند

چون بگفت این ملوک از سخن | پس بجو و گفت هوشدار ای تن

همه خلق آنچه ماده و آنچه نرند — از درون خانه زبان یکدگرند
گر وهی نیک نیک پیش آرند — ور کنی بد بدی نگهدارند
زانکه از کوزه بهر عادت و خو — بتراود گلاب و سرکه درو
خویشتن را همه نکو خواهی — وز بد دیگران نه آگاهی
تو که از کرده‌ای بیازاری — با دگرکس چرا کنی یاری
صبر کن بر سفاهت جاهل — تا شوی سائس ولایت دل
پند عاقل به آخر کارت — کند ار کند تیز بازارت
هست پندت نگاه دارنده — همچو می ناخوش و گوارنده
نه خرد جستن مراد خودست — از دو بد به کن برون خردست
گرچه با خام طبع تو نبرد — تو چنان زی بر او که از تو سزد
گر کند غیبت از دو بیرون نیست — یا بود یا نه بر دو رای بایست
گر بود عیب آن ز خود بدرو — ورنه باشدت آن سخن بیهوده
ور کسی عیب تو کند بشنو — وانچه عیبست جملگی بدرو
باغ دل را تو از بدی کن پاک — تا برآید نهال به چالاک
گر تو معیوبی آن بشنو از هوش — ورنه آن ژاژ او میار بگوش

زانکه از کوزه الخ تراویدن بروزن و معنی تراویدن و ترشح کردن ... اعم از آب و شراب و روغن و امثال آن از ظروف ۱۲ برهان ... ۲۰۶

سفاهت ...

در حلم پادشاه و احتمال از زیردستان

بشنو تا ابوحنیفه چه گفت / صفقهٔ عقل خویش را چون رفت

که سفیهی چو داد دشنامش / گشت خامش ز گفتن خامش

گفت از این ترا او چه آزارم / آنچه او گفت بیش بنگارم

گر چنانم بشویم آن از خود / ورنه ام با بری چه گویم بد

زو بهم چونکه عیب خود جویم / ورنه چه او چه من چه بد گویم

مرد بیدار از چنین باشد / گه برون و درونش دین باشد

خلق اگر در تو جست تا که خار / تو گل خویش از دریغ مدار

آنکه زهرت دهد بدو ده قند / وانکه از تو برد بدو پیوند

وانکه بد گفت نیکوئی گویش / ور بجوید ترا تو میجویش

وانکه دشنام دادت از سر خشم / خاکپایش گزین تو بر سر و چشم

وانکه سیمت نداد زر بخشش / وانکه پایت برید سر بخشش

همه را در محل خویش بدار / هیچکس را ز خوی بد مازار

تا بوی در کنار وصل و فراق / تا قرینے از مکارم الاخلاق

هست در دین و ملک ظلم و محال / همچو در جسم و جان وبا و وبال

شاه چون بستد از رعیت نان | نقد شد کل من علیها فان

از رعیت شهی که مایه ربود | بن دیوار کند و بام اندود

نان خشکار روستا می‌بری | میده گردانی و تو میوه خوری

بره خوان که وجه باز نشست | از بهای فروج بیوه رشست

ملک ویران و گنج آبادان | نبود جز طریق بیدادان

سخت بیخ درخت از آبادست | گنج پر زر ز ملک آبادست

ملک آباد به ز گنج روان | شاه بی تن ندارد ایچ روان

ابر چون زرفت گشت در باران | شد ستمکش روان بیوه زنان

چون ستد شه عوامل از دهقان | ده از او رفت و ماند بی دهقان

هر که امسال آب و رز ببرد | سال دیگر گرسنه باید مرد

گرگ چون خورد گوسفند همه | سال دیگر ندارد امید رمه

گر نخواهی برهنه عورت تن | در گریبان مزن ز بن دامن

شاه را از رعیت است اسباب | کام دریا ز جوی جوید آب

آب جوی از زر سجر باز گیری | بحر را زان سپس شمر شمری

بس بکار آمدست و بس دلخواه | سرخی سیب و اسپیدی ماه

ملک آبادیه الخ — از روان آخر زاد — جانی نیست که از بدن مفارق شده باشد — چنانکه حضرت مولوی فرموده — که جان از بدن — باز رست و شد روان اندر چمن

هرچه جز شاه کالبد شان آن — شاه جانست و خفته نبود جان
مثل شه سر و رعیت تن — هر دو از یکدگر بود روشن
تن بی سر غذای زنبورست — سر بی تن سزای تنّورست
رونق جان ز عدل شاه بود — ملک بی عدل برگ کاه بود
ترک و ایرانی و عرابی و کرد — هر که عادل ترست ستا و برد
شاه را خواب خوش نباید خفت — فتنه بیدار شد چو شاه بخفت
پاسبان بود کان ز خفتن آن — پاسش مرو ستاید خفتستان
فلک از همت ار چه زده دارد — روز شمشیر و شب زره دارد
شاه را خواب غفلتست آفت — آنچه بیدار شب بود رافت
شب فلک دارد از ستاره حشم — روز دارد ز آفتاب سپهر
کم ز نرگس مباش اندر جنم — چون کنی عزم رزم مجلس بزم
نرگس از خواب از آن جدا زاید — که نهی پاس تاج زر دارد
شه چو خواهد ملک چنان و بیاید — خفتنش در درون آب خطاست
چون سپید وفق ابد بشاید عمر — شب چو ماهی در آب دارد بسر
شه چو در بحر باید خواب شود — تخت او زود تاج آب شود

چون برون شد ز کالبد عزم تمام / خانه ویران شمار و زن بدنام

کور دل همچو کوزمی باشد / تیز مغز و ضعیف پی باشد

لیک محرور را دماغ قوی / تو ز تا شیر کوزمی بشنوی

کور بی بند کیسه بردارد / کوزمی را هر کیسه پندارد

عجز رای دلست و قدرت جاه / خشم و کین و ورع و بخل از شاه

هر که بر خشم و آز قاهر تر / اوست بر خصم خویش قادر تر

شاه را در دماغ و بازو چیر / حزم بر دل ببست و عزم دلیر

اول حزم چیست رای زدن / بعد از آن عزم دست یازیدن

شاه را در خورست حزم درست / ورنه عزمش بود ز غفلت سست

دل و زهره چو نور فام کند / زهره را تیغ در نیام کند

زانکه در کارگاه دولت و دین / عقل بندد بجان حقیقت این

مردی از شاه و خدعه از بدخواه / حمله از شیر و حیله از روباه

حمله با شیر مرد همراه است / حیله کار زنان و روباه است

همچو دریاست شاه خس پرور / گوهرش زیر پای و خس بر سر

بد نوشته کند نیک کهن / خار دارد بجای خرما بن

همه روز از برای لقمهٔ نان / این حدیث است و دوکدانی نان

میل نه هم بدان اگر چه نوست / علف خر سبوس کاه چوست

نارین گر چه رست و بالا کرد / سر او را سپهر والا کرد

تو طمع زو مدار میوه و گل / یار بد هست بابت سر پل

نه ازو میوه خوش نه سایه / نه ازو سود به نه سرمایه

تا میان سرکشند همچو کلنگ / ایک از ایشان چو باز باید جنگ

هست در جنگ تیر و عامه / همچو از تیر گرم بر جامه

کودکان زبان چه سود و سیاه / دل و صفت اگند هر دو تباه

زود خیزست خوش گر چه حشر / زود زایست زود میر شرر

شر تیز تک چو ابله نیست / زاده او ز عمرش آگه نیست

زیرکانی که زیرکان دلند / گوهر تخم را چو آب و گلند

در میان دین و ملک ملوک / از برای نجات و هلک ملوک

یار دل به ز صبر تنها وند / ظفر و صبر هر دو همزادند

شه که دین را بلند و والا کرد / مر بلا را بلند بالا کرد

آتش تشنه کآب را بلند کند / بر تن خویش ریشخند کند

از تف آتش گرش بر و بفراز | از کف خویش بکشد آبش باز
زشت زشتست و لایت شاه | گرگ بر گاه و یوسف اندر چاه
لشکری و رعیتی که سزند | نفع را تیغ و دفع را اسپرند
شاه بی بخشش آفت سپه است | بی نیازی سپاه ذل شه است
ای بسا سوخته بخاطر دون | تاجداری ز گنبد گردون
چاکرت گر بدست و گر بد نیست | بد فکنش زشتست و از خود نیست
چاکر مرد بد نکو نبود | آب خاکی که جز از سبو نبود
هست در دست تو چو تیغ و چو نی | تو زدی عیب خود منه بر وی
لشکر از جاه و مال شد پر دل | رعیت از بی زریست بی حاصل
لشکر از تو چو پایدار شوند | از برای تو جان نثار شوند
چون نیابد یار گریزد | با عدوی تو بر نشیند و نیزد
تن ملک که لاغر شود بود منبل | پس چو فربه شود بود کاهل
مردمی با کسی که بی اصلست | همچو شمشیر دسته با وصلست
سوی او دل چو خاک در رو نیست | نزد او جان چو آب در گذرست
چه به بی اصل زر و زور و رهی | چه چراغی بدست کوردهی

ای که با دین و ملک داری کار | در شریعت مشو چو خرس و خوک مدار
که نکو باید از زمین پسری | خوک بدبخت و خرس کر بود
شاه شهری که بی‌خرد باشد | نیک اگر لشکر سرخ بد باشد
او چو مرگ جان ملک بود | ظلم چون ریگ آب ملک خورد
باد بر خاک کینه ور باشد | ریگ بر آب تشنه تر باشد
شه چو بنشست بر دریچه هزل | ملک بیرون شود ز روزن عزل
هزل با شاه اگر مقیم شود | خاطرش در هنر عقیم شود
آن دل ار نور هست باد هبات | و اندر ظلمت است آب حیات

در کار نادانی پادشاه

به نقیبی بگفت روزی این | که بران صد پیاده و صد زین
او حدیث این بجای بماند | بشد و صد سوار در صف راند
چون چنان چه دگر گرم گشت این | پس بدو گفت کای چنان چنین
نه درین ساعت ای بد کار | گفتمت گفتم پیاده ران و سوار
چون نقیب این سخن از و بشنید | ... دانست پاک هر دو امید
گفت بر من مکن ترش نگهی | که هم اکنون به چشم خود بینی

۱۳ ... بیدار شود در طلوع آفتاب ۱۷ منتخب

ر سیده بصحت ... سنجد بدست ... بجای ... [illegible]

گر بدی خوبیت ز مردی خویش	هم سپاه شوند و هم درویش
عزم و حزم شهان سه گوهر	آتشین پای و آهنین سر و بر
بدگهر راز و رای کی دارد	دو رخ آب خدای کی دارد
زر ز آهن عزیزتر زان شد	کاهن از بیم شاه لرزان شد
رای بد دین و ملک و دشمن را	همچو یار بد است مر تن را
کس بتدبیر سفله ملک نراند	نامه در نور برق نتوان خواند
رای کم عقل نور برق بود	خاصه جائی که بیم غرق بود
شاه تا زفت و بخیه ور نبود	جفت و زفت وزیر بد نبود
شاه را آید ار چه شیر ژیان	روز نیک از وزیر بد بزیان
در مشورت نیافت کس مقصود	از دو بی اهل سست رای چه سود
زانکه در ملک نیست دو ناهشیار	گرگس و جغد را بر آید کار
تا دو تخس از چنین دو دیوانه	این غذای یابد آن دگر خانه
پیشکار ملوک بی تدبیر	جغد باشد میان خلق حقیر
مرد را علم و حلم باید جفت	ورنه عدل از میان خلق نهفت
مملکت را ثبات در خرد است	بیخرد مرد همچو غول و دد است

[illegible]

ملک بر رای شاه مقصور است / رای او گر قوی است منصور است

رای شه جز صواب نپذیرد / باز مردار و موش کی گیرد

پس عطا بخشدش گه و بیگاه / آنکه باشد گزین خلق اله

خواجه را گر ز ملک عطا نبود / وانکه در رای با خطا نبود

بینوا گر خطا کند تدبیر / تو خطای وزیر بخش و بگیر

ور دبیر از تو بینوا ماند / وانکه تدبیر با خطا ماند

هر کجا کور دیده بان باشد / لاجرم گرگ سر شبان باشد

عقل غیث ده دبیر دیوان در / بر گرسنه و کور سوزن گر

بهره آب عالم و ابرار / مدحت پادشاه آتشخوار

دین و دولت شرع و شه زنده است / زین دو شین آن و دوال پاینده است

ملک ملت چو پود و چون تار است / این بدان آن بدین سزاوار است

ملتی را که ملک پاینده شد / پایه شرع هر دو پاینده شد

ملک بی ملت آشنایی نیست / شاه دیندار ملک جوی هست

گر خطا با وی‌اش جدا باشد / شحنهٔ شرع مصطفی باشد

تا اولوا الامر لایقش گردد / کار خافی حقایقش گردد

[illegible] ۱۵ [illegible] و این از اضداد اللغات است [illegible]

شیر شکاری که سپید ظلم نکرد | یک شکم زان شکار بیش نخورد
گرچه گردد اسیر آز و نیاز | بسر صید کرده ناید باز
عادل و کم طمع بملک سزاست | طامع و ظالم از خدای جداست
ای بدم جفت عیسی مریم | دام و جبال برکن از عالم
اندرین روزگار بدعهدی | چیست جز عدل آیهٔ مهدی
خشک شد بیخ دین و شاخ صواب | دست بگشای بینی فتح الباب
شه که عادل بود ز قحط منال | عدل سلطان به از فراخی سال
سال نیکو مطیع عدل شه است | ورنه مر مهر و ماه را که تبه است
مرد بیمار را که دیده تر است | خشکی لب ز آتش جگر است

فی سخاء الملک و حسن سیرته

قحط سالی یکی بکسری گفت | کار بر خلق شد بباران تفت
گفت کانبار خانه بگشادیم | ابر اگر زفت گشت بار ادیم
صبح وار از پی ضیا بدسیم | که نه ما در سخا ز ابر کمیم
دیم ما هست اگر دم او نیست | نام ما هست اگر نم او نیست
نم ابر از خلق بگسستست | دست ما کی در سخا ابستست

[illegible]

نه فلک را بکام بگذاریم | پنج و چار و سه را بینباریم
ابروار از برای ایشانیم | تا بر ایشان گهر برافشانیم
ما سخی تر ز ابر و بارانیم | بلکه قحط معطی نانیم
گنج و انبارها برای شماست | وین خزاین همه برای عطاست
گرسنه مردمان و کسری سیر | سگ بود اینچنین امیر نه شیر
روز بادافراه باید پادشاه | باز بهرام روز بادافراه
بتو شورز گور گور مجوش | بیدار از شیر شیر بدوش
هر ترا آمدست چون اشراف | شیر کشتن سجاق آهوناف
عدل را یار خویش کن رستی | ورنه پیمان و عهد بشکستی
عدل ورز و بگرد ظلم مگرد | ظلم ازین ملک تو برآرد گرد
شاه عادل بود بملک اندر | نایب کردگار پیغمبر
باز ظالم بود آتش و دود | یار دجّال و نایب نمرود

در راستی میان جور و عدل

در عقوبت ز جرم بیش مگیر | حال بار را ز دیو و مپذیر
بر تن از راه رفق بر تن خصم | بشکن از روی خلق گردن خصم

بادافراه جزا و مکافات بدی باشد و بازیچه طفلان این گویند ۱۲ برهان قاطع

دجال بالفتح تلبیس کننده و دروغ گوینده و نیز آن مسیح کذاب که یک چشم و یک ابرو دارد ۱۲ کشف اللغات

روی خندان و عفو گستر باش
بی‌خروش و بکینه جان مخراش

ناصبوران چو خاک چون باد تند
صابران سال و ماه دلشاد اند

کار آن پادشا گزیده بود
که حکیم و زمانه دیده بود

فعل نیکان بلقمه نیکیست
همچو مطرب که باعث سبکیست

مملکت آخرتست اصل بنا
نظر اولست تخم زنا

ماه را پیشه جز سخن پا نیست
شاه را کار ملک پالائیست

ملک آلوده مرگ بستاند
ملک پالوده جاودان ماند

زر آلوده کم عیار بود
زر پالوده پایدار بود

دین بی لطف شاخ بی بارست
ملک بی قهر گنج بی مارست

ملک را قهر و لطف انبازست
ورنه همچون نغل خود آوازست

پنجه خصم تو غضنفر پرست
عرق ایمان تو سرو بر پرست

حصن چه نیست خاصه ملک حنیف
باز جان و روان شاهی دین

در دانستن که آخرت به از دنیاست

آن شنیدی که زاهدی آزاد
رفت روزی بجانب بغداد

تا سوی خانه خدای شود
بسو خالق نیک رای شود

خلق گشت از قدوم زاهد شاد | زانکه بود او به پند دادن راد

گفت هر کس سداد و سیرت او | زان ورع وان نکو سریرت او

گفت مامون که اینچنین مرد آر | دیده باید مرا بهر ناچار

حاجب خاص را همان ساعت | بفرستاد از پی دعوت

کرد هر کس بر او بدین ابرام | تا بر میر در شود بسلام

رفت زاهد بر خلیفه فراز | میر مامون نکرد قصه دراز

گفت شاد آمدی ایا زاهد | مرحبا مرحبا ایا عابد

گفت زاهد نیم خطا گفتی | نیست در طبع من چنین زفتی

زانکه زاهد یقین توئی نه منم | بشنو و یاد گیر تو سخنم

تو بزاهد مرا خطاب مکن | خانهٔ دین من خراب مکن

گفت مامون که شرح گوی این را | حاجتست این حدیث تعیین را

گفت زاهد تو این نمیدانی | چونکه بیهوده زاهدم خوانی

عرض کردند پیش این دنیا | به سرش می نهند هم عقبی

مرد را جمله در کنار نهاد | یکزمان دیدی ام نیاید یاد

می نخواهم نیم بدان مایل | کرده ام محبت آن ز دل زایل

نیست یک ذره نزد من کونین … کرده ام فارغ از همه صدبین

بیش ازین هر دو من همی طلبم … وز پی جستن دوست این طلبم

زاهدی مرترا مسلم گشت … که بدنیا دل تو بیغم گشت

شادمانی بدین قدر دنیا … یا ز داری ز جنت و عقبی

که بدین قدر تو ز خرسندی … یا مانی بمانده در بندی

گشت با من خجل بدین گفتار … داد بر عجز خویشتن اقرار

هر که او بنده گشت دنیی را … صید شد مر بلا و بلوی را

دین بدنیا مده که در مانی … صید را چون سگان کهدانی

در تعهد علمای دیندار

علما جز امین دین نبوند … چون بدنیا بدان امین نبوند

چشم سر ملک و چشم سر دین ست … این جهان بین و آن نهان بین ست

این و آن هر دو یار یکدگرند … هم خزان هم بهار یکدگرند

ملک و دین از سری که بیخ و بنست … راست چون حال و بوچه و تنست

ستد خسروان ز دین لادا … ستد دولت سداد و داد آمد

ملک و دین را درین جهان دوران … صدق و عدلست و دین پشتیبان

شاه را چون صدق او شد یار | ملک او پاینده باشد پایدار

هر کجا صدق است عدلش زنده است | هر کجا عدل است ملک پاینده است

شاه اگر جفت وفا گشت و سداد | ورنه ملکش بود چون ملکت عاد

نیک گفته است صادق الوعدی | کاقتدوا بالذین من بعدی

چون به صدق و به عدل هر دو بهم | عقد بستند کار شد محکم

هر دو یکتا شدند از پی سود | بی زبان اقتدا درست نبود

نه بماندست زنده جاویدان | جور مروان و عدل نوشروان

ملک دو جهان بزیر آری | گر هوا را بزیر پای آری

هر که پرهیزگار و خرسند است | تا دو گیتی ست او خداوند است

چون خرد افسر و تقی شد گاه | خواندت جبرئیل شاهنشاه

در آنکه پادشاه را دل در هوا نباید بستن

یافت شاهی کنیزکی دلکش | شاه را آن کنیزک آمد خوش

همدران لحظه اش در آب فکند | گفت شه خوب ناید اندر بند

که چو بگشاد بی ثبات بود | شه که در بند ماند مات بود

گفت شه دست بود دل خویش | نگذارم دو پای در گل خویش

[illegible] عن حذیفة رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم انی لا ادری ما بقائی فیکم فاقتدوا باللذین من بعدی [illegible] واهتدوا بهدی عمار [illegible] رواه [illegible]

منقول است از حضرت امیر المومنین علی رضی الله عنه و این در مشکوة بطریق نسخه [illegible] یافته [illegible] از حذیفه رضی الله عنه گفت که گفت رسول علیه السلام [illegible] اقتدا کنید [illegible] که بعد از من [illegible] ابوبکر و عمر رضی الله عنهما ۱۲

این کنیزک روان من برود … بر نیایم در آرد از پی سود
پیش تا غرقه گرد وازوی تن … غرقه گرد آتشش بدریا من
تا برد نقش آبروی صد آب … من برم نقش روی او از آب
وانکه آتش برارد از جگرم … من در آتش چه اخگر و نیرم
وانکه بر من خورد بز شتی شام … من خورم بروی از بلاکش بام
هر کجا هست پادشاهی ل … چه بود ملک و ملک مشتی گل
چه بود ملک پادشاهی کو … ز مشتی ملک را نهد نیکو
مایه سازد بدست موزه خویش … پای بند نماز و روزه خویش
ستم و جور بر گدای چند … لاف بر چیز بینوای چند
دشمنان جان طلب صولت او … دوستان نان طلب دولت او
خوان جان پیش دشمنان نهد … لقمه نان بدوستان ندهد
تخت او سر فراشته بفلاک … ز حکمش پری انس و ملک
یار او گوش برگ باشد و ساز … خصم آنکس که بینوا شد باز
پادشاهان که اینچنین باشند … چرخ دولاب وپارگین باشند
همه در دست دیو نو برده … بینوا و حرام پرورده

خویشتن شاه خوانده در منزل — در و دیوار و صحن با بشر گل
شده از بهر عمر مستعار نفور — همچو بی‌عقل مردم مغرور
ایمنی خود بباد کرده مقیم — تا کسی برگذارد از وی بیم
آنکه جمله آتش به پیشه نزند — خلق ازو ویران همی لرزد
رست با خود چه کم شد از دین و — همکس با شکوه اندر گور
ظلم و بیداد هابسته کرده — خویشتن را الهی کرده
شادیان زانکه نان بیوه زنان — کرده در رنگ بد تفسیر قرآن
نان گدا و ریس و زنده بیاید — خوان خود را بدان بیاراید
وجه مشموم مجلس و میوه — ساخته از جبه ... بیوه
نان ایتام و غزل دو یک عجوز — بسته حرص پیش کرده هنوز
غافل از روز عرض و نفخهٔ صور — مانده از خلد و حوض کوثر دور
بلکه اندوده ما ورا رحیسا — همه تدبیرش چو فعل ناهموار
شاه و عالم که هر دو در ظلمست — این اولوا الامر و آن اولو العلم
در قدم شان نه بر ره اسلام — این اولو الظلم و آن اولوا الحلم
پسر ارچند نا خلف باشد — ناکس آید که زیر کف باشد

در عدل نمودن و ظلم کردن

دولت اکنون که عدل و امن جدا است / هر که ظالم‌تر است ملک او راست
گر همی ملک جاودان خواهی / زیر فرمان خود جهان خواهی
باش چون آفتاب با عشاز / به زبان کوته و به تیغ دراز
عشرت آمد که می گزین مگزین / ظفر آمد که بنشین منشین
از مخالف بشوی دست یکدم / هم بجوان مخالفان عالم
چون عمر نفس ابکار را زآر / چون علی حرص را بدار بر آر
نفس با حرص هر دو دشمن دان / خویشتن را از ننگ‌شان برهان
حرص را شربت هلاهل ده / نفس را همچو مرده در گل نه
عدل را تا زه بیخ کن برگاه / ظلم را چار میخ کن در چاه
سیرت عدل صورت هنر است / صورت بخل گژدم جگر است
سیرت ظلم شد تبه زگذشت / صورت عدل شاه به بهشت
شرع خشک است اشک تیغش ده / کفر تشنه است آب تیغش ده
تیغ مردان چو دست زن نبود / مملکت را روان و تن نبود
ظلم صفرای ملک و دین آمد / رای و تیغش سکنگبین آمد

[illegible]

دین و دولت بدین دو گوهر چیر
خواجه را رای و شاه را شمشیر

ملک اگرچه عقل چون باره ست
ملک بی تیغ تیغ بی نیروست

چه کشی تیغ بهر مشتی خس
باد از رعب تو تیغ ایشان بس

بشکن آنگه ز گرز گردن گردون
چون قلم کن ز سهم شان گردن

شاه چون آفتاب بی میغ بود
حرز و تعویذ صبح و تیغ بود

حرز و تعویذ و سایه خانه
با بت کودک است و دیوانه

در سیاست پادشاه

ملک چون بوستان بخندد خوش
تا نگرد به سنان چون آتش

بلکه از خون دشمن آلوده
تیغهای نیام فرسوده

قصد هندوستان کافر کن
گل آن بوم با ششند بر کن

جامه لعل پوش تاریخ را
هیزم افزای صحن دوزخ را

کین و سینه در دل آرشام
کان قوی با غنیمت بر اقدام

دین نگوید که تیغ بر دوشان
گردن گردنان گردوشان

دل شان جز نیام تیغ مدار
این شرف ز آسمان دریغ مدار

زانکه از روی لاف و ز مصاف
نتوان کرد پشت کاف چو قاف

[illegible]

روز هیجا که صلح جنگ شود / تا سر دل نه بیم تنگ شود

هر دو رمح و عمود و تیر و سنان / زود پیدا شود ز گرد و سنان

دشمنان را بزیر پای درآر / گردن سرکشان بدار برآر

باز دل چون دو بال باز کند / تیغ کوتاه را دراز کند

سیرت احمدی و طبع کریم / صورت یوسفی و آینه میغ

خصم دین را به تیغ بر در پوست / که دو سر در یکی کله نه نکوست

سر که باشد سزای خاره و خشت / سوی بالش بری نباشد زشت

تنگ باشد یکی جهان بدو شاه / تنگ باشد یکی سپهر و دو ماه

خوشهٔ ملک پخته شد خو کن / جامهٔ تخت کهنه شد نو کن

جد تو گر ببند هر باری / بت صورت شکست بسیاری

تو بسجد همچو جد میان در بند / بت معنی شکن کنون یکچند

تو بسجد همچو جد میان کن چست / بت معنی شکن که نوبت تست

بت صورت اگر منات و لست / بت معنی لبس و منات و لست

دل مؤمن چو کعبه زان بدرست / زمزم و رکن او مبارک و چست

لیک حرص و غرور و شهوت و کین / حسد و بغض و آنچه هست چنین

خوشهٔ ملک [illegible] اول و سکون ثانی گیاه [illegible] در میان غله [illegible] غله و زراعت [illegible]

۷۲۷

هر یکی آفتی درون نهاد | هست یک بت بصورت بنیاد

ای شهنشاه عادل غازی | تیغ دین چون احمد تازی

کعبه را از بتان مطهر کن | شمع توحید را منور کن

چه کنی پنج و نه در غم و یاس | از ثبات چار طبع و پنج حواس

مر ترا بنده عنصر است و فلک | شش و پنج و چهار و سه و یک

شش جهت را بعالم تجرید | یکجهت کن چو عالم توحید

پنج حس را بقدر راتبی باید | از سوی چار طبع در دربند

سه قوی را بده غذی و سرشت | قوت شان ده ز باغ هشت بهشت

دو جهان را بزیر حکم درآر | پیک خود را بمصطفی بسپار

در حکم راندن پادشاه

پایه قدر را آنجهانی جوی | سایه دفتر آسمانی جوی

همت اندر فنا و عالی دار | دل ز کار زمانه خالی دار

دست ازین کم بهای جوی بشوی | شربت از آب حوض کوثر جوی

ملک باقی کمال ساز بود | ملک دنیا خیال باز بود

نیست این ملک جز هوا حاصل | ملک باقی طلب بران نه دل

دل چه بندی درین سرای مجاز / همت پست کی رسد بفراز

دوست مقصود هر دو عالم تو / زو بسفلی رسد بدین غم تو

بسگان مان برای مرداری / سایه و فر استخوان خواری

امر و نهی زمانه خوابی دان / سر آبش همه سراب دان

تشنه چون زین سراب می‌نهاد / پشت اقبال در ره و بگشاد

چه کنی پنج روزه ملک خیال / گذری نیست ملک عز و جلال

بس آب از سر طمع مشتاب / زانکه نبود سراب را پایاب

صد هزاران جنیبت اندر زین / هست پیش سرای پرده دین

دوست ره داد دوست شه دارد / دوست بر دوشت او نگه دارد

تخت تو بر رخ زمین عارست / گردن چرخ بهر این کارست

کام خصم زمانه کام تراست / او هم از خواهشش لگام تراست

حکایت

آن شنیدی که در صدم مرد آشت / بود مردی گدا کی گاوی داشت

از قضا راه او بای گاوان داشت / هر کرایج بود چهار سکاست

روستائی ز بیم درویشی / رفت تا بر قضا کند پیشی

بخرید آن حریص بی مایه	بدل گاو خر ز همسایه
چون برآمد ز بیع روزی بیست	از قضا خر بمرد و گاو بزیست
سر برآورد از تحیر و گفت	کای شناسای رازهای نهفت
هرچه گویم بود ز نشناسی	چون تو خر را ز گاو نشناسی

تاج پادشاه بترتیب کواکب

پای برنه بر آسمان بر دست	تیغ بهرامشاهی اندر دست
مه چو پیش آیدت سرش بشکن	تیر اگر دم زند زبانش بکن
زهره بستان ز پنجهٔ ناهید	تاج برنه بتارک خورشید
تیغ بیرون کن از کف بهرام	بتندی او به تیغ او کن رام
تیر بگشای کوری ابلیس	همچو برجاس کن سر برجیس
برگرای این کبود دیوان را	تا نماید نهیب کیوان را
نحس کیوان به تیغ امدادش	بستان سعد کنش چون نه اوش
هم به نیروی بخت خود بسپار	سر کیوان بزیر زیر دو پای
چون دوات تو دید بی تلبیس	چون قلم سر نگون شود برجیس
باز برجبین را بکن ایوان	ده بتارک ز خانهٔ کیوان

نیزه یکدم بسوی بالا کن — هفت سیاره را ثریا کن
زره آسمان ز سر بر کش — اختران را بطاعت اندر کش
سینه بانی کن از درنگ اجل — گر کس چرخ را بسجده حمل
بزه و گاو را بدوز به تیر — پس درانداز در تنور اثیر
از فلک زان سنان کوه افکن — پنج پای و دو دوی را بر کن
قوت و قوت را شرف نو کن — تیر را داغ و خوشه را خو کن
جستی کن بکن بقوت خویش — از ترازو زبان ز کژدم نیش
از شگرفی به تیر خویش ناله — بر کمان دو ز حلق بزغاله
شست را جامی تیر شاهی کن — آنکه از دلو دام ماهی کن
آنگهی چون بهشت آید تخت — بر فلک نه چهار پایه تخت
تکیه بر مسند جلالی کن — خیمه در ملک لایزالی کن
ملک افلاک را قراری ده — هر یکی را تو اختیاری ده
بر کش از بهر عالم مطلق — چرخ زراق را ز سر ازرق
جامه سوگواریش بستان — خلعت شادمانیش بپوشان
هر دو عالم چو شد مسخر تو — جمع شد جن و انس بر در تو

چون گرفتی تو ممالک را یقین — راهی کن بر شدن العالمین
سوی دین خوان ای مه مردم را — پست کن دیو و دیو مردم را
خاصه آنرا که نفس نقش نیش — گو بدان باطل است نقش قاش
نه نداری ز ملک سرمایه — نه نداری ز شرع پیرایه
اینهمه گر شود بسته قلم تو — چون شود بهر تبسیل آدم تو
ای ز دولت همیشه میمون تو — کیست اندر همه جهان چون تو
چون ترا هست بر همه تمکین — ملک آراسته ز دولت دین
دین حق در حمایت تو شدست — شرع را از کفایت تو شدست
شحنه شرع مصطفی شده — زان زنا کردنی جدا شده
جان آن کز فنا بقا سوی توست — از تو و خاک تربت آسوده است
مصطفی رخ چو در نقاب کشید — زانست خود ترا بدان بگزید
تا دهی شرع را همه رونق — دست باطل جدا کنی از حق
سایه کردگار از آن شده — شرع را حق گذار از آن شده
هر چه خواهی بکن که دولت تو — بست با حشمت تو صولت تو
دین و دولت عیال تیغ تواند — کفر و الحاد در گریغ تواند

شاد باش ای امین دین خدای — یافته دین ز سیرت تو بهای

تا ز پنج و چهار بیر پرے — از شش و هفت و هشت برگذری

(جهات ۱۲ ، افلاک ۱۲ ، بهشت ۱۲)

تا هوا را بزیر پی فگنی — بر سر دل کلاه کی ننهی

چون هوا را الطبع کردی قمع — اینهمه گر دوست بکیدم جمع

ملک و دینی همی نگویم من — خال زنگی بجون نشویم من

چون بترک جهان طمع گفتی — در تقوی بشرط دین سفتی

گوید آنگاه جان خیر الناس — بزبان و فا و استیناس

تا جهان باد شادمان بادی — گر ز تو شد دین حق بآزادی

عالمانت چو تیغ چیره زبان — عاملانت چو نیزه بسته میان

زنگیانی که پاسبان تواند — وز تفاخر بر آستان تواند

گر سیاه هند و گرچه کین دارند — رای زی نظم ملک دین دارند

وین همه بندگان که بر در تو — میکشایند جمله کشور تو

گردن کس برای کین نزنند — چون علی جز بامر دین نزنند

چون علی زین و آلت اند دلیر — صفحه شرع و صفحه شمشیر

نیست در غزو و در مقالت شان — جز حدیث و حدیث آلت شان

۳۴۷

چون سپهر ملک جاودانی اند
گه زنشه سوی سجده گه بیند
نه همه بت پرست چون کفار
نیست شان جز دو کار در همه گاه
دوستان را مبارکند اقبال
بلکه بزم همچو شمس و قمر
شاد باش ای گزیده شاهنشاه
جام بر کف لبان ناهیدند
از کف پای تا بتارک دل
تیغ داران چو تیره و چو سنان
از پی قهر دشمن و بدخواه
همه بر پر دلند همچو انار
بر ولی یمن و بر عدو شومند
خیمها در ممالک فلکند
لشکر از بهر ملک و دین باید

زین جهان آن جهان و آبادان اند
تشنگی تنگری همی گویند
نه همه حق پرست عابد وار
خدمت کردگار و خدمت شاه
دشمنان را همیشه رنج و وبال
بلکه رزم شیر شرزه نر
لشکرت چون ستاره اند و تو ماه
تیغ در دست همچو خورشیدند
صد هزاران تنند با یکدل
همه برجسته و ببسته میان
گرد بستان ملک شاهنشاه
همه قد بر زنخ همچو چنار
خصم را سنگ و دوست را مومند
دیو بندان و لشکر ملکند
خود چنینند و اینچنین باید

۳۳

ملک تو مسیح پی باشد / جنبش ملک لشکریش کی باشد

گرزها را به تیغ ریزه کنند / تیرها را به تیر تیره کنند

جان خصمان ز تیرشان نفیر / ملک را همچو تیر کرده به تیر

چون تنوره به زیر این طارم / همه آهن دهان و آتش دم

برکشد عکس تیغ شان باثر / دلق کیمخت کرگدن از سر

مرگ بازیچه پیش مردی شان / گشته حیران ز سهم شبروی شان

کرگدن هیبت اند و پیل اندام / یافته دین ز تیغ شان آرام

قدشان همچو سرو نورسته / خشمشان جمله با عفو بسته

همه جوان آدمی صورت / همه شیران اژدها صولت

چشم بد دور ازین سپاه و حشم / که نبینی از قباد و رستم کم

همه بر بادپای گشته سوار / کوه آهن تن اند و جان اوبار

شست شان چون چو سوی تیر آرند / اژدها اژدها اسیر آرند

شده اعدای ملک از ایشان خو / همچو ریش کهن ز شانه نو

تیغ شان از برای جان جهان / تر شده همچو گرم چون سیمان

آن شبل پشه را کند به لعل / وین زند در ... کس را نعل

۷۳۵

صدف دُرّ نشان دوان ملک | هدف تیر نشان کمان فلک

صفدرا سنند که بهم درانند | سوی خصم تو ناوک اندازند

گرچه ناوک سرافرازان | ناوک از نیش بگسند شب رازان

حصن فغفور ترک خرگاهیست | حصن تو ناوک سحرگاهیست

آنچنان باد پادشاهی تو | که نخواهد بعد و بدخواهی تو

تا جهانست عزه و جاه تو باد | هفت اقلیم در پناه تو باد

جود و فرهنگ شد نقل بر تیغ تو | نقش جاوید در نگین تو باد

من ستوده ام بطبع اینها را | آسمان کرده ام این زمینها را

زانکه پیش تو هیچ دیگر کس | هست چون با پی پیل پر مگس

تو چنانی که با دعت استود | ور نه آنچنانت خواهد بود

اگر چه نیستی بیتی از آتش | ور نه بادا روزگارت خوش

شعر که گفتم از شناسی است | آمد اکنون که دعای وزیر

فی وصف الحال و تمام مدایح السلاطین والوزراء والقضاة چون مدایح سلطان اعظم شاهنشاه معظم اعز الله انصاره طرفی گفته آمد در خور مناقب و سی

چه در خور طبع قاصر و رای رکیک من بندهٔ عاجز و چون
همگی مناقب و خصال ستودهٔ وی پادشاه خلد الله ملکه
نتوانستیم رسیدن عجز پیش آوردیم و طریق اقتصار و اختصار
سپردیم و همان گفتیم که مهتر کائنات و سرور موجودات صلی الله
علیه و آله و سلم در شب ملاقات در حضرت ربوبیت گفت
لا احصی ثناء علیک انت کما اثنیت و بعد از آن بمناقب
و فضائل وزراء و اصحاب قلم و شمائل قضاة و ائمهٔ دین
کثرهم الله انجامیدیم و این کتاب را بپایان آوردیم و از هر یکی ۷۳۶
طرفی و شمه در خور رای قاصر و رکاکت طبع بلید خویش
گفتیم و از ایزد جل ذکره درخواسته می آید تا مگر از جملهٔ این
ابیات یک بیت برای اعلی الله پسندیده آید و محل
قبول یابد که بدان یک بیت بندهٔ ضعیف بر حکمای اولین
و آخرین مفاخرت کند چنانکه گوید ع از کبر سر من آسمان سای شود

ای سنائی چو یافتی امکان	بنمای اندرین سخن برهان
چون شدی فارغ از مدائح شاه	بسوی مدح خواجه آر پناه

خواجهٔ خواجگان صدر صدور | به بداندیشش مملکت منصور
خواجگان و جماعت دیوان | سروران و گزیدگان زمان
بعد از آن قاضیان و جمع قضاة | شکرشان برتر از صیام و صلوة
سرفرازان مملکت ایران | نامداران خسرو توران
خسرو شرق را بهر کاری | روز و شب نو نهاده بازاری
خرم از رای شان جهان یکسر | عیب پنهان و آشکاره هنر
چاکر ملک شاه شد بی‌شو | که نه بیند کسی در او آهو
گر ببینی تو مملکت غزنین | بازشناسی از بهشت برین
چون بود شاه را نکوکردار | مملکت را فزون شود مقدار
شاه و دستور هر دو نیکورای | هر چه بایست جمله داد خدای
شکر این نعمت بی‌اندازه | که شد اندر ممالکش تازه
که تواند گزارد به، گو ببین | گشته جنت حوالی غزنین
ای بزرگان غزنین و تو هو | چشم بد زین زمانه بادا دور
یافته بید آنچه بود حاجت‌تان | گشت بپذرفته آن عبادت‌تان
شه جوان و جهان جوان ز شان | در امان همچو روضه‌های جنان

۷۳۷

چون بود کردگار بخشنده / بدهد هر چه خواستی و بنده
کام دلها میسرست اکنون / باد یارب ازان که هست فزون
یارب این فضلهات بر بنده / دار تا روز حشر پاینده

فی مدح الصاحب الاجل العالم صدر الدین نظام الملک ابی محمد الحسن القاینی

سر احرار سید الوزرا / که خدا برگزیده کرد ورا
در محل کفایت و امکان / صاحب صاحبی و کرمان
راعی خاص و عام جمله عباد / صاحبی به ز صاحب عباد
نیست مانند او بهفت اقلیم / از صدور جهان حدیث و قدیم
بری از عیب هر چه باشد عار / در وزارت بسان صاحب غار
دیده از وی کمال خلق و ادب / عقلش الکفی الکفاة کرده لقب
پیشوای صدور در عالم / ملک آرای او چو خاتم جم
ملکت از وی مرفه و نازان / هفت سیاره اش چو دمسازان
روزی جن و انس در کنفش / وحی منزل کشیده با سلکش
ظلم و عدل از اشارتش حیران / ظلم گریان و عدل ازو خندان

در دو درگاه عقل و جان سر اوست / نه دربان پایهٔ فلک در اوست
خطبه کرده زمانه بر سر فرش / آسمان دستبوس کرده کفش
دایه و مایهٔ خرد دلکش / قبله و قبله جای جان قدمش
بر زمین آسمان امکانست / بر فلک سایه بان رضوانست
عقل مدح و خطاب می گوید / عقل خود جز صواب کی گوید
آنکه حاتم اگر شود زنده / شود از جان و دل ورا بنده
فطنت و ذهن پای مرد پیش / برده تا عرش رایت رایش
باشد اندر نظام هر دو سرای / مرد صاحب پیش صاحب رای
اندران خیمه سنت ار کیست / واندرین خیمه ملک پیرایست
مرد دین را شریعت آموزد / شمع را پیش شمس نفروزد
در حفاظ وفا یگانه شدست / اختیار همه زمانه شدست
عیش عالم بدو شده تازه / هنر او گذشته ز اندازه
بود صاحب طبیب بهر خدای / هست در شغل ملک صاحب رای
صاحب امی شه ربوبیت او / ناصح دین شه طوبیت او
مرد کز بهر دین خرد در باخت / با خرد تر از و خرد نشناخت

عالم عاملست در ره دین　　عامل کاملست و با آیین

زان بدو رست شد امارت او　　شد ترازوی دین وزارت او

در وزارت قویست بازوی او　　زان سبب قلب خاقان از او

هست در مجلس خداوندی　　می بدان را به نیک پیوندی

خرده‌ای را که پیش حق بازد　　آن خرد پیش شرع در بازد

گر زند در صلاح ملک نفس　　نه ز خود گز خدای بیند و بس

قبلهٔ دانشست و جان لطیف　　که چنو نیست هیچ خلق لطیف

خواجهٔ خواجگان هفت اقلیم　　کرده سلطان جهان بدو تسلیم

همچو گردون گهی ببخشد　　عفو بستاند و گنه بخشد

عالم از بهر بندگی گردن　　از فلک طوق ساخت در گردن

پس ازین جان پر امارت را　　نسخهٔ زین دربرد وزارت را

طینتش بر وفای مال مجبول　　طینتش در صفای حال مشغول

بخشش او به بنده و بسؤال　　نه امل را بل امل را امال

صورت و سیرتش آشکار و نهان　　چشمهٔ چشم چرخ و گوش جهان

آفتاب آب و آسمان تصویر　　ماه دیدار و مشتری تأثیر

دلش فارغ ز گوشمال زوال
جاهش ایمن ز چشم زخم کمال

آن وزیران که لاف عدل زنند
پیش عدلش بظلم نام زدند

تا برانداخت ظلم را خانه
نیست در ملک غزنه ویرانه

دل ندانم سپیدتر یا موی
جان ندانم لطیف‌تر یا روی

چون دلت بود نافعی از تو
شاد شد جان شافعی از تو

زانکه در مذهبش قوی رایی
دست در کار و پای بر جایی

آز با جود او چو مستلیان
پست همچون سبال حنبلیان

ظلم گریان ز عدل او شب در غزنین
که فشد بعد از آن ز خوف و بیرون

ملک غزنین بهشت را ماند
تا در و خواجه کار میراند

ظالمان را ز مملکت بکنند
فتنه بر خاندان ظلم افکنند

سال و مه در نظام دین کوشند
کفر و بدعت ز بیم بخروشند

در صلابت و ریش بان عمر نیست
بنمای ای محال رحیم و دگر نیست

این شباهت بهرزه یافته نیست
وین کفایت بخیره یافته نیست

در ورع همچو شبلی صوفی
در ملکت بوحنیفهٔ کوفی

شهریاری که تنست او جانست
الناس جز من همه الغربانست

۱۴۷

قوله ابن مقله از زمانه خطاط نام آورد که بتاریخ سیصد و ده هجری از خط معقلی و کوفی شش خط دیگر اختراع نموده برای هر یک ... قرار داد و اسامی آن ثلث و توقیع و محقق و ریحان و رقاع ... در ایام استادان دو خط دیگر ... تعلیق از رقاع ...

روز و شب در صلاح کار جهان	سال و مه زو بود قرار جهان
در زمانه بخط چنو کس نیست	با خطش خط مقله جز خس نیست
پادشاهان روی که یابند	بی رهان از لقاش ره یابند
از هنر تاج گشته بر وزرا	در او امن همه فضلا
تا که بنشست خواجه در بالش	بالش آمد زمانه در بالش
شهر غزنین چه کرده بود از داد	که ور ازین صفت وزیری داد
زین سپس اهل غزنی از غم و رنج	رسته گشتند و نشست بسر گنج
آن که نامد و نقر می بگریست	غم فراموش کرد و شاد بزیست
چون خدا راه حکم بگشاید	حکمت خود بخلق بنماید
زین صفت پیشکار بنشاند	کار عالم بحکم او راند
شاه بهرامشاه و خواجه وزیر	بر چنین اینچنین نکو تقدیر
شاه با عدل و خواجه با انصاف	نیست این امن و ایمنی بگزاف
هر کجا امن و عدل روی نمود	خلق در رافت و خوشی آسود
طعن چه داری که اینچنین بنیاد	شاه بهرامشه بهر ره نهاد
چشم بد دور باد ازین سلطان	که جهان را بعدل داد امان

خواجه را بر ممالکش بگماشت | که بجد دین و شرع سر بفراشت
بر خلائق شده مبارک پی | خواجگان پیش وی شده لاشی
در محاسن بکار دو جهانی | چون محاسن سپید نورانی
تا جهانست شادمانه زیاد | جان او جفت درد و رنج مباد
تا جهانست باد دل شادان | کز جهان از وی است آبادان
هر که بر جان و خانه اش باد | جان ما جمله در امانش باد

فی مدح الاجل نظام الدین تاج الخواص ابی نصر محمد بن محمد المستوفی

۴۳۳

خواجه بونصر نائب دستور | چشم بد زان جمال و جانش دور
خلق او هست بی ریا و نفاق | لطف او هست بی خلاف و شقاق
هم نکو خلق و هم نکو گفتار | هم نکو خط و هم نکو دیدار
آنچه گوشش از کمال خواجه شنید | چشم از و صد هزار چندان دید
کانچه دارد ز خلق او اطراف | آهو چینی ندارد اندر ناف
جان و دل را بدیهه مونس | عقل شکل را شمامه مجلس
روح دیدار و عقل گفتار است | دولت ایثار و ملت آثار است
فضل او در جهان جهان بنشاست | که ادب بر درش چو فراشست

از پی جاه و خدمت سلطان | نه برای فلان و بهمان
قبلهٔ فاضلان ستانهٔ اوست | سر نه عقل گرد خانهٔ اوست
مال خود چون خیال بگذارد | وآن سلطان چو جان نگهدارد
صورتش ابتدای قوت روح | سیرتش انتهای سورهٔ نوح
کرده از بهر حق بکرد و گفت | عادتش عدت و فخار جفت
در ره شاکری فرشته وش | راست محنت کش ست محنت کش
پیش او از برای سود و زیان | صد هزاران ولست و یک فرمان
همچو عقل آگه از که و چه و چون | فکرتش پی برد درون و برون
از پی آفتاب و مه آرای | رو برو مشتری اصابت رای
رای او قطب دولت مزدان | ملک و دین گرد رای او گردان
همچو عقل از ورای چرخ کبود | دیده نادیده هرچه خواهد بود
پیش رایش نمانده پوشیده | بر فلک هیچ روی پوشیده
فهمش از جام جم نیاید کم | که همه بود نی بدید چو جم
دل او از برای بهدانی | هست مشکوة نور ربانی
اثر لطف او چو آب زلال | خاک روب درش اثیر هلال

نیست در کارگاه صنع خدای — کاربندی چو خواجه کارگشای
چون سه انگشت او قلم گیرد — چار طبع عدد الم گیرد
عقدی از دُر چکد ز نوک قلم — چون ز سر بر بیاض ساخت قدم
پست بالاست پیش همتش عرش — تنگ پهناست پیش فرشش فرش
ابر گریان ز دست و تیغکشش — صبح خندان ز نور خاک رهش
هست در رشک آن کف گفتار — آب دریا و لولو شهوار
برده آب بهار رهگذارش — لب خندان و چهره نارنش
گر فلک نیست کلک او هرگاه — از گریبان چرا برآرد ماه
پیش سر خدایگان ز هوش — هر زبان حلقه کند در گوش
گرچه زنگش گناه را ماند — بلکه سپر پاه را ماند
ساعتی باد لش چو رهبر شد — سایه بان زمانه جانور شد
چیزها در دلش نماند محل — زان در آمیخت در زمانه بدل
از خط او که دینی و بینیست — دیده کل ببین عقل کل حسنیست
خط او در هوای گلبن از — پشت طاوس ان سینه باز
در یکی فصل او تأمل کن — عقل را امال روح را مل کن

۵۸۷

تا ببینی بچشم عقل و یقین
در دو خط صد نگارخانهٔ چین

درج کرده چو سایه و خورشید
در شب و روز نام بیم و امید

زردهٔ عقل زردی خامه‌اش
ادهم دین سیاهی نامه‌اش

هر کرا نیست چون قلم رایش
قلم او قلم کند پایش

خط او خط جان اسرافیل
کلک او کیل رزق میکائیل

کلک او همچو نوک دیدکشان
خط او همچو غمزهای خوشان

صورت خط او که در نامه‌ست
چون نسیم بهار خوش خامه‌ست

شحنهٔ راه دین صلابت اوست
روح قدسی کمین شبابت اوست

نیست پوشیده زو قلیل و کثیر
نز نقیر ایچ چیز و نز قطمیر

خامه اندر بنان او گه سیر
بکشاید بخلق بر در خیر

همتش آسمان و خلق ملک
خاطرش آفتاب و کلک فلک

زاده از روح کلک او بیقین
شب و روز جهان و ملت و دین

بر سر انگشت‌هاش چو گشت سوار
آن لطیف نحیف زرد و نزار

انده دشمنست و شادی دوست
خیر و شر بسته در زبانهٔ اوست

دوستان را دو رخ کند چون لعل
دشمنان را کند سیه چون نعل

شب آبستن است خامهٔ او　　گشته حامل ز فتح‌نامهٔ او

تن سپید و سیاه منقارش　　همه ساله غذی شده قارش

زان زبان سیاه و شخص سپید　　کرده دشمن ز جان خود نومید

هست همواره با دل بیدار　　در همه کار عاقل و هشیار

ور شود بهر زبان بحر سپاه　　بر کشد در زمانه تاج و کلاه

جاه او همچو ماه ملک نگار　　کلک او همچو تیغ کار گزار

بابان و بجناق حور و پری　　در تباشیر بشر او بشری

عقل با وی نشسته در مکتب　　علم از وی گرفته علم و ادب

بلکه ضبط مال و عقد حسیب　　ساحران را ز تاب علم آسیب

کرده از بهر قدرت خلاق　　درج طی پاره و نشته اوراق

دیگران را که سوال و جواب　　حاجت آید بمطالعت کتاب

او ز جای که شاه از وی جوید　　همه از بهر جمله برگوید

ملک عالم برش معاینه شد　　دل او بهر مثال آئینه شد

چند زارای روشن پاکش　　که فلک گشت تختهٔ خاکش

چیست بهتر درین جهان جهان　　مرد را کار و کار را مردان

مال دنیا اگر ورا باشد — همه بر زایرانش بپا شد

بر او هیچ سخاش تا عیّوق — میوه و برگ و شاخ و ریزد و عروق

خیمهٔ عمر او هزار طناب — تا ده خیمه اش برابر مهتاب

تا ورا شاه مشرق تمکین داد — ملک را صد هزار تزیین داد

اینهم از بخت شاه مشرق بود — که بدو رونق دول بفزود

لاجرم عالمی بر آسودند — بحیات و نهال بر سودند

که کسی را گماشت شه بجهان — که نخواهد همی بخلق زیان

بقلم قسم کرد و بخشت اقلیم — هیچ ناکرده ظلم دانگی سیم

حاکم مملکت چنین باید — تا ز بودش جهان بیاساید

تا جهانست ملک خسرو باد — که مر او را چنین ثبات داد

باد تا باد ملک را بازار — شاه از و او ز شاه برخوردار

باد امرش چو امر روح ملک — باد عمرش چو عمر نوح ملک

باد تا باد شکل خط همه طول — بخدایی و خدایگان مشغول

شاه را باد عمر تا جاوید — خواجگانش چو ماه و چون خورشید

صاحب عادل آن صفی و وفی — صدر دیوان و خواجه مستوفی

چشم بد دور از چنین صدر وزیر | که ندارند در زمانه نظیر

فی مدح الشیخ العمید ظهیر الدین ابی نصر احمد بن محمد الشیبانی

آنکه بر مملکت ظهیرست او | خلق را در رهی بشیرست او
عالم پیر و آسمان امان | مادر و دایه بچه جهان
بر عمیدان مملکت سالار | شاه را برگزیده در هر کار
معتمدگاه دخل و خرج جهان | کرده از بهر جمله درج جهان
که بکار انگنند نهان را او | مایه بخشد همه جهان را او
نور رویش حدیقه حدقیست | خط خطش حظیره صدقیست
خط و معنی وی ز ظلمت و نور | هست چون لعل حور بر رخ حور
هر سوادی از و ریاض فلک | هر بیاضی از و ریاض ملک
نور و ظلمت بهم قرین آمد | در حلو چشم مفتقین آمد
لذت روح دان خط خوبش | نکند کس بحرف منسوبش
زان خرد بر خطش شیفتست | که معانی و لفظ چون جفتست
گرنه از تنگ مانیست آن خط | از چه خطهای مقله گشت سقط
آتش روحست نقطهای خطش | چه ان کشاید از رخ دُرر سقطش

چشم بد دور سخت با معنیست / همچو ارژنگ خامه مانی ست
گشته از درج پاک باب پیدا / همچو بسج دو پیکر جوزا
عقل گمره ز شکلهای رفیع / روح واله ز نقشهای بدیع
با خطش خط خازن ثواب / همچو با آب صفا نیست سراب
شود آنگه که او گرفت قلم / تا رک عرش پیش او چه قدم
کاغذ نامه همچو روضه نور / صورت حرف زلف بر رخ حور
در بلاغت ز سرعت قلمش / آب آتش فرو گذشت ومش
هر سخن کز دهان شاه آمد / در دل خواجه اش بناه آمد
جود او را کرانه پیدا نیست / چون سخایش سحاب دریا نیست
با ولطفش بزیده بر کشور / تا ز عطفش بنجار کرده شهر
با ادبی بنتیجه دل اوست / داد بی دو دریچه دل اوست
دین و دنیا مسلم دم اوست / زانکه دل کعبه معظم اوست
حرمش همچو کعبه محترم است / خانه او ز کعبه خود چه کم است
همادره وار عطا جویان / گشته از هر سوی به او پویان
همه از عطایش آسوده / یافته هر چه در دلش بوده

[illegible]

شده در کار ملک و دین بیدار — دین و دولت فزوده و مقدار
شاه را چون در تصرف ملک — کرده از رای او تشرف ملک
صدف گوهر علم یزدانی — دلش اندر ره مسلمانی
در میان حریم حرمت او — از برای فنون و حشمت او
دست او با قلم چو یار شود — بر معانی سخن سوار شود
آب و لولو و جان صفاوت او — ابر و دریا و کان سخاوت او
شاه را آگه بسر معتمد اوست — در همه کارها ورا مدد اوست
صاحب سر خسرو انشاه است — زان ز اسرار ملکش آگاه است ۱۵۷
گشته اسرار ملک معلومش — سر سلطان بجمله مفهومش
نیست در مملکت چنو یک تن — گاه تدبیر و رای و گاه سخن
واقف راز شهریار بدل — در دلش راز مملکت حاصل
سال و ماه از شد آمد گذار — چون حرم گشته بر صغار و کبار
همه با کام دل قرین گشته — همه با باز و اسپ زین گشته
کف او بر سحاب رجحان کرد — بحر را صد هزار تاوان کرد
نیست چون از شاه کوه جسیم — دهر را هیبت و بیست عظیم

خطا و شکل خط لعبت حور بود هر چه عیب است ازو نفور بود
خط او خط معانی بکر نام او نامهٔ مبانی فکر
قلمش چون معانی انگیزد نقشبند معانی آمیزد
از سواد و بیاضش از پی مزد گشته عقل همه امینان دزد
نامهٔ من و رانحدش نتیجهٔ جان منظر و مخبرش دریچهٔ جان
هم نگهدار اصل فضل و کرم هم نگهدار راز دین و حرم
چون سر خویش سر نگهدارد مال چون مار شرزه بگذارد
گنج را همچو سنج بگذارد راز دل همچو دین نگهدارد
زانکه داند که با کمال وجود جز بموضع نکو نشاید جود
زانکه دریا و ابر و کان بعطا بکشند از طریق جود خطا
لعل کی دید هر که کانی کند زر کجا یافت هر که جانی کند
اندران دم که خوش زبان باشد گوش را لفظ او چو جان باشد
فطنت او برآید از پی ساز مهر وار از میان خانهٔ راز
فلک از جود او عطا جوید راز با رای او سخن گوید
راز دار است عرقش زر است خازن راز حارس جان است

۷۵۲

ماجرای زمانه دیده دلش — هرچه زو خوبتر گزیده دلش

وهم او چون نم هوا از گل — آن برآرد که باشد اندر دل

دور دوران عقل جامهٔ او — ره مردان چو برق نامهٔ او

زان نکو اعتقاد و رای رزین — شده چون خلد بالکت غزنین

بلکه هر دو رو سپید خامهٔ او — کرده چون روی حور نامهٔ او

هر ره از زهرهٔ ایست آن خط — که بنیابی بر آن نهاد و نقط

چون سر کلک در زند بدوات — بنویسد بصبر بسمع برات

کار ازین نوع تا که بود ستم — نه تو دیدی نه من شنود ستم

راست گویی که نامهٔ یحیی ست — یا بگاه شفا دم عیسی ست

پردهٔ معجزات تا بدرید — معجزی زان صفت کسی نشنید

هر دم آرد پدید زمزم و نیل — دست او همچو پای اسمعیل

غمزهٔ او همچو خط او ز جلال — سحر او همچو مال او ست حلال

علم ظاهر چو خنده کرده عیان — سر باطن چو غمزه کرده نهان

گر سخا را کند نهان او را — بایه بخشد همه جهان او را

قلم او سخی تر از کوثر — منظر او بهی تر از عنبر

قلمش در تجارت عالم | بحر و کشتی و باد کرده بهم
جان پاکش سرشته با خمش | بندهٔ نو زمانه کهنش
تا جهان نیست هست لیل و نهار | از خط و علم باد برخوردار
که جهان از علم او شب و روز | هست دنیا ه خفاشتر از نور و ...
دین و دنیا دو را مسخر باد | صدر دنیا و رای او در باد

فی مدح اصحاب الدیوان و المشایخ کثرهم الله

پس ازین خواجه خواجگان کبار | زیب دیوان و زینت لشکر
از رخ و خامه نگارنگار | صدر و دیوان ز سرکی چو بهار
درج شان همچو درج شان با ... | کلک شان همچو ملک شان زردار
خواجگانی بعلم و دانش چیر | کلک شان با شباهت شمشیر
همه نقاش معنی از خامه | در و زر درج کرده در نامه
جان شان همچو جامی پر چیر | نقش شان چون صدف شکم پر در
از پی سرو جویبار صواب | دیده ها کرده همچو ابر پر آب
همچو عیسی ز خاطر و خامه | نقش با جان نموده در نامه
حرص را کرده در جهان نوی | کلک شان همچو ملک سعده قوی

قوله قلمش در تجارت الخ بحر دوات کشتی کاغذ ... [illegible]

چون براهیم قابل سعدند | چون سماعیل صادق الوعدند
عقل شان آسمان آتش گیر | تن شان عنکبوت کرکس گیر
روزگارند اهل عقل و بصر | سینه شان چرخ و قطره شان اختر
مال ایشان بنزد ایشان خاک | قال ایشان چو حال ایشان پاک
ناز و نعمت ز کلک شان باران | دست ایشان قرین شده باران
هر چه کان داد گوهر و زر و سیم | حصر آن گشته پیش شان چه سلیم
عالم عقل را الا دل شان | صورت نفس کرده از دل شان
رونق صدر و زینت دیوان | برسیده ز کلک شان دیوان
در بنانشان نگر تو کلک و [illegible] | که عطا میدهد سخا [illegible]
مهر و ماه از لقای شان خیره | نور و نار از بهای شان تیره
مهتر است در سخن سوار و دلیر | کلک شان یار گشته با شمشیر
همه اندر حساب و خط ماهر | همه اندر بیان حق قاهر
عالم از نور رای شان انور | عقل شان با بیان شان [illegible]
از خطا کلک شان همیشه مصون | کس نگفته که این چرا و آن چون
در جهان معاملات هر یک | چون [illegible]

۷۵۵

صفت هر یکی ازین اعیان | از دو وصد جزو یک ورق نتوان
زانکه هر یک ز راه علم و عمل | یار حق اند و کار دار اجل
و جنبت آن یکی خزانهٔ نور | روی و رای یکی خزینهٔ حور
رخسار ۱۲
کلک این ملک وار بنماید | هر حوادث که چرخ بنماید
روی آن همچو برق میخندد | دست این پای فتنه می بندد
کلک این حاکی کف موسی | کلک آن معجز دم عیسی
سازد آنگه که دست شد بنگا | کلک هر یک ز آبنوس حصار
شفقته هر یکی سفینهٔ نوح | نکته هر یکی دفینهٔ روح
گرد آنگه که چرخ گرد و فرش | باشد آنگه که فرش جوید عرش
شاه و دستور شاه و لشکر شاه | گشته از راستی شان آگاه
کز خیانت بجملگی دورند | هم امینند و هم نه مغرورند
[illegible] بفرمان یکی نفس نزنند | مرد کارند جملگی نه زنند
خصم را تا کنند آبی و دار | همه تن تیر و دلند همچو انار
پاک و خالی همه از خیانت دل | فضل دو جهان بجمله شان حاصل
از شهنشاه راد نیکو نام | مستحق گشته با هزار انعام

همه را از خدایگان تشریف | نام و نان یافته وضیع و شریف
هم باسپ و ستام و زر و درم | هیچ را هیچ چیز ناید کم
شه ازین خواجگان مرفّه و شاد | ملک ازین خواجگان شده آباد
دست ظالم ز مملکت کوتاه | شیر اعداش سخرهٔ روباه
گرگ با میش در بیابان جفت | عدل بیدار گشت و فتنه بخفت
شاد باش ای بعدل شاهنشاه | زین چنین خواجگان نیکوخواه
چون بود شاه عادل و دستور | خواجگان زین صفت همه [illegible]
عالم آسوده از فریب و فتن | [illegible] مر عدل را شده مسکن
تا جهانست عدل خسرو باد | باغ عدلش همیشه [illegible] باد

فی مدح قاضی القضاة ابی القاسم محمود بن محمد الاثیری

چون ازین طایفه گذر کردی | بگرامی طایفه نظر کردی
عالم عدل بینی و انصاف | همه معنی محض و دور از لاف
پیشوائی چنین [illegible] جمیع | نور قاضی القضاة تابان شمع
مفتی اصل و فرع و وارث جد | شمع شرع محمدی محمود
آنکه در صدر شرع تا بنشست | پای فتنه و دست ظلم ببست

گشت در راه دین چو مهر ثبات / خاک درگاه او چو آب حیات

از غبار غرور عالم خاک / دامن جیب او چو ایمان پاک

قفل احکام رسته گشته کلید / پرده و حلقه‌ای عمرو که دید

چون ستونی که هست افسون / خیمهٔ شرع را طناب و ستون

دیده بی رحمت خیال غرور / ظلم نزدیک او بعالم دور

از فرازش نبرده سوی نشیب / بلکه زین گنبد بپیر فریب

دل او سال و ماه مسکن شرع / گوش او شاه راه مکمن شرع

دین ازو زنده بود و شادان / خانهٔ شرع ازو شده آبادان

دل پاکش چو قبلهٔ ایمان / خرم و خوش چو بلبل بستان

ز حکمش بری نه بیم و قدر / میل هر روی نه بیم ظفر

میل هرگز نکرده در احکام / کرده در دین ... تمام

ظاهر و باطنش ز رشوت پاک / کرده در چشم میل رشوت خاک

گر ندی زنده یوسف القاضی / به نیابت ازو شدی راضی

روز حشر و تغابن و زلزال / او دهد زین قضا جواب سؤال

نامهٔ او بروز حشر و قضا / نامهٔ یحیی است پاک و جلا

۷۵۸

گر ز حشر است هر کسی را بیم / ور ز مکافات و از عذاب الیم

او بود ایمن از همه کربات / نبود در فریق حشر قضات

مهتر خلق و سید السادات / گفت باشند از سه نوع قضات

دو بود هالک و یکی ناجی / مژده کاندر بهشت با تاجی

علم دین تا بود سپرده قضا / جهل رحلت کند سوی فنا

پیش آن سر که در خزینه بود / چون چراغ اندر آبگینه بود

اندرین حضرت بزرگ چو جان / معنی او پدید و او پنهان

مال او را برای عالم غیب / کرده خالی ز رسم و سیرت عیب

کرده پاک از میان جمیع امم / صفوتها و کدورت از عالم

تازه کرده ز مهر یزدان را / جان بی عقل و عقل بی جان را

نظرش همچو جان پاک مسیح / بوده در شرح علم شرع فصیح

کرده دست عنایت بینش / متحلی بعقد تکمیلش

شمع دین صورت و بصیرت او / عقل جان سیرت و سریرت او

گاه فتوی چو کلک بر دارد / چتر حق بر فرازش سر دارد

بی حقیقت قلم نگیرد نیز / تو ز باد هوا نواله مسیح

و عن بریده رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم القضاة ثلاثة واحد فی الجنة واثنان فی النار فاما الذی فی الجنة فرجل عرف الحق فقضی به ورجل عرف الحق فجار فی الحکم فهو فی النار ورجل قضی للناس علی جهل فهو فی النار

۷۵۹ رواه ابو داود وابن ماجه

مشکوة و از بریده که گفت گفت پیغمبر علیه السلام که قاضیان سه قسم اند یک قسم در بهشت است و دو قسم در دوزخ پس آن قسم که در بهشت است مردیست که شناخت حق را و حکم کرد بان و مردی دیگر که شناخت حق را و جور کرد در حکم پس او در دوزخ است و مردی دیگر که حکم کرد برای مردم بنابر جهل پس او در نار است ۱۲

میباشد و اتفاقیه بتفصیل منقسم است بلزومیه و اتفاقیه و هر یکی ازین جماعت عادیه و مانعة الجمع و مانعة الخلو میشود و منفصله حقیقیه و منفصله منقسم میگردد اولا بمتصله و منفصله شرطیه و شرطیه تقسیم ابتدا از تسوی حملیت و قضیه منقسم است و اگر شناسی بمقدم

وچنانچه جزو اول قضیه حملیه موضوع و جزو ثانی را محمول میگویند جزو اول قضیه شرطیه را مقدم میگویند و جزو ثانی را تالی و حملیه تقسیم مییابد اولا بمحصوره و مخصوصه و طبعیه و

نه بکسب میل و نه ز کسب ملول — چون پیمبر بعلم دین مشغول

زان به بیهوده می نپردازد — که جسم شغل آخرت سازد

بینی ار هیچ چشم جان و خرد — بکشائی که تا ببینی نگرد

گر شناسی بمقدم از تالی — نیست اینجا ز حیاتی خالی

مخل بوده است در همه احوال — چه با شناعت این چه در اقوال

در رضا دین نفس نسپارد — خشم را در سنا نگذارد

هست چون حوض کش شد از ابهام — مشرب عذب او ز حمیت عام

اهل مین را همین و لسوز او ست — مفتی شرقها و غربها امروز او ست

زین جهان از پی سرای معاد — شده مشغول در کشیدن زاد

تا عنان چون بدانجهان تابد — عاقبت را چو نام خود یابد

متناسب نهاد او با حلم — متشابه سواد او با علم

چون قدر در سخا ریا نکند — چون قضا در عطا خطا نکند

آنکه نارد چو صنایع دهر — نیز در هیچ شهر قاضی شهر

هر چه اندر نقاب قوت بود — خاطرش را خبر بفعل نبود

رای بیدارش از طریق صواب — یکجهان خصم را کند در خواب

فضل را بحر بود و عز را کان | شرع را دایه بود و دین را جان
همچو اقبالش از دو عالم جای | لاجرم هست ستر دین خدای
روی او چون زر رای او بفروخت | آفتابی تا آفتاب آموخت
دل او همچو موی اوست سپید | باد در باغ شرع تا جاوید

در مدح کریم العهد عز الدین یوسف

تا مرا او در عمل صحیح العهد | لقبش در وفا کریم العهد
همت او ورای جزو و کلست | که همه آبها بزیر انگشت
گر بخواهی ز جان او سنی | کرم خلق او نگوید نی
سائل آز را چو قارون کرد | پنبه از گوش بخل بیرون کرد
خواجه ابلیس کز پی آدم غیر | لیف ولا فرد چو گفت انا خیر
کردی ار دیدی این مکارم و جود | در سرای وجود رای سجود
بیند آنکس که هست بینا دل | وانکه از گل آن درو حاصل
شمع آنکو بمجلسش ننشست | شمع دارد تو گوئی اندر دست
جامهٔ جبه‌اش از صیانت چاک | عرصه جانش از خیانت پاک
دم او همچو عیسی آدم جان | عهد او همچو خضر محکم جان

فضحکت فبشرناها باسحق ومن وراء اسحق یعقوب قالت یا ویلتی ءالد وانا عجوز وهذا بعلی شیخا ان هذا لشیء عجیب

عهد او چون پیمبر اندر عهد / جهد او همچو عیسی اندر جهد
چون ز خورشید قابل قوتست / لاجرم عهد او چو یاقوتست
نکته بود بر صلاح و وفاق / گوش ساره است غرّهٔ اسحق
چون تنور زمانه آتش تافت / گرد این چرخ سیلی خویش یافت
خود نرانده است در شفا و الم / جز بالای شرع و عقل قلم
لفظ و نطقش ز عقل و جان ملیست / کوزه امر خدای مستملیست
جود او چون بهار زهر سلبست / بود او چون حیات خوش طلبست
مایهٔ فرش رسم تحفهٔ اوست / سایهٔ عرش طاق حقهٔ اوست
چاکر گفت اوست گفتارم / شاکر دست اوست دستارم
گر دواند مرا به پیش خدم / پیش حکمش بسر دوم چو قلم
بدو لفظ نکو که بشنودم / یک در اندر فلک بیفزودم
مر مرا آب شد ز حیرانی / آتش و باد روح حیوانی
گرچه با ما هم از قرونست او / از قرون و قران برونست او
ز هوا مسیر و لایتی گشتم / ور قبول و نهی آیتی گشتم
ور مرا گوید ای سنائی رو / بشدم از دو دیده با شمال گرو

هست از روی ترتیب اجلال	پشت اسلام و شرع را و کمال
در نظر چون عبارت آید	جبهه‌اش بطبع بستاید
کلک او گزره جفا دورست	همچو انگشت حور پرنورست
در کف نقشبند سر ازل	در خلای جلال او چه خلل
زین سبب نیست و نشیمن جود	لاجرم هست در سرای وجود
آسمان سخا و احسان اوست	ابر انعام و غیث نیسان اوست
سخنش همچو روضه نورست	نیک نزدیک لیک بس دورست
همچو عقل اندک و فراوان شو	صلح افکن و لیک پنهان شو
هم گران هم سبک لقاست چو کان	هم سبک هم گران چو جسم و جان
گر نخواند مرا ز بهر عتاب	همه تن دل شوم بسان کتاب
قدر او بام آسمان برین	خلق او دام جبرئیل امین
گام چون بر بساط نطق آرد	گنگ را در نشاط نطق آرد
در کند زالکن التماس سخن	در حدیث آید از نشاط الکن
سنگ بر روی مایح جود کند	فلک از نطق او سجود کند
سخنش عذب چون نتیجه صبر	با بطر چون سرشک دیده ابر

خالق خلقش لطیف چون جان را — لفظ و معنی دو مغز چون جوزا
نفس او نقش زندگانی بود — که دو مغز و یک استخوانی بود
در خرد و صفو را مبانی اوست — در سخن روح را معانی اوست
سیرت پاک او حکیم اوصاف — صورت علم او کریم اصناف
همه ابرام و ناز بتوان کرد — شعر چون هست بکر و معطی مرد
زاغ را چون همای فرد اوست — پشه را همچو باشه پرداوست
قلم او ز سهوها مصون — پیش علمش علوم گشته زبون
علم او دستگیر دینداران — قلمش چون ربیع با باران
عالم از فتویش برآسوده — وز ضلالت جهان بیاسوده
گره برهانش بر جهان آسان — متشابه که هست در قرآن
الغرض هیچ گفت روا باشد — کانچنین علمها کرا باشد
کیست مانند او بعلم اندر — متواضع بعلم و حلم اندر
او تواند نمود مر جان را — بی نقاب حروف قرآن را
زانکه در قبر سید اسپست — تا نیابت بشیخ فرمودست
مرد چون بود کار را درخورد — هر چه وحی گفت شیخ چونان کرد

له قوله همه ابرام الخ ابرام استوار کردن و بستوه آوردن و ملول کردن ۱۲ منتخب

خوی او جان تشنه مشرب — سحر او مر پیاده را مرکب
کرده از نکتهای عقل انگیز — طبع نازان و چشم خاطر تیز
بتصفح چو عالم بردار — در تشخص چو سالم برخوردار
هر خبر کز رسول نقل افتاد — شیخ در شرح آن بداد شداد
معنی هر یکی برون آورد — جمله زیبا و نیکو و درخورد
مشکلات کلام ایزد بار — متشابه که هست در اخبار
همه را کرده حل بشرح و بیان — لفظها نیکه هست در قرآن
ابن عباس روزگارست او — با معانی بشیارست او
هست با دانش معاذ جبل — ایزدش برگزیده عز و جل
باد پیوسته چهره در هر کار — وز همه علم خویش برخوردار
تا جهانست خرم جاهش باد — حکمت شرع در پناهش باد
باد باقی بقای روح و ملک — تا بود دوره از سپهر فلک

فی مدح جمال الدین صدر الاسلام ابی نصر احمد بن محمد بن سلیمان

بعد از او خواجه امام شبان — مفخر شرع و یار و ناصر دین
تا شده اند افتخار و سلمانی — بشر او و نسب سلیمانی

[illegible]

صدر اسلام و دین بد و تازه | هنر و علم او بی اندازه
علم او همچو آب شوینده | نام او همچو باد پوینده
علم او وعده سماعیلی | جمع او شمع طارم خیلی
کاسه انگه کو بیان یاسین کرد | جبرئیلش ز سدره تحسین کرد
شاد باش ای امام هر دو فریق | دیر زی ای گزین هر دو طریق
تا تو بنشسته‌ای فلک در دست | من بگویم که استوی چون است
دست معنی چو کرد معنی خاست | زال زر دید و زال از شناخت
ای که می‌پرسی از طریق مری | بکند این سخن جواب گری
که چه گویید هر برین کرسی | باز گوییم اگر ز من پرسی
تا چراغ سخاش تابان گشت | همچو پروانه جان شتابان گشت
جان او چون چراغ جودش دید | زار بسوخت خوش همی خندید
گرد واز بهر رتبت جاهش | از پی خاکروب درگاهش
فلک هفتم از زحل خالی | چار ارکان ز پنج حس خالی
چند گویی که لطف خواجه بگو | پای در ره بوصف دست مشو
وه وه بیت مختصر کاری | باز گوییم که مرد هشیاری

خواجه در راه عقل و جان قیاس | در سرای غرور و جمع اناس
خاک بوسش ز رتبت اتصال | آب چشمش ز معرفت سلسال
نطق او از جهان جاوید است | دور و نزدیک همچو خورشید است
زاده ذهن او به نعوت و نور | حلقه و عقد گوش و گردن حور
همچو اند خیال ماهی حور | سخن سهل او هم ایدر و دور
تا چو تو میزبان نبود دارد | عیسی و خر غذی و جود دارد
جان پاکش سخن گشاده برو | جان در و معنی نهاده نه او
صیت او در عراق و مصر و دمشق | هست غماز دوستی چو عشق
چون در اعراب اسم حرف شود | وانگه را احکام فعل صرف شود
در بصره حدیث نحو کند | بصره از اهل نحو محو کند
گشت در باغ تبر یزدانی | از برای دل مسلمانی
قدسی بیخ شرح گفتارش | میوه شاخ عقل کردارش
دل مرا او را نموده راه صواب | دین مرا او را جمال داده خطاب
هست خوی رسول بخویش | هست آب خدای در جویش
تا ابد شد آنکه جانش کان دارد | روغن اندر چراغدان دارد

سلسال آب صافی و خوشگوار

از پی باغ شرع چون حیدر — آب در جوی او ست از کوثر
رنگ او بهر نکهت طیبش — کرده تهذیب عشق تهذیبش
هر که یک شب بکوی او بگذشت — در سخن مقتدی عالم گشت
هر که روزی بدست دل او ماند — نسخهٔ دلبری ز رویش خواند
چون مجالس نشاط گفت کند — طاق خورشید چرخ جفت کند
از پی چشم بد ز روضهٔ نور — دل بجای سپند سوخته حور
گوئی آن نگار در کویش — خوبی خویش بر نظارهٔ رویش
لب چون لاله خشک و تر نرگس — بینی آنگه که ختم شد مجلس
عقلا بازگشته طوطی وار — خلق چون حلق بلبل از گفتار
چشم پر دُر ز دُرّ سفتهٔ او — گه شها په گهر گفتهٔ او
گاه تقریر و وقت تدبیرش — صبح خوش خنده از تباشیرش
شد برای امید و جان و خرد — آنکه او را بجان و دیده خرد
دل ز نطقش همیشه در ارم است — چه ارم زیر گلبن کرم است
خود چه دیدند اهل عرفی از و — چه شنیدند اهل معنی از و
که خود او زان نکت که در شان او ست — زر و لطف عیب پا صل او ست

۷۶۸

۷۶۹

از هزاران ذره شنفت — چکنم من که خود بیک نگفت
در خود عقل نامه میگوید — گنجش گر دو نامه می شوید
سخنش با نوا و زینت و برگ — خاص بند بست با گیر خود برگ
سنج ما را از آن دل خوشخوی — داده ابر سخا بعشرت خوی
شده در راه حکمت و تدریس — گشتش با همه رفعت ادریس
برگرفته بعقل با اسکان — فتنه از پنج حس و چار ارکان
خاک شوره کند شراب از خلق — آب دریا کند گلاب از خلق
آری آنکس که صبر پیشه کند — بیشه شیر زیر تیشه کند
از پس صبر گردد آتش صبر — عذب همچون سرشک دیده ابر
خلق را شرط شرع او ابدیست — زانکه با عز دیده صمدیست
داده دین با خلل نکرده کبر — دل با احمد بدل نکرده ز کبر
ای امامی که از پی زینت — منبرت قست قاب قوسینت
پرده چرخ را پدید آور — قفل احکام را کلید آور
سر صندوق صدق اگشایی — خلق را از لطف حق بنمایی
از سخا و فصاحت از پی دین — پا نهی بر نه نفندق علیین

معنی بخش معنی زاینده را — قسم ده جان وقت ساعده را

تا با نفاس او وش سرکاریست — سخن را چه تیز بازاریست

سخن را که نقش جان دیدم — داغ نطقش بزیر ران دیدم

همه گویندگان روی زمین — پیش نطق تو ای جمال الدین

بی غرض بنده وار بر پا شند — چه نکو باشد ار خمش باشند

هرچه اندر جهان سخن گوشند — نزد رمز تو حلقه در گوشند

در زبان تو ای امیر سخن — شوخ چشمی بود سخن گفتن

گرچه الماس نطق می سفتند — با بیان تو مفتیان گفتند

ظرف حرفت تو تیغ تفسیرست — هرچه جز آن جگر تفت سیرست

تا که در سر ضمیر ارکانست — شمع جمع تو شه ره جانست

روح را تازه میشد بانی تو — غذی صد هزار جانی تو

تا الهست این جهان جانش تو ئی — همه شخصست وین زبانش تو ئی

بوجود تو خلق ازان شادست — عمر با دانش تو همزادست

حالت از اصل سوز فرع آمد — حالت از درد ساز شرع آمد

دوستان را صبوح روحی تو — جان جانها همه فتوحی تو

معنی بخش [illegible] ساعده بعض [illegible] بود [illegible] صادقست [illegible] وصد [illegible] [illegible]

جود اگر نام تو نبردستی / زود همچون عدوت مردستی
سوزیان دشمنانت راگست / با چنین دعوتی که زابر گست
تن که یکدم خلاف تو پذرفت / جانش گوید ولیت من بگرفت
تف آن تن برفته با لب او / مرگ در حل کشیده مرکب او
مرگ خوردست بدسگالش را / تا نبیند کمال حالش را
عمل و عمر دوستانش باز / در لقا و بقاش باد دراز
گوشت عالم نهر اگر چه سیست / لیک از آن تو از همه تر سیست
هر که در سر چراغ دین افروخت / سبلت پف کنانش با کپ بسوخت
سخت بسیار کس بکوشیدند / کسوت صورتت نپوشیدند
خلعت هر که زان سری باشد / خسد آنچه از بطری باشد
همه مستورگان عالم راز / با ضمیر تو رخ پر آب نیاز
پرده داری سرای غیرت را / حیرت افتاد از تو حیرت را
خصم از آن آمدند هر خاست / نیست کس واقف از الف لاست
در کمال حدود لفظ و نوخت / بکر ماندی و کس ترا نشناخت
در سخا مرد بی خطیری تو / در سخن فرد بی نظیری تو

از کمالت فزوده دین را   شادی جان اهل غزنین را
گرچه هر نقش حرف غزنین ست   چون قدمهای تست غزنین ست
با لقای تو ای جمال الدین   نیست غزنین بهشت نقد ست این
مثل تو با تو در جهان ضمیر   خود قیاسیست از سوسن و سیر
زاده شرلست بر هانم   شکر این موهبت نکو دانم
نظم من بهر شعر تو بود دست   جان جانها از آن بیا سود ست
خرده بنود بضاعت زیره   سوی کرمان بری تو بر خیره
گهر مدحت تو دانم سفت   همه دانم ولی نیارم گفت
دوستان در نشاط لطف مست   دشمنان بر بساط قهر تو پست
تن همت بجود تو کامل   جان حکمت بحب تو حاصل
ای وجودت محض لطف خدای   باز جودت ز حسن او خبری
هر که از حق بسوی او خبریست   در دل او ز مهر تو اثریست
تو طبیبی مفسری دگرست   تو حبیبی مذکری دگرست
محرم ستر انبیائی تو   مدد قوت اصفیائی تو
حکمت اهل استقامت گشت   حجت حالی قیامت گشت

نزد علمت سخن یتیم بماند | پیش جودت سخا عقیم بماند
هرکه نشنیده از تو او چه شنید | وانکه ترا ندید چه دید
منزل رمزها بریدم من | چون تو در خوبی ندیدم من
حاسدان از تو گر ز تشنیع میزنند | ختم شد نثر و نظم بر تو و من
راه در مستمع بیان تو باد | آز را مصطنع بنان تو باد
باد تا هست اختران را سیر | عرض تو عرصه عوارض خیر
ذوق او جانفروز قرآنست | پند او بند سوز دیوانست
سوی دین در ره حقیقت و شرع | نیست اصلی قدیمتر زین فرع
علمیان را ندیده ام یقین | وارث حق ترا ز جلال الدین
آنکه تا یافت ز آسمان سند | یک یمین ست احمد و احمد
عالم علم را گشاده دری | که جز او کم تواند آن گری
شد حرام از برای ور سفتن | جز ورا بر ملا سخن گفتن
جان قرآن سپهر بیفروزد | تا از او نکته در آموزد
عشق پنهان ز رحمت خاطر | گفته با ذوق نغز جانش سر
آن نگفته دل ازو زبان سرش | وین شنیده دل از ولایت گوش

سخنش اندک و ملیح و بلیغ
با بد و نیک بی ریا و دریغ
وقت آن کو کمان خاطر خویش
رد کند تیر چرخ برگردونش
اشهب نطق او چو بشتابد
بصفت هم کمانش هم تیرست
آن کمان پدید و تیر نهان
همچو جان مرده خاک درش
باغ ایمانش از چشمهٔ روی
برگرفته بقوت ایمان
شده در راه حکمت و تدریس
یافته فلسفه شریعت ورده
از درون تیغ هست ادبی دین
هیچ ناکشته گرد هزل و فضول

همچو توقیع دو ربیع و فصیح
اول و آخرش یکی چو یکی
زه کند از برای ده درویش
زه کند سنگ خاره بر بامون
یارب آن نکته‌ها که درباید
بسخن هم مرید و هم پیرست
آن مرید خدای و پیر جهان
ملک الموت فقر زنده فرش
تا ابد آب رویش اندر جوی
دو گروهی ز عالم تن و جان
برتر از یونس و سطاطالیس
از پی قرب دین و قول سفیه
صد هزار آسمان فرودش زمین
شده خشنود از و خدای و رسول

در مدح شمس الدین ابوطاهر عمر بن محمد الغزنوی

شمس دین شمسهٔ ائمهٔ عصر — که نیابد چنو زمانه دگر

شربت شرع دین باغ رسول — از نسیم فتوح کرده قبول

همچو دین عدلش از تخلف دور — چون خرد نطقش از تکلف دور

حافظ شرع بهر پیوندش — دیدهٔ جان ندیده مانندش

از عزازیل ننگری که بهشت — دیر نشنید امروز و دبرفت

از نهیب بزرگ مایهٔ او — سنگ بیزد ز سهم سایهٔ او

پیشش از بسکه پاس دین دارد — آسمان چشم بر زمین دارد

بینی آن ذات پر لطافت او — وان صفای بری ز آفت او

هم فصیح سزای گفتارست — هم صبیح ملیح دیدارست

لاجرم نطقش اندرین منزل — همچو عیسی ز گل نماید دل

هست رطب اللسان بمدحت او — جبرئیل از کمال رفعت او

هم سرای سرور ازو آباد — هم همه دوستان ازو دلشاد

چون دعا را نهاد خواهد برخ — عیسی آمین کند ز چارم چرخ

سوز سینه‌اش اگر عیان گردد — چنبر چرخ رایگان گردد

شادی آید چو او بمسند نشست — بر سر دست برنهاده بدست

[illegible]

صفت صفوت دل پاکش / نعت نطق شگرف چالاکش

پرده عرش آیة الکرسی ست / شهد فردوس و حجرهٔ قدسی ست

حفظ او تا جناب شرع سپرد / دیو نسیان از و جنابت برد

از مروت لطیف منزل تر / وز قناعت خفیف محمل تر

هم درخت وفا از و پربار / هم زبان ثنا از و پرکار

حلقه در گوش کرده مردم چشم / پیش آن طاق ابرو و خم چشم

نایب شرع مصطفی اوست / عالم علم مرتضی اوست

علم تاویل بر زبان دارد / شرح تنزیل را بیان دارد

هر چه امر تقضی بگفته رسول / او بجان کرده است جمله قبول

تا درآمد بعالم فانی / بوده شرح رسول را بانی

آنچنان علم شرع از بر شد / کانجهانش بجان مصور شد

گشت بامر تقضی در بین پا / تو کشف گشت بر دلش چونکاه

هر که تن و شمنست یزدان دوست / و انکه والراسخون فی العلم اوست

زنده کرد از برای یزدان ا / مال و دل جان او جان را

تا که ماش رسد بهر یاری / از جانش توانگرم باری

خاک پایش اگر بدست کند / حور ازان خاک آب دست کند

غم گریزد اگر شود خندان / تنگ پای جامه در دندان

اندران خط و کلک و فضل و جمال / دشت زیر زنخ بمانده خیال

خاک پایش اگرچه دور ست / خوش چو آب و نان ضرور ست

او غرد بهر راه دین دارد / عین دین ست زان چنین دارد

در ثنایش هر آنچه اندیشم / سیرتش گویدم که من بیشم

عجز پیش آورم من از کارش / باد یزدان بحکم در یارش

عرضش از عرض دین مقیب باد / تنش از عقل کل مؤید باد

بز عقل و خرد مکلفش باد / عمر چون علم جاودانش باد

باد این خاک تا ابد لاکش / همچو آب سمندر از آتش

فی فضیلة تربة الغزنة و دیاره و احواله

چونکه بهرامشاه شه باشد / سرور از بن صفت سپه باشد

ملکش از ملک جم نیاید کم / تر و تازه چو بوستان ارم

مملکت آسمان ملک خورشید / خواجه چون ماه و قاضیان ناهید

عالم آراسته بدولت و داد / گشته معدوم در عدم بیداد

گریز معیند معنی سبب از غم باشد ۱۲ ابوالحسن سلمه
این حال در وقت تعقیب و تفکر و تا سعت
برادوی عارض ۱۲
بهار عجم

عرصهٔ مملکت چو باغ بهشت
خاک این مملکت شده کافور
اهل غزنه چه کرده اند از داد
هرچه زاید بخواستید عطا
باجابت دعا چو مقرون گشت
شاه عادل نکو نیت دستور
لشکری بر مثال مور و ملخ
صد هزاران سوار جوشن دار
عدد لشکرش هر آنکه شمرد
روز بارش چو بر نشست بتخت
جوش دیوان گذشته از پروین
خواجگان دگر چو مهر و چو ماه
اهل دیوان همه عدول و قضات
بمظالم نشسته اهل قبول
تا ملک بر فلک مکان دارد

نشان از فرشته با گل و خشت
چشم بد باد ازین حوالی دور
که چنین شاه کریم شاهی داد
داد او آن بسیج گزیده دها
هرچه در خواستید افزون گشت
ملک آباد و دست ظالم دور
بحر و بر زان بلا و وادی شخ
که نماند ز دشمنان گویا
نشمرد او و عمر پایان برد
کار بر دشمنان دین شد سخت
رونق خواجه تا بعلیین
رونق گاه و زینت درگاه
گاه توقیع و خط و عرض و برات
قاضیان و جمیع عدول
تا سماک از سماک نشان دارد

پادشاه و وزیر و میر و حشم — عادل و ناصح و امین و حشم
چون ستودی بسی عدولان را — سخنی گو به بوالفضولان را

فی مثالب شعراء الزمان و غیرهم

تا کی این لاف و این ستیزهٔ تو — که مه تو مه سار لیث ریزهٔ تو
بگذر از عالمان و درویشان — تو و عام و خصومت ایشان
چون ز اخوان شرع بی قوتی — تو و سالوس و کبر و سنبوتی
تو چه مرد کناری و بوسی — مرد زرقی و یار سالوسی
هر سخن کان ترا کند فربه — هذیان پر سمت نه از وی به
خویشتن کشته زیبا کی — که بی اصلاح خوردی انطاکی
هر که دارد ستاند از معتوه — زود گیرد همه جهان در کوه
هر که بر رفت خیره بر سر چوب — گفت تذکیر هاون و جاروب
نشود واعظ و نه حافظ دین — نبود وارث رسول امین
هر چه او گفت خنده آرد بس — هر چه او کرد زو نگیرد کس
مرد ماتم زده ز گفتارش — سال و مه بیغمی بود کارش
بگذشت او بگوی سخن — نه بگفته نه دیده روی سخن

تام داد و برث
مسهل معروف
بعقوبیا الثاب
سمعانی ۱۲

ای که در ابلهی و خیره سری / خرتر از گاو و هرزه تر ز خری

آخر عمرت از دل تفته / همچو هر کودک آخر هفته

گربه گر شد بلقچه شاد از تو / گوش و بینی دهد بباد از تو

نکند نیز رنجه بیش ترا / شرم ناید ز ریش خویش ترا

من ندیدم امام بر منبر / چون تو کل گوی بر سر منبر

هیچ دانی بچشم من چون بود / کیر و خایه نه درخور کون بود

پشت چون خرس بر سر شخ بود / روی چون بوریای مطبخ بود

سر و ریش ار در آینه دیدی / رو که بر روی آینه ریدی

مردمی گیر و دانش و آزرم / ویحک از روی خود نداری شرم

تا کی از ریش و ضحکه و تسخر / زین سر و ریش شرم دار ای خر

از پی صید آهوی خوش پوز / چشمها پر ز سرمه کرده چو یوز

زانکه دیوی رسید فریادت / ای کم از خاک چیست این بادت

از پی آب و نان هر روزه / زهر را خوانده شکر گوزه

تو بده مر عیال را نانی / دیگران داده مر ورا جانی

در تو ای شوم نحس دارم ظن / که یکی نان بهاست از ده زن

زنبر: نسخهٔ اول بر وزن چنبر
چهار چوب باشد مانند نردبان
و بیله کریان آن از ریسمان
یا نوار یا چرم باشد و از
خاک و خشت و امثال آن
پر کنند و دو کس بردارند

[illegible] ۸۰ [illegible]

زن چو نیمی تو نان او ناچار ... خود بدست آورد چو خر افسار
زن اگر بد کند شوی خرسند ... سیم باید که ماند اندر بند
چون ترا عقل نیست چه توان کرد ... ایزدت کرده از معانی فرد
نیست عقل هدایت ز خدای ... مکتسب نیز نیست زانش مخای
آفرینش ز تخته افلاک ... شست تعلیقهای عمرش پاک
بی سری باش تا ز روی نوی ... زر بدی شد بدین چه گفت علوی
حس و عقلش چو هست اندر ذات ... هست در خورد او و هش صفات
هست ازین زر بدی چو شد طالب ... ننگ و عار است بر آل بوطالب
هر چه بستاند از حرام و حرج ... از بهای نماز و روزه و حج
یا به لیه یا به بنگ صرف کند ... برف را یار دوغ و ترف کند
کم شنو دم حواصلت انبانی ... تر فروشی و خشک خنبانی
دشت و کهسار گیر همچو وحوش ... خانه و خان بمان بگربه و موش
کان نخ با شما که اصل شیوه و سنت ... همه را در دهان بگیر ست
هر که دارد حرام نان عیال ... هم بود سخره چو خوش حلال
عقل و جان کسی که بی آب است ... آتش و خاک و باد و اسباب است

دل بدین چار طبع چرخ منه | جعفری بهر جسج کرخ منه
هر که خود زشت و بیخرد باشد | رای او سست و روی بد باشد
صبر کن بر ادای نکبتش او | دل منه بر غذای ناخوش او

فی ذم الاقارب

این گروه را که نام کرد خویش | هر یکی کژدمند با صد نیش
سرگران همچو پای در خواب‌اند | پرده در تیغ تیز و زهرابند
از جفا زشت گوی یکدگرند | در حسب عیب‌جوی یکدگرند
از زه مرگ و جنگ باده ورند | آرزومند مرگ یکدگرند
اهل علت نه خویش یکدگرند | همه همتای خویش یکدگرند
در ضیاع و عقار خویشان را | بشناسی چو گرگ میشان را
گرچه ایشان اقاربند همه | در اقارب عقاربند همه
نیک گفت این سخن حکیم عرب | نبود خویش اهل ناز و طرب
این مثل را نگر نداری سست | که اقارب عقاربند درست
خویش نزدیک همچو ریشش بود | بیش کاویش رنج بیش بود

فی ذم البنات

کرخ چند معنی دارد اینجا بمعنی کاروانست ۱۲ لط
[illegible] معروف صدای حزین که از راه پایین برآید ۱۲ [illegible]
[illegible] کمان ۱۲ لط
[illegible]

گر ترا خواهر آورد مادر / شوی او زهی سیاه رو چو پدر

تو ز میراث نیمهٔ او را ده / نی فحلی آوری به اسب ماده

ور تو نارسی خود آوری به شبک / بنویسند بی حضور تو چک

نشناسد ز هیچ مرد گریز / نکند نیو ز مرد و زن پرهیز

هم ز ده سالگی کند در سر / شوهر و مال و زر و چیز دگر

زان هوس خیره لعبت آراید / گیرد و کالا همی برای بپاید

جامه بر تن همی درد و ستیز / مانده در انتظار گیر و جهیز

ور کنی در جهیز او تاخیر / همه تقصیر تو شود تقصیر

نام و ننگت بباد برده او / بر سرت زود خاک بر شده او

مرد بیگانه گرد از خانه / خانه‌ات پر شود ز بیگانه

حکایت فی مشارکت الابن و البنت او الاقربون

دوست جوی از برادران مکسل / که برادر کند برآزر دل

آنکه بود غمخور به پدر خواند / بی پدر بر تو خواجگی راند

تا پدر زنده با تو دمساز است / چون پدر مرد خصم و انباز است

گر دو نیمه کنی بر و سیمت / ور نه در دم کند بدو نیمت

[illegible]

نه برادر بود بنرم و درشت	کز برای شکم بود بهم پشت
عقل نبود برادری کردن	از پی رنج دل جگر خوردن
رنج دل باشد و عنای جگر	نه برادر دویدن از مادر
نه قبولش خوش و نه کردن رد	همچو بر روی خوب بینی بد

حکایت

از تهجی اعراب و همزه برابجد

کلکی بر مناره کودک خرد	بر دو اورا بناز می افشرد
چون موذن بدیدش اندر روی	پس بگفتا ای کلک بهر خدای
سره کارے هیچکس بر تاز	بدو منزل به پیش او شو باز

مثل

بود کفر زنده بر بود بدوباء	زنده مالت برند و مرده تو باء
جهل باشد عداوت پروردن	از پی رنج دل جگر خوردن
در بود خود و تعوذ بالله زشت	کار خام آمد و تمام نه پخت
طالعت گشت پیشگی منحوس	بخت قارون تو شود منکوس
آنکه از نفس او ت عار آید	دختر ت را بجوی استار آید
خان و مان تو پر ز عار شود	خانه از بهر وی حصار شود

از این حیثیت که خواندن او از غایت شهرت محتاج

اعراب و حرکات و سکنات

نه اعراب مصطلح

چنانچه اعراب قرآن میگویند

برکس ایمن مباش زان پس تو ‌‌ ‌ گر نیابی امین بهر کس تو
هیچکس انجو بیاری خواند ‌ ‌ کوز بر گنبد ایچکس نفشاند
هیچکس انجا بیاری برد ‌ ‌ تمکن ایمن بهر جای کرد
آتش و پنبه جفت کی گردد ‌ ‌ خان و مانت بحیله کی گردد
گر غلامی خری و گر شاگرد ‌ ‌ با وی از ناکسی برآید گرد
زو و را ما دیت طمع دارد ‌ ‌ خویشتن را ز خانه پندارد
چه نکو گفت آن نکو استاد ‌ ‌ که وی افکند شعر را بنیاد
کانکه را دخترست جای پسر ‌ ‌ گرچه شاهست هست بد اختر
وانکه او را دو هیم با صلوات ‌ ‌ گفت کالمکرمات دفن البنات
بر فلک چون بنات نعش است ‌ ‌ بر زمین هم بنات بر نعش است
هر کرا دخترست خانه نزاد ‌ ‌ بهتر از گور نبودش داماد

فی مذمة المخنث

کیست این هست مرد اما او ‌ ‌ کرده حمدان ز بهر زن پیداد
گاه و بیگه در آید از در تو ‌ ‌ کام و ناکام گشته همسر تو
گشته معروف هر کس و هر جای ‌ ‌ کیست این مرد که خواهر کای

ایرمان بجاست کبلغت معلوم نیست گویند اما اذ شاش

کاون آنکه کند که گیرد زر / کس خواهر بزر دهد ای خر

وانزنانی که سیم نستانند / ای بسا گاو جنبه که برانند

هر تجمل که دارد از پی گیر / بدهد و آن زنش نگردد سیر

چون نماند درم طلاق دهد / چاک بیزاری و فراق دهد

سال و مه کاون بزر کند او / چون نماند درم بدر کند او

خاک بر فرق خواهر و داماد / که نگردد کسی از ایشان شاد

هر که خواهد جماع سیم دهد / زر بمعشوق خود سلیم دهد

زانکه داماد تا نیابد سیم / نکند فرج خواهرت بدو نیم

آنکه خواهرت را همی گاید / مرگ بابات را همی باید

دور باد ای برادر از ما دور / خواهر و دختر و زن مستور

فی ذم الخال و العم

آنکه عم تو و آنکه خال تواند / همه خونخواه جاه و مال تواند

همه لرزند در عنا و عذاب / بزر و سیم سفله چون سیماب

آشکارا چو گربه بر سر خوان / زیر بر تر ز موش در پنهان

عم که بدگوی و پرستم باشد / عم نباشد که درد و غم باشد

در سپهی خویشتن پدر کرده
پس که پرورشش پدر کرده

در کن و در بکن ز باب خانه
در بسیار رو بده چو بیگانه

چون عقاب ار چو باز وقت گرفت
همچو بنجشک و مگس خوار گرفت

همچو کبیر جوان بوقت مکبیر
باز وقت بیار خایه پیر

گرت بخشد عمامه عم مستان
کان بود چون عطای بدمستان

ویدی از دست و پای بلغم را
ور دو سر آن عمامه عم را

کان عمامه بسر آن و آن دست
کز وجود تو خود شدل شادست

تا ندیدست پای راه هنجار
ننهد دست عم ترا دستار

اندر خال و نعم عم بگذار
تا بوی شاد خوار و برخوردار

ورنه جان کش که دل ستم نکشد
عاقل اندر ره خال و عم نکشد

خال کان از تو گزیده بود
همچو خال سپید دیده بود

کند آن خالت از غم و خالی
بهر میراث مادرت حالی

چون زرت باشد از تو جوید ننگ
چون بوی مفلس از تو دارد ننگ

خواجه خواند چو کار باشد بست
پس ... کرد شد غلام زاده ماست

شاهزاده بوی چو باشد مال
واه زاده شوی چو بد شد حال

پس تو گوئی فلان مرا لخت است
رو تو از ننگ خال بغم باش
تا دو دوستت بدامن خالست
حکمت اندر عرب فراوانست
که عدی شد چو از عداوت خال
نشنیدی که راند در امثال

فی محن صاحب العیال

کرده باید زنان ستوده سیر
زیرک آنست کو نکاید زن
اشتقاقش ز چیست دانی زن

فی ذم قرابة

موش کز دشت در دکان افتد
چون نشیند عوان خرپشته
خویشتن را خدای نام نهد
بنشاند ز جهل و گستاخی

گویند که از طلا یا نقره در ... حلقه را ... کنند ... دیبکار ... عوان بالفتح سرهنگ ظالم و زجر کننده و سرهنگ دیوان سلطان

[illegible]

زانکه چون سفله یافت مال و عمل ‌‌ ‌‌ ‌‌ بکند جفت و یار و خانه بدل

کیر را چون بلای آدمی ‌‌ ‌‌ ‌‌ باز نه کاسه آش چو کاسه زنی

گر نداری بخدمتت خواند ‌‌ ‌‌ ‌‌ ور بداری بعنف بستاند

همه از کون خواجه تیز دهد ‌‌ ‌‌ ‌‌ که گه از کون میر نیز دهد

که من از دست اینم و آنم ‌‌ ‌‌ ‌‌ من کنون جست دست سلطانم

همه بادش ز حاجب و ز امیر ‌‌ ‌‌ ‌‌ همه لافش ز نائب و ز وزیر

گر بدارا با تو هم سخن باشد ‌‌ ‌‌ ‌‌ زیر تو گرچه ده کهن باشد

که نه بینی بحرمت و صولت ‌‌ ‌‌ ‌‌ بایت نخ زن چو من درین دولت

گر دمم بین ز دست شه نیلی ‌‌ ‌‌ ‌‌ که بدست خودم زند سیلی

من نه نم بیشتر ز بیم بشه ‌‌ ‌‌ ‌‌ کون سپاهان بریش غور یشه

شاه ما را سپید دار بزید ‌‌ ‌‌ ‌‌ جز بفرمان ریش من نرید

خود بر سیم سنت چندین گاه ‌‌ ‌‌ ‌‌ قفل مهر و کلید گلخن شاه

چکنی با خوشی ز خویشی او ‌‌ ‌‌ ‌‌ که همه او به کمی و بیشی او

از پی لقمه بسا تم و سور ‌‌ ‌‌ ‌‌ گر غلامش بوی و گر مزدور

کیست در چشم عقل ناخوشتر ‌‌ ‌‌ ‌‌ در جهان از گدای گبرآور

قصهٔ نخ زدن

۷۸۹

۱۵۳

ورنه در رشک او دمیده فره — تا ز خود سوی خود رسیده فره

از عدم بوده و ز فنا سوده — در میان طمطراق بیهوده

بدمی زنده از پی بیمار — سبحه‌ای کمند از تفی زنگار

دور شو دور شو ز مزد بکیش — روشنی شو ز ننگ تاریکیش

سفله گردد ز جهل و مال سفیه — که بسی سایه بر نتابد بیه

که برین خوان حقیقی و فردی — صابری به که از جگر خوردی

که مه او و مه عز و دولت او — چه کنی با درنگ و سبلت او

حرص ابرنه از قناعت باد — آنکه از دور او کری و تو خند

خواجه تو قناعت تو بس است — صبر و همت بضاعت تو بس است

که خود آبستن است با همه ساز — شب کوتاه تو بر تو دراز

دون و رعنا همیشه مضطر به — دست او باد هان برابر به

صانع بی جنگ به گریبان ا — گله از سنگ به لئیمان را

با عوان خویش ار نداری به — دیده بر عقل خود گماری به

گر زهم و مار سوی جانت روان — بهتر آید بسی که خویش عوان

خویشی ار با عوان ناچارست — اندرین قول پیرکان چارست

باکش یا گریزد از بر او	یا بهوسها بریزد از سر او
گرچه تشنه شود سرابش ده	ور چو روغن نشود ترابش ده
تا زبان در برت او بری	آتشش را چو آب خاک دهی
ورنه با او نشین بهر برزخ	تات فردا برد بدوزخ

فی ذم قرابة الصوفی

باز اگر خویش باشدت صوفی	او خود از هیچ روی لا یوفی
خانه ویران کند لیل و نهار	یا بشکرانه یا باستغفار
نیمشب هر شبی بخانهٔ خویش	آید و صد ابا سخته در پیش
نه بصورت مسافر آز	نه بسیرت مقیم پرده راز
اندر افگنده در در خانه خروش	یک سه دلق پوش از زرق فروش
کارشان همچو نقش چینی رنگ	دلشان همچو کاف کوفی تنگ
از پی یکدو درمی چون کز	قبله شان سایهٔ قبا که رز
گریدا فی مزاج شان در زرات	از نکوئی ز دو ده صلوات
شفته شاهد و شمع و سرود	همه لیک کور زیر چرخ کبود
خرمگس از بهر لقمه دو دانگ	گوشت گنده کنان همه بانگ

دو روبینان سفله چون کرکس — روی شویان چو دیده کش ناکس
ریش شان پر ز باد و فرمان نی — ابرشان پر ز رعد و باران نی
زشت باشد ز بهر مالیدن — دل تهی و چو نای نالیدن
رو سیه کرده چو تخم گازر — بنفاق و دل اندرون تیره
پارسا صورتان مفسد کار — باز شکلان ولیک موش شکار
هست ایشان پدید صورت [illegible] — اینچنین فعل و سیرت معیوب
حال ایشان بدیده ظاهر — هست نزدیک حاذق و ماهر
بخط ابن مقله و بواب — ترهات [illegible] کذاب
آورد از بهر پنجگانه تو — اینچنین قوم را بخانه تو
خانه خالی کند زنان چون بابی — چون شکم پر کند طهارت جای
پسرت هیچ اگر درو خندد — شاهد و شاهدی در و بندد
ور زنت کاسه ای نهد ز طعام — زنت را [illegible] نهد نام
ور ربوبی خوش پذیرد و شرم ده — همچو خربزه [illegible] از خرده
چون جماع آرزو کند بدوم — دو درم [illegible] آفتابش نم
بام خانه بغیره بر دارد — بلکه بام را خسرو آرد

خانه بوده همچو بیت حرام / بد و روز و دو شب کند بدنام
ور نباشی چو کرتب غافل / کور گردی ز نعرهٔ بلبل
صحبت بد بود چو خوردن سم / که فضیحت شود حریف از وی
جاهل آنگه که خوشدلی ورزد / تیز می آنکه بعالمی ارزد
از پی زیر بانگ واولیست / رو بخود باز گرد مشغله چیست
این صفت زر توکی نیوشی باش / آنکه کت خورد چو موش بپاید

فی ذم قرابة الفقیه

ور بود خود فقیه خویشاوند / وند گردت ز بهر خویش آوند
باشد او در مزاج سیرت خویش / زان سخنهای بی بصیرت خویش
نابکاری دو روی یافه درای / ظالمی عمر کاه کار افزای
تا تو سر برکنی وی انده لب / ریش بر جز نهاده باشد بر
بیم تو جز بجنبش چک نکند / آن کند با تو کایچ سگ نکند
بد بد استار چه نیک دان باشد / سگ سگ استارچه سرشبان باشد
او نشسته بسر وی اندر درس / تو از آن حیله و سفیهی ترس
نزد بی علم و فهم رانیکست / که سفیهست سهم رانیکست

با قوا ورا ز بهر نعمت و جاه
سرو گفتنش چون قضا حالی
از برای سوال خاصه عام
می گزان لب خورند و نبایست
گوید کسی را اگر بدگرد کون
گرش همسایه بیاز چیپ راست
آب در جوی دیگران بردن
بینی از هیچ سوی او تازی
قامتبانی چو خایه کنده و جون
نه بخششش امید فز کس هم
همچو پنجه رباب ریشش ستر
کرده نام تو عامی و جاهل
چون درآید مفغوله در تنگ پوی
که وکیل اندر آستین دارد
باز تا صنعتی پدید آرد

حمله چون شیر و حیله چون روباه
درس گفتن نه ترس حق تعالی
نه نبی سلکم جواب سلام
جام می کش که این سپند نخست
حجت آرد چو سر کند بیرون
گوید این عقد اجرست نخست
با جازت چو داد بفشردن
از سر چیده از سر بازی
سر چو گیر آستین فراخ چو کون
نه از و بیوه ایمن و نه یتیم
چون طنین ذباب خاطر بر
تا کند حق باطنت باطل
تو بیار آب و بهر دو دست بشو
اسپ حاکم بزیر زین دارد
ریش پالان کند بدره تا زد

چون به ده تاخت با دو من کاه — در خروش آید اهل ده که ماه
لرزه بر مهتر و وکیل افتد — نیز بر خضر و بر خلیل افتد
باتیه در گوشهٔ حکم چو کم — شده تا کون قیصر و دم آدم
که نهد خط بریش بر زانو — که وکیلک خزد پس کند و
چکمه‌ای اوفتاده در مسجد — نبی هزل و ضحکه کن سر جد
کرسی فقه بر کنی ترش کرده‌ای — باز تا بر که خشم و شش کرده‌ای
تا کرا باز خشک ریش کند — تا که بر ریش او سر ریش کند
تا کرا ز سیم ریش کوسه او — سلطان بر کند ز بوسه او
تو مکن دعوی توانایی — با چنین ظالمی که برنایی
بخدایش سپارت باید — که کسی با خدای برناید
تا ز تخییلهای شورانگیز — چند پیچید برو ز رستاخیز
گر ز علم از برون عمل دارد — زیر پوشش ز جهل هم دارد
آتشش امروز زیر پوش نمود — آن ز زیر پوشش حشر خواهد بود
عز اینجا همی ذل آنجا است — ذل امروز ذل فرداست
هر که اینجا بهوای نفس بشتافت — دانکه آنجاست در بهای ...

حکایت و ضرب المثل

آن شنیدستی که از کم آزاری ‌ ‌ ‌ رندی اندر ربود دستاری

آن دوید از نشاط در بستان ‌ ‌ ‌ وان روان شد بسوی گورستان

آن یکی گفتش ای سره مردی ‌ ‌ ‌ تا بدیدم سلیم دل مردی

تو برین سو همی چه پویی تفت ‌ ‌ ‌ کانکه دستار برد ازان سو رفت

گفت ای خواجه گرچه افسون شد ‌ ‌ ‌ نه ز بند زمانه بیرون شد

چه دوم من بهیده سوی بستان ‌ ‌ ‌ خود همی یابمش بگورستان

که بدینجا خود از سرای مجاز ‌ ‌ ‌ مرگ سیلی زنانش آرد باز

زود باشد کش از سرای سپنج ‌ ‌ ‌ آورندش به پیش من بی رنج

آنکه راز دل و نهان داند ‌ ‌ ‌ داد من زو بحیله بستاند

تا بدینسان که کرد ما را عور ‌ ‌ ‌ عوری خود ببیند اندر گور

از چنین قصه با چه اندیشی ‌ ‌ ‌ تا چه خویشیست در چنین خویشی

فرع و دین چون علم بلند کند ‌ ‌ ‌ بر چنین اصل ریشخند کند

یعنی احکام ‌ ‌ ‌ یعنی نسب

خویش ناخوش بسوی من بمثل ‌ ‌ ‌ هست موی زهار و موی بغل

به کنی بد رهی ناخوش ‌ ‌ ‌ تیره زو آب و گنده زو آتش

۹۶

قیمتی در قیامت ایمانست — نه لعب تا ملاهی النانست
تحفه‌ای که شهوتی نبود — بر آن جز قیاستی نبود
نبود روز حشر نوبت طین — نوبت دین بود بیوم الدین
باش تا بگسلد به وقت نشور — سلسلهای جهان بصدمت صور
چه کنی خویشی کسی که عیان — ببرد آبت ار نیابد نان
گر شره سوی جانت حمله برد — بچه را لقمه سازد و بخورد
مثل خویشیش بد چو دهقانیست — دست او پای بند افغانست
تا بود سایه هست زیر درخت — چون فرو ریخت برگ بندد رخت
خرمنش چون ز دانه باشد پر — پشک اشتر نمایدش چون دُر
سالی از هیچ خشکی آغازد — زود دهقان ز پشکی اندازد
تنگ بر شد به آسمان برین — نام گم شد چو نم نیافت زمین
برزگر رفت نان و دوغ ببرد — ناله و جفت و داس و یوغ ببرد
باچنین قوم چون کنی خویشی — گر نه بر خیره سغبهٔ خویشی
یار آن باش کت کند یاری — شب مستی و روز هشیاری

حکایت

قحطی افتاد وقتی اندر ری … دور از این شهر و ز نواحی وی
آنچنان تنگ شد بر ایشان کار … که آدمی شد چو گرگ مردم‌خوار
کرد و بر مادرے همی گریان … خورد فرزند خویش را بریان
کرده بر خود همی طباخ امیر … خون همشیره را حلال چو شیر
اندران شهر چشم سر کم دید … سنگ مرده که مردم آن نخرید
اندرین حال عارفی زنگی … نزد من آمد از ره دلتنگی
گفت مردم همی خورد مردم … تو دعایی بکن که من کردم
گفتمش رست رو بکن لنگی … رو و بگذار تا بود تنگی ۷۹۰
تا بدانی که در سرای هیچ … هیچکس نیست هیچکس را هیچ
بهر آنیست در سرای اسباب … سرنگونسار لا اولی الانساب
زین قرابت نوین نامه تنگ … که قرابت قرابه دارد سنگ
بشکنندش زود و بد شود پیوند … نیک نبود که دیر شد دلبند
خویشی خویش ریش ناسور است … از درون زشت و از برون عور است
خشک او تر و سرد او گرم است … سر او سخت و پای او نرم است
نزد دانا چو خشک شد تر او … پای دل کرد خاک بر سر او

پس درین بزمگاه نامردان | از پی صحبت جوانمردان
بادهٔ همرهت ز عشق نبی | خشم با در اضافت نسبی

در هجو شعرای بدگوید

یابه مه ناشیان شعرخراش | خویشتن را شمرده شعرتراش
قالب و قلب شان سلیم و کریم | خاطر و نظم شان عقیم و سقیم
همه بر درگه فراشتی | همه از روی معرفت کشتی
دیدنی هست و خوردنی نه مدام | چو سگ پخته و چو مردم خام
روی شان چون پیاز لعل و نکو | لیک چون بنگری بود همه پوست
تا زبان در سخن جسبری کردند | عقل را عاشق کری کردند
جان شان همچو مغز پر باده | دل شان همچو نظم شان ساده
فعل شان زشت چون بهار شتابان | جان گران همچو استعار شان
فتنه را نام عافیت کرده | دال با ذال قافیت کرده
فرق ناکرده سخت از محنت | عقل از ایشان بداشته عدت
روی چون ناس فعل چون نسناس | همه محتاج جامهٔ کرباس
سخت شادست شاخ و بیخ جهان | از چنین شاعران به پیش جهان

۶۹۹

والله اعلم بالصواب ۱۲

گربه شکلند و موش تا شیرند | خانهٔ مردمان از آن گیرند
همچو گربه بلقمه محتاج | کرده چون موش سفرها تاراج
همچو گربه لئیم و خواری دوست | خورده سیلی ز بهر پارهٔ پوست
یادگار منافقان به سخن | سخنش همچو پوست بی سر و بن
از معانی دلش بی انصافست | همچو طوطی بنطق در لافست
خانهٔ مردمان گرفته چو موش | خلق از ایشان شده همچو وحوش
لاجرم سخت جان و سست کنند | ره بهی تا نشسته همچو خوک و سگند
غافل از فضل و فاعل و مفعول | حفظ کرده بجای فضل فضول
بازنشناخته ز شعر شعیر | خلد را خوانده گاه شعر سعیر
برده نان سپید بگینده | شعر برده به پیش خربنده
خویشتن را شمرده از ندما | ساخته مسکن اندر حکما
گرد کرده بسی سخن ریزه | نیک و بد خیره در هم آمیزه
دربدر روز و شب بجان نوان | نام نیکو بداده از پی نان
بنهند ار جهند ازین کشتی | پای بر فرق بحر چون کشتی
همه هستند صورت شبدیز | زین چنین جاهلان دلا بگریز

۸۰۰

فی اصحاب المنحول

وانکه هستند در سخن منحول | گاه گفتار در مقوله فضول
از عروض و علل زنند نفس | سالم و منسرح ز پیش و ز پس
در افاعیل و در مفاع و فعول | گفته دائم بجای فضل فضول
کرده انجام بیت را آغاز | هزج از منسرح ندانند باز
یک قصیده دو بیت جا خوانده | پیش هر سفله ریش خود وا نده
شده قانع بیکه و دسته زره | فرق ناکرده ناسره ز سره
یکه و فصل کیک کرده ز بر | کرده از گریه شهر زیر و زبر
بر اسکاف و درزی و خفاف | زده در شاعری هزاران لاف
بر قصابان و کلبه بزاس | پیش قصاب و مطبخ رواس
همه کان مدح ناسزا گفته | خرزه و دُر به یک نمط سفته
دُر و خرمهره جفت کرده بهم | بیخبر در سخن ز بیش و ز کم
خلق ز افعال شان شده بعجب | سال و مه هیچ ابلهان ...
نه هر آنکس که یک دو بیت بخواند | ز اشتها میدود ز ریش افشاند
باشد آنکس سخنور و شاعر | بر معانی بود شده باهر

آنکه خود بهترین مناره بود … فرش دهلیز همچو شاره بود

هست یکسان چو پشت آینه روی … همچو کیر خسیست و ششبوی

خلق از ایشان همیشه در تخنیه … همچو پشم سیاه و شنجیده

بگذر از ذکر جاهلان کردن … هست شان کار در خور قفا کردن

فی شمائل جماعة المتحول

وانکه بی آلت اند و بی مایه … همه عریان چو کیر بی خایه

هم طلبکار زرق و تزویرند … مدحتی برده و جفتی گیرند

شعر برده بکار زر و جولاه … خواسته زر بهای کفش و کلاه

همچو خاقانیان کهن پیرای … کرده یک شعر را دو گرده بهای

همچو سگ در بدر بدریوزه … خورده پاره هر مقبل را اچپلغوزه

نام چو شاعری بجای برده … دیده را هوش خویش بسپرده

یک رقعه ناحفاظ و نابینا … در عبارت فصیح و نازیبا

داده چون قلتبان تاج بهناده … شعرشان همچو ریش شان ساده

تا به اثبات بر نشناسند … غول شکلند و زشت ونشناسند

نزد ایشان گذاشته باکاسه … هست یکسان چو تاس با تاسه

ـرا درغسلو به تقریر بند

ـران رابپاسبان دانند

ـن ان شان چوخانه وپرانست

طفیل جوی وجاسه بند

ـن همه ساله خوار ومجروحند

ـت بکورند وز دیده بانانند

ـشان ازجهان بریده کنند

ـرا انغال مایه گنهند

ـت برفورته انزایشان تیو

ـشد آمد بسان سیابند

ـر از ایشان بجایه پاک کناد

ـح باد احد از قالب شان

ـلیها	

ـج نشناخته زنوبت غضب

ـه اجناس اربع الاربع

ازحجابات ربع

عبارت ابجدیت

عبارت از

نه زنبشنند عالم و نه زآب — مسئله را نابد هیچ جواب

هیچ نشنید و نوع قاروره‌ات — نه ز تشریح و نه ز تحقیق و رات

غافل از سرد و گرم و تر و خشک — پیشکشند و کیشان چو با پیشک

گر ز انواع پرسی و ز علل — نشناسد ز نفع و ضر علل

بجدل مر ترا جواب دهند — نز ره دانش و صواب دهند

گر تو پرسی ز علت هر علله — گذ ز هیچ افتاد مریضی علله

بخدای ار بحق جواب دهند — یا بکس نور آفتاب دهند

فی مناقب طبیب العالم

باز مردی که او طبیب بود — در سخن جمله حاذق ادیب بود

کرده باشد ز اوستاد قبول — خوانده باشد بسی کتاب اصول

و ز ریاضی برده دانش راه — و ز طبیعی بود بحسب آگاه

و اندر اسرار علمی و عملی — مسلما حق خلافی و جدلی

از برون پی برد بحال درون — داند احوال اندرون ز برون

بیند احوال علت و امراض — داند اسباب جوهر و اعراض

تفصیل العلل و هی خمسون نوعاً

نبض و قاروره و رسوب علل — داخل و خارج فساد و خلل
گر تو پرسی ز حد طب که چه چیز — چون توان کرد اندران تمییز
علت سکته و صریف و سهم — سبب نفع آن ز بیش و ز کم
انبساط انقباض و حمیات — عطش و جوع با صداع و صفات
حال نسیان و حمق و استرخا — فالج و لقوه و فساد و وبا
صدر و رعشه و ربوه و کزاز — ریه و انتصاب و ذرب و براز
حال سرسام و علت برسام — نزله خانوق با سعال و زکام
گر بپرسی تو از عطاس و زسل — گزند او اشش نجه گرده و دل
از تمطی و اختلاج بدن — خفقان و فواق و سستی تن
هیضه و تخمه و زحیر و تهوع — اصل این چند باز چند فروع
باد قولنج و باد ایلاوس — یرقان و برص جذام و نقوس
نقرس پای بند و عرق نسا — فتق و دیگر برودت الامعا
گر سوالی کنی ازین پنجاه — چون شوی جمله نیستند آگاه
حد این هر یک ار بگویم من — گرد و از نکتها و را آن سخن
اندکی باز گویمت بشنو — با تو گفته ام سخن مگرو

فی تفصیل العلل فی الامراض

سکته از انسداد بطن دماغ	گر کتا می نیاید استفراغ
بشنو از من تو حد و صفت لطیف	خوردن و خارش بان لطیف
انبساط آنکه مرکز دل تو	باشد سوی ظاهر گل تو
پس بادخال و جذب ره هوا	کشد آب حرارت زیبا
انقباض آنکه ظاهر پشت	سوی مرکز برد دخان تشت
حیات را حد آنکه نهاد	گرمی بدلت راه گشاد
وان حرارت غریب خاص بطن	پس سرایت کند بجمله بدن
عطش آن شهوتی که گرم و تر	جوع آن شهوتی که گرم و تر
لیک میلش بتشنگی است فزون	اینچنین گفته است افلاطون
وانکه او صداع خوانی تو	رعشه و رجع ر آتش دانی تو
نسیان چنین شنو استاد	سهر از انقطاع خواب نهاد
حمق را حد فساد ذکر و فکر	جمع این هر دو آن بیکدیگر
بشنو از حال و حد استرخا	نوع بطلان کلی اعضا
انسداد مبادی الاعصاب	انقطاع نفوذ و قوت و تاب

از عضل و عصب استرخاست
لقوه گشتن رخ از یک سوی
آنکه بنهاد حس و فعل و با
... ران آن که چون ذبیب النمل
رعشه ز ضد او یکدگر حرکات
... ز تنگی عروق و عضل
... از تنفس بسیار
انتصاب آنکه تنگ گشت نفس
ذرب ست از فساد بطن طعام
سرسام درد ماغ و ورم
... و افعال قوت برسام
نزله از انصباب سر دبود
وز دماغ آنگهی بصدر شود
خانوق ورم عضل و رمی
ورمی صعب از پدید آید

لیک سر جانبی ست چپ یا راست
میل شدق آورد بجانب وی
رفتن جوهر طباع هوا
ضعف و قوت کند بنفس تو حل
زیر و بالا بقوت و اصفات
وز صنوبر به در مقام محل
وز جمود عضل کز از و فشار
و قصبه ریه را از قشمت بس
... فی الاطلاق نا مراد و تمام
وان ورم گرم و سخت محکم
ورمی گرم و انتصاب مدام
ز دو بطن الدماغ درد بود
وانگهی بی محل وقت شود
بر بنیاد تر ابجهد وی
حنجره و حلق را بفرساید

وا نبخره را نام کرده اند سعال — قصبهٔ ریه را کند بد حال

ور بکام انصباب نماید تباه — بسوی منخرین گشاید راه

بشنو از من تو حد وصف عطاس — حرکتهای انبخره زقیاس

حاصل اندر دماغ گشته ستبر — بطبیعت جدا کننده چو ابر

پس فساد مزاج و سوداها — پس ذبول آورد باعضا ها

قوت هاضمه تباه کند — دافعه هم بوی نگاه کند

قرحه معده را و پدید آید — ریه را ثقلها پلید آید

از نمطی نشان چنین دادند — آنکه در طب امام و استادند

حرکت در تن از همه عضلات — محتفظ گشته از همه آفات

کاندر اعضایت آورد نفحات — اختلاج از زیادت حرکات

انبساط انقباض او و دل — هر زمان آورد همی حاصل

خفقان اختلاج دل باشد — که نه از حقد و غش و غل باشد

باز گویم فواق را من حد — که برین قول ناورد کس رد

حرکات و تردد با هین — واقعه ناگسسته تراهی العین

کاندر اجزای معده جمع آید — بدل انطباع منع آید

هیضه واسهال قی بهم باشد
بفساد آید آن طعام وشراب
تخمه چون هاضمه تباه شود
باشد شهوت وبیار و بگیر
حد وفعل تقرع آنکه نهاد
حد قولنج هست درد ی سخت
گفت بقراط صد ایلاوس
یرقان انتشاری از صفرا
چون مزاج کبد تباه شود
خون شود همه بلغم
آنکه بنهاده اند حد جذام
فسید المرار در اعضا
نقرس آماس در مفاصل دان
حد عرق النسا بود آن درد
جانب الوحشی سخ آوراک

سبب درد از هضم وقوه کم باشد
هاضمه و بماند اندر تاب
معده پژمرده وسیاه شود
حکما نام کرده اند زحیر
غشیان گفت لیک بی قی وباد
در درون شکم چو نهد رشت
وجع قولن مع الذبل منهو
که شود در همه بدن پیدا
برص آرد چو خون سیاه شود
پوست الون خویش گرده کم
استحالت زچه هر دم خام
شده مستولی البدن همه جا
کعب وابهام با عروق و عروق
که کنند مرد را از راحت فرد
شده زان درد پای مرد هلاک

قوله جانب الوحشی الخ وحشی پس دم والجانب الوحشی طرف بیرون بدنی وهو خلاف الانسی

فیفسد مزاج الاعضاء وتتغیر ... والاستحالة ... التغیر في الکیفیات

فتق وردی شدید و ربما	فصل البطن با صفاق قفا
حکما از برودت الامعا	این نهادند حد رنج و عنا
انخرافی ز حالتین باشد	وان سرایت با لتین باشد

در طبیبان نادان

این شنیدیم حد این پنجاه	گرد باید کنون سخن کوتاه
حکما حد جمله این امراض	این نهادند بر سواد و بیاض
از اطبای عام این ایام	گر بپرسی ازین همه یک نام
بحدهای ار شناسد و داند	ور هزاران کتاب برخواند
همه از جهل پیشه و شورند	همه کناس و اکمه و کورند
صد هزاران مریض را هر سال	بکشند از کیاست افعال
همه هستند یار عزرائیل	قاتل اشیان جمله خلق قتیل
وای آنکس که هست حاجتمند	بچنین قوم کور بی در و بند
ای خداوند از اینچنین حکما	خلق را کن بفضل خویش رها
که جهان شد ز فعل شان ویران	خلق را زین بدان بجان برهان

فی صفة المنجم الحاذق والمنافق ومثل اصحاب الدعوی

[illegible]

بغیر المعنی فی بطلان احکام النجوم وقال علیه السلام النجوم حق
واحکامها باطل وقال علیه السلام من آمن بالنجوم فقد کفر
وقال تعلموا من النجوم ما تعرفون به ساعات اللیل والنهار
وقال الله تعالی الشمس والقمر بحسبان

بازاینها که مرد احکامند
همه دربند فال و زیج خودکامند

نفس از گردش نجوم زنند
سال و مه فال سعد و شوم زنند

همه جاسوس نجم و افلاکند
همه با میل و تخته و خاکند

همه در راه حکم خود در آیند
بسر من که ژاژ میخایند

زرق بلعنبس است ره شان
تخم زرخا کنند خاک بر سرشان

نشنیدند نام بطلیموس
پر زنخدان میان تهی چون کوس

روز و شب در شمار هفت و چهار
خانهٔ جید و خانهٔ ادبار

همه شاگرد زرق بلعنبس
همه از زرق او زنند نفس

صاحب میل و صاحب توبه
زین چنین علم توبه به توبه

[illegible]

صاحب ساعت دلیل نهار	طالع و کدخداه و حاجت منجمان
صاحب وجه و نیز صاحب حد	که در احکام شان بنا شده
نسبت کدخداهی و هیلاج	که منجم بود و محتاج
صاحب صورت رب الیوم	که براینند جملگی همه قوم
حکم و تاثیر صاحب اوتاد	برتر از وجه و حد و نقص زیاد
گردش و رفتن و هبوط و صعود	که ز تاثیر شان شود موجود

[illegible]

از خطها و جیب و ظل و ورشمار	اوج خورشید و ثابت و سیار
فلک مستقیم و جیب المیل	غایت ارتفاع و گردش لیل
گه شیاوی و گاه دولابی	گه حمائل چو تیغ اعرابی
ابعد نسبت و تفاوت مابین	صاحب جیب و غایت طولین
زیج یحیی و نا خسر میمون	ارتفاع و طوالع و چه چون
وانکه بنهاد اوج را حرکات	ارتفاع و تفاوت ساعات
ظل مقیاس و نقطه محسوس	که مقادیر را و سیت قوس

طول و عرض و سطوح نقطه و خط	کو درا حوال جمله نیست غلط

فی صفة الافلاک

فلک تاسع است بزرا فلاک	کین فلکها ورا بود چو مغاک
فلک ثامنست جای بروج	واندرو هفت را دخول و خروج
فلک سابع آن کیوانست	که مراورا بسان ایوانست
فلک سادس است زاوش را	که دهنده است انش و بیش را
فلک خامس آن بهرامست	آنکه در فعل ورای چو کامست
فلک رابع آن خورشیدست	که بملک اندرون چو جمشیدست
فلک ثالث آن ناهیدست	زهره کز نور او جهان شیدست
فلک ثانی آن تیر آمد	آن عطارد که ومی دبیر آمد
فلک اول آن ماه آمد	که اثیر اندران پناه آمد

فی صفة الکواکب السبعة

دو ازین هفتگانه نحس نهند	در همه وقتها بد و تبه‌اند
دو ازو دو دو رنها د مسعودند	فاعل خیر و منبع جودند
دو ازین معتدل بخیر و بشر	متوسط بحال یکدیگر

طول و عرض را سطح
جمع سطحست که عبارت
از ذی جهتیست که
قابل تجزیه باشد در
طول و عرض نه در عمق ۱۲
قوله فلک اول
[illegible]

شمس خود که خدای گرده و بست	قادر و قاهر است و بیچون است
همه زین قبه بلند چو درج	در شده و آمد زین دوازده برج
نظر سعد راه نشد نیست	و آن مگر نحس و را تلبیس است

فی صنعة الطبایع الاربعة

جوهر گشت بعد از هفت	که از وی دل سخت زهره بکفت
بعد از آتش فضا و چو هوا	که ز وی تا بدر گذشت بلا
بحر اخضر سوم نتیجه اوست	آن یکی قشر و آن دگر همه پوست
اغبر تیره چارم ارکان	پس نبات و معادن و حیوان
حال اتباع این دوازده برج	هر یکی بر مثال گوهر درج

فی صنعة البروج الاثنی عشر

حمل و ثور و پیکر جوزا	سرطان و اسد و لیل بقا
خوشه خاک و کفه میزان	عقرب مائی و زنار کمان
جدی خاکی و دلو و حوت بهم	از هوا و ز آب داده رقم

فی صنعة بیوت الکواکب

بره و شیر نار است و کمان	گاو و خوشه و بز خاک گران

[illegible marginal notes]

بازده و شش یکی و ترازو و دول	از هوا یافت بهره بیش کهول
هست خرچنگ و کژدم و ماهی	که بر آبست شان شهنشاهی
حمل و عقرب است ازین تاریخ	که شد است خانهٔ مریخ
ثور و میزان ز زهره دارد بهر	زهره چون شاه ثور و میزان شهر
پس از آن هست خوشه و جوزا	که عطارد گرفته اند بها
سرطان خانهٔ قمر گویند	شمس را جز اسد کجا جویند
قوس و حوت است خانهٔ هرمزد	جدی و دلو از زحل نپذیرد

فی شرفه ووباله وصعوده وهبوطه

شرف آفتاب در حمل است	شرف ماه گاو بی جدل است
راس را خانهٔ شرف جوزاست	سرطان آنکه مشتری را جاست
شرف تیر خوشه آمد و پس	مر زحل را شرف ترازو و بس
مر ذنب را شرف کمان آمد	ملک بهرام جدی از آن آمد
شرف زهره برج ماهی دان	بعد از آن جملگی تباهی دان

فی صنعة هذا العلم من الحکیم بطلیموس

می ندانند کاین همه صنع است	اختراع حکیم فی بضع است

اگرچه در عنوان ذکر شرف و وبال و صعود و هبوط فرموده اند و در ابیات بیان شرف فقط است گویا صعود نام شرف گذاشته اند و از هبوط وبال چنانکه

رن ولادت ترا پدید آید … بستگی را ازان کلید آید
وهمین خانه بیت مال نهند … اصل این حکم بر محال نهند
سومین بیت اخوت اخوات … ایمن از حادثات از نکبات
چارمین خانه خانهٔ پدرست … که ورا خیر و عافیت ثمرست
خانهٔ پنجم آن فرزندست … و آن اولاد و خویش و پیوندست
ششمین خانه جای بیماریست … که ازو گه نشاط و گه زاریست
هفتمین خانه جای جفت و عیال … که ازان به شود همه احوال
هشتمین خانه خانهٔ نکبات … که ازان هر درا رسد آفات
نهمین جای ملت و دین ست … سفر و راه و کیش و آئین ست
دهم از مادران نهند شمار … خانهٔ پادشاه و حرفت و کار
خانهٔ دولت یازدهم … اینت ترتیبها همه مبهم
از ده و دو نشان که داده‌اند … خانهٔ دشمنان نهاده‌اند
زین ده و دو نظر به پنج کنند … خود درین پنج جا به پنج کنند

فی تسویة البیوت

اختراعی چنین هر آنکه نهاد … راه ور داد لیک در نگشاد

عاقبت نمایند
و بطریق عاقبت در
یک سطر خواهد بود

خلق را کم و جمله سرگردان — و آنچه کرد از عمل تبه گردان
شخص گاهی که در شمار آید — مادرش اولیین بکار آید
بعد ازان خانهٔ نحوس و سعود — چون در آمد وی از عدم بوجود
خواهران و براوران پس ازان — پس پدر با برادرش چون جان
خانهٔ رنجها و بیماری — نکبات و بلا و دشخواری
بعد ازان خانهٔ مناکح و جفت — بدر آید وران نهان بنهفت
چون بجستا ز شیب بند کمند — پس ورانه تو خانهٔ فرزند
خانهٔ دوست و خانهٔ دشمن — بعد ازان خانها تو بی لفکن
ورنه بیهوده زین نمط کم گوی — ز اثر کم خامی و بیهانه مجوی

فی حال المنجم الجاهل عند ملوک العالم

بود وقتی منجمی کانا — همچو اهل زمانه نابینا
پادشاهی ورا بخدمت خواند — گاه و بیگاه پیش خود بنشاند
پادشا مر ورا سوالی کرد — مشکلش را ره از محالی کرد
پادشا زیرک و نهان بین بود — ظاهر و باطنش پر از دین بود
گفت روزی برای خود بگزین — رو بتقویم و حال خویش ببین

آن زمان کت همه کمال بود	کوکبت خالی از وبال بود
طالعت را همه شرف باشد	حال تو بر تو منکشف باشد
هیچ نکبت نباشدت پیدا	تیز و دل شاد با نیش من آ
تا نبینی خلقتی که هم در خور	تا شود فقر و فاقتت کمتر
مرد آنک نیک بخت و روزگزید	آنچه مقصود شاه بود ندید
با بداوسه بر شه آمد زود	که از آن روز بهش روز نبود
شاه چون دید مرد را دلشاد	همه در از رنج و غم سر و بگشاد
گفت حال گر بدانش بنیاد	بسته او را به پیش من کشید
مرد و ثنیم مرد را بکشید	برد و اندر زبان سرش ببرید
می ندانست نیک از بد	بعد تقلید امام او نه خرد

فی مقادیر البروج والکواکب

نما فلند این منجمان از کار	نیست در کارشان ل هیدا
همه زرق و حیلتست آلت	نیست از علم و علم شان [illegible]
شمس کز گرده هست در مقدار	ز صد و شصت و چار بار شمار
خانهٔ او اسد نهاد ستند	دور و دور از خرد فتاد ستند

[illegible]

نه چهره گشت ربع کره بیگانه است / ثور و میزان چه او را خانه است

نیست تیر از کره یکی اجزا / با دو خانه است سنبله و جوزا

نیست در کارشان بسی تمییز / خیر و بر ریش این منجم تیز

منفعت پسند خیره بر تقویم / نیک و بد بر عموم اینت حکیم

بس تنجم کند به بد دانش / هیچ دانش نداده یزدانش

نیست فرقی میان مردم دهر / همه یکسان بود طوالع شهر

همه با دست حکم با دانکار / تو ز احکام خیره دست بدار

نیست جز هرزه مندل و تنجیم / زن بود سغبه چنین تعلیم

سخن نال کو ندارد سود / باد بیهود کاسمان بیهود

نیست الا بقدرت یزدان / نیک و بد در طبایع و ارکان

بی قضا خلق یک نفس نزنند / مرد عاقل چنین جرس نزنند

فی المطایبة والهزل

بود کرمی بکار دریوزه / نام آن کرم قلتبان یوزه

رفت روزی بحج بگدیه صحراب / اینت فضل اینت مرد اینت شتاب

چون به بغداد آمد از حلوان / دید بازارها پر از الوان

ز نی خرابات از غزا و ز دین | رهگذر کرد بر ره و آئین
دید بر رهگذر زنی زیبا | روی زیبا بزیب چون دیبا
دست در جیب خویش کرد چو باد | کرد فرموش غنج و فرج بیاد
دید در فرجه زیر گریبانش | دو درم بهر جامه و نانش
پیره زشت با دل ناشاد | دو درم داد و آن زنک را کاد
زنک شوخ دراز ریش پیر | او دید پیر زر و بخشش و ز دید
گفت زن سخت ابلهست دیدم | بستدم سیم و بر تو خندیدم
پیره دادش جواب ره راز | چون شد آن سرگذشت قصه دراز
گفت ازین خرزه گر چه دربندم | آنچنان خر نیم خردمندم
چون بهبینی چراغ بی روغن | پس بدانی تو ابلهی یا من
تیز را باز داد در دهلیز | زانکه غماز روده باشد تیز
گر ببستی ز زیر من روزی | جست ناگه ز گنبدت گوزی
تو بیا وام بسته مفروز | کاین چنین گنبدی که ندارد گوز
باد اگر گوزت را بفرمان نیست | غم مخور هیچ کون سلیمان نیست

في معنى اللواطة

هر که شد کون پرست بر خیره / گوز یابد ثواب را بخیره
چه رهی از پی گذرگه ثقل / خر و پیر را بگوید که طفل
گر ز زیر سوش مایه بد اوست / هر چه از زیر سو ورا بد اوست
تن بد را بهاش جان خواهد / دل نیک تو رایگان خواهد
خاکپائی چو دیدی اندیشش / با دوستی شوی ز شهوت خویش
آنکه او نام و ننگ خود بگذاشت / دل تو چون نگاه خواهد داشت
خصم شمع طبع باده در پای / یار خلخال دست و زنگله پای
همچو زلفین زنگیان بسیار / بر جهد چون فرو کشیش از تار
چون چراغند از آنکه وقت غری / چون فتیله ز تن خورند غذی
تا کم از نیکوی بکسب مجاز / خود خویش سی کنند براز
بشکسته دریده غم خوردن / طفل بی مادرست پروردن
راست گفت آنکه برگشاد گره / بسته گیری بجوی نیکو به
هر کجا دین بود درم نبود / روی و خوی نکو بهم نبود
زشت باشد نکو رها کردن / یوسفی را نه بها کردن
چون نه یعقوبی و نه بن یامین / زین دعا نشنوی مگر آمین

نزد آنکس که عقل او خوار است	شاهد و لشکر جگر خوار است

التمثیل فی زاهد السوء

آن شنیدی که بد بشهر هری	خواجه فاضلی و دبیر سری
رسته از رنج بیکرانه دهر	گشته از فضل خود یگانه دهر
از غرور رخت بر فلک برده	مختش زیر پای بسپرده
مختش را اگر یکی آن بود	که در اندوه قوت حمد آن بود
مدتی بد که خواجه کاهی نیافت	پسری رست کرد و جای نیافت
چون پناهی نیافت مضطر شد	بضرورت بمسجدی در شد
کنج محراب و خانه خالی	خواست تا کار دل کند خالی
چون برانداخت پرده از تل سیم	تا برد سوی چشمه ماهی شیم
مسجد از نور شد چنان روشن	که برون تافت شعله از روزن
زاهدی زین حکایت آگه شد	پی برون برد و بر سر ره شد
پسری دیده برده سر پشت	مرد فاسق گرفته تو بشت
تاش بنهار میان حلقه کون	زاهد آمد چو دیدی از بیرون
کار بست و عصا فراز نهاد	گلوی همچو گاو باز گشاد

۲۲۳

کای کذی و کذی چه کارست این / در ره شرع ننگ و عار است این

این چه بی‌حرمتیست خانهٔ حق / شرع را نیست پیش تو رونق

از چنین کارهاست در کشور / آسمان بی نم و زمین بی بر

خلق را نیست از خدای هراس / دل‌شان گشته معدن وسواس

از گناهان لوطی و زانی / خشک شد چشم ابر نیسانی

بر بساط زمین نبات نماند / خلق را مایهٔ حیات نماند

بشود لامحاله دهر خراب / چون لواطت کنند در محراب

مرد فاسق بحیله بیرون جست / تا موذن برو نیابد دست

مرد فاسق چو شد برون از در / مرد زاهد گرفت کار از سر

مرد فاسق چو باز پس نگریست / تا ببیند که حال زاهد چیست

دید بی هیچ دانگ و بی حبه / گذر شیخ بر سر دبه

سر فرو کرد و گفت کای زاهد / این همان مسجد و همان شاهد

لیک از بخت ما و گردش حال / گشت بر ما حرام و بر تو حلال

شکر و منت خدای را که کنون / گشت حال زمانه دیگرگون

گشت تا قوت تمام گرفت / کار اهل جهان نظام گرفت

کذا و کذی بمعنی چنان و چنین و کنایه از دشنام

شکر حق را که ابرها بارید / بدل آب دُرّ و مروارید

گشتهای تهی پر از نم شد / دل اهل زمانه بیغم شد

در مدت صومعه تو میدانی / بر تو ختمست دین مسلمانی

ای خداوند اهل زهد و صلاح / گشت زانفاس تو جهان بفلاح

زاهدی کاینچنین بود فن او / بگریز از سرا و برزن او

صوفیی کاینچنین بود فن او / یک جهان گیر در کشتن او

چون چنین اند زاهدان جهان / چه طمع داری آخر از دگران

همه در بند زرق و سالوس اند / در خور صد هزار افسوس اند

دست ازین صوفیان مهر شوی / تو نه کوری حکایت از خود گوی

چون همی پیش آنکه مدهوش شدند / از پی حلق حلقه در گوشند

گردن جمله از تفت سیلی / همچو کرباس در کف نیلی

جنس آنان که نامسلمان اند / همچو دونان گران و ارزنند

فی مذمة التزویج

وز غلام آنکه زی عیال آمد / او ز درد نهیب پوست کال آمد

نیست کدبانوی و کادن را / زن بد جز طلاق دادن را

۱۲۵

و بکاف فارسی

بندهٔ زن شدن بشهوت مال / پس بر و حکم کردن اینت محال

زشت باشد که در زنا شوی / بنده باشی و خواجگی جوئی

بندهٔ زن مشو بمهر و بمال / تا نگرداندت عیال عیال

جفت در حکم شوی خود باشد / لیک در حکم بنده بد باشد

تو چو انگشت گشته از شوی / او چو ناخن کند بناخن ریش

نقطه بر ریش خواجه خط کرده / سبلت او چو کون بط کرده

سیم کابین چو طوق در گردن / زر نه بر طاق و خیره غم خوردن

پس اگر العیاذ بالله باز / بچه بر سقف کس کند پرواز

کس بمی بی گرفت از سر کین / ریش با بازنان زو در سرگین

پس چه گویم که هر چه عاقل تر / نزد سحبان کیسه باقل تر

فی تحسّر المناکح

آن شنودستی که دختی نالید / گفت پیری چو آنچنانش دید

گرچه بی نالی ای جوان نبیل / گفت گر بخورده به و زنبیل

چیکه بر هر بی قبا شد از غم دل / پیرهن چون عبا شد از غم دل

پنج ماه است یا زده ساله / نکند کار هیچ گوساله

عیال با کل اولاد و زن و آنکه تکفل و تعهد حال ایشان و مؤنت ایشان باید نمود و نفقه باید داد ...

خویش و پیوند و برزنی دارم
گل رعنا دو روی بدعهد است
عقل شاگرد او چو استاد است
عیش او تیره دان چو چنبر کس
راست گویم اگر ز من شنوی
کینه کش فراخ دریده بود
حمد حمدان کند نه حمد خدای
نان بازار و خانه به عسله
از خوشی خوشتر و ننگ نشنود
هر کرا داده حق ز فیض فرج
شهوتی زا تبع و دو صد بلو است
گر چه پیشش پر از گهر باشد
سیم او سیم و زر زرش زاری
خوش نباشد بساط مردم خوار
ورنه جای تشتم و تب است

فی مذمة الشعر و مدائح الشرع

ای سنائی چو شرع دادت بار — دست ازین شاعری شعر بدار

شعر برحسب طبع و جان سره است — چون بسنت رسید مسخره است

شرع دیدی ز شعر دل بگسل — که گدائی فکار داند دل

عقل اول که شاه تن باشد — همچو صبح دروغ زن باشد

مدد نا حفاظ و خس بود او — غلط موزون و عکس بود او

شرع چون صبح صادق آمد راست — که فزون شد بنور و هیچ نکاست

الا کجا شرع انبیا باشد — عقل انده برکجا باشد

سخن شاعران همه غمز است — حکمت انبیا همه رمز است

او بدان غمزه خواجگی جوید — وین بدین رمز راه دین پوید

ور بر مندی بگیرد عیسی گرد — وار و بره نشین چه خواهی کرد

حکما طبع آسمان دانند — انبیا روح این و آن دانند

آنکه سی روزه راه ماه بود — شرع راز آن فلک چه جاه بود

آنکه اقلیم بیم و امیدست — خود یکی روزه راه خورشیدست

گر نه یم بعد ازین نگویم من — در جهان بیش و کم ز نظم سخن

تا مقامی عقل بود و هستم / خویشتن را باز دیده و رستم

ای کسانیکه اهل تمییزید / بس که زین پس چو بشنوید

هرزه و بیهده بیهده دانید / لعنت و نفرتم همی سزا دانید

ظاهر آنچه گفته‌ام زشت است / وصف نقش خطانمای زشت است

قدح و انشش غزل که توحید است / باطنش حمد و وحی و تمجید است

گر ترا عیب گر کنم به دعا / یاد آرید خستگی ما را

که بیامرزش ای خدای خبیر / عذر تقصیر باز و بپذیر

مکن از ظن بسوی علم شتاب / زانکه در ظن بود خطا و صواب

جان بی علم بی نوا باشد / مرغ بی برگ بی نوا باشد

جان دانا نوا ندارد مرگ / همچو بلبل نوا ندارد برگ

فی شکایة اهل الزمان

[illegible]

از پس غصه لطف بی پناه / گرد از دهر در فلک شرمنده

هیچ نادیده از علوم اثر / هیچ نایافته ز حال خبر

همچو عمر نادیده تا بیند علف / کرده عمر عزیز خویش تلف

همه در بند لقمه اند و جماع / همه را خون حلال بر اجماع

گویند در ان ولایت زمینی است که چون آنرا بکاوند نفت بیابند چشمه آب روان گردد و نور بران نقطه است برهان قاطع

همه چون گاو و خر کشنده بار
همه اشتر صفت اسیر مهار

بیخبر جمله از حقیقت کار
همه از علم و دین شده ناهار

بگه لقمه همچو خرس تازان
بگه شهوه چون سگ یازان

در غضب چون پلنگ درنده
در طلب همچو مرغ پرنده

شهوت آنرا که گشت مستولی
هر دو یکسان امام و مستملی

در ربودن بسان گربه شوخ
خانه چون موش ساخته ز کلوخ

از درون جاهلیت عالمشان
زان یکی هست بکره کاکلشان

سخت ساده است شاخ و شخهاشان
که چنین باد هم زنخهاشان

شمع وار ارچه دلبری کردند
تن و جان در سر سری کردند

من چراغ چگل شدم و رگفت
همه پروانه وار با من جفت

لاجرم هم در غم چراغ چگل
زرد رو همچو شمع و تافته دل

گرچه در خشنه‌ای و در خشم اند
طاق ابرو و در گه چشم اند

بچکیده باد و کنک سبز آرنگ
سه از آن کوژ چار چون نیک

بهره از این سبزکان شیرینان
در خور بهر ندر خندان

وین دگر هست شاعری باروغ
که ندارد حدیثش ایچ فروغ

دل محبان تیره همچو دوده و دود ‏ ‏ ‏ دهن و کون یکی چو مهره خرد

هنر او سعیر صورت و بپوش ‏ ‏ ‏ سخن زنهر به شهره گوش

شاعری بی حفاظ و بیهوده دست ‏ ‏ ‏ در سفاهت زبان چابک خود دست

خیره روئی ز تیره رائی به ‏ ‏ ‏ بی زبانی ز ژاژ خائی به

سخنش سر برهنه همچو تنش ‏ ‏ ‏ معنیش کور در دیده همچو زنش

بتر از کو پیاز تلخی ‏ ‏ ‏ سخنش در ترشی نه در تلخی

چون سخن گفت در میان گروه ‏ ‏ ‏ گفت هر رکیکی اینت فرو شکوه

دل بود شاد تا شود خاموش ‏ ‏ ‏ بود آسوده از تباهی گوش

شاد سردی لقبت ازلش ‏ ‏ ‏ نوحه بسیار خوشتر از غزلش

از حدیثش معاشر بیزار ‏ ‏ ‏ شود از باده طرب بیزار

گر فسرده شوی چو پیشه بسر ‏ ‏ ‏ بشنوی نغمت کریه آخر

بسکه چوبان قوت و لوت شوی ‏ ‏ ‏ طعمه و قوت عنکبوت شوی

چون ملخ دشت و بوستان تهیست ‏ ‏ ‏ چون مگس ریگ و دیگدانت تهیست

چون تو گردی ز ژاژ خود آغاز ‏ ‏ ‏ گوشها در کنند بر وی فراز

ورد سر زاده زود در تدبیر ‏ ‏ ‏ غیرت عزایان گنده بو چون سیر

دیگر مشهور شده

طعامهای لذیذ

درشت ناهموار

گفته اند

برهان قاطع

تازی و پارسیش در گفتار — بفعل زابلی ست اندر کار
رهست گوئی حکیم صابونی ست — مایهٔ خبث و جهل و بابونی ست
گنده باشد هر آنچه او گوید — هیچ کس گر ز میان که رود
دل من چون شنید گفتارش — سیلی من زند در گفت آرش
عقل و حس من از تباهی آن — مانده مدهوش و عاجز و حیران
سفت و نعتش کثیف و کنیف — وقت وزوقش دل رکیک و ضعیف
چون گشاید زراسے گفتار — گوشم ار بشنود بگیرد زار
گرچه بیرون دران سخن خندد — دل درون در ز خشم در بندد
بیکی دره درآید از گوشم — بدگهر در برون کند هوشم
دل عاقل چه گشت هزل نیوش — دل ده انگشت در کند در گوش
چون هوا اثر او بگوش سپرد — گوش گفتار گناه شمرد
مانده در صف ناکسان ازل — ور مدیح و هجا و زهد و غزل
پنبه در گوش پیش تو لش هم — آستین در دهان ز جهلش نهد
هر کجا ترهات او خواند — شر اثر طیبان چه غلظت داند
چون سبکسار گشت هزل فروش — ور خورست آن زبان گرانی گوش

بود مادانت اسپ و بابانت خر — تو مشو غره چو خوانندت استر
بدخوی از پی نکاح زاده بتر — زان که زو بار به کشد استر
رو که دین را بشرک ناموس — نیک بی کور کردی آرسالوس
کانکه با چشم عنکبوت بود — ناکس تخم غنزروت بود
از پی شوخ چشمی ناکس — دیده صیقل زند بسان مگس
بخورد چشم او چو نوش مگس — چشم دیگر کسان خورد کرگس
شوی دارد ز شاه و خواجه و زن — زان همی گل خورد چو آبستن
چه عجب زانکه شوی دارد و زن — گر شود هر دو سال آبستن
نزد اشراه مرده نظم من جاندار — نیست شعر آفرین چو کرکر بیگا
ببر من سر سبک بخوی و بیست — یکدو مه صبر کن گرانی چیست
خنک آنکس که چهره تو ندید — وین سخنهای هزل تو نشنید
هم کنون خه در سینه زین گفتن — تا ابد هم من از تو هم تو ز من
آن زمانی که رخ نماید اجل — زود گردد همه جهان بدل
بس کنم زین شمایلت تو کنون — که ز اندیشه هست منت فزون

در ذکر عوام و بازاریان و جهال گوید

دل عامی چو دیده یاست
گنده و بیهوده است مردم عام
از دل عامی ز بخیل و حسود
نکس و کژدم نند مردودن
شحنه را آشنا کن آنگه رو
ور ترا شحنه نیست خویشاوند
که عوان مستقل بیخ دست
پس اگر توبه کرد هم در حال
نه بدل بر نهد جهان پلید
ز آفت نیش کیسهان کژدم
مرد باشد برای خندیدن
اسب بیشتر نموده مشابت
نشود هیچ مردم مصلح
همچو مار از بدی و منحوسی
تا که آموخت اختیار بدی

نیم بسیار و نیم دیدارست
چون سنگ پخته و چو مردم خام
گشته آید ولی نباید جود
نیستی اندر دهان یکی در کون
با درشیش و بیر کوبد و جو
با عوان در جفا ستیز مپیوند
نیک او همنشین فعل بدست
خون او همچو شیر گشت حلال
بر سر دیو چیست مروارید
چشم من بی ثمره است چون گندم
سبلت زن بهر دوشان چیدن
پس بود سایه ریسمان تابت
هرگز از دست دیو لا مصلح
همه ساله شکار طاوسی
که بیاموزدی و همه خوبوی

۸۳

ا ... سراپیشه را ... پست ...

... گه بهر برای خوان پوشید

... گاه سموت ... عنکبوت ...

طعمهٔ عنکبوت بی سامان

... روزه عمر وده سال ... مدد ...

کار دگر کوئی با ستخوان سدش

... گه بزرگ شان ابصدا

... صلاح از وجود او دور ...

... دفتر خرج شان چو مطبخ شان

... بود بی فلاح مرد ...

... ز بیداد ... ز ... مردم

... ن که در طبع نیک تر ...

... هم چگونه هم دگر خورد بد ...

... هم و دیوار شهر ... گر ...

... نه ... شان بود ... بصیرت شان

[illegible]

... از نهایت ...

[illegible]

از پی یکدو لقمه خوردی هیچ | گرد بسیار گوی دیگ مپیچ
گفته مردمان نه از بهر تست | بلکه از لاف و فتنه و سر تست
هر که آن مرد گوی بی باکست | راز با دی چو کوک با کاکست
تو بیاری ببیدن از یکدمه | گر ز من بیستی از بدان همه
نبود هیچ جز بیدهد رگ | گر یکی در هزار بینی سگ
زانکه اندر جهان خاموشی | برد بهتر ز بوریا پوشی
این همه خواجگان بی زر و سیم | علم شیر و گرگ مال یتیم
از کسی در جهان خاموشی | نشنود جز بگوش بی گوشی
از پی دخل و خرج اهل هنر | دفترش بینی ا ترا ز دفتر
پوست باشد که مغز داند نغز | مغز هرگز نیابی اندر مغز
این پیران که مدبران رهنهاد | زان همی از فلان خود بر بهند
سخن پیرکان همه مزدست | هر که مزدست کار او مزدست
زیست شان مال مسپردن چیز | زشره مانده بر گذرگه تیز
یکدم از تحفه در بغل گیرند | خانه خویش در تبل گیرند
یکدم از گوش مرده هیچ ده آرند | بدو کو ز آسمان فرود آرند

ریزی یکدو لقمه از خوردی ... [illegible]

شکر ایشان بخوانم ار چه بروز
بشکند زو لباسشی صد گونه

فی صفة العوام

عامه مانند گرد باد بود
زود خیزد و سبک گشاد بود

تا توانی بگرد عامه مگرد
عامه از نام تو برآرد گرد

زان کجا عامه بیخرد باشد
صحبت بیخردت بد باشد

چه نکو گفت آن خردمندی
که سخنهای اوست چون پندی

عامه نبود زکارها آگاه
عامه را گوش کر و دیده تباه

صحبت عامه همچو خر باشد
این و آن ضد یکدگر باشد

تنگ از اسپ خود نگیرد نیز
لیک اسپ از خران بگیرد تیز

صحبت عامه هر که هشیار است
مثل حداد و مثل عطار است

گرچه عطار ندهدت مشک اوی
رسد از نافه مشک او بتو بوی

مرد حداد اگر بسوز آید
جامه ز انگشت او سیاه آید

یا بهمان لحظه چو بشتابی
نام نیکو ز وی نسبتی یابی

صحبت عامه هر کرا دیده است
صحبت زشت ست تا بشنید

بیکی باده خوش شود تا چیز
صورت مرد دارد و تن حیز

گرده مجروح چون دو ابدیا
آمد از جنگشان سلبت حیز
عرض عامه بسان مار بود
چون نعامه بگاه نان خوردن
وه کنند از دریغ وه کردن
همه بستند من بنزد خودم
جمله زیر جهان اسبابند
پس همه چون خرند و بینابند
بزرگر این مثل نگفت
گر ز گنجشک بودمی لشکر
آسمان وار بر فراشتمی
دل درویش از روی ستم
جنگ جستند اره پس جستند
زان خصومت که با من انگیزند
مانده اند این گروه زان هم یار

که همه دندان منه ناخنانشش باد
در قلم میان درگه تیز
گرچه بی بال و بی تبار بود
لیک چون مرغ وقت آه کردن
نه کنند از دریغ خه کردن
خورشه پیشان سر من خوردم
گشت را با دو مشک آیند
گرد اسپم چگونه دریابند
چشم دلشان ازین مثل خفتست
اندرین مزرعت شتابان سر
ارزن اندر زمین بکاشتمی
گرده چون پشت سوسمار زغم
که چو شهتره بر گذر رستند
زده چون مرده بگر
پوست بر پوست

فی مذمة خادمة المخلوق ومدح الممدوح بالنفاق

وانکسانیکه بار خلق کشند — زان عمل سال و ماه جور کشند
سال و ماه از برای نیک و بدی — شده راضی بجور و هجو خودی
ابلهی را خدایگان خوانند — ریش خود میبرند و شادمانند
روز و شب در رکاب سفله دوان — همچو سگ خواستار لقمه نان
در کشند غاشیه ورا چو خدای — سجده آرد و ایستد بر پای
وز پی سه زبان وانچه بیش — یرحم الله گوید از پس و پیش
از پی یک دو نان بر عشائی — خواندش او را سخا حاتم طائی
در سخن سفله را بیخاید — تاش از ان ترهات بستاید
در شجاعت ورا ابان علی — می‌ستاید که سخت بی‌بدلی
در سخاوت ورا ز حاتم طی — بگذراند بشرح عز علی
گر خدا را چنان پرستیدی — از خدا هرچه خواستی دیدی
خدمتش بر ز فرض پندارد — ور پی او نماز بگذارد
شادمانه بود که چون من کیست — جز منم هست و دل ز رنج تهیست
بر خدائی که رازق روزیست — بنده از وسر و ریپیر فرزیست

۸۳۹

آن وثوقش نباشد از تهی / که بر آنکس که مرو راست رهی

راست گفت این مثل خردمندی / که جهانراست لقمهٔ چندی

هرکجا هست رهٔ فراوانی / بنده گشتست از پی نانی

هرکجا تیز فهم فرزانیست / بندهٔ کند فهم نادانیست

رزق رزاق بین از مخدوم / اینت نادان و از خرد محروم

بنده را ای تو رازق و مرزوق / دور گردان ز خدمت مخلوق

ای سنائی خدای را کن شکر / که نه‌ای همچو ابلهان در سکر

تا بوی زنده شکر او میگوی / بدر هیچ آفریده مپوی

رازق و کارساز خلق او بین / کس او چون شدی مترس از کس

التمثیل فی القناعة و ترک الحاجة

بود بقراط را خمی مسکن / بود پوشش آن خمش بجای پیراهن

روزی اتفاق سرمایافت / از سوی خم بسوی دشت شتافت

پادشاه زمان برو بگذشت / دید شه او را چنان برهنه بدشت

شه براو فرو ماند گفت ای تن / گر بخواهی سبب حاجت ز من

هرچه حالی روا کنم تو بخواه / که منم بر زمانه شاهنشاه

گفت بقراط حاجت اول
گنهم محو کن بیامرزم
گفت و یحک خدای بتواند
گفت بر گوی حاجت دومین
گفت پیرم مرا جوان گردان
گفت این از خدای باید خواست
زود پیش آر حاجت سومین
گفت روز من فزون گردان
گفت این نیز کرد نتوانم
گفت برتر شو از بر خورشید
حاجت از کردگار خواهم من
تو چو من عاجزی و مجبوری
برتری مر خدای را زیباست
یارب ای سیدی بحق رسول
ای خداوند فرد بی همتا

علم هست پاک بی خلل
کز گرانی چو کوه البرز هم
مرد بد بی گناه بستاند
که منم پادشاه روی زمین
عجز و ضعف از نهاد من بستان
از من این خواستن نیاید راست
از من این آرزو مخواه چنین
جانم از چنگ مرگ باز رهان
ملکم بر جهان نه بیزه ام
که رطب خیره باز نا روییب
وز تو حالی بدو پناهم من
وز بزرگی و برتری دوری
که سپاسات همیشه بی همتاست
دور گردان دل مرا ز فضول
چشم را همچو اسم بخش سنا

فی مذمة واعظین الجهال

دین که با شادمانی آجفت	پیش وی خود سخن که یارد گفت
همچو لاله است گفتگوش پلید	از دهانش دل سیاه پدید
نوحهٔ نوحه‌گر بسی خوشتر	از سخنهای وعظها در غر
تا حکیم زمانه احمق شد	دل او عشقبازی ممتق شد
نوحه‌گر گر ز بی نشو گرید	آن نه از چشم کز گلو گرید
هرگز از بهر یک نماز خدای	بنشسته است بسته روی بپای
روی چون ابر زان فرشم دارند	که چو ابر آب در شکم دارند
چون خره زان سزای قربانند	که خره وار مغز مسلمانند
هر که را گربه گشت خوالیگر	غذی خواجه گشت خاکستر
ای ز خود سیر گشته همچو اهل	بشنو از من ز روی پند مثل
اندرین سرنشیب بیخبران	بار بر پشت مانده همچو خران
آز عقلت ببرد دین چه برد	طمع آبت بریخت جان چه خورد
مرد شد مرد کز طمع بگریخت	گرد شد آنکه آبروی بریخت
حاصل سفله چیست جز غم و رنج	قفس تیز چیست جز قولنج

حسد و حقد و خشم و شهوت و آز / گردشان اندر آمده چو پیاز

نه خدا ترس و نی ز مردم شرم / یک سوارند جسته از آزرم

همه در جست و جوی دانگانه / از شریعت بجمله بیگانه

کرده منسوخ شرع را احکام / همه پیش هوای خویش غلام

ای رسول خدای بی همتای / از پی است از برای خدای

در مدینه ز خاک سر بردار / تا ببینی که کیست سر بردار

دین فروشان گرفته منبر تو / زار گشته شبیر و شبّر تو

باد پدرود دین و شرع رسول / گشته پیدا بجای فضل فضول

باد پدرود شرع و سنت او / وان پسندیده راه و سنت او

باد پدرود صدق بوبکری / فارغ از عیب و ریب و بی مکری

باد پدرود هیبت عمری / منهزم کرده جمع دیو و پری

باد پدرود سیرت عثمان / آنکه بنهاد مرتب قرآن

باد پدرود زخم تیغ علی / آنکه او را خدای خوانده ولی

وان گزیده جماعت اصحاب / همه در راه دین اولوا الالباب

وان ستوده مهاجر و انصار / همه در راه شرع نیکوکار

تفسیر این آیه ... در روایات ... امیرالمؤمنین علی ابن ابی طالب کرم الله وجهه [illegible]

اهل صفه موافقان رسول — همه پاکیزه از غرور و فضول

فی حقیقة الطریقة

راه دور از دل درنگی تست — کفر و دین از پی دورنگی تست

ورنه یک خطوتست راه بدو — بنده باشی شوی تو شاه بدو

لقب رنگها مجازی کن — غور در دریای بی نیازی کن

گفت بگذار و گرد کردار آی — بندهای گران ز خود بگشای

ذوق ایمان مگر چشیده نه — رهِ تحقیق و صدق دیده نه

تا ترا رمز واضحات آمد — واضحاتت مغیبات آمد

در تو رشدی همی نمی بینم — ورنه من صبح صادق بینم

راه دین بر تو کرده‌ام پیدا — گر نه دیدی تو اهوج و شیدا

تا کی این میل صحبت نا اهل — میل نا اهل وارد است به جهل

دوری از سر کار همچو کفور — هست اهل الکفور اهل قبور

مر ترا چشم و گوش داد خدای — راه بنمود مر ترا رهنمای

امر داد و ترا چو حجت شد — عذر برخاست وقت مهلت شد

گر شنیدی برستی از دوزخ — ورنه ماندی تو خوار در برزخ

خیز و بند از خواجه گر بدکیش / سر ز فرمان کردگار مکش
ور نه کمن نام خویشتن فرعون / گر خدایی ور شکل نیابی عون
چه تو چه قوم عاد گردن‌کش / ای چو نمرود غره بر آتش
باش تا امر حق فراز رسد / باش تا پشه را جواز رسد
گر ورایم پشه کرد هلاک / مر ترا نیز پشه بس باک
از تو چون آن بر آورند دمار / که ز قوم شود در روز شمار
پرده تو حجاب دیده تست / تن بسیج از دل رمیده تست
دل تیره چو تن بکار در آر / تا نگیرد ز نور تو ره انکار
بهره دین بره ریاضت کن / وز چنین راه بد طهارت کن
غیرتت بر بهشت می‌ناید / تا جهنم ترا همی شاید
کافرم گر تو زین ره و سیرت / هیچ بینی بچشم سر جنت

فی بیان سبیل السعادة

چون تو بر ذره حساب کنی / ور بشبهت بود عتاب کنی
ور حرامی بود عذاب دهی / روز محشر بدان عقاب دهی
گر پسندی ز بنده ظلم و خطا / ور تو رانی چرا دهی تو جزا

۳۴۵

چون حوالت کنم کنه بقضا
خود نگفته سیکینم داده رضا

ای ترا راه گشته رای قیاس
راه دین ست محکم تنزیل

جز ازین جمله شبهات شمر
پادشاها مرا بدین مگیر

در صفات تو ظلم نتوان گفت
ره نمودی رسل فرستادی

گر تو به بنده کفر خواسته
این معانی بظلم شد منسوب

آنچه مارا بظلم شد باره
او ترا راه راست ننموده ست

گر به نفس تو شود مائل
آنکه او از تو راستی خواهد

انبیا را بگو بچه فرستاد

گفته در نامه کفر لا یرضی
پس حوالت کنیم سوی قضا

بتر از راه و رای خود مشناس
شرع را مصطفی کند تاویل

کار خود کن بقول کس منگر
خود کنیم خود کشیم عذاب سعیر

با سگی در جوال نتوان خفت
بر تو جائز کجاست بیدادی

وز مکافات آن نکاسته
ای منزه ز ظلم و جبر و عیوب

بود از نفس شوم اماره
گر تو بر ره روی ترا سوبیت

این ظلم عظیم لب هائل
گویدت گر بدی کنی شاید

چون وی افگند ظلم را بنیاد

چون حوالت حق الخ اشارت بآیهٔ و لا یرضی لعباده الکفر که در سیپاره ومالی لا در سورهٔ زمر واقع شده یعنی نپسندد و نمی‌خواهد مر بندگان خود را کفر [illegible]

[illegible]

بدی حاجت رسل نبود — سحر باشد جهان و پل نبود
هر کسی از بد آنچه بتواند — با کسان در جهان همی راند
نیست حاجت بنامه و پیغام — بر من و بر تو گشت کار تمام
خواجه در خواب غفلتی بیست — روز محشر ترا که گیرد دست
از تو پرسند روز رستاخیز — کای بخواب اندرون یکی برخیز
باز گو تا بدی چرا کردی — مال ایتام و بیوه چون خوردی
بیگنه را چرا تو خون ریزی — تو چه گوئی مگر که بستیزی
پیش گیری مگر ره انکار — گردی از کرده‌های خود بیزار
یا بگوئی تو خواستی بر من — بر تو پیدا شود عنا و محن
خیره و بیهوده ترهات مگوی — خویشتن را ره صلاح بجوی
چون ز شمر لعین خدای بحق — پرسد این یک سخن بگو مطلق
که چه افتره الیموت سول — گشت بر دست شوم تو مقتول
گوید آن سگ که آن قضای تو بود — و آنچنان فعل بر رضای تو بود
گفته باشد خدای را ظالم — که نباشد بکار در عالم
سوز احمد خدای کی خواهد — جگر از وی جدای کی خواهد

چه گنه کرد کین جز آنکش بود — که برین ظلمها رضاکیش بود
دل بیمار را دوا نتوان — حمق را هیچگه نه چاره بدان
خواجه بیماره برده از پی سی — بار خود سوی بار دان کسی
در شبی باش تا سپیده بام — خواب بی نقطه بدان ناس نیام
بیش ازین با تو گفت نتوانم — که نه من هدهد سلیمانم
گر سبا مرترا کنم آگاه — تا بیابی بسوی دانشش راه
زین احاطت مرت گر بلقیس — آگهم نیستم چو تو ابلیس
ور بگویم تو هم نیاموزی — خرقه تا کی دری و میدوزی
یعلمون را هدا اسی در قرآن — پیش لا یعلمون سنا و مکان
زین سخن بس کنم که نیوشی — ور بعمر اندرون بسی کوشی

فی اعتذار التقصیر

تا بدل بر گنه دلیر شدم — زین حیات ذمیم سیر شدم
زین حیات ذمیم بی مقصود — بهتر آید مرا عدم ز وجود
من ز بار گنه چو کوه شدم — وز تن و جان خود ستوه شدم
مرگ بهتر ز زندگانی بد — نیست کاره ز مرگ خود بخرد

هل یستوی الذین یعلمون والذین لا یعلمون

سال و مه بر گناهها مصرم	روز و شب بر گناه محمود مقرم
ای خداوند فرد بی همتای	حرمت این رسول راهنمای
که مرا زین گروه برهانی	تا گذارم جهان بآسانی
گرچه دارم گناه بسیاری	نیستم در زمانه بیزاری
ده سبب را امیدوارم	گرچه آلوده و گنهکارم
گر نجاتم دهی بدین ده سبب	زین چنین جمع نجیب یارب
آن یکی حب خاندان رسول	حب آن شیرمرد جفت بتول
دیگر بغض آل بوسفیان	که از ایشان بدو رسید زیان
مر مرا زین سبب نجات دهی	در بهشتم مرا برات دهی
تا منم روز حشر ایمنست	طمع چنان آیدم که ایمنست
شک ندارم که بنده چون گران	نیست اندر شمار نجیب این
این ثنا داده سنائی را	تا بدیده برد رهائی را
که تو بر ظالمان نبخشائی	ظالمان را جزا الفرقانی
خاصه بر ظالمان آل رسول	آنکه ایمان نکرده‌اند قبول
ختم این بیتها درود رسید	اجل اندر قفا و عقل پدید

۳۴۹ حکیم سنائی

دیده چشمم بخواب در یک شب ‌‌ ‌ که ز گفتار ها ببستم لب
عقل دانست وقت قصر زبان ‌‌ ‌ آمد و رفت خواهد او ز میان
آمدم پیش با خطر سفری ‌‌ ‌ بو که یابم سر این خطر گذری
چون مصمم ز دهر این آمد ‌‌ ‌ این مرا بیت واپسین آمد
ناقص آمد کتاب ز آنکه اجل ‌‌ ‌ جان ربود و سپرد تن بوحل
گر چه این بیتها تمام نشد ‌‌ ‌ تیغ گفتار در نیام نشد
آنچه گفتم نظام او بکمال ‌‌ ‌ هست چون شمس با قران الال
اگر اندر جهان مقام بدی ‌‌ ‌ گفتمی تا ابد تمام بدی
چون برفتم بعذر معذورم ‌‌ ‌ پیش استاد دین چو مزدورم
یارب این عذر گفتها بپذیر ‌‌ ‌ بخطاها که کرده‌ام مگیر
تو که خواننده دعاگو باش ‌‌ ‌ دین نگهدار و جامی جان جو باش
چون تو ای جامی جان بدن از جاست ‌‌ ‌ پاک جان دار اگر نه بیم عناست
که چو خاکی تنت بخاک شود ‌‌ ‌ پاک باید که جان پاک شود
سخن ار گر دراز و گفت ترسانم ‌‌ ‌ بو که گیرند هر دو آسانم
لیکن ای دوست قصتم ز بیان ‌‌ ‌ گر بخواهی تو هم کنون آسان

گرد خود گرد خود درآوردم — آنچه کردم ز دهر آن بردم
تو چنان دان که همچنین باشی — جهد کن تا مرید دین باشی
چون ترا دین بود مرید حمید — یافتی خلعت ثنای احد

کتاب کتبه الی بغداد وارسل الی امیر الاجل برهان الدین جمال الاسلام ابو الحسن علی بن ناصر الغزنوی الملقب بربانکه رحمة الله علیه بسبب طعن الطاعن فی هذا الکتاب

ای تو بر دین مصطفی سالار — بر طریق برادران کن کار
عهد دیرینه را بیاد آور — وز طریق برادری مگذر
دین حق را بحق توی برهان — مر مرا زین عقیله‌ها برهان
تو به بغداد شاد و من ناشاد — خود نگوئی و را رسم فریاد
سال و مه ترسناک و اندهگین — گشته محبوس تربت غزنین
لکن آخر برادری پیش آر — وز میان این حجابها بردار
گرچه هستم اسیر هر نااهل — چشم دارم که کار گردد سهل
تا کی این انقباض و این دوری — بس مرین که تو نه معذوری
عهدهای قدیم را یاد آر — حق نان و نمک فرو مگذار

۱۵۱

این کتابی که گفته‌ام در پند / چون رخ حور دلبر و دلبند
گرچه بسیار دیده تألیف / هیچ دیدی بدین صفت تصنیف
انس دلهای عارفان سخن / تازه و بامزه نه بی سر و بن
هرچه دانسته‌ام ز نوع علوم / کرده‌ام جمله خلق را معلوم
آنچه نقل است و آنچه اخبار است / وز مشایخ هر آنچه آثار است
اندرین نامه جملگی جمع است / مجلس عقل را یکی شمع است
ملکوت این سخن چو برخوانند / حرز و تعویذ خویشتن دانند
عقلا را غذای جان باشد / عارفان را به از روان باشد
شاعری کرده‌ام در این معنی / زان کجا عقل داد این فتوی
گر بهیچ کنم بدین شاید / زین سخن جانها بیاساید
پاک سخن زین عالمی دانش / همچو قرآن بپارسی دانش
روح را سال و ماه همچو غذاست / دل مجروح را بسان شفاست
من چه گویم تو خود نکو دانی / که نکردم مجمل چو برخوانی
هر خرد را نسیم اوست چو گل / نه چو دیگر حدیث بانگ دهل
ره هوا باد از فضل و علم مفید / عرصه علم و عالم توحید

همچو دوشیزه دختر زیبا ‌ ‌ بجمال و بها چو ماه سما

بحلی و حلل چو گردون حور ‌ ‌ دست نا اهل و ارباب ور

همه سستی ندانم این سخن آسن ‌ ‌ پیش ایزد مهیمن ذوالمن

کاین سخنها نجات من باشد ‌ ‌ زانکه توحید ذوالمنن باشد

جاهلان جمله ناپسند کنند ‌ ‌ وز سر جهل ریشخند کنند

وانکه باشد سخن شناس و حکیم ‌ ‌ همچو قرآن ورا کند تعظیم

یا باین بیتها بی جذل فصیح ‌ ‌ بر همه شعر شاعران ترجیح

صانع صنعها گواه منست ‌ ‌ کاین ره شاه شاهراه منست

گر کند طعنه اندرین نادان ‌ ‌ گو بکن نیست بهتر از قرآن

خواند کافر ز جحد دل پر بیم ‌ ‌ مصحف مجد را بافک قدیم

برشان لفظم ار بود ترفند ‌ ‌ تو برو شکر کن بر ایشان خند

چون ز من شد خدای من خشنود ‌ ‌ مصطفی را روان من آسود

شادمان مصطفی و یارانش ‌ ‌ وانکه هستند دوستدارانش

چار یار گزیده اهل ثنا ‌ ‌ بر تن و جان شان بنده دعا

مرتضی و بتول و دو پسرش ‌ ‌ آنکه سوگند من بود بسرش

۱۵۳

نخورم غم گر آل بوسفیان | نبوند از حدیث من شادان
مالک دوزخ ار بود غضبان | مر مرا زان غضب بگو چه زیان
بنده را مدح مصطفی ست غذی | جان من باد جانش را بفدی
آل او را بجان خریدارم | وز بدی خواه آل بیزارم
تو که بر دین شرع برهانی | بس تو که جمله بر خوانی
دوستدار رسول و آل ویم | زانکه پیوسته در نوال ویم
گر بدست این عقیده و مذهب | همبرین بد بداریم یا رب
من ز بهر خود این گزیدستم | کاندرین ره نجات دیدستم
تو چه گوئی بیار و فتوی کن | نیست اندر سخن مجال سخن
عددش هست ده هزار ابیات | همه امثال و پند و مدح و صفات
گفتم این و برت فرستادم | در گنج علوم بگشادم
گر ترا این سخن پسند آید | جان من رسته از گزند آید
ور پسند تو ناید این گفتار | خود ندیدی بجمله با د انکار
تو شناسی که نیست هزل محال | نوش کن زود و خاک بر لب مال
منتظر مانده‌ام درین اندوه | از غم روزگار بر دل کوه

۸۵۴

این سخن را مطالعت فرمای / نیک و بد در جواب باز نمای

نه هم بیش ازین ترا تصدیع / عرض کن بر همه شریف و وضیع

گوبی این اعتقاد و محبت دوست / جمله بر گفتنش آنچه مقصود است

بس کنم قصه و دعا گویم / مر ترا و ثنا رضا جویم

خواهم از کردگار شب و روز / که شوی بر مرادها پیروز

ذکر تاریخ انجام کتاب

تا چه گویت بر چنین گفته / دُرّ دریاست جمله ناسفته

بود سیصد گذشته از عمرم / که ازین گفتها بدادم [illegible]

شد تمام این کتاب در مه دی / که در آذر فگندم این را پی

پانصد بیست و چار رفته ز عام / پانصد و سی و پنج گشته تمام

باد بر مصطفی درود و سلام / ابدالدهر صد هزاران عام

صد هزاران ثنا چو آب زلال / از رهی باد بر محمد و آل

خاتمة الطبع از افضل الفضلا و افصح الفصحا جناب مولانا ابو الحسن صاحب [illegible]

شکر حق کین حدیقه دلکش / یافته اختتام خرم و خوش

شاهدے هست با حلی و حلل / متن و شرحش بری ز نقص و خلل

۱۲۵۵

از حکیم سنائی نکته متین — شرح عبد اللطیف خواجه گزین
اصل این نسخه شد ز خواجه صحیح — سند او نبشته است صریح
خط نیک و کاغذ نیکو — جان تازه دمیده است درو
صحتش از حروف او پیدا — خوبیش راست چشم خلق گوا
باد آباد مطبعی که دران — یافت طبع اینچنین حدیقه جان
صاحبش را ازان تمتع باد — کامران کامیاب خرم و شاد
سال هجری هزار و سه صد و چار — بود کاین نسخه طبع شد چو نگار
یا رب آنانکه این ورق خوانند — کام در علم و رشد خود بینند
برکاتش نصیب ایشان باد — دوستان جمع و عدو پریشان باد

قطعهٔ تاریخ طبع از منشی گوبند پرشاد فضا

منشی با سخا و صاحب جاه — هست خوش خلق و خوش ملبس خوش خو
از کلام سنائی کامل — طبع کرد این حدیقه خوشبو
بهر این نسخه هست با صد شوق — طالبان را همیشه جست و جو
تا در آمد بصحت و خط خوش — نیست شک اندرین بیاب سرمو
مصرعهٔ سال او فضا بنوشت — لا جوابست نسخه نیکو

بیت ۱۸۸۶ ع — ۱۳۰۴ ھ

۵۶ م

۸۵۷

خاتمهٔ مختصر از آتش زبان سحر بیان سیادت پناه مولوی سید جلال شاه سلمه الله تعالی مصحح و محشی مع قطعات تاریخ

دیده وران روشن طبع دانند که نخل نشان این حدیقه یعنی حضرت حکیم سنائی رح نه آن کسے است که این حرفی چند بادرکے از اوصافش تواند رسید عظمت شان این کتاب همین مایه بس است که نسبتش باهچو پاک گوهر افتاده اکنون سخن درین ست که اکثر کتب دقیقه چه در فارسی و چه در عربی اند از تشنیع ناسخان و چندے از تحریف کاتبان و بسیاری از خرابی صحت و نبدی از نقصان طبع در دوران طبع انا یه خرابی بهم میرسانند که دانشناسان سخن سخت بدستی تحریفاتش بهره گرا امنا یه از اوقات شریف رایگان میدهند تا بغور لطائف و ظرائفش میتوانند پرداخت و با اینهمه بعضی از مقامات چنان میماند که صورت تحریف انه هن نمی در آید یزدان را سپاس که هما نا بهار این باغ از هچو سبزه بیگانه بیقلم پاک آمده بر عمدگی و درستی اش

IN MEMORY OF
Molvi MASUD ALI MAHVI, B.A. ([illegible])
(Retrd. Sessions [illegible])
PRESENTED TO
MUSLIM UNIVERSITY
BY HIS SON
Rashid Ahmed, M.A. LL.B. (Alig.)
(Retrd. Sessions Judge.)

عبارتی گواهست که بر صفحهٔ بیست و ششم ۲۶ منقولست باقی ماند
عمدگی صحت و صفای طبع منقول و بخصوص این چنان و چنین
نگاشتن جز از خویشتن سرائیها چه نتیجه دهد مشک آنست که خود ببوید
نه که عطار گوید بالجمله در اهتمام حسن صحت تا بقدر امکان دقیقه
فرو نگذاشته آمد بل اشعاری را که جا بجا حضرت شارح این حدیقه
مولانا عبد اللطیف صاحب لطائف غیبی شرح مثنوی مولوی معنوی
معنی نگذاشته بود حل لغات از کتب معتبره قاموس و صراح
و منتخب و برهان و فرهنگ جهانگیری و بحر الجواهر و کشف اللغات
و غیاث و مصطلحات بهار عجم بر حواشی نموده آمد تا حسن کتاب افزون گردد
باری یزدان را سپاس که طبع این نسخهٔ پاکیزه در ۱۸۸۱ع با ماه مئی آغاز
پذیرفت با ماه فروری در مطبع جناب منشی نولکشور واقع لکهنو باتمام رسید

قطعهٔ تاریخ آغاز طبع

شکر کز سعی تو حدیقهٔ حق — طور سان طبع نور بار آمد
آن حدیقه که حسن معنی را — همچو در باغ نوبهار آمد
آن حدیقه که یک نسیم از وی — رشک صد نافهٔ تتار آمد

۸۵۸

آن حدیقه که از مشاهده‌اش	گند طبعی چو من هزار آمد
آن حدیقه که هر گلی از وی	صوفیان را صفا شعار آمد
قالب طبع یافت زوراین نور	کین صفایش بروی کار آمد

نقش مطبوع دید هاتف گفت
باغ توحید را بهار آمد

سنه ۱۲[illegible] ع

ایضاً قطعه انجام طبع

بنام ایزد قلم بر خویش می نازد درین ساعت
که می آید مدیح آنکه سرتاپای مشروع است
چه آن یعنی حدیقه از سنائی آنکه هر حرفش
توان گفتن که مر علم تصوف را چه موضوع است
چو از طبعش فراغ آمد ندا زد هاتف حق گو
تعالی الله بیا تا این چه طبع است و چه مطبوع است

سنه ۱۲۸۸ ع

تمت

اعلان

بخدمت جملہ صاحبان علی الخصوص ارباب مطابع سے التماس ہے
کہ اس کتاب ہدایت انتساب کا حق تصنیف و تالیف بحق
مطبع اودھ اخبار محدود اور محفوظ ہے کوئی صاحب بغیر حصول
اجازت مطبع ہذا قصد اسکے چھاپنے کا نہ فرمائیں عوض فائدہ
نقصان نہ اٹھائیں

مصباح التہذیب۔ نصائح عارفانہ از
[illegible] کمال الدین۔
مصباح الہدایت۔ ترجمۂ عوارف معمول
مشائخ اہل تصوف از شاہ محمود الکاشانی۔
پند نامہ سود مند لقمان حکیم۔ شامل چار
رسالہ۔
(۱) سعادت نامہ (۲) رسالہ خواجہ عبید اللہ
احراری (۳) تحفۃ الملوک (۴) منہاج العارفین
نفحات الانس مع سلسلۃ الذہب
از مولانا عبد الرحمن جامی۔
فوائد الفواد۔ از حضرت اولیا محمد نظام الدین صاحب
دہلوی در تصوف۔
شرح بوستان۔ از ٹیکچند بہار مطبوعہ
مطبع دہلی۔
رسالۂ انفاس نفیسہ۔ تصنیف حضرت
خواجہ عبید اللہ احرار مطبوعہ مطبع اسدی
کاغذ سفید۔
فوائد سعدیہ۔ از محمد ارتضیٰ علی خان۔
لوائح جامی۔ رموز تصوف از ملا
عبد الرحمن جامی۔
۔ الستۃ ضروریہ۔ مطبوعہ مطبع فیض رسان
سرور العباد۔ شرح قصیدہ بانت سعاد
از مولوی عبد الحافظ۔

پند نامہ عطار۔ از شیخ فرید الدین عطار۔
کیمیاے سعادت۔ محاسن آداب اخلاق
از امام محمد غزالی۔
رسالہ تحفۃ المومنین الی سلسلۃ الصالحین
از مولوی محمد معین الدین۔
اخلاق جلالی محشی۔ از ملا جلال الدین
دوانی۔
اخلاق ناصری۔ از نصیر الدین کاغذ چکنا
ایضاً " کاغذ رسمی۔
اخلاق محسنی۔ سررشتہ تعلیم فارسی۔
معدن الجواہر۔ مکارم اخلاق از ملا طرزی
مثنوی سلسبیل۔ بروش موعظت حکیمانہ
از حکیم منور حسین امروہوی۔
مثنوی بزم وصال۔ سررشتہ تعلیم فارسی
مثنوی شیخ بہلول۔ حکایات عارفانہ۔
مجالس العشاق۔ با تصویرات مجالس
اہل باطن از میر سلطان حسین نبیرہ
شہنشاہ امیر تیمور۔
منطق الطیر مثنوی از شیخ فرید الدین عطار۔
گلشن اسرار۔ رموز تصوف از مولوی انوار علی
می باید شنید۔ اندرز حکیمانہ از رفعت علی
می باید دید۔ حکیمانہ نصائح از مولوی محمد حسین
نکات احسانی۔ در تہذیب اخلاق از حکیم

احسان علی۔
گنجینۂ عرفان۔ از شیخ فرید الدین عطار۔
رسالہ غوثیہ مسمی بہ نشاط العشق۔ از ارشادات حضرت غوث الاعظم
فتوح الغیب مع شرح فارسی اسرار فقر از ارشادات حضرت غوث الاعظم و شرح از شاہ عبد الحق محدث دہلوی۔
انفاس الاکابر و انوار الضمائر۔ رسالہ معارف عرفانی از مولوی محمد نعیم اللہ۔
مثنوی شاہ بو علی قلندر مطبوعہ سنہ ۱۳۰۶ھ
انوار الرحمن تنویر الجنان۔ ملفوظات حضرت مولانا عبد الرحمن۔
مثنوی مولانا روم محشی۔ چار مصرعہ ہر شش دفتر مع تکملہ دفتر ہفتم تین قسم کاغذ چھپی سفید و گلابی و حنائی۔
شرح مثنوی مولانا روم۔ از بحر العلوم مولانا عبد العلی شرح مبسوط تین جلدمین۔
ایضاً شرح مثنوی مولانا روم مسمی بہ لطائف المعنوی۔ از مولوی عبد اللطیف
ایضاً بشرح مثنوی مولانا روم مسمی بہ مکاشفات رضوی۔ از مولوی محمد رضا۔
نظم اللآلی شرح قصیدہ بدء الامالی۔ عربی زبان مین جسکی شرح فارسی ہے از

محمد بخش رفیقی۔
حکایات دلپسند۔ نصائح سودمند از مولوی محمد مہدی خان واصف۔
رسالہ حق نما۔ از شاہزادہ محمد دارا شکوہ۔
مجموعۂ نکات فقر۔ شامل چار رسالہ۔
مثنوی مولوی مظہر علی انعلادی۔ ترجیع بند ایضاً منہ۔ مناظرۂ خورشید و شبنم ایضاً منہ قصیدہ در مناقب علی مرتضیٰ۔
رسالہ معرفت السلوک۔ از شاہ محمود خوش زبان۔
طوارق احمدیہ باستیصال شبہات نیچریہ مباحث مذہبی رد و قدح مین نسبت نیچریہ مطبوعہ سنہ ۱۳۰۲ھ۔
مرافعہ قضا و قدر۔ مصنفہ منشی ظہیر الدین بلگرامی۔

اخلاق و تصوف اردو

جامع الاخلاق۔ ترجمہ اردو اخلاق جلالی از مولوی امانت اللہ۔
تہذیب النفوس۔ از سید قمر الدین حسین متخلص بسخن۔
اوقات عزیزی۔ از سید غلام حیدر خان کاغذ سفید گندہ۔

CALL No. ف ۸۹۱۵۲۱۲۵ س ۲۱۵ خ ACC. NO. ۲۰۸

AUTHOR سنائی

TITLE حدیقۂ سنائی

T06.-1.92

G21.04

Date	No.	Date	No.
T06.-1.92			
G21.04.92			

MAULANA AZAD LIBRARY
ALIGARH MUSLIM UNIVERSITY

RULES:—

1. The book must be returned on the date stamped above.
2. A fine of Re. 1-00 per volume per day shall be charged for text-books and 10 Paise per volume per day for general books kept over-due.